געשיכטע פון יידן אין ביאליסטאק

בוך 2

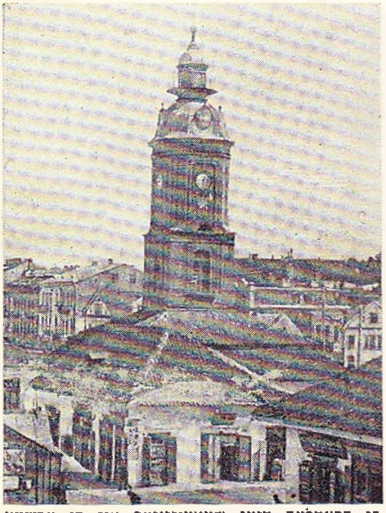
יחיאל־בער וואלקאוויסקי

ר׳ שמואל מאהילעווער

דר. יוסף באזנאריטש

פנקס ביאליסטאק

פון א. ש. הערשבערג

די ברעמלעך מיטן שטאצ־זיינער און די ערשטע יידישע קרעמלעך אין ביאליסטאק אריכטעווים מיט 200 יאר צוריק דורך נראף בראניצקי.

ארויסגעגעבן פון דער

יעזועלשאפט פאר געשיכטע פון ביאליסטאק

ניו יארק 1950

פריים 5 דאלאר

אפריון זיגען

פנקס ביאליסטאק

באנד I

(5 1 2 זייטן)

העראשינען יאנואר 1949

*

פראפעסאר א. ר. סוקניק, ירושלים:

...ביז דעם דערשיינען פון דעם „פנקס ביאליסטאק" צאלן מיר אלע אפ א הייליקן חוב צו אונדזער געבורט־שטאט ביאליסטאק, א „עיר ואם בישראל", א שטאט וואס מיט איר אינטענסיוון געזעלשאפטלעכן און קולטור־רעלן לעבן האט זי אויסגעאיבט א שלאנקע אין גרויסע ווירקונג ארויס אלץ וואס איז בעשאפן געוואָרן אין לעצטן יאָרהונדערט אין דער יידישער וועלט... די ווירקונג פון ביאליסטאק לאזט זיך פירן ביז איצט נאך אין גאנצן יידישן לעבן, אין אויפבוי פון דער יידישער מדינה אין אין אלע יידיש צענטערס ארבער דער גאנצער וועלט...

ישראל חייפיץ, ירושלים:

...אלס היסטאריקער זע איך אין „פנקס ביאליסטאק" א וויכטיקן צישטרער צו דער געשיכטע פון די יידן אין מיזרח־אייראפע... נאר ווייניק יידישע שטעט אין פוילן און ליטע האבן זוכה נעווען צו אזא שטרענג־ווישנשאפטלעכער און ווי־אניקער באנאגראפיע...

פראפעסאר זעליג פע־למאן, ווישקאוטין־אוני־ווערסיטעט:

...א העכסט דערפאלגרייכע אויספירונג פון א גראנדיעזן פראיעקט... די אלגעמיין־קולטורעלע וויכטיקייט פון בוך איבערוועגט שוואר דעם סוביעקטיוון איינפלוס...

פראפעסאר שמעון דאוויד־אוויטש, שיקאגא:

...די פארעפענטלעכונג פון „פנקס ביאליסטאק" איז א גרויסער אויפטו און א אייביקער מאנומענט פאר דער קהילה קדושה ביאליסטאק... הלואי זאלן די קינדער און אייניקלעך פון די גרויסע און שיינע יידן וואס זיינען דארט פארא־ביקט זיין באמת ראיי פארצוועבן דעם אויפ־חרם און אפהיטן די ירושה פון זייער גרויסן עבר...

דר. א. א. האבאק, קעמבריזש, מאסט.:

...דער „פנקס ביאליסטאק" איז אויסגעצייכנט. ארום אין ארום אן ארבעט פון גרייסן פארנעם...

דר. שמעון דאטנער, ווארשע:

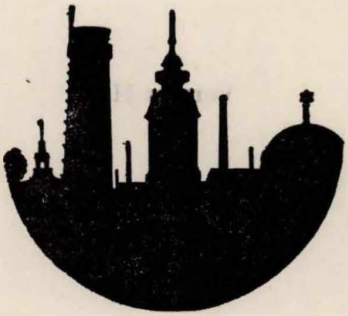
...א מאנומענטאל ווערק. א געלונגענער אנהייב פון דער טעטיקייט פון דער „געזעלשאפט פאר געשיכטע פון ביאליסטאק". יעלכע האט זיך געשטעלט די דערהויי־כענע אייפגאבע צו פאראייביקן דעם רומפילן עבר פון דער יידישער ביאליסטאק און אייפשטעלן א מאנומענט וועלכער וועט איבערלעבן יארהונדערטער...

דניאל טשאדני, ליבערטי:

...א היסטארישער אויפטו גישט נאר פאר די ביאליס־טאקער אליין. דער „פנקס ביאליסטאק" איז מיט אן אויצר אין דער יידישער בעמוארן־ליטעראטור.

געשיכטע פון די יידן אין
ביאַליסטאָק און רעאיאָן

בוך 2

HISTORY OF THE JEWS
IN BIALYSTOK

Book II

A. S. HERSHBERG

PINKOS BIALYSTOK

(The Chronicle of Bialystok)

Basic Material for the History of the Jews in Bialystok till the Period after the First World War

VOLUME II

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

Published by the
BIALYSTOK JEWISH HISTORICAL ASSOCIATION, INC.
600 WEST 218TH STREET, NEW YORK 34, N. Y.
1950

אברהם שמואל הערשבערג

פנקס ביאליסטאק

גרונט־מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון די יידן אין
ביאליסטאק ביז נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה

ב א נ ד 2

רעדאגירט פון יודל מארק

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

ארויסגעגעבן פון דער
געזעלשאפט פאר געשיכטע פון ביאליסטאק
ניו־יארק

1950 ה'תש"י

Copyright 1950 *by*
THE BIALYSTOK JEWISH HISTORICAL ASSOCIATION, INC.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

Printed in the U. S. A. by
SHULSINGER BROS. LINOTYPING AND PUBLISHING CO.
21 EAST 4TH STREET, NEW YORK 3, N. Y.

אינהאלט

פון די ערויסגעבער — געזעלשאפט פאר געשיכטע פון ביאליסטאק 3 —1

קאפיטל איינס

די ביאליסטאקער טעקסטיל־אינדוסטריע ביז 1880 . . . . 40 —5

א. ביאליסטאק ווי א האנדלס־צענטער 5
יידן, פריצים און מיעשטשאנעס. — די אנטוויקלונג פון יידישן האנדל אין ביאליסטאקער ראיאן און ביאליסטאק. — דער זעלווער יריד. —

ב. דער אנהייב פון טעקסטיל־אינדוסטריע אין ביאליסטאקער ראיאן 11
אין סלאנים און אין ראושענאי. — די נסיעה פון סענאטאר ארשענאווסקי. — דער מצב פון טעקסטיל־אינדוסטריע אין גראדנער גובערניע אין 1815.

ג. די טעקסטיל־אינדוסטריע אין גראדנער גובערניע אין 1828 17
אין דער שטאט גראדנע און איר קרייז. — אין דער שטאט וואל־קאוויסק. — אין סלאנים און אין סלאנימער קרייז. — אין פרו־זשאנער קרייז. — אין קאברינער קרייז. — ארום ביאליסטאק. — א באנריף וועגן אלגעמיינעם מצב.

ד. די סבות פאר דער אנטוויקלונג פון טעקסטיל־אינדוסטריע אין ביאליסטאק 22

ה. די ערשטע יידישע טעקסטיל־פאבריקאנטן אין ביא־ליסטאק 28
דאס ערשטע באנקהויז־פערלים. — סענדער בלאכם פאבריק. — נחום מינצם פאבריק. — אליעזר האלבערשטאמס פאבריק. — דאדיע זאבלודאווסקים פאבריק. — נח־דוד בלאכם פאבריק. — דוד־אברהם קעמפנערס פאבריק. — יידישע פאבריקן אין די יארן 1850—1880. — בצלאל נאוויק און זין. — ישראל טרילינג און זון. — דוד הובינסקי. — אהרן סוראזסקי.

ו. יידישע פאבריק־שטעטלעך 38
האראדאק. — קנישין. — ראושענאי.

קאפיטל צוויי

די ביאליסטאקער טעקסטיל־אינדוסטריע אין די יארן 1880—1900 . . . . . 73 —41

א. דער גיכער וואוקס פון ביאליסטאקער טעקסטיל־אינדוסטריע 41
די פאבריקאציע פון קונסטוואל.

ב. באנקהייזער, פּאַרקויפּס־הייזער, קאָמיסיאָנערן 44
ג. די באַציאונג צווישן פּאַבריקאַנט און קאָמיסיאָנער אין ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע 47
ד. די ציפערן פּאַרן יאָר 1898 49
ה. אַן א"ב רשימה פון פּאַבריקאַנטן ביז 1900 54
ו. אַן א"ב רשימה פון לוינקעטניקעס ביז 1900 70
ז. די זיידל־טעקסטיל־אינדוסטריע אין ביאַליסטאָק 73

קאַפּיטל דריי

דער ביאַליסטאָקער יידישער אַרבעטער ביז 1900 . . . . 74—95

א. ידיעות וועגן יידישע טעקסטיל־אַרבעטער פון יאָר 1828 74
ב. אַלגעמיינע כאַראַקטעריסטיק פון דעם יידישן טעקסטיל־אַרבעטער 77
די באַציאונג פון יידישן וועבער צו זיין בעל־הבית.
ג. די שטרייקן פון די וועבערס 79
דער קאַמף קעגן די לוינקעטניקעס. — דער גרויסער שטרייק פון 1894. — די אַרגאַניזאַציע פון די וועבערס.
ד. וועגן צאָל און מצב פון יידישע אַרבעטער אין ביאַליסטאָק אין 1900 84
טעקסטיל־אַרבעטער. — נאַרבערס. — פּאַפּיראָסניקעס. — בעקערס. — שניידערס. — שלאָסערס און בלעכערס. — מעבל־מאַכערס. — בויפּאַכן און אַנדערע. — מעבאַנישע וואַרשטאַטן און מעטאַל־אינדוסטריע. — פּאַראַווע מילן. — א יידישע ביר־ברויעריי.
ה. דער אַרבעטער ווערט אַריינגעצויגן אין פּאָליטישן קאַמף 91
די ערשטע פּיאָנערן פון פּאָליטישן קאַמף. — דער צווייטער שטרייק קעגן די לוינקעטניקעס. — ביאַליסטאָק ווערט צייטווייליק דער צענטער פון בונד.

קאַפּיטל פיר

די שטורמישע יאָרן 1900—1907 . . . . . 96—113

א. דער קריזיס פון 1900 96
ב. דער אויפשטייג אין דער אַרבעטער־באַוועגונג 98
די פּאַרשטאַרקטע טעטיקייט פון בונד. — די שחיטה פון 12 סעפּטעמבער 1904. — די אַפּרופּן אויף די נעשעענישן דעם 9 יאַנואַר 1905.
ג. די אַנארכיסטן, זייער טעראָר, זייער טאַקטיק 103
פּראָפּאַגאַנדע דורך טאַט. — טעראָריסטישע אַקטן.
ד. די מאַכט פון די אומלעגאַלע אַרגאַניזאַציעס 108
ה. צוויי געזעלשאַפטלעבע שטרעמונגען אין ביאַליסטאָק 111
די השפּעה פון די רעוואָלוציאָנערע פּאַרטייען. — די ציוניסטן אין ביאַליסטאָק. — דער פּועלי־ציוניזם.

קאפיטל פינף

די חריגות פון 1905 און דער גרויסער ביאליסטאקער פאגראם 114—134

א. די ערשטע הריגה דעם 30 יולי 1905 114
די נעמען פון די הרוגים.

ב. די צווייטע הריגה דעם 18 אקטאבער 1905 115
די נעמען פון די נעלייטענע.

ג. די אלגעמיינע סיבה פון פאגראמען אין 1905—1906 116

ד. דער פאגראם פון 1טן ביז 3טן יוני 1906 117
ערב פאגראם. — דער ערשטער טאג. — דער צווייטער טאג. — די אפיציעלע ווערסיע. — דער בלוטיקער סך־הכל. — דער שטורם אין דער רוסישער דומע.

ה. די קדושים 125

ו. די הילף פאר די געליטענע 127
די הכנסה פון קאמיטעט. — די הוצאות פון קאמיטעט. — די פארמען פון הילף.

ז. דער דענקמאל 131

ח. דער שטראף פאר די פאגראמשטשיקעס 132
דער לעצטער פראצעס אין 1907. — די טויט־אורטיילן מצד עס־ערן־מאקסימאליסטן.

קאפיטל זעקס

אין די יארן 1908—1914 . . . . . 135—150

א. די ביאליסטאקער טעקסטיל־אינדוסטריע אנטוויקלט זיך ווייטער 135

ב. דער ביאליסטאקער יידישער ווענער דערשלאגט זיך צום מענשן ווענשטול 136
יידן נאר ביי האנטשטולן. — יידישע ווענערס הייבן אן דעם קאמף פאר זייער רעכט. — די שבת־פראגע. — די ווייטערדיקע אנטוויקלונג אין די יארן 1908—1909.

ג. דער מצב פון יידישער ארבעט אין 1912 140
יידישע ארבעט אין ביאליסטאקער ראיאן.

ד. די אלטע רעכטלאזיקייט און אונדזער אנטייל און די דומע־וואלן 142
יידישע וויבארשטשיקעס פון ביאליסטאק

ה. די צוויי ביאליסטאקער צייטונגען 145

ו. די לעצטע צוויי קאראבקע־בודושעטן 147

קאפיטל זיבן

דער איבערבוי פון אלטע קהילה־אנשטאלטן . . . . 151—174

א. די תלמוד־תורה 151
ביי יידן די ערשטע צוואנגשולן. — די אינעוויניקסטע ארדענונג אין דער תלמודישער שול. — פרייע לערן־אנשטאלטן. — ספרדישע און אשכנזישע ת"ת. — די ביאליסטאקער ת"ת אין

פארגלייוערטן צושטאנד. — אין א נייעם לאקאל מיט א נייעם פרצוף.

ב. די שטאטשול אדער דער בית־הכנסת 158
די אלטע שטאטשול. — מען הייבט אן בויען. — די נייע שול ווערט פארענדיקט. — אין די ימים־נוראים אוון ביי פארנדנע געלעגנהייטן. — דער בודזשעט פון דער שול.

ג. דער הקדש 163
דער הקדש קריגט א נייעם בנין. — דער מצב אין 1933.

ד. די מקוואות 164
מקוה אין דער יידישער טראדיציע. — די אלטע מקוה. — די נייע מקוה.

ה. די בית־עולמס און חברה קדישא 167
קבורה לויט יידישן דין. — חברה קדישא. — דער ערשטער בית־עולם פון ביאליסטאק. — וואו האבן ביאליסטאקער יידן מקבר געווען זייערע מתים? — דער צווייטער בית־עולם. — דער נייער בית־עולם. — דער באשטאנד פון דער אלטער חברה קדישא. — די נייע חברה קדישא.

קאפיטל אכט

ביאליסטאק אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה . . 175—204

א. אין דעם ערשטן מלחמה־יאָר 175
די מהומה ביים אנהייב מלחמה. — דער שווערער מצב פון אלע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס. — דער קאמיטעט פאר היימלאזע און מלחמה־געליטענע. — אונטער באלאגערונגס־צושטאנד. — ביאליסטאק ווערט עוואקואירט. — ווי אזוי די דייטשן זיינען אריין אין ביאליסטאק.

ב. ביאליסטאק ארגאניזירט זיך אונטער די דייטשן 183
דער בירגער־קאמיטעט. — די מיליציע. — די קאנטריבוציע פון 300,000 מארק. — דער שטאט־הויפטמאן און דער בייראט.

ג. דער הונגער־רעזשים אונטער די דייטשן 191

ד. די שטארביקייט פון דער יידישער באפעלקערונג
אין דער אקופאציע־צייט 194

ה. די שטרענגע פארארדענונגען פון דער אקופאציע־מאכט 196

ו. געשעפטן אין דער מלחמה־צייט 198

ז. די יידישע טעקסטיל־אינדוסטריע אין דער אקופאציע־צייט 199
רעקוויזיציעס. — די גאנצע אינדוסטריע קריגט באשטלונגען. — אין 1918 בלייבן נאר פריוועליגירטע פאבריקאנטן.

קאפיטל נייַן

יידישע געזעלשאפטלעכקייט אין די מלחמה־יאָרן . . . 205—226

א. די קאאפעראטיוון אדער קאנסום־פאראיינען 205
דער צענטראלער קאנסום־פאראיין. — די איבעריקע קאנסום־פאראיינען. — די בילדונג קראם פון יונגט־פאראיין. — די קאאפעראטיוון בעקערייַ.

ב. די ביליקע און אומזיסטע קיכן 208
די פאלקסקיך. — די שולקיך. — די בירגער־קיך. — די לערער־קיך. — די ארבעטער־קיך. — די אינטעליגענטן־קיך. — די קיך ביי דער תלמוד־תורה.

ג. דער פרויען־קאמיטעט 210
די הילף פאר רעזערוויסטקעס און ארעמע פאמיליעס. — דאס ארבעטס־הויז. — דער מלבישׂ־ערומים. — דער פקוח נפש. — דער עזרת יתומים.

ד. פאראיינען פון סוחרים און פון הויז־באזיצער 214
דער „קויפמאן־פאראיין". — דער בעלי־בתים פאראיין.

ה. ציוניסטישע טעטיקייטן 216
דער ציוניסטישער „מרכז". — באנייאונג פון חובבי שפת עבר. — פארשיידענע העברעאישע קורסן. — די העברעאישע פרעבלשול „לדות" און אנדערע קינדערגארטנס. — די העברעאישע נאכמיטאג־שול. — פעדאגאגישע קורסן. — די באווענונג צו גרינדן העברעאישע שולן.

ו. אין די לינקע קרייזן 221
דער אנפאל אויפן ועד הקהל. — די פראקלאמאציע קעגן דער דייטשער מאכט. — די שטימונג קעגן ועד הקהל.

ז. דער אויפגעוועקטער דראנג צו קונסט 224
דער פאראיין „יידישע קונסט". — דער „הזמיר".

קאפיטל צען

דער ועד הקהל און זיין טעטיקייט . . . . . 227—268

א. דער ועד הקהל ווערט ארגאניזירט 227
די איבערגאנג־צייט. — דער גראנק וועגן א קהילה־ארגאניזאציע. — די אויפגאבעס פון ועד הקהל. — די אינעווייניקסטע ארדענונג פון ועד הקהל. — דער באשטאנד פון ועד הקהל.

ב. די ערשטע טריט און דער ערשטער קריזיס 233
דער „פארשטאנד" ווערט אויסגעקליבן. — דער ועד הקהל נעמט איבער די קהלשע אנשטאלטן. — באציאונגען מיט דער מאכט. — די ערשטע אפאזיציע קעגן ועד הקהל.

ג. די פראגע וועגן צוואנגשטייער 237
די פרייוויליקע באשטייערונג. — דער ערשטער „צוואנגשטייער". — נייער קריזיס אין ועד הקהל.

ד. די פארשיידענע הכנסות פון ועד הקהל 243
דער פלייש־פארקויף. — האנדל מיט פראדוקטן. — אונטערשטיצונגען פון אויסלאנד. — אונטערשטיצונגען פון דער שטאט־פארוואלטונג. — עס ווערט געשאפן דער פרויען־קאמיטעט.

ה. דער ועד הקהל ווי דער פארזארגער פון דער יידישער באפעלקערונג 249

ו. דער ועד הקהל ווי א צענטראלע אינסטיטוציע און דער קאמף קעגן אים 252
נייע נבאים אין די קהלשע אינסטיטוציעס. — קאנפליקטן. — דער בריוו־פארקער דורכן ועד הקהל.

ז. דער ועד הקהל ווי דער פארטיידיקער פון יידישע אינטערעסן און רעכט 255
דער קאמף קעגן שפעקולאציע.

ח. דער וועד הקהל פאר דער העברעאישער לערנשפראך 258
ט. דאס ארבעטס־הויז פאר פרויען 259
י. ארמי און ארויף אין די פינאנצן פון די
יאָרן 1917—1918 261
דער געלט־קריזיס אנהייב 1917. — דער פראיעקט פון א נייער הערכה. — עס ווערט גרינגער די לאגע אין 1918. — דער באַשלוס פון אונטערשטיצונגס־קאמיטעט. — די פארטיילונגס־רשימה פון אמעריקאנער געלט.
יא. דער סוף פון ערשטן וועד הקהל 266
„קולטוס־נעמיינדעס". — רעוואלוציע און סאלדאטן־רעט. — די נייע צייטווייליקע דעמאקראטישע קהילה.

קאפיטל עלף

פון 1919 ביזן מיטן 30ער יאָרן . . . . . 269—304

א. די תקופה פון דער דעמאקראטישער קהילה 269
די וואלן און די רעזולטאטן פון די וואלן. — די ערשטע טריט פון דער דעמאקראטישער קהילה. — דער טרויעריקער אנהייב פון דער פוילישער הערשאפט. — א נייע תקופה פון פראדוקטיווער טעטיקייט. — יידן באיקאטירן די שטאט־פארוואלטונג. — די דושאינט־אפטיילונג און די ערשטע גרעלט פון ביאליסטאקער רעליף־קאמיטעט. — א רעוויזיע פון דער רעגירונג. — יידן ווערן באַוואלט פון מאגיסטראט. — אומצופרידנקייט מיט דער קהילה. — די פאליאקן פארלאזן ביאליסטאק.
ב. א חודש אונטער די באלשעוויקעס 281
ג. דער בלבול אויף ביאליסטאקער יידן 284
ד. די קהילה אין די צוואנציקער יאָרן 287
ה. יידישער אָנטייל אין אינדוסטריע אין די
יאָרן 1919—1921 289
ו. זיגזאגן אין ביאליסטאקער אינדוסטריע אין די
20ער און אָנהייב 30ער יאָרן 292
דער קריזיס אין די יאָרן 1924—1926. — די וויטאליטעט און קאנקורענץ־פעאיקייט פון ביאליסטאקער טעקסטיל־אינדוסטריע.
ז. ביאליסטאקער טעקסטיל־אינדוסטריע אין 1936 299
סאקאל און זיל־בערפענק. — שמואל ציטראן. — איסר שפירא. — וויטערדיקע אָנטוויקלונג.
ח. דער יידישער לוינקעטניק נאך דער מלחמה 303

קאפיטל צוועלף

יידישע דערציאונגס־אַנשטאַלטן זינט דער אָקופאַציע ..... 305—348

א. דאס אלגעמיינע בילד בעת דער אָקופאַציע 305
ב. אויסבעסערונג און מאדערניזירונג פון דער
תלמוד־תורה 306

ג. די העברעאישע פאלקשולן 309
דער „בית ספר עברי ראשון". — דער „בית ספר עברי שני".

ד. די העברעאישע גימנאזיע 311

ה. די תחכמוני פאלקשול 315

ו. דער „תחכמוני גבוה" 317

ז. די יידישע שולן פון דער צישא 319
די „יונגט־פראיין"־שול. — די פרײַ־קינדערהיים. — די גראסער־שול. — די מענדעל־שול. — דער גו־ילדים. — די יידישע גימנאזיע. — די צאל תלמידים פון די צישא שולן. — וועכענטלעכער שעהן־פלאן פון א זיבן־קלאסיקער צישא־שול אין ביאליסטאק. — די פראגראם אין אלגעמיינע שטריכן. — די אנפירונג פון די שולן. — די ביאליסטאקער אפטיילונג פון צישא. — דער תוך און די גרונט־פרינציפן פון דער יידישער שול.

ח. די חדרים מתוקנים פון נאך דער מלחמה 330
די צוויישפראכיקע 7־קלאסיקע שול פון אליעזר עקשטיין. — בית ספר עלמאז. — בית דביר פון מרדכי באיארסקי. — די שול „דגל ישראל" פון אברהם גאלדבערג. — „יסוד התורה". — די ארטאדאקסישע שול פון ישראל מאיר רובינשטיין.

ט. די ביאליסטאקער ישיבות נאך דער אקופאציע־צייט 333
דער ביאליסטאקער קיבוץ. — די נאווארעדאקער מוסר־ישיבה אדער „בית־יוסף".

י. די בית־יעקב שולן 339

יא. פריוואטע אנפאנג־שולן פאר מיידלעך 340
מיידל־שול פון ש. פיינזילבער. — מיידל־שול פון ל. ח. באג־דאנאווסקי. — מיידל־שול פון ל. גרינהויז.

יב. די יידיש־פוילישע פריוואטע גימנאזיעס 341
גימנאזיע פון דר. ש. גוטמאן. — גימנאזיע פון ד. דרוסקין. — גימנאזיע פון זעליגמאן, לעבענהאפט און דערעטשינסקי. — די נעוזעלשאפטלעכע קאערוקאציע־גימנאזיע.

יג. די פוילישע מלוכהשע פאלקשולן אין ביאליסטאק 344

יד. די ביאליסטאקער יידישע ביבליאטעקן 345
די שלום־עליכם ביבליאטעק. — די שטודיר־ביבליאטעק ביי דער ביאליסטאקער קהילה. — העברעאישע גימנאזיע־ביבליאטעק. — דוד סוכאווסקים העברעאישע קינדער־ביבליאטעק.

קאפיטל דריצן

צוריקבליק און איבערבליק . . . . . 349—367

א. אלגעמיינער איינדרוק פון ביאליסטאק אין 1880 349

ב. דער שלעכטער מצב פון די קהלשע אנשטאלטן אין 1880 353

ג. ביאליסטאק בויט זיך פונאנדער 355

ד. אלגעמיינע אייגנשאפטן פון דער ביאליסטאקער קהילה 358

ה. שלום־וואַרט 366

זוכצעטל פון פערזאנען 369

פון די אַרויסגעבער

די פריינטלעכע אויפנאַמע, וואָס דער ערשטער באַנד פון „פּנקס ביאַליסטאָק" האָט געפונען ביי אונדזערע לאַנדסלייט, ביי אונדזערע ניט־ביאַליסטאָקער פרייַנד און לייענער, ביי אונדזערע היסטאָריקער און אין דער יידישער פּרעסע איבער גאָר דער וועלט, איז געווען פאַר אונדז אַ מאָראַלישע באַפרידיקונג און האָט אונדז געגעבן מוט און קראַפט אַרויסצוגעבן דעם צווייטן באַנד.

מיט דעם דערשיינען פון צווייטן באַנד פאַרענדיקן מיר דעם ערשטן טייל פון אונדזער אויפגאַבע. מיר פאַרענדיקן דערמיט דאָס אַרויסברענגען פאַר דער יידישער עפנטלעכקייט דאָס וועלק פון א. ש. הערשבערג, וואָס האָט געוואַרט פופצן יאָר אויף זיין תיקון און מיר גיבן איבער די קומענדיקע דורות און צוקונפֿ־טיקע היסטאָריקער די גרונט־מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון די יידן אין ביאַליסטאָק ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה.

שאַפנדיק דערמיט אַ שטיק רעגיאָנאַלע יידישע געשיכטע, העלפן מיר צו־זאַמענצוברענגען די בוי־שטיינער פאַרן גרויסן בנין פון דער היסטאָריע פון מזרח־אייראָפּאישן יידנטום און פירן דורך אַן ארבעט פון קולטור־דערציערישן וועלט. מיר פירן אריין דעם דורכשניטלעכן לייענער אין דער ספערע פון אַלגע־מיינער יידישער געשיכטע. דערוויסנדיק זיך פרטים וועגן דער פאַרגאַנגענהייט פון זיין היימשטאָט, פון זיין ענגערער סביבה, הייבט ער אָן צו באַגרייפן די גע־שיכטלעכע ברייטערע פאַרבינדונגען, די היסטאָרישע שייכותן מיטן כלל און עס וועלט אין אים געווענט דער אינטערעס צו דער געשיכטע פון זיין פאָלק.

אין אונדזער הקדמה צום ערשטן באַנד האָבן מיר אָנגעוויזן אויף אומפֿינקט־לעכקייטן אין נעמען און דאַטעס און אומפולשטענדיקן איבערגעבן פון געוויסע פאַקטן און געשעענישן. אונדזערע לייענער און פרייַנד האָבן טיילווייז געצויגן אונדזער אויפמערקזאַמקייט אויף פאַרשיידענע בלויזן, אויף נעמען פון פּערזע־לעכקייטן וואָס האָבן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין ביאַליסטאָקער געזעלשאַפֿט־לעכן לעבן, און דער מחבר האָט זיי ניט דערמאָנט. די אָלע פרייַנד אונדזערע האָבן דערמיט דערפילט אַ געזעלשאַפֿטלעכן חוב און מיט זייערע באַמערקונגען און צוגאָבן האָבן זיי בייגעטראָגן צו דער באַרייכערונג פון היסטאָרישן מאַטעריאַל וועגן דער פאַרגאַנגענהייט פון אונזער היימשטאָט און איר ראַיאָן. מיר דאַנקען זיי און בעטן אונדזערע לייענערס אויך דעם צווייטן באַנד צו שענקען זייער באַזונ־דערע אויפמערקזאַמקייט און מאַכן זייערע קריטישע באַמערקונגען. בפרט, ווען דער דאָזיקער באַנד באַהאַנדלט אַזעלכע וויכטיקע קאַפּיטלען ווי די ביאַליסטאָ־קער אינדוסטריע, ביאַליסטאָקער קהילה און טיילווייז די אַרבעטער־באַוועגונג, וואָס אַ סך פערזענלעך־באַטייליקטע אין די געשעענישן לעבן נאָך צווישן אונדז.

אָט דער פּאַקט, וואָס מיר האָבן נאָך צום גליק לעבעדיקע עדות פון דער באַ־
שריבענער עפּאָכע, האָט אויף אונדז אַרויפגעלעגט דעם חוב אין צווייטן באַנד גע־
נויער מדקדק צו זיין די אינצלנע היסטאָרישע געשעענישן און גאַנצע געביטן פון
דעם נאָענטן עבר. מיר האָבן זיך ניט געקאָנט אָפּהאַלטן פון צוגעבן אין צווייטן
באַנד עטלעכע באַמערקונגען און אינפאָרמאַטיוות ידיעות, וועלכע מיר האָבן גע־
האַלטן פאַר נויטיק. מיר נעמען פאַר די דאָזיקע צוגאָבן די פולע אחריות און דער
לייענער וועט זיי געפינען מיט דער ספּעציעלער באַמערקונג, אַז זיי זיינען פון
די אַרויסגעבער. אין דער זעלבער צייט נעמען מיר אַראָפּ פון זיך די אחריות
פאַרן אינהאַלט פון מחברס מאַנוסקריפּט, גאָר באַזונדערס, וואָס איז שייך די קאָ־
פּיטלען וועגן קהילה און אַרבעטער־באַוועגונג, וואו די סוביעקטיוע אָפּשאַצונג
פון מחבר איז צו בולט. פון אין זייט האָט דער מחבר אַ געוויסע צייט געגומען
אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער קהילה־פּאָליטיק, פון דער צווייטער זייט איז ער
געשטאַנען אין גאַנצן אין אַ זייט פון דער אַרבעטער־באַוועגונג און ניט געהאַט די
די נייטיקע אָביעקטיווע באַציאונג צו די אַרבעטער־פּאַרטייען. די ביידע קאָ־
פּיטלען וועלן דערפאַר דאַרפן וועלן קאָרעגירט און פאַרפולשטענדיקט. עטלעכע
פון אונדזערע פרייַנד, מיטבאַטיילקטע אין די וויכטיקסטע געשעענישן, האָבן
שוין צוגעזאָגט זייער מיטאַרבעט.

דער צווייטער טייל פון אונדזער היסטאָרישער מיסיע וועט באַשטיין אין
אַרויסגעבן דעם דריטן בוך פון דער געשיכטע פון יידן אין ביאַליסטאָק, וואָס זאָל
אַרומנעמען די גאַנצע אַרבעטער־באַוועגונג, געבן אָן אָביעקטיוע, אַלזייטיקע אָפּ־
שאַצונג און דערפירן איר אָנטוויקלונג ביז צו דער לעצטער עפּאָכע. עס וועלן אויך
דאַרפן אַריינקומען אין אים אָלע אויסבעסערונגען פון אומפינקטלעכקייטן און די
אויספילונג פון בלויזן אין ביידע בענד „פּנקס ביאַליסטאָק". עס וועלן דאַרפן באַ־
האַנדלט ווערן אָזעלכע קאָפּיטלען, ווי דאָקטוירים, חזנים, וואָס פעלן בכלל אין
הערשבערג'ס ווערק, און קודם כל די ביאַליסטאָקער יידישע פּרעסע — מיר מיינען
דאָ פּסח קאָפּלאַנס אונדזער לעבן און דאָס נייַע לעבן, — וואָס האָט געהאָט אין משך
פון 20 יאָר, פון 1919 ביז 1939, אַ שטאַרקע השפּעה אויפן קולטורעלן און סאָ־
ציאַלן לעבן פון יידן אין ביאַליסטאָק. עס דאַרף נאָך אויך היסטאָריש באַלייכט
ווערן די עפּאָכע פון נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה ביז 1939, פאָקטיש ביזן
אונטערגאַנג פון ביאַליסטאָקער ישוב.

דער חורבן ביאַליסטאָק גופּא, פאַרבונדן מיט אַ יזכור־אָפּטיילונג פאַר די
אומגעקומענע, דאַרף ווערן אויסגעטיילט אין אַ באַזונדער בוך. אַ ספּעציעלער באַנד
וועט דאַרפן זיך פאַרנעמען מיט דעם לעבן פון די ביאַליסטאָקער און זייער אויפ־
טו אין דער וועלט: אין אַמעריקע, ישראל, אַרגענטינע און אַנדערע לענדער.

אָט דער צווייטער טייל פון אונדזער אַרבעט, וועט אָבער נאָר קענען דענסט־
מאָל דורכגעפירט ווערן, ווען אונדזערע לאַנדסלייט און פרייַנד און אונדזערע
לאַנדסמאַנשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס אין דער וועלט וועלן אַקטיוו מיטהעלפן און
אין פאָרויס שאַפן די נייטיקע פּאָנדן פאַר דעם צוועק.

די דאָזיקע מאַטעריעלע מיטהילף איז ביז איצט, ניט געקוקט אויף דעם וואָס אונדזער אַרבעט איז פון אַלעמען און פון אומעטום אַזוי הייס באַגריסט און אָפּ־געשאַצט געוואָרן, געווען זייער אַ שוואַכע.

מיר זיינען דערפאַר נאָך האַרציקער דאַנקבאַר די פון אונדזערע פרייַנד, וואָס האָבן אונדז יאָ געהאָלפֿן און האָבן דערמיט דערפילט זייער חוב לגבי דער שטאָל־צער פאַרגאַנגענהייט פון אונדזער היימשטאָט, — אַ שטיק יידישע געשיכטע — וואָס אונדזערע שונאים האָבן געוואָלט אָפּמעקן און עוקר מן השורש זיין.

מיר דריקן אויס אונדזער אַנערקענונג אויך צו אַלע לאַנדסמאַנשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס און קערפערשאַפטן וואָס האָבן אין משך פון יאָר 1949 זיך אָנגע־שלאָסן אָן אונדזער געזעלשאַפט און זי פינאַנציעל אונטערגעשטיצט.

אָחוץ די אַרגאַניזאַציעס, וואָס זיינען שוין דערמאָנט אין ערשטן באַנד, זיינען נאָך צוגעקומען:

ביאַליסטאָקער הילפס־קאָמיטעט, תל אביב; ביאַליסטאָקער פאַרבאַנד, טשילי; ביאַליסטאָקער פאַרבאַנד, פאַריז; קלוב ביאַליסטאָקער פריינט, ניו יאָרק; זאַבלודאָווער סאָסייעטי, ניו יאָרק; טיקטינער רעליף קאָמיטעט, ניו יאָרק; טיקטינער שול־קאָנגרעגיישאָן, שיקאָגאָ; קנישינער סאָסייעטי, ניו יאָרק; ביאַליסטאָקער פעיינטערס קלוב, ניו יאָרק; ביאַליסטאָקער יונג ווימענס ליג, ניו יאָרק; פּאָקעטבוך־מאַכער יוניאָן ניו יאָרק; סוויסלאָטשער לאַנדסלייט סאָסייעטי, ניו יאָרק; ביאַליסטאָקער לאַנדסלייט סאָסייעטי, קעפּטאָון; ביאַליסטאָקער צענטער, יאָהאַנעסבורג. ביאַליסטאָקער ברענטש 256 א. ר. ניואַרק.

אונדזער האַרציקן יישר־כח דריקן מיר אויך אויס צו פריינד י ו ד ל מ א ר ק, וועלכער האָט סיסטעמאַטיזירט, סטיליזירט און רעדאַגירט דעם מא־נוסקריפט פון א. ש. הערשבערג און אין ענגער צוזאַמענאַרבעט מיט אונדזער רעדאַקציע־קאָלעגיום: ד ר. ה ע ר מ א ן פ ר א נ ק, ד ו ד ק ל ע מ ע נ־ט י נ א ו ו ס ק י און ז י י ד ל כ א ב א צ ק י, בייגעטראָגן צום דער־שיינען פון „פּנקס ביאַליסטאָק".

געזעלשאַפט פאַר געשיכטע פון ביאַליסטאָק

יאַנואַר 1950, ניו־יאָרק.

קאַפּיטל איינס

די ביאַליסטאָקער טעקסטיל-אינדוסטריע ביז 1880

א. ביאַליסטאָק ווי אַ האַנדלס-צענטער

יידן, פּריצים און מיעשטשאַנעס

אין 18טן יאָרהונדערט האָבן די יידן שוין געהאַט געשאַפן אין ביאַליסטאָק אַ צענטער פאַר האַנדל. די בראַניצקיס, דערהויפט דער לעצטער פון זיי יאָן קלעמענס בראַניצקי *, האָבן בכיוון צוגעצויגן יידן קיין ביאַליסטאָק כדי צו פאַר־ברייטערן אין זייער שטאָט מסחר און מלאכה. זיי איז געגאַנגען דערין, אַז אין זייער שטאָט זאָלן זיי קענען באַקומען אויפן אָרט אַלע פּריצישע באַדערפענישן. די יידן האָבן טאַקע די דאָזיקע ראָלע פון צושטעלערס פון סחורות גלענצנד אויסגעפירט.

די געשיכטלעכע געשעענישן אין ליטע און פוילן אין 17טן און 18טן י״ה זיינען ניט געווען גינסטיק פאַר מסחר און אינדוסטריע. דער מיטלקלאַס האָט ניט געקענט באַשטיין קעגן די באָזונדערע רעכט פון דעם אָדל, דער אַזוי גערופענער שליאַכטע, וואָס האָט געהאַט די גאַנצע הערשאַפט איבערן לאַנד. די פּריצים האָבן זיך בלויז אָפּגעגעבן צו זייערע תאוות און האָבן געהאַט רק איין דאגה: ווי צו געפינען געלט־מקורים, וואָס פון זיי זאָל מען קענען דעקן די גרויסע הצטרכותן. זיי זיינען געווען בלויז פאַרנומען מיט שאלות פון אמונה און פאָליטיק, און זיי איז בכלל ניט געלעגן אין זינען אָפּצוגעבן זיך מיט ענינים פון עקאָנא־מיע און אינדוסטריע.

די רעגירונג האָט ניט פאַרשטאַנען ווי אַזוי אינצוהאַלטן די לייצעס פון דער ממשלה אין אירע הענט. די שטאָטישע איינוואוינערס, מיעשטשאַנעס, און די פויערים זיינען נאָכגעגאַנגען די פאַנעס.

בלויז אַדאַנק איין גרופּע אין פוילן און ליטע, וואָס איז ניט מיטגעצויגן געוואָרן מיטן דאָזיקן שטראָם, איז דער מסחר און מלאכה אין פוילן און ליטע ניצול געוואָרן פון אונטערגאַנג. די דאָזיקע גרופּע — זיינען געווען די יידן. יידן האָבן אַריינגענומען אַלע צווייגן פון מסחר און מלאכה אין זייערע הענט, הגם די מיעשטשאַנעס האָבן דורך די אַזוי גערופענע מאַגדעבורגער רעכט געהאַט אַ פאַרצוג קעגן יידן, וואָס האָבן די דאָזיקע רעכט ניט געהאַט.

לויט די מאַגדעבורגער רעכט האָבן די מיעשטשאַנעס געקענט אַרויסשטויסן יידן פון אַלע זייערע געשעפטן אין די גרויסע און קלענערע שטעט, אָבער די

---

*. זען פּנקס ביאַליסטאָק, באַנד I.

פּריצים האָבן געשטיצט די יידן, וואָס זיינען געווען זייערע געשעפטס־פּירערס, פּאַרמיטלערס און געלט־פּאַרזאָרגערס. האָבן טאָקע יידן אין סוף פון 17טן י״ה אַריבערגעשטיגן אין אַלע האַנדל־צווייגן די מיעשטשאַנעס, וואָס זיינען אין אַנ־הייב פון יאָרהונדערט געשטאַנען עקאָנאָמיש העכער פּאָר די יידן.

דערצו זיינען נאָך שפּעטער צוגעקומען די פּאָרשיידענע אינלענדישע מהומות און מלחמות, און די מיעשטשאַנעס זיינען אין גאַנצן אַראָפּ פון זייער מעמד.

אגב האָבן די זעלביקע מאַגדעבורגער רעכט נאָך צוגעהאַלפן צו דערדריקן די מיעשטשאַנעס, ווייל לויט יענע רעכט איז די גאַנצע מאַכט געלעגן אין די הענט פון די אויסגעקליבענע גלאַסנעס מיט די וואָיטן (בירגערמייסטערס), און זיי האָבן געטאָן מיט די מיעשטשאַנעס, וואָס זיי האָט זיך געגלוסט.

אין 18טן י״ה האָבן די מאַגדעבורגער רעכט בכלל פּאָרלאָרן זייער קראָפט און האָבן שוין די מיעשטשאַנעס אויך ווייניק געשטיצט. און וואָס מער די מיעש־טשאַנעס זיינען אַראָפּ פון זייער מעמד, איז אַלץ מער אַרויף דער קלאַס פון דער שליאַכטע, וואָס האָט דאָס רוב געשטיצט די יידן. דערהויפּט איז דאָס אמת אין די פּ ר י צ י ש ע שטעט, אַזוי ווי ביאַליסטאָק, וואו די הויפּט־דעה האָט גע־האָט דער בעל־הבית, דער באַזיצער פון דער שטאָט, וואָס האָט געגעבן געווויסע רעכט זיינע יידישע איינוואוינערס.

אָבער דורך דעם אַלגעמיינעם שלעכטן צושטאַנד האָט זיך פּאָרגרעסערט די אָרעמקייט אין אַלע פּוילישע און ליטווישע שטעט. די שטעט ג ר א ד נ ע, ס ל א נ י ם, ב ר י ס ק און ב י א ל י ס ט א ק האָבן זיך נאָך געהאַלטן און האָבן ניט פּאָרלוירן זייער באַטייט אַדאָנק זייער גוטן האַנדלס־צושטאַנד.

די אַנטוויקלונג פון יידישן האַנדל אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן און אין ביאַליסטאָק

דער שיף־פּאָרקער אויף טייכן האָט עקאָנאָמיש זייער שטאַרק געהאָלפן גראָדנע, סלאָנים און בריסק; דערצו איז נאָך בריסק געווען א גוטער מיליטעריש־סטראַטעגישער פונקט, און צוליב דעם זיינען אין יענעם קאָנט געביט געווען גרויסע פּעסטונגען אויף דער גרענעץ פון מערב־רוסלאַנד, וואָס האָבן געגעבן אַרבעט און פּאָרדינסטן.

די ביאַליסטאָקער יידישע באַפעלקערונג האָט זיך עקאָנאָמיש גוט איינגע־אָרדנט אַדאָנק דעם, וואָס די בראָניצקיס האָבן געשטרעבט צו פּאָרוואָנדלען ביא־ליסטאָק אין א האַנדלשטאָט, אָבער אויך נאָך די בראָניצקיס האָט זיך די לאָגע ניט געביטן. אפילו אונטער דער פּרייסישער רעגירונג וואָס האָט געזוכט מיט אַלע מיטלען די יידן צו פּאָרפּאָלגן, און אויך שפּעטער נאָך דעם ווי ביאַליסטאָק איז אַריבער צו רוסלאַנד, — האָט די שטאָט פון אַנהייב 19טן י״ה ביזן יאָר 1860 גע־שפּילט די ראָלע פון א צענטער אין אויסלענדישן מאַנופאַקטור־ און טיי־געשעפט.

קיין ביאַליסטאָק פּלעגן אָנקומען אַלע סחורות פון אויסלאַנד: מאַנופאַקטור דער עיקר פון לייפּציג און טיי פון קעניגסבערג (גינשפּרינג). די סחורות פּלעגן

קומען דורך די פרייסישע גרענעצן ביי גראַיעווע און קאָלנע (וויצענטע). ביי ווי־צענטע איז געווען אַן ערשטקלאַסיקע טאַמאָזשנע.

אין דער שפּיץ פון דעם גרויסן אימפּאָרט־און עקספּאָרט־האַנדל, וואָס האָט דערגרייכט יערלעך אויף פיל מיליאָנען, איז געשטאַנען די גרויסע פירמע אין קאָלנע פון ר׳ זוסמאן יעבץ (דער פאָטער פון באַקאַנטן העברעאישן שריפט־שטעלער ר׳ זאב יעבץ) און עדל, אַ זון פון „אפיקי יהודה", „מי נפתוח" אין סלאָ־נים. פון ביאַליסטאָק פלעגן אַלע אויסלענדישע סחורות אָפּגעפירט ווערן אין גאַנץ פוילן, ליטע און רוסלאַנד (קיין בריסק, שקלאָוו, פּינסק, מינסק, מאָסקווע, פּעטער־בורג, פּאָדאָל און וואָלין). דער דייטשער האַנדלס־באַריכט פון יאָר 1789 קאָנ־סטאַטירט דעם פאַקט, אַז מיטן האַנדל פון פוילישע יידן איז פאַרבונדן דער סאַמע קיום פון לייפּציקער יריד און פון אַ טייל אַרטיקע מאַנופאַקטורן[1].

דער זעלביקער צענטראַלער טראַנספּאָרט־פונקט איז ביאַליסטאָק פאַרבליבן אויך שפּעטער, ווען מען האָט דאָ געבויט די אייזנבאַן. אין 1860 איז דורך ביאַליס־טאָק דורכגעפירט געוואָרן די פּעטערבורגער־וואַרשעווער ליניע; אין 1872 — די דרום־מערב־באַן; 1895 — די ליניע ביאַליסטאָק־באַראַנאָוויטש; 1894 — די ליניע ביאַליסטאָק־ביאַלאָוויעזש.

ווי עס זעט אויס, איז דער אויסלענדישער אימפּאָרט־האַנדל אין אונדזער געגנט אנטוויקלט געוואָרן אין גאָר אַ גרויסן מאַסשטאָב אין דער צייט 1795 ביז 1807 — אין די 12 יאָר פון דער פרייסישער אַנעקסיע פון אונדזער געגנט. דעמאָלט זיינען געווען אָפן אַלע פרייסישע גרענעצן פאַרן אַריינפירן אַלע אויסלענדישע סחורות אַן צאָל. אפילו נאָך דעם, ווי די געגנט איז אַריבער צו דער רוסישער מלוכה, זיינען די ערשטע צייט די פרייסישע גרענעצן געבליבן ניט אַזוי שטרענג אָפּגעשלאָסן דורך דער רוסישער מאַכט, און ווען די גרענעצן זיינען שפּעטער אָפּ־געשלאָסן געוואָרן, האָבן אַלע אימפּאָרט־סוחרים דאָס באַטראַכט בלויז פאַר אַ גזרה פון דער רוסישער פאַרכאַפּערישער מאַכט. די פּוילישע יידן האָבן באַטראַכט די רוסישע מאַכט ווי אַ פרעמדע און אונטערדריקערישע; זיי זיינען נאָך געווען גע־טרייע פּאַטריאָטן פון דער אונטערדריקטער פּוילישער מלוכה, און זיי האָבן זיך ניט געהאַלטן מחויב אָפּצוהיטן די דיני מלכותא פון רוסלאַנד. האָבן זיי טאָקע גע־פרווווט מיט אַלע מיטלען פון זיי זיך צו באַפרייען, דערביי זיינען די טאַמאָזשנע־דירעקטאָרן געווען מיט זיי יד אחת[2].

ביז 1822 איז בכלל געווען אַ נידעריקער טאָריף אויף פרייסישע סחורות קיין רוסלאַנד. ערשט אין 1822 האָט די דיפּלאָמאַטישע לאָגע שוין דערלויבט דעם צאָריזם אָפּצורופן דעם נידעריקן טאָריף מיט פרייסן. בנוגע פוילן איז דער פּא־סיקער מאַמענט אַנגעקומען שפּעטער.

אין דעם דייטשישן האַנדלס־באַריכט פון 1802 ווערט געבראַכט אַ כאַראַקטע־ריסטישער פאַקט, אַז רוסיש־פּוילישע און בראָדער יידן האָבן דאָס יאָר פרעטענ־

1. זען א. מאַרגאָליס געשיכטע פון יידן אין רוסלאַנד, 1930, ב׳ ו, זז׳ 239 און ווייטער.
2. דצ״ו, ז׳ 40.

דירט (ביי די פֿרייסישע סוחרים), מען זאָל זיי געבן סחורה אויף קרעדיט, הגם אין משך פון אַ לאַנגער צייט פלעגן זיי קיין קרעדיט ניט קריגן. זייערע מאָטיוון זיינען געווען אַזעלכע: אויף דער רוסישער גרענעץ האָט זיך געביטן דער פֿער־סאָנאַל, איז פֿאַר דער צייט ביז עס האָט זיך איינגעגעבן צו שליסן באַקאָנטשאַפֿט מיט די נייע באַאַמטע און פירן מיט זיי אונטערהאַנדלונגען אויף זיי איבערצייגן, זיי זאָלן זיך נוהג זיין ווי די פריערדיקע, זיינען דערווייל אַדורכגעגאַנגען די רוסישע זומערדיקע ירידן[3]. נעבאלסין, אַ עקאָנאָמיסט און סטאַטיסטיקער פון יענער צייט, שרייבט שפּעטער, אין די 30ער יאָרן, אַז די שטרענגע מיטלען, וואָס די רוסישע און עסטרייכישע רעגירונגען האָבן אָנגענומען קעגן קאָנטראַבאַנד, האָבן געגעבן אַן אָנטשיידענעם קלאַפּ דעם קאָנטראַבאַנד־האַנדל. פֿאַראַן ידיעות, אַז אין עטלעכע ליטווישע שטעט האָבן יידן אָפּגעמאַכט צווישן זיך בשבועה, זיי זאָלן זיך מער ניט פֿאַרנעמען מיט קאָנטראַבאַנד־האַנדל[4].

פֿאַר דער צייט פון 1850—1860 האָט רוסלאַנד זיך שטאַרק באַפּעסטיקט אין פּוילן. דעמאָלט זיינען די גרענעצן אויך פון ביאַליסטאָקער געגנט זייער שטרענג געשלאָסן געוואָרן, און דער אימפּאָרט־שמוגל־געשעפט האָט מיט איין מאָל אין גאַנצן אויפגעהערט[5].

ביז דעמאָלט איז ביאַליסטאָק געווען דער צענטראַלער פּונקט פון שאָסיי־טראַקט, וואָס פון אים פלעגן טעגלעך אָפּגיין פּראַכטוואָגנס מיט אויסלענדישע סחורות אין אַלע געגנטן — קיין גראָדנע דורך ביאַליסטאָקער שאָסיי, קיין סלאָ־נים דורך מינסקער שאָסיי, קיין בריסק דורך פּאָטשט־שאָסיי.

עס איז שווער פעסטצושטעלן די צאָל פּראַכטוואָגנס אין גראָדנער גובערניע אין משך פון איין יאָר ביז 1860. אָבער ווי מ׳האָט דעמאָלט משער געווען[6], האָט די צאָל דערגרייכט ביז 150 טויזנט, און היות יעדער וואָגן האָט געפירט דורך־שניטלעך 30 פוד משא, הייסט עס, אַז אין איין יאָר פלעגט מען איבערטראַנס־פּאָרטירן קרוב 5 מיליאָן פוד סחורה. אין יעדער שטעטל האָבן זיך געפונען עט־לעכע יידישע משפּחות, וואָס האָבן פּאַרמאָגט פון 4 ביז 8 פערד מיט גרויסע, הויכע, ברייטע עגלות מיט בוידן, באַדעקטע פון לייוונט, און דערפון האָבן זיי געצויגן חיונה.

די פּריזן פֿאַרן טראַנספּאָרט זיינען געווען פּאַרשיידן, אָפּהענגיק פון

---

3. דצ״וו, זז׳ 75 און 240; זען אויך דעם אַרטיקל פון קאַראַבאָנון אין יעווריסקאָיע סטאָרינע, 1911.

4. מאַרגאָליס, דצ״וו, ז׳ 76.

5. פון דער גרויסער אימפּאָרט־פירמע יעבץ־עדל איז ר׳ זוסמאַן יעבץ (עדל איז פריער געשטאָרבן) אַרויס קיין לאָמזשע און געגרינדעט מיט די שותפים ישראל־משה נאָווינסקי און משה קאַלינסקי אַ גרויסע צוקער־פאַבריק. שפּעטער איז ער אַרויס קיין וואַרשע און האָט דאָרט געגרינדעט די ערשטע גרויסע טאַבאַק־פאַבריק; אַז די צוקער־פאַבריק איז אָפּגעברענט געוואָרן, האָט ער דאָרט געגרינדעט נאָך גרויסע געשעפטן (זען מיין „תולדות ר׳ זאב יעבץ״ החד, ירושלים, ניסן תרצ״ד).

6. А. Бобровский, Материалы для географии и статистики России, Гродненская губ. СПБ, 1863.

צייט און אומשטאַנד, נאָר בכלל האָט מען ביז 1860 געראָבנט דעם פראָבט־פרייז 10—15 פּראָצענט פון ווערט פון דער סחורה. דער יערלעכער אומזאַץ פון מאַנופאַקטור, טיי און אַנדערע סחורות איז געווען אַן ערך 225 מיליאָן רובל. מען דאַרף רעכענען, אַז דער גרעסטער טייל איז דורכגעאַנגען ביאַליסטאָק פון די נאָענטע גרויסע גרענעץ־פונקטן. חוץ דעם זיינען אויף די טייכן פון גראָדנער גובערניע, דעם ניעמאַן מיט זיינע טייכלעך פּאַר צפון־מזרח־זייט (די קרייזן סלאָנים, וואָלקאָוויסק, גראָדנע) און דעם בוג, נאָרעוו פּאַר דער דרום־מערב־זייט (די קרייזן קאָבערין, בריסק, ביעלסק און ביאַליסטאָק) דורכגעאַנגען יערלעך אַן ערך 3,000 שיפן, ס׳רוב אַנגעלאָדן מיט תבואה און אַנדערע אַגראָפּראָדוקטן. די שיפן פלעגן דער עיקר גיין קיין קעניגסבערג, נאָוואָגראָדגיעוואסק און דאַנציג. חוץ דעם זיינען אויף אָט די טייכן דורכגעשוואומען קרוב 3,000 פליטן, אַנגעלאָדן מיט געהילץ און אויך מיט תבואה.

אין ביאַליסטאָק האָט דעמאָלט געמאַכט גרויסע געשעפטן דער ביאַליסטאָקער גרויסער גביר איטשע זאַבלודאָווסקי. דערהויפט פלעגט ער האַנדלען מיט דעם טייערן געהילץ, מיט די דעמבעס פון די ביאַלאָוויעזשער וועלדער, וואָס ער האָט געקויפט און עקספּאָרטירט קיין אויסלאַנד.

אין גראָדנער גובערניע פלעגן פּאַרקומען פּאַרשיידענע ירידן. אין ביאַליסטאָק פלעגט זיין יערלעך אַ יריד אין די טעג פון 24טן און 25טן יולי. עס פלעגן זיך צונויפקומען פון 3,000 ביז 4,000 סוחרים און פויערים. אויפן יריד פלעגט געמאַכט ווערן אַן אומזאַץ פון 40 ביז 80 טויזנט רובל.

דער זעלווער יריד

דער גרעסטער יריד פון גראָדנער גובערניע פלעגט זיין אין זעלווע. דאָרט איז געווען אַ וועלט־יריד. דער אומזאַץ פלעגט דערגרייכן אין די הונדערטער טויזנטער רובל. די ביאַליסטאָקער מאַנופאַקטוריסטן און פּאַבריקאַנטן האָבן אין אים געשפּילט אַ גרויסע ראָלע. מלכה־רייזל בלאָך האָט דאָרט געהאַט אַ שטענדיקע אָפּטיילונג. נאָך דער גרויסער שרפה אין יאָר 1862 איז דער זעלווער יריד ביסלעכווייז אונטערגעאַנגען. אויפן זעלווער יריד פלעגן, אגב, אויך פּאַרקומען די אסיפות הרבנים און פּרנסים פון „ועד ארבע ארצות״ [7].

פון זעלווע און איר יריד שרייבט מ. יאָהאַן ערנסט פאַרבי [8].

„דאָס שטעטל זעלווע מיט דער שכנישער געגנט, וואָס געהערט דער פירשטין סאַפּיהאַ, איז שוין זינט אַ ריי יאָרן באַרימט צוליב איר יריד (מעסע), וואָס ווערט

---

7. זען שמעון דובנאָוו, פנקס המדינה, בערלין, תרפ״ה, ס׳ תתכ״ט, תתקנ״ו אלף, אלף כ״ט: „לפסוק פסוק ביומא דשוקא בק״ק זעלוע״.

אויפן זעלווער יריד איז אויסגערופן געוואָרן פון אַלע גרויסע רבנים, וואָס זיינען זיך דאָרט אויפגעקומען אין ראש חודש אלול שנת תקי״א, דער גרויסער חרם אויף חסידים און חסידות. זען ווען דעם בייַ א. צוויייפל אין זיין שלום לישראל.

8) *Das Neue Geographishe Magasin*, Halle 1785, 1, SS. 75-76;

אין איר אָפּגעהאַלטן יערלעך דעם גאַנצן מאָנאַט אויגוסט, און ער ווערט באַזוכט פון א סך טויזנטער יידן און אויך פון אַזוי פיל רוסן און פּרייסן. א שיינער מאַסי־ווער פּירעק פון אַרקאַדן אין מיטן מאַרק אַנטהאַלט א 70 באַקוועמע סוחרישע קראָמען, און אויך אויף דעם פּלאַץ, וואָס איז איינגעשלאָסן דורך דעם בנין, געפינען זיך פעסטע און באַוועגלעכע בודעס (הילצערנע קראָמען) פון אַלע סאָרטן. אָבער אויסער זיי איז אויך דער מאַרק, וואָס איז אַרום דעם דאָזיקן פּירעק, טיילווייז באַ־זעצט מיט פיל הילצערנע קראָמען, און טיילווייז ווערן מאָסן סחורות געהאַלטן אונטערן פרייען הימל. אויסער דעם געפינט זיך ניט וויט פון מאַרק נאָך א פיר־עקיקער פּלאַץ צווישן די הייזער און ווינקלען, וואָס מע קען פון אַנהייב גאָר ניט אַרויסזען — שאָפּעס און אַנדערע הילצערנע באַהעלטענישן, וואָס אין זיי געפינען זיך די פּרעכטיקסטע רוסישע פּעלצווּאַרג און אויך אַנדערע סחורות. אַלע ווינקלען פון דעם קליינעם שטעטל זיינען פול מיט גרויסע און קליינע סחורה־לאָגערן פון איראָפּע. אויפן מאַרק געפינען זיך אויך עטלעכע מאַסיווע הייזער, געדעקט מיט שינדלען, וואָס אין דער צייט פון יריד ווערן זיי צום טייל גענוצט ווי סחורה־לאָגערן. חוץ דעם געפינען זיך גאָסט־הייזער און קאָוע־הייזער ביי דעם גרויסן צוזאַמענקום פון מענטשן. אין דער צייט פון יריד ווערן דאָ וועכנטלעך געגעבן מאָסקנבעלער אויך פּראָנצויזישע און פּוילישע קאָמעדיעס".

זעלווער יריידים האָבן געבליט אין דער צווייטער העלפט פון 18טן י"ה. דעמאָלט האָבן זיי פאַרנומען דעם צווייטן אָרט נאָכן באַקאַנטן לייפּציגער יריד. זיי האָבן געהאַט א ספּעציעלע באַדייטונג פאַרן בהמה־האַנדל [9].

זעלווער יריד, ניט וויט פון ביאַליסטאָק, האָט געשפּילט א גרויסע ראָלע פאַר דער פּארבריטערונג פון ביאַליסטאָקער טעקסטיל־פּראָדוקציע. די גרעסטע ביא־ליסטאָקער פאַבריקאַנטן און סוחרים האָבן געהאַט אויפן זעלווער יריד מאָגא־זינען און לאָגערן.

זעלווער יריד האָט אָנגעהויבן אונטערצוגיין זינט דער מלחמה אין 1812 און דערנאָך גאָר געווּאָרן א יורד זינט דעם פּויליש־אויפשטאַנד אין 1830. אָבער דעם זעלווער יריד פון 1830 האָט מען שוין ניט געקענט פאַרגלייכן מיטן זעלביקן יריד ביז 1812 [10].

פון דעם אַלעמען זעען מיר, אַז יידן האָבן אין דער צווייטער העלפט פון 18טן י"ה און אַנהייב 19טן אַנטוויקלט ביאַליסטאָק צו דער מדרגה פון א צענטער פון אויסלענדישן גרויסהאַנדל. יידן האָבן אויפגעאָקערט דעם ביאַליסטאָקער באָדן פאַר האַנדל און אינדוסטריע [11].

---

9. זען ביי באַלינסקי און ליפּינסקי *StarozytnaPolska*, V. 4, p. 263, 569.

10. Журнал Министерства Внутренних Дел, 1831, XI, стр. 156.

11. ווי מיר האָבן באַווּיזן פון פאַרשיידענע אויטענטישע מקורים, זיינען אין 1795, ביים אַנעקסירן ביאַליסטאָק דורך פּרייסן, געווען אין גאַנצן ביאַליסטאָקער קאָמערץ־באַצירק נאָר 6 קריסטלעכע סוחרים אויף 76 יידישע. זען פּנקס ביאַליסטאָק, ב' ו, ז' 26.

ב. דער אָנהייב פון טעקסטיל־אינדוסטריע אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן

עס איז גאָנץ פאַלש די ידיעה, וואָס מע קען זי געפינען ביי אַלע געשיכטע־שרייבערס וועגן דער אָנטוויקלונג פון ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע, אַז די דייטשן האָבן די ערשטע געבראַכט די טעקסטיל־אינדוסטריע קיין ביאַליסטאָק. מע וויזט דערביי אָן אַז דאָס איז געשען אין די יאָרן 1795—1807, וועז די דייטשן האָבן געהאַט אָנעקסירט דעם ביאַליסטאָקער דעפּאַרטמענט.

עס איז בלויז ריכטיק, אַז די פּרייסישע רעגירונג האָט זיך דעמאָלט משתדל געווען איינצופירן אין דער אָנעקסירטער פּראָווינץ — ביי קריסטן און ביי יידן — די מלאכה פון וועבן לייוונט און שפּינען פלאַקס־גארן. אין דעם פּרעמיען־פּלאַן [12], וואָס זי האָט אַרויסגעגעבן פּאַר דער פּראָווינץ נייַ־אָסטפּרייסן דעם 1טן יוני 1802 און וואָס איז געווען גילטיק ביז 1808, ווערט געזאָגט:

„21) עס באַקומען צו 10 רייכסטאָלער די יעניקע זעקס לייוונט־וועבערס וואָס וועלן מאַכן צום פּאַרקויף יערלעך די מייסטע לייוונט, יעדערער וויניקסטנס צו 10 שטיק לייוונט, צו 14 איילן בערלינער אין אַ שטיק ... 23) די וואָס האָבן געמאַכט די מייסטע לייוונט אויף אייגענע וועבשטולן קריגן צו 15 רייכסטאָלער; 4 פויערים־פּרויען וואָס האָבן זיך איינגעשאַפט אין יעדער קאַמער־דעפּאַרטמענט נייַע וועבשטולן במשך פון די קומענדיקע דריי יאָר און האָבן געווענדט צו דריי שטיק — באַקומען 8 רייכסטאָלער ... 24) פינף פויערים־מיידלעך וואָס האָבן זיך אויסגעלערנט צו וועבן און האָבן געאַרבעט ביים וועבן — קריגן צו צען רייכס־טאָלער, חוץ דעם באַקומען זיי וויי אַ מתנה געוואָנט און טיכער ... 26) פאַר געשפּו־נענע פלאַקס־גארן באַקומט מען צו 10 רייכסטאָלער ... 27) 4 מאַנספּאַרשוינען וואָס האָבן זיך אויסגעלערנט אין משך פון אַ יאָר — קריגן צו 10 ר"ט; 28) 6 יוגנטלעכע שפּינערס — צו 10 ר"ט".

מיר זעען פון דעם, אַז די פּרייסישע מאַכט האָט זיך דעמאָלט באַמיט אויי־צופירן אין דער געגנט ביי קריסטן און יידן וועבערייַ פון לייוונט און האָנטשפּינעריי פון פלאַקס, אָבער נ י ט טוך־פאַבריקאַציע. עס קען זיין, אַז פון דער לייוונט־וועבערייַ האָט זיך שפּעטער אָנטוויקלט די פּרימיטיווע וועבעריי, וואָס האָט זיך געפונען אין ביאַליסטאָק ביי יידן נאָר אין די פ ע ר צ י ק ע ר יאָרן. אָבער צו דער קאַמפּליצירטער טוך־פאַבריקאַציע איז דאָס נאָך ווייט.

אויך די ידיעה, אַז די זאַקסן, וואָס זאָלן האָבן געבליבן אין ביאַליסטאָק פון נאַפּאָלעאָנס מיליטער אין 1812, האָבן געגרינדעט אין ביאַליסטאָק די ערשטע טוך־פאַבריקן, איז פאַלש. ווי מיר האָבן געזען, איז ביאַליסטאָק דעמאָלט געווען דער צענטער פון מאַנופאַקטור־ און טיי־האַנדל. די שטאָט איז דעמאָלט געווען ווייט פון וועלכער עס איז פאַבריקאַציע. דער אמת איז, אַז די יידישע און קריסטלעכע אָרטיקע טעקסטיל־אינדוסטריע אין ביאַליסטאָקער ר א י א ן, אין פאַרשיידענע ערטער פון איר נאָענטער און ווייטער סביבה, ד"ה אין דער שפּעטערדיקער גראָד־

12. זען פּנקס ביאַליסטאָק, ב. ו, זז' 81 און ווייטער.

נער גובערניע, איז פיל עלטער, אָבער די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע גופא איז פיל יינגער[13].

אין סלאָנים און אין ראָשענאי

אין יאָר 1605 איז אין סלאָנים שוין געווען אַ וועבער־צעך, וואָס איז געגרינ־דעט געוואָרן דורך ליעוו סאַפּיעהאַ וואָס איז באַשטעטיקט געוואָרן פון זיגמונט דעם צווייטן אין יאָר 1605 און דורך יאָן סאָביעסקי אין יאָר 1679. די איבערגעהזרטע באַשטעטיקונג פון דער העכסטער מאַכט באַווייזט, אַז וועבעריי איז שוין געווען שטאַרק פאַרשפּרייט אין סלאָנים און געוויס אויך אין די אַנדערע נאָענטע שטעט. וועז אויך אַן צעכן.

דער ערשטער פּראָוו, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען פון דער פּוילישער מלוכה, צו גרינדן אַ טעקסטיל־אינדוסטריע אין פּוילן איז געמאַכט געוואָרן דורך אַנטאַן טיזענהויז, גראָדנער סטאַראָסטע און פאָדסקאַרב פון ליטווישן גרויס־פּירשטנטום, אין דער צווייטער העלפט פון 18טן י״ה אין האַרדניצא, ביים ניעמאַן, ביי גראָדנע. ער האָט דאָרט געגרינדעט אויך פאַרשיידענע אַנדערע פאַבריקן פון גרויסן פאַר־נעם, מיט דער אונטערשטיצונג פון דער מלוכה, וואָס האָט דערויף געגעבן גרויסע קאַפּיטאַלן. מען האָט אַראָפּגעבראַכט פאַר דעם צוועק מייסטערס פון אויסלאַנד. אָבער נאָך דעם ווי טיזענהויז איז דורך די אינטריגעס פון זיינע פיינד אַראָפּ־געזעצט געוואָרן פון זיין גרויסער פּאָזיציע, זיינען זיינע אַלע פאַבריקן און זיינע פּראָיעקטן צעשטערט געוואָרן. אויסלענדישע מייסטערס זיינען אָפּגעפאָרן, און פון זיינע אַלע אונטערנעמונגען איז קיין זכר ניט געבליבן.

אַ סך אַ בעסערן מזל האָט געהאַט די טעקסטיל־פאַבריקאַציע דורך פּריוואָטער איניציאַטיוו. אין טשעכאַנאָווצע האָבן זיך געפונען טוך־פאַבריקלעך שוין אין יאָר 1775.

אין ראָזשענאי, סלאָנימער קרייז האָבן יידן געשאַפן אין דער זעלביקער צייט דעם אָנהייב פון טעקסטיל־אינדוסטריע. פון דער גרינדונג פון ראָזשענאיער יידישער פאַבריקאַציע איז נייטיק צו פאַרצייכנענען אַ מערקווירדיקן געשיכט־לעכן פאַקט: צוויי יידן, גרשון בר יעקב זאַקהיים[14] מיט זיין שותף רבי בער, האָבן געגרינדעט אַ גרויסע פאַבריק פון טעקסטיל־אינדוסטריע אין ראָזשענאי, אין יאָר 1776, אין דעם באַרימטן אַלטן מאַגנאַטישן פּאַלאַץ, וואָס אין אים זיינען געזעסן די אַדעליקע פּוילישע פאַמיליע פון די סאַפּיעהאַס במשך פון עטלעכע הונדערט

---

13. דער הויפּט־מקור וועגן טעקסטיל־אינדוסטריע אין גראָדנער גוב׳ איז א. בא־ראָווסקיס ווערק (זע הערה 6). עס גיט זייער וויכטיקע ידיעות דער אַרטיקל
«Состояние фабрик и заводов в Гродненской Губ. в 1828 г.».
Журнал Мануфактуры и Торговли за 1831 г.
פאַרגלייכן מיט מאַרגאָליס, דצ״וו, זז׳ 280—83.
איך האָב אויך אויסגענוצט די יערלעכע באַריכטן פון פאַבריק־אינספּעקטאָרן פון נאָך 1860, ווי אויך זכרונות און מיטטיילונגען פון עלטערע תושבים.
14. אַן אוראיניקל פון ראָזשענאיער קדושים.

יאָר. אין דעם דאָזיקן פּאַלאַץ האָבן די סאָפּיעהאָס אויפגענומען די פּוילישע מלכים, דאָ האָט זיגמונט דער ערשטער באָזוכט זיין פּריינד איוואַן סאָפּיעהאָ, אין יאָר 1617. אין דעם פּאַלאַץ איז געווען עטלעכע טעג וולאָדיסלאָוו, דער זון פון פּוילישן מלך, בשעת ער איז געגאַנגען מיט זיין חייל מלחמה האַלטן מיט רוסלאַנד. 25 יאָר שפּעטער, בשעת ער איז שוין געווען פּוילישער מלך, האָט ער וויידער באָזוכט סאָפּיעהאָן צוזאַמען מיט זיין ווייב און סוויטע. אין משך פון 9 טעג זיינען געווען אָפּן די קעלערן פון וויין און בראַנפן אין פּאַלאַץ פּאָר אַלע טרינקערס. סאָפּיעהאָ האָט זיך געוואָלט פּאָר איינעם פון די רייכסטע אין פּוילן, און די פּוילישע מלכים האָבן געזוכט זיין פּריינדשאַפט.

אין 1774, האָט אין דעם פּאַלאַץ אַלעקסאַנדער סאָפּיעהאָ, וואָס איז געווען קאַנצלער פון ליטווישן גרויס־פּירשטנטום, אויפגענומען דאָס לעצטע מאָל דעם פּוילישן מלך סטאַניסלאָוו־אויגוסט — מיטן גרעסטן פּראַכט. אָבער אין גאַנצן מיט צוויי יאָר שפּעטער, אין 1776, בשעת דער איבערקערעניש אין פּוילן, אין די לעצטע טעג פון דער פּוילישער מלוכה, בשעת סאָפּיעהאָ האָט זיך אַריבערגעצויגן קיין דראָהאָטשין, איז שוין אין דעם זעלביקן פּאַלאַץ געגרינדעט געוואָרן די דאָזיקע יידישע פּאָבריק.

אין איר האָט מען אין אָנהייב אויסגעאַרבעט זיידענע שטאָפּן, טאָפּעטן, טוך, בייקע, אָטלאָס, טישטעכער אד"גל. שפּעטער איז זי געבליבן נאָר אַ טוך־און דעקן־פּאָבריק. אין 1812, בשעת נאַפּאָלעאָן איז דורכגעגאַנגען ראָשענאָי, האָבן די זאָקסן אויסגעראָבירט פון דער פּאָבריק די אָרטיקע סחורות, און אויך צוליב אַ גרויסן פּאָרלוסט דורך דעם פּאָרטעטער פון דער פּאָבריק מ. פּינעס, וואָס פלעגט פּאָרקויפן די סחורות אין רוסלאַנד, איז די פּאָבריק שטאַרק אַראָפּ פון איר מעמד, ביז עס איז צו איר צוגעשטאַנען ווי אַ שותף לייב בן נח פּינעס, וואָס איז אין 1812 אַנטלאָפן צוליב די פראַנצויזן פון וואָלקאָוויסק קיין ראָשענאָי.

נאָך אין 1790 האָט מאיר בן נח פּינעס געגרינדעט אַ פּאָבריק פון בייקעס מיט 50 אַרבעטער אין וואָלקאָוויסק. אין וואָלקאָוויסק האָט עקזיסטירט אַ פּאָבריק פון טעקסטיל־אינדוסטריע פון אַן אַנדער פּינעס אויך שפּעטער.

די פּאָבריק אין ראָשענאָי האָט ביי לייב בן נח פּינעס מצליח געווען. ער האָט אָפּגעקויפט דעם פּאַלאַץ ביי סאָפּיעהאָן. פון דעמאָלט אָן איז ראָשענאָי געווארן אַ טעקסטיל־פונקט, איבערהויפט פון דער פאָמיליע פּינעס און אירע אַלע אָפּצווייגונגען. די פּאָבריקן אין ראָשענאָי זיינען געווען קאָמפּלעטע, מיט וועשע־רייען, פּאָרבערייען, שפּינערייען, וועבערייען און „אָפּרעטורן", וואָס זיינען געאַנגען אויף מאָטאָר־קראָפט. די אַרבעטער און די מייסטערס זיינען געווען דאָס רוב יידן, אָבער עס זיינען אויך געווען אויסלענדישע קריסטן. זיי האָבן אַלע פּאָבריצירט ביליקע מיליטער־דעקעס און טוכן, וואָס דערהויפט זיינען זיי געגאַנגען פּאַרן גע־ברויך פון מיליטער. אָט די פּאָבריקאַציע האָט זיך געצויגן ביז דער [ערשטער וועלט־] מלחמה. דערנאָך איז זי אין גאַנצן בטל און צעשטערט געוואָרן.

עס איז ווערט צו דערמאָנען, אַז די פּינעסעס האָבן צו דער גלייכער צייט גע־

גרינדעט און אויסגעהאַלטן אין ראָזשענאי אַ ישיבה מיט ראשי־ישיבות, וואָס אין איר האָבן געלערנט תורה בחורים פון דער גאַנצער גובערניע, ווייל די פאַמיליע פּינעס איז געווען דורכגעזאַפּט מיט תורה און השכלה. די פּינעסעס האָבן זיך מתחתן געווען מיט די גרעסטע יידישע מיוחסים און האָבן אַרויסגעגעבן פון זיך גרויסע לומדים און משכילים. אין ראָזשענאי איז אויך אַזאַ אופן געווען פאַראייניקט תורה מיט מלאכה.

וואָיציעך פּאַסלאָווסקי, סלאָנימער מאַרשאַל, האָט אָפּגעקויפט דאָס שטעטל קאָסאָווע וואָס לעבן ראָזשענאי פון סאָפּיא זאַמאָיסקאָ, און האָט אין איר געגרינדעט אין 1815 אַ גרויסע טוך־פאַבריק, וואָס איז שפּעטער אַריבערגעגאַנגען צו אייניגע פון די פּינעסעס, וואָס האָט אין איר אויסגעאַרבעט אויך די זעלביקע סחורה.

די נסיעה פון סענאַטאָר אַרשענאָווסקי

שוין אין די צייטן פון אַלעקסאַנדער ו איז מצד דער צאַרישער רעגירונג געקומען די איניציאַטיוו אויפצושטעלן אַן אייגענע טעקסטיל־אינדוסטריע אין די מערב־גענטן פון רוסלאַנד און אויסצונוצן פאַר דעם די יידישע באַפעלקערונג. די כוונה פון דער רוסישער רעגירונג איז געווען צו האָבן פאַבריקן צום אויס־אַרבעטן שטאָף פאַר מונדירן פון מיליטער און צוגרייטן דעקעס פאַר דער אַרמיי.

צוליב דעם צוועק איז געגרינדעט געווארן אַ רעגירונגס־אַמט אונטערן נאָמען „הויפּטאַמט פאַר מאַנופאַקטור", אַ מלוכה־אינסטיטוציע וואָס האָט זיך פאַרנומען דערמיט. אין יאָר 1811 האָט סענאַטאָר אַרשענאָווסקי באַקומען פון דער רעגירונג דעם אויפטראָג צו באַזוכן עטלעכע גובערניעס, וואָס קענען אויספאַרטיקן טעקסטיל־פאַבריקאַטן. אין אַ רעסקריפּט [15] צו אים געפינט זיך אַ פונקט וועגן יידן. דאָרט ווערט געזאָגט:

„אין דער צייט פון אייער דורכרייזן וווייסרוסלאַנד, דאַרפט איר נישט פאַרלירן פון אייער אויפמערקזאַמקייט די פראָגע: וועלכע זיינען לויט אייער מיינונג די בעסטע מיטלען, וואָס מע דאַרף אַננעמען אויף איינצופירן טוך־פאַבריקאַציע צווישן די יידן, און צי ווען איר נישט געפינען די מעגלעכקייט צו באַוועגן די אַרטיקע מאַכט־אַרגאַנען, אז זיי זאָלן ווירקן אויף די דאָרטיקע יידן, זיי זאָלן כאָטש אין אַ קליינער מאָס אַנטוויקלען לכל הפחות אַן אַנהייב טוך־פּראָדוקציע, אויב אפילו אַן אַ התחייבות מצד די יידן צוצושטעלן די טוך פאַר דער רעגירונג? ס'וועט זיין גענוג, אַז זיי וועלן זיך פאַרנעמען מיט טוך־פאַבריקאַט בלויז פאַר זייער אייגענעם

15. А. Д. Юдицкий «Евреи в Текстильной Промышленности XIX в.». Исторический Сборник Академии Наук СССР, 1935, IV, стр. 107-133.

א. ד. יודיצקי באַלייכט דעם אַנהייב פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע ביי יידן אויפן סמך פון וויכטיקע אַרכיוו־מאַטעריאַלן. פון דאָרטן נעמען מיר די געשיכטע מיט דער נסיעה פון דעם סענאַטאָר. [אויספירלעכער וועט די יידישע טעקסטיל־אינדוסטריע אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט באַשריבן אין זיין פּריערדיקן וועלק: א. יודיצקי: יידישע בורזשואזיע און יידישער פּראָלעטאַריאַט אין ערשטער העלפט פון 19 י"ה. 119 זז, מלוכע פאַרלאַג „פּראָלעטאַר." קיעוו].

פּראָפיט, מען קען וועקן זייער חשק צו דעם אפילו דורך הבטחות, אַז די מלוכה־קאַסע וועט זיי געבן אַ געוויסע הילף".

דער סענאַטאָר אַרשענאָווסקי האָט געמאַכט זיין רייזע און האָט געשיקט אַ גאַנצע ריי באַריכטן פון זיינע אויספֿאַרשונגען און זיינע אונטערהאַנדלונגען מיט יידישע גבירים און פֿאַבריקאַנטן און האָט געקראָגן הבטחות מצד זיבן פון צווישן זיי צו פֿאַרבייטערן און פונאַנדערבויען די טעקסטיל־פּראָדוקציע און אויך בקשות מצד יידישע אינדוסטריעלער אויף אָוואַנסן. די ראָזשענאיער יידישע טעקסטיל־אינדוסטריע, וואָס האָט עקזיסטירט נאָך פון פריער, האָט פון דעמאָלט אָן זיך באַשעפטיקט נאָר מיט אויסאַרבעטן פֿאַרן מיליטער טוך און דעקעס.

דער מצב פון טעקסטיל־אינדוסטריע אין גראָדנער גוב׳ אין 1815

אין 1815 האָבן יידן און אויך עטלעכע אַדעליקע קריסטן געהאָט טוך־פֿאַבריקן אין פֿאַרשיידענע ערטער פון גראָדנער גובערניע. בייַ 50 מילן האָבן זיך געפֿונען וואלקעריייַן פֿאַר פויערים־טוך. די אָפּיציעלע רוסישע סטאַטיסטיק פון דעמאָלט (לויט באָברָוווסקין) רעכנט אויס אין 1815 די טעקסטיל־פֿאַבריקן אין גראָדנער גובערניע, וואָס נאָר 2 פון זיי האָבן געהערט צו קריסטלעכע באַזיצערס, ווי מע קען עס זען פון דער וויטערדיקער טאַבעלע:

נעמען פון די פֿאַבריקאַנטן	ערטער	וועבשטולן	אַרבעטער	אויסגעאַרב. אַרשינען
ח. פּאסלאווסקי	כאָמסק	18	286	23,304
סאָפּיהאַ, פֿאַרדונגען צו גרשון בר. יעקב זאַקהיים	ראָזשענאי	12	200	12,200
קויפמאַן	אלבי	12	111	8,300
געסלער	האָראָדנע	3	34	2,150
פּינעס	וואָלקאָוויסק	2	50	3,000
פּיינזילבער	וואָלקאָוויסק	2	63	3,000
לעווין	איזאַבעלין	1	12	4,000
ראובן כיימאָוויטש	פּיעסק	2	12	2,500

לויט דער דאָזיקער טאַבעלע זיינען אין די 8 פֿאַבריקן געווען 52 שטולן מיט 768 אַרבעטער. די צאָל אויסגעאַרבעטע אַרשין אין געווען 58,454 ; אין דער צאָל זיינען געווען 12,050 אַרשין פלאַנעל. יעדער וועבשטול האָט אויסגעאַרבעט דורכשניטלעך 1,124 אַרשין יערלעך. אויסער דעם האָבן די פֿאַבריקן אויסגעאַרבעט קאָלירטע וואָלענע דעקעס. עס איז איבעריק צו באַמערקן, אַז דעמאָלט זיינען נאָך די וועבשטולן געווען ה א נ ט ־ וועבשטולן.

די דאָזיקע טאַבעלע איז אָבער אַ פּאַלשע. זי איז באַזירט אויף דעם וואָס די פּאַבריקאַנטן האָבן אויפגעגעבן, אָבער כדי צו באַפּריען זיך פון שטייערן האָט יעדערער אויפגעגעבן דעם מינימום, אַ לעכערלעך קליינע צאָל אויסגעאַרבעטע אַרשינען שטאָף. די פּאַבריק־אינספּעקטאָרן זיינען געווייזן געווייזלעך געווען אונטערגע־קויפטע. אויך זיינען זיי אַליין וויניק געווען אָנטוויקלט. זיי האָבן אַליין ניט געקענט אויפשטעלן אַ זעלבשטענדיקע, ריכטיקע סטאַטיסטיק. דעריבער קען מען אָננעמען, אַז ריכטיק פון דער גאַנצער רוסישער סטאַטיסטיק זיינען נאָר די נעמען פון די פּאַבריקאַנטן און זייער מין פּאַבריקאַט.

עטלעכע יאָר פּאַר דער [ערשטער וועלט־]מלחמה — איך בין שוין דעמאָלט קיין פּאַבריקאַנט ניט געווען — האָט מיך באַזוכט אַ נייער, יונגער רוסישער פּאַבריק־אינספּעקטאָר, אַ געוויסער אַלעקסאַנדער מיכאילאָוויטש קאָנדראַטיעוו, אינזשינער־טעכנאָלאָג פון פּעטערבורג. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער איז אַראָפּגעשיקט געוואָרן, וויַ אַן אויסגעבילדעטער טעכניקער און עקאָנאָמי־קער, פון האַנדלס־און פּינאַנץ־מיניסטער מיט אַ הויפּט־אויפגאַבע פעסטצושטעלן אַ וויסנשאַפטלע־כע סטאַטיסטיק פון ביאַליסטאָקער פּאַבריקאַציע, און ער קען זיך קיין עצה ניט געבן ! די היגע פּאַבריקאַנטן האָבן אים געשיקט צו מיר וויַ צו אַ געבילדעטן געוועזענעם פּאַבריקאַנט, ער זאָל ביי מיר זיך שואל עצה זיין.

נאָך דעם וויַ ער האָט מיר פּאַרזיכערט און איבערצייגט, אַז זיין צוועק איז נאָר אַ וויסן־שאַפטלעכער ניט קיין פיסקאַלישער, האָב איך אים באַוויזן, אַז די פּאַבריק־סטאַטיסטיק קען און מוז אויפגעשטעלט ווערן אין גאַנצן זעלבשטענדיק אָן קיין שום זייטיקן איינפלוס. עס מוזן צו דעם צוועק אויפגעשטעלט ווערן טאַבעלעס פון די פּראָדוקציע־אויסגאַבעס פון אַלע מאַשינען, די פּריינז פון די אַלע באַאַרבעטע רויע שטאָפן, עס דאַרף, למשל, פעסטגעשטעלט ווערן לויט דער צאָל שפּינדלעך אין דער שפּינערייַ וויפל געשפּינען זי קען אַרויסגעבן טעגלעך און איר ווערט, לויט דער קוואַליטעט פון דעם רויען פּראָדוקט און לויט דער צאָל וועבשטולן, וועלקעריין, וויפל שטיק סחורה זיי קענען אַרויסגעבן און אַזוי וייטער. איך האָב אים אויפגעשטעלט פּראָבע־טאַבעלעס, וואָס לויט זיי קען מען אויפשטעלן אַ ריכטיקע סטאַטיסטיק פון יעדער מין פּאַבריקאַט ביי אַ געגויער פּאַך־קענטעניש פון דעם פּאַבריקאַט אין אַלע זייַנע אָפּטיילונגען. ער האָט די אויגן געעפנט און ער האָט אָנגעהויבן אַזוי צום אַרבעטן. ער האָט מיך פּאַרזיכערט, אַז ער וועט מיר שפּעטער געבן די רעזולטאַטן פון זיין נייער סטאַטיסטיק פּאַר מיין געשיכטלעכער אַר־בעט פון ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע. ער האָט אָבער זיין וואָרט ניט געהאַלטן. ער האָט מיר נאָר געזאָגט, אַז ביאַליסטאָקער אויסאַרבעטונג באַטרעפט, לויט זייַנע אויסרעכענונגען, מער וויַ 30 מיליאָן רובל יערלעך, אַנשטאָט 7 מיליאָן פון פריער. ער האָט מיר צוגעזאָגט צו שיקן אַ געדרוקטע סטאַטיסטיק פון פּעטערבורג, אָבער אין מיטן איז אויסגעבראָכן די [ערשטע וועלט־] מלחמה. איך מאַך די דאָזיקע באַמערקונג כדי צו געבן צו פּאַרשטיין, פּאַרוואָס עס איז אַזוי וואַקל־דיק און ניט פּאַרלאָזלעך די פּאַבריק־סטאַטיסטיק פון די רוסישע אינספּעקטאָרן.

צום פונאַנדערבוי פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע אין יענע יאָרן האָבן זיך לכתחילה אויך געכאַפּט פּאַרשיידענע פריצים. זיי האָבן געהאָט גינסטיקע געלעגן־הייטן בייַם אויפשטעלן די פּאַבריקן : אייגן האָלץ פון זיירע וועלדער, אייגענע וואָל פון זייער שאָף וויַ רוי־מאַטעריאל, וויַ אויך אייגענע ביליקע ארבעטסהענט, די פּאַנשטשיינע־פּויערים. אָבער אין די וווייטערדיקע סטאַדיעס, וועו זיי האָבן זיך געגייטיקט אין געלט, איז אַ גרויסער טייל פון די פּאַבריקן איבערגעאַנגען צו קאַ־פּיטאַל־רייכע יידישע הענט, טיילווייז אין אַרענדע און טיילווייז אין פולשטענדיקן באַזיץ.

אויפן שוועל פון צווייטן פערטל 19טן י"ה האָט די איניציאַטיוו צו בויען טעקסטיל־פאַבריקן אָנגעהויבן אַריבערצוגיין פון די פּריצים צו יידישע גבירים. די פאַבריקן פון די סאַפיעהאַס און פּאַסלאַווסקיס זיינען אַריבער צו די פּינעסעס. דאָס זעלביקע איז אויך געשען אין קיעווער גוב'. די פאַבריק פון גראַף פּאָטאָצקי־קאַלינאָווסקי איז אָ לענגערע צייט געווען פאַרדונגען צו די באַרדיטשעווער יידן, צו די ביליסיאַנסקיס.

ג. די טעקסטיל־אינדוסטריע אין גראַדנער גוב' אין יאָר 1828[16]

אין יאָר 1828 זיינען געווען אין גראַדנער גוב' 19 טעקסטיל־פאַבריקן. 9 פון זיי האָבן געהערט צו גוטבאַזיצערס, אָדער זיי זיינען אינגעאָרדנט געוואָרן דורך זיי אין זייערע מאַיאָנטקעס און זיינען אָפּגעגעבן געוואָרן אין אָרענדע צו סוחרים, כמעט שטענדיק צו יידן. פון די דאָזיקע פאַבריקן זיינען צוויי געווען די אויסגע־צייכנסטע, ניט אָזוי פיל לויט דער כמות פון די אויסאַרבעטונגען ווי לויט זייער זעלטענער איכות, וואָס צו איר זיינען זיי דערפירט געוואָרן דורך דער זאָרג פון די באַזיצערס, וואָס האָבן אינגעאָרדנט און אויסגעשטאָט די פאַבריקן זייערע מיט די בעסטע מאַשינען, אינסטרומענטן, מאַטעריאַלן און פיינע אויסלענדישע מייסטערס. די איבעריקע געוואָנט־פאַבריקן זיינען וויניקער וויכטיק, סיי מחמת זייער קליינער פּראָדוקציע, סיי דערפאַר וואָס זיי אָרבעטן איבערהויפט פּראָסטע געוואָנטן און אָ קליינעם טייל מיטלמעסיקע און דינע.

אויף אָלע 19 פאַבריקן האָט מען אין יאָר 1828 אויסגעאָרבעט: געוואָנט — 10,365 שטיק, 248,400 אָרשין; בייקע — 28,325 אָרשין, פלאָנעל — 1,000 אָרשין. די צאָל אָרבעטער אויף די דאָזיקע אָלע פאַבריקן איז געווען 1860 מאָן. דאָס רוב אָרבעטער זיינען געווען לייב־אייגענע פויערים. עס זיינען אָבער אויך געווען יידן צווישן די אָרבעטער.

אין דער שטאָט גראַדנע און אין איר קרייז

אין גראַדנע גופא איז געווען דאָס פאַבריקל פון דעם יידן יהושע מאַניס אָ גראַדנער תושב. דאָס פאַבריקל איז געווען אין אָ געדונגענעם הויז, אָ וועבערייאויף 1 שטול. דאָס געוואָנט האָט מען געוואָלקט אויף פּרעמדע מילן. אין 1828 האָט מען פּראָדוצירט: פלאָנעל — 4 שטיקלעך צו 30 אָרשין אָ שטיקל, זאָקן וואָלענע — 350 פּאָר. די דאָזיקע אָלע אויסאַרבעטונגען זיינען פאַרקויפט געוואָרן אויפן אָרט; מיט דער אָרבעט פאַרנעמט זיך דער בעל־הבית אָליין מיט 2 געזעלן.

אין שטעטל קרינקי פון גראַדנער קרייז איז געווען אָ וועבעריי פון דעם פאָכטער יאָסל גלעזס, אינגעאָרדנט אין יאָר 1827, אין אָן אייגן הויז, 4 וועבשטולן האָבן פּראָדוצירט אין יאָר 1828: געוואָנט גרויע פשוטע — 20 שטיקלעך צו 20 אָרשין אין אָ שטיקל, בייקע טונקל־גרין און וויים — 60 שטיקלעך; די צאָל אָר־בעטער — 5 מאָן, אָלע יידן.

16. Журнал Мануфактуры и Торговли.

אין דער שטאָט וואַלקאָוויסק

אין יאָר 1825 האָט דער סוחר פון 2טער גילדע אָרע פּיינזילבער אייגנע־אַרדנט אין זיין אייגענעם הילצערנעם הויז אַ פּאַבריק. אין 1828 האָט די פּאַבריק פֿראָדוצירט געוואָגט פון פּאַרשיידענע קאָליר — 1,810 שטיק, 36,230 אַרשין, קאזשמיר פון פּאַרשיידענע קאָליר — 20 שטיק, 500 אַרשין. דער גאַנצער סכום סחורה איז פּאַרקויפט געוואָרן אויפן אָרט. אַרבעטער זיינען געווען 250 מאַן, פריי געדונגענע, אין דער דאָזיקער צאָל זיינען אייגעשלאָסן מייסטער־אויסלענדער און אונטערמייסטערס־יידן.

אין 1827 האָט יאָסל פּינעס אייגנאַרדנט אַ וועבערי אויף 6 שטולן, אין 1828 פֿראָדוצירט געוואָגט פון פּאַרשיידענע קאָליר 300 שטיקלעך צו 28 אַרשין אין אַ שטיק; אָלץ פּאַרקויפט אויפן אָרט. צאָל אַרבעטער — 31 מאַן יידן.

אַן אַנדער פּאַבריק פון יאנקל פּינעס, אייגנאַרדנט אין יאָר 1827, האָט געהאָט אַ וועבערי אויף 6 שטולן. אין 1828 האָט זי פֿראָדוצירט: געוואָגט פון פּאַרשיידענע קאָליר 300 שטיקלעך, 7,500 אַרשין, אָלץ פּאַרקויפט אויפן אָרט. צאָל אַרבעטער — 31 מאַן, יידן.

וואָלקאָוויסק האָט געהאָט נאָך אַ פּאַבריק, פון הירשע פּיינזילבער, אין זיין אייגן הילצערן הויז, אייגנאַרדנט אין 1827. זי האָט פּאַרמאָגט אַ וועבערי אויף 6 שטולן. אין 1828 האָט זי פֿראָדוצירט געוואָגט פּאַרשיידענע קאָליר 400 שטיק צו 20 אַרשין. אָלץ פּאַרקויפט אויפן אָרט. די צאָל אַרבעטער — 20 מאַן, יידן.

אין סלאָנים און אין סלאָנימער קרייז

סלאָנים האָט פּאַרמאָגט אַ גרויסע פּאַבריק פון דעם ווירקלעכן געהיים־ראַט נ. נ. גאָווסיעלצעוו. אין 1828 האָט זיין פּאַבריק פֿראָדוצירט 960 שטיק, 28,250 אַרשין, די צאָל אַרבעטער — 162 מאַן, אָלע פריי געדונגענע.

די פּאַבריק פון אברהם קאַמענאַמאַסטסקי, אין אייגענעם מויער און הילצערנער געביידע, אייגנאַרדנט סוף יאָר 1826 האָט געהאָט אַכט שטולן; אין 1828 האָט זי פֿראָדוצירט געוואָגט פון פּאַרשיידענע קאָליר — 190 שטיק, 4,560 אַרשין, וואָלענע קאָלדרעס — 85 שטיק, אָלץ פּאַרקויפט אויפן אָרט. די צאָל אַרבעטער — 35 מאַן, פריי געדונגענע. צווישן דער דאָזיקער צאָל אַרבעטער זיינען געווען יידן, 20 מאַן.

אין ראָשענאי איז געווען די פּאַבריק פון דעם פּאַכטער לייב פּינעס. ער איז געווען אין אַ הילצערן הויז, געדונגען ביים פירשט סאַפּיעהאַ, אייגנאַרדנט דורכן פירשט אין יאָר 1791. אין דער דאָזיקער פּאַבריק זיינען געווען: 20 מאַשינען צום שפּינען, 3 אויפשטרייך־מאַשינען, 20 געוואָנט־שערן, 8 קרעמפל־מאַשינען צום קעמען די וואָל, 1 מאַשין אויף קראַצן געוואָנט. די פּאַבריק האָט געהאָט אַ פּאָר־בערי מיט 6 קעסלען; קיין אייגענע וואלקמיל איז ניט געווען. די וועבערי האָט געהאָט 27 שטולן. אין 1828 האָט די פּאַבריק פֿראָדוצירט געוואָגט פון פּאַרשיידענע קאָליר פון מיטלמעסיקער קוואָליטעט — 300 שטיק, 28,600 אַרשין. פון

דעם דאָזיקן סכום איז 20,000 אַרשין פאַרקויפט געוואָרן אין פאַרשיידענע רוס־לענדישע שטעט. די צאָל אַרבעטער איז געווען 159. צווישן זיי זיינען געווען גע־דונגענע ביי פירשט סאַפיעהאַ, 39 לייב־אייגענע מענער און 40 פרויען. חוץ דעם האָבן געאַרבעט אין פאַבריק 80 יידן.

די צווייטע פאַבריק אין ראָזשענאי איז געווען פון יידישן פאַכטער געראַמאַן זאָקין (חיים זאָקהיים). זי איז אויך געווען איינגעאָרדנט אין 1791 דורכן באַזיצער פירשט סאַפיעהאַ. דאָרט איז געווען אַ וועבעריי אויף 15 שטולן. אין 1828 האָט זי פראָדוצירט געוואָנט פון פאַרשיידענע קאָלירן מיטעלן סאָרט — 1,300 שטיק, 31,200 אַרשין, בייקעס — 850 שטיק צו 30 אַרשין אַ שטיק. די אַלע אויסאַרבעטונ־גען האָט מען פאַרקויפט אין פאַרשיידענע רוסישע שטעט. די צאָל אַרבעטער איז געווען 139 מענער, פריי געדונגענע פויערים פון פירשט סאַפיעהאַ.

אין סלאָנימער קרייז איז געווען די פאַבריק פון יידישן פאַכטער שמחה יאָ־שינאָווסקי, ביים פאָלוואָרק אַלבי, אין אַ געדונגענעם הויז ביים ווירקלעכן שטאָט־ראָט פאָסלאָווסקי. די פאַבריק איז געווארן איינגעאָרדנט אין יאָר 1813 דורכן גראָף זאָמאָיסקי און דערנאָך איבערגעגאַנגען אין באָזיץ פון ח. פאָסלאָווסקי. דאָרטן איז געווען אַ וועבעריי אויף 13 שטולן. אין 1828 האָט זי פראָדוצירט געוואָנט פון דער קוואַליטעט, וואָס ווערט פאַרבריוכט אין גוואַרדייאישן קאַרפוס, טונקל־גרין טונקל־און העל־גרוי און אַליוון־קאָליר — 790 שטיק, 18,950 אַרשין 180 וואָלענע קאָלדרעס צו 3 אַרשין די לענג. די סחורה איז פאַרקויפט געוואָרן אין פאַרשיידענע רוסלענדישע שטעט, די צאָל אַרבעטער — 146 מענער פויערים, געדונגען ביים באָזיצער.

אין פרוזשאַנער קרייז

אין שטעטל שערעשעוו איז געווען אין אַ הילצערנער געבויד, געדונגען ביי אַ דאָרטיקן אייגוואויגער, די פאַבריק פון דעם סוחר פון ערשטער גילדע שאול לעווין. זי איז געוואָרן איינגעאָרדנט אין 1818 מיט אַ וועבעריי אויף 5 שטולן. אין 1828 האָט זי פראָדוצירט געוואָנט טונקל־גרין, בלוי און שוואַרץ, קוואַליטעט — העכער פאַר סאָלדאַטישן געוואָנט — 190 שטיק, 4,750 אַרשין, בייקע און פלאָנעל — 22 שטיק, 730 אַרשין, וואָלענע קאָלדרעס צו 3 אַרשין די לענג — 850 שטיק. די סחורה האָט מען פאַרקויפט אין פאַרשיידענע רוסלענדישע שטעט, די צאָל אַר־בעטער איז געווען 41, פון ביידע געשלעכטער, פריי געדונגענע, אין דער דאָזיקער צאָל זיינען געווען 21 יידישע מענער און 12 יידישע פרויען.

אין דעם זעלביקן שטעטל האָט יאָסל טוכמאַכער אין אַ געדונגענעם הויז אייג־געאָרדנט אין 1828 אַ וועבעריי אויף 1 שטול. אין 1828 האָט זי פראָדוצירט געוואָנט טונקל־גרין, בלוי און שוואַרץ, קוואַליטעט העכער פאַר סאָלדאַטישן געוואָנט — 8 שטיק, 184 אַרשין, בייקע און פלאָנעל 15 שטיק, 525 אַרשין, קאָלדרעס 500. די סחורה — פאַרקויפט אין פאַרשיידענע רוסלענדישע שטעט. די צאָל אַרבעטער

איז געווען 16, צווישן זיי דער פּאָכטער יאָסל טוכמאַכער אַליין וואָס איז געווען דער מייסטער. אָלע אַרבעטער זיינען געווען יידן, 8 מענער און 7 פרויען.

אין קאָברינער קרייז

די 2טע וויכטיקסטע פאַבריק אין דער גראָדנער גובערניע האָט געהערט דעם ווירקלעכן שטאָטראָט פּאָסלאָווסקי. די וועבערייי האָט געהאַט 54 וועבשטולן און אויסגעאַרבעט 1,649 שטיק, 41,225 אַרשין. אַרבעטער זיינען געווען אַרום 500.

דער בריסקער סוחר פון 2טער גילדע לייבקע וואַרהאַפטיג האָט אין 1826 איינגעאָרדנט אַ פאַבריק אין שטעטל וויסאָקע־ליטאָווסק, אין פירשט סאָפּיעהאס געמויערטע געביידעס. אין פאַבריק זיינען געווען: קארד־מאַשינען — 2, קרעמפל־מאַשינען אויף קעמען די וואָל — 5, פּאָרשפּין־מאַשינען — 3, שפּינמאַשינען — 15, פּרעסן — 2, פּאַרבעריי־קעסלען — 4, צום וואלקן אַ וואסערמיל. די קרעמפל־און וואלק־מאַשינען אַרבעטן מיט פערדקראַפט, וועבעריי — אויף 12 שטולן. אין 1828 האָט די פאַבריק פּראָדוצירט געוואָגט 1, 2, 3 און 4 סאָרט — 610 שטיק, 16,570 אַרשין. דער גרעסטער טייל סחורה איז פאַרקויפט געוואָרן אין פאַרשיידענע רוסלענדישע שטעט. די צאָל מענטשן וואָס האָבן געאַרבעט: פאַרוואַלטער פון דער פאַבריק, אַ מעכאַניקער אָן אויסלענדער, מייסטערס — 14, אונטערמייסטערס און לערן־יונגען — 12, ביי פאַרשיידענע אַרבעטן — 50, סך־הכל 77 מאָן. צווישן זיי זיינען געווען 72 יידן!

ארום ביאַליסטאָק

די ערשטע פולע סיסטעמאַטישע מעכאַנישע טוך־פאַבריק מיט אירע אָלע אָפּטיילן: וועשעריי, פאַרבעריי, שפּינעריי, וועבעריי און אָפּרעטור ד"ה אַ קאָמפּלעטע פאַבריק, האָט געגרינדעט אין 1824 אַ פּוילישער גוטבאַזיצער, דער רוסישער גענעראַל לעשטשינסקי. ער האָט זי אויפגעשטעלט אין מאַרקעווושטשיזנע, אין זיין גוט ביי ביאַליסטאָק. אַ קריסטלעכער גוטבאַזיצער פון ק נ י ש י ן, אַ שטעטל לעבן ביאַליסטאָק, זאָל האָבן אין יאָר 1828 געבראַכט דייטשע טוכמאַכערס און טוכ־מייסטערס, און עס זיינען אַנטשטאַנען 40 קליינע אַרבעטס־הייזער, כדי צו פאַראַרבעטן די וואָל פון זיינע שעפסן. קיין שפּורן פון דער פאַבריק איז שפּעטער אין קנישין ניט געבליבן. (אַ יידישע פולע פאַבריק געפינען מיר דאָרט שפּעטער אין די 60—80ער יאָרן).

אויך אין דער קאָלאָניע מיכאַלאָוע־ניעזבודקע זאָל איר באַזיצער קאָזימיר מיכיילאָוו דעמאָלט האָבן אַראָפּגעבראַכט אַ גרופּע פון 29 דייטשע פאַמיליעס און זיי באַזעצט אין זיין גוט און האָט פאַר זיי אָפּגעריניקט אַ וואַלד פאַר בנינים, און ער האָט זיי געגעבן פאַרשיידענע לגאָטעס און זיי אונטערגעשטיצט.

אויף אַזאַ אופן און צוליבן טעם — כדי צו באַאַרבעטן דעם פריצעס וואָל פון זיינע שעפסן — זאָל האָבן געגרינדעט געוואָרן אַ טעקסטיל־פאַבריק אין ס ע־מ י אַ ט י ט ש, אין דער זעלביקער צייט. סעמיאַטיטש האָט אויסגעוויזן צוליב

איר לאַגע ביים בוג צו זיין זייער צוגעפאַסט פאַר אַ צענטער פון טעקסטיל־אינדוסטריע. נאָר אין אָנהייב 60ער יאָרן, וועו עס איז אויפגעבויט געוואָרן די אייזנבאַן, האָבן זיך באַוויזן נייע, מער גינסטיקע וועגן פאַר פאַרקער. מחמת דעם איז צעפאַלן געוואָרן איר סיסטעמאַטישע טעקסטיל־אינדוסטריע.

אויך אין טשעכאָוצע האָט אין די 20ער יאָרן אויפגעבליט טוך־פאַבריקאַציע, צום ערשטן דורך דייטשן און דערנאָך זיינען צוגעקומען אויך יידן. דאָרטן איז געווען אַ נעסט פון טעקסטיל־אינדוסטריע ביז דער [ערשטער וועלט־]מלחמה.

אויף יענער זייט סלאָנים, אין גוט וויסאָטשעק, זיינען געווען 2 טוך־פאַבריקן אויפן טייך. די פאַבריקן האָט געגרינדעט דער יידישער גוטבאַזיצער אָדער פאַכטער יוסף וויסאָטשעק. ער איז געווען רייך. אָבער שפּעטער איז ער פאַראַרעמט געוואָרן, זיינען זיינע פאַבריקן אונטערגעגאַנגען.

אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן איז געווען — אין האָראָדאָק די פאַבריק פון דער נרעפין ניעסאָלאָווסקאַיאַ, געגרינדעט אין 1828, און אין אָרלע פון גרעפין גראָבאָווסקאַיאַ, געגרינדעט אין 1827.

אָבער אין ביאַליסטאָק גופאָ און אין איר נאָענטער אומגעגנט זיינען חוץ לעשטשינסקיס פאַבריק, אין די 20ער יאָרן פון 19 י״ה קיין פאַבריקן פון טעקסטיל־אינדוסטריע ניט געווען.

פון דעם אַלעם זעען מיר אַז אין גראָדנער גובערניע האָבן זיך געפונען טעקסטיל־פאַבריקן שוין פון 1790 ביז 1830. עס זיינען אפילו געווען קאַמפּלעטע פאַבריקן, גרויסע, מיט אַלע מאָדערנע אינריכטונגען, מיט אויסלענדישע מעכאַניקערס און מייסטערס, מיט הונדערטער אַרבעטער.

די גרינדערס פון די פאַבריקן זיינען געווען די גרויסע פולישע פריצים און י י ד ן, אָבער די צאָל יידן איז געווען פיל גרעסער. די עטלעכע פריצישע פאַבריקן זיינען שפּעטער אריבערגעגאַנגען אין יידישע הענט. אַרבעטער זיינען געווען בייַ די פריצים פריי געדונגענע און אויך לייב־אייגענע. בייַ יידן איז דער ג ר ע ס ט ע ר ט י י ל א ַ ר ב ע ט ע ר ג ע ו ו ע ן י י ד ן. דערפון איז צום זען, אַז טעקסטיל־פאַבריקאַציע איז געווען היימיש אין גראָדנער גובערניע, אין ראַיאָן פון ביאַליסטאָק, אין אַ שטאַרק אַנטוויקלטן צושטאַנד פאַר דער אַנעקסיע דורך פרייסן און פאַר דער פראַנצויזישער מלחמה פון 1812.

אָבער אין ביאַליסטאָק גופא זיינען אין 1830 געווען נאָר צוויי קליינע פאַבריק־לעך אָדער וואַרשטאַטן, אַ קליינע וועבערייַ [17] און אַ הוט־פאַבריקל. עס זיינען גע־

17) Henryk Moscicki, *Bialystok, Zarys Historyczny*, Bialystok, 1933C. 146; ברענגט אַ גאַנץ פאַלשע ידיעה אַז אין 1830 האָט ביאַליסטאָק געוועבט אויף 184 שטולן און אַרויסגעגעבן טוך אויף 230,483 רובל. ער פאַררופט זיך אויפן „זשורנאַל מיניסטערסטוואַ ונוטרעניך דיעל", 1837, 1840 און 1841. וועו אפילו עס שטייט דאָרט, איז עס אויך פאַלש. ער אַליין ברענגט שפּעטער דעם פאַקט, אַז אין 1842 זיינען אין ביאַליסטאָק געווען 2 קליינע פאַבריקלעך, — ווידער אַ פאַלשע ידיעה. דער מחבר איז זיך פיל מאָל סותר, (זען אַרייַנפיר צו פנקס ביאַליסטאָק, ב׳ ו, זז. 3—9).

וועלן קליינע וועבערייען, יידישע און ניט־יידישע, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט אַ באוועלנע ביליקע סחורה, וואָס האָט זיך אָנגערופן פּלאָטשענקע. אָבער וועגן אָט די וועבערייען ווייסן מיר אויף זיכער ערשט אין די 40ער יאָרן.

אַ באַגריף וועגן אַלגעמיינעם מצב

לויט א. ד. יודיצקיס [18] אַ טאַבעלע, קומט אויס, אַז אין 9 גובערניעס פון מערב־רוסלאַנד וואו עס האָבן געלעבט אַ סך יידן זיינען אין דעם יאָר 1828 געווען סך־הכל 679 פאַבריקן, צווישן זיי 124 אין יידישע הענט, וואָס דאָס מאַכט אויס 18.42 פּראָצענט. פּיר יאָר שפּעטער, אין 1832 זיינען געווען נאָר 582 פאַבריקן, אָבער די צאָל יידישע פאַבריקן איז געשטיגן ביז 149, און דער פּראָצענט פון פאַבריקן אין יידישע הענט ביז 29.7.

וועגן מען טיילט איין די יידישע טוך־פאַבריקן באַקומט זיך פּאַרן יאָר 1828 אַזאַ בילד:

אין וואַלינער גוב' —	40
אין גראָדנער גוב' מיט ביאַליסטאָק —	16
אין מאָהילעווער גוב' —	10

אין די איבעריקע גובערניעס צו 3 פאַבריקן און וווייניקער.

אין יאָר 1832 זיינען געווען יידישע טוך־פאַבריקן:

אין וואַלינער גוב' —	41
אין גראָדנער גוב' מיט ביאַליסטאָק —	18
אין מאָהילעווער —	12

ד. די סיבות פאַר דער אָנטוויקלונג פון טעקסטיל־אינדוסטריע אין ביאַליסטאָק

פון וואָנעט האָט זיך עס געמומען אין די דרייסיקער יאָרן פלוצלונג אַ באַווע־גונג צו גרינדן ביי ביאַליסטאָק און אין ביאַליסטאָק גופא קאָמפּלעטע מאָדערנע פאַבריקן פון טוך, וואָס האָבן פאַבריצירט די בעסטע, טייערסטע און פיינסטע סחורות, וואָס האָבן געקענט קאָנקורירן און האָבן קאָנקורירט מיט אויסלענדישע סחורות?

די דאָזיקע באַווענונג איז ניט געקומען פון זיך אַליין. זי איז אַרויסגערופן גע־וואָרן דורך דער פּוילישער רעוואָלוציע פון 1830—1831. די רוסישע רעגירונג האָט נאָכן דערשטיקן די רעוואָלוציע פאַר אַ שטראָף פאַרשלאָסן די רוסישע גרענעצן פאַר דעם אַריינפיר פון פּוילישע סחורות קיין רוסלאַנד, אויבערהויפּט פון איר טעקסטיל־אינדוסטריע, וואָס איז געווען שוין פון פריער פאַרפעסטיקט און פאַר־שפּרייט אין פּוילן. לויטן צאַרישן דעקרעט פון 13טן נאָוועמבער 1834 איז אַרויפ־

18. אין אַ אַרבעט, אָנגעוויזן אין הערה 15.

געלייגט געווארן אַ גרענעץ־צאָל אויף אַלע פוילישע סחורות. אין אַ שטאָט, נאָענט פון ביאַליסטאָק, אין טיקטין, איז דעמאָלט געשטעלט געווארן אַ גרענעץ־וואַך מיט אַ צאָל־קאָמער, ניט דורכצולאָזן דעם טראַנזיט פון פוילישע סחורות קיין כינע, וואָס פוילן האָט דאָרט דעמאָלט געהאַט אַ גרויסן אָפּזאַץ־מאַרק.

דורך דעם איז צעשטערט געווארן די פוילישע אינדוסטריע, וואָס איז אַרונ־טערגעפאַלן פון אַן אומזאַץ אן ערך 10 מיליאָן רובל יערלעך אין 1829 צו 800 טויזנט אין יאָר 1840. עס האָבן אויפגעהערט צו קומען קיין פוילן אַרבעטער און פאַבריקאַנטן פון אויסלאַנד, און פיל פון זיי האָבן גאָר אויסגעוואַנדערט קיין רוסלאַנד און האָבן דאָרט געגרינדעט גרויסע פאַבריקן וויי וועלכע אין קאָמפּ. אין ליפּלאַנד און מערערע אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן.

ביאַליסטאָק איז געווען די ע ר ש ט ע שטאָט אויף דער רוסישער זייט פון פוילישן גרענעץ און נאָענט צום פרייסישן גרענעץ. האָט דאָס דערלייכטערט און פאַרבילליקט די הוצאות צו ברענגען פון אויסלאַנד מאַשינען און פראָדוקטן. די אונ־טערנעמערס און די אַרבעטער זיינען אין דער ערשטער העלפט פון 18טן י״ה געווען דייטשן, אויך די מאַטעריאַלן פלעגט מען ברענגען דאָס רוב פון פרייסן און בייערן. דאָס וואָס ביאַליסטאָק איז שוין געווען אַ האַנדלס־צענטער האָט אויך פאַרלייכטערט דעם פראָצעס פון אויפשטעלן דאָ אַ טעקסטיל־אינדוסטריע.

שוין אין 1832 האָט אַ דייטשער פאַבריקאַנט, וואָס האָט אויסגעוואַנדערט פון פוילן, געעפנט אַ טוך־פאַבריקל אין ס ו פ ר א ס ל ע , ביי ביאַליסטאָק, אָבער ניט קיין קאָמפּלעטע פאַבריק. די רוסישע רעגירונג האָט דעמאָלט געוואָלט אָפּ־שניידן אין גאַנצן די פוילישע טעקסטיל־פאַבריקאַציע פון רוסישן מאַרק. האָט זי זיך משתדל געווען צו גרינדן אַן אייגענע טעקסטיל־פאַבריקאַציע אין ביאַליסטאָק, ביי דער פוילישער גרענעץ. ביאַליסטאָק האָט זיך ביי איר געלעגנט ביים סאַמע אַנהייב פון דער רוסישער מלוכה. ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, האָט מען אַ פוילישן יידן ניט אַריינגעלאָזן זיך צו באָזעצן אין ביאַליסטאָק, סיידן מיט אַ באָזונדערער דערלויבעניש.

די רוסישע מאַכט האָט פאַר דעם צווינג אייגעלאַדן אַ דייטש, וואָס האָט געשטאַמט פון דער דעמאָלט דייטשער שטאָט פוזן, ווילהעלם זאַכערט, אַ גרויסן פאַבריקאַנט פון טוך־פאַבריקאַציע. יענער האָט שוין געהאַט געגרינדעט אין זגערזש, ביי לאָדזש, אַ גרויסע טוך־פאַבריק. איצט האָט ער געדאַרפט גרינדן אין ביא־ליסטאָק אַ קאָמפּלעטע מאַדערנע טוך־פאַבריק. ער האָט אויסגעקליבן סופּראַסלע, ביי ביאַליסטאָק, צוליב איר גוטן וואַסער. דער דייטש האָט דאָרטן טאַקע געגרינ־דעט זיין פאַבריק מיט דער אונטערשטיצונג פון דער רעגירונג. דאָס איז געווען אין יאָר 1834. אַזוי ווי אין סופּראַסלע האָט דער פאַבריקאַנט ניט געפונען די פּא־סיקע בנינים, האָט ער אויסגעפועלט די דערלויבעניש ביי דער רעגירונג זיך צו באָנוצן פאַר זיין פאַבריק מיט אַ טייל פון מאַנאַסטיר־בנינים. האָט מען אים אָפּגע־געבן, אויפן באָפעל פון ווילנער גענעראַל־גובערנאַטאָר, 22 צימערן קעגן אַ יער־לעכער צאָלונג פון 450 רובל, וואָס איז נאָך פאַרקלענערט געוואָרן אויף 300 רובל.

אויך זאַכערט׳ס מייסטערס און געהילפן, וואָס ער האָט מיט זיך געבראַכט, האָבן דאָרט געגרינדעט גלייך נאָך אים קאָמפּלעטע פאַבריקן אָדער טיילן פון זיי: יאַנזען (פּריער: רייך) — אַ גרויסע פאַרבערייַ אין יאָר 1835; בוכהאָלץ — אַ קאָמפּלעטע פאַבריק, אין 1837; אוינערט — אין 1838, שפּעטער אלט, אין 1855 — קאָמפּלעטע פאַבריקן.

די פאַבריקן זיינען צוערשט באַטריבן געוואָרן מיט הענט. ביסלעכווייז זיינען אַריינגעפירט געוואָרן פאַרבעסערונגען. מען האָט געטריבן די פאַבריקן דורך בהמות, שפּעטער דורך וואַסער־טורבינעס. די ערשטע דאַמפּקעסלען האָבן זיך באַווייזן אָרום 1840. די ערשטע דאַמף־מאַשין פון 40 פערדנקראַפט האָט געהאַט מאַעס אין כּאָראָשטש.

די סופֿראַסלער פאַבריקאַנטן האָבן אויסגעאַרבעט די פיינסטע וואָלענע טוך־סאָרטן אויף זומער אוןווינטער, פאַרשיידענע גאַרניטורן און פיינע טייערע פאָל־טע־שטאָפן, וואָס זיינען באַקאַנט און פאַשפּרייט געוואָרן איבער גאַנץ רוסלאַנד. זאַכערט האָט שפּעטער באַקומען פון דער רוסישער רעגירונג דעם טיטל באָראָן פאַר זיינע פאַרדינסטן פאַר דער רוסישער, (ד״ה ביאַליסטאָקער) טעקסטיל־אינ־דוסטריע.

אָבער די גרעסטע און וויכטיקסטע טוך־פאַבריק איז דעמאָלט געגרינדעט געוואָרן לעבן כּאָראָשטש, ביי ביאַליסטאָק, אין יאָר 1840. דער גרינדער איז געוען דער בעלגיער כריסטיאַן אויגוסט מאַעס, וואָס פריער איז ער געווען דירעקטאָר אין זאַכערטס טוך־פאַבריק אין זגערזש, לאָדזשער ראַיאָן. שפּעטער האָט ער דאָרט געגרינדעט אַליין אַן אייגענע טוך־פאַבריק. ער האָט אָבער אויך געמוזט אויס־וואַנדערן פון זגערזש צוליב דעם חורבן, וואָס איז געוואָרן אין דער פּוילישער טוך־פאַבריקאַציע נאָך דער פּוילישער רעוואָלוציע. ער האָט זיך אויסגעקליבן אַן אָרט פאַר אַ נייער פאַבריק 2 קילאָמעטער פון דעם שטעטל כּאָראָשטש, בראַ־ניצקיס געיעג־שלאָס, וואָס האָט דעמאָלט געהערט צום גראָף קאָמאָר. ער האָט ביי אים געדונגען אויף 10 יאָר, לויטן רוסישן געזעץ, צו קענען באַנייען דעם פאַבט אַלע 10 יאָר און דער בעל־הבית זאָל ניט האָבן דאָס רעכט זיך אָפּזאָגן פון דעם אָפּמאַך. אין די זייטיקע בנינים האָט ער אַריינגעפירט 16 וועבשטולן און די שע־רעריי. די שפּינעריי איז געווען געפאַבט אין ביאַליסטאָק, די וועשעריי און די וואַלקעס זיינען געווען פון אָנהייב אין דזשיקי, אין אַ נאָענטן דאָרף.

מאַעס האָט דער ערשטער אינגעפירט אין ביאַליסטאָק דעם מעכאַנישן וועב־שטול. ער האָט זיך אינגעשאַפט פון דער זאַקסישער וועבשטול־פאַבריק צוויי מע־כאַנישע וועבשטולן, וואָס זיי האָבן געטראָגן די נומערן 2 און 3, הייסט עס, אַז זיי זיינען געווען די ערשטע מעכאַנישע וועבשטולן! אין אַ קורצער צייט האָט זיך די פאַבריק פאַרברייטערט. עס זיינען אנטשטאַנען 2 מאַסיווע וועבעריי־בנינים צו דריי עטאַזש יעדערער, וואָס האָבן אַריינגענומען ביז 100 וועבשטולן.

אין 1846 איז מאַעס צוגעטראָטן צו בויען אַ גרויס 3־שטאָקיק הויז, כדי דאָרט אַריבערצוטראָגן און צו פאַרגרעסערן די ביאַליסטאָקער שפּינעריי. די פאַבריק האָט

באַקומען די ערשטע דאַמפמאַשין פון 40 פערדנקראַפט, באַלד איז אויך אייַנגעאַרדנט געוואָרן אַ קלייַנע קאַמגאַרן־שפּינערייַ. אין 1850 איז דורך אַ גרויסער שרפה פאַרניכטעט געוואָרן די גאַנצע פאַבריק, נאָר די דאַמפמאַשין און עטלעכע שערמאַשינען זיינען געבליבן גאַנץ. אָבער כריסטיאַן אויגוסט מאָעס האָט זיך ניט פאַרלוירן. אין פאַרלויף פון 3 חדשים האָט מען די דאַמפמאַשין ווידער געלאָזן אין גאַנג. די פאַבריק האָט זיך נאָך איר באַנייאונג אַלץ מער און מער אַנטוויקלט. אין 1884, אונטער דער לייטונג פון זיין עלטסטן זון קאַרל אויגוסט מאָעס, האָט די יערלעכע אויסאַרבעטונג צום ערשטן מאָל איבערגעשטיגן די סומע פון אַ מיל־יאָן רובל, שפּעטער האָט מען געקענט דערגרייכן אַן אומזאַץ פון 3 מיליאָן יערלעך[19].

די מאָעסישע אויסאַרבעטונגען זיינען געווען די סאַמע בעסטע, פיינסטע און טייערסטע טוכן פאַר שוואַרצע סאַלאָן־רעק, גאַרניטורן און פאַלטע־שטאָפּן. זיי האָבן מיט זייער קוואַליטעט איבערגעשטיגן דעם סופראַסלער פאַבריקאַט. די מאָעסישע טוכן, שעוויאָטן און פאַלטע־שטאָפּן האָבן געקענט קאָנקורירן מיט די בעסטע אויסלענדישע אויסאַרבעטונגען.

וועג דעמאָלט וואָלט גלייכצייטיק מיט דעם פיינעם וואָלענעם טוך־פאַבריקאַט אייַנגעפּירט געוואָרן אין ביאַליסטאָק און אין אומגעבונג אַ באַוול־שפּינערייַ מיט אַ באַוול־פאַבריקאַט, וואָלט דער ביאַליסטאָקער ראַיאָן דעמאָלט געקענט, בשעת דער פּוילישער באַוול־פאַבריקאַט איז געווען באַלייגט מיט אַ גרענעץ־צאָל קיין רוס־לאַנד, איבערשטייגן דעם לאָדזשער ראַיאָן. אין דער צייט פון 1831 ביז 1850, בשעת עס איז געווען כמעט פאַרמאַכט פאַר דעם פּוילישן פאַבריקאַנט דער רוסישער מאַרק, וואָלט ביאַליסטאָק געקענט צוציען צו זיך די גאַנצע רוסישע קונדשאַפט, ווייל דער פאַרברויך פון באַוול־פאַבריקאַט איז דער נייטיקסטער פאַר די ערשטע לעבנס־באַדערפענישן פון אַלע מענטשן און פאַלקשיכטן, אַרעם און רייך, אין דער צייט וואָס די וואָלשטאָפּן, איבערהויפּט די פיינערע סאָרטן, זיינען נאָר אַ לוקסוס־אַרטיקל פאַר די רייכערע. אָבער די רוסישע רעגירונג האָט דעמאָלט ניט געוואָלט אייַנפירן אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן די באַוול־פאַבריקאַציע, ווי עס וויזט אויס כדי ניט צו ברענגען שאָדן און ניט צו קאָנקורירן מיט דער באַוול־פאַבריקאַציע אין מאָסקווע־איוואַנאָוואָר ראַיאָן. אייגענע איניציאַטיוו, אָן דער הילף פון דער רעגירונג, האָט נאָך יענע צייטן אויסגעפעלט אין ביאַליסטאָק.

האָט ביאַליסטאָק ניט אויסגענוצט פאַר דער אַנטוויקלונג פון באַוול־פאַבריקאַציע די תקופה צווישן 1834 און 1850. און נאָך 1850 איז שוין געווען שפּעט, ווייל אין יענעם יאָר האָט די צאַרישע רעגירונג אַראָפּגענומען דעם צאָל פון פּוילישע

19. מיט דער דייטשישער פאַבריקאַציע אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן האָט זיך אינטערעסירט די דייטשישע אָקופּיר־מאַכט אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, און אין דער דייטש־יידישער ביאַליסטאָקער צייטונג, 1916, נומ׳ 42 (פון 9טן אַפּריל) האָט מען געוואָלט באַווייזן, אַז ביאַליסטאָק האָט פון אַנהייב אָן צו פאַרדאַנקען איר טעקסטיל־אינדוסטריע דעם דייטשן פאָלק. דערביבער האָט די צייטונג ניט דערמאָנט קיין אייַן נאָמען פון די יידישע גרויסע פאַבריקאַנטן.

סחורות, מען האָט זיי ווידער געקענט פריי אַרײַנפירן אין רוסלאַנד. האָט די לאָד־זשער טעקסטיל־אינדוסטריע אין אַלע אירע בראַנזשעס און פאַכן זיך אומגעהייער שטאַרק אַנטוויקלט, זיך גיך פאַרגרעסערט און האָט פאַרפליצט גאַנץ רוסלאַנד מיט אירע אויסאַרבעטונגען, פּריער מיט די ביליקע און שפּעטער אויך מיט די טייערערע סחורות. דער שטראָם קונדן פון אַלע עקן רוסלאַנד איז אַלץ געוואָרן גרעסער אין לאָדזשער ראַיאָן. אין אָט דעם ראַיאָן, באַזונדערס אין זגערזש און אין טאָמאַשאָוו, האָט מען גענומען אויסאַרבעטן פּיינערע וואַלענע שטאָפּן. סוף 19טן און אָנהייב 20טן י״ה האָט דער פאַבריקאַט פון די דערמאָנטע שטעט גענומען אַרויסשטויסן די סופּראַסלער און ביאַליסטאָקער בעסערע וואַל־פאַבריקאַטן פון דעם רוסישן מאַרק. אין אָט דעם קאַמף האָט לאָדזשער ראַיאָן געזיגט איבער ביאַ־ליסטאָק און איר ראַיאָן. ניט די אייגענע ביאַליסטאָקער קאָנקורענץ מצד די יידישע פאַבריקאַנטן, ניט די קאָנקורענץ מצד דעם לאָדזשער ראַיאָן האָבן ניט געקענט בייקומען די פיינע מאַעסישע פאַבריקאַציע. אָבער דאָס וואָס קאָנקורענץ האָט ניט געקענט אײַנשלינגען, — האָט די אָפּטרעטנדיקע רוסישע מיליטער [בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה] פאַרברענט, צעשטערט און חרוב געמאַכט. אויף דעם אָרט האָט די פּוילישע רעגירונג געגרינדעט אין כאָראָשטש אַ גרויסן משוגעים־אַנשטאַלט. די דאָזיקע צעשטערונג האָט געגעבן אַ טויטקלאַפּ דעם ביאַליסטאָקער בעסערן וואַלענעם טוך־פאַבריקאַט.

ווי מיר האָבן געזען, האָט זיך די טוך־פאַבריקאַציע אָנגעהויבן לכתחילה ניט אין ביאַליסטאָק גופא, ניט אין דעם האַנדלס־צענטער, נאָר אין די נאָענטע אָרו־מיקע ערטער. דאָס איז געווען מחמת עטלעכע סיבות: ערשטנס, איבער דער קוואַליטעט פון וואַסער, וואָס איז אין די אָרומיקע ערטער, ביי דער סופּראַסלע און די איבעריקע טייכן, געווען בעסער ווי אין ביאַליסטאָק, ביי דער שמוציקער ביאַלע, און די קוואַליטעט פון וואַסער שפּילט אַ גרויסע ראָלע ביי פיינער טוך־פאַבריקאַציע פאַר דער וועלקערייַ, וועשעריי און איבערהויפּט פאַר דער פאַר־בעריי. די ערשטע פאַבריקאַנטן, גרויסע זאַקענער, ספּעציאַליסטן, האָבן דעריבער אויסגעמיטן ביאַליסטאָק ווי אַ פאַבריק־אָרט; צווייטנס, איבער דער אַרבעטער־פראַגע: די אַרבעטער פון די נאָענטע דערפער זיינען געווען צוגעפּאַסט פאַר פאַבריק־אַרבעטער, ווייל אין שטאָט זיינען לעבנס־פּראָדוקטן און וואוינונגען טייערער, דעריבער פאָדערן שטאָטישע אַרבעטער אַ גרעסערן לוין פאַר זייער אַרבעט[20].

20. איך האָב אין אַן אַנדער אָרט דערוועקט די פראַגע: ווי קומט עס, אַז טעקסטיל־פאַבריקאַציע זאָל בכלל געגרינדעט ווערן אין שטעט אָן וואַסער אָדער מיט שלעכט וואַסער. האָב איך געפונען אַ דערקלערונג, אַז ביי די טייכן און גרויסע וואַסערן האָבן די איינוואוינערס פון די ערטער געהאַט אַנדערע באַשעפטיקונגען, ווי האַלץ־און תבואה־האַנדל. האָבן זיי ניט געזוכט צו גרינדן טעקסטיל־פאַבריקאַטן ווי אין לאָדזש. גראָד אין דערבייאיקן פּיעטריקאָוו איז דאָ גוט וואַסער, האָט טאַקע אַ ייד דאָרט געפּענט אַ טעקסטיל־פאַבריק, אָבער עס האָט זיך אים ניט איינגעגעבן. אויך אין גראָדנע, וואָס האָט אַ גוטן וואַסער, האָט מען נאָך אין יאָר 1750 געגרינדעט אַ גרויסע טעקסטיל־פאַבריק, איז פון איר אויך גאָרניט געוואָרן.

אַז עס האָט זיך דאָך אָנגעהויבן עטלעכע יאָר שפּעטער די טוך־פאַבריקאַציע אויך אין ביאַליסטאָק, איז עס אויך געווען צוליב פאַרשיידענע סיבות, וואָס האָבן איבערגעוואויגן די ערשטע: ערשטנס, איז ביאַליסטאָק געווען דער אָנדלס־צענטער; דאָרט האָט מען באַקומען ביי די יידישע פינאַנסיסטן דאָס נייטיקע אומ־זאַץ־געלט און אויך די אַלע רוי־מאַטעריאַלן און מאַשינען, וואָס זיינען אָנגעקו־מען קיין ביאַליסטאָק פון אויסלאַנד דורך די נאָענטע גרענעצן. דאָרטן זיינען די יידישע טראַנספּאָרט־קאָנטאָרן וואָס האָבן אָפּגעליפערט די פאַרטיקע סחורות קיין רוסלאַנד. די קאָמוניקאַציע פון די אַרומיקע ערטער קיין ביאַליסטאָק איז געווען אויך זייער שוואַך, ווייל עס האָבן געפעלט שאָסייען, און דורך די פּרימיטיווע שליאַכן האָט מען געווויסע צייטן אין יאָר ניט געקענט פירן סחורות.

צוליב די אַלע סיבות האָבן אָנדערע געפונען באַקוועמער צו גרינדן זייערע פאַבריקן אין ביאַליסטאָק.

פון די ערשטע פאַבריקן אין ביאַליסטאָק גופא איז געווען די פאַבריק פון הער־מאַן קאָמיכאוו, וואָס האָט אָפּגעקויפט מלכה־רייזלס פאַבריק־לאָקאַל מיט די מא־שינען. די פאַבריקן פון די ברידער קאָמיכאוו האָבן פּראָדוצירט פיינע וואָלענע דאַמענטיכער און איבערהויפּט וואָלענע טייערע שאָגאַט־דעקעס וואָס פלעגן פאַר־קויפט ווערן אויך אין אויסלאַנד. אָט מיט דעם פאַבריקאָט פון בעסערע שאָגאַט־דעקעס האָט ביאַליסטאָק שפּעטער זיך אויסגעצייכנט. אָט די פּראָדוקציע איז איבערגעגאַנגען צו יידישע פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן די סחורה פאַרשפּרייט אויך אין גאַנצן וויטן מזרח — אין שאַנכיי און כאַרבין.

פאַבריקאַנטן פון מיטעלע וואָלענע דעקעס זיינען געווען: אויגוסט ל. אנגער, זינט 1844; פלאָקערט, זינט 1865; פון בעסערע פאַלטעשטאָפן — די שפּינעריי אין דאָבזשיניעווע. דער שפּינמייסטער דאָמטין האָט זי איבערגעמאַכט פאַר אַ פּאַ־פּיר־פאַבריק, אָבער דאָס האָט זיך אים ניט איינגעגעבן. אין 1848 איז די פאַבריק איבערגעגאַנגען צום פאַבריקאַנט גערץ און נאָך דעם צו רודאָלף יאָקאָבי, וואָס איז פריער געווען דירעקטאָר אין בוכהאָלצס פאַבריק אין סופראַסלע.

אין דאָינאָווא איז אַנטשטאַנען אין די פופציקער יאָרן אַן אפּרעטור, ווייל דערצו איז זייער צוגעפאַסט געווען דאָס וואַסער פון דער ביאַלע, וואָס דאָרטן איז עס ריין (ביאַלע הייבט זיך אָן ניט ווייט פון דאָרטן). פון די דאָזיקע געביידעס האָט זיך אַנטוויקלט די דעמאָלט באַקאַנטע אַפּרעטור פון קראַם, אויף גראַף רידי־גערס ערד.

אָנהייב 60 יאָרן איז אַנטשטאַנען האַסבאַכס פאַבריק און אויך אין סקאָרופ אויך אויף רידיגערס ערד איז מיטן פאַריקן יאָרהונדערט געגרינדעט געוואָרן אַן אינדוסטריעלע אונטערנעמונג, און נאָך דעם איז דערפון אַרויסגעקומען די גרויסע פאַבריק פון הערבסט; אין דער נאָווי — די פאַבריק פון קרויזע, ריכטער, קין, שטרויבאַך־פאַרבעריי אין מאַרטשוק, פיליפּס פאַבריק, פרישס, העגריקס, איזענ־בעק, וויעטשאָרעק און נאָך עטלעכע דייטשע קלענערע פאַבריקן און וועבעריייען. די לעצטע גרויסע פאַבריק, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך דייטשן אין

ביאַליסטאָק, איז די פּליוש־פּאַבריק פון בעקער און קאָמפּ (1895), וואָס עקזיסטירט נאָך היינט [36—1935] .

אויסער ביאַליסטאָק איז געגרינדעט געוואָרן אין דער דייטשער קאָלאָניע מיכאַלאָווע־ניעזבודקע, אַ קליין שטעטל ניט וויַיט פון ביאַליסטאָק, אַ דייטשע פּאַבריקאַציע פון מיטעלערע און ביליקע פּאַלטע־שטאָפן: ק. מאַריץ, אין יאָר 1836, לייטלאָף — אין 1852, יוליוס פּעטער — אין 1858, יוליוס קנויער — אין 1859, פּריימאַרק, אויגוסט קלעם, פּעטער אָטאָ, גראבער, רעדלאָף, פּיצקא, בעזלער און נאָך אַנדערע. דאָרטן זיינען אויך געווען יידישע וועבערייען.

ה. די ערשטע יידישע טעקסטיל־פּאַבריקאַנטן אין ביאַליסטאָק

די דייטשע פּאַבריקאַנטן זיינען ס׳רוב געווען פּאַבריק־דירעקטאָרן און מייסטערס. נאָך דעם ווי זיי האָבן אויפגעשטעלט זייערע פּאַבריקן מיט אַלע נייטיקע בנינים און מאַשינען און האָבן זיי אַוועקגעלאָזן אין גאַנג, אפילו ווען זיי האָבן צו דעם אַלעם געהאַט גענוג אייגענע מיטלען, און זיי איז נאָך איבערגעבליבן קאַפּיטאַל אויף איינצוקויפן די נייטיקע רוי־מאַטעריאַלן און צו באַצאָלן דעם פּערסאָנאַל און דער אַרבעטערשאַפט, — האָבן זיי אויך געמוזט אַנקומען צו אַ באַנקהויז צו דיסקאָנטירן די וועקסלען, וואָס זיי האָבן באַקומען פּאַר פּאַרטיקע סחורה. זיי האָבן אויך געמוזט באַרגן געלט אויף אַ משכון פון סחורות אין שטילן סעזאָן, בשעת זייערע סעזאָן־סחורות זיינען געלעגן פּאַרטיקע אין די לאָגערן און געוואָרט אויף קונים. זיי האָבן נייטיק געהאַט אַ באַנקהויז , אַפּשיטא שוין די וואָס פון אַנהייב אָן האָט זיי געפעלט אומזאַץ־קאַפּיטאַלן און וואָס האָבן נאָך געהאַט אויף זיך חובות נאָך פון פריער. אָבער אַ באַנקהויז איז אין ביאַליסטאָק ניט געווען ביז 1872.

דאָס ערשטע באַנקהויז — פּערליס

דאָס ערשטע באַנקהויז האָט געגרינדעט אין ביאַליסטאָק דאָדיע פּערליס, אַ זון פון נחמה פּערליס, אַ טאַכטער פון איטשע זאַבלודאָווסקי. דאָס באַנקהויז האָט זיך געפונען אין ווילבושעוויטשעס הויז, לעבן אַפּטייק.

די גרעסערע פּאַבריקאַנטן האָבן זיך נאָך געקענט באַנוצן מיט די וואַרשעווער בענק, וואָס האָבן אין ביאַליסטאָק קיין פיליעס ניט געהאַט, און דערביי נאָר אויף צו דיסקאָנטירן דאָרט זייערע בעסערע וועקסלען. אָבער זיי האָט געפעלט אויף אַלע אַרטיקע געלט־באַדערפענישן פון באַטריב און צו באַצאָלן פּאַר די רוסישע וואָלן, וואָס זיינען פּאַרקויפט געוואָרן נאָר אויף מזומן.

פון די אַלע שוועריקייטן האָבן זיי אַרויסגעהאָלפן די אַרטיקע יידישע דיסקאָנטערן און מלווים, וואָס אָן זיי האָבן זיי ניט געקענט עקזיסטירן און אויפקומען, אויסוואָקסן אין זייער פּראָדוקציע. די דאָזיקע דיסקאָנטערן און מלווים האָבן זיך ענגומען פון דעם קרייז פון יידישע סוחרים, וואָס זיינען רייך געוואָרן נאָך אין פריערדיקן דור פון די ליפערונגען אין בראַניצקיס הויף און שפּעטער פון דעם מאַנופאַקטור־ און טיי־אימפּאָרט פון אויסלאַנד און אויך פון אַנדערע געשעפטן,

ווי פון האָלץ־געשעפט, אַזוי ווי איטשע זאַבלודאָווסקי [21] (1781—1865), וואָס איז רייך געוואָרן פון ביעלאָוויעזשער געהילץ, וואָס ער פלעגט אויפקויפן און טראַנס־פאָרטירן קיין אויסלאַנד, און איז געוואָרן דער גרעלט־מאַגנאַט פון ביאַליסטאָק. נאָך היינט גייען אַרום לעגענדעס פון זיין רייכטום; זיין הויז, ראָג סענקעוויטשע־פיל־סודסקי, איז געווען דאָס ערשטע מאָדערנע רייכע הויז אין ביאַליסטאָק.

אָבער די אַלע רייכע יידן זיינען געבליבן נאָך דעם ענדיקן זיך פון די אַלטע געשעפטן אָן אונטערנעמונגען, און זייערע קאַפּיטאַלן זיינען געבליבן אָן באַווענונג. אין די אויפגעקומענע דייטשישע פאַבריקאַנטן האָבן זיי געפונען די נאַטירלעכע פאַרברויכערס פאַר זייער געלט. אויך האָבן זיי געפונען נייע האַנדלס־באַשעפטיקונגען — צוצושטעלן רוי־מאַטעריאלן פאַר די פאַבריקאַנטן, וואָס מען האָט געדאַרפט אייגנקויפן פאַר זיי אין רוסלאַנד און אין אויסלאַנד. האָבן אין ביאַליסטאָק זיך אויסגעבילדעט און זיך אַנטוויקלט קאָמיסיאָנערן און פראָדוקט־הענדלער.

גלייכצייטיק מיט די דאָזיקע זייער נאָענטע באַציאונגען מיט די דייטשע פאַבריקאַנטן און זייערע פאַבריקאַטן, איז די ביאַליסטאָקער יידישע סוחרימשאָפט נענטער באַקאַנט געוואָרן מיט דער אַנטוויקלטער מאָדערנער טעקסטיל־פאַבריקאַציע. האָט זיך ממילא געמוזט דערוועקן אַ באַוועגונג ביי דעם יידישן יינגערן דור נאָכצומאַכן די דייטשע פאַבריקאַנטן און אַליין ווערן פאַבריקאַנטן פון דעם פיינעם טוך־פאַבריקאַט. די פאַך־קענטעניש, וואָס האָט זיי געפעלט, האָבן זיי געקענט אויספילן מיט די געדונגענע דייטשישע מייסטערס און דירעקטאָרן.

אין דער שפּיץ פון דער דאָזיקער באַוועגונג זיינען געשטאַנען אין דער ערשטער העלפט פון 19טן י״ה די דריי רייכע און מיוחסדיקע איידעמס פון רייכן איטשע זאַבלודאָווסקי: א) ר׳ סענדער בלאָך, ב) ר׳ נחום מינץ און ג) אליעזר האַלבערשטאַם. מיטן הסכם און דער הילף פון זייער רייכן שוועער האָבן זיי געגרינדעט דריי פול־קומע טוך־פאַבריקן, מיט גרויסע מייסטערס און דירעקטאָרן.

צו זיי איז צוגעקומען דאָדיע זאַבלודאָווסקי, דער באַקאַנטער דאָדיע מיכעלעס, און מיט אַ קלענערער טיילווייזער פאַבריק דער צווייטער געבילדעטער ייד נח־דוד בלאָך, סענדער בלאָכס זון. די אַלע פאַבריקן האָבן אויסגעאַרבעט די פיינסטע טוכן און פאַלטע־שטאָפן [22].

סענדער בלאָכס פאַבריק

דער ערשטער און חשובסטער איידעם פון איטשע זאַבלודאָווסקי איז געווען פון די ווילנער גרויסע מיוחסים. זיין זיידע ר׳ נח במוהר״ר שרגא פייבוש איז געווען פון די ווילנער גרעסטע גבירים און נדבנים [23]. זיין מוטער דבורה, וואָס ליגט אויפן היגן בית־עולם, איז געווען פון גרויסן רבנישן יחוס. ער אַליין איז אויך געווען

21. זען פנקס ביאַליסטאָק, באַנד I זז. 142—143.
22. געגויער וועגן די אַלע פּערזענלעכקייטן אין פנקס ביאַליסטאָק, באַנד I.
23. זען שמואל־יוסף פין, קריה נאמנה (ווילנע, תר״כ), ז׳ 220.

אַ ייד אַ למדן און אַ גרויסער נדבן. ער איז געווען אַ גרויסער מאָסקווער סוחר און האָלץ־הענדלער.

אין יאָר 1841 האָט ער געגרינדעט אַ גרויסע פולקומע פאַבריק אין דער נאָווי (היינטיקע מיצקעוויטשא גאס), וואָס האָט עקזיסטירט ביז די 60ער יאָרן. זיין ווייב מלכה־רייזל, די עלטסטע טאָכטער פון גביר, וואָס איז געווען אַן אשת חיל און אַ שם־דבר אין דער ביאַליסטאָקער סוחרישער וועלט און איר סביבה, האָט אים מיט־געהאָלפן אין זיינע געשעפטן.

סענדער בלאָך איז יונג געשטאָרבן (אין יאָר 1849), אַלט ווערנדיק 39 יאָר. האָט זיין פרוי מלכה־רייזל ווייטער געפירט זיינע געשעפטן; זי האָט געהאָט אָפּטיילונגען פון איר געשעפט אין זעלווע, אויך אין באַרדיטשעוו, אָבער צום סוף האָט זי געמוזט איר פאַבריק ליקווידירן. ווי מ׳האָט געזאָגט, האָט איר דער גביר דערצו אַרויסגעהאָלפן מיט 40 טויזנט רובל (וואָס איז אָפּגעשריבן געוואָרן פון איר טייל ירושה)[24].

מלכה רייזל האָט געהאט אַ גרויסע פאַמיליע: פון ר׳ סענדערן האָט זי געהאָט פופצן קינדער, פון זיי זיינען נאָר צוויי געשטאָרבן. זי האָט געטאָן די גרעסטע מיוחסדיקע שדוכים, אירע איידעמס זיינען געווען אין ביאַליסטאָק גרויסע סוחרים און פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן צוגעהאָלפן זייער פיל דער אַנטוויקלונג פון ביאַ־ליסטאָקער פאַבריקאַציע און האַנדל.

וי ווייט ר׳ סענדער בלאָך איז געווען אַ וויכטיקע פערזענלעכקייט אין ביאַליסטאָק, בא־ווייזט דאָס גרויסע קלאָגליד אונטערן נאָמען „מרירי יום״, וואָס זיין שוואָגער דער משורר אליעזר האַלבערשטאַם האָט אָנגעשריבן אויף זיין טויט אין דעם טאָג, ווען ער איז געפירט געוואָרן צו קבורה (געדרוקט אין ראָמס דרוק ווילנע שנת תר״ט, 11 זייטן); ער שטעלט פאָר זיין גרויסע לויה, ווי מ׳האָט זיין ארון צוגעפירט צו דער גרויסער שול, און מען האָט אים אַריינגעטראָגן אין שול, און דאָרט האָבן אים מספּיד געווען דריי ספּדנים. ער שטעלט פאָר, ווי עס האָבן אים באַווייזט אַלע יתומים וואָס האָבן אין אים פאַרלאָרן אַ טאַטן, און אַלע אלמנות, וואָס האָבן אין אים פאַרלאָרן אַן אונטערשטיצער, זיין געליבטע ווייב, זין און טעכטער אויך די קראַנקע פון שפּיטאָל, וואָס ער האָט געגרינדעט און אויסגעהאַלטן, האָבן אַלע געיאַמערט און געקלאָגט נאָך אים

וועגן אים און זיין שטאַרבן זאָגט הרב ר׳ משה יוסף חבר אב״ד דק״ק קנישין יעדוואָבנע אין זיין ספר „מטה יוסף״ אָדער „חותם תכנית״ אין דרוש י׳, אות ט׳: גם זאת העיר כלילת יופי ביאַליסטאָק המהוללה רבו חליליה [25] עוד תזעק על שברה כי נשבר מטה עזה הרב הגביר המפורסם נדיב על נדיבת יעץ במועצות, דת ויראת ה׳ אוצרו בלום תורה ויראה ומעשים טובים, תומך עניים, סועד אביונים מוהר״ר אלכסנדר סנדר בלאָך עוד היום רבים שלמים זכרו בפיהם ובלבב

---

24. וי מען האָט דערציילט, פלעגן דעמאָלט די ביאַליסטאָקער פאַבריקאַנטן איינקויפן זומער וואָל אויף די מערק אויף אַ גאַנץ יאָר, האָט מלכה־רייזל אייגענעקויפט איין מאָל וואָל פאַר איבער 100,000 רובל. האָט זי דאָס געלט אויסגעבאָרגט ביים פאָטער און האָט די וואָל אַריינגעפירט אין זיין שפּייכלער, וואָס איז געווען אונטער זיין וואוינונג, ראָג סענקעוויטשאַ־פילסודסקי, אונטער די פילאָדן. שפּעטער אַז זי האָט דאָס געלט ניט געהאָט אויסצוצאָלן, האָט איר איידעם משה אייגער אויפגעריסן די שלעסער און האָט די וואָל אַרויסגענומען. אַז דער גביר האָט זיך דערפון דערוואוסט, האָט ער געהייסן די סומע אַראָפּשרייבן פון איר ירושה.

25. אין דעם דערמאָנטן ספר, דרוש ז, ווערט דערציילט אַז ר״ה תר״ט (1849) האָט אין ביאַליסטאָק און איר סביבה געבושעוועט די כאָלערע.

גונח ונאנקים על העדרו וכו׳ גם על אודותו חרדו נכבדי עם חרדה גדולה, הפליגוהו ביראתו ותמימותו עד למעלב הכי נכבד הוא וכו׳.

מלכה־רייזל איז געשטאָרבן טבת תרל״ח (1878), 29 יאָר נאָכן מאַנס טויט, איר שוואָגער האַלבערשטאַם אין זיין „עלי הגיון וכנור״ באַקלאָגט זי:

אשת חיל כמוה מפנינים יקרה, לויח חן ושכל עם נפש ישרה, צדקת פזרונה לכל נודעת גם נפת גיבה על אזן שומעת, נוחי את יחידה בין בנות רבבות, נוחי בשלום עד בקר לא עבות.

מלכה־רייזלס פאַבריק איז שפּעטער פאַרקויפט געוואָרן צום דייטשן פאַבריקאַנט רודאָלף קאַמיכאָ, וואָס איז געוואָרן דער באַקאַנטער דעקן־פאַבריקאַנט, און פון אים צו די פאַבריקאַנטן הענריקס־איזענבעק. הייַנט געהערט זי צו צוויי קליינע יידישע פאַבריקאַנטלעך, וואָס אַרבעטן אויף לוין. אירע גרויסע פלעצער זיינען פאַרצעלירט און פאַרקויפט געוואָרן דורך זיי.

נחום מינצס פאַבריק

דער צווייטער איידעם פון גביר, נחום מינץ איז געווען אַ ייד א למדן, אַ משכיל און אַ גרויסער מיוחס. זיין פאָטער הרב החריף אָרוש מינץ איז געווען דער פופצנטער דור פון דער פאַמיליע מינץ. ער האָט געהאַט 6 זין און 3 טעכטער. זיינען אַלע זין געווען גדולי תורה, משכילים און גבירים און אַזוי זייַנע איידעמס. ר׳ מנחם־נחום מינץ איז געווען זיין זעקסטער זון און אויך אַ מופלג בתורה. זיין ערשטע פרוי איז געווען חיה פרומע, אַ טאָכטער פון ביאַליסטאָקער גביר, זיין דריטע פרוי איז געווען יוכבד בת הרב הגדול מ׳ זלמן באָרנשטיין [26]. ער איז געשטאָרבן אין יאָר תרכ״ו, אַ יאָר נאָך זיין שוועָרס טויט. ער האָט דאָ באַקומען פון זיין רייכן שוועָר דעם פּריצישן הויף אויף קילינסקי גאַס אַנטקעגן דעם פּאַלאַץ, (הייַנטיקער „פּאַלאַס״־טעאַטער). דאָרטן האָט ער געגרינדעט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק. גלייכצייטיק האָט ער דאָרט אויפגעשטעלט פאַר זיך אַ בית־מדרש און אויך אַ מרחץ מיט אַ מקוה [27]. ער האָט געהאַט 7 זין; מען האָט זיי געפרופן אין שטאָט די „גאָלדענע מינצן״. אַלע זיינען זיי געווען געבילדעטע און שטודירטע. זיינער אַן אייניקל איז געווען אַ באַקאַנטער פראָפעסאָר־כירורג אין רוסלאַנד, איצט איז ער פראָפעסאָר אין ריגע. פון אים איז אין ביאַליסטאָק קיינער ניט געבליבן, חוץ אייַן זון אַ מטורף אַרטשיק, וואָס האָט זיך אויסגעהאַלטן אין מושב־זקנים. זיין שוועסטער, מיכל פרידלאַנסקיס פרוי, אין פּעטערבורג, פלעגט אים אויסהאַלטן.

נאָך דעם ווי די פאַבריק האָט זיך פאַרמאַכט, איז זי פאַרדונגען געוואָרן צו מלכה רייזלס צוויי איידעמס: מרדכי־חיים הילפּערין (שפּעטערדיקער יידישער נאַטאַריוס), אברהם זוסמאַן מיט זייער שותף לייב ראשקין, וואָס איז געווען מלכה־רייזלס אַן אָנגעשטעלטער. שפּעטער איז די פאַבריק מיטן הויף פאַרקויפט געוואָרן דעם פאַבריקאַנט פריש, פון אים צו ליטעראַרן אויף לוין־פאַבריקאַט, אין דער מלחמה־צייט — פאַרן „פּאַלאַס״־טעאַטער. דער הויף איז פאַרצעלירט.

26. זען דעם ספר דעת קדושים, צום סוף.

27. ה. ווידער, דער בעקער און לעצטער בעל־הבית פון פאַדערשטן הויף, האָט מיר דערציילט, אַז גראָבנדיק דאָרט האָט ער געפונען די מקוה.

אליעזר האַלבערשטאַמס פאַבריק

אליעזר האַלבערשטאַם וואָס איז געווען דעם גבירס איידעם און שטיפזון, האָט געגרינדעט אַ קאָמפּלעטע טוך־פאַבריק אין קראַליאָווע מאָסט, אַ דאָרף ניט ווייט פון ביאַליסטאָק. ער האָט זיך שוין צו דער פאַבריקאַציע גוט צוגעגרייט. ווי אַ געבילדעטער מענטש, האָט ער שוין געשיקט זיין זון היינריך קיין אַכען צו דערלערנען די טעכניק פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע. יענער איז שפּעטער געוואָרן דער דירעקטאָר פון זיין פאַטערס פאַבריק. דער פאַטער אַליין האָט זיך וויניק געמישט אין פאַבריק. ער איז געווען מער פאַרנומען מיט דער השכלה־באַ־וועגונג, נאָר זיין פרוי [28] האָט זיך מער באַשעפטיקט מיט דער פאַבריק. די פאַבריק האָט עקסיסטירט ביז 1870, וועז זי איז אָפּגעברענט געוואָרן. שפּעטער איז דאָרט געווען די אַפּרעטור פון דייטשן פאַבריקאַנט האַקע.

דאָדיע זאַבלודאָווסקיס פאַבריק

דאָדיע זאַבלודאָווסקיס פאַבריק איז געווען די פערטע קאָמפּלעטע פאַבריק אין יידישע הענט. ווי וויט ער גופא האָט זיך באַשעפטיקט מיט דער פאַבריק וויסן מיר ניט. זיין פאַבריק האָט זיך געפונען אויף דעם אָרט פון דער רעאַל־שול — היינטיקע פּוילישע גימנאַזיע. איך האָב דאָ געטראָפן שוין פאַרוואַלטן מיט דער פאַבריק זיין זון איזידאָר [29], וואָס האָט משמעות ניט געהאַט קיין פּעאיקייטן צו פירן אָזאַ פאַבריק. איז זי איבערגעגעבן געוואָרן אין אַרענדע צו שיינע־חיה היילפּערין, מלכה־רייזלס טאָכטער, און שפּעטער צו קלמן געלבערג («קלמן מיט די שיך»), ביז זי איז אָפּגעברענט געוואָרן. האָט די רוסישע רעגירונג שפּעטער אָפּגעקויפט ביי איזידאָר זאַבלודאָווסקי (אין יאָר 1892) דעם הויף מיט דעם הויז פאַר 19,000 רובל און דאָרטן אויפגעשטעלט די רעאַל־שול. איצט געפינט זיך דאָרטן די פּוילישע מענער־גימנאַזיע.

נח־דוד בלאָכס פאַבריק

דער הויך־געבילדעטער זון פון סענדער און מלכה־רייזל בלאָך — נח דוד בלאָך — האָט געגרינדעט אויף דער נאָווי אַ קליינע פאַבריק מיט אַ שפּינערייי און אַפּרעטור בשותפות מיט זיין ברודער באָנטשע (בן־ציון) בלאָך. אַז די פאַבריק האָט באַנקראָטירט, האָט נח־דוד בלאָך עוקר געווען קיין ווין, איז דאָרט געווען אַ מיטאַרבעטער אין די ווינער דייטשישע צייטונגען און איז דאָרט געשטאָרבן. זיין ברודער האָט נאָך שפּעטער געפירט אַ קליינע שפּינערייי.

מיר האָבן דאָ אויסגערעכנט די ערשטע גרויסע, אָבער ניט איינגעגעבענע פּרואָווז פון ביאַליסטאָקער יידישע גבירים־מיוחסים צו גרינדן קאָמפּלעטע

28. זען יחזקאל קאַטשיק, מיינע זכרונות, 2טער טייל, ז׳ 44.

29. ער פלעגט פאַרקויפן גאַנצע זעק העברעאישע ספרים פון זיין גרויסן זיידן מיכעלע כינקעס, וואָס ער האָט באַקומען בירושה פון זיין טאַטן. מיינער אַ באַקאַנטער פלעגט עס ביי אים אָפּקויפן בחצי חנם.

טעקסטיל־פאַבריקן. דאָס פאָדערט פאַך־קענטעניש און לאַנגיאָריקע פראַקטיק, ווי עס האָבן געהאַט די דייטשע פאַבריקאַנטן.

דוד־אברהם קעמפנערס פאַבריק

פרואוון פון פיינע וואָלענע טוך־וועבערייען זיינען דעמאָלט געמאַכט געוואָרן אויך דורך אַנדערע חשובע יידן, צום ביישפיל: אין דער זעלביקער צייט, אין יאָר 1844, האָט ר' דוד־אברהם קעמפנער, דער שפּעטערדיקער באַקאַנטער פאָדריאַטשיק, למדן און מחבר, געגרינדעט אַ וועבערי פון פיינערע פאַלטע־שטאָפּן מיט אַ שותף כדי צו באַקומען ווי ווי אַ פּוילישער ייד וואויננרעכט אין ביאַליסטאָק, וואָס דעמאָלט איז עס נאָך געווען פאַרבאָטן. אין זיין וועבערי האָט געאַרבעט ווי אַ וועבער צלאל נאָוויק, דער שפּעטערדיקער באַקאַנטער גרויסער פאַבריקאַנט.

ביי זיין זון פאָלק קעמפנער געפינט זיך נאָך היינט דער פאַבריק־שטעמפל פון 1844. צו אָפּרעטירן פלעגן די היגע וועבערייען שיקן מיט פורן זייערע רויע שטיקער קיין זגערזש, לעבן לאָדזש. ווייזט אויס, אַז די היגע דייטשע פאַבריקאַנטן פון סופראַסלע האָבן זיי ניט געוואָלט אָפּרעטירן, מחמת קאָנקורענץ.

ביי זיין זון פאָלק געפינט זיך דער רוסישער נאַטאַריעלער קאָנטראָקט, וואָס איז געשלאָסן געוואָרן דעם 15טן אָקטאָבער 1844 צווישן דוד אברהם קעמפנער און זיין שותף מאַרקוס רובינשטיין, פון מאַזאָוויעצקער געגנט, אויף צו גרינדן אַ פאַבריק אויסצוארבעטן פאַרשיידענע סאָרטן וואָלענע קאשמירס, קאָרטן און טוך אויף אַ צייט ביז דעם 15טן אָקטאָבער 1851. דער קאָנטראָקט איז געשלאָסן געוואָרן ביים נאָטאַריוס זלמן גראָווע.

יידישע פאַבריקן אין די יאָרן 1850—1880

גלייכצייטיק מיט זיי און שפּעטער נאָך זיי, האָבן זיך אָנגעהויבן צו פאַרגעמען מיט טעקסטיל־אידוסטריע אין אַלע בראַנזשעס יידן פון בעלי־בתישע און נידע־ריקערע פאָלקס־שיכטן. זיי האָבן זיך אין איר ספּעציאַליזירט. עס זיינען געווען אויך אָזעלכע, וואָס זיינען געווען נאָך אין די 40ער יאָרן אָזוי גערופענע פּלאָטשענע־קע־וועבערס (אָזא באָוולנע ביליקע וועבערי), נאָך דעם זיינען זיי געוואָרן טוך־וועבערס, און שפּעטער האָבן זיי זיך אָנטוויקלט צו דער מדרגה פון טיכטיקע פאַבריקאַנטן. אָבער זיי האָבן ניט געפּראָווט, אָן האָבן צוליב דוחק אין מיט־לען אויך ניט געקענט פּרואוון, זיך שטעלן גלייך מיטן דייטשן פאַכמענישן פאַבריקאַנט אויסצוארבעטן די זעלביקע סחורות פון די פיינסטע וואָלן און טייערע מאַטעריאָלן. זיי האָבן פריער זיך אויסגעלערנט נאָכצומאַכן און אויסצו־אַרבעטן ביליקע סחורות און צו אָנטוויקלען אָזוי אַרום אַ נייעם סאָרט טוך און פאַלטע־שטאָף און אויך דעקעס, וואָס פון ערשטן איינדרוק זיינען זיי געווען אין גאַנצן ענלעך צו די דייטשע פיינערע סאָרטן, אָבער זיי זיינען געווען פון אַ סך אַ נידעריקערער קוואָליטעט. ממילא האָט מען זיי געקענט פאַרקויפן צו אַ פיל ביליקערן פרייז און דורך דעם געקענט קאָנקורירן מיט די בעסערע און פיינערע סחורות פון די דייטשע פאַבריקאָנטן.

נאָך דעם ווי די יידישע פּאַבריקאַנטן האָבן זיך ספּעציאַליזירט אין אַלע פאַכן פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע, האָבן זיי געזוכט אָנצוווענדן אַלע מיטלען און צו מאַכן די שׂרפזיניקסטע קאָמבינאַציעס און קאַלקולאַציעס צו פאַרבי־ליקערן ווי ווייט מעגלעך זייערע סחורות. און אַז די דייטשע פּאַבריקאַנטן האָבן אַרויסגעלאָזט אויפן מאַרק אַ נייעם סאָרט אָדער אַ נייעם מוסטער סחורה, איז קורץ נאָך דעם דערשינען דער זעלביקער סאָרט אָדער דער זעלביקער מוסטער ביי אַלע יידישע פּאַבריקאַנטן אויף אַ פּיל ביליקערן פּרייז. אויף אָזאַ שטייגער איז דער ביאַליסטאָקער יידישער טוך־פּאַבריקאַט געוואָרן אַ גרויסער קאָנקו־רענץ־אַרטיקל אויף אַלע מערק אין רוסלאַנד, וואָס דאָרט האָט מען געזוכט בילי־קע סחורות. ביאַליסטאָקער טוך־און דעקעס־פּאַבריקאַט איז געוואָרן אַ וועלט־פּראָדוקט.

מיר רעכענען דאָ איבער די יידישע פּאַבריקן וואָס זיינען אויפגעקומען אין די יאָרן 1850—1880:

ר׳ יעקב־שלמה באָראָש — אַ ייד אַ בעל־הבית, אַ למדן און נכבד, איז געווען פון די ערשטע בעלי־הבתישע פּאַבריקאַנטן, וואָס האָט גע־גרינדעט אין יאָר 1850 אין וואַשליקאָווע, 5 קילאָמעטער פון ביאַליסטאָק, ביי דער סופראַסלע, אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק, זי האָט עקזיסטירט ביז 1890. דעמאָלט האָט זי אָפּגעברענט. פּישל באָראָש, ר׳ יעקב־שלמהס זון, האָט זי פּאַרדונגען צו לעשגאָלד־לונסקי און שפּעטער צו פּאָרעצקי־גאָווענסקי.

ליב ראָזענטאָל האָט געהאָט אַ טיכער־און דעקן־פּאַבריק און שפּעטער אַ שפּינערייַ, אָפּרעטור און קונסטוואָל־פּאַבריק.

זעליג יאָשינאָווסקי האָט אָרגאַניזירט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין 1865. שפּעטער איז די פּאַבריק אָריבער צום געווען געווענעם וועבער קלמן געלבערג (אָדער „קלמן מיט די שיך"). היינט געפינט זיך אויף איר אָרט די קהלשע באָד און די מקוואות.

בערל פּאָליאָק האָט געהאָט אַ פּאַבריק נאָך אין 1865. זי האָט זיך געשלאָסן און שפּעטער ווידער געעפּנט אין 1877 (אפשר 1873). עס איז פון דעם געוואָרן אַ גרויסע און סאָלידע פירמע „ב. פּאָליאָק און זין". די פּאַבריק באָשעפטיקט ביז 300 אָרבעטער.

אברהם־ליב זילבערבלאָט האָט אין 1866 געעפּנט אַ שפּינערייַ און אַ וועבערייַ. זיינע זין וואָלף און שיימע האָבן שפּעטער געהאָט וועבערייַען און שפּינערייַען.

א. סלאָנימסקי האָט אין 1870 אָרגאַניזירט אַ וועבערייַ און אַ שפּינערייַ. זיין זון טוביה האָט אין 1875 אויך געעפּנט אַ שפּינערייַ.

ליב פּריסמאָן האָט אין 1875 געעפּנט אַ טיילווייזע פּאַבריק.

שמואל באָבולקעס האָט אין 1875 אָרגאַניזירט אַ שפּינערייַ.

שרגא פּייוולבלאָד האָט אין 1878 געעפּנט אַ שפּינערייַ און אַ וועבערייַ.

שיינע־חיה היילפערין האָט אין 1878 געעפנט אַ שפּינערייַ מיט אַן אָפּרעטור. שפּעטער איז די פאַבריק פאַרגרעסערט געוואָרן פון אירע יורשים.

ישעיה וויסאָצקי און משה הורוויץ האָבן אינאיינעם געעפנט אין 1878 אַ שפּינערייַ און אַ וועבערייַ.

י. טשעכאָווסקי האָט אין 1880 געעפנט אַן אָפּרעטור און אַ פאַרבערייַ. שפּעטער איז די אונטערנעמונג אַריבערגעגאַנגען צו באזשע סעגאַל.

קאַמינקאַ, וואַלקאָוויסקיס איידעם, האָט אין 1880 אָרגאַניזירט אין וואַשליקאָווע אַ שפּינערייַ און אַן אָפּרעטור.

אין דער אַלגעמיינער רשימה פון די פאַבריקאַנטן, נאָכן אלף־בית פון די נעמען פון די בעלי־בתים, קען מען געפינען נאָך אַ פּאָר פאַבריקן וואָס האָבן זיך געעפנט אין אָט דער תקופה. אָבער פון די אַלע פאַבריקאַנטן האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אַנטוויקלונג און גרויסן פאַרנעם נאָר עטלעכע געציילטע.

בצלאל נאָוויק און זין

בצלאל נאָוויק אַליין איז פריער געווען אַ וועבער, אין 1841 איז ער געווען אין דער נאָווי אַ פאַרבער, א בעל־מלאכה פאַר פויערים־געוואַנט. לויט אַן אָפּיציעלער ידיעה איז נאָוויקס פאַבריק געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1848, אָבער דאָס איז ניט ריכטיק, דעמאָלט איז ער נאָך געווען אַ פאַרבער. שפּעטער, האָט ער געהאַט אין דער נאָווי (היינטיקע מיצקעוויטשא גאַס), אין זיין דערוואָרבענעם הויז, בשותפות אַ וועבערייַ מיט ר' יצחק כהן, דער זון פון ר' לייב כהן, דער באַקאַנטער ביאַליסטאָקער דיין. אַז ר' יצחק כהן איז אַרויסגעטרעטן פון שותפות און געוואָרן אַ וואַל־מעקלער, איז נאָוויק געבליבן אַליין. ב. נאָוויק האָט זיך שפּעטער אין די 70—80ער יאָרן אַנטוויקלט, ביז ער איז געקומען צו אַ קאַמפּלעטער פאַבריק פון פּאַלטע־שטאָפּן צוזאַמען מיט זיינע זין.

אין יאָר 1895 איז דורך דער איניציאַטיוו פון זיין זון פייוול איינגעאָרדנט געוואָרן אין איר אַ גרויסע פילץ־הוט־פאַבריק (ער האָט זיך אין דער אַרבעט פריער ספּעציאַליזירט). שפּעטער אין 1909, אַז עס האָבן זיך פאַראייניקט מיט אים זיינע זין, וואָס זיינען געווען באַזונדערע פאַבריקאַנטן, חנא הערש און פסח־שלמה, איז געגרינדעט געוואָרן די פירמע צ. נאָוויק און זין. זי איז געוואָרן די גרעסטע יידישע פאַבריק אין ביאַליסטאָק מיט אַלע מאַדערנע אייניריכטונגען, מיט אַ גרויסער שפּינערייַ, 68 דאַמפּשטולן, 4 רייסוועלף, אַן אָפּרעטור מיט 10 וואַלקעס.

די גרויסע פאַבריק האָט באַשעפטיקט(מיט דער פילץ־פאַבריק) ביז 800 אַרבעטער. נאָכן אָפּשטאַרבן פון ערשטן און צווייטן דור איז די פאַבריק אונטער־געגאַנגען און איז פאַרדונגען געוואָרן אויף לוין.

ישראל טרילינג און זון

ישראל טרילינג איז געקומען אין ביאַליסטאָק פון סעריי (אַ קליין שטעטל אין סוואַלקער גובערניע) ווי אַן איידעם ביי אַ היגער בעל־הביתשער פאַמיליע ראַפאַלאָווסקי. ער איז געווען אַ תלמיד פון ר׳ חיים פיליפאָווער, וואָס איז אין זיין צייט געווען דער באַקאַנטער פריידענקער רב אין פּוילן[30].

ישראל טרילינג האָט אין אָנהייב פון די 60ער יאָרן זיך באַשעפטיקט מיט פּראָדוקט־האַנדל פאַר די פאַבריקאַנטן. שפּעטער איז ער געוואָרן אויך אַ קאָמיסיאָנער דערהויפּט צו פאַרקויפן די שאַגאַט־דעקעס פון דייטשן פאַבריקאַנט פלאָקערט. שפּעטער האָט ער אַליין פאַבריצירט די זעלביקע דעקעס דורך לוינקעטניקעס. אין 1890 איז צוריקגעקומען פון אויסלאַנד זיין זון אַסוואַלד טרילינג, וועלכער האָט שטודירט דעם טעקסטיל־פאַך אין ברין (עסטרייך) און אין מילהויזן (עלזאַס). ער האָט ליקווידירט די פּראָדוקציע דורך לוינקעטניקעס און געעפנט זיין אייגענע פאַבריק פון שאגאט־דעקעס. די ערשטע צייט האָט מען געאַרבעט אויף האַנטשטולן. שפּעטער, וען די פּראָדוקציע האָט זיך שטאַרק פאַרגרעסערט האָט מען אינגעאָרדנט אַן אייגענע וועשעריי, פאַרבעריי, אַפּרעטור און די פאַבריק איז אַריבער אויף מעכאַנישע וועבשטולן. אַסוואַלד טרילינג איז געוואָרן אַ שותף אין דער פירמע, וועלכע איז פון דעמסטמאָל געגאַנגען אונטער דעם נאָמען „י. טרילינג און זון".

אין די לעצטע יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אויך געווען אַ שותף אין דער פירמע דער איידעם פון ישראל טרילינג, וואָלף אַלטמאַן.

אין 1914 איז ישראל טרילינג געשטאָרבן אין ניצע און וואָלף אַלטמאַן איז געשטאָרבן אין ביאַליסטאָק. דער אינציקער בעל הבית פון דער פאַבריק איז געבליבן אַסוואַלד טרילינג.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה און דייטשער אָקופּאַציע פון ביאַליסטאָק איז אַסוואַלד טרילינג אַריבערגעפאָרן קיין מאָסקווע, געקויפט דאָרט אַ פאַבריק ביי דער סטאַנציע ביקאָווא און געארבעט דאָרט ביז וואַנען די באָלשעוויקעס זיינען געקומען צו דער מאַכט. ער איז דעמסטמאָל צוריק געקומען קיין ביאַליסטאָק, געבראַכט אין אָרדענונג זיין אַלטע פאַבריק און זי פאַרגרעסערט.

אין 1923 איז אויסגעבויט געוואָרן איז וואשליקאָווע ביי ביאַליסטאָק אַ נייע אָפּרעטור און פאַרבעריי און אַ פאַבריק פון קונסט־וואָל. די פּראָדוקציע האָט זיך פאַרגרעסערט און די צאָל פון די אַרבעטער איז אַריבערגעשטיגן 500. עס איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ אָפּטיילונג אין כאַרבין, אין וויטן מזרח.

אין 1921 איז אַריין אין געשעפט אַלס שותף און דירעקטאָר דער זון פון אַסוואַלד טרילינג, מאַקסים. אין 1924 איז די פירמע געוואָרן רעאָרגאַניזירט אין אַן אַקציען־געזעלשאַפט אונטערן נאָמען „אַסוואַלד טרילינג און זון".

---

30. דער אַלטער ישראל טרילינג איז געווען אַ מיטגליד פון גמילות חסדים־בית מדרש און פון דאָרטיקער חברה משניות, זיינע עלטערע 2 זין אברהם און אליהו (אַ גרויסע רייכע פּראָדוקט־פירמע „געברידער טרילינג") זיינען געווען יידיש־נאַציאָנאַלע יידן.

1931 האָט מען צוליב די שווערע אַרבעט־באַדינגונגען אין פוילן און צוליב דעם וואָס דער עקספּאָרט קיין כינע האָט זיך פולשטענדיק אָפּגעשטעלט, איבער די דאָרטיקע פּאָליטישע פאַרוויקלונגען, די פאַבריקן געשלאָסן און די אייגענטימער זיינען אַרויסגעפאָרן קיין דרום־פראַנקרייך, אין ניצע, וואו זיי האָבן זיך באַזעצט.

אין ביאַליסטאָק האָט אָסוואַלד טרילינג געגומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. ער איז געווען וויצע־פּרעזידענט פון דער געזעלשאַפט פאַר קעגנזייטיקער פאַרזיכערונג, וויצע־פּרעזידענט פון „אָרט", פאָרזיצער פון פאַריין פאַר גרויס־אינדוסטריע, מיטגליד פון ראַט פון פוילישער מלוכהשער באַנק און א. אַנד.

דוד הובינסקי

דוד הובינסקי, אַ זון פון משה הובינסקי, אַ רייכער גוט־באַזיצער אין גראָד־נער גובערניע, האָט זיך באַזעצט נאָך זיין חתונה אין ביאַליסטאָק. דאָ האָט ער זיך ספּעציאַליזירט אין דעם שעוויאָט־דעקעס־פאַבריקאַט. אין 1878 האָט ער אָנגעהויבן אויסצואַרבעטן שאגאט־דעקעס, פון אָנהייב דורך לוינקעטניקעס, און שפּעטער איז ער אַריבער אין אַן אייגענער פאַבריק. די לעצטע צייט האָט די פירמע „געזעלשאַפט ד. הובינסקי" (ד"ה, ער, מיט זיינע צוויי זין) געהאַט אַן אייגענע רייסעריי, 5 שפּינזאַצן, 42 דאַמפּשטולן, אַן אָפּרעטור פון 12 וואַלקעס. ער האָט באַשעפטיקט מער ווי 300 אַרבעטער. ער האָט קאָנקורירט מיט זיינע פיינע דעקעס מיט די טרילינגישע דעקעס אויף אַלע אינלענדישע און אויסלענ־דישע אָפּזאַץ־מערק. אָבער די פירמע, וואָס האָט איבערגענומען די גרויסע דייטשע ריכטערס פאַבריק, האָט ניט אויסגעהאַלטן ביזן סוף; נאָך דוד הובינס־קיס טויט איז זי געגאַנגען באַנקראָט און אינגאַנצן אונטערגעגאַנגען.

אהרן סוראַזסקי *)

א ה ר ן ס ו ר א ז ס ק י האָט אין 1870 געעפנט אַ וועבעריי, שפּעטער האָט ער מיט זיינע זין נתן און לייב סוראַזסקי און מיט זיינע איידעמס ל. מאַוו־שאָווסקי, מ. ב. סלאָמיאַנסקי און מ. פאַיאַנס געהאָט גרויסע וועבערייען.

[אהרן סוראַזסקי איז געווען אין די פערציקער יאָרן אַ פלאָטשענקע־וועבער. שפּעטער האָט ער זיך אויסגעלערנט טוך־וועבעריי און געווארן אַ פאַבריקאַנט. די ערשטע וועבעריי האָט ער געהאָט אין אייגער פון זיין טאַטנס (וואָלפקע סו־ראַזסקי, אָדער וואָלפקע פאַליאַק) הייזער, אויף סוראַזער גאַס. אין 1870 האָט ער די וועבעריי אַריבערגעפירט אין דער נאַווי, וואו ער האָט זי קאָמפּלעטירט מיט אַ שפּינעריי און אַפּרעטור און באַשעפטיקט אַן ערך 100 אַרבעטער. אין

*) געוויזן וועגן די סוראַזסקיס זען אַרטיקל פון דוד קלעמענטינאָווסקי, „די משפּחה סוראַזסקי" אין „ביאַליסטאָקער שטימע", ניו־יאָרק, 1950, פּסח נומ' 257.

די שפּעטערדיקע יאָרן האָט ער מיט זיינע זין און איידימס פּאַרנומען אַ חשובן פּלאַץ אין דער ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע.

אין 1873 האָט אהרן סוראַזסקי אויסגעמויערט דעם בית־מדרש „חסידי קאָצק". אין דעם גרויסן קריזיס אין יאָר 1900—1901 האָט די פאַמיליע סוראַזסקי שטאַרק געליטן, זיינע פאַבריקן זיינען פאַרקויפט געוואָרן.

די איבערגעריסענע טעטיקייט פון די סוראַזסקיס האָט אַן ערך צען יאָר שפּעטער געפונען אַן המשך אין דער אַקטיוויטעט פון זיין ברודער יעקב'ס זון, לעאָ סוראַזסקי, וועלכער האָט אין 1914 געגרינדעט אין לאָנדאָן אַ שאָדע־פאַבריק און זייט 1917 צוזאַמען מיט זיינע ברידער חיים און אליהו עס אַריבערגעפירט קיין מעקסיקע, וואו זיי זיינען היינט אינדוסטריע־אונטערנעמערס פון גרויסן פּאַרנעם].

ו. יידישע פאַבריק־שטעטלעך

האָראָדאָק

צווישן די וויכטיקסטע פאַבריק־שטעטלעך מיט יידישע אַרבעטער, אפילו שפּין־און אפּרעטור־מייסטערס, איז געווען דאָס שטעטל ה א ָ ר א ָ ד א ָ ק מיט דער פּאָסטדע פּיעשטשאַניקי, 10 קילאָמעטער פון איר. אין דער שפּיץ פון די דאָרטיקע פאַבריקאַנטן זיינען געשטאַנען די צוויי פאַמיליעס לונסקי און אַמדורסקי.

דער גרינדער פון די לונסקיס איז געווען הערש־לייב לונסקי, אַ געוועזענער וועבער. זיין פאַבריק האָט ער געגרינדעט אין 1850, זיינע פיר זין — ברוך, מאָטיע, אפרים און ארטשיק — האָבן אַלע געגרינדעט קאָמפּלעטע פאַבריקן אַרום 1870. זיי זיינען אַלע געווען טיכטיקע פאַכמענישע פאַבריקאַנטן און האָבן געמאַכט גרויסע אומזאַצן אין ביאַליסטאָק און אויף די מערק. פון זיי אַלע איז געבליבן נאָר אַ גרויסע אַפּרעטור פון אַרטשיק לונסקי, וואָס עקסיסטירט נאָך היינט.

דער פאָטער פון דער פאַמיליע אַמדורסקי איז געווען אברהם, אַ זון פון האָפּן־הענדלער לייב, ער האָט נאָך אין די 30—40ער יאָרן געגרינדעט אין פּיעשטשאַניקי אַ וואלקערייַ, געטריבן דורך אַ דעפּטאַק. שפּעטער האָט ער אָפּגעקויפט די פאָסטדע ביי סאָפּיעהאַ פאַר 26,000 רובל און האָט געגרינדעט אין איר אַ קאָמפּלעטע פאַבריק. ער האָט אויך מיט אַ שותף געגרינדעט אין האָראָדאָק אַ טוך־פאַבריק, געטריבן דורך וואַסערקראַפט, וואָס איז אָבער שפּעטער אָפּגעברענט געוואָרן. זיינע זין: בנימין אמדורסקי (1850 אין פיעשטשאַניקי), יודל קראָנענבערג (אין האָראָדאָק) האָבן שוין באַטריבן זייערע פאַבריקן מיט דאָמפּקראַפט (קאָמפּלעטע פאַבריקן). זיי זיינען געווען רייכע און גרויסע פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן פאַרקויפט זייערע סחורות אויף די אוקראַינער מערק. פייוול אַמדורסקי האָט געגרינדעט (1872) אַן אַפּרעטור אין פיעשטשאַניקי.

עס זיינען אויך געווען אין האָראָדאָק שפּינעריייַן פון מאיר לאָנדאָ, פון

ראָפּעלסקי און מערערע וועבערייען. ביז דער מלחמה האָט זיך האָראָדאָק גע־רעכנט פֿאַר אַ רייך פֿאַבריק־שטעטל.

פון האָראָדאָקער פֿאַר־מלחמהדיקער גרויסער פֿאַבריקאַציע זיינען געבליבען ביז היינט: די אַפּרעטורן פון יודל קראָנענבערג, אַרטשיק לונסקי, ראָפּעלסקי, און אין פּיעשטשאַניקי — די אַפּרעטור פון פּייוול אַמדורסקי.

קנישין

דאָס צווייטע יידישע פֿאַבריק־שטעטל איז געווען קנישין. דאָרטן האָבן גע־גרינדעט קאָמפּלעטע טוך־פֿאַבריקן צוויי שוואָגערס מענכין גרינשפּאַן און יהושע מיקאָטשינסקי, אויף טשינזשאָונע ערד פון דער הראָבינע קראָשינסקי. זייערע קינדער תנחום גרינשפּאַן און שלמה מיקאָטשינסקי האָבן אויך געגרינדעט קאָמ־פּלעטע פֿאַבריקן. זייער סחורה פלעגט מען רופן „די קינדערשע". די דאָזיקע פֿאַבריקן זיינען אונטערגעגאַנגען אַ לענגערע צייט פֿאַר דער [ערשטער וועלט־] מלחמה.

אויסער דעם זיינען געווען אין קנישין ניט קיין קאָמפּלעטע יידישע פֿאַבריקן פון איטשע גאָניאָנדסקי, פּייוול קפּדן (קנישינסקי), אויך לוין־שפּינערייען און וועב־בערייען פון אברהם גאָלדבערג, פּיינשטיין, שפּיטאַלני. אין קנישין זיינען אויך געווען צוויי אַלט־דייטשע שפּינערייען. פון קנישינער פֿאַבריקאַציע איז קיין זכר ניט געבליבן.

עס זיינען געווען יידישע פֿאַבריקלעך אין אַנדערע יידישע שטעטלעך אין גראָדנער גובערניע (חוץ ראָשענאָי): אין וואָלקאָוויסק, אַלבערטין א״א.

ראָשענאָי

דער ראָשענאָיער פֿאַבריקאַט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן דער עיקר מיט לייב פּינעס, דעם אָפּקויפער פון סאָפּיעהאָס פּאָלאַץ, האָט זיך נאָך זיין טויט (אַן ערך אין 1838) שטאַרק פֿאַרבריייטערט און אַנטוויקלט דורך זיינע פּינף זין און איין טאָכטער. — די זין האָבן געהייסן: א) מאיר־יוסף, ב) משה, ג־ד) דער צווילינג נח און יצחק, ה) מאָניע. דער איידעם איז געווען מ״ג מינץ, דער מאַן פון לייב פּינעסעס טאָכטער איטקע. יעדערער פון די זעקס האָט געגרינדעט אַ קאָמפּלעטע פֿאַבריק אין שטאָט און אויסערן שטאָט ביי די טייכן לאָסאָסנע (מיט וואָסער־קראָפט), קאָנציפּאָליע און פּאָפּיערנע (פון צווילינג [31], די גרעסטע פֿאַבריק). לייב פּינעסעס פֿאַבריק איז איבערגעגאַנגען צו זיין זון מאָניע. שפּעטער האָט דער צווילינג נח און יצחק אָפּגעקויפט (1850) די טעקסטיל־פֿאַבריק פון פּאָסלאָווסקי

31. שפּעטער איז זי געווען די פֿאַבריק פון די ברידער יחיאל־מיכל און פישל פּינעס. דער ערשטער איז געווען באָקאָנט ווי אַ העברעאישער שריפטשטעלער און גרויסער עסקן אין חבת ציון און ישוב א״י, וואוינענדיק אין ארץ־ישראל.

אין דעם דערבייאיקן שטעטל קאסאווע, וואס איז דורך דעם געוואלן א פאבריק־שטעטל.

דער ראשענאיער פאבריקאט, וואס איז דערהויפט באשטאנען פון אזוי גערופענע מיליטער־טוך און דעקעס, איז פארקויפט געוואלן דורך באזונדערע משולחים און דורך לאגערן אין ביאליסטאק. אויך זייער באדארף פון רויע פראדוקטן האבן די ראשענאיער פאבריקאנטן דא איינגעקויפט. אזוי ארום קען ראשענאיער פאבריקאציע צוגערעכנט ווערן צו ביאליסטאקער ראיאן. פון דער גרויסער פאבריקאציע אין ראשענאי איז נאך דער מלחמה כמעט קיין זאך ניט געבליבן.

קאַפּיטל צוויי

די ביאַליסטאָקער טעקסטיל-אינדוסטריע אין די יאָרן 1880—1900

א. דער גיכער וואוקס פון ביאַליסטאָקער טעקסטיל-אינדוסטריע

פאַר די יאָרן 1857—1860 געפינען מיר רוסישע סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן פון ביאַליסטאָק און איר ראַיאָן, וואָס באַווייזן, אַז עס איז שוין דעמאָלט געווען אין גראָדנער גובערניע 46 טוך־פאַבריקן מיט 4,693 אַרבעטער. צווישן די פאַבריקן זיינען געווען 19 יידישע, וואָס זיינען געווען צעוואָרפן אין 30 פאַרשיידענע ערטער מיט אַן אומזאָץ פון 3 מיליאָן רובל (מסתמא, אין דער אמתן ניט וויניקער ווי 15 מיליאָן רובל), אָבער די גרעסטע פאַבריקן זיינען געווען אין ביאַליסטאָק, דערהויפט אין איר נאָענטער סביבה: כאָראָשטש, סופראַסלע, דאָבושיניע, האָראָדאָק, מיכאַלאָווע (ניעזבודקע), קנישין און אויך אַלבערטין, ראָזשענאָי, קאָסאָווע, וואָלקאָוויסק. דער ווערט פון די אויסגעאַרבעטע סחורות איז געווען דער גרעסטער אין די צוויי גרויסע דייטשע פאַבריקן אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן: פון מאָעס אין כאָראָשטש און ווילהעלם זאַכערט אין סופראַסלע.

אין 1867 זיינען שוין געווען 89 פאַבריקן, אין דעם 44 יידישע מיט אַן אומזאָץ פון אַן ערך 5 מיליאָן רובל [1] (מסתמא אין דער אמתן 20 מיליאָן רובל). די צאָל יידישע אַרבעטער און אַרבעטערינס אין ביאַליסטאָק אין מאַי 1868 זאָל האָבן געווען 2,500. די צאָל זעט אויס ווי אַ גוזמא.

אין 1886 זיינען געווען אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן אַן ערך 150 פאַבריקן, וואָס אַ העלפט פון זיי זיינען געווען יידישע. פון 6,000 אַרבעטער זיינען געווען 1,200 יידן. 80% פון די יידישע אַרבעטער זיינען געווען וועבערס, אָבער זייער וויניק פון זיי זיינען געווען שפּינערס און אַפּרעטירערס, וואָס איז געווען ספּעציעל ניט קיין יידישע אַרבעט.

אין 1887 זיינען געווען אין ביאַליסטאָק 98 פאַבריקן אין יידישע הענט, דערפון 60 טוך־פאַבריקן [2].

אין 1897, וואָס גראָד דעמאָלט איז געווען דער אויפשטייג פון ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע, איז לויט דער רוסישער סטאַטיסטיק פון די פאַבריק־אינספּעקטאָרן [3] געווען:

---

1. Виленский Вестник 1868 № 75.
2. זען יעקב לעשטשינסקיס אַרטיקל אין ענציקלאָפּעדיע יודאַיקא, ב׳ IV, ז׳ 473.
3. М. Г. Милейковский, Очерк Белостока, Киев 1897.

אין ביאַליסטאָק

מין אונטערנעמונגען	צאָל פאַבריקן	צאָל אַרבעטער
וואָלענע־טוך־פאַבריקן	188	2,358
קאָרטענע־טוך־פאַבריקן	11	1,611
וואָל־פאַבריקן	9	397
שפּינעריייען	16	495
זייד־פאַבריקן	5	249
פילצהוט־פאַבריקן	1	165
אין דער סביבה		
קאָרטענע טוך־פאַבריקן	64	3,172
וואָלענע טוך־פאַבריקן	2	285
שפּינעריייען	7	156
פאַרבעריייען	3	109
וואַטע־פאַבריקן	3	81
סך־הכל	309	9,078

מיר שטרייכן אונטער נאָך אַ מאָל: דאָס איז די אַפּיציעלע סטאַטיסטיק. מע קען זיך נאָך פאַרלאָזן בנוגע דער צאָל אונטערנעמונגען, ניט אין גאַנצן בנוגע דער צאָל אַרבעטער. אָבער מע קען זיך אויף אָט דער סטאַטיסטיק ניט פאַרלאָזן, ווען עס קומט צום אַלגעמיינעם אומזאַץ. זי גיט אַן דעם אַלגעמיינעם אומזאַץ סך־הכל אין גרויס פון 5,035,025 רובל. דאָס איז אין גאַנצן פאַלש. מאָעס אַליין האָט דעמאָלט געמאַכט אַן אומזאַץ פון דריי מיליאָן רובל. עס האָבן זיך אין דער זעלביקער צייט געפונען אין ביאַליסטאָק גופא אַרום 75 וועבעריין, אין יעדער וועבעריי זיינען געווען אמת טאַקע ס׳רוב פון 5 ביז 10, אָבער אויך אַזש ביז 75 אַרבעטער. חוץ דעם זיינען געווען אַפּרעטורן און פאַרבעריין.

אי־דער מיר ברענגען אַנדערע ציפערן, לאָמיר באַטראַכטן די אַלגעמיינע סיבה פון דעם גרויסן אויפשטייג אין דער ביאַליסטאָקער טעקסטיל־פּראָדוקציע.

אין די יאָרן 1876—1878, אין דער צייט פון דער רוסיש־טערקישער מלחמה, זיינען אַריינגעפלאָסן גרויסע קאַפּיטאַלן אין אַלע האַנדלס־און פאַבריק צענטערס אין רוסלאַנד און אויך אין ביאַליסטאָק. איז אין דער ביאַליסטאָקער פאַבריקאַציע געקומען א גרויסער אויפשטייג. עס זיינען אַנטשטאַנען פון 1878 ביז 1900 אַ סך יידישע פולקומע פאַבריקן אין ביאַליסטאָק און אויך אַ סך וועבע־רייען, וואָס האָבן געשפּונען, געפאַרבט און אַפּרעטירט אין די באַזונדערע דייטשע און יידישע לוין־פאַבריקן פאַר דעם צוועק. אַלע האַנט־שפּינעריייען אין אַ צאָל פון 350 זיינען אַפּגעשאַפט געוואָרן, און זייער אָרט האָבן פאַרנומען מעכאַנישע שפּינע־רייען, אָבער מיט האַנטשטולן האָט מען געאַרבעט ביז 1897.

ווייטער דאַרף מען האָבן אין זינען די אַלגעמיינע קאַפּיטאַליסטישע אַנטוויקלונג פון רוסלאַנד אין דעם לעצטן פערטל פון פריערדיקן יאָרהונדערט. קיין לייב־אייגנטום איז מער ניט געווען; שטעט זיינען גיך געוואַקסן. עס האָט געהאַלטן אין איין שטייגן די קויף־פּאַיקייט פון דער ברייטער באַפעלקערונג, לכל הפחות אויף וויפל עס איז געגאַנגען אין באַפרידיקן די באַדערפענישן אין ביליקערע שטאַפּן. און ביאַליסטאָקער יידישע פאַבריקאַנטן האָבן ניט געקאָנט און אויך אפשר ניט געוואָלט פּראָדוצירן די טייערע פאַבריקאַטן, וואָס די דייטשן האָבן אויסגעאַרבעט. די יידישע פאַבריקאַנטן האָבן פאַבריצירט די זעלביקע מינים און מוסטערן, אָבער פון נידעריקערע קוואַליטעטן און ממילא פאַר ביליקערע פרייזן. און דאָס האָט זיי געמאַכט גאַנגבאַר, ווייל זיי זיינען געווען צוגעפאַסטער צו די באַדערפענישן פון די מיטעלערע און אָרעמערע פאָלקס־שיכטן אין גאַנץ רוסלאַנד, אויף אַלע רוסישע מערק, ווי ניזשני נאָווגאָראָדער און די אוקראַיניש מערק: פּאָלטאַווע, ראָמני און די גרויסע פאַרקויפס־פּלעצער, ווי: מאָסקווע, פּעטערבורג, כאַרקאָוו, קיעוו און אויך אויף דער גאַנצער וואָלגע און „יוג" (דרום).

די פאַבריקאַציע פון קונסטוואָל

צוגעהאָלפן פאַר פאַרביליקונג פון דער ביאַליסטאָקער יידישער פאַבריקאַציע — ביז די מעגלעכסטע גרענעצן — האָט ניט קיין דייטשער פאַך־געלערנטער פאַבריקאַנט, נאָר אַן איינפאַכער אָרטיקער ייד, אַ געוויסער י א ק א ב ל ע ו י, אָדער, ווי מ׳האָט אים דאָ גערופן, „דער אַמעריקאַנער". ער איז פריער געווען אַן אַרבעטער אָדער מייסטער אין יודל זילבערפּעניגס אַפּרעטור אין סוכאָטשע. פון דאָרטן האָט ער אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע; אין אַמעריקע האָט ער געאַרבעט אין אַ קונסט־וואָל־פאַבריק. האָט ער זיך צוריקגעקערט דערנאָך קיין ביאַליסטאָק אין יאָר 1885 און האָט דאָ געגרינדעט אַ גרויסע פאַבריק פאַר קונסטוואָל.

קונסטוואָל, ד״ה וואָל פאַבריצירטע פון פאַרשיידענע שמאַטעס, איז פריער אויך געווען אַ רוי־פּראָדוקט, וואָס מ׳האָט זיך מיט אים באַנוצט צום אויסאַרבעטן טוך און פאַלטע אין ביאַליסטאָק און אין פּוילישע פאַבריקן, איבערהויפּט צו דער מאַני־פולאַציע מיט וואָל צו אונטערפוטער־גאַרן. אָבער קונסטוואָל איז געווען אַן אויס־לענדישער פּראָדוקט וואָס איז געווען באַלייגט מיט אַ גרענעץ צאָל. אויך איז דער פּראָדוקט שטאַרק פאַרטייערט געוואָרן דורך די פאַרמיטלערס די הענדלערס, וואָס זיינען פון ברענגען אים רייך געוואָרן. איצט איז דער זעלביקער פּראָדוקט אויס־געאַרבעט געוואָרן דורך יאקאָב לעווי אין ביאַליסטאָק גופא, אויסגעאַרבעט פון אינלענדישע און אויך אויסלענדישע שמאַטעס. איז ער ממילא זייער פאַרביליקט געוואָרן, און מ׳האָט אָנגעהויבן זיך מיט אים צו באַנוצן אַנשטאָט וואָל אויך פאַר קעטן און שוסגאַרן. אַזוי אַרום האָט מען געקענט פאַרביליקערן אַלע וואָלענע סחורות דורך קונסטוואָל־מאַניפּולאַציע, ביז צו די ביליקסטע פרייזן.

באַלד נאָך יאקאָב לעווי האָבן זיך געגרינדעט מערערע אַזעלכע פאַבריקן אין ביאַליסטאָק און אין איר ראַיאָן. אויך אין לאָדזש איז געגרינדעט געוואָרן (דורך

בירעגבוים) אַ גרויסע קונסטוואַל־פאַבריק און מען האָט דאָרטן פאַבריצירט סחורות פון איר. עס איז פאַרשפרייט געוואָרן צווישן די פאַבריקאַנטן די גרינדלעכע קענטעניש פון פאַבריצירן קונסטוואַל: דאָס סאָרטירן און רייסן פאַרשיידענע שמאַטעס, לויט זייערע קוואַליטעטן און זייער אינטיילונג פאַר דער שפּינערייַ פון פאַרשיידענע סאָרטן גאָרן: קעטע, שוס און פוטער.

שפּעטער האָט מען אויפגעהערט צו פאַבריצירן קונסטוואַל אין באַזונדערע גרויסע פאַבריקן. זיי האָבן זיך ביסלעכווייז פאַרמאַכט, און עס האָבן זיך געגרינדעט אין ביאַליסטאָק באַזונדערע רייסעריען ביז אַ צאָל בערך פון 100, מיט 800 אַרבעטערינס, סאָרטירערינס פון די שמאַטעס. די דאָזיקע רייסעריען האָבן געליפערט קונסטוואַל אויך פאַר אַנדערע פאַבריקן. אַ גרויסע צאָל ביאַליסטאָקער שפּינעריען האָבן געשפונען „וויגאַניע"־גאָרן (אַ געמיש פון וואָל און קונסטוואַל) פאַר די פאַבריקן פון לאָדזש און איר ראַיאָן. אָבער ביסלעכווייז זיינען רייסעריען געוואָרן אָפּטיילונגען ביי די שפּינעריין. אַ ל ע קונסטוואַל־פאַבריק האָבן זיך פאַרמאַכט. (יאָקאָב לעווים קונסטוואַל־פאַבריק איז לעצטנס איבערגעגאַנגען צו די גרויסע נאָך־מלחמהדיקע טעקסטיל־פאַבריקאַנטן סאָקאָל און זילבערפּעניג). יעדער פאַבריקאַנט האָט אַנגעהויבן צו קויפן זיין שמאַטעס־געבּרויך און זיי באַאַרבעטן פאַר דעם געבּרויך פון דעם טוך־און פאַלטע פאַבריקאַט. נאָך די מלחמה־יאָרן האָט ביאַליסטאָקער יידישער פאַבריקאַט (קיין אַנדערער איז כמעט מער ניטאָ אין ביאַליסטאָק) כמעט אויפגעהערט זיך צו באַנוצן מיט נאַטירלעכע וואָלן און באַווייזט וואונדער מיט זיין פאַבריקאַט פון ריינע קונסטוואָל.

ב. באַנק־הייזער, פּאַרקויפּס־הייזער, קאָמיסיאָנערן

גלייכצייטיק מיט דער דייטשישער פאַבריקאַציע זיינען אנטשטאַנען, ווי מיר האָבן דערמאָנט, יידישע באַנקהייזער, ד"ה דיסקאָנטערן און מלווים, וואָס האָבן באַזאָרגט דעם דייטשן פאַבריקאַנט מיט די נייטיקע געלט־טראַנסאַקציעס. עס זיינען אויך אויפגעקומען כמעט אויסשליסלעך יידישע אַגענטורן און קאָמיסיאָנס־הייזער, פון אייַן זייט, צו ליפערן פאַר דעם פאַבריקאַנט אַלע נייטיקע רויע פּראָדוקטן, איבערהויפּט פּוילישע, רוסישע און אויסלענדישע וואָלן, קאָמגאָרנס, קונסט־וואָלן, פּאַרבשטאָפן, סאָדע, סטעאָרין, אָלעאין פאַר די פאַרבעריין, שפּינעריין און אַפּרעטורן.

די גרעסטע צאָל פון אָט אָזעלכע האַנדלס־פירמעס זיינען רייך געוואָרן. די באַדייטנדיקסטע פון זיי זיינען געווען די ערשטע: אהרן־שבתי גאָרדאָן און שפּעטער זיין יורש — די באַקאַנטע מיליאָנען־פירמע „מאַרקוס א. ש. גאָרדאָן", יחיאל־בער וואָלקאָוויסקי, חיים־בער זאָקהיים און זיין זון לעאָן, ר' לייב ווייניריך (ער איז געווען פון די ערשטע סוחרים מיט רוסישע וואָלן), נחום צוזמער, משה אייגער (אַן איידעם פון מלכה־רייזל, אַן אוראיניקל פון ר' עקיבא אייגער; ער האָט שפּעטער דערוואָרבן אַ גרויסן קאָפּיטאַל. אין דער טערקישער מלחמה איז ער אַוועק פון ביאַליסטאָק קיין ווין און דאָרטן געשטאָרבן), ישראל בולקאָוושטיין (שמואל בול־קאָוושטיינס זון, דער שווער פון די ברידער טרילינג), באַזשע סעגאַל, חיים בלאָך,

ישראל און זיינע זין אברהם און אליהו טרילינג, משה־מאיר ראָזענטאָל און שפּעטער זיין זון שמואל און נאָך מערערע קלענערע אָנגענטן און אויך קאָמיסיאָנערן, — זיי זיינען געווען די הויפּט־זיילן, וואָס אויף זייערע קרעדיטן פון פאַרשיידענע רויע פֿראָדוקטן האָט זיך געשטיצט די גאַנצע פאַבריקאַציע, די דייטשישע און אויך די יידישע. פון דער אַנדערער זייט, זיינען געשאַפֿן געוואָרן אויסשליסלעך יידישע פאַרקויפס־הייזער און אויך קאָמיסיאָנערן־פאַרמיטלערס און קאָמי־וואיאַזשאָרן — אַלע נאָר יידן.

אין דער שפּיץ פון די פאַרקויף־הייזער זיינען געשטאַנען יחיאל־בער וואָלקאָ־וויסקי[4], חיים־מיכל קאָפּלאָן און לייזער קאָץ פאַר די סופּראַסלער און כאַראַשטשער פאַבריקאַטן; מאַרקוס א. ש. גאַרדאָן — פאַר די פּעטערבורגער און ריגער פאַבריי־קאַטן; גרשון העפּנער, אהרן־יהושע שפּירא, יעקב באַמכעל, מיכל־דוד און מענדל שפּירא, לעאָן וועגדל, שבתי גראָדסקי און נאָך אַנדערע קלענערע — פאַר דעם אָרטיקן יידישן און פאַר די שטעטלשע פאַבריקאַטן, ווי מיכאַלאָווער (ניעזבודקער), האָראָדאָקער, קנישינער.

ביי די יידישע קאָמיסיאָנערן פאַר דעם יידישן פאַבריקאַט האָט זיך אויס־געאַרבעט אַן אייגנטימלעכע קאָמיסיאָנס־פּאַרם פון אויסבייטן וואָל אויף פאַרטיקע סחורה. עס האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע דער פאַרקויף פון די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אויסאַרבעטונגען אויף די רוסישע, איבערהויפּט די אוקראַיניש מערק. די הויפּט־פאַרקויפערס זיינעןווידער געווען ביאַליסטאָקער יידישע סוחרים.

אין די 60—80ער יאָרן האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע די מערקהענדלערס יחיאל־בער וואָלקאָוויסקי און די ברידער שמעון־לייזער, דוד און יאָסל כהן פון האָראָדאָק און אַסך אַנדערע. עס פלעגן קומען קיין ביאַליסטאָק רוסישע און יידישע סוחרים פון גאַנץ רוסלאַנד און פוילן איינצוקויפן אויפן אָרט זייער באַדאַרף פון ביאַליסטאָקער סחורות, דורך אָרטיקע קאָמיסיאָנערן־פאַרמיטלערס; מרדכי־שלמה וועגדל, בישקע קאָפּלאָן, נאָניע גאָלדשטיין, אבא זשעבין און נאָך אַ סך אַנדערע קלענערע. פאַר דער רוסישער קונדשאַפט, איבערהויפּט מאָסקווער, פּעטערבורגער, האָבן צוגעשטעלט סחורות די קאָמיסיאָנערן מאַקאָווער, י״ב עפּשטיין, דלוגאַטש און נאָך עטלעכע.

חוץ די אַלע משולחים, וואָס פלעגן אַרומפאָרן אַ גאַנץ יאָר מיט ביאַליסטאָקער סחורות אויף די יאָרידים, ווי: זעלווע, יאַרמעלינעץ, כאַרקאָוו, פּאָלטאָווע, ראָמני, ניזשני־נאָווגאָראָד, פּירנדיק די סחורות אויף וועגענער, און נאָך דעם שוין מיט די פאַרצווייגטע באַנען, — זיינען געווען די יידישע קאָמי־וואיאַזשאָרן, וואָס פלעגן אַרומפאָרן איבער גאַנץ רוסלאַנד צו פאַרקויפן לויט מוסטערן אַלע ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אויסאַרבעטונגען.

---

4. ווי עס איז געווען באַקאַנט אין ביאַליסטאָק, האָט אַמאָל געהאַלטן דער רייכסטער דייטשער פאַבריקאַנט מאָעס ביי אַ גרויסן געלט־קריזיס, וואָס וואָלט אים רואינירט (אפשר נאָך זיין שרפה), האָט אים אַרויסגעהאָלפן יחיאל־בער וואָלקאָוויסקי. האָט ער דערפאַר פון אים באַקומען דעם פאַרקויף־קאָמיסיאָן פון זיינע סחורות.

דער ערשטער וואָס האָט געגרינדעט אין די 80ער יאָרן די וואַיאַזשאַרסטווע אין ביאַליסטאָק, איז געווען אַ גראָדנער ייד, אַן אָרטיקער האָטעל־באַזיצער — מאָקּ־ווער מיט זיינע קינדער. דערנאָך האָבן אים איבערגעשטיגן זיינע צוויי אָנגעשטעלטע וועלטמאַן — פּאָר דער וואָלגע און פּרידענשטיין — פּאָרן „יוג" (דרום־רוסלאַנד).

שפּעטער זיינען אַרומגעפּאָרן יידישע רייזענדער קאָמי־וואַיאַזשאָרן איבער סיביר, קאָווקאַז, און עס איז ניט געבליבן קיין פּאָרווארפן דערפּל אין אַן עק רוס־לאַנד, וואו די ביאַליסטאָקער רייזנדערס זיינען ניט געקומען מיט זייערע קאָלעק־ציעס פון ביאַליסטאָקער סחורות. אויך פלעגן די לאָדזשער יידישע קאָמי־וואַיא־זשאָרן מיטנעמען ביאַליסטאָקער קאָלעקציעס און האָבן אויך געהאָלפן צו פּאָר־שפּרייטן ביאַליסטאָקער פּאָבריקאַטן. ביאַליסטאָק איז געווען דער צענטראַלער איינ־קויף־ און פּאָרקויף־פּלאַץ פון דעם פּאָבריקאַט פון ג א נ צ ן ר א ־ ן.

דורך די אַלע האָנדלס־פּאָרקויף־און פּאָרשפּרייט־מיטלען, וואָס די יידישע סוחרים האָבן געשאַפן, האָט זיך די ביאַליסטאָקער פּאָבריקאַציע אין אַלגעמיין שטאַרק פּאָרגרעסערט און זיך אָנטוויקלט אין אַ גרויסן מאָסשטאָב. אָבער דער פּאָבריקאַט גופא האָט ביסלעכווייז אין גאָנצן זיך געביטן. אָנשטאָט וואָס פריער איז אין אים געווען דער עיקר דער פיינערער בעסערער דייטשער פּאָבריקאַט, איז איצט אין אים געוואָרן דער עיקר די מיטעלע און ביליקערע סאָרטן פון דער יידישער פּאָבריקאַציע. דער פיינערער, טייערער דייטשער פּאָבריקאַט האָט ניט געקענט אויסהאַלטן די פּוילישע קאָנקורענץ, פון אין זייט, און די יידישע אָרטיקע קאָנ־קורענץ, פון דער צווייטער זייט. איז ער דעריבער ביסלעכווייז ליקווידירט געוואָרן. די דייטשע פּאָבריקן, חוץ די מאָסישע און עטלעכע געציילטע, האָבן זיך פּאַר־מאַכט; זייערע בנינים און מאַשינען, איבערהויפּט די סופּראָסלער, זיינען איבער־געגאַנגען צו יידישע פּאָבריקאַנטן, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין אייגענע שפּינערייען, פּאָר אַלע יידישע וועבערייען, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין אייגענע שפּינערייען, פּאָרבעריייען און אָפּרעטורן. אפילו דער דייטשער (לויט זיין קוואַליטעט), מיטעלער פּאָבריקאַט האָט ניט געקענט אויסהאַלטן די קאָנקורענץ פון דער אָרטיקער יידישער. און אויך דער דייטשער פיינער דעקעס־פּאָבריקאַט איז אַריבער אין יידישע הענט.

דאָס אויסאַרבעטן דעקעס איז ביסלעכווייז געוואָרן אַ ספּעציעל ביאַליסטאָקער און דערביי אַ ספּעציעל יידישער פּאָבריקאַט. דאָ האָבן יידן אין גאָנצן אַרויסגע־שטויסן די פריערדיקע גרויסע דייטשע פּאָבריקאַנטן ווי די קאָמיכויס, פלאָקערט אד"גל. די ביליקערע שעוויאָט־דעקעס האָבן אויסגעארבעט ל א ז א ר ב ל א ך, די ברידער א ב ר א ם ס ק י, ל י י ב ק ר א נ ע נ ב ע ר ג, ל י י ב ד ע נ ע נ ב ע ר ג און נאָך עטלעכע קלענערע פּאָבריקאַנטן, חוץ די סאָלדאַטסקע ביליקע דעקעס, וואָס איז געווען אַ ספּעציעל ראָזשענאָיער יידישער פּאָבריקאַט. היינט [1935—1936] ווערט אין ביאַליסטאָק אויסגעארבעט ביליקע דעקעס אין אַ גאַנץ קליינעם מאָסשטאָב.

דער פּראָצעס פון אַריבערנעמען דייטשישע פּאָבריקן ציט זיך די גאַנצע צייט. אַרום 1900 איז די פּאָבריק פון זאָכערט געדונגען געוואָרן פון די ברידער הירש־

האָרן — אַ שפּינערײַ, פּאַרבערײַ און אָפּרעטור. אין 1902 זיינען די פּאַבריקן פון בוכהאָלץ און אין 1919 פון אוינערט אָפּגעקויפט געוואָרן פון ש. ציטראָן. די פּאַבריק פון אַלט איז אַריבער צו משה קרינסקי. דאָס זיינען נאָר אַ פּאָר ביישפּילן ווי אַזוי יידן האָבן אַרויסגעשטויסן און געירשנט דעם דייטשישן פּאַבריקאַנט.

ג. די באַציאונג צווישן פּאַבריקאַנט און קאָמיסיאָנער אין דער יידישער טעקסטיל־אינדוסטריע

אָבער די יידישע פּאַבריקאַציע האָט געטראָגן אין זיך אויך צעשטערונגס־שטאָף, וואָס איז באַשטאָנען אין שאַרפזיניקע, אַזוי צו זאָגן, פּלפּוליש־סוחרישע אָפּע־ראַציעס. מיר ברענגען דאָ עטלעכע ביישפּילן, וואָס זיינען זייער כאַראַקטעריס־טיש און באַלערנדיק[5]:

דער ביאַליסטאָקער יידישער פּאַבריקאַט האָט געהאַט נאָר אַווינטער־סעזאָן. זיין פּאַרקויף האָט זיך באַגרענעצט נאָר אויף די חדשים פון יוני ביז נאָוועמבער, אָקעגן זשע די דייטשע פּאַבריקאַנטן האָבן געהאַט אויך אַ זומער־סעזאָן פּאַר זייערע אויסאַרבעטונגען פון לייכטע גאַרניטור־שטאָפּן, וואָס יידישע פּאַבריי־קאַנטן האָבן זיי אין דעם ניט געקענט נאָכגיין. געאַרבעט האָט מען דעמאָלט נאָר אויף האַנטשטולן, אויספילן דעם גאַנצן באַדאַרף אין פּאַרטיקע סחורה דורך דאָפּלטע שיכטן אין דעם ווינטער־סעזאָן אַליין, ווי ביי מעכאַנישע שטולן היינט, איז געווען אוממעגלעך. אָבער וואו קען נעמען אַ קליינער פּאַבריקאַנט, און אפילו אַ מיטעלער, זיין באַדאַרף אין רוי־מאַטעריאַלן און געלט אין דעם 6־חדשימדיקן טויטן סעזאָן?

צו פּאַרענטפערן די דאָזיקע האַרבע שאלה זיינען אַנטשטאַנען די אַזוי גע־רופענע קאָמיסיאָנערן, וואָס האָבן קרעדיטירט דעם פּאַבריקאַנט זיין גאַנצן באַ־דאַרף אויף משכון פון פּאַרטיקע סחורות אין משך פון גאַנצן טויטן סעזאָן. אָבער זיי זיינען ניט געווען פּשוטע מלווים על משכון, נאָר זיינען גלייכצייטיק געווען די בעלי־בתים פון די פּאַרמשכונטע סחורות זיי צו פּאַרקויפן אין סעזאָן אויף מזומן אָדער קרעדיט פּאַר טייערע פּרייזן אָדער ביליקע.

דאָבט זיך, אין פּלוג אַ גאַנץ גלייכע, אַנגענעמע זאַך פּאַרן פּאַבריקאַנט, וואָס איז געווען באַפּרייט פון אַלע דאגות און קלאָפּאָטן. אָבער אַז ער האָט באַקומען סוף סעזאָן ז׳יין שלוס־רעכענונג פון קאָמיסיאָנער, האָט ניט איינער געהלשט אויפן אָרט, זעענדיק, אַז ער איז געוואָרן אַן אָרעמאַן: די צינזן און די סך שורה־לעך פון פּאַרש־יידענע הוצאות האָבן אויפגעגעסן דאָס גאַנצע ביסל אייגנס פון פּאַבריקאַנט. צו מאָרגנס האָט מען געמאַכט עכובי הקריאות אין די בתי מדרשים, וואו די קאָמיסיאָנערן האָבן געדאַוונט, מען האָט זיי געשלאָפּט צו דין־תורות און צו בוררים, און וויפל דער פּאַבריקאַנט האָט געקענט אַרויסראַטעווען פון קאָ־מיסיאָנער — איז עס געווען אַ געווינס.

5. זען מיין אַרטיקל „דער צוזאַמענשטויס״, ביאַליסטאָקער אַלמאַנאַך, 1931, זז׳ 17—20.

ניט ביי אַלע פּאַבריקאַנטן איז אַזוי געווען דער פּאַל. עס זיינען אויך געווען פּאַבריקאַנטן, וואָס האָבן זיך אַרויפגעאַרבעט צו ווערן זעלבשטענדיק; על־כל־פּנים זיינען די פּאַלן פון שלעכטע רעזולטאַטן געווען גרויס אין צאָל.

דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז עס זאָל באַשאַפן ווערן אַ נייע האַנדלס־פּאַרם צווישן קאַמיסיאָנער און פּאַבריקאַנט — דער אַזוי גערופענער „חילופים־האַנדל" ד"ה „טויש־האַנדל". דאָס איז אייגנטלעך די פּרימיטיווע האַנדלס־פּאַרם ביים מענטשן אין די עלטסטע צייטן, בעת עס איז נאָך ניט דערפונען געווָארן די מטבע ווי פּאַרמיטלער פון פּאַרקויף און אייַנקויף. די דאָזיקע האַנדלס־פּאַרם עקסיסטירט נאָך היינט ביי די ווילדע שבטים, און דאָס איז באַנייט געווָארן אין ביאַליסטאָקער יידישן אינדוסטריע־האַנדל צווישן קאַמיסיאָנער און פּאַבריקאַנט.

דער קאַמיסיאָנער איז שוין איצט ניט געווען אַ מלוה על משכון, נאָר ער איז געווָארן דער פּראָדוקט־הענדלער און גלייכצייטיק דער אייַנקויפער פון סחורה ביים פּאַבריקאַנט. דער קאַמיסיאָנער האָט ביי אים צוגענומען זיין לאָגער פּאַרטיקע סחורות פּאַר אַ געווישן פּרייז און האָט אים באַצאָלט דערפּאַר מיטן גאַנצן באַדאַרף פון רויע פּראָדוקטן, וואָס איז דעמאָלט געווען דערהויפּט וואָל, לויט אַ באַשטימטן פּרייז, און דערצו נאָך אַ טייל געלט, דאָס הייסט פּאַר יעדער אַרשין סחורה האָט ער אים געגעבן כך וכך רוישטאָף און כך וכך געלט.

ביי דער דאָזיקער פּאַרם פון האַנדל האָט שוין דער קאַמיסיאָנער ניט שטענדיק געהאַט די שליטה איבערן פּאַבריקאַנט. אַלץ איז אָבער געווען אַפּהענגיק, ווער וועמען האָט געקענט בעסער עקספּלואָטירן, ווער פון ביידע האָט געהאַט בעסערע פּאָזיציין און אַ שארפערען מח פּאַרויס צו באַרעכענען אַלע מעגלעכע קאָניוקטורן. געווויינלעך איז דער קאַמיסיאָנער געווען דער פּאָזיקערער. עס זיינען אָבער אויך געווען פּאַלן פּאַרקערט און אויך פּאַלן, וואָס ביידע זיינען גטשטאַנען גלייך. על־כל־פּנים איז פון אַזאַ קליגלען זיך פּאַרלוירן געגאַנגען די סטאַביליטעט, די פּעסטקייט פון פּרייז פון דער סחורה, וואָס האָט געקענט אויף אַזאַ אופן פּאַרקופּט ווערן אונטערן קאָנסטפּרייז, און מען זאָל בשעת מעשה ניט פּילן דעם פּאַרלוסט, וואָס קומט דערפון אַרויס און וואָס פּירט צום אונטערגראָבן דעם אַלגעמיינעם צושטאַנד און די עצם עקסיסטענץ פון פּאַבריקאַציע.

ווי אַן אילוסטראַציע פון דעם דאָזיקן חילופים־האַנדל וועלן מיר דאָ איבערגעבן אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד:

אין ביאַליסטאָק האָט עקסיסטירט אַ געוויסע פּאַבריק־פּירמע פון צוויי וואַשליקאָווער יונגעלייט, ברידער סאָלאָוויטשיק. זיי זיינען געווען זייער טיכטיק אויף צו מאַכן גרויסע אומזאַצן, זיי האָבן זיך אָבער איין מאָל פּאַרגאַלאָפּירט מיט אַנגרייטן צופּיל סחורה צום סעזאָן. איז ביי זיי געבליבן גרויסע קוואַנטומס פון פּאַרטיקע סחורה. צו דער זעלביקער צייט האָבן זיי געהאַט אַ סך צאָלונגען — כאָטש נעם און ווער דערשטיקט! און אין שטאָט איז אַ גרויסער געלט־דוחק; די קאַמיסיאָנערן האָבן ניט געוואָלט נעמען קיין סחורה אפילו אומזיסט, זייער

מעקלער איז געווען אַ געוויסער אליהו הערשהאָרן, אַ באַקאַנטער שאַרפער קאָפּ. האָט ער געזומען אַ פּראָבע פון וואָל און געגאַנגען צו ר׳ גרשון העפנער, דעם דעמאָלדיקן רייכן און גרויסן קאָמיסיאָנער און אויך מיט אַ שארפן מח, און אים פאָרגעלייגט צו קויפן לויט דער דאָזיקער פּראָבע אַ גרויסן קוואַנטום וואָל, וואָס ליגט אין קאָנטאָר צום פאַרקויפן. ר׳ גרשון האָט זיך פאַרוואונדערט אויף זיין פאַרשלאָג צו קויפן אַזאַ גרויסן קוואַנטום וואָל, בשעת עס איז ניטאָ קיין קונים אויף וואָל אין שטאָט. ענטפערט ער אים: „א קונה האָב איך גראָד, דאָס זיינען די סאָלאָווייטשיקס, וואָס וועלן באַצאָלן די גאַנצע סומע מיט פאַרטיקע סחורה און לויט אַ צוגעגלעכן פּרייז". ר׳ גרשונען איז דער פאַרשלאָג געפעלן, וויל דער פאַרדינסט איז געווען אַנציענדיק. נאָך אַ דינגעניש איז דער געשעפט געשלאָסן געוואָרן. די סאָלאָווייטשיקס האָבן אַריינגעפירט זייער גאַנצן לאָגער סחורה צו ר׳ גרשונען, וואָס האָט אינגעצאָלט אליהו הערשהאָרנען פאַר די וואָל, וואָס ער האָט געדאַרפט איבערגעבן די בריידער סאָלאָווייטשיק.

שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די גאַנצע וואָל איז געווען אַ פיקציע, עס איז גאָר קיין וואָל ניט געווען במציאות, אליהו הערשהאָרן האָט אָבער געוואוסט, אַז ווען ניט דער אויפטו אויף פשטל פון וואָל, וואָלט ר׳ גרשון העפנער די סחורה ניט געקויפט, אויך וואָלטן די סאָלאָווייטשיקס ניט געקענט זיך בלאָמירן און פאַרקויפן זייער סחורה אַזוי ביליק.

אַזוי האָט מען געהאַנדלט און געוואַנדלט אין דער ביאַליסטאָקער יידישער טעקסטיל־אינדוסטריע. מען איז געקראָכן אויף 6־שטאָקיקע בוידעמס פון קאָפּ־מלאכה.

די לעצטע איבעריק געבליבענע דייטשע פאַבריקאַנטן האָבן אויך געמוזט איינגיין אויף דעם דאָזיקן טוויש־האַנדל. מען מוז מודה זיין, אַז דער דאָזיקער האַנדל האָט זייער א סך געהאָלפן צו אַנטוויקלען און פאַרגרעסערן די ביאַליס־טאָקער יידישע פאַבריקאַציע, אָבער גלייכצייטיק האָט ער אונטערגעגראָבן איר פרייַע, געזונטע אַנטוויקלונג. דערצו האָט צוגעהאָלפן זייער פיל די פאַרמערונג פון די בענק, באַנקהייזער, פּריוואָטע דיסקאָנטערן, וואָס האָבן מיט אַ ברייטער און פרייער האַנט געטיילט קרעדיטן אויף רעכטס און לינקס, ניט פונאַנדער־קלייבנדיק זיך אין דער אמתער קרעדיט־פּעאיקייט פון די פאַבריקאַנטן און קאָ־מיסיאָנערן. דעריבער אַז עס איז געקומען דער גרויסער אַלגעמיינער קריזיס פון יאָר 1900, זיינען אַראָפגעפאַלן אַ גרויסער טייל אויך פון די ביאַליסטאָקער יידישע פאַבריקאַנטן. אַ סך פון די בעסערע און פיינערע מענטשן האָבן ניט גע־קענט זיך צוריקקערן צו זייער פריערדיקן מעמד.

ד. די ציפערן פאַרן יאָר 1898

מיר ברענגען דאָ וויייטער פינף טאַבעלעס וואָס גיבן איבער דורך ציפערן דעם צושטאַנד פון דער ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע אין יאָר 1898. מיר האַלטן אַז אָט די ציפערן זיינען געניויער און ריכטיקער ווי די וואָס מיר

האָבן געזומען דירעקט פון דער אָפּיציעלער רוסישער סטאַטיסטיק. זיי גיבן ניט קיין פאַרשטעלונג וועגן אומזאַץ, וואָס דאָס איז דאָס וויכטיקסטע. דערפאַר האָבן מיר דאָ וויטער אַ פאַרשטעלונג וועגן דעם יידישן אָנטייל אין דער ביאַ־ליסטאָקער אינדוסטריע סוף 19טן יאָרהונדערט[6].

די אַלע וויטערדיקע טאַבעלעס נעמען אַרום ביאַליסטאָק און די גאַנצע אומגעגנט.

טאַבעלע I

די צאָל יידישע און ניט־יידישע פאַבריקן

מין אונטערנעמונגען	צאָל־פאַבריקן		פּראָצענט יידישע
	בסך־הכל	יידישע	
טוך־פאַבריקן	318	260	83.08
וואָל־פאַבריקן	11	9	81.82
פאַרבעריין	8	6	75.00
וואָל־באַאַרבעטונג	13	9	69.23
שפּינעריין	14	10	71.43
קונסטוואָל	6	4	66.66
סך־הכל	370	298	80.05

טאַבעלע II

די צאָל אַרבעטער אין יידישע און ניט־יידישע פאַבריקן

מין אונטערנעמונגען	צאָל אַרבעטער		פּראָצענט אין יידישע פאַבריקן
	בסך־הכל	אין יידישע פאַבריקן	
טוך־פאַבריקן	7,606	4,408	58.0
וואָל־פאַבריקן	310	278	89.7
פאַרבעריין	120	38	31.7
וואָל־באַאַרבעטונג	607	412	67.8
שפּינעריין	285	223	78.2
קונסטוואָל	295	221	74.9
סך־הכל	9,223	5,580	60.05

6. זען לעשטשינסקי, דצ"ו, זז' 473—476.

טאבעלע III

די דורכשניטלעכע צאָל אַרבעטער אין יידישע און ניט־יידישע פאַבריקן

מין אונטערנעמונגען	דורכשניטלעכע צאָל אַרבעטער אין	
	ניט־יידישע פאַבריקן	יידישע פאַבריקן
טוך־פאַבריקן	55.0	16.9
וואָל־פאַבריקן	16.0	30.9
פאַרבערייען	41.0	6.3
וואָל־באַאַרבעטונג	49.0	45.8
שפּינערייען	15.5	22.3
קונסטוואָל	37.0	55.2
סך־הכל	50.6	18.7

פון די טאַבעלעס זענען מיר אַז יידן זיינען געווען די באַזיצערס פון מער ווי 80% פון אַלע פאַבריקן, פונדעסטוועגן האָבן זיי באַשעפטיקט נאָר אַרום 60% פון אַלע אַרבעטער. וויניקער ווי אַ העלפט פון דער גאַנצער פּראָדוקציע־סומע איז אויסגעפאַלן אויף זייער חלק; אויף אַ ניט יידישער פאַבריק איז אויסגעקומען 50.6 אַרבעטער און אויף אַ יידישער נאָר 18.7.

די טאַבעלעס IV און V ווייזן אַז צווישן די פאַבריקן וואָס זיינען געגאַנגען מיט דאַמפקראַפט זיינען געווען יידישע 62.3%, אָבער צווישן די פאַבריקן אַז דאַמפקראַפט זיינען געווען יידישע 83.9%.

אין די יידישע פאַבריקן מיט דאַמפקראַפט זיינען יידן געווען אין גאַנצן 36.6% פון אַלע אַרבעטער, אין די אַנדערע פאַבריקן 82.7 פון אַלע אַרבעטער. אין די מעכאַנישע פאַבריקן זיינען געווען באַשעפטיקט נאָר 28% פון אַלע יידישע אַרבעטער, אין די אַנדערע פאַבריקן — 66.4%.

כדי מע זאָל קענען האָבן אַן אַלגעמיין בילד וועגן דער אינדוסטריע פון ביאַליסטאָק אין דער זעלביקער צייט, לאָמיר ברענגען אַ פאָר ציפערן פון דער ציילונג אין יאָר 1897. לויט אָט דער ציילונג זיינען געווען אין דער גאַנצער אינדוסטריע פון ביאַליסטאָק באַשעפטיקט 13,111 אַרבעטער, פון זיי זיינען געווען 8,916 יידן (67.41%). אין האַנדל אָבער זיינען יידן געווען מער באַטייליקט — פון 3,628 זיינען געווען יידן 3,186 (87.8%).

טאַבעלע IV

די צאָל יידישע און ניט־יידישע אַרבעטער אין פאַבריקן מיט דאַמפקראַפט

מין אונטערנעמונגען	צאָל פאַבריקן			צאָל אַרבעטער			צאָל יידישע אַרבעטער		
	סך־הכל	יידישע	פּראָצענט יידישע פאַבריקן	אין אַלע פאַבריקן	אין יידישע פאַבריקן	פּראָצענט אין יידישע פאַבריקן	אין אַלע פאַבריקן	פאַרהעלטענים אין פּראָצענטן	
								צו אַלע אַרבעטער	צו אַרבעטער אין יידישע פאַבּ׳
וואַלשפינערייען	22	16	72.72	1351	1195	88.45	924	68.39	77.32
וואָל און טוך־וועבערייען	15	5	33.33	3442	170	4.94	203	5.90	119.41
אַפּרעטור	6	2	33.33	185	85	46.00	45	24.32	52.94
טוך	7	7	100.0	465	465	100.0	325	69.89	69.89
קונסטוואָל	3	3	100.0	128	128	100.0	62	48.4	48.4
אין אַלע	53	33	62.3	5,571	2,043	36.6	1,559	28.0	76.3

טאַבעלע V

די צאָל יידישע און ניט־יידישע אַרבעטער אין פאַבריקן אָן דאַמפּקראַפט

מין אונטערנעמונגען	צאָל פאַבריקן			צאָל אַרבעטער			צאָל יידישע אַרבעטער		
	סך־הכל	יידישע	פּראָצענט יידישע	אין אַלע פאַבריקן	אין יידישע פאַבריקן	פּראָצענט אין יידישע פאַבריקן	אין אַלע פאַבריקן	פאַרהעלטעניש אין פּראָצענטן: צו אַלע אַרבעטער	פאַרהעלטעניש אין פּראָצענטן: צו אַרבעטער אין יידישע פאַב'
וואָל־שפּינערייען	6	6	100.0	250	250	100.0	85	34.0	34.0
וואָל־און טוך־וועבערייען	62	52	83.87	1,491	1,231	82.56	1,072	72.0	87.08
אַפּרעטור	5	3	60.0	140	105	75.0	120	85.71	114.3
טוך	4	3	75.0	210	125	59.52	89	42.04	71.2
קונסטוואָל	3	3	100.0	69	69	100.0	64	92.8	92.8
בענדער	1	1	100.0	40	40	100.0	30	75.0	75.0
אין אַלע	81	68	83.9	2,200	1,820	82.7	1,460	66.4	80.2

7. עס איז איבער 100 פּראָצענט, ווייל עס זיינען געווען יידישע אַרבעטער אויך אין ניט־יידישע פאַבריקן פון דעם מין.

ה. אַן א"ב־רשימה פון פּאַבריקאַנטן ביז 1900 *)

סטאַטיסטישע דאַטעס קענען זיין פאַרלאָזלעך אָדער ניט פאַרלאָזלעך. זיי קענען אָבער ניט געבן דאָס גאַנצע בילד פון דער אינדוסטריע, און ניט בלויז ווייל זיי גיבן ניט דעם אומזאַץ. פון די אָפּיציעלע מקורים קען מען מיט זיכער־קייט זיך דערווייסן נאָר די נעמען פון די עקסיסטירנדיקע פאַבריקאַנטן, זייער אַרט און סאָרט פאַבריקאַט, און צי זיי האָבן געהאַט קאַמפּלעטע, פולקומע מע־כאַנישע פאַבריקן אָדער טיילווייזע פאַרבעררייען, שפּינערייען, אַפּרעטורן. אָבער מען קען פון זיי לחלוטין ניט וויסן וועגן דעם טעכנישן צושטאַנד, צום ביישפּיל: וויפל שפּינדלעך זיינען געווען אין יעדער שפּינערי? וויפל וואַלקעס אין יעדער אַפּרעטור? דער 15־רובלדיקער פּראָמיסלאָווער בילעט פאַר 16 אַרבעטער האָט געגעבן דעם אומקאָמפּלעטן פאַבריקאַנט, דעם וועבער־פאַבריקאַנט די מעגלעכקייט צו מאַכן מיט אים די גרעסטע אומזאַץ אָן רעגירונגס־אָפּצאָלונגען. די סיסטעם האָט צעשפּליטערט די יידישע פאַבריקאַציע אויף קליינע פאַבריק־לעך, יעדערע צו עטלעכע שטולן ביי זיך אין פאַבריק און די איבעריקע ביי די לוינקעטניקעס. אָבער צווישן זיי האָבן זיך געפונען אויך גרויסע פאַבריקאַנטן מיט גרויסע אומזאַצן.

מיר גיבן דעריבער אַ רשימה פון פאַבריקאַנטן לויטן אלף־בית. די רשימה גיט בערך אַ קלאָרן איבערבליק איבער דער ביאַליסטאָקער פאַבריקאַציע אין אַלגעמיינע שטריכן. אין דער רשימה זיינען אויך דאָ די נעמען פון פאַבריקאַנטן און די באַשרייבונג פון זייערע פאַבריקן, וואָס האָבן אין יאָר 1900 שוין ניט עקסיסטירט, אַזוי ווי די דייטשע סופּראַסלער און אויך עטלעכע פּריערדיקע יידישע פאַבריקאַנטן. די רשימה איז ניט פולקום קלאַסיפיצירט לויט דער צייט, אָבער מיר האָלטן פאָר וויכטיק אויפצוהיטן די נעמען פון די פאַבריקאַנטן מיט זייערע פאַבריקן צוליב דעם געשיכטלעכן ווערט. זאָלן די קומענדיקע דורות ווייסן, וואָס האָט ביאַליסטאָק אין אירע ראַיאָנע שטעטלעך אַמאָל אויפגעטאָן פאָר דער אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פון אַ וועלט־באַרימטער טעקסטיל־אינ־דוסטריע. דאָס איז אויך וויכטיק פון שטאַנדפונקט פון פאַמיליע־זכרונות.

---

*) [די רשימות זיינען ניט קיין פולשטענדיקע און עס זיינען פאַראַן פעלערן און אומ־פינקטלעכקייטן אין נעמען און דאַטן.

מיר גיבן אָבער די רשימות לויטן מאַנוסקריפט פון מחבר מיט עטלעכע אויסבעסערונגען, וואָס זיינען געווען אומפאַרמיידלעך. אויף אַ צאָל פעלערן האָבן אַגגעוויזן אַסוואַלד טרילינג (פאַסאַדינע, קאַליפאָרניע) און שמואל לייב ראַבינאָוויטש (פּיננער־לאַנדאָן, ענגלאַנד), וואָס זיינען זייער גוט באַקאַנט מיט דעם טעקסטיל־פאַך. ביידע ווייזן אָן, אַז אַ סך פאַבריקאַנטן, וואָס דער מחבר גיט אָן, אַז זיי האָבן געהאַט קאַמפּלעטע פאַבריקן, האָבן געהאַט אומקאַמפּלעטע פאַבריקן און פאַרקערט. פעלערן זיינען אויך דאָ בנוגע דער קלאַ־סיפיקאַציע פון פאַבריקאַנטן און לוינקעטניקעס. ש. ל. ראַבינאָוויטש מאַכט אונדז אויך אויפמערקזאַם אויף עטלעכע נעמען וואָס דאַרפן זיין צוזאַמען און אַזעלכע וואָס זיינען צוזאַמען און דאַרפן זיין באַזונדער. דאָס דערקלערט זיך דערמיט, וואָס אין משך פון יאָרן זיינען אַ סך פאַבריקן איבערגעגאַנגען פון אייגעם צום אַנדערן]. — די אָרויסגעבער.

מיר גיבן דאָ איבער די רשימה, ווי מיר האָבן זי אָנגעשריבן תיכף נאָך 1900, בשעת א סך פון די דערמאָנטע פאַבריקאַנטן זיינען אונדז געווען פערזענלעך באַקאַנט, אָבער דאָך האָבן מיר ניט געוואוסט געניו דעם צושטאַנד פון זייער פאַבריקאַציע, נאָר טיילווייז.

מיר רופן אָן קאָמפּלעט אָ פאַבריק וואָס איז געווען אָ פולקומע: מיט אָ וועשעריי, פאַרבעריי, שפּינעריי, וועבעריי און אָפּרעטור.

בכלל האָבן מיר אָנגענעבן די אַלע ידיעות וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט. האָט זיך באַקומען אָ געוויסע ניט־גלייכמעסיקייט: אין דער צייט ווען עס זיינען וווייטער דאָ פולע ידיעות וועגן אָ טייל פאַבריקן, איז וועגן אָן אַנדער טייל פאַראָן ניט מער ווי טיילווייזע אינפאָרמאַציע. אומעטום וואו עס וועלט בפירוש ניט אָנגעוויזן דאָס אָרט, הייסט עס אַז די פאַבריק איז אין ביאַליסטאָק גופא.

[ביי אָ ריי פאַמיליע־נעמען פון די בעלי־בתים פון די פאַבריקן איז ליידער ניטאָ ניט דער נאָמען און אויך נישט דער ערשטער אות פון נאָמען. — רעד.].

אָ ב ר אָ ם אָ ו ו ס ק י א ב ר ה ם האָט געהאַט אָ דעקע־פאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1887. זי האָט געהאַט צען האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט זעכצן אָרבעטער.

אָ ב ר ו צ אָ ו ו ס ק י ל י י ז ע ר האָט געהאַט אָ דעקע־פאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1883. זי האָט געהאַט פופצן האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט פינף און צוואַנציק אָרבעטער.

א ו י נ ע ר ט ר י י נ ה א ל ד האָט געהאַט אָ קאָמפּלעטע טוך־פאַבריק אין סופּראַסלע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1838. זי האָט געהאַט דריי זאַץ. זי איז געוואָרן (אין יאָר 1899) פאַרדונגען צו וואָלף פּראַנק און האָט באשעפטיקט 58 אָרבעטער, אַלס לוין־שפּינעריי.

א י ז נ ב ע ק האָט געהאַט אָ פאַבריק מיט 18 מעכאַנישע שטולן.

א ל ט א ל פ א נ ז האָט געהאַט אָ קאָמפּלעטע טוך־פאַבריק אין סופּראַסלע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1856. זי האָט געהאַט פיר זאַץ, אַכט מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט זיבעציק אָרבעטער.

א מ ד ו ר ס ק י ב נ י מ י ן האָט געהאַט אָ קאָמפּלעטע טוך־פאַבריק אין פישטשאַניקי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1850. זי האָט געהאַט דריי זאַץ און האָט אָרויסגעגעבן 100 שטיק וועכנטלעך. זי האָט געהאַט צוועלף מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 41 אָרבעטער.

א מ ד ו ר ס ק י פ י י ו ל האָט געהאַט אָן אָפּרעטור אין פישטשאַניקי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1872. זי האָט באַשעפטיקט 41 אָרבעטער.

א ס ט ר א ו ס ק י האָט געהאַט אָן אָפּרעטור. זי האָט אָרויסגעגעבן 100 שטיק וועכנטלעך.

א ר א נ ז א ן , ס . נ א כ פ א ל ג ע ר האָט געהאַט אָ שפּינעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1898. זי האָט באַשעפטיקט 42 אָרבעטער.

בּאבולקעס שמואל האָט געהאַט אַ שפּינעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1875. זי האָט באַשעפטיקט אַכצן אַרבעטער.

בּאראַש י. האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט צען האַנטשטולן און באַשעפטיקט זעכצן אַרבעטער.

בּאראַש פישל, יורש פון יעקב־שלמה, האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין וואַשליקאָוו. זי איז געווען פאַרדונגען צו לעשגאָלד און לונסקי. זי האָט באַשעפטיקט 14 אַרבעטער.

בוכהאלץ א. ל. האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין סופּראַסלע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1837. זי האָט באַשעפטיקט הונדערט און פופציק אַרבעטער.

בורדאַ אליהו האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָוע. זי האָט געהאַט צען האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט פופצן אַרבעטער.

בּיטענסקי האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט ניין האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט צוועלף אַרבעטער.

בכרך חייקע (באַכראַך) האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָוע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1895. זי האָט געהאַט 9 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט פערצן אַרבעטער.

בלאַך לאַזאַר און זון האָט געהאַט אַ דעקע־פּאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1894. זי האָט באַשעפטיקט אַכט און דרייסיק אַרבעטער.

בלאַך ש. פ. האָט געהאַט אַ וועבעריי־שפּינעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1878. זי האָט געהאַט צוויי זאַץ און האָט באַשעפטיקט אַכט און דרייסיק אַרבעטער.

בעזלער האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָוע. זי האָט געהאַט צען האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט פערצן אַרבעטער.

בעקער, אקציע־געזעלשאַפט, האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּלוש־פּאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1895. זי האָט באַשעפטיקט הונדערט זיבן און צוואַנציק אַרבעטער.

בערמאַן האָט געהאַט אַ וועבעריי אין ראָזשענאי. זי האָט געהאַט צען האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט פערצן אַרבעטער.

ברוכין הערש (באַרוכין) האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1890. זי האָט געהאַט צען האַנטשטולן און באַשעפטיקט זעכצן אַרבעטער.

ברוכין יעקב (באַרוכין) האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1890. זי האָט געהאַט צוועלף האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט צוואַנציק אַרבעטער.

בריינין הלל האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1890. זי האָט געהאַט צוויי און דרייסיק האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט זיבן און פערציק אַרבעטער.

ב ר י ל י ר ו ח ם האָט געהאַט אַ וועבעריי אין האַראַדאָק. זי איז גע־
גרינדעט געוואָרן אין 1893. זי האָט געהאַט צען האַנטשטולן און האָט בא־
שעפטיקט 40 אַרבעטער.

ג א ט ל י ב ב ר ו ך האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן
אין 1899. זי האָט געהאַט צוועלף מעכאַנישע שטולן.

ג א ל ד ב ע ר ג מ ש ה א ל י ה ו האָט געהאַט אַ שפּינעריי אין האָרא־
דאָק.

ג א ר ד א ן האָט געהאַט אַ שפּינעריי אין וואַלקאָוויסקער קרייז.

ג ו ט מ א ן מ ש ה האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט זעקס האַנט־
שטולן און האָט באַשעפטיקט צען אַרבעטער.

ג י י ז ל ע ר האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט געהאַט
זיבן האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט צען אַרבעטער.

ג ל א ג ע ר ג ו ס ט א ו ו האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע.
זי האָט געהאַט צען האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט פערצן אַרבעטער.

ג ל א ג ע ר י ו ל י ו ס האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע, מיט 6
האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט צען אַרבעטער.

ג ל א ג ע ר נ י י מ א ן האָט געהאַט אַ שפּינעריי אין מיכאַלאָווע. זי איז
געגרינדעט געוואָרן אין 1897.

ג ל י ק פ ע ל ד י ו ס ף האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי
האָט באַשעפטיקט פיר און צוואַנציק אַרבעטער.

ג ע ל ב א ר ד ק ל מ ן האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק. זי האָט גע־
האָט זעקס און צוואַנציק האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט דרייסיק אַרבעטער.

ג ר א פ ף א ס ק א ר האָט געהאַט אַ שפּינעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט
געהאַט אירן זאָן.

ג ר י י מ י ך האָט געהאַט אַ טוך־וועבעריי־פאַבריק אין טשעכאַנאָווצע.
זי האָט געהאַט זיבן האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט צען אַרבעטער.

ג ר י נ מ א ן האָט געהאַט אַ טוך־וועבעריי־פאַבריק אין טשעכאַנאָווצע.
זי האָט געהאַט זיבן האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט צען אַרבעטער.

[ג ר י נ ה ו י ז, פ ס ח, אַנגעהויבן 1900 מיט עטלעכע האַנטשטולן.
זייט 1914—15 ביז דער לעצטער וועלט־מלחמה פאַבריצירט אין אַ גרויסן מאַס־
שטאָב און עקספּאָרטירט קיין טיפּן רוסלאַנד און אַנדערע לענדער אייגעם פון די
וויכטיקסטע אַרטיקלען — ביאַליסטאָקער פוך־גאָרן (פאַר די באַנען). זינט
1926 איז די פאַבריק געפירט געוואָרן פון זיין זון אליהו י. גרינהויז (היינט
אין יאָהאַנעסבורג, דרום־אַפריקע).]. — די אַרויסגעבער.

ג ר ע ב ע ר ר. האָט געהאַט אַ שפּינעריי אין קנישין. זי איז געגרינדעט
געוואָרן אין 1872. זי האָט באַשעפטיקט דרייצן אַרבעטער.

ד ע ג ע נ ט ש האָט געהאַט אַ שפּינעריי אין האָראַדאָק. זי איז געגרינדעט
געוואָרן אין 1850. זי האָט באַשעפטיקט פינף אַרבעטער.

דענעבערג ליב האָט געהאַט אַ דעקע־וועבערייַ־פאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1890. זי האָט געהאַט צוועלף האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט פופצן אַרבעטער.

האַלפערן־אַשכנזי האָבן געהאַט אַ שפּינערייַ.

האַלפערן און קריקון האָבן געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק אין מיכאַלאָווע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1891. זי האָט באַשעפטיקט זעקס און פערציק אַרבעטער.

האַסבאַך, אַרטור. האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק. זי איז גע־גרינדעט געוואָרן אין 1863. זי האָט באַשעפטיקט הונדערט ניין און נייַנציק אַרבעטער.

האַסבאַך אַרטור האָט געהאַט אַ קונסטוואָל־פאַבריק אין סווינאָ־בראָד. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1894. זי האָט געהאַט פיר זאַק. זי האָט באַשעפטיקט זיבן אַרבעטער.

האַקע האָט געהאַט אַן אַפּרעטור אין קראַליאַווי־מאַסט. זי האָט אַרויס־געגעבן 1200 דעקעס וועעכנטלעך.

האַרטמאַן האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי האָט געהאַט זעכצן האַנט־שטולן און האָט באַשעפטיקט פינף און צוואַנציק אַרבעטער.

הובינסקי דוד האָט געהאַט אַ דעקע־פאַבריק. זי האָט געהאַט נייַנצן האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט פיר און צוואַנציק אַרבעטער.

הורוויץ ליב האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק אין וואַשלי־קאָווע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1881. זי האָט געהאַט צוואַנציק האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט פערציק אַרבעטער.

הייזלער יולייס האָט געהאַט אַ שפּינערייַ אין קנישין. זי האָט באַשעפטיקט פערצן אַרבעטער.

הילפערין שיינע־חיה (יורשים) האָט געהאַט אַ שפּינערייַ־אַפּרעטור אין סווינאָבראָד. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1878. זי האָט באַ־שעפטיקט דריי און צוואַנציק אַרבעטער.

הענדלער ליזער האָט געהאַט אַ שפּינערייַ און מעכאַנישע וועבערייַ. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1894. זי האָט געהאַט דריי זאַק, אַכצן מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט זיבן און פופציק אַרבעטער.

הענדריקס אר. וו. האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1891. זי האָט געהאַט פערצן מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט זיבן און פופציק אַרבעטער.

הענדריקס און איזענבערג האָט געהאַט אַ מעכאַנישע וועבערייַ. זי האָט געהאַט פערציק מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט אַכט און זיבעציק אַרבעטער.

ה ע ר ב ס ט ג ו ס ט א ו ו האָט געהאַט אַ שפּינעריי־אַפּרעטור. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1853. זי האָט געהאַט פּינף זאַץ און האָט באַשעפטיקט דריי און נייניציק אַרבעטער.

ה ע ר ש ב ע ר ג ש מ ו א ל האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט צוועלף האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט זעכצן אַרבעטער.

ה ע ר ש ה א ר ן ברידער האָבן געהאַט אַ פּאַרבעריי אין סופּראַסלע.

ו ו א ל א ו ו ע ל ס ק י ו ו. האָט געהאַט אַ וואלקעריי אין איוואַנאָוו. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1899. זי האָט באַשעפטיקט פיר אַרבעטער.

ו ו א ק ס י ו ס ף האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק אין זלאָטאַריע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1895. זי איז איבערגעגאַנגען צו זאַקהיים.

ו ו י י נ ב ע ר ג־ ל י פ ש י ץ האָבן געהאַט אַן אַפּרעטור. זי האָט באַשעפטיקט 64 אַרבעטער.

ו ו י י נ ר י י ך ח י ה־ ש ר ה (אַריבער שפּעטער צו י. פּינעס) האָט געהאַט אַ קונסטוואָל־פאַבריק אין קנישין. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1900. זי האָט באַשעפטיקט דריי און צוואַנציק אַרבעטער.

ו ו י ל ע נ ס ק י האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט זעקס האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט צען אַרבעטער.

ו ו י ס א צ ק י י ש ע י ה האָט געהאַט אַ וועבעריי־שפּינעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1878. זי האָט געהאַט צוויי זאַץ און האָט באַשעפטיקט נייניצן אַרבעטער.

ו ו ע ב ע ר י ר ח מ י א ל האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט פּינף מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט אַכט אַרבעטער.

ו ו ע נ ג ר א ו ו ס ק י האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק אין טשעכאַנאָוצע. זי האָט געהאַט פיר מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט אַכט אַרבעטער.

ז א ב ל ו ד א ו ו ס ק י א ב ר ה ם האָט געהאַט אַ וועבעריי אין ברייסק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1880. זי האָט באַשעפטיקט עלף אַרבעטער.

ז א ב ל ו ד א ו ו ס ק י ח י י ם האָט געהאַט אַ וועבעריי אין האָראָדאָק. זי האָט געהאַט זיבן האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט צען אַרבעטער.

ז א כ ע ר ט פ ר י ד ר י ך האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק אין סופּראַסלע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1834. זי האָט באַשעפטיקט אַכט און זעכציק אַרבעטער.

ז ב א ר ה י ר ש האָט געהאַט אַ שפּינעריי און וועבעריי. זי האָט געהאַט צוויי זאַץ און האָט באַשעפטיקט זיבן און פערציק אַרבעטער.

ז י ב ע ר א. פ. האָט געהאַט אַ שפּינעריי־אַפּרעטור אין טשעכאַנאָוצע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1878. זי האָט באַשעפטיקט פופצן אַרבעטער.

זילבערבלאָט אפרים האָט געהאַט אַ שפּינערייַ און וועבערייַ. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1870. זי האָט געהאַט 3 זאַך, צען האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט פּיר און דרייסיק אַרבעטער.

זילבערבלאָט וואָלף האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1886. זי האָט באַשעפטיקט פּיר און דרייסיק אַרבעטער.

זילבערבלאָט חנא האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי האָט באַשעפטיקט צוואַנציק אַרבעטער.

זילבערבלאָט מ. האָט געהאַט אַן אָפּרעטור־פאַרבעריי אין וואַרשויל. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1895. זי האָט באַשעפטיקט צוויי און פופציק אַרבעטער.

זילבערבלאָט שיימע האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1880. זי האָט געהאַט צוויי זאַך און האָט באַשעפטיקט פּיר און צוואַנציק אַרבעטער.

זילבערמאַן ש. מ. [באַבעלעס] האָט געהאַט אַ פאַבריק פון קונסט־וואָל. זי האָט באַשעפטיקט ניין אַרבעטער.

זעליגזאָן האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי האָט געהאַט ניין האַנט־שטולן און האָט באַשעפטיקט צוועלף אַרבעטער.

טאַבאָטשינסקי האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי האָט געהאַט זעקס האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט ניין אַרבעטער.

טיקאָצקי האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי האָט געהאַט עלף האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט פערצן אַרבעטער.

טיקאָצקי האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי האָט געהאַט צען האַנטשטולן און באַשעפטיקט דרייצן אַרבעטער.

טיקטין און הורוויץ האָבן געהאַט אַ קאַמפּלעטע פאַבריק אין באַבין. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1895. זי איז איבערגעגאַנגען צו נעמי־ראָווסקין.

טרילינג ישראל האָט געהאַט אַ דעקע־פאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1890. זי האָט געהאַט 5 זאַך, זעכציק האַנטשטולן, פינף און צוואַניק מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט צוויי און נייַנציק אַרבעטער.

טרעשטשאַנסקי האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי האָט געהאַט צען האַנט־שטולן און האָט באַשעפטיקט דרייצן אַרבעטער.

יאַנאָווסקי לעוו האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי האָט געהאַט 6 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

יאַנזען אב. איוו. האָט געהאַט אַ פאַרבעריי אין סופראַסלע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1894. זי האָט באַשעפטיקט 44 אַרבעטער.

יאָקאָבי רודאָלף האָט געהאַט אַ קאַמפּלעטע פאַבריק אין דאַבזשי־ניעוו. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1877. זי האָט באַשעפטיקט 199 אַרבעטער.

יודקאָווסקי ח. ב. האָט געהאַט אַ וועבעריי אין האָראָדאָק. זי האָט געהאַט 7 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער. און האָט באַשעפטיקט 14 אַרבעטער.

יערוסאַלימסקי גדליה האָ געהאַט אַ וועבעריי אין ביאַליסטאָק. זי האָט געהאַט 6 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

כאבאצקי אברהם הערש האָט געהאַט אַ פאַרבעריי אין וויגאָדע.

כאָבאָצקי יצחק ליב האָט געהאַט אַ פאַרבעריי אין ביאַליסטאָק.

כהן אברהם (קאהאן) האָט געהאַט אַ וועבעריי אין ביאַליסטאָק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1896. זי האָט געהאַט 10 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 14 אַרבעטער.

כהנא ישעיה־משה (קאַהאַנע) האָט געהאט אַ וועבעריי אין וואַ־שליקאָוע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1890. זי האָט געהאַט 6 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

כץ יעקב־משה (קאַץ) האָט געהאַט אַ וועבעריי אין ביאַליסטאָק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1896. זי האָט באַשעפטיקט 18 אַרבעטער.

לאווסקי אהרן האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט 12 האַנט־שטולן און האָט באַשעפטיקט 15 אַרבעטער.

לאזשאנסקי האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט 8 האַנט־שטולן און האָט באַשעפטיקט 12 אַרבעטער.

לאמפרעכט האָט געהאַט אַ האַנט־וועבעריי אין טשעכאַנאָוצע. זי האָט געהאַט 4 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.

לובינסקי האָט געהאַט אַ וועבעריי אין ביאַליסטאָק. זי האָט באַשעפ־טיקט 10 אַרבעטער.

לונסקי אהרן האָט געהאַט אַ קאַמפּלעטע פאַבריק אין האָראָדאָק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1890. זי האָט געהאַט 2 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 63 אַרבעטער.

לונסקי אפרים האָט געהאַט אַ קאַמפּלעטע פאַבריק אין האָראָדאָק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1889. זי האָט געהאַט אַ זאַץ און האָט באַשעפטיקט 28 אַרבעטער.

לונסקי ברוך האָט געהאַט אַ קאַמפּלעטע פאַבריק אין האָראָדאָק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1875. זי האָט באַשעפטיקט 58 אַרבעטער.

לונסקי מרדכי האָט געהאַט אַ קאַמפּלעטע פאַבריק אין האָראָדאָק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1861. זי האָט געהאַט 1 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 63 אַרבעטער.

לושטשאָק עדמ. האָט געהאַט אַ קונסטוואָל־פאַבריק. זי איז גע־גרינדעט געוואָרן אין 1897. זי האָט באַשעפטיקט 4 אַרבעטער.

ליובאָל האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט 11 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 15 אַרבעטער.

ליובעצקי האָט געהאַט אַ שפּינערייַ. זי האָט געהאַט 2 זאַץ, 7 האַנט־שטולן און האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

ליטערער הענריק האָט געגרינדעט אין 1898 אַ קאַמפּלעטע פּאַבריק. זי האָט געהאַט 8 זאַץ, 48 מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 103 אַרבעטער.

ליטלאַף אויגוסט האָט געהאַט אַ שפּינערייַ און פּאַרבעריי אין מיכאַלאָווע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1852. זי האָט געהאַט 2 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 40 אַרבעטער.

ליטלאַף הוגאַ האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט געהאַט 3 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 5 אַרבעטער.

ליפשיץ ק. האָט געהאַט אַ דעקע־וועבעריי. זי האָט געהאַט 9 האַנט־שטולן און האָט באַשעפטיקט 15 אַרבעטער.

ליפשיץ האָט געהאַט אַ האַנט־וועבעריי אין טשעכאַנאָווצע. זי האָט געהאַט 4 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.

לעווי יאַקאַב האָט געהאַט אַ קונסטוואָל־פּאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1885. זי האָט באַשעפטיקט 66 אַרבעטער.

לעווין האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט פּינף האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.

לעווענבוק האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט 12 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 16 אַרבעטער.

לעווקאָוויטש האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט 10 האַנט־שטולן און האָט באַשעפטיקט 15 אַרבעטער.

לעשגאַלד און לונסקי האָבן געהאַט אַ קונסטוואָל־פּאַבריק אין וואַשליקאָווע. זי האָט געהאַט 2 זאַץ.

לעשטשינסקי סטאַניסלאַוו האָט געהאַט אַ קאַמפּלעטע פּאַבריק אין טאָפּאָלע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1824 זי האָט באַשעפטיקט 85 אַרבעטער.

מאַוושאַווסקי ליב האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי איז געגרינ־דעט געוואָרן אין 1880. זי האָט באַשעפטיקט 38 אַרבעטער.

מאַכאַי האָט געהאַט אַ שפּינערייַ. זי האָט געהאַט 3 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 5 אַרבעטער.

מאַלינאַק האָט געהאַט אַ וועבעריי אין טשעכאַנאָווצע. זי האָט באַשעפ־טיקט 8 אַרבעטער.

מאָס האָט געהאַט אַ קאַמפּלעטע פּאַבריק אין כאַשטש. זי האָט געהאַט 10 זאַץ. זי האָט געהאַט 170 מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 1,100 אַרבעטער.

מאַריין, יעקב האָט געהאַט אַ שפּינערייַ און וועבעריי.

מ א ר י נ ס ק י פ נ ח ס האָט געהאַט אַ וועבעריי אין האָראָדאָק. זי האָט געהאַט 12 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 15 אַרבעטער.

מ א ר י ץ ט ע א ד א ר האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט געהאַט 4 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.

מ א ר י ץ ק. (יורשים) האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק אין מיכאַלאָווע. זי איז געגרינדעט געווארן אין 1836. זי האָט געהאַט 3 זאַץ, 20 מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 60 אַרבעטער.

מ א ר ק ו ס י א ק א ב האָט געהאַט אַ שפּינעריי. זי איז געגרינדעט געווארן אין 1895. זי האָט געהאַט 5 זאַץ, 5 מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 55 אַרבעטער.

מ י י ז ל ע ר האָט געהאַט אַ וועבעריי אין טשעכאַנאָווצע. זי האָט געהאַט 3 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 5 אַרבעטער.

מ י נ ץ, ש. ל. און א י צ י ק האָבן געהאַט אַ מעכאַנישע וועבעריי. זי איז געגרינדעט געווארן אין 1900. זי האָב באַשעפטיקט 8 אַרבעטער.

נ א ו י נ ז א ן האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט געהאַט 8 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 12 אַרבעטער.

נ א ו י נ ס ק י האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט באַשעפטיקט 17 אַרבעטער.

נ א ו י ק צ. (זין) האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק. זי איז געגרינדעט געווארן אין 1848. זי האָט געהאַט 6 זאַץ, 68 מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 450 אַרבעטער.

נ י ע מ צ א ו י ט ש א ב ע (קנישינסקי) האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי איז געגרינדעט געווארן אין 1890. זי האָט געהאַט 33 אַרבעטער.

נ י ע מ צ א ו י ט ש א ב ר ה ם האָט געהאַט אַ קונסטוואָל־פאַבריק אין דזשיקע. זי האָט באַשעפטיקט 44 אַרבעטער.

נ י ע מ צ א ו י ט ש מ א ט ל האָט געהאַט אַ וועבעריי־שפּינעריי אין האָראָדאָק. זי האָט באַשעפטיקט 30 אַרבעטער

נ י ע מ צ א ו י ט ש ש מ ע ו ן האָט געהאַט אַ שפּינעריי און וועבעריי. זי האָט געהאַט 8 זאַץ, 12 מעכאַנישע שטולן.

ס א ל א מ א ן מ ש ה האָט געהאַט אַ שפּינעריי מיט 2 זאַץ.

ס א פ י ר ש ט י י ן א י י ז י ק האָט געהאַט אַ שפּינעריי, וואָס האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

ס א פ י ר ש ט י י ן ל י י ב ל האָט געהאַט אַ שפּינעריי, וואָס האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

ס א ק א ו י ט ש י א ק א ב איוואַנאָוויטש האָט געהאַט אַן אַפּרעטור אין קאָראָלעוו־מאָסט. זי איז געגרינדעט געווארן אין 1871. זי האָט באַשעפטיקט 24 אַרבעטער.

ס א ק א ו י ט ש י א ק א ב איוואַנאָוויטש האָט געהאַט אַ פאַבריק, געגרינדעט אין 1888. זי האָט באַשעפטיקט 17 אַרבעטער.

סאָקאָלסקי בריידער האָבן געהאַט אַ פּאַרבעריי, געגרינדעט אין 1880.

סאָרני האָט געהאַט אַ שפּינעריי אין ביאַליסטאָק.

סולקעס מעשל האָט געהאַט אַ שפּינעריי, געגרינדעט אין 1890. זי האָט געהאַט 3 זײַן און האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.

סוראַזסקי אהרן האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1870. זי האָט געהאַט 3 זײַן און באַשעפטיקט 96 אַרבעטער.

סוראַזסקי ה. האָט געהאַט אַ וועבעריי וואָס האָט באַשעפטיקט 8 אַרבעטער.

סוראַזסקי נתן האָט געהאַט אַ וועבעריי־שפּינעריי מיט 2 זײַן און האָט באַשעפטיקט 40 אַרבעטער.

סטאַניסלאַווסקי האָט געהאַט אַ שפּינעריי מיט 1 זײַן.

סימיאַטיצקי האָט געהאַט אַ שפּינעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 4 אַרבעטער.

סלאַבאַדסקי האָט געהאַט אַ שפּינעריי וואָס האָט באַשעפטיקט 4 אַרבעטער.

סלאַמיאַנסקי מ. ב. האָט געהאַט אַ שפּינעריי וואָס האָט באַשעפטיקט 32 אַרבעטער.

סלאַנימסקי טובֿיה האָט געהאַט אַ שפּינעריי און וועבעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1875. זי האָט אַרויסגעגעבן 6 שטיק וועכענטלעך און האָט באַשעפטיקט 73 אַרבעטער.

סלאַנימסקי־לובלינסקי האָבן געהאַט אַ קונסטוואָל־רייסעריי, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1890. זי האָט באַשעפטיקט 8 אַרבעטער.

סעגאל ב. האָט געהאַט אַן אַפּרעטור־פּאַרבעריי אין וויגאָדע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1880. זי האָט באַשעפטיקט 28 אַרבעטער.

סעגאל, ט. האָט געהאַט אַ וועבעריי מיט 4 האַנטשטולן. זי האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.

סעגען א. האָט געהאַט אַ קונסטוואָל־פּאַבריק אין פּעטרעשוב (וואָל־קאָוויסק). זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1870. זי האָט באַשעפטיקט 20 אַרבעטער.

סעגען סטאַניסלאַוו האָט געהאַט אַ שפּינעריי־אַפּרעטור אין קאַנציפּאָליע (וואָלקאָוויסק). זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1897. זי האָט באַשעפטיקט 24 אַרבעטער.

פּאָולאָוויצקי האָט געהאַט אַן אַפּרעטור אין סוכאָניע.

פּאַטאַצקי האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין סלאָנימער קריזי. זי האָט באַשעפטיקט 28 אַרבעטער.

פּאַטאַקסקי האָט געהאַט אַ וועבעריי מיט 5 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 8 אַרבעטער.

פּאָטשעבוצקי האָט געהאַט אַ וועבערייַ, וואָס האָט באַשעפטיקט 8 אַרבעטער.

פּאָלאָק בערל האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין ראָזשענאי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1863. זי האָט באַשעפטיקט 47 אַרבעטער.

פּאָלאָק בערל האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1877. זי האָט געהאַט 3 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 55 אַרבעטער.

פּאָסלאָווסקי האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין סלאָנימער קרייז.

פּאַרעצקי־גאָוונסקי האָט געהאַט אַ וועבערייַ, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1888. זי האָט געהאַט 4 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 36 אַרבעטער.

פּינעס, בריידער האָבן געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין קאָסאָווע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1852. זי האָט באַשעפטיקט 31 אַרבעטער.

פּינעס ליב האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין ראָזשענאי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1845. זי האָט באַשעפטיקט 30 אַרבעטער.

פּינעס מרדכי (בן מאיר) האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין ראָזשענאי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1837. זי האָט באַשעפטיקט 94 אַרבעטער.

פּינעס משה־נח האָט געהאַט אַ שפּינעריי־רייסעריי. זי האָט באַשעפטיקט 48 אַרבעטער.

פּינעס פישל האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין ראָזשענאי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1863. זי האָט באַשעפטיקט 65 אַרבעטער.

פּינעס שמואל־חיים האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1889. זי האָט באַשעפטיקט 17 אַרבעטער.

פּלאָטאָווסקי האָט געהאַט אַ וועבעריי מיט 8 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 11 אַרבעטער.

פּעטער אָטאַ האָט געהאַט אַ שפּינעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט געהאַט 1 זאַץ.

פּעטער וויל. הוגאַ האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין מיכאַלאָווע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1858. זי האָט באַשעפטיקט 38 אַרבעטער.

פּעטער ליבכען האָט געהאַט אַ שפּינעריי און אָפּרעטור אין וואַשליקאָווע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1886. זי האָט געהאַט 2 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 24 אַרבעטער.

פּערעלזאָן משה־חיים האָט געהאַט אַ וועבעריי מיט 9 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 14 אַרבעטער.

פּערעלשטיין האָט געהאַט אַ וועבעריי מיט 7 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

פּריסמאַן ליזער ב. האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק. זי

איז געגרינדעט געוואָרן אין 1875. זי האָט געהאַט 3 זאַץ, 20 האַנטשטולן, 10 מע־כאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 123 אַרבעטער.

פּ ר ע נ ס ק י האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין טשעכאַנאָווצע. זי האָט באַ־שעפטיקט 4 אַרבעטער.

פּ ר ע נ ס ק י האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין טשעכאַנאָווצע. זי האָט באַ־שעפטיקט 2 אַרבעטער.

פּ א י אַ נ ס מ ש ה האָט געהאַט אַ וועבערייַ. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1888. זי האָט באַשעפטיקט 36 אַרבעטער.

פּ א ר ב ע ר ג ה ע נ ר. האָט געהאַט אַן אָפּרעטור אין טשעכאַנאָווצע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1850.

פּ י ד ע ל י ר ח מ י א ל האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 5 אַרבעטער.

פּ י ל י פּ (יורשים) האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק, וואָס איז גע־גרינדעט געוואָרן אין 1863. זי האָט געהאַט 3 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 77 אַרבעטער.

פּ י צ ק ע ג ו ס ט א ו ו האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 4 אַרבעטער.

פּ י צ ק ע ר ו ד א ל ף האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.

פּ ל א ק ע ר ט י ו ל י ו ס האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע דעקע־פּאַבריק, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1879. זי האָט געהאַט 4 זאַץ, 40 האַנטשטולן, 30 מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 108 אַרבעטער.

פּ ר א נ ק פּ ו ר ט האָט געהאַט אַ וועבערייַ מיט 8 האַנטשטולן און האָט באַ־שעפטיקט 11 אַרבעטער.

פּ ר י ד מ א ן י ש ר א ל האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין מיכאַלאָווע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1896. זי האָט באַשעפטיקט 11 אַרבעטער.

פּ ר י י ד ק ע ס האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק אין טשעכאַנאָווצע. זי האָט געהאַט 3 זאַץ.

פּ ר י י מ א ן ו י ל. האָט געהאַט אַ שפּינעריי־פּאַרבעריי אין מיכאַלאָווע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1873. זי האָט געהאַט 2 זאַץ.

פּ ר י י מ א ר ק האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין טשעכאַנאָווצע. זי האָט באַ־שעפטיקט 11 אַרבעטער.

פּ ר י ש (יורשים) האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פּאַבריק מיט 70 אַרבעטער.

צ ו ו ע ר נ ע ר האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַ־שעפטיקט 4 אַרבעטער.

צ י ט ר א ן ל י י ב האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.

צ י ט ר א ן מ ש ה האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין מיכאַלאָווע, וואָס האָט באַשעפטיקט 5 אַרבעטער.

צ י ט ר אָ ן ש מ ו א ל האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1897. זי האָט באַשעפטיקט 43 אַרבעטער.

צ י ט ר אָ ן ש נ י א ו ר ז ל מ ן האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 23 אַרבעטער.

ק אָ מ י כ ו י ה ע ר מ אָ ן האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע דעקע־פאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1842. זי האָט געהאַט 6 זאַך, 50 האַנטשטולן, 20 מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 210 אַרבעטער.

ק אָ מ י כ א ו ר ו ד א ל ף (זין) האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע דעקע־און טוך־פאַבריק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1880. זי האָט געהאַט 4 זאַך, 50 האַנט־שטולן, 30 מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 249 אַרבעטער.

ק אָ מ י נ ק אָ האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק אין וואַשליקאָווע. זי האָט געהאַט 2 זאַך.

ק אָ נ ע ל ד. האָט געהאַט אַ שפּינעריי.

ק אָ פ ל אָ ן א. האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט באַשעפטיקט 16 אַרבעטער.

ק אָ פ ל אָ ן ג ר ש ו ן האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1897. זי האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

ק אָ פ ל אָ ן ל י י ב האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי איז גע־גרינדעט געוואָרן אין 1892. זי האָט באַשעפטיקט 17 אַרבעטער.

ק אָ פ ל אָ ן ש מ ע ו ן־ז ע ל י ק האָט געהאַט אַ וועבעריי, וואָס האָט באַשעפטיקט 49 אַרבעטער.

ק אָ ר אָ ש י נ ס ק י האָט געהאַט אַ וועבעריי, וואָס האָט באַ־שעפטיקט 10 אַרבעטער.

ק ו ו אָ ר ט ד ו ד האָט געהאַט אַ קונסטוואַל־רייסעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1900 און האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.

ק ו ז נ י צ ק י מ ש ה האָט געהאַט אַ וועבעריי, וואָס האָט באַשעפטיקט 22 אַרבעטער.

ק ו ר י א נ ס ק י ז ל מ ן האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי האָט באַשעפטיקט 20 אַרבעטער.

ק ל ו ג ע האָט געהאַט אַ וועבעריי אין טשעכאַנאָווצע. זי האָט באַשעפטיקט 3 אַרבעטער.

ק ל ע מ ס א ו י ג ו ס ט האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.

ק ל ע מ ס ר אָ ב ע ר ט האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.

ק נ ו י ע ר י ו ל. האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק אין מיכאַלאָווע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1859. זי האָט געהאַט 2 זאַך, 19 מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 72 אַרבעטער.

קנישינסקי הירש האָט געהאַט אַ שפּינעריי־וועבעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1899. זי האָט געהאַט 3 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 28 אַרבעטער.

קנישינסקי יואל האָט געהאַט אַ וועבעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1891. זי האָט באַשעפטיקט 21 אַרבעטער.

קנישינסקי האָט געהאַט אַ וועבעריי, וואָס האָט באַשעפטיקט 8 אַרבעטער.

קראָבש אָסקאַר האָט געהאַט אַ פאַרבעריי־און שפּינעריי אין מיכאַלאָווע זי האָט געהאַט 1 זאַץ.

קראָם, ע ד. האָט געהאַט אַ וועבעריי־אַפּרעטור אין דאַינאָווע. זי האָט געהאַט 2 זאַץ.

קראָנענבערג יודל האָט געהאַט אַ קאַמפּלעטע פאַבריק אין האָראָדאָק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1872. זי האָט געהאַט 2 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 46 אַרבעטער.

קראָנענבערג יודל האָט געהאַט אַ קאַמפּלעטע פאַבריק אין פּיעשטשאַניקי.

קראָנענבערג ליב האָט געהאַט אַ וועבעריי־און דעקע־פאַבריק. זי האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.

קראָנענבערג סענדער האָט געהאַט אַ וועבעריי און שפּינעריי.

קרוזע האָט געהאַט אַ קאַמפּלעטע פאַבריק אין סופראַסלע. זי האָט געהאַט 2 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 12 אַרבעטער.

קרינסקי משה האָט געהאַט אַן אַפּרעטור אין סופראַסלע.

ראָבינאָוויטש יאנקל האָט געהאַט אַ וועבעריי, וואָס האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.

ראָבינאָוויטש לאָזאַר האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 5 אַרבעטער.

ראָבע משה האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 4 אַרבעטער.

ראָזענבלום מענדל האָט געהאַט אַ קאַמפּלעטע פאַבריק אין טשעכאַנאָווצע. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1876.

ראָזענטאָל ליב האָט געהאַט אַ שפּינעריי־און רייסעריי. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1856. זי האָט געהאַט 2 זאַץ און האָט באַשעפטיקט 97 אַרבעטער.

ראָזענטאָל מ. מאיר האָט געהאַט אַ וועבעריי, וואָס האָט באַשעפטיקט 20 אַרבעטער.

ראָזענשטיין רחל האָט געהאַט אַ וועבעריי, וואָס האָט באַשעפטיקט 29 אַרבעטער.

ראָפּאָפּאָרט אשר האָט געהאַט אַ שפּינעריי.

ר ו ב י ן ו ו א ל ף האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.

ר ו ב י נ ש ט י י ן י ה ו ד ה־ז ע ל י ג האָט געהאַט אַ וואלקעריי אין אַנטאָפאָל. זי האָט באַשעפטיקט 3 אַרבעטער.

ר ו ד ק א ו ו ס ק י א ו ו ס ע י האָט געהאַט אַ שפּינעריי אין האָראָדאָק. זי איז געגרינדעט געווארן אין 1894. זי האָט באַשעפטיקט 14 אַרבעטער.

ר י כ ט ע ר פ. ע. האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק. זי איז גע־גרינדעט געווארן אין 1871. זי האָט באַשעפטיקט 150 אַרבעטער.

ר י כ ט ע ר האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.

ר י פ ע ר ט האָט געהאַט אַן אָפּרעטור.

ר ע ד ל א ף ג. מ. האָט געהאַט אַ שפּינעריי־אָפּרעטור אין מיכאַלאָווע. זי איז געגרינדעט געווארן אין 1838. זי האָט באַשעפטיקט 26 אַרבעטער.

ר ע ד ל י ץ האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 8 אַרבעטער.

ר ע פ ע ל ס ק י ל י י ב האָט געהאַט אַ פוטער־שפּינעריי אין האָראָדאָק.

ר ע פ ע ל ס ק י ל י י ז ע ר האָט געהאַט אַ פוטער־שפּינעריי אין האָראָדאָק.

ש א ג ע ר ט האָט געהאַט אַ וועבעריי, וואָס האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.

ש ו ל ץ האָט געהאַט אַ וועבעריי אין טשעכאַנאָווצע. זי האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.

ש ו ל ץ ו ו. האָט געהאַט אַ וועבעריי אין טשעכאַנאָווצע. זי האָט בא־שעפטיקט 7 אַרבעטער.

ש ו ל ץ־פ ר י י מ א ר ק האָבן געהאַט אַ שפּינעריי־אָפּרעטור אין טשעכא־נאָווצע. זי איז געגרינדעט געווארן אין 1895. זי האָט באַשעפטיקט 39 אַרבעטער.

ש ט א ר ק ש ט י י ן האָט געהאַט אַ וועבעריי אין טשעכאַנאָווצע. זי האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.

ש ט י י נ ב ע ר ג האָט געהאַט אַ וועבעריי, וואָס האָט באַשעפטיקט 8 אַרבעטער.

ש ט י י נ מ י ל ע ר האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 2 אַרבעטער.

ש ט ר ו י ב א ך ה ו ג א האָט געהאַט אַ פאַרבעריי, וואָס איז געגרינדעט געווארן אין 1866. זי האָט באַשעפטיקט 24 אַרבעטער.

ש י ר א י ע ו ו ו ו ל א ד. האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק אין פּא־פירנאָ־ראָשענאי. זי האָט באַשעפטיקט 39 אַרבעטער.

ש מ ו ק ל ע ר ב ר ו ך־ד ו ד האָט געהאַט אַ וועבעריי, וואָס האָט באַשעפטיקט 14 אַרבעטער.

ש מ י ד א ה ר ן־ל י י ב האָט געהאַט אַ וועבערייַ, וואָס האָט באַשעפטיקט 15 אַרבעטער.

ש מ י ד ט, ט ע א ד א ר האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.

ש ע ר ש מ י ד ט, ה י י נ ר י ך האָט געהאַט אַ וועבערייַ אין מיכאַלאָווע. זי האָט באַשעפטיקט 4 אַרבעטער.

ש פ י ר א א ב ר ה ם האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק אין וואַשלי־קאָווע, וואָס האָט באַשעפטיקט 39 אַרבעטער.

ש פ י ר א האָט געהאַט אַ וועבערייַ, וואָס האָט באַשעפטיקט 11 אַרבעטער.

ש פ י ר א און כ ה ן האָבן געהאַט אַ קאָמפּלעטע שפּינעריי־פאַרבעריי אין באַבין. זי האָט געהאַט 2 זאַץ, 10 מעכאַנישע שטולן.

ש פ ר ע נ ג ל ע ר ו ו ו. פ. האָט געהאַט אַ וועבערייַ, וואָס האָט באַשעפטיקט 12 אַרבעטער.

ו. אַן אלף־בית רשימה פון לוינקעטניקעס ביז 1900

אין 1876 איז אַנטשטאַנען אין ביאַליסטאָק די ערשטע לוינקעטנעריי. אַר־גאַניזירט האָט זי דער וועבער אברהמל דער שוואַרצער, וואָס זייענדיק אַ לענגערע צייט אַרבעטסלאָז, איז אים איינגעפאַלן אַ געדאַנק צו קויפן אַליין אַ האַנטשטול און נעמען פון זיין פריינד דעם פאַבריקאַנט סוראַזסקי אַרבעט. האָבן אים שפּע־טער די איבעריקע אַרבעטסלאָזע נאָכגעטאָן. די לוינקעטניקעס זיינען געווען אייגנטלעך וועבער־אונטערנעמערס, וועבער־ליפעראַנטן, וואָס זייער אויפגאַבע איז געווען צוצושטעלן דעם פאַבריקאַנט געווענטע שטיקער פאַר די געשוירענע קעטעס מיטן נייטיקן קוואַנטום פון שוס־און פוטער־גאַרן, וואָס ער פלעגט באַקומען ביים פאַבריקאַנט.

דער לוינקעטניק איז געווען אַ גרינדער פון נייע פרייַע וועבערייען מחוץ דער פאַבריק. לוינקעטנעריין זיינען גלייכצייטיק געווען דערציאונגס־אַנשטאַלטן פאַר נייע יונגע וועבערס מיט אַ ביליקן אַרבעטס־פרייז. אַמאָליקע יאָרן פלעגן די וועבערס אין די פאַבריקן האָבן לערן־יינגלעך, וואָס ווערט נאָך דערמאָנט אין תלמוד[8], אָבער אין ביאַליסטאָקער פאַבריקן זיינען קיין לערן־יינגלעך ניט געווען. אין מיינע צייטן איז געווען אַנצוקומען אין אַ פאַבריק ווי אַ לערן־יינגל, כדי ניט צו פאַרגרעסערן די צאָל וועבערס. אָבער די לוינקעטניקעס האָבן אַנ־גענומען אומזיסט לערן־יינגלעך, וואָס האָבן בייַ זיי געווענט פיל ביליקער ווי דער פרייז אין די פאַבריקן.

עס זיינען דורך דעם אַנטשטאַנען צוויי קאַטעגאָריעס וועבערס: אַן עלטערע קאַטעגאָריע — טייערערע פאַבריק־וועבערס, און אַ נידעריקערע — יינגערע בי־ליקערע לוינקעטניקעס־וועבערס. דעם פאַבריק־וועבער איז די לוינקעטנעריי גע־וועזן פאַרהאַסט ווי אַ קאָנקורענץ־אַנשטאַלט, אָבער דעם פאַבריקאַנט איז זי געווען

8. „אורגי יריעות זורקין בוכיאר לשואליהן", שבת, צ״ו, ע״ב.

זייער געוואונטשן. זי האָט אים געבראַכט גרויסן נוצן. דורך איר איז ער מער ניט געווען אָפהענגיק פון זיין פאַבריק־וועבערייַ און צוגעבונדן צו איר. ער האָט געקענט פאַרמערן זיין פאַבריקאַט אין פאַרקויף־סעזאָן, בשעת ער האָט זיך גע־נייטיקט אין סחורה, און פאַרקלענערן אים נאָכן סעזאָן, בשעת ער האָט זיך אין סחורה שוין מער ניט געדאַרפט.

שפּעטער האָבן זיך אויסגעבילדעט אַ מין פאַבריקאַנטן־שפּעקולאַנטן, וואָס האָבן קיין אייגענע וועבערייַען נאָך ניט געהאַט, און זיי פלעגן אויסאַרבעטן סחורה דורך די לוינקעטניקעס, נאָר בשעת זיי האָבן נייטיק געהאַט. זיי פלעגן נאָר קויפן פאַר זיך רייַע פּראָדוקטן, זיי אַוועקגעבן פאַרבן, שפּינען, וועבן און אַפּרעטירן. די לוינקעטניקעס פלעגן אויך וועבן סחורה פאַר זיך אין דער לייַדיקער צייט און ווערן דורך דעם קליינע פאַבריקאַנטן.

א ב ר א ם א ו ו י ט ש האָט געהאַט 3 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 5 אַרבעטער.

ב ו ב ל י ק א ה ר ן האָט געהאַט 7 האַנטשטולן און באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

ב ל ע כ ע ר האָט געהאַט 9 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 12 אַרבעטער.

ב ע ל א ך האָט געהאַט 10 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 15 אַר־בעטער.

ג א ל ד מ א ן א י ט ש ע־ל י י ז ע ר האָט געהאַט אַ וועבעריי אין האַראַדאָק, מיט 4 האַנטשטולן. ער האָט באַשעפטיקט 8 אַרבעטער.

ג ד א נ ס ק י פ י ש ל־י י ו ס ף האָט געהאַט 8 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 14 אַרבעטער.

ג ו ט מ א ן האָט געהאַט 4 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.

ג ע ב ע ל מ ש ה־י צ ח ק האָט געהאַט 6 האַנטשטולן און האָט באַ־שעפטיקט 10 אַרבעטער.

ג ע נ ש י א ר ו ו. ג. האָט געהאַט אַ וועבעריי, געגרינדעט אין 1895. זי האָט געהאַט 7 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

ג ר א ו ע האָט געהאַט אַ וועבעריי מיט 4 האַנטשטולן און האָט באַ־שעפטיקט 8 אַרבעטער.

ג ר א ו ע האָט געהאַט אַ וועבעריי מיט 6 האַנטשטולן און האָט באַ־שעפטיקט 10 אַרבעטער [דאָס איז אַ צווייטער גראַווע. צום באַדויערן, ווערן ביידנס נעמען ניט אָנגעגעבן. — רעד'].

ג ר ו י ק א פ ף האָט געהאַט 5 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 9 אַרבעטער.

ד א ו י ד א ו ו י ט ש האָט געהאַט 9 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 12 אַרבעטער.

ד ו ד א ק האָט געהאַט 6 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

ד י י ט ש האָט געהאַט 7 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

האָפּמאַן האָט געהאַט 3 האַנטשטולן און באַשעפטיקט 5 אַרבעטער.
הענוועד, מיט 6 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.
הערשבערגיוסף, מיט 8 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 15 אַרבעטער.
וויינשטיין האָט געהאַט 6 האַנטשטולן און האָט באַשעפטיקט 8 אַרבעטער.
ווייסאָצקי שמערל, מיט 7 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 9 אַרבעטער.
וויעטשאַרעק וויט. האָט געהאַט אַ קאָמפּלעטע פאַבריק, אַ לוינקעטנעריי. ער האָט באַשעפטיקט 64 אַרבעטער.
וועריעוליוס האָט געהאַט אַ וועבעריי מיט 24 מעכאַנישע שטולן און האָט באַשעפטיקט 35אַרבעטער.
זאַקהיים, מיט 9 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 12 אַרבעטער.
זבעלינסקי, מיט 4 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.
יוכט, חיים מיט 10 האַנטשטולן האָט באַשעפטיקט 14 אַרבעטער.
כהן ל. (קאַהאַן), מיט 4 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.
לאַמפּרענס, מיט 5 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 8 אַרבעטער.
ליטווינטשוק, מיט 3 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.
לענעס, מיט 6 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.
מילאַווידש ריינאַלד, מיט ה"ש, האָט געהאַט 8 אַרבעטער.
מענקעס איז געווען אַ וועבער אַ לוינקעטניק.
נימאַן, (פרוי) (נייטאַניכע, ווי מען האָט זי גערופן) האָט געהאַט אַ וועבעריי אין מיכאַלאָווע, מיט 4 האַנטשטולן. זי האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.
פאַראַפינאַוו, מיט 5 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.
פרענסקי, מיט 4 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.
קאַברינסקי האָט געהאַט 6 אַרבעטער.
קאַוועסקי האָט באַשעפטיקט 9 אַרבעטער.
קאַטשאַרעק האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.
קאַלנער משה האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.
קאַנטאַר האָט באַשעפטיקט 5 אַרבעטער.
קאַנצעפּאַלסקי ד. האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.
קאַרפּאַוויטש ח. ב. האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.
ראַזענפעלד, מיט 8 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.
רודניצקי, מיט 5 האַנטשטולן, האָט באַשעפטיקט 7 אַרבעטער.
שוואַרץ האָט באַשעפטיקט 6 אַרבעטער.
שידלער וו. האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

ש ל א כ ט ע ר האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

ש פ י ר א א. האָט באַשעפטיקט 10 אַרבעטער.

[פון רעד': די רשימה לוינקעטניקעס איז, ווייזט אויס, ווייט ניט קיין פולע].

ז. די זייד־טעקסטיל־אינדוסטריע אין ביאַליסטאָק

לסוף רעכענען מיר אויס די פאַבריקאַנטן וואָס האָבן אַריינגעבראַכט אין ביאַליסטאָק און אומגעגנט די זייד־טעקסטיל־אינדוסטריע.

א ר א נ ז א ן י ע ק ב־ח י י ם האָט געהאַט אַ פאַבריק פון זיידענע סטענגעס אין ביאַליסטאָק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1888. זי האָט באַשעפטיקט 37 אַרבעטער.

ב ע ק ע ר און קאַמפּ. (אק. געז.) האָט געהאַט אַ פּלוש־פאַבריק אין ביאַליסטאָק. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1895. זי האָט באַשעפטיקט 286 אַרבעטער.

ז א כ ע ר ט פ ר י ד. האָט געהאַט אַ זייד־צווירנעריי אין סופראַסלע, געגרינדעט 1895, באַשעפטיקט 36 אַרבעטער.

פ א ס ל א ו ו ס ק י פ ר א נ ץ האָט געהאַט אַ זייד־צווירנעריי אין אַלבערטין, געגרינדעט אין 1894, באַשעפטיקט 108 אַרבעטער.

גראַף ט י ש ק ע ו י ט ש האָט געהאַט אַ זייד־צווירנעריי אין פאַליוט [?] און האָט באַשעפטיקט 97 אַרבעטער.

קאַפּיטל דריי

דער ביאַליסטאָקער יידישער אַרבעטער ביז 1900

א. ידיעות וועגן יידישע טעקסטיל־אַרבעטער פון יאָר 1828

מיר פאַרמאָגן זייער ווייניק פאַרלאָזלעכע ידיעות וועגן דער צאָל יידישע אַרבעטער אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע אין די צוואַנציקער און דרייסיקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט. עס זעט אָבער אויס, אַז שוין יעמאָלט זיינען געווען מער יידישע אַרבעטער ווי מע מיינט. בכל אופן קומט אָזוי אויס לויט דער אויס־פאָרשונג פון א. ד. יודיצקי [1], וואָס ער האָט געבויט אויפן סמך פון רוסישע אַרכיוו־מאַטעריאַלן. יודיצקי ברענגט אַ טאַבעלע וועגן דער צאָל יידישע אַרבעטער אין יידישע טעקסטיל־פאַבריקן. פון דאָרטן זעען מיר אַז אין 1828 זיינען געווען אין גראָדנער גובערניע 940 יידישע אַרבעטער, וואָס דאָס מאַכט אויס 30.10 פּראָצענט פון אַלע אַרבעטער אין די טעקסטיל־פאַבריקן. פאַרן ביאַליסטאָקער ראַיאָן ווערן אָנגעגעבן 100 אַרבעטער.

אָבער די צאָל יידישע אַרבעטער אין די טעקסטיל־פאַבריקן איז שווער צו באַשטימען, ווייל די אָפּיציעלע סטאַטיסטישע ידיעות גיבן נישט אָן ניט די נאַציאָנאַליטעט, נישט די אמונה פון די אַרבעטער. מיר האָבן בלויז געפונען אין איין אָרט [2] אָן אָנווייזונג אַז אין 19 יידישע טוך־פאַבריקן האָבן אין 1828 געאַרבעט 674 אַרבעטער און צווישן זיי זיינען 562 געווען יידישע. קומט אויס אַז אין די יידישע פאַבריקן האָבן געאַרבעט 83.4 פּראָצענט יידישע אַרבעטער.

ווייטער ווייסן מיר אַז אין די 14 טליתים־פאַבריקן אין מאָהילעווער, מינסקער, וויטעבסקער גובערניעס האָבן געאַרבעט 404 יידישע אַרבעטער [3]. די שאלה איז אָבער, צי יידן האָבן געאַרבעט אויך אין נישט־יידישע פאַבריקן?

די אַרבעטער קען מען צעטיילן אויף דריי קאַטעגאָריעס: 1) די ערשטע קאַטעגאָריע איז געווען דערהויפּט דייטשע, פראַנצייזישע מייסטערס, טעכניקער, וואָס

---

1. А. Д. Юдицкий «Евреи в текстильной промышленности XIX века» Исторический Сборник Академии Наук СССР. 1935 IV, стр. 107-133.

2. Журнал Мануфактуры и Торговли. 1831. IX.

3. אין זיין באַריכט דערציילט אַרשענאָווסקי, אַז די דובראָווענער טליתים־פאַבריקאַנטן שלמה גינצבורג און שמחה עדעלזאָן, וואָס ארבעטן אויס טליתים אויף 29 שטולן זיינען וועלט אויפמערקזאַמקייט, ווייל פריער פלעגט מען קויפן טליתים אין טערקיי און הייַנט קויפן נישט נאָר רוסישע יידן נאָר אפילו דייטשע — אין רוסלאַנד. און פאַריקן יאָר האָבן זיי אויסגעאַרבעט 24,623 אַרשין טליתים.

זיינען געווען נאָר אין די גרויסע פאַבריקן אין אַ קלייַנער צאָל; 2) די צווייטע קאַטעגאָריע איז געווען פון לייב־אייגענע פויערים, וואָס האָבן געאַרבעט דער־הויפּט ביי פּריצים אָדער אין קאַפּיטאַליסטישע פאַבריקן, וואָס זיינען אָפּגעקויפט געווארן אָדער זיי זיינען פאַרדונגען געווארן צוזאַמען מיט די פאַבריקן; 3) די דריטע קאַטעגאָריע רופט זיך אָן אין די אָפּיציעלע מקורים „פריי־געדונגענע". די לעצטע האָבן געאַרבעט דערהויפּט אין די קאַפּיטאַליסטישע פאַבריקן אין די שטעט און שטעטלעך.

עס איז אָנצונעמען, אַז אַ גרויסער טייל יידישע וואָלינער פאַבריקן האָבן זיך באַנוצט מיט יידישע אַרבעטער. לויטן אָפּיציעלן באַריכט זיינען אין 1828 געווען אין וואָלינער גובערניע אויף אַלע 40 יידישע פאַבריקן 1,469 אַרבעטער, דערפון 339 פאַנשטשיזניקעס, וואָס זיינען אַריבער פון די פאַמיליאַנטן קעס צו יידן, און די איבעריקע 1,130 זיינען פריי־געדונגענע אַרבעטער. מען קען נאָטירלעך אָננעמען, אַז אין די שטעט און שטעטלעך פון וואָלין מיט קאַמפּאַקטע יידישע מאַסן זיינען זיי געווען יידן.

די דאָזיקע הנחה באַשטעטיקט זיך דורך אַן אַנדער אָפּיציעלן מקור. דאָס איז דער באַריכט פון באַאַמטן, וואָס אים איז איבערגעגעבן געווארן סוף 1827 אויסצופאָרשן די מערב־גובערניעס וועגן מצב פון מאַנופאַקטור־אינדוסטריע[4]. אין זיין באַריכט ווערן געבראַכט אויך געוויסע ידיעות וועגן צאָל פון יידישע אַרבעטער אין וואָלינער און גראָדנער גובערניעס.

וועגן וואָלינער גובערניע זאָגט דער באַריכט: „נאָך גאָר נישט לאַנג זיינען נישט געווען קיין שפורן פון מאַנופאַקטור־אינדוסטריע, נאָר אין די לעצטע יאָרן האָט אַ גליקלעכער צופאַל געעפנט אין איר אַ ברייט טעטיקייטס־פעלד: די רעגירונג, וועלנדיק געבן באַשעפטיקונג פאָטערלענדישע פאַבריקן, האָט אויפ־געפאָדערט אַלע, וואָס האָבן דעם פאַרלאַנג, זיי זאָלן צושטעלן טוך פאַר דער מונ־דירונג פון דעם ליטווישן קאָרפּוס. פיל קאַפּיטאַליסטן, וואָס זיינען געווען אָנגע־לאָקט פון די פאַרדינסטן פון אַזאַ ליפערונג, האָבן זיך געגומען גרינדן פאַבריקן. פון יאָר צו יאָר האָבן זיי פאַרברייטערט זייער טעטיקייט, און אין אַ קורצער צייט וועלן זיי זיין גלייך מיט די גרעסטע. ט י י ל פון די פאַבריקאַנטן זיינען י י ד ן, פון 3,285 אַרבעטער ז י י נ ע ן פ א ר א ן י י ד ן ב י ז ט ו י ז נ ט".

וועגן גראָדנער גובערניע שרייבט דער זעלביקער באַאַמטער: „די פאָרשריטן פון מאַנופאַקטור־אינדוסטריע אין גראָדנער גובערניע זיינען שטאַרק צו באַמערקן. דער גייסט פון אינדוסטריע איז אַריינגעדרונגען שוין אפילו ביי יידן. עס געפינען זיך 10 טוך־פאַבריקן וואָס געהערן צו יידן, געגוג גרויסע און גוט אייגעאָרדנטע, דערהויפּט איז מערקווירדיק וואָס אין ז י י א ר ב ע ט ן מ ע ר ו י 500 י י ד ן, צוויישן זיי מייסטערס: שערערס, מעכאַניקער, סטאַליאַרעס, פאַרבערס". דערמיט שטימט די ידיעה פון קאָרעספּאָנדענט פון מאַנופאַקטור־ראַט, אַז ס'האָבן

4. Журнал Мануфактуры и Торговли. 1828. IV.

זיך געפונען 562 יידישע אַרבעטער אויף די יידישע פאַבריקן אין גראַדנער גובערניע.

דער קאָרעספאָנדענט פון מאַנופאַקטור־ראַט פון 1828 גיט איבער ידיעות וועגן צוויי נישט־יידישע טעקסטיל־פאַבריקן אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן: פון דער פאַבריק פון גרעפין גראַבאָווסקאַיאַ אין שטעטל אַרלע, וואו זי האָט געגרינדעט אַ פאַבריק אין 1827 כדי צו געבן באַשעפטיקונג אירע איינוואוינערס ד י י י ד י ש ע, און כדי צו קענען אָפּזעצן די וואַל פון איר שאָף. אויף דער פאַבריק האָבן זיך געפונען 41 אַרבעטער. דער זעלביקער קאָרעספאָנדענט דערציילט וועגן אַ פאַבריק, וואָס האָט געגרינדעט די גרעפין ניעסיאַלאָווסקאַיאַ אין שטעטל האָראַדאָק אין יאָר 1828 כדי צו געבן די איינוואוינערס פון שטעטל אַ גוטע באַשעפטיקונג און צו פאַרבעסערן זייער לאָגע. דאָ ווערט נישט דערמאָנט „יידן", אָבער די איינוואוינערס פון שטעטל זיינען געווען יידן; דער קאָרעספאָנדענט ברענגט פון גראַדנער גובערניע, אַז אין 1824 האָט אויפגעשטעלט אין סלאָנים אַ טעקסטיל־פאַבריק דער געהיימראַט נאַוואָסיעלצעוו כדי אָפּצוזעצן זיינע גוטע וואַלן און צו געבן דער אַרעמער באַפעלקערונג אַ דערנערונגס־מיטל. אויף דער פאַבריק האָבן געאַרבעט עטלעכע דייטשע און פראַנצויזישע מייסטערס און 150 פ ר י י ־ ג ע ־ ד ו נ ג ע נ ע, — אין אַזאַ יידישן צענטער ווי סלאָנים איז אונטער פריי־געדונגענע צו פאַרשטיין יידן.

לכל הפחות איז דאָס יודיצקיס מיינונג. אָבער אויב בנוגע אַנדערע פונקטן קען זי אפשר צום טייל זיין אַ ריכטיקע, איז זי זיכער אַ פאַלשע בנוגע סלאָנים, ווייל דאָרטן איז געווען אַ נישט־יידישער וועבער־צעך נאָך אָנהייב 17טן יאָר־הונדערט. ממילא האָבן זיך אין איר געפונען נישט־יידישע וועבער. אויך אין האָראָדאָק האָבן זיך שטענדיק געפונען נישט־יידן גלייך מיט יידן, בלייבט נאָר די נישט־יידישע פאַבריק אין אַרלע, וואָס זאָל האָבן דאָרט באַשעפטיקט נאָר יידן; איז דאָס אָן אויסנאַמספאַל. אָבער צו דרינגען דערפון, אַז וואו עס ווערן דערמאָנט „פריי־געדונגענע" אַרבעטער מיינט מען נאָר יידן, איז אין גאַנצן נישט ריכטיק. עס האָבן אויך געקאָנט זיין פריי־געדונגענע פויערים. אמת, יידישע אַרבעטער האָבן זיך אוודאי אָנגערופן פריי־געדונגענע.

דער שבת און יום־טוב אין יענע אַלטע פרומע צייטן האָט געוויס אָפּגעהאַלטן יידן פון אַרבעטן ביי נישט־יידן, און אויך אַז נישט־יידן זאָלן אָננעמען יידן פאַר אַרבעטער אין זייערע וועבערייען. איך האָב אויך נישט געהערט פון אַזעלכע פאַלן אין ביאַליסטאָק און אין איר ראַיאָן פון מיין צייט, כמעט פון זעכציק יאָר צוריק, און פאַר מיין צייט, לויט טראַדיציע שוין פון הונדערט יאָר צוריק. אָבער פאַרקערט — קריסטלעכע אַרבעטער האָבן שטענדיק געאַרבעט און אַרבעטן ביז היינט ביי יידן.

אמת, עס געפינען זיך אין די אַלטע רשימות, צום ביישפיל, אַז ביי סאָפיעהאַ האָבן געאַרבעט אין זיין פאַבריק אין וויסאָקא־ליטאָווסק 77 אַרבעטער, פון זיי זיינען געווען 72 יידן און 3 נישט־יידן, אָבער דאָרט איז געווען דער אייגנטלעכער

באַזיצער לייב וואַרהאַפטיג ; סאַפיעהאַ איז נאָר דער גרינדער פון דער פאַבריק. און אַזוי איז געווען אין די אַלע נישט־יידישע פאַבריקן, וואָס אין זיי האָבן געאַרבעט יידן, זיינען די אמתע באַזיצערס געווען יידן ; פאַר דער רעגירונג האָבן זיי זיך אָנגערופן אויף נישט־יידישע נעמען, וואָס האָבן אַמאָל זיי געגרינדעט.

ב. אַלגעמיינע כאַראַקטעריסטיק פון דעם יידישן טעקסטיל־אַרבעטער

מיר קומען צו אָ סך זיכערערע ידיעות וועגן יידישע טעקסטיל־אַרבעטער, ווען מיר דערנענטערן זיך צו די 40ער און 50 יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. דאָ קען מען בויען אויף אַרטיקע ביאַליסטאָקער טראַדיציעס. לויט זיי קומט אויס, אַז אין ביאַליסטאָק זיינען נאָר געווען פּלאָטשענקע־וועבערס און פּלאָטשענקע־וועבעריין שוין אין די 40ער יאָרן. זיי האָבן געאַרבעט פאַרן אַרטיקן געבּרויך.

פון זיי האָבן שפּעטער זיך רעקרוטירט די ערשטע יידישע ספּעציאַליסטן אין וועבעריי. איינער פון זיי צלאל נאָוויק האָט געאַרבעט נאָך אין 1844 אין דוד אברהם קעמפּנערס וועבעריי פון וואַלענע פאַלטע־שטאָפּן. מען האָט געהאַלטן אַז עטלעכע שפּעטערע גרויסע פאַבריקאַנטן, ווי אהרן סוראַזסקי אדג״ל, זיינען געווען פּלאָטשענקע־וועבער.

יידישע טעקסטיל־וועבער האָבן אָנגעהויבן זיך צו מערן אינאיינעם מיט די יידישע טעקסטיל־פאַבריקן.

אין די אַמאָליקע האָנט־שפּינעריייען האָבן געאַרבעט אויך יידן. שפּין־און אָפּ־רעטור־מייסטערס זיינען געווען אויך יידישע ניט נאָר אין די יידישע פאַבריק־שטעטלעך, נאָר אפילו אין ביאַליסטאָק, ווייל זייער אַרבעט איז דאָך ניט קיין פּי־זישע.

אָלע קריסטלעכע פאַבריקן זיינען געווען יידן־ריין, אָבער אין די יידישע פאַ־בריקן זיינען געווען די הויפּט־אַרבעטער מיט זייערע מייסטערס — קריסטן. יידן האָבן געאַרבעט נאָר אין זייערע וועבעריין, און דאָרט אויך צום מייסטן צוזאַמען מיט קריסטלעכע וועבערס. איך רעד דאָ אָלץ פון האָנט־וועבשטולן, וועגן דער שפּעטערדיקער מעכאַנישער וועבעריי וועלן מיר זען ווייטער. על כל פּנים האָט זיך אויסגעאַרבעט אָ באַגריף, אַז אָלע מעכאַנישע אַרבעטן געהערן נאָר צו קריסטן, און די יידן זיינען פון זיי אויסגעשלאָסן.

די וועבעריי־אַרבעט האָט אויך מער צוגעצויגן די יידן, ווייל אויסצולערנען האָנט־וועבעריי איז גאָנץ לייכט. מען דאַרף דערצו נאָר ביז אָ חודש צייט זיך אייניאיבן אין דער אַרבעט, בעת צו שפּינען און וואַלקן מוז מען האָבן מער ידיעות און לענגער זיך אייניטן אין זיי. דעריבער צאָלט זיך אויך זייער אַרבעט בעסער : די שפּינערס זיינען געווען די גרעסטע פאַרדינערס אין דער פאַבריק.

ווייל מען האָט געקענט וועבעריי לייכט און גיך זיך אויסלערנען, און מ׳האָט ניט געהאָט נייטיק, ווי ביי אָנדערע מלאכות, דורכצוגיין דערביי שבעה מדורי גיהנום פון דערנידעדרונגען אין די לערניאָרן ביי די מייסטערס בעלי־מלאכות, זיינען דע־ריבער געווארן וועבערס מערסטיילס שוין יידן דערוואָקסענע און גוט דערצוי־

געגנ, פון בעלי־בתישע פאַמיליעס. אַנדערע מלאכות זיינען געווען פאַר זיי אַ חרפּה אין זייערע אייגענע יונגע יאָרן, אָבער אַז זיי זיינען געווען געניטיקט צו זוכן פּרנסה פון אַ מלאכה, ווייל צום האַנדל זיינען זיי ניט געווען פּעאיק אָדער זיי זיינען פון אים שוין אַרויסגעשטויסן געוואָרן און אָנגעוואָרן דערביי אויך זייערע נדנים, — האָבן זיי געמוזט ווערן וועבערס. אָבער באמת איז האַנט־וועבעריי זייער אַ שווערע מלאכה און ניט קיין געזונטע. זי האָט ביז 1900 געגעבן אַ וועכנטלעכן פאַרדינסט, ביי אַ שטענדיקער אַרבעט פון 12 שעה טעגלעך, פון 7 ביז 12 און אַמאָל ביז 15 רובל וועכנטלעך[5].

דער יידישער וועבער איז צו יענער צייט געווען ס׳רוב אַן אַנטוויקלטער מענטש. ס׳האָבן זיך געפונען צווישן די וועבערס בית־מדרשניקעס, בני תורה, חסידים און משכילים. די יידישע וועבערס זיינען געשטאַנען אויף אַ פיל העכערער קולטור־מדרגה ווי זייערע קאָלעגן די קריסטלעכע וועבערס, וואָס האָבן זיך רעקרוטירט פון די נידעריקע פויערישע און אַרבעטער־פאָלקסשיכטן (זייער „בלויער מאַנטיק" נאָך דעם שכורן זונטיק איז געווען באַקאַנט).

די באַציאונג פון יידישן וועבער צו זיין בעל־הבית

דער יידישער וועבער האָט באַקומען אין דער פאַבריק אַ באַזונדערע פּסיכיק און האָט זיך אויסגעארבעט אין אַ באַזונדערן טיפּ. די פאַבריק איז געווען זיין צווייטע היים. ער האָט פאַרבראַכט אין איר אַן ערך 12 שעה טעגלעך, חוץ שבתים און יום־טובים. יעדער פאַבריק און פאַבריקל איז געווען פאַר אירע יידישע וועבערס, וואָס האָבן געארבעט צוזאַמען אין אַ גרויסן לאַנגן צימער, אַ באַזונדער־אָפּגעשלאָסענער קלוב. דאָרט האָבן זיי געגעסן (די מיטאָגן פלעגן זיי ברענגען די ווייבער אָדער קינדער), געטרונקען טיי אָדער פאַרבראַכט אין שמועסן.

זייער אונטערהאַלט איז געווען איבער פאַרשיידענע לאָקאַלע און וועלט־פראָגעס, לויט די צייטונגען, וואָס עס פלעגן לייענען זייערע משכילים. אָבער די הויפּט־טעמע פון זייערע שמועסן איז געווען דער פאַבריקאַנט ווי אַ מענטש און סוחר און זיין פאַבריקאַט. די וועבערס פלעגן געניי אויסרעכענען זיינע הכנסות פון זייערע אויסגעארבעטע סחורות קעגן זיינע הוצאות און מאַכן דעם פאַבריקאַנטס באַלאַנס. זיי פלעגן אים קריטיש אַנאַליזירן אין אַלע מעגלעכע פּרטים, און אפילו אין זיין פּריוואַט־לעבן. די קריטיק פלעגט אייביק זיין אַ שלעכטע. יידישע וועבערס האָבן זיך שטענדיק געהאַלטן העכער פאַרן פאַבריקאַנט, ווייל זיי זיינען דאָך אין דער פאַבריקאַציע דער פּראָדוקטיווסטער טייל. ביי אַ פאַבריקאַנט אַן עם־הארץ, וואָס דאָס איז געווען ניט קיין זעלטנקייט, האָבן זיך די יידישע וועבערס געהאַלטן העכער און חשובער פאַר אים. על־כל־פּנים איז דאָך דער יידישער וועבער אַרויסגעגאַנגען פון דער זעלביקער פאָלקשיכט ווי דער פאַבריקאַנט, וואָס זיין בעסערע מאַטעריעלע און עקאָנאָמישע לאַגע איז דאָך נאָר

5. ביי מיר איז אַן ענערגישער וועבער געוואָרן אַ מלוה בריבית און שפּעטער אַ הויזבאַזיצער. אַ צווייטער איז געוואָרן אַ לויפקעטניק און שפּעטער אַ פאַבריקאַנט.

אַ צופאַל, וואָס דערצו קען קומען בייַ גוטע געלעגנהייטן אויך יעדער וועבער. און וועָן דער פאַבריקאַנט פלעגט אַרויסווייזן אַ שלעכטע באַציאונג צו די וועבערס, האָבן זיי אים פיינט געקריגן. ממילא האָט זיך אַנטוויקלט בייַ זיי פון זיך אַליין אַ קעגנערשאַפט צום קאַפּיטאַליזם און דאָס זוכן מיטלען ווי אַזוי אויסצובעסערן דעם מעמד פון דעם אַרבעטער. דאָס האָבן זיי בייַ קיינעם ניט באַדאַרפט לערנען.

אָבער להיפוך איז דער אונטערשייד צווישן דעם קריסטלעכן דייטשן פאַבריקאַנט און זיינע וועבערס געווען אַ גאַנץ גרויסער. דער דייטשער פאַבריקאַנט איז געווען צום מערסטן טייל אַן אויסגעשטודירטער פאַכמאַן מיט אַ געוויסער אינטעליגענץ, וואָס דער געווייַנלעכער קריסטלעכער וועבער איז געווען וויַט דערפון. די קריסטלעכע וועבערס האָבן זיך דעריבער באַצויגן מיט אַכטונג אויך צום יידישן פאַבריקאַנט און האָבן אים באַטראַכט כמעט ווי אַ העכערע באַשעפענישן. זיי האָבן אים דעריבער מער געפאָלגט און זיינען אים געווען אונטערטעניק. דעריבער האָט דער יידישער פאַבריקאַנט בעסער געוואָלט האָבן דעם קריסטלעכן וועבער אייַדער דעם יידישן.

מיר האָט אַ גרויסער יידישער פאַבריקאַנט אַזוי געשילדערט דעם אונטערשייד, וואָס ער האָט געפילט בייַ זיך אין דער וועבעריי צווישן די צוויי מינים וועבערס: אַז ער פלעגט אַריינקומען דאָס ערשטע מאָל אין זיין וועבעריי, צוריק־קומענדיק פון אַ האַנדלס־רייזע, און אַז ער פלעגט צוגיין צו די שטולן פון די קריסטלעכע וועבערס, איז געווארן מויזן־שטיל. מען האָט נאָך שטאַרקער אָנגע־הויבן צום וועבן, די קעפּ אַראָפּגעלאָזן, ווי עס וואָלט אַרויף אויף זיי אַ מורא. אָבער אַז ער איז צוגעגאַנגען צו די יידישע וועבערס, האָבן זיי אויפגעהערט צו אַרבעטן, אַרויסגעאַנגען פון די שטולן און אַריינגעשטעקט די האַנט מיט אַ גרויסן „שלום עליכם". דער דאָזיקער יידישער פאַבריקאַנט האָט ניט פאַרשטאַנען, ווי וויַט הע־כער, אינטעלעקטועלער און מאַראַלישער עס האָט זיך געשטעלט דערמיט דער יידישער וועבער פאַרן קריסטלעכן און פאַר אים אַליין. דעריבער האָט דער דורכ־שניטלעכער יידישער פאַבריקאַנט מיט מער חשק צוגענומען קריסטלעכע אַר־בעטער, וואָס ער האָט מיט זיי קיינמאָל קיין סכסוכים ניט געהאַט. איז אַרויסגע־קומען, אַז אַ גרויסער טייל פון די יידישע פאַבריקאַנטן פלעגן צעטיילן זייערע וועבעריען צווישן יידן און קריסטן, בעת די קריסטלעכע פאַבריקאַנטן האָבן ניט געהאַלטן קיין איין יידישן וועבער און אַרבעטער און ניט נאָר מחמת דעם טעם פון שבת, וואָס צוליב דעם האָבן יידן בייַ זיי סייוויי ניט געקענט אַרבעטן.

אין די וועבערייען האָבן געהערט אויך פרויען, וואָס האָבן אויסגעמאַכט 25% פון די וועבערס. זיי זיינען געווען די שפּולאַרקעס, נופּערקעס, שערערקעס (עס האָבן זיך געפונען אויך שערערס מענער). אין די יידישע פאַבריקן זיינען געווען נאָר יידישע פרויען־אַרבעטערינס.

ג. די שטרייקן פון די וועבערס

דער יידישער וועבער, ווי דער יידישער אַרבעטער בכלל, איז געווען שוין לויט דער דערציאונג אויף די פרינציפן פון דער יידישער תורה, וואָס איז געווען

קעגן יעדער שקלאַפערייַ, איבערהויפּט מצד יידן, אין זייַן גייסט אַ סאָציאַליסט ניט לויטן נאָמען נאָר לויטן זינען. ער האָט זיך געהאַלטן גלייך אין שטאַנד מיט זיין בעל־הבית, דעם אַרבעטס־געבער, און איז שטענדיק געווען גרייט צו פאָדערן פון אים אַ געהעריקן טייל פון דעם בעל־הבית׳ס הכנסה, ד״ה אַ גרעסערע באַלוינונג פאַר זיין אַרבעט. אין תלמוד געפינט זיך שוין דער טעכנישער אויסדרוק פאַר אַ שטרייק — „אימור״ און אויך דער טעכנישער אויסדרוק פאַר אַ בעלי־בתים־פאַראיניקונג קעגן די אַרבעטער — „רגיעה״ (לאָקאַוט) [6]. אין דער ביאַליסטאָקער יידישער אינדוסטריע האָבן זיך גאָנץ פרי אָנגעהויבן די שטרייקן.

קליינע סכסוכים צווישן פאַבריקאַנטן און וועבערס, וואָס האָבן געאַרבעט דעמאָלט פון שטיק, פלעגן אויך פריער פאָרקומען, אָבער זיי פלעגן געווײַנטלעך דורכקומען צווישן זיך. צי עס זיינען אָנטשטאָנען פריער גרויסע שטרייקן אין די יידישע פאַבריקן, איז ניט באַוואוסט. דער ערשטער באַקאַנטער גרויסער יידישער וועבער־שטרייק, וואָס מיר וויסן וועגן אים איז פאָרגעקומען אין דער קאַמפּלטער פאַבריק פון אהרן סוראוסקי (אַ קאָצקער חסיד); אין יאָר 1882 האָבן ביי אים פאַרשטרייקט 70 וועבערס וועגן פרייז־העכערונג און נאָך עטלעכע פאָדערונגען. דער שטרייק האָט געדויערט אַ לענגערע צייט, כאָטש דער גרעסטער טייל פון זיינע וועבערס זיינען געווען פון זיינע שטיבל־חברים.

די יידישע וועבער־שטרייקן זיינען פון דעמאָלט אָן געווארן אַ געווײַנלעכע דערשיינונג. ווי נאָר די יידישע וועבערס פלעגן דערשפּירן אָן אויפשוואונג אויף אַ בעסערונג אין די מעגלעכקייטן צו פאַרקויפן די פאַבריקאַטן, פלעגן זיי גלייך פאַרשטרייקן, אַרויסשטעלנדיק געוויסע פאָדערונגען, דער עיקר העכערן דעם לוין און פאַרקלענערן די שעהן אַרבעט.

עס איז שוין געווארן שפּעטער אַ כלל, אַז דער אָנזאָג אויף אַ בעסערער צייט פאַר דעם פאַבריקאַט איז דער יידישער וועבער־שטרייק. אָבער ווי נאָר די צייט איז געווארן ערגער, האָט מען אָנגעהויבן צו אַרבעטן מיט גרויס חשק אין די יידישע וועבעריין. די יידישע וועבערס מיט זייערע פאַבריקאַנטן זיינען געווען צוויי שטרייטנדיקע מחנות, וואָס רעגלמעסיק טרעטן זיי אַריין, פון צייט צו צייט, אין אַ מלחמה־צושטאַנד. דאָס האָט געהאָט אַ זייער שלעכטע ווירקונג אויף דעם גאָנג פון דער יידישער פאַבריקאַציע־אָנטוויקלונג, ווייל אין די קריסטלעכע קאָנקורענץ־פאַבריקן איז דאָס ניט געווען דער פאַל.

אָנהייבן דעם שטרייק פלעגן יידישע וועבערס שטענדיק פון דעם נאָכגעבן־קערן, בעסער געשטימטן אין דער באַציאונג צו די וועבערס. די פאַבריקאַנטן, וואָס זיינען אָנטשטאָנען פון די פריערדיקע וועבערס, זיינען שטענדיק געווען די ערגערע און ניט־נאָכגעבּיקערע פאַבריקאַנטן צו זייערע געווען חברים.

ביי די דייטשע פאַבריקאַנטן, וואו עס זיינען קיין יידישע אַרבעטער ניט געווען, איז קיינמאָל אין מיין צייט קיין שטרייק ניט געווען (אָן אויסנאַם, דאָס זיך

---

6. זען תוספתא בבא מציעא י״א: בסוף רשאים הנחתומין לעשות רגיעה ביניהן (די בעקערס האָבן רעכט צו מאַכן אַ לאָקאַוט צווישן זיך).

מיר, איז געווען נאָר אַיין מאָל אַ גרויסער שטרייק ביי האָסבאָכן, דעם דייטשן פאַבריקאַנט, די לעצטע צייט פאַר דער מלחמה). דאָס דערקלערט זיך לויט מיין מיינונג מיט דעם גרויסן קולטורעלן און פּסיכישן אונטערשייד צווישן דעם יידישן און דייטשן וועבער און ארבעטער, ווי עס איז אָנגעוויזן פריער. געווינלעך זיינען די ניט־יידישע וועבערס אין די יידישע פאַבריקן געווען פאַראייניקט מיט די יידן און פלעגן גיין אין אַ שטרייק נאָך אינסטרוקציעס אין בית שני פון „חיי אָדם"־בית מדרש אויפן שולהויף, דאָס איז געווען דער אַלגעמיינער וועבער־צענטער.

דער קאַמף קעגן די לוינקעטניקעס

אָבער צום העכסטן גראַד פון פאַרביטערונג האָט דערגרייכט די מלחמה ניט צווישן די וועבערס און פאַבריקאַנטן, נאָר צווישן די וועבערס און לוינקעטניקעס אין די 90ער יאָרן. דער לוינקעטניק האָט שטענדיק געבראַכט שאָדן דעם אייגענדעוועטן אָלטן פאַבריק־וועבער, וויל: א) ער האָט שטענדיק דערצויגן נייע יונגע וועבערס און דערמיט פאַרמערט די צאָל וועבערס, איז ממילא אַראָפגעוואָרפן געוואָרן זייער אָנזען; ב) ער האָט ממילא אַראָפגעדריקט דעם אַרבעט־פרייז; ג) ער האָט באַפרייט דעם פאַבריקאַנט פון זיין אָפהענגיק פון די פאַבריק־וועבערס; דער פאַבריקאַנט האָט געקענט וועבן, נאָר וועז ער האָט זיך געזייטיקט אין סחורה, אָבער אין אַן אייגענער וועבעריי האָט ער געמוזט שטענדיק וועבן כדי צו געבן פרנסה זיינע וועבערס.

מאָכן שטרייקן ביי די לויקענטניקעס האָבן די וועבערס דאָך ניט געקענט, וויל ביי די לוינקעטניקעס־וועבערס איז עס דאָך געווען אַן עקסיסטענץ־פראָגע, כאָטש ביי אַן אַלגעמיינעם פאַבריק־שטרייק פלעגן זיי מיטשטרייקן, וויל מיטן אויסבעסערן די ארבעטס־באַדינגונגען אין די פאַבריקן איז ממילא אויסגע־בעסערט געוואָרן אויך ביי זיי. האָבן די פאַבריק־וועבערס דעריבער אָנגעוועגדט אין זייער מלחמה מיט די לוינקעטניקעס אויך טעראָר, אָבער פריער, בשעת זיי האָבן טעראָר נאָך ניט געהאַט אָנגעוועגדט, — איידער זיי האָבן זיך געשטעלט אין שטרייק אונטער דער אָנפירונג פון „בונד" — האָבן זיי קעגן די לוינקעטניקעס אָנ־געוועגדט פאַרשיידענע אָנדערע מיטלען.

אַן ערך אין 1895 האָבן די וועבערס אָנגעהויבן אַ מלחמה מיט אַ גרויס־סער צאָל מיטגלעד פאַבריקאַנטן, אַז זיי זאָלן ניט טאָרן געבן אַרבעט די לוינקעט־ניקעס. די מלחמה איז געקומען מיט אַ מסירה ביי דער רעגירונגס־מאַכט. לויטן רוסישן געזעץ האָט יעדערער, וואָס האָט איינגעצאָלט און אַרויסגענומען אַ „פּראָמיסלאָוון" (האָנטווערקער־)בילעט פאַר 15 רובל, געהאַט דאָס רעכט צו באַטרייבן אַ וואָרשטאַט מיט 16 אַרבעטער און אויך צו פאַרקויפן די אויסגעאָר־בעטע סחורה. מיט דעם בילעט האָבן זיך באָנוצט די לוינקעטניקעס, אָבער אויך די פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן געהאַט נאָר וועבעריין, צו אַרבעטן ביי זיך נאָר מיט 16 אַרבעטער און אויך צו פאַרקויפן די אויסגעאַרבעטע סחורה. די איבעריקע אַרבעט פלעגן זיי אָפּגעבן די לוינקעטניקעס. האָבן די וועבערס דעריבער אָנגע־קלאָגט די פאַבריקאַנטן ביי דער רעגירונגס־מאַכט, אַז ניט זייענדיק אַליין קיין

אַרבעטער, האָבן זיי ניט דאָס רעכט זיך צו באַנוצן מיט די פּראָמיסלאָווע בילעטן. האָט דער גראָדנער גובערנאַטאָר, ביי וועמען זיי האָבן געמסרט, אַרויסגעגעבן אַ באַפּעל תיכף צו שליסן די דאָזיקע פּאַבריקאַנטן־וועבערייען און אין געריכט אויפמאַנען ביי זיי אַ גרויסע געלט־שטראָף, פּאַרוואָס זיי האָבן זיך באַנוצט פּאַלש מיט אַ ביליקערן בילעט, און אויך צו קאַנפיסקירן זייערע וועבשטולן און זייער סחורה.

איך בין דעמאָלט אויך געווען צווישן די דאָזיקע פּאַבריקאַנטן. זיינען מיר געפּאָרן צום גראָדנער גובערנאַטאָר. ווייל איך בין געווען דער איינציקער צווישן דער דעלעגאַציע וואָס האָט געקענט רעדן רוסיש, בין איך געשטאַנען בראש. דער גובערנאַטאָר, אַ געוויסער פּאַטיאָמקין, אַ גרויסער שונא ישראל, וואָס האָט געהאָט אַ ווייב אַ משומדת, האָט אונדז זייער שלעכט אויפגענומען און האָט אונדז תיכף אָפּגעזאָגט אונדזער בקשה. אַז איך האָב אים געזאָגט, אַז מיר וועלן זיך אויף אים קלאָגן אין אַ העכערער אינסטאַנץ, ווייל ער האָט געהאַנדלט אומגעזעצלעך ביים שליסן אונדזערע וועבערייען, איידער עס איז באַשלאָסן געוואָרן פון גאַנצן געריכט, אַז מיר האָבן קיין רעכט ניט זיך צו באַנוצן מיט „פּראָמיסלאָווע" בילעטן, — האָט ער מיר געענטפערט, אַז ער וועט אונדז צעשמייסן מיט ריטער. מיר זיינען פון אים געגאַנגען צום פּאַרוואַלטער פון האַנדל אין גראָדנער גובערניע, וואָס אייגנטלעך האָט דער גאַנצער ענין געהערט צו אים. האָט ער אונדז געענטפערט, אַז אוודאי זיינען מיר געראָטן, אָבער ער קען זיך ניט אַנטקעגנשטעלן דעם גובערנאַטאָר וואָס האָלט מיט די וועבערס. צום סוף האָט אונדז אַן עצה געגעבן דער פּאָרזיצער פון געריכט אין ביאַליסטאָק, אַז יעדערער פון אונדז זאָל צושטעלן אין געריכט אַ צעכן־מייסטער־בילעט אפילו נאָר פון זיינעם אַ וועבער, וועט ער אונדז פּריי־שפּרעכן. און כך הוה: איך האָב זיך דעמאָלט איינגעשריבן פּאָר 25 רובל אין יידישן וועבער־צעך אין ביאַליסטאָק און בין געוואָרן וועבער־מייסטער, כאָטש וועבן האָב איך ניט געקענט.

אין דער ערשטער צייט זיינען די שטרייקן אין ביאַליסטאָק געווען נאָר עקא־נאָמישע, אַן שום פּאָליטישן אונטערשלאָג. די רעגירונג פלעגט זיך דערין גאָרניט מישן. ווי מיר האָבן געזען, האָט דער גובערנאַטאָר נאָך געהאָלטן מיט די וועבערס.

דער גרויסער שטרייק פון 1894

דער ערשטער שטרייק, וואָס איז געווען געוועגדט קעגן דער רעגירונג, אָבער ניט קיין פּאָליטישער, איז געווען דער גרויסער שטרייק פון 1894 אין ביאַליסטאָק פון אַלע יידישע און ניט־יידישע וועבערס אין אַ צאָל העכער 10,000. דער שטרייק איז געשען צוליב דעם וואָס דער פּאַבריק־אינספּעקטאָר האָט איינגעפּירט פּאַבריק־ביכלעך פּאָר די וועבערס, וואָס די אַרבעטער האָבן געהאָלטן פּאָר אַ נייער גזירה מצד זייערע עקספּלואַטאַטאָרן, די פּאַבריקאַנטן. האָט דער פּאַבריק־אינספּעקטאָר און דער פּאָליצמייסטער און די פּריסטאָווס אויפגערופן אַלע וועבער אויף אַן אסיפה, אויפן גרויסן לייִדיקן פּלאַץ ביי אַלט־באַיאַרע. זיי האָבן זיי געגעבן צו

דערקלערן, אַז די ביכלעך זיינען געמאַכט לטובת די אַרבעטער, אַז דער פאַבריקאַנט זאָל מוזן מאַכן אַן אויסצאָלונג צו דער צייט און ער זאָל ניט קענען אָפזאָגן דעם וועבער אַן קינדיקונג פון צוויי וואָכן און דאָס גלייכן. אַזוי אַרום האָבן זיי די וועבערס באַרואיקט, און זיי האָבן זיך נאָך דריטהאַלבן וואָכן צוריקגעקערט צו דער אַרבעט.

אין יענער צייט איז געווען אַ פאַל, אַז אַ פאַבריקאַנט האָט ביי אַ שטרייק צוגענומען וועבער־שטרייקברעכערס. האָבן די וועבערס אַרומגערינגלט די פאַבריק און אַריין אינעווייניק, האָבן אַראָפגעטריבן מיט געשלעג די שטרייקברעכערס פון די שטולן און אַוועקגעזעצט די פריערדיקע וועבערס אויף די שטולן, און די פאַליצייַ האָט זיי ניט געשטערט.

אויך אין דעם שטרייק פון 1897 פון די וועבערס צו פאַרגרעסערן די שכירות ביי די לוינקעטניקעס־וועבערס פון 6 ביז 7 קאָפּ׳ פון מאַטעק, (שטרייען) און אַז דער אַרבעטס־טאָג זאָל דויערן נאָר 12 שעה, פון 7 אין דער פרי ביז פאַרנאַכט, דערונטער אַ שעה אויף מיטאָג, — האָט די פאַליצייַ ג ע ה א ל פ ן די וועבערס אויסצופירן. דער שטרייק האָט געדויערט נאָר איין וואָך, אגב ווייל דעמאָלט האָט געדאַרפט אָנקומען דער קייסער אין ביאַליסטאָק.

ווי עס דערציילט דער אידישער אַרבעטער (נומער 10, זייט 63), האָט די פאַליצייַ כמעט אַלע מאָל זיך אָנגענומען (נאָך אין יאָר 1900) פאַר דעם אַרבעטערס טובה: דער נייער פאַליצמייסטער, וואָס האָט געהאַט נישט לאָנג אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק, פירנדיק זיך, ווי עס ווייזט אויס, ווי דער מאָסקווער אייבער־פאַליצמייסטער, פלעגט זיך יעדער מאָל אָננעמען פאַר די אַרבעטער. דעריבער פלעגן די אַרבעטער, ווי עס פלעגט זיך נאָר וואָס טרעפן, גלייך לויפן צום פאַליצמייסטער.

אָבער די שטרייקן האָבן באַקומען אַ פאָליטישן אונטערשלאָג דורכן „בונד", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1897 — און פון דעמאָלט אָן האָבן זיך ביאַליס־טאָקער וועבערס און אַרבעטער, איבערהויפט זייער יוגנט, געפונען אונטער זייער אָנפירונג. די שטרייקן האָבן אויפגעהערט צו זיין נאָר עקאָנאָמישע און זיינען געוואָרן גלייכצייטיק, און אפשר דער עיקר, פאָליטישע, האָט זיך די באַציאונג פון דער רעגירונג צו די שטרייקן אין גאַנצן געביטן.

די אָרגאַניזאַציע פון די וועבערס

כדי דורכצופירן שטרייקן, האָבן די וועבערס געדאַרפט זיין אָרגאַניזירט אין אַ פעסטער אָרגאַניזאַציע. דאָס איז ניט געווען. דער לעגאַלער פאַראיין, וואָס האָט עקסיסטירט, האָט כמעט קיין ווירקונג ניט געהאט און האָט זיך אויך ניט געקענט אָנטוויקלען, ווייל די מעגלעכקייט פאַר זיין טעטיקייט איז געווען באַגרענעצט. דער דרוק פון די מאַכט־האָבערס איז געלעגן אויף אים צו שטאָרק. דעריבער האָט קיין רושם ניט געמאַכט ווען מען האָט אים געשלאָסן. עס האָט אויך ניט עקסיס־טירט אַ ניט־לעגאַלער פאַראיין, און דאָך זיינען די וועבערס געווען פאַראיניקט

אין אַ לויזער אַרגאַניזאַציע. די אַרגאַניזאַציע האָט ניט געהאָט קיין פּעסט באַשטימטע תקנות, קיין שטענדיקע הכנסה — און דאָך האָט זי עקסיסטירט און געוירקט. אַנשטאָט פּעסט באַשטימטע תקנות, האָבן געווירקט אַלגעמיין אָנערקענטע פּערזאָנען פון צוויטן די וועבערס, וואָס מען האָט זיך געוועגדט צו זיי אין אַן עת־צרה און וואָס זיי זיינען שטענדיק געשטאַנען בראש פון יעדער קאַלעקטיווער באַוועגונג.

בשעת מיר האָבן געהאָט צו טאָן מיט דער וועבערשער אָנקלאָגע וועגן אונדזער „פּראָמיסלאָוע" בילעטן, איז געווען זייער עומד בראש אַ הויכער, בלאָסער, יונגער וועבער, וואָס זיי פלעגן אים רופן, ווייזט אויס, צוליב זיין אויסזען „לאָבאָנדזש". ער און דער בית שני פון „חיי אָדם"־בית־מדרש זיינען דעמאָלט געווען די ביידע אינסטאַנצן, וואָס צו זיי האָבן זיך געוועגדט אַלע וועבערס, אויך די קריסטלעכע.

דעם אָרט פון אַ פּעסט געבויטער קאָסע האָט פאַרנומען די טיף אייגענע־וואַרצלטע טראַדיציע פון קאַמף־און שטרייק־אונטערשטיצונג. אמת, זי האָט געוירקט נאָר אין אַ צייט פון שטרייקן און קאַמפן, אָבער דערפאָר איז זי געווען פּעסט און זיכער.

גלייך ווי דער שטרייק ווערט געמאָלדן, רופן די שטרייקערס צונויף אַ דעלעגאַטן־פּאַרזאַמלונג פון אַלע פאַבריקן. די דעלעגאַטן־פּאַרזאַמלונג באַשטעטיקט דעם שטרייק און באַשטימט אַ שטייער. לויט דער טראַדיציע, איז דער שטייער געווען באַשטימט אויף מאָל פּאָר אָלע מאָל: יעדער אַרבעטער צאָלט אַ קאָפּיקע אַ וואָך פּאָר יעדער שטרייקנדיקן אָזוי, אַז וויפל זיי זאָלן ניט שטרייקן — צען, צוואַנציק, פופציק, הונדערט מאָן — אָזוי פיל קאָפּיקעס אַ וואָך צאָלט מען אומאָפּהענגיק פון דעם, וויפל צייט דער שטרייק זאָל ניט דויערן. די שטרייקערס אַליין גייען יעדער וואָך אַרום אין די פאַבריקן און קלייבן צונויף דעם שטייער. דאָס גלייכן טראָגן זיי פונאַנדער איבער די פאַבריקן די באַריכטן פון די געלט־זאַמלונגען. די שטרייקערס באַקומען אויף אָזאַ אופן צו 6, 7, 8 רובל אַ וואָך און קענען גאַנץ רואיק שטרייקן כאָטש אַ גאַנץ יאָר. יעדער אַרבעטער פילט אַ חוב צום צאָלן דעם שטייער. יעדער שטרייקער פאָדערט דעם שטייער ווי זיין רעכט. די מאַטיוון פון די שטרייקן זיינען געווען פאַרשיידן[7].

ד. וועגן צאָל און מצב פון יידישע ארבעטער אין ביאַליסטאָק אין 1900.

איידער מיר דערציילן וועגן וווייטערדיקע קאַמפן און צוזאַמענשטויסן, לאָמיר זיך באַקענען מיטן אַלגעמיינעם מצב פון יידישן אַרבעטער פון די הויפּט־מלאכות און ברענגען ידיעות וועגן זייער צאָל[8], לויט פאַקטן נאָך, אין דעם יאָר 1900.

7. זען אין זאַמלבוך פּראָגן פון לעבן, נומ׳ 2—3, ביאַליסטאָק 1912, דעם אַרטיקל פון א. זיסקינד, באַזונדער ז׳ 148.

8. איך גיב דאָ איבער די דאָזיקע סטאַטיסטיק לויט דער בונדישער צייטונג דער אידישער אַרבעטער, נומער 10, פון יאָר 1900. די צאָל שטימען מיט דער דעמאָלטדיקער ווירקלעכקייט.

טעקסטיל־אַרבעטער

די צאָל וועבערס וואָס אַרבעטן אויף יידישע פאַבריקן דערגייט ביז אַן ערך 3,000 מאַן. פון זיי אַרבעטן 1,242 ביי די פאַבריקאַנטן און 1,600 ביי די לוינקעטניקעס. צו זיי דאַרף מען צורעכענען ביז 1,000 שפולאַרקעס, 200 נופערקעס, 100 שערקעס און ביז 40 שנעלערקעס, סך־הכל אַן ערך 4,400. פון דער צאָל זיינען 2/3 יידן, דאָס הייסט נאָענט פון 3,000. אויף די גאָר גרויסע פאַבריקן, וואָס געהערן צו קריסטן, אַרבעטן גאָרניט קיין יידן.

די אַרבעטער זיינען באַשעפטיקט אויף 70 פאַבריקן און אַן ערך ביי 200 לוינקעטניקעס. די גרעסטע צאָל וועבשטולן אויף איין יידישער פאַבריק, איז 67, די קלענסטע — 5. ביי די לוינקעטניקעס איז די גרעסטע צאָל וועבשטולן 28 און די קלענסטע — 3. אין דורכשניט קומט אַרויס אויף יעדער פאַבריק צו 17 וועבשטולן און ביי יעדער לוינקעטניק צו 8½ וועבשטול. אויף אַזאַ אופן שפילן די לוינקעטניקעס אַ גרויסע ראָלע אין דער פאַבריקאַציע. די לוינקעטניקעס קויפן ניט קיין אייגענע מאַטעריאַלן. זיי נעמען דעם מאַטעריאַל ביי די פאַבריקאַנטן אָדער ביי די סוחרים און ברענגען זיי אָפּ צוריק אַ פאַרטיקע שטיק געוועבטע סחורה.

די לוינקעטניקעס עקספלואַטירן דעם אַרבעטער פיל מער ווי די פאַבריקאַנטן. זיי צאָלן ווייניקער און די אַרבעט־באַדינגונגען זיינען ביי זיי אַ סך ערגער.

אומעטום האָבן די אַרבעטער זיך דערשלאָגן דורך שטרייקן צו אַ 12 שעהאיקן אַרבעטס־טאָג (12 שעה אין איינעם מיט מיטאָג־צייט). די שכירות איז אין דורכשניט אויף די פאַבריקן פון 6 ביז 8 רובל אַ וואָך, ביי די לוינקעטניקעס פון 4 ביז 6 רובל, די נופערקעס באַקומען 2—3 רובל אַ וואָך, די שפולאַרקעס 1½—2 רובל אַ וואָך, די שנעלערקעס און שערערקעס 3—4 רובל אַ וואָך.

גאַרבערס [9]

צום ערשטן האָט זיך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען די גאַרבעריי־אינדוסטריע ביי אונדז אין די 80ער יאָרן, פון אָנהייב אין ביאַליסטאָק און אין דעם שטעטל קרינַעק, מיט 2—3 ניט קיין גרויסע פאַבריקן. נאָך דעם זיינען צוגעקומען יעדער יאָר גאַרבערייען אין ביאַליסטאָק, סאָקאָלקע, קרינקי, שישלעוויץ, זאַ־

9. וויייל די גאַרבעריי־אינדוסטריע האָט געשפילט אַ גרויסע ראָלע פאַר דער מלחמה אין ביאַליסטאָק און אין איר רייַאָן, גיב איך דאָ איבער דעם אינהאַלט פון דעם אַרטיקל פון פאַר שטאַרבענעם ליימאַ עפשטיין, וואָס איז געווען אייגנער פון די געבילדעטסטע יידישע גאַרבערס אין ביאַליסטאָק. דער אַרטיקל איז אין ספראָוואָטשני קאָלענדאַר פּפ גאַראָדו בעלאָסטאָקו אויפן 1913 יאָר, אויסגאַבע פון „קראַסני קרעסט".

בלודאָוע. די גאַרבעריייַן זיינען אויסגעוואַקסן אין גרויסע אונטערנעמונגען. פּאַר דער מלחמה־צייט האָבן זיך געפונען אין גראָדנער גובערניע אַרום 200 לעדער־פּאַבריקאַנטן מיט אַן ערך 6,000 אַרבעטער.

דער צענטער פון דער גאַנצער לעדער־אינדוסטריע איז געווען ביאַליסטאָק. דאָס איז געשען צוליב איר גרויסער צאָל פּינאַנץ־אַנשטאַלטן, וואָס האָבן באַזאָרגט מיט געלט־מיטלען אַלע שטאָטישע און אַלע שכנישע שטעטלדיקע פּאַבריקן. ביאַליסטאָק וואַקסט דעריבער אויך ווי אַ גרויסער צענטער פּאַרן פּאַרקויף פון רויע לעדער, וואָס קומט אָן צו אונדז פון טיף־סיביר, קאַווקאַז און אויך פון דייטשלאַנד, עסטרייך און פראַנקרייך, און דירעקט פון אַמעריקע, אַר־גענטינע, טשילי. צוליב דעם זיינען די געשעפטן פון אייגקויפן די מאַטעריאַלן: פעל, גאַרבעריי־שטאָפן און עקסטראָקט, וואָס מ׳האָט באַקומען דירעקט פון אַר־גענטינע, געשפּנט געוואָרן דורך די פּאַבריקאַנטן אין ביאַליסטאָק.

ביאַליסטאָק האָט אויך געדינט ווי אַן אָפּזאַץ־מאַרק פון פּאַרטיקע לעדער. אַהער פלעגן קומען די אייגקויפערס פון דרום־רוסלאַנד און פון די צענטראַלע גובערניעס.

דער מאַנאַטלעכער אומזאַץ פון ביאַליסטאָקער לעדער־מאַרק איז אָפּגעשאַצט געוואָרן אויף דריי פערטל מיליאָן רובל.

מיט דער געשעפטס־שטימונג פון לעדער־מאַרק אין ביאַליסטאָק פלעגט מען זיך שטאַרק אינטערעסירן אויף די אויסלענדישע בערזעס[10]. אין ביאַליסטאָק זיינען דעמאָלט געווען 14 גאַרבעריייַן, וואו עס האָבן געאַרבעט 320 מאן (פון זיי זיינען געווען 100 קריסטן). פּאַרמיטלערס זיינען געווען 50. דער אַרבעטסטאָג איז ביי די יידן געווען אַ 12־שעהאיקער, ביי די קריסטן אַ 13־שעהאיקער. די שכירות איז געווען פון 4 ביז 6 רובל אַ וואָך. מ׳האָט געאַרבעט צום מאַרק, ניט אויף באַשטעלונגען. קיין מעכאַנישע מעטאָדן האָט מען דעמאָלט ניט אָנגעוועندט. אין די לעצטע 3 יאָר פון 19טן יאָרהונדערט זיינען ביי די גאַרבערס פאַרגעקומען 6 שטרייקן. אין דעם לעצטן שטרייק האָבן זיך באַטייליקט 300 אַרבעטער, ד״ה כמעט אַלע גאַרבערס. דער עיקר האָט מען געפאָדערט, אַז עס זאָל ניט זיין קיין ציל־אַרבעט און אַ קירצערן אַרבעטסטאָג. אַלע שטרייקן האָט מען אויסגעפירט.

פּאַפּיראָסניקעס

אויף יאַנאַווסקיס פּאַפּיראָסן־פאַבריק האָבן געאַרבעט 370 יידן, 200 פּאַפּי־ראָסן־מאַכערקעס, 70 ציגאַרן־מאַכערס, 50 וויקל־מאַכערקעס, 50 פּאַקערקעס און אַנדערע. קיין מעכאַנישע מעטאָדן האָט מען ניט אָנגעוועندט. די שכירות איז געווען ביי די פּרויען אַנדערהאַלבן ביז צוויי רובל אַ וואָך, ביי די מענער, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט דעם בעסערן סאָרט — פון 5 ביז 6 רובל; וואָס האָבן אויס־געאַרבעט דעם ערגערן סאָרט — פיר ביז פיר מיט אַ האַלבן רובל אַ וואָך.

10. דער אידישער אַרבעטער, נומ׳ 10, זז׳ 60—62.

מען האָט געאַרבעט צום מאַרק און אויף באַשטעלונגען. שטרייקן זיינען אין די לעצטע 3 יאָר פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט פאָרגעקומען 7. אין זיי האָט זיך באַטיליקט אַ פאַרשיידענע צאָל אַרבעטער, ביז 200. געפאָדערט האָבן די שטרייקערס, אַז מען זאָל זיך מיט זיי בעסער באַגיין און העכערן שכירות. דער בעל־הבית האָט געקעמפט מיט די אַרבעטער דורך פאָליציי, עס זיינען פאָרגעקומען אַרעסטן.

בעקערס

עס זיינען געווען אין ביאַליסטאָק אין יאָר 1900 — 80 בעקערייען. אין זיי האָבן געאַרבעט 450 יידישע בעקער־אַרבעטער. זיי זיינען געווען אייגנעטיילט אין קאָרענע בעקערס, זעמל־בעקערס, קוכן־און בייגל־אַרבעטער. אין די לעצטע צוויי פאָכן האָבן געאַרבעט אַ 50 פרויען אין עלטער פון 15 ביז 25.

מען האָט געאַרבעט אין די בעקערייען 18 שעה אַ טאָג. דער אַרבעטער פלעגט גאָרניט קומען אַהיים די גאַנצע וואָך, מיט אויסנאַמען פון מאָנטיק־דינס־טיק אויף 4—6 שעה. דער אייגיקער תענוג וואָס זיי האָבן געהאָט איז געווען... פרי צו קומען אין בעקערשן בית־מדרש און פאָרלאַנגען, אַז מ׳זאָל אויך לייענען אַ מאָל די תורה אין זייער ס פ ר־ת ו ר ה, וואָס זיי האָבן זיך פאַרשאַפט פאָר זייערע פאָרהאָרעוועטע גראָשנס מיט יאָרן צוריק. דאָס איז באמת אַן אויסטערלישע פאָרעם פון קלאַסנקאַמף: פאָדערן פון די בעלי־בתים, מ׳זאָל לייענען אויך פון זייער ספר־תורה! די שול פון דערציאונג פון די יונגנטלעכע אין די בעקערייען האָט געדויערט דריי יאָר. געצאָלט האָט מען די לערן־ייִנגלעך פון 30 ביז 50 קאָפּיקעס אַ וואָך. זיי זיינען געווען אויסגעזוכט צו אַלערליי שי־קאַנעס מצד די עלטערע אַרבעטער און פון די מיטגלידער פון דעם בעקערס משפחה.

די בעקערייען זיינען געווען אין די ערגסטע היגיענישע באַדינגונגען. די באַ־ליבטסטע שמועסן פון די דערוואַקסענע אַרבעטער ביי דער אַרבעט זיינען געווען: מיידלעך און קאָרטן. פרייטיק־צו־נאַכט פלעגן זיי אַוועקטראָגן אין די שענקען די פאָרהאָרעוועטע רובלס נאָך 100 שעה אַרבעט אַ וואָך.

די דאָזיקע שילדערונג [11] קען זיין חל נאָר אויף אַ טייל יידישע אַרבעטער. די יידישע אַרבעטערשאַפט, בכלל געזונטען, איז נאָך יעמאָלט געווען געשטימט רעליגיעז. די הפקר־עלעמענטן זיינען גיכער געווען דער יוצא־מן־הכלל. פון די דאָזיקע בעקער־אַרבעטער זיינען אַרויסגעקומען פרומע יידן און בני־תורה, ווי

11. דער באַשרייבער פון אָט דעם שלעכטן מצב איז דער געווען בייאַליסטאָקער בע־קער־אַרבעטער בענצל צאַלעוויטש, היינט אין תל־אביב. ער האָט עס געשריבן אין דער בונ־דיסטישער פאָלקסצייטונג אין וואַרשע; זע די אויסצוגן אין אונזער לעבן 1936 די נומערן 236, 237. ער טרייבט איבער, וואָרעם די זעלביקע בעקער וואָס האָבן זיך פאַרשאַפט אַן אייגענע ספר תורה און האָבן אויפגעמויערט אַ גרויסן שייגעס בית־מדרש, קענען נישט האָבן געפאַלן אַזוי גידעריק מאַראַליש און דערביי האָבן זייער עונג שבת צו קומען פרי אין בית־מדרש דאָוונען.

למשל, רבי דוד ברײַנסקי, וואָס איז אויף דער עלטער געווען דער שמש און רבי פון פּיאַסקאָווער בית־מדרש און איז געווען דער מחבר פון ספר „מנחת דוד".

שניידערס

שניידער־וואַרשטאַטן זײַנען געווען 50 מיט 200 אַרבעטער. קיין מעכאַנישע מעטאָדן האָט מען נאָך ניט אָנגעוועندט. פאַרמיטלערס זײַנען געווען 20, לערן־יינגלעך 50. מען האָט געאַרבעט אויף באַשטעלונג און פאַר די קראָמען. דער אַרבעטסטאָג איז געווען אַ 12־שעהאיקער. די שכירות איז געווען פון 4 ביז 5 רובל אַ וואָך. במשך פון די יאָרן 1898—1900 זײַנען פאַרגעקומען זעקס שטרײַקן. אין זײ האָבן געגומען אַן אנטייל אין די ערשטע 3 שטרײַקן צוזאַמען 200 און 2 שטרײַקן צוזאַמען 400, אין דעם לעצטן שטרײַק 100 מאָן. כמעט אַלע שטרײַקן האָט מען אויסגעפירט, חוץ דעם ערשטן, ווען די בעלי־בתים האָבן זיך פעסט פאַראײניקט מיטאַנאַנדער און זיי האָבן געמסרט די אַרבעטער.

אין דער שניידערײַ אין ביאַליסטאָק זײַנען געווען באַשעפטיקט 3 קאַטעגאָריעס אַרבעטער: די ערשטע קאַטעגאָריע האָט אויסגעאַרבעט מענער־קליידער, די צווייטע האָט אויסגעאַרבעט דאַמען־קליידער און די דריטע — שניידערינס. די אויסאַרבעטונג פון מענער־קליידער איז געווען דערהויבן צו אַ האַנטווערק־אַרבעט מיט אַ וואַרשטאַט, מיט אַ בעל־הבית, 6—7 אונטערמייסטערס און 1—2 לערן־יינגלעך און אַרבעט אויף באַשטעלונג. די קאַפּיטאַליסטישע אַנטוויקלונג האָט אויך דאָ געווירקט, די מאַגאַזינען פון פאַרטיקע קליידער האָבן אַנגעהויבן אַלץ מער צו נעמען אַנטייל אין דער פּראָדוקציע, עס זײַנען שוין געווען מאַגאַזינען, וואָס האָבן געהאַט צו 15 ביז 20 אַרבעטער און גרויסע האַנטווערקער־וואַרשטאַטן. די פּראָדוקטן פאַרקויפט מען נאָר דאָ אַליין און אין די אַרומיקע ערטער. אַרבעט איז געווען אַ גאַנץ יאָר, נאָר זייער פיל אַרבעט איז געווען זיבן און אַ האַלבן מאָנאַט אין יאָר, אין דער צייט איז אין שטאָט כמעט ניט געווען קיין שניידער, וואָס זאָל ניט האָבן קיין אַרבעט [12].

שלאָסערס און בלעכערס

ביי די שלאָסערס זײַנען געווען 50 וואַרשטאַטן מיט 100 אַרבעטער. קיין מעכאַנישע מעטאָדן זײַנען ניט געווען. די שכירות איז געווען 5 רובל אַ וואָך. מען האָט געאַרבעט אויף באַשטעלונג. עס זײַנען פאַרגעקומען עלף שטרײַקן במשך פון די לעצטע דריי יאָר פון 19טן י"ה. געוואונען האָבן די אַרבעטער אַכט שטרײַקן. געפאַדערט האָט מען דערהויפּט אַ קירצערן אַרבעטסטאָג. לערן־יינגלעך זײַנען געווען 75.

עס זײַנען געווען 25 בלעכער־וואַרשטאַטן, וואו עס האָבן געאַרבעט 40 אַרבעטער. קיין מעכאַנישע מעטאָדן האָט מען ניט אָנגעוועندט. דער אַרבעטסטאָג איז געווען אַ 12 שעהאיקער, די שכירות איז געווען 5 רובל אַ וואָך. מ'האָט געאַרבעט צום מאַרק. די גאַנצע צייט איז פאַרגעקומען נאָר איין שטרײַק (אין

12. דער אידישער אַרבעטער, נומ' 17 ז' 47.

1899). דעם שטרייק האָט מען אויסגעפירט. געפאָדערט האָט מען דער עיקר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג. פאַרמיטלערס זיינען געווען 5 און לערן־יינגלעך 30.

מעבל־מאַכערס

וואַרשטאַטן פון מעבל זיינען געווען אין ביאַליסטאָק 50. אין די 50 וואַרשטאַטן האָבן געאַרבעט 70 אַרבעטער. קיין מעכאַנישע מעטאָדן האָט מען ניט אָנגעוענדט. דער אַרבעטסטאָג איז געווען אַ 12 שעהאיקער. די שכירות איז געווען 5 רובל אַ וואָך. מ׳האָט געאַרבעט צום מאַרק און אויף באַשטעלונג. עס זיינען פאָרגעקומען פינף שטרייקן. געשטרייקט האָבן 50 מאַן. אָבער שטרייקן האָט מען אויסגעפירט. געפאָדערט האָט מען דערהויפט אַ קירצערן אַרבעטסטאָג און העכערן שכירות. קיין פאַרמיטלערס זיינען ניט געווען. לערן־יינגלעך זיינען געווען 100. עס זיינען פאָרגעקומען מסירות און אַרעסטן.

בויפאַכן און אַנדערע

יידישע אַרבעטער זיינען געווען נאָך אין אַ סך אַנדערע פאַכן, וואָס עס קומט ניט אויס זיך אָפצושטעלן אויף זיי. צווישן ב ו י ־ א ר ב ע ט ע ר זיינען געווען אַ סך יידן. פון די 250 מ ו ל י א ר ע ס וואָס זיינען געווען פאַרעכנט אָפיציעל אין דער אַרבעטער־באַוועגונג זיינען געווען 150 יידן. פון די 200 ב ו י ־ ס ט א ל י א ר ע ס אין דער באַוועגונג זיינען די גרויסע מערהייט געווען יידן. עס זיינען געווען אַן ערך 100 יידישע מ א ל י א ר ע ס.

וואָס שייך אַנדערע פאַכן איז געווען ק י ר ז ש נ ע ר י י כמעט נאָר אין יידישע הענט, אַן ערך 70 מאַן. א י י נ ב י נ ד ע ר י י איז געווען אַ יידישער. 25 אייבינדער־אַרבעטער זיינען געווען אָנגעשלאָסן אָן דער אַרבעטער־באַוועגונג.

מעכאַנישע וואַרשטאַטן און מעטאַל־אינדוסטריע

צווישן די מעכאַנישע וואַרשטאַטן זיינען די גרעסטע געווען וויעטשאָרעקס. וו. וויעטשאָרעקס מעכאַנישע וואַרשטאַטן זיינען געגרינדעט געוואָרן נאָך אין 1865 הינטער ביאַליסטאָק, דורך מיינער און גיטנער, און זיינען אין יאָר 1888 אַריבער־געטראָגן געוואָרן אין שטאָט. אין 1901 האָט וויעטשאָרעקס פאַבריק באַשעפטיקט 400 אַרבעטער מיט אַ סחורה־אויסגאָב אויף 220,000 רובל.

די אַרבעטער אין די וואַרשטאַטן זיינען געווען אויסשליסלעך קריסטלעכע.

עס זיינען געווען אויך יידישע קליינע מעכאַנישע וואַרשטאַטן.

צווישן זיי האָט זיך אויסגעצייכנט דער מעכאַנישער וואַרשטאַט פון משה טשיכאָצקי (אויף ביעלאָסטשאַנסקי גאַס, אין זיין הויז), אַ זון פון בערל־לייב מעכאַניק מיט זיין וואַרשטאַט אויף וואַשליקאָווער (סענקעוויטשאַ) גאַס. משה טשיכאָצקי איז געווען דער גרעסטער מעכאַניק אין שטאָט צו פאַרריכטן קעסלען

און דאָמף־מאַשינען און אַלע טיילן פון מאַשין, אפילו אין זיין טיפן עלטער, וועט ער האָט שוין זיין וואַרשטאַט אויפגעגעבן, פלעגט מען רופן אים צו פאַרריכטן קאָליע געוואָרענע מאַשינען, אָנצוווייזן זייערע פעלערן און ווי צו פאַרריכטן. ער איז געשטאָרבן דעם 5טן פעברואַר 1936, אין עלטער פון 87 יאָר. — עס זיינען אויך געווען באַקאַנט די מעכאַנישע וואַרשטאַטן פון אייזיק שטורמאַק, משה אייזנשמיד און חיים דוד פאַרבער.

[אליקום דאָלידסקי האָט אין 1898 אונטער דער פירמע „דאָלידסקי און דאָבריצקי" געגרינדעט אַ אייזנגיסעריי. 1905 האָט ער עס פאַרדונגען צו מאַזור און שקורניק. זיין זון לעאָן דאָלידסקי האָט איבערגענומען די פאַבריק איז 1918 און געגרינדעט אַ פאַבריק פאַר טשוועקעס און דראָט, וואו ער האָט באַשעפטיקט 120 אַרבעטער]. — די אַרויסגעבער

פאַראָוע מילן

די ערשטע פאַראָוע וואָלצאָוע מיל אין דעם גאַנצן ראַיאָן פון ביאַליסטאָק האָט געגרינדעט סוף 60ער אָדער אָנהייב 70ער יאָרן ר' משה באַצער אויף זיין הויף, וואָס געהערט היינט צו דער האַנטוועלקער־שול. די מיל איז געשטאַנען אויף דעם אָרט, וואו עס געפינט זיך היינט דער בית ספר עברי ראשון, שפּעטער איז די מיל אָפּגעברענט געוואָרן.

די צווייטע פאַראָוע מיל, אַן איין־שטאָקיקע געמויערטע, האָט אויפגעשטעלט לייב פערעלמאַן, לעבן יאַנאָווסקיס טאַבאַק־פאַבריק. היינט געהערט זי צום מאַנאָפאָל.

נאָכדעם ווי עס האָט אָפּגעברענט מעשלס וואָסער־מיל אויף מיל (פאַלאַצאָוע)־גאַס, האָט ער אויפגעשטעלט אַ צוויישטאָקיקע פאַראָוע מיל אויף פּיאַסקעס. אויף מיל־גאַס האָט זיך געפונען זאַקהיים און דאָווידאָווסקיס (אַ קריסט) פאַראָוע מיל. די אַלע מילן זיינען אָפּגעברענט געוואָרן. אייניג פון די גרעסטע וואָלצאָוע מילן איז געווען שטיינס מיל, וואָס די רוסישע רעגירונג האָט פאַרברענט פאַר איר אָפּטרעטן *).

*) [די גרעסטע מיל אין ביאַליסטאָק איז געווען „צערעאַ", וועלכע איז געווען אויף די שמאָלע פּיאַסקעס. די מיל איז געווען באַקאַנט אַלס „דעם אָפּיצירס מיל", דערפאַר וויל אויסגעבויט די מיל האָט אַ רוסישער אָפּיציר, וועלכער איז געווען דער קאָמענדאַנט פון די מיליטעריש פראָוויאַנט־סקלאַדן אויף וואַשילקאָוער גאַס וועלכע מ׳האָט פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה אַראָפּגעווארפן.

די מיל איז אויסגעבויט געוואָרן אַרום יאָר 1900 מיט אַלע מאָדערנע פאַר יענער צייט, אייניקטונגען מיט דער האָפענונג צו מאַלן פאַרן רוסישן מיליטער. פון דעם איז אָבער גאָרניט געוואָרן. מ׳האָט געמוזט די מיל פאַרוואַנדלען אין אַ קאָמערציעלע אונטערנעמונג פאַר דעם ביאַליסטאָקער מאַרק. ניט האָבנדיק די נויטיקע קאָפּיטאַלן האָט זיך די מיל געמוזט פאַר־מאַכן. אַרום 1908 האָבן די מיל איבערגענומען די ביאַליסטאָקער פריוואָטע באַנקירן סאַמואיל גאָלדבערג און אבא מילעצקי צוזאַמען מיט אַ דריטן שותף וועלכער איז געווען דער פּאַקטי־שער פאַראָוואַלטער. אין דער מלחמה 1914—1918 איז די מיל אונטערגעגאַנגען]. — די אַרויסגעבער.

היינט [אַן ערך 1935] געפינען זיך אין ביאַליסטאָק: אַ צווייטשטאָקיקע וואַל־צאָוונ מיל אויף מאַזאָוויעצקי גאַס פון שמואל שטופלער, אויסער אַרום שטאָט צוויי קריסטלעכע ווינטמילן און אייניע אַ יידישע אַראָפּ פּיאַסקעס פון חנא דעם מילנער.

אַ יידישע ביר־ברויעריי

עס איז געווען אין ביאַליסטאָק אַ יידישע ביר־ברויעריי פון סענדער מיאַ־דאָוניק אויף לעגיאָנאָוונ גאַס, וואָס איז נאָך דער מלחמה ליקווידירט געוואָרן.

ה. דער אַרבעטער וועלט אַרויינגעצויגן אין פּאָליטישן קאַמף.

ווי מיר האָבן געזען, זיינען די ביאַליסטאָקער יידישע וועבערס און אויך די איבעריקע אַרבעטער און אַרבעטערינס פרי געקומען פון זיך אַליין צו דעם נאַטירלעכן מיטל פון שטרייקן כדי דורך זיי אויסצובעסערן זייער עקאָנאָמישע לאָגע און ניט צוצולאָזן, אַז דער אַרבעט־געבער זאָל זיי צו פיל אויסניצן פאַר זיין טובה. וואָלטן זיי וועגן שטרייקן ניט געווואוסט פון זיך אַליין, וואָלטן זיי עס געקענט זיך דערוויסן פון תלמוד וואָס זיי האָבן געלערנט אין דער יוגנט אין חדר [13].

האָט דאָך דער שטרייק אַזוי אַרום אַן אַלטן יידישן מקור, לאַנג פאַרן סאָציא־ליזם פון מאַרקס. ווי מיר האָבן געזען, האָט פון אָנהייב די פּאָליציי געהאָלפן די שטרייקערס. אָבער אין די 90ער יאָרן האָבן די פּעטערבורגער און מאָסקווער סאָ־ציאַל־דעמאָקראַטן רעוואָלוציאָנערן זיך אָנגעהויבן צו באַנוצן מיט די אַר־בעטער־שטרייקן וויי אַ מיטל אויפצוועקן בייס רוסישן פּראָלעטאַריאַט דעם קלאַסנ־קאַמף קעגן דער בורזשואַזיע און די רעוואָלוציאָנערע קעגנערשאַפט צו דער צאַ־רישער אַלייהערשערישער רעגירונג, וואָס האָט די אַרבעטער ניט געלאָזט זיך אַרגאַניזירן.

דאָס פּאָליטישע לעבן אין רוסלאַנד איז געווען אַזאַ, אַז יעדער שטרייק פאַר אַ העכערונג אין די שכירות און פאַר בעסערע באַדינגונגען אין דער אַרבעט האָט זיך געמוזט פאַרוואַנדלען אין אַ פּאָליטישן שטרייק. די רעגירונג האָט יעדע געזעל־

---

13. אין בבא מציעא (ד ע״ז, ע״א) ווערט שוין דער שטרייק באַהאַנדלט ווי אַ יוריסטישע פראַגע: דאייקר עבידתא ואמרו פועלים (אַז די אַרבעט איז געווען טייערער, און עס האָבן געשטרייקט די פועלים) אַדער: דזיל עבידתא ואימר בעל הבית (אַז עס איז געווען בי־ליקער די אַרבעט, און עס האָט געשטרייקט דער בעל־הבית). עס האָט זיך שוין געפונען דעמאָלט אַ העברעאיש טעכניש וואָרט „אימור״ אויף „שטרייק״.

דער שורש פון אימור איז פון „מרי״, ווידערשפּעניקן, רעוואָלוציאָנירן (זע לוי, נייַ־העברעאישער און כאַלדעאישער ווערטערבוך, ערשטער באַנד 100). אָבער רש״י דערקלערט דאָ: „לשון הפרש ונזור אחור ומתרחק בין הדבר ובלשון המקרא דומה לו: „כעת במרום תמריא״ (איוב ל״ט). רש״י מאַכט דעם שטרייק ניט פאַר אַ מרידה, אַ ווידערשפּעניקייט, נאָר פאַר אַ דערהויבונג, ווי דער פּויגל דערהייבט זיך מיט זיין פליגן. לויטן דין אין תלמוד (ב״מ ע״א): פּועל יוכל לחזור אפילו בחצי יום — דער אַרבעטער מעג חרטה האָבן אויף זיין שכירות אפילו אין מיטן טאָג.

שאַפּטלעכע באַוועגונג, יעדן אויסדרוק פון אויפרודערונג באַטראַכט ווי אַ סכנה, וואָס רוקט זיך אָן צו צעטרייסלען די יסודות פון איר מאַכט. זי האָט געפּרואווט אונטערקויפן די אַרבעטער; זי האָט געפּרואווט זיך צוחנפּענען צו זיי; זי האָט אפילו געפּרואווט זיי צו אַרגאַניזירן. אָבער הינטער די חניפות, הינטער דער מאַסקע פון פריינדשאַפט האָט זיך באַהאַלטן דאָס פאַרכמורעטע פּנים פון דער אויטאָקראַטיע, וואָס צאַפּלט זיך און שרעקט זיך, וועו זי דערזעט, ווי עס וואַקסט אויס אַ נייע מאַכט, וואָס מען קען איבער איר קיין שליטה ניט האָבן.

דער דורכשניטלעכער אַרבעטער האָט טאַקע ניט געהאַט קיין קלאָרן באַגריף וועגן דעם, אָבער זיין האַרץ איז געווען פול מיט פּראָטעסט און מיט רעוואָלוציאָנערן גייסט. די ווירקלעכקייט איז געווען אַזוי, אַז די שטרענגע בליקן האָבן אויף אים געלויערט אויף שריט און טריט, פון אַלע זייטן.

דער עקאָנאָמישער מצב פון די רוסישע פאַבריק־אַרבעטער, איבערהויפּט פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע אין מאָסקווע און איוואַנאָוו־וואָזניעסענסק, איז געווען לויט די שילדערונגען פון די עקאָנאָמיסטן אַ שרעקלעך שלעכטער. זיי זיינען געווען דערנידעריקט צו אַ שקלאַפן־מצב ביי די רייכע מיליאָנערן־פאַבריקאַנטן, גאָר קיין פאַרגלייך ניט צו דעם פיל בעסערן עקאָנאָמישן צושטאַנד פון די יידישע פאַבריק־אַרבעטער אין תחום המושב.

אונדזערע יידישע סאָציאַל־דעמאָקראַטן און רעוואָלוציאָנערן זיינען אָנגעקומען פון רוסלאַנד אָנצוווענדן דאָס, וואָס זיי האָבן געלערנט ביי זייערע חברים דאָרטן, אויך ביי די יידישע אַרבעטער אין תחום המושב. זיי זיינען געקומען די יידישע אַרבעטער צו אַנטוויקלען און אויסצובילדן פאַר רעוואָלוציאָנערן און צו פאַרוואַנדלען זייערע עקאָנאָמישע שטרייקן אין פּאָליטישע, — צו העלפן באַפרייען דעם גרויסן 140־מיליאָניקן רוסישן פאָלק פון דער צאַרישער ממשלה [14].

די ערשטע פּיאָנערן פון פּאָליטישן קאַמף

די ערשטע פּיאָנערן, וואָס זיינען אַראָפּגעקומען קיין ביאַליסטאָק אין 1895 זיינען געווען: ליבע אייזענשטאָט (לעווינזאָן), שמואל גאָזשאַנסקי, אַלבערט און באַשע זאַלקינד. זיי האָבן אַרגאַניזירט אין ביאַליסטאָק עטלעכע קרייזלעך און האָבן געדונגען אַ קאָנספּיראַטיווע קוואַרטיר, וואו נחום ליפּשיץ האָט אויף אַ העקטאָגראַף געדרוקט פּראָקלאַמאַציעס און בראָשורן. אין פעברואַר 1896 איז די קוואַרטיר דורכגעפאַלן, און גלייך נאָך דעם זיינען אַרעסטירט געווארן אייזענשטאָט, גאָזשאַנסקי, ליפּשיץ, אַלבערט און מאַשע זאַלקינד און אַנדערע. אַלע זיינען זיי פאַרשיקט געווארן אין מזרח־סיביר.

דאָך איז די פּאָליטישע באַוועגונג אין ביאַליסטאָק ניט ליקווידירט געווארן. אין גיכן איז זי צוריק אויפגעשטעלט געווארן. ביני לביני האָט זיך געגרינדעט אין

14. איך ניץ דאָ אויס: דער רויטער פּנקס, ערשטער זאַמלבוך, דער אידישער אַרבעטער און נ. א. בוכבינדער, די געשיכטע פון דער אידישער אַרבעטער־באַוועגונג, ווילנע 1931.

ווילנע, אויף דעם צוזאַמענפאַר פון 25טן ביז 27טן סעפטעמבער 1897, דער „בונד", און ער האָט שוין דאָ אַרייַנגעשיקט זיינע פּיאָנערן. אין דעם פּעריאָד 1897 ביז 1900 האָבן אין ביאַליסטאָק אַקטיוו געאַרבעט: אַבראַם בענציע (אַ וועבער), מונווּעס (אַ וועבער), פֿאַוועל ראָזענטאָל (פּ. אַנ־מאַן), אַ דאָקטאָר מעדיצין, (אַ ברודער פון היגן שפּיטאָל־כירורג) און זיין ווייב אַנאַ, איזביצקי (מיכאַלעוויטש) און אַנדערע[15].

דער צווייטער שטרייק קעגן די לוינקעטניקעס

זיי האָבן שוין אָנגעפירט אין ביאַליסטאָק די שטרייקן, וואָס דאָס איז געווען זייער הויפּט־אַרבעט. דאָס זעט מען שוין פון דעם צווייטן שטרייק (1898) מיט די לוינקעטניקעס (וועגן ערשטן שטרייק, וועז די פּאָליציי האָט געהאָלפן די וועבערס, האָבן מיר דערמאָנט אויבן) צו פֿאַרגרעסערן וויכטיקייט פון זיערע וועבערס פון 7 ביז 8 קאָפּיקעס פון מאָטעק. זיי האָבן געוואָלט דערמיט איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל פּטור צו ווערן פון די לוינקעטניקעס אויף שטענדיק. וואָרעם אַז דער אונטערשייד פון לוין ביים פֿאַבריקאַנט און ביים לוינקעטניק וועט זיין אַ קליינער, וועט דאָך דער לעצטער ניט האָבן פון וואָס צו עקסיסטירן. דער שטרייק, אונטער דער אָנפירונג פון „בונד", האָט שוין געדויערט 9 וואָכן און איז געווען אַ פֿאַרביטערטער. די פּאָליציי האָט שוין געוואוסט, אַז דער שטרייק איז שוין דער־הויפּט אַ פּאָליטישער. האָט די פּאָליציי און זשאַנדאַרמעריע שוין געוודפט די שטרייקערס. דער שטרייק האָט אָנגעמאַכט אַ גרויסן רושם און טומל. פון גראָד־נע איז אָנגעקומען דער גובערנאַטאָר, דער גובערנסקער פֿאַבריק־אינספּעקטאָר און 6 זשאַנדאַרמען. די שטרייקערס האָט מען אונטערשטיצט מיט געלט, דער עיקר די אַנדערע ביאַליסטאָקער אַרבעטער. אָבער צום סוף זיינען זיי דורכגעקומען מיט אַ פּשרה. דעם ערשטן סעפטעמבער האָט זיך ווידער אָנגעהויבן די אַרבעט צו 7 מיט אַ האַלבע קאָפּיקע פון מאָטעק. אין דעם דאָזיקן שטרייק האָבן די אַרבעטער באַגאָסן דאָס פּנים פון מיינעם אַ לוינקעטניק משה יצחק געבעל, אַ ראַדזינער חסיד, מיט שוועבלזייער, אים בלינד צו מאַכן, אָבער ער איז דערפון נצול געוואָרן — דאָס פּנים איז אים נאָר פֿאַרברענט געוואָרן.

אָבער אין אַ יאָר אַרום, אין 1899 אין מערץ (ח' ניסן תרנ"ט) האָט מען דער־הרגעט שבת־צו־נאַכטס אַ לוינקעטניק מענדל בר' צבי ליובעל, וואָס האָט זיך גערופן מענדל קאָלנער, בשעת ער איז געגאַנגען פון שטיבל נאָך קידוש החודש אויפן שולהויף. מען האָט אים צעשניטן אויף שטיקער. די דאָזיקע אכזריותדיקע רציחה האָט גמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם אין דער גאַנצער שטאָט. דער פּראָ־קוראָר האָט געקניט ביים צושניטענעם קערפּער און האָט אויסגעשריען: „דו, ערד, פֿאַרדעק ניט דאָס בלוט פון אַן אומשולדיקן דערהרגעטן!"

די בונדיסטישע צייטונג דער אידישער אַרבעטער (נומער 10, זייט 26) דערציילט, אַז אין דעם שטרייק קעגן די לוינקעטניקעס אין מאַרץ 1899

15. זען דעם אַרטיקל פון פּ. אַנ־מאַן אין רויטן פּנקס, באַנד ו, וואַרשע 1921.

האָט מען געפונען אין גאַס אַ לוינקעטניק אַ געקוילעטן, אויף אים און אויף עטלעכע זיינע חברים האָבן אַרבעטער־וועבערס געטראָגן אַ שטאַרקע שנאה אין האַרצן פאַר זייער שפיאָנעריי און מסירות, וואָס צוליב זיי האָט מען פאַרשיקט עטלעכע אַרבעטער. האָבן זיך געפונען עטלעכע אַרבעטער, וואָס אין זיי האָט געברענט די נקמה פאַר זייערע בריידער, און האָבן געהרגעט איינעם פון די לוינקעטניקעס ניט זאָגנדיק וועגן דעם די איבעריקע חברים און דער אַרגאַניזאַציע, וואָס וואָלטן צוליב זייערע פרינציפן ניט דערלאָזן צו דעם פאַרברעכן. די וואָס האָבן געהרגעט דעם לוינקעטניק האָט מען ניט געפונען, נאָר אַנשטאָט זיי האָט מען לויט דעם אָנווייז פון די לוינקעטניקעס אַרעסטירט מענטשן, וואָס האָבן צו דער מעשה קיין שייכות ניט געהאַט. אָן אַ פאַרשוּנג, אָן ראיות האָט מען זיי אָפּגעהאַלטן אַ יאָר צייט אין געפענגעניש און מ׳האָט זיי פאַרשיקט אַדמיניסטראַטיוו אין סיביר.

ביאַליסטאָק ווערט צייטווייליק דער צענטער פון „בונד״

אין יאָר 1900 איז ביאַליסטאָק געוואָרן דער צענטער פון „בונד״ אויף אַ משך פון אַנדערהאַלבן יאָר. סוף מאַי 1901 איז אין ביאַליסטאָק צונויפגערופן געוואָרן דער פערטער צוזאַמענפאָר פון „בונד״, אָבער אין דער צייט איז אין ביאַליסטאָק געווען דער גרויסער קריזיס[16]. א גרויסער טייל יידישע פאַבריקן האָבן זיך אָפּגעשטעלט. וועבערס האָבן גהונגערט. ממילא האָט מען קיין שטרייקן ניט געקענט מאַכן. האָט זיך דער „בונד״ גערעכנט באַשעפטיקן מיט לערנען מיט די אַרבעטער אויסצוּבילדן זיי דורך קרייזלעך. אויפן פערטן צוזאַמענפאָר פון „בונד״ אין ביאַליסטאָק איז אָנערקענט געוואָרן, אַז דער בעסטער מיטל אויף אַרייַנצוציען די ברייטע מאַסן אין דער באַוועגונג איז דער עקאָנאָמישער קאַמף. ווי מיטלען פון פאָליטישן קאַמף האָט דער צוזאַמענפאָר אָנערקענט: 1) די פאָליטישע מינדלעכע און שריפטלעכע אַגיטאַציע, 2) פאָליטישע דעמאָנסטראַציעס, 3) שטרייקן פון דעם ערשטן מאַי מיט אַרויסשטעלן פאָליטישע פאָדערונגען.

„דער צוזאַמענפאָר דריקט אויס די סאָלידאַרישקייט פון דעם גאַנצן אַרגאַניזירטן יידישן פּראָלעטאַריאַט מיט אונדזערע רוסישע חברים אין זייער קאַמף קעגן דער פאָליטישער רעכטלאָזיקייט פון די מאַסן, וואָס האָט זיך דערהויפּט אינטענסיוו אַרויסגעוויזן אין די לעצטע חדשים אין פעטערבורג, מאָסקווע, קיעוו, כאַרקאָוו און אַנדערע שטעט, חוץ דעם דריקט דער צוזאַמענפאָר אויס זיינע סימפּאַטיעס דער גאַנצער סטודענטנשאַפט, וואָס קעמפט פאַר דער אַקאַדעמישער פרייהייט און קעגן דער פאָליציייאישער ווילקיר״[17].

ס׳באַקומט זיך, אַז דער צוועק פון „בונד״ איז פון אָנהייב אָן געווען אַ פּאָליטישער און אַן אַלגעמיין רוסישער, ניט קיין עקאָנאָמישער, און אַ פשיטא שוין ניט קיין ספּעציפיש יידישער.

---

16. א בונדיסטישער שרייבער, וואַרפט אין דער אידישער אַרבעטער, נומ׳ 10, ז׳ 25, די שולד פאַרן קריזיס אויף די יידישע פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן כלומרשט געלעבט צו פאַרשוועדעריש. אין־דער־אמתן איז דער קריזיס דעמאָלט געווען אַ וועלט־קריזיס צוליב די שטענדיקע עקאָנאָמישע סיבות פאַר קריזיסן.

17. געניויער וועגן דעם זען בייַ בוכבינדערן, דצ״וו.

אמת, עס האָט זיך געשאַפן אַ גרויסע שפּאַלטונג אין „בונד". עס האָבן זיך געפונען אַזעלכע וואָס האָבן געפאָדערט, אַז די טעטיקייט פון יידישן פּראָלעטאַריאַט זאָל זיך באַגרענעצן נאָר מיט דער אַרבעט אויף אויסבעסערן די עקאָנאָמישע לאַגע אַליין און זיך דערווייטערן פון דער פּאָליטישער אַרבעט.

אין דער שפּיץ פון דער ריכטונג איז געשטאַנען די באַקאַנטע סאָציאַליסטין און פּאָלקס־טוערין מאַשע ווילבושעוויטש. זיי האָבן זיך אָנגערופן די „אומאָפּהענגיקע", אָדער מען האָט זיי גערופן מיט ביטול די „זובאַטאָווצעס"" (אויפן נאָמען פון זובאַטאָוו, דעם באַרימטן זשאַנדאַרם פון דער מאָסקווער אָכראַנע, וואָס האָט צוגעזאָגט צו שטיצן די אַרבעטער־באַוועגונג, ווען זי וועט זיך באַגרענעצן נאָר מיט עקאָנאָמישער אויסבעסערונג אַליין.)

פּלעווע, דער גרויסער רעאַקציאָנער און אַנטיסעמיט, האָט געמאַכט אַ סוף אויך צו די „אומ־אָפּהענגיקע", דערקלערנדיק אויך זיי פּאַר רעוואָלוציאָנערן, און די גאַנצע באַוועגונג איז צעשטערט געוואָרן.

קאַפּיטל פּיר

די שטורמישע יאָרן 1900—1907

א. דער קריזים פון 1900

יידן־סוחרים און יידן־פאַבריקאַנטן האָבן ניט געהאַט קיין באַזונדערן עול־מלכות. אויב זיי האָבן געליטן פון דער צאַרישער מאַכט, איז עס געווען מחמת דעם וואָס אויך זיי האָבן געמוזט, פאַרשטייט זיך, זיך אונטערוואַרפן די בייזע געזעצן מיט זייער „קראַמיע יעוריעוו". יידן האָבן שטאַרק געליטן פון מיליטער־דינסט, און די אָרעמערע אין אַ סך אַ גרעסערער מאָס ווי די רייכערע. אָבער די צאַרישע מאַכט האָט ניט ספּעציעל גערודפט דעם יידישן סוחר אָדער דעם יידישן פאַ־בריקאַנט.

ביים עפענען נייע געשעפטן האָט מען קיין שווערישקייטן ניט געמאַכט. ביים עפענען נייע פאַבריקן האָט מען זיך צו די פאַבריקאַנטן ניט געטשעפּעט. עס איז ניט געווען קאַנטיק אַז מען זאָל וועלן אַרויסשטופן דעם יידישן פאַבריקאַנט. אויב עס איז שוין לאַנג אַוועק די תקופה פון העלפן דער טעקסטיל־אינדוסטריע זיך פונאַנדערצוואַקסן, ווי דאָס איז געווען אין אַנהייב פון 19טן י"ה, איז אָבער אויך ניט געווען קאַנטיק אַז מען זאָל איר שטעלן שווערישקייטן, ווייל זי ליגט צום גרעסטן טייל אין יידישע הענט.

קיין גרויסע שטייערן און אָפּצאָלן זיינען ניט געווען. פאַר אַ 25־רובלדיקן בילעט, דעם אַזוי גערופענעם „פּראָמיסלאָוע בילעט", האָט אַ מיטלמעסיקער פאַ־בריקאַנט געקענט פאַבריצירן און האַנדלען אויף הונדערטער טויזנטער רובל, וועט רעדט נאָך אַ סוחר פון דער צווייטער גילדע, וואָס דער בילעט פאַר דעם האָט געקאָסט סך־הכל 120 רובל. אפילו מיט די שפּעטער צוגעקומענע הוספות זיינען די שטייערן געווען פאַרהעלטניש־מעסיק קליין, באַזונדער וועט מען פאַרגלייכט זיי מיט די שטייערן מצד דער פּוילישער מאַכט, (נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה). עס איז אפילו געווען אַ שטייער־אינספּעקטאָר וואָס פלעגט רעווידירן, צי מען האָט ריכטיק באַגוצט די בילעטן און צי מען האָט געקויפט די געהעריקע בילעטן און גילדעס. אָבער דער שטייער־אינספּעקטאָר איז ניט געווען זעלבשטענדיק. צו אים זיינען געווען צוגעשטעלט צוויי דעפּוטאַטן פון מאַגיסטראַט, אַ ייד און אַ קריסט. זיי האָבן געהאָלפן רעגולירן זיינע פאַראָרדענונגען. חוץ דעם — דאָס רוב „פּאָדאַטנע" אינספּעקטאָרן זיינען געווען אויף געהאַלט ביי דער סוחרישער גע־זעלשאַפט, כדי ער זאָל ניט באַשווערן מיט איבעריקע פאָדערונגען. קיין שום באַזונדערע אָפּצאָלן האָבן יידן ווי סוחרים אָדער ווי פאַבריקאַנטן ניט געהאַט.

עס איז געקומען די פּאַרווערונג מצד דעם גראָדנער גובערנאַטאָר צו עפענען וועשעריין, פּאַרבעריין און אַפּרעטורן ביי די טייכן ביאַלע און סופּראַסלע, כדי זיי ניט צו פּאַרשמוצן. האָבן יידן גיך זיך אַן עצה געגעבן. מען האָט געעפנט קאָמפּלעטע פּאַבריקן ביי דער נאַרעוו, אויף יענער זייט ביאַליסטאָק, וואָס האָט שוין געהערט צו לאָמזשער גובערניע, אין די דערפער זלאָטאָריע און באָבין. אָט די ביידע דערפער זיינען פון די רוסן אינגאַנצן פאַרברענט געוואָרן אין אָנהייב פון דער [ערשטער] וועלט־מלחמה.

אָבער די גינסטיקע לאָגע, וואָס ווערט דאָ געשילדערט, האָט ניט פאַרהיט דעם יידישן פּאַבריקאַנט, ווען עס איז געקומען אַ גרויסער קריזיס אין דער גאַנצער טעקסטיל־אינדוסטריע. אָט דער קריזיס איז פאַרבונדן מיט אַן אַלגעמיינעם קריזיס אין אינדוסטריע און האַנדל, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט די גאַנצע רוסיש־פּוילישע אינדוסטריע און האַנדלס־וועלט.

גאָר באַזונדער שווער האָט דער קריזיס געבושעוועט אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע. עס האָבן געליטן אַלע ראַיאָנען, אויך די גרויסע ראַיאָנען — מאָסקווע, איוואַנאָוו־וואָזנעסענסק און לאָדזש. אָבער אפשר נאָך שווערער ווי דאָרטן האָט דער קריזיס זיך אָפּגערופן אין ביאַליסטאָק.

אָט די פּעריאָדישע קריזיסן אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע זיינען אַ פּאָר־שטענדלעכע דערשיינונג. זיי זיינען אַזוי צו זאָגן „נאַטירלעך" פּאָר דעם קאָפּיטאַליסטישן אופן פון פּאַבריצירן. זיי פלעגן זיך אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע איבערחזרן כמעט מיט מאַטעמאַטישער פּינקטלעכקייט שיער ניט יעדע פינף יאָר. די סיבה איז אַ פּשוטע: ווען דער נאָכפרעג אויף סחורות פלעגט זיך פאַרגרעסערן, האָט דאָס במילא געפּירט צו אַ פאַרגרעסערונג פון דער פּראָדוקציע. אָבער אָט די פאַרגרעסערונג פון דער פּראָדוקציע איז געווויינטלעך געקומען אין אַ גרעסערן מאַסשטאָב ווי דער באָדאַרף איז פאַקטיש געווען. דאָס האָט שטענדיק געפּירט דערצו אַז דער מאַרק זאָל ווערן איבערגעזעטיקט מיט סחורה. מען האָט פאָר דער איבעריקער סחורה ניט געקענט געפּינען קיין קאָנסומענט.

כדי דאָס זאָל זיין ניט בלויז אַן אַלגעמיינע סכעמע, זאָל מען אויך האָבן אין זינען אַז מען האָט דעמאָלט די פּראָדוקציע געהאַלטן אין פאַרגרעסערן מיט קינסטלעכע מיטלען, איבערהויפּט מיט פרייַע, אינגאַנצן ניט־קאָנטראָלירטע קרעדיטן, וואָס געקראָגן האָבן זיי סיי די פאַבריקאַנטן סיי זייער קונדשאַפט. דער באַדאַרף אין סחורות איז געווען דעריבער פיל קלענער פּאַרן אָנבאָט. האָבן די קונדשאַפט־קאָנסומענטן, און ממילא אויך די פאַבריקאַנטן, ניט געקענט דערפילן זייערע התחייבותן צו דעקן זייערע חובות, איז אַנטשטאַנען דער אַלגעמיינער קריזיס מיט קעגנזייטיקע באַנקראָטן.

אין ביאַליסטאָק זיינען דעמאָלט אין משך פון אַ פּאָר יאָר אַראָפּגעשטויסן געוואָרן פון פּלאָץ דער גרעסטער טייל פון די קלענערע און מיטעלערע און אפילו גרעסערע יידישע פאַבריקאַנטן מיט קאַמפּלעטע פאַבריקן. אַזוי למשל האָט שטאַרק

געליטן די חסידישע פאַבריקאַנטן־פאַמיליע אַהרן סוראַזסקי מיט די זין. אַנדערע האָבן עמיגרירט פון ביאַליסטאָק און אַנדערע זיינען געבליבן אַרעם און הילפלאָז.

פאַבריקן האָבן זיך געשלאָסן, אַרבעטער האָבן פאַרלאָרן אַרבעט. ווי אין יעטווידן קריזיס, ליידן אויך אין דעם פאַל די אַרבעטער צום מערסטן. זיי האָבן דאָך ניט געהאַט קיין גרייטע קאַפּיטאַלן. עס האָט אויך ניט געקאָנט זיין קיין אַליין־הילף, ווייל ממש די גאַנצע יידישע אַרבעטערשאַפט איז געווען אָנגעגריפן.

עס זיינען געווען אַרבעטער, וואָס זיינען געגאַנגען איבער די הייזער און האָבן געבעטן נדבות[1]. די אַרעמקייט איז געווען אַזוי גרויס אַז ווען מען האָט געעפנט פאַר די אַרבעטער אַ ביליקע יידישע קיך, ווו אַ מיטאָג האָט געקאָסט 4 קאָפּיקעס, האָבן אַ סך אַרבעטסלאָזע ניט געקענט צאָלן אפילו אַזאַ קלייניקייט. זיי האָבן געמוזט בעטן די אַדמיניסטראַציע פון קיך, אַז מען זאָל זיי געבן מיטאָג אומזיסט. ביז מאָנאַט מאַי פון דעם יאָר האָט מען אַרויסגעגעבן אַלע טאָג צו 150 מיטאָגן אָן געלט.

ב. דער אויפשטייג אין דער אַרבעטער־באַוועגונג

די פאַרשטאַרקטע טעטיקייט פון „בונד"

זינט דעם יאָר פון קריזיס האָט אין ביאַליסטאָק זיך שטאַרק פאַרברייטערט און זיך פאַרפעסטיקט דער „בונד". אין 1899 זיינען געווען אין שטאָט נאָר 200, אָבער אין 1901 — שוין 700 אַרגאַניזירטע אַרבעטער. דער אידישער אַר־בעטער (נומער 10, זייט 65) דערציילט: „די ביאַליסטאָקער מאַסע איז פאָליטיש ניט אַנטוויקלט, כאָטש איר פאָליטישער באַוואוסטזיין איז גרעסער ווי ביי די אַרבעטער פון די אַרומיקע שטעט, וואָס דאָס דערקלערט זיך דורך דעם, וואָס דאָ איז כמעט אוממעגלעך מינדלעך צו אַגיטירן צווישן דער מאַסע. אויף דער אַנט־וויקלונג פון דער מאַסע ווירקט געווויס די שטופע פון קולטור און בילדונג פון דער בורזשואַזיע און דער בורזשואַזער אינטעליגענציע, אָבער די ביידע שיכטן פון דער באַפעלקערונג זיינען דאָ זייער ניט קולטורעל. די באַוועגונג האָט דאָ געהאַט אַ גוטע ווירקונג אין דעם זין, וואָס זי האָט אַנטוויקלט די מאַסע, דער חשק צו קענטעניש וואָקסט ביי דער מאַסע פון טאָג צו טאָג. אין דער „זשאַרגאָנישער" לי־טעראַטור (קיין אַנדערע פאַרשטייט זי ניט) זוכט זי אַן ענטפער אויף די פילע פראַ־געס, וואָס אינטערעסירט איר. ליטעראַטור פאָדערט מען אַזוי פיל, דאָס עס איז ניט מעגלעך צו באַפרידיקן אַלע פאָדערונגען. די אַרגאַניזאַציע אַנטוויקלט דעם פאָליטישן באַוואוסטזיין ביי די אַרבעטער דורך פאַרלעזונגען, דורך פראָפאָגאַנדיס־טישע קרייזלעך, דורך פאַרשפרייטונג פון אומלעגאַלער ליטעראַטור (די זעלביקע ליטעראַטור האָט מער ווי 200 שטענדיקע לעזער), דורך אַן אַרטיקן אַרגאַן (ד ע ר ב י א ל י ס ט א ק ע ר אַ ר ב ע ט ע ר, וואָס איז שוין אַרויס פון

1. דער אידישער אַרבעטער, נומ' 10, ז' 25.

אים דער נומער 2), דורך פלוגבלעטלעך (נומ. 1—2). די פלוגבלעטלעך פאַר־שפרייטן זיך צווישן דער גאַנצער מאַסע".

דער „בונד" האָט פאַרברייטערט זיין אַגיטאַציע דורך פּראָקלאַמאַציעס אויך צו די האַנדלס־אַנגעשטעלטע, אויסער דורך בונדישער ליטעראַטור האָט ער גע־ווירקט דער עיקר מיט פאַרזאַמלונגען, איבערהויפּט אין ביאַליסטאָקער וואַלד זומער־צייט. מען פלעגט איינאָרדנען מאַי־פאַרזאַמלונגען, פייערן דעם יוביליי פון „בונד", פון א ר ב ע ט ע ר ש ט י מ ע, פון די דעקאַבריסטן. מען האָט גע־פייערט אין 1901 דעם 30טן יאָרצייט פון דער פאַריזער קאָמונע, פון דער רע־וואָלוציע פון 1848 און דעם יאָרצייט פון קאַרל מאַרקס טויט. עס האָט זיך אויך געשאַפן א פּראָפעסיאָנעלער פאַראיין פון די גאַרבער.

פון ביאַליסטאָק איז אַרויסגעגאַנגען די איניציאַטיוו אויף אַלע רוסישע סאָ־ציאַל־דעמאָקראַטישע אַרגאַניזאַציעס. פון ביאַליסטאָק זיינען אַרויסגעקומען א סך אַגיטאַטאָרן. אָבער די צווייטע קאָנפערענץ פון דער רוסלענדישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פאַרטיי אין ביאַליסטאָק, אין אַפּריל 1902, מיט דער באַטייליקונג פון בונד, איז דורכגעפאַלן און מען האָט דערביי אַרעסטירט די הויפּט־אָנפּירערס. דערמיט האָט זיך געענדיקט דער ביאַליסטאָקער פּעריאָד[2].

אָבער אויב ביאַליסטאָק איז מער ניט געווען דער צענטער פאַרן גאַנצן „בונד", איז אָבער די אַרטיקע טעטיקייט ניט אָפּגעשוואַכט געוואָרן. דורכן „בונד" איז דער ביאַליסטאָקער יידישער אַרבעטער געווען פאַרבונדן מיט געשעענישן אין קאָמף קעגן צאַריזם בכלל. ביאַליסטאָקער אַרבעטער האָבן שטאַרק איבערגעלעבט די וויכטערדיקע צוויי וויכטיקע און בלוטיקע געשעענישן:

א) די בונדישע דעמאָנסטראַציעס דעם 1טן מאַי 1902 אין ווילנע האָבן זיך פאַרענדיקט מיט אַן אכזריותדיקער עקזעקוציע איבער די אַרעסטירטע דע־מאָנסטראַנטן. דאָס ערשטע מאָל האָט מען אָנגעוועדט לייבשטראָף איבער יידישע אַרבעטער, לויטן באַפעל פון ווילנער גובערנאַטאָר פאָן וואל. דעם 5טן מאַי 1902 האָט דער אַרבעטער־בונדיסט הירש לעקערט צוויי מאָל אויסגעשאָסן אין אים און האָט אים נאָר פאַרוואונדעט, אָבער ניט דערהרגעט. מ׳האָט לעקערטן אויפגעהאָנגען דעם 27טן מאַי.

ב) אין יאָר 1903 האָט פלעווע אַרגאַניזירט אין קעשענעוו א פּאָגראָם, דעם 6טן און 7טן אַפּריל, וואָס האָט געמאַכט א גרויסן רושם אין דער וועלט, און אין האָמעל א פּאָגראָם — פון דעם 24טן אויגוסט ביזן 1טן סעפּטעמבער.

אין 1904 האָט זיך אין ביאַליסטאָק אין צוזאַמענהאַנג מיט דער רוסיש־יא־פּאָנישער מלחמה געמערקט אַן אויפשטייג אין דער אַרטיקער אַרבעטער־באַוועג־גונג, אַזוי ווי ביי די רוסישע אַרבעטער אין פּעטערבורג, מאָסקווע און אין די אי־בעריקע גרעסערע ערטער. די בונדישע אַרגאַניזאַציע האָט געפירט אַן אינטענסיווע אַרבעט.

2. זען רויטער פּנקס, ערשטער זאַמלבוך, זז׳ 65—70.

דער פאַקטישער אָנפירער פון „בונד" אין ביאַליסטאָק אין די יאָרן 1903—1905 איז געווען באָריס כהן, באַקאַנט אונטערן נאָמען ווירגילי, פון ווילנע. ער איז געווען דער אָפיציעלער פירער פון דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־באַוועגונג אין ביאַליסטאָק.

זייער אָפט זיינען אין די וועלדער און אין פאַרשיידענע ערטער הינטער דער שטאָט אייגעאָרדנט געוואָרן גרויסע מיטינגען. דעם 22טן פעברואַר און 4טן אויגוסט 1904 האָט די אַרבעטערשאַפט אַרגאַניזירט צוויי גרויסע דעמאָנסטראַציעס. די פּאָליציי האָט באַמערקט די דאָזיקע אויפלעבונג. זי האָט אויסגעוואַרט אַ גינסטיקן מאָמענט כדי זיך אָפּצורעכענען מיט די יידישע אַרבעטער.

די ביאַליסטאָקער פּאָליציי האָט געהאַט אַ שם מיט איר אכזריות. זי האָט פֿשוט ג ע ו ו י ל ד ע ו ו ע ט , אירע מעשים האָבן ניט געווואוסט פון קיין גרענעצן. דער געהילף־אָנפירער פון דער זשאַנדאַרמעריע־אָפּטייל‌ונג פון ביאַליסטאָקער קרייז איז דעמאָלט געווען דער ראָטמיסטער גריבאָיעדאָוו, וואָס מען האָט אים נאָכדעם געהרגעט אין גראָדנע. מען פלעגט כאָפּן אַרבעטער אין די גאַסן און אַן אַ שום סיבה זיי שלאָגן מכות רצח אין די צירקלען. די פּאָליציי האָט זיך באַגאַנגען מיט די אַרבעטער מערדערלעך, דאָס וואָס מען האָט זיך ניט דערלויבט אין אַנדערע שטעט האָט זיך ביאַליסטאָקער פּאָליציי יאָ דערלויבט.

די שחיטה דעם 12טן סעפּטעמבער 1904

דעם 12טן סעפּטעמבער 1904, דעם 2טן טאָג סוכות, איז אין וואַלד פאַרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג פון 300 אַרבעטער. נאָך דעם ווי די פאַרזאַמלונג האָט זיך שוין געהאַט געענדיקט, און די אַרבעטער זיינען גרופּנווייז געגאַנגען אין שטאָט אַריין, האָבן זיי זיך ביים ברעג וואַלד אָנגעשטויסן אויף דער פּאָליציי. די פּאָליציאַנטן זיינען אַלע געווען געקליידט שוואַרץ, און אין דער פינצטער האָט מען זיי ניט געקענט באַמערקן. עס האָט זיך געהערט אַ געשריי: שטיין! און די אַרבעטער האָבן זיך אָפּגעשטעלט; טייל האָבן געפּרואוועט אַנטלויפן. אָבער די חברים האָבן זיי אָפּגעהאַלטן. עטלעכע מינוט איז דער עולם געשטאַנען שטיל, פרידלעך פּנים אל פּנים מיט דער פּאָליציי. פּלוצלונג האָט זיך הערהערט אַ שיסעריי, און דער וואַלד האָט אָפּגעהילכט מיט האַרץ־רייסנדיקע קולות. די פּאָליציאַנטן האָבן געשאָסן אין דעם פ ר י ד ל ע כ ן עולם אַרבעטער ניט מיט פוסטע, נאָר מיט אמתע קויל. אויף דעם עולם איז אָנגעפאַלן אַן אימה. די רייען האָבן זיך אַ וויג געטאָן, און די אַרבעטער האָבן אָנגעהויבן לויפן און גלייך נאָך זיי איז געלאָפן פּאָליציי. עס האָבן געפּייפט די קויל‌ן, די פּאַרוואונדעטע זיינען געפאַלן אין אָנמאַכט. און די פּאָליציי האָט ניט אויפגעהערט צו שיסן און שניידן מיט די שווערדן אויף רעכטס און אויף לינקס. באַזונדערע גרופּעס האָבן זיך אָפּגעשטעלט, געפּרווט אַרויסווייזן אַ וויידערשטאַנד. זיי האָבן זיך אָבער געמוזט צעלויפן אונטער דעם האָגל פון פּאָליצייאישע קויל‌ן. איבערהויפּט איז שרעקלעך געווען די לאָגע פון די אַרבעטערינס, זייערע געשרייען האָט מען געהערט ווייט אין וואַלד.

דאָס איז געווען באמת אַ שחיטה איבער שוצלאָזע; כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס די קוילן האָבן געטראָפן אין רוקן, וואָס עס באַווייזט, אַז די פּאָליציי האָט געשאָסן ניט אין אַן עולם וואָס שטעלט זיך אַנטקעגן, נאָר אין אַן אַנטלויפנדיקן. אַ פּאָר צענדליק זיינען פּאַרוואונדעט געוואָרן שווער און לייכט[3].

דער צ. ק. פון „בונד" האָט אַרויסגעלאָזן אַ צירקולאָר, אַז אין אַלע ערטער זאָל מען אַרויסטרעטן מיט פּראָטעסטן קעגן דער ביאַליסטאָקער שחיטה, דורך דעמאָנסטראַציעס, איינטאָגיקע שטרייקן, פּראָטעסט־פּאַרזאַמלונגען. אַלע בונדישע קאָמיטעטן האָבן זיך דערויף אָפּגערופן און האָבן דערפילט דעם אָנווייז פון צירקולאָר: אין באָברויסק, קאָוונע, מינסק, פּינסק, באָריסאָוו, לאָדזש, ראָוונע, סלאָנים, קרעסלאָווקע, זשיטאָמיר, מאָהילעוו, פּאַרעטש, דווינסק, ריגע, באַרדיטשעוו, וואַרשע, שאָוול, מאָזיר, גראָדנע און אין נאָך פיל אַנדערע שטעט. באַזונדער פייער־לעך איז געווען די פּראָטעסט־דעמאָנסטראַציע אין וויטעבסק, וואָס מען האָט געמאַכט אין טעאַטער אין מיטן שפּילן די אָפּערע „האַלקא"...

דער פּאָליציי־דעפּאַרטמענט אין פּעטערבורג, וואָס איז געווען באַאומרואיקט פון דער אָנגעשטרענגטער שטימונג פון דער אַרבעטערשאַפט, האָט פּאַרגעלייגט דעם גראָדנער גובערנאַטאָר צו פּאַרשטאַרקן די מיליטער־טיילן אין ביאַליסטאָק, ווייל מען קען דאָרטן זיך ריכטן אויף אומרוען.

די אָפּרופן אויף די געשעענישן פון 9טן יאַנואַר 1905

אויף די פּעטערבורגער געשעענישן פון 9טן יאַנואַר 1905, וועלן די צאַרישע רעגירונג האָט געמאַכט אויף אַ פאַררעטעריש אופן אַ שחיטה אויף רואיקע רו־סישע אַרבעטער, בשעת זיי זיינען געגאַנגען מיטן גלח גאָפּאָן בראש אָנצוגעבן אַ בקשה דעם צאַר־„באַטיושקא" אַליין, האָט זיך אָפּגערופן דער „בונד". ער האָט אַרגאַניזירט אין דעם גאַנצן תחום המושב מאַסן־אַרויסטרעטונגען פון דעם יידישן פּראָלעטאַריאַט איבער אַלע שטעט און שטעטלעך. עס האָט זיך פונאַנדערגעגאַסן אַ כוואַליע פּאָליטישע שטרייקן, וואָס זיינען פּאַרגעקומען צווישן דעם 21טן און 25טן יאַנואַר אין ווילנע, מינסק, האָמעל, דווינסק, מאָהילעוו, באָריסאָוו, סמאָרגאָן, וויטעבסק, האָראָדאָק, ביאַליסטאָק און אַזוי כסדר אין אַלע שטעט און שטעטלעך, וואו עס האָבן געשטרייקט פון עטלעכע הונדערט ביז עטלעכע טויזנט אַרבעטער. דער שטרייק האָט געדויערט פון אַ פּאָר טעג ביז אַ וואָך און 2 וואָכן. באַזונדערע אַגיטאַטאָרן האָבן דערביי אָנגעוועגדט אויך צוואָנג־מיטלען, וואו זיי האָבן אָנגעטראָפן אויף אַ ווידערשטאַנד מצד די אַרבעטער, מען האָט אַרויסגעלאָזן דעם דאָמף, אַראָפּגענומען די פּאַסן, און די פאַבריקן האָבן זיך געמוזט אָפּשטעלן.

---

3. זען בוכבינדער, דצ"ו, זז' 317—319, פּאָסלעדנייא איזוועסטייא, אָרגאַן פון אויס־לענדישן „בונד".

די רוסן זיינען צום שטרייק ניט צוגעשטאַנען, ס׳זיינען געווען ערטער, וואו רוסישע אַרבעטער האָבן זיך אים אַנטקעגנגעשטעלט[4].

אָבער ווי ווייט עס האָט געווירקט דער מאַסן־פּסיכאָז ביי יידישע אַרבעטער, זעען מיר פון דעם, וואָס האָט זיך דעמאָלט אָפּגעטאָן אין דעם שטעטל קריניק לעבן ביאַליסטאָק: די יידישע אַרבעטער (איבערהויפּט גאַרבער) האָבן דאָרטן געמאַכט אַ פּולקומע רעוואָלוציע. זיי האָבן אין שול אייגנגעאָרדנט אַ מאַסן־פּאַר־זאַמלונג. דער גאַנצער עולם, העכער 2,000 מענטשן, האָט זיך אַרויסגעלאָזן אין שטאָט. מען האָט צעפּלינדערט די פּאָסט־קאַנטאָר, די פּאָליציי־פּאַרוואַלטונג און די שטאָט־אופּראָוע. דער „בונד" האָט באַשטימט באַזונדערע פּאַטרולן צו היטן די אָרדענונג אין שטאָט. און אַז עס איז אויף צומאָרגנס אָנגעקומען אַ גרויסע צאָל מיליטער און פּאָליציי, האָבן די אַרבעטער זיך באַוואָפנט מיט וואָס עס איז גע־קומען אונטערן האַנט. די פּרויען האָבן געזומען שטיינער און געשריען: „ברידער! מיר וועלן קעמפן אויף לעבן און אויף טויט! מיר וועלן ניט נאָכ־געבן!" די אָפּיצירן האָבן אָנגעהויבן צו פּירן אונטערהאַנדלונגען מיט די אַר־בעטער און זיי צוגעזאָגט ניט צום שיסן, אויב זיי וועלן זיך רואיק פונאַנדערגיין. די אַרבעטער זיינען דערויף אייגנגעאַנגען[5]. די רוסישע אָפּיצירן זיינען דאָ גע־ווען, וויזט אויס, ליבעראַלן. זיי האָבן דאָ ניט געוואָלט פאַרגיסן אומזיסט בלוט.

אונטערציענדיק דעם סך־הכל פון דער באַוועגונג, וואָס איז אַרויסגערופן געוואָרן דורך דעם 9טן יאַנואַר און איז אַרגאַניזירט געוואָרן דורך דעם „בונד", זאָגט אַ שרייבער פון דער געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג: „אין אָט די דאָזיקע טעג האָבן די יידישע אַרבעטער אַרויסגעוויזן זייער פיל העל־דישקייט, באַהאַרצטקייט, און גרייטקייט צו שטאַרבן אין דעם קאַמף מיט דער זעלבסטהערשאַפט"[6].

עס איז אַ גוזמא[7]. דער אמתער פּועל־יוצא איז געווען, אַז כמעט אומעטום האָט דאָס מיליטער און די פּאָליציי ניט געשוויגן. אין פיל ערטער האָט מען מיט גרויס אכזריות געהרגעט, געשלאָגן מיט שטעקנס, מיט שוועדן, מיט קאָלבעס, גע־טרעטן מיט פיס, געשלעפּט פאַר די האָר. אין אַ גאַנצער ריי שטעט האָט מען

4. זען בוכבינדער, דצ"ו, ז׳ 328.
5. דצ"ו, זז׳ 330—331.
6. דאָרטן, ז׳ 334.
7. ווי עס איז מודה שפּעטער דער זעלביקער שרייבער (דאָרטן, ז׳ 418) און זאָגט: „עס איז לעכערלעך צו מיינען, אַז אין אומלעגאַלע קרייזלעך דורך אַן אומלע־גאַלער פּראָפּאַגאַנדע וועט זיך אונדז איינגעבן צו דערציען אַ באַדייטנדיקן שיכט פון אַר־בעטער־אינטעליגענציע אין דער צייט, וואָס ביז אָקטאָבער האָט זיך עס אונדז ניט איינגעגעבן. פונקט אַזוי איז אוטאָפּיש אויך די שטרעבונג מיט דער הילף פון אומלעגאַלער אַרגאַניזאַציע פירן אַן אַרגאַניזירטן און פלאַנמעסיקן קאַמף פון דעם אַרבעטער־קלאַס קעגן דער רעגירונג און קעגן די לעגאַל־אַרגאַניזירטע עקאָנאָמישע, פּאָליטישע, גייסטיקע קרעפטן פון דער בור־זשואַזיע, ד"ה אַרויסטרעטן מיט אַ שטיק האָלץ קעגן אַ קוילנוואַרפער, מיט אַן אומלעגאַלער דרוקעריי קעגן אַ ראַטאַציע־מאַשין, מיט אַן אומלעגאַלער פאַרזאַמלונג קעגן דער אַלרוסלענדי־שער טריבונע".

געשאַסן אויף דעם פרידלעכן עולם העמאַנסטראַנטן. די לוויות פון די אומגעקומענע חברים זיינען אומעטום פאַרוואַנדלט געוואָרן אין גראַנדיעזע דעמאַנסטראַציעס קעגן דער אַלטער אַרדענונג[8].

פון יוני 1905 האָבן זיך באַזונדער פאַרשטאַרקט די פּאָליציי־רעפּרעסיעס. מען פלעגט אָפט שיסן אויף די אַרבעטער־בערזעס. די צאָל פון די געהרגעטע און פאַרוואונדעטע האָט ערטערוויז דערגרייכט אין די צענדליקער און הונדערטער. אין באַרדיטשעוו זיינען געווען 3 דערהרגעטע און איבער 60 פאַרוואונדעטע; אין האָמעל — ביז 30, אין פּינסק, אין מינסק זיינען ביי אַ צוזאַמענשטויס מיט די קאָזאַקן געווען 2 דערהרגעטע און אַ סך פאַרוואונדעטע. אין ריגע — אַ סך דערהרגעטע. אין וואַרשע זיינען צעשלאָגן און אַרעסטירט געוואָרן העכער 350 מאָן, און איןווילנע — ביז 100.

עס איז געקומען דער מאַניפעסט פון 17טן אָקטאָבער 1905, אַרויסגעגעבן פון רוסישן צאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן, אויפן פאָרשלאָג פון גראַף ווי̈טע. די כוונה איז געווען צו פאַרגיטיקן דאָס פאָלק פאַר דער גרויסער מפּלה פון רוסלאַנד אין איר אומגליקלעכער מלחמה מיט יאַפּאַן. אָבער די רוסישע רעאַקציאָנערן, די אַזוי גערופענע „שוואַרצע מאה", זיינען געווען קעגן דער גרינדונג פון דער גאָסודאַרסטוועניאַ דומא און האָבן אָנגעריידט דעם נאַרישן צאַר זי צו שליסן. עס זיינען ווידער געקומען רעפּרעסיעס אויפן פאָלק, דערהויפּט אויף די ר ע ו ו א ל ו צ י א־נ ע ר ן־י י ד ן. און באמת האָט די רוסישע מאַכט אָנגעהויבן צו מאַכן מאַסן־הריגות אויף יידן בכלל, ביי די קלענסטע געלעגנהייטן.

ג. די אָנאַרכיסטן, זייער טעראָר, זייער טאַקטיק

דער „בונד" איז געווען — לויט די אָנגענומענע רעזאָלוציעס אויף זיינע קאָנפערענצן — קעגן אָנווענדן טעראָר־מיטלען. אָבער אַז עטלעכע פון זיינע מיטגלידער האָבן דורכגעפירט טעראָר־אַקציעס, האָבן זיינע אָנפירערס פון זיך אַראָפגעווארפן די אחריות דערפון, כאָטש ווען מען לייענט זייערע שריפטן וועגן דעם מערקט מען, אַז דאָס איז זיי ניחא געווען. אָבער אין זיי זיינען מקוים געוואָרן די ווערטער פון תלמוד: זכה מלאכתו נעשית על ידי אחרים (ווער עס איז זוכה — ווערט זיין אַרבעט געטאָן דורך פרעמדע). פון די רעוואָלוציאָנערע קרייזן האָט זיך דעמאָלט אָפּגעטיילט אַ גרופּע אַנאַרכיסטן, וואָס ביי זיי איז געווען דער טעראָר — די הויפּט־באַשעפטיקונג.

אין ביאַליסטאָק איז אין יאָר 1903 אויפגעקומען אַן אָנאַרכיסטישע גרופּע אונטערן נאָמען „בּאַרבאַ" (קאָמף). אין סמאָרגאָן, קאָווענע, גראָדנע, מינסק, באַראַנאָוויטש, ברעסק, זיינען געגרינדעט געוואָרן אָנאַרכיסטישע גרופּעס אין 1904[9]. אין יאָר 1905 האָבן זיך אין וואַרשע אָפּגעטיילט פון „בונד" עטלעכע צענדליק רעוואָלוציאָנערן און האָבן געגרינדעט די ערשטע גרופּע אָנאַרכיסטן פון 40 אַרבעטער.

8. דאַרטן, זז׳ 332—333.

9. הערץ בורגין, די געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג, ז׳ 548.

זיי פלעגן אָנווענדן טעראָר. אין 1904—1905 זיינען געווען טעטיק אין קאָטערי־נאָסלאָוו און אַנדערע דרום־שטעט די אַנאַרכיסטן פון דער גרופּע „טשאָרנאָיע זנאַמיאַ“ (די שוואַרצע פאָן) אָדער „בעזנאַטשאַליע“ (אָן הערשאַפט). פאַרשטאַרקט זיינען די גרופּעס אַנאַרכיסטן געווארן דורך אַרבעטער, וואָס זיינען געקומען פון לאָנדאָן אויסצובילדן דאָ די יידישע אַרבעטער.

פון אַן אַנאַרכיסט, וואָס איז דעמאָלט אָנגעקומען אין ביאַליסטאָק, דערציילט ד״ר פּ. ראָזענטאַל [אונטערן פסעוודאָנים „פּ. אַנ־מאָן“][10].

„דער עקאָנאָמישער טעראָר האָט אויך אַרויסגעדרופן הייסע דעבאַטעס [ביי די בונדיסטן], מחמת אין ביאַליסטאָק האָבן אים די אַרבעטער נאָך פריער אָנגע־וועגדט צו די לויינקעטניקעס און שטרייקברעכערס, אויף וועמען עס איז גרינג זיי אָנצוווענדן. די געווייגלעכע פאַרמען פון אָזאַ טעראָר פלעגן זיין קלעפּ, ברענען די שויבן און באַגיסן מיט אָליום; אפילו באַוואוסטזיניקע אַרבעטער האָבן אין אָזוינע מיטלען ניט געזען קיין שום ניט־דערלאָזבאַרעס. זיי פלעגן טענהן, אָז אָן זיי קען מען ניט דערגרייכן קיין דערפאָלג.

„ניט אומזיסט האָט זיך אין דעם זעלביקן ביאַליסטאָק אַזוי רייך פונאַנדערגע־בליט דער אַנאַרכיזם, וועלן דער פּאָליטישער קאַמף האָט אין די יאָרן 1904—1906 דערגרייכט צו דער העכסטער מדרגה. די לעצטע חדשים פון אונדזער לעבן[11] אין ביאַליסטאָק [אַלס בונדיסטישע טוער] האָט זיך אַהין אומגעקערט פון פאַרשיקונג אָ ווילנער אַרבעטער, א יונגער בחור יאָסקע, אָן אויסערגעווייגלעך היציקער, ניט קיין אייגנהאַלטענער. גלייך ווי ער איז געקומען, האָט ער זיך געפונען אָ קאַמ־פּאַניע און האָט זיך געגנומען פירן אָן אַגיטאַציע פון אַנאַרכיזם פון זייער אָ ני־דעריקער פּראַבע, די אַגיטאַציע האָט אין אייניקע קרייזן [פון „בונד“] געפונען אָן אָפּקלאַנג. דער דאָזיקער גראָבער אופן פון אַנאַרכיזם, האָט שפּעטער געבראַכט אָ סך שאָדן דער ביאַליסטאָקער באַוועגונג“.

פּראָפּאַגאַנדע דורך טאַט

אין דער שטורעם־עפּאָכע פון דער ערשטער רוסלענדישער רעוואָלוציע האָט זיך דער אַנאַרכיזם פונאַנדערגעבליט. עס איז געווען די הויכצייט פון עקספּראָ־פּריאַציעס.

דער בונדיסט אַבראָם באַשרייבט די טעטיקייט פון די אַנאַרכיסטן, וואָס לויט זיין מיינונג האָבן זיי אבערגעכאַפּט די מאַס און דעריבער האָבן זיי ניט אויס־געפירט[12]:

„גלייך פון אָנהייב האָבן זיי זיך געגנומען פאַר דער צעשטערונגס־אַרבעט און צו ענדערן ביי די אַרבעטער אין ביאַליסטאָק זייערע באַגריפן פון דער אַלטער וועלט־אנשויאונג, למשל: גנבענען האָבן די אַרבעטער געהאַלטן פאַר אָ שרעק־

10. זען רויטער פנקס, ערשטע זאַמלונג, ז׳ 51.
11. פּ. ראָזענטאַל דערציילט וועגן זיך און זיין פרוי אָנא.
12. די האַפענונג, נומ׳ 17, זז׳ 15—17.

לעכע זאָך, זיי האָבן געקעמפט קעגן גנבענען סחורה אויף די פאַבריקן, וויייל דאָס וואַרפט אַ שמוץ אויף די אַרבעטער. אָבער די אַנאַרכיסטן האָבן זיך ענומען כשרן די גנבות. דער בעל־הבית, האָבן זיי געזאָגט, זויגט אויס דאָס בלוט און מאַרך ביים אַרבעטער, און צוליב דעם, אַז מען קען ניט נעמען ביי אים אָפן דורך געהעכערטע שכירות, דאַרף מען נעמען ביי אים בסתר, מיט בייזן. גנבענען סחורה איז געוואָרן אַזוי אַרום אַ גאַנץ געווייַנלעכע כשרע זאָך.

„נאָך דעם איז אַוועק אַ סדרה „פראָפאַגאַנדע דורך טאַט" און עקספראָ־פריאַציעס, למשל: אָפּנעמען ביי אַן אַרעמער יידענע אַ קאָש מיט בולקעס אָדער בייגל איז געווען פראָפאַגאַנדע דורך טאַט און אויך אַן עקספראָפריאַציע. פון אַנהייב האָבן זיך די ביאַליסטאָקער אַנאַרכיסטן באַנוגנט בעניוות מיט קלייניקייטן, נאָר וואָס ווייטער איז דאָס אַוועק אין אַ גרעסערער מאָס און האָט אָנגענומען אַן ערנסטן כאַראַקטער. אין דעם דאָזיקן פעריאָד האָבן זיי זיך אַראָגאַניזירט אונטערן נאָמען „גרופּע" און האָבן זיך שוין פאַרנומען מיט גרויסער פראַקטישער אַרבעט, ד״ה זיי האָבן אָנגעהויבן אַרייננעמען פון די בונדיסטן די אַרבעטער־באַוועגונג אין זייערע הענט, אָבער ניט וויסנדיק וואו־אין און וואו־אויס (צום ביישפיל, וועגן באַשרענקען דעם אַרבעטסטאָג אויף 8 שעה האָבן זיי זיך ניט געריכט מיט דעם צושטאַנד פון דער פּראָדוקציע אין לאַנד, מיט דער אַנטוויקלונג פון דער טעכניק אאז״וו, און אַז עס איז ניט געווען מעגלעך דאָס דורכצופירן ביי די איצטי־קע באַדינגונגען פון לעבן: די אַרבעטער־וועבער פון שטיק האָבן געמוזט בלייבן ביי 9 שעה אַרבעט) האָבן די אַנאַרכיסטן געבראָכן שויבן, געשלאָגן, געשאָסן דעם וואָס האָט וויידערשפּעניקט, און זיי האָבן געבראָכט דערצו, אַז אין ביאַליסטאָק האָבן קליינע מייסטערסקאַיעס זיך געמוזט פאַרמאַכן אייניע נאָך די אַנדערע, און די בעלי־הבתים זיינען צעלאָפן פון שטאָט. און אַזוי זיינען זיי זיך באַאַנגען מיט אַ צווייטער פאַדערונג, וואָס איז געשאָפן געווארן די לעצטע צייט, אַז מען זאָל צאָלן דעם אָפּגעזאָגטן אַרבעטער פאַר 3 חדשים. פלעגט קומען, צום ביישפיל, די גרופּע צו אַ בעל־הבית, וואָס אַרבעט מיט נאָך איין מענטשן און אים צוגעבן נאָך אַן אַרבעטער, און, אַז ער האָט אים ניט געקענט געבן קיין אַרבעט, איז די גרופּע צו מאָרגנס אַריינגעקומען און געפאַדערט ביי אים, ער זאָל אים באַצאָלן פאַר 3 מאָנאַט, אַז ניט וועלן זיי זיך מיט אים אָפּרעכענען. אָדער אַזעלכע פאַקטן: אין אַ וועלקעריי (פון אַ גאַרבעריי) איז געבליבן אויסצואַרבעטן איין פאַרטיע סחורה, און קיין נייע סחורה האָט דער בעל־הבית נאָך ניט אַריינגעפירט. די אַרבעטער האָבן געפאַדערט, אַז דער בעל־הבית זאָל גלייך אַריינפירן נייע סחורה, אויידער די אַלטע פאַרטיע איז נאָך פאַרענדיקט, אָדער ער זאָל באַצאָלן פאַר 3 חדשים. דער בעל־הבית האָט געזאָגט, אַז דערווייל האָט ער נאָך ניט קיין נייע סחורה, אָבער אַז מען וועט ענדיקן די פאַרטיע, וועט זיין נייע סחורה; צו באַצאָלן פאַר 3 חדשים האָט ער זיך קאָטעגאָריש אָפּגעזאָגט. דאָן האָבן די אַרבעטער אים געבונדן און אים געשלאָגן מכות רצח. נאָך דעם, ווי מ׳האָט אים אָפּגעבונדן, איז ער אַרויס־געשפרונגען פון פענצטער פון צווייטן שטאָק און האָט, פאַרשטייט זיך, צעבראָכן

לייב און לעבן. ער האָט געלאָזן דעם וואַרשטאַט און איז אַנטלאָפן פון שטאָט. די אַרבעטער האָט עס וויניק געקימערט: זיי האָבן זיך געזומען אויסאַרבעטן די סחורה און האָבן עס ביסלעכווייז פֿאַרקויפט, נאָך דעם האָט מען געזומען פֿאַרקויפן דאָס מעבל פון שטוב, און דאָס אַלץ פֿאַר 3 חדשים. מ׳האָט אַזוי לאַנג געהאַנדלט, ביז פֿאָליציי האָט זיך דערוואוסט און האָט אַרעסטירט עטלעכע אַר־בעטער דאָרט אויפן אָרט. אַ צווייטער בעל־הבית האָט פֿאַרמאַכט זיין פֿאַבריק, מורא האָבנדיק, אַז די אַרבעטער וועלן פֿאָדערן ביי אים פֿאַר 3 מאָנאַטן, און איז אַרויסגעפֿאָרן פון שטאָט און האָט איבערגעלאָזן אין שטוב אַלץ, וואָס איז גע־וען ביי אים; די אַרבעטער זיינען געקומען ביינאַכט און צוגענומען דאָס מעבל פון שטוב. אָט אַזוי פירן די אַנאַרכיסטן דעם פּראָפּעס־אַנעלן קאַמף. אַ געוויסע צייט איז די גרופּע געווען אַ שרעקוואָרט אין שטאָט, און זייער אײנפלוס אויף די אַרבעטער איז געווען זייער שטאַרק, דערהויפט האָט זיך אויסגעצייכנט פון זיי זיידל לאָנדאָנער אָדער זיידל אַנאַרכיסט...

„פֿאַראַיאַרן זומער האָבן די פּעדים־כאַפּערס [קליינע שקצים און שיקסעס אויף די שפּינעריייַן, וואָס דאָרט וועלן קיין ייִד ניט צוגעלאָזן צו קיין אַרבעט] געוואָרפן די אַרבעט און געפֿאָדערט העכערע שכירות, די אַנאַרכיסטן האָבן זיך גענומען פירן דעם שטרייק און האָבן אָנגעהויבן אָנוועגדן ענערגישע מיטלען. מיט באָמבעס האָבן זיי געוואָלט נייטן די פֿאַבריקאַנטן נאָכגעבן די פֿאָדערונג פון די אַרבעטער. אין אַ משך פון אַ קליינער צייט האָבן זיי געוואָרפן ביז צען באָמ־בעס. זיי האָבן טעראָריזירט די גאַנצע שטאָט. אָבער די פֿאַבריקאַנטן האָבן זיך אויך גענומען צו ענערגישע מיטלען. זיי האָבן באַשטימט צו פֿאַרמאַכן די פֿאַבריקן און אַרויספֿאָרן פון ביאַליסטאָק. ווען דאָס האָט זיך אָנגעהויבן דורכפירן אין לעבן, ווען די פֿאַבריקן האָבן זיך גענומען פֿאַרמאַכן אייניע נאָך די אָנדערע, אַרויסוואַרפנדיק די אַרבעטער אויפן גאַס, האָבן די אַרבעטער אויפגעהויבן אַ גוואַלד און זיינען אַרויפגעפֿאַלן מיט דעם גאַנצן צאָרן אויף די אַנאַרכיסטן: „איר האָט אונדז אומגליקלעך געמאַכט, צוליב אייך וועלן מיר דאַרפן אויסגיין פון הונגער!״ — האָבן זיי געשריגן צו די אָנאַרכיסטן. מען איז געלאָפן צו די פֿאַבריקאַנטן בעטן זיי זאָלן עפענען די פֿאַבריקן, צוזאָגנדיק זיי צו זיין גוט און פרום. לייזער בער פֿרייסמאַן, אַ גרויסער דעמאָלטדיקער יידישער פֿאַבריקאַנט, האָט זיך שטאַרק געלאָזט בעטן, און ווען עס איז געלונגען נאָך פיל מאַטערניש אים איבערצורעדן, האָבן די אַרבעטער אים געמאַכט אמתע אָוואַציעס, מ׳האָט אים געהויבן אין דער הייך, געשריגן הורא אא״וו. פון דאָן אָן האָבן די אָנאַר־כיסטן פֿאַרלאָרן דעם צוטרוי פון די אַרבעטער, זייער אויטאָריטעט איז געפֿאַלן, און די גרופּע אַלס אַן אָרגאַניזאַציע איז פונאַנדערגעפֿאַלן. עס עקסיסטירן נאָך איינציקע מענטשן אונטערן נאָמען אָנאַרכיסטן, צעטיילט אויף באָזונדערע גרו־פּעס: אָנאַרכיסטן־מאַקסימאַליסטן, אָנאַרכיסטן־קאָמוניסטן אא״וו.

„אָלזאָ, די גרופּע עקסיסטירט שוין מער ניט, נאָר פֿאַר דער צייט פון איר עקסיסטענץ האָט זי געלאָזן טיפע וואָרצלען אין דער אַרבעטער־מאַסע. די צע־

שטערונג און די דעמאָראַליזאַציע, וואָס די גרופּע האָט אַרײַנגעטראָגן אין דער אַרבעטער־מאַסע האָט זיך אָפּגעשטעלט ; דער צוטרוי צו יעטווידער אָרגאַניזאַציע, צו יעטווידער פּאַרטיי איז אויסגעריסן געוואָרן מיטן וואָרצל, אָבער זייער אַ באַדייטנדיקער טייל פון דער אַרבעטער־מאַסע איז אַנאַרכיסטיש געשטימט".

וועג דער כראָניקער אין 1897 קען זאָגן [13], אַז די מאָראַלישקייט פון ביאַליסטאָקער איינוואוינערס איז אומבאַפלעקט, גנבות זיינען פאָראַן נאָר קליינע, מאָרדטאַטן פון פאַרשיידענע אַרטן, ערנסטע עבירות פון קרימינעלן כאַראַקטער זיינען כמעט דאָ גאָר ניט פאָראַן, געפינען מיר נאָר עטלעכע יאָר שפּעטער, 1904—1906, פונקט דעם היפוך, לויט ווי עס גיט איבער דער כראָניקער פון דעמאָלט [14].

טעראָריסטישע אַקטן

פון 22טן אָקטאָבער 1903 ביזן 30טן אַפּריל 1907 זיינען פאָרצייכנט אַן ערך 140 פאַלן פון מערדעריין, פאַרוואונדונגען, רויבעריין, עקספּראָפּריאַציעס, שיסערייען און באָמבע־אויפריסן. די אַקטן זיינען געווען הן קעגן דער פּאָליציי, הן קעגן אַרבעטס־געבערס, הן קעגן ווידערשפּעניקע אַרבעטער.

פון דער גאַנצער סעריע ברענגען מיר נאָר עטלעכע פאַקטן, וואָס האָבן גע־מאַכט אַ גרויסן אײַנדרוק :

דעם 26טן מאַרץ 1905, אַרום איינס אַ זייגער בייטאָג, האָט אַ יידישער יינגל דערשאָסן אויף טויט אַ קאָזאַק פון דאָנסקי פּאָלק ; האָבן סאָלדאַטן געשאָסן, פאַר־וואונדעט און קאָלעטשעט אַ סך אומשולדיקע פאַרבייגייענדיקע יידן [15].

דעם 14טן יוני (כ"ה סיון תרס"ה) 1905 איז הערמאָרדעט געוואָרן דורך אַ רע־וואָלווער־שאָס אין ברוסט ביי זיך אין שטוב דער 36־יאָריקער יידישער פאַבריקאַנט ישראל מאַריין, אַן אַ שום פּריערדיקן סכסוך מיט זיינע אַרבעטער.

דעם 30טן יולי, 1905, (שבת נחמו תרס"ה) האָט אַן אומבאַקאַנטער געוואָרפן אַ באָמבע אויף סוראָזער גאַס אין אַ פאַרבייגייענדיקן מיליטער־פּאַטרול, וואָס האָט געענטפערט מיט אַ שיסעריי, וואָס האָט דערהרגעט 25 יידן.

---

13. М. Г. Милейковский, Очерк Белостока, стр. 37.

14. Справочный Календарь Белостока, 1913, стр. 78-94.

דער איבערבליק דאָרט איז אפילו געשריבן אין פּאָליציאישן גייסט און סטיל, צו באַשיצן די פּאָליציי פון אירע טאַטן, אָבער אַלע אויסגערעכענטע פאַקטן שטימען מיט דער דעמאָלט־דיקער ווירקלעכקייט און זיי שפּיגלען אָפּ דעם מאַטעריעלן און מאָראַלישן צושטאַנד אין ביאַ־ליסטאָק אין יענעם פּעריאָד. [1906—1907].

15. ס׳האָט דעמאָלט אָנגעמאַכט אַ גרויסן רושם אין שטאָט.

א. טיקטין האָט ווי אַ יידישער גלאַסני אויפגערופן וועגן דעם אַ זיצונג אין מאַגיסטראַט, און מ׳האָט וועגן דעם אָנגעשריבן אַן אָנקלאָגע צום גובערנאַטאָר ; עס איז אַראָפּגעקומען אַז אויספּאָרשונג, אָבער עס איז נאָר ניט געוואָרן. אַ ייד, וואָס איז דעמאָלט דעם צווייטן טאָג פּסח געגאַנגען פון דאָוונען, האָט געזען, אַז דער שיסער איז געווען אַ קליינער 15־יאָריקער יינגל, האָט ער אָנגעשריען אויף אים, איז ער אַנטלאָפן, ניט וויסנדיק אַליין, וואָס ער האָט דאָ אָפּגעטאָן.

דעם 27טן דעצעמבער, 1905, האָט אַן אומבאַקאַנטער, צושטעלנדיק אַ רע־וואָלווער צום האַרצן אַ יידישן סוחר (אַ. טאַבאַליצקי) ביי אים אַרויסגעפֿרעסט 300 רובל. אַרויסגייענדיק האָט ער עטלעכע מאָל אויסגעשאָסן.

דעם 1טן מאַרץ, 1906, אַרום 7 אָוונט, איז דערמאָרדעט געוואָרן ביי זיך אין קאַנטאָר (אויף טיקטינער גאַס) דער חלפן יאַנקל זילבערבלאַט. די מערדער זיי־נען געווען — פּיר. דער מאָרד איז אויסגעפירט געוואָרן נאָך דעם ווי דער דער־מאָרדעטער האָט זיך אָפּגעזאָגט זיי אָפּצוגעבן דעם שליסל פון קאַסע.

דעם 4טן מאַרץ, 1906, 11 פּרי, אויף ראָג סוראָזער און באַזאַרנע גאַס, איז דערמאָרדעט געוואָרן פון אַ ברוינינג דער געהילף פּריסטאָוו קולטשיצקי פון 4טן אוטשאָסטאָק, און שווער פֿאַרוואונדעט געוואָרן דער פּריסטאָוו פון דעם אוטשאָס־טאָק רייסקי.

דעם 10טן אַפּריל, 1906, אַרום 6 אין אָוונט האָט אַ גרופּע יינגלעך 10־12־יאָריקע אויסגעשאָסן אויף קלאַדבישטשענסקע גאַס 2 רעוואָלווער־שאָסן אין דעם פֿאַרבייגייענדיקן פֿאַרוואַלטער פון די הייזער פון גושטשע־מאַלינאָווסקי (הייזער פֿאַרקויפּטע פון דער באַנק).

דעם 20טן אַפּריל, 1906, האָט מען געוואָרפן אַ באָמבע אין דער וואוינונג פון יידישן פֿאַבריקאַנט לייזער הענדלער.

אין פעברואַר, 1907, איז לייזער הענדלער שווער פֿאַרוואונדעט געוואָרן דורך אַ רעוואָלווער־שאָס אין זיין פֿאַבריק. עטלעכע טעג שפּעטער איז ער געשטאָרבן.

דעם 9טן מאי, 1906, — אויפן אַלטן בית־עולם וואו די אַנאַרכיסטן פלעגן לערנען זיך שיסן, זיינען זיי באַפֿאַלן געוואָרן פון פּאָליציי. זיינען זיי זיך צעלאָפן, נאָר אייניער פון זיי אהרן יעלין האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט און באַשאָסן די פּאָליציי און זיי האָבן אים דערהרגעט. מ׳האָט דעמאָלט געזאָגט, אַז ער איז גע־וען אַן אַנאַרכיסטישער פּירער.

פון די אַלע געשעענישן אין ביאַליסטאָק זיינען די שרעקלעכסטע — די דערמאָרדונג פון די צוויי אומשולדיקע יידישע פֿאַבריקאַנטן ישראל מאַריין און לייזער הענדלער, וואָס דאָס האָט אַרויפגעלייגט דעם קינס צייכן אויף דער גאַנצער באַוועגונג [10].

דער „בונד" האָט אַרויפגעוואָרפן די שולד פון די דאָזיקע צוויי רציחות אויף די אַנאַרכיסטן.

ד. די מאַכט פון די אומלעגאַלע אַרגאַניזאַציעס

די ניט־לעגאַלע אַרגאַניזאַציעס האָבן זיך גלאָזט פילן אין ביאַליסטאָק נאָך פון 1902 אָן. אין דעם יאָר האָבן אַנגעהויבן צו דערשיינען אין אַ גרעסערער צאָל

16. חוץ זיי, איז אויך אומגעקומען דער העברעאישער לערער פרידמאַן, וואָס איז געהרגעט געוואָרן דורך אַ באָמבע־אויפרייס, וואָס מען האָט דעמאָלט געוואָרפן אויפן כאַליצ־מייסטער; ער האָט איבערגעלאָזט אַ יונגע פרוי מיט קינדער.

פּראָקלאַמאַציעס פון „בונד", נאָך דעם — פון די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן, סאָציאַליסטן־מאַקסימאַליסטן.

די ערשטע צייט האָבן זיך די אַרגאַניזאַציעס באַגרענעצט מיט אַרגאַניזירן שטרייקן, אָבער אנשטאָט וואָס פריער זיינען די שטרייקן אויסגעפירט געוואָרן נאָר דורך איינשטעלן די אַרבעט, אַראָפנעמען די וועבערס פון די שטולן, — האָט מען זיך פון איצט אָנגעהויבן צו באַנוצן מיט טעראָר.

די שליחים פון די אַרגאַניזאַציעס זיינען געקומען אויף די פאַבריקן באַוואָפנטע אָפּצושטעלן די אַרבעט און, אַראָפנעמענדיק די אַרבעטער פון דער אַרבעט, פלעגן זיי אויסשיסן אין דער לופט כדי מטיל אימה צו זיין אויף די אַרבעטער, זיי זאָלן זיך ניט אָנטקעגנשטעלן, ווייל עס זיינען געווען פאַלן, אַז די אַרבעטער האָבן ניט געוואָלט שטרייקן, איבערהויפּט ווען די שטרייקן זיינען געווען פּאָליטישע, וואָס די עלטערע מיושבדיקע וועבערס האָבן צו זיי ניט מסכים געווען: ווי פאַמיליע־מענטשן זיינען זיי ניט געווען בכוח אַריבערצוטראָגן אָ לענגערע אַרבעטלאָזיקייט.

נאָכן באַגיין צוויי מאָרדטאַטן איבער פאַבריקאַנטן (ישראל מאריין און לייזער הענדלער), האָבן די טעראָריסטן געהאַלטן די פאַבריקאַנטן אין מורא, ווייל די לעצטע האָבן געוואוסט, אַז מיט זייער קאָטעגאָרישן אָפּזאָג צו דערפילן די פאָדערונגען, רופן זיי אַרויס אויף זיך אָ טויט־אורטייל. האָבן זיין געמוזט נאָכגעבן אפילו די שוועריסטע באַדינגונגען.

די פּאָליציי האָט געקעמפט קעגן די רעוואָלוציאָנערע אַרגאַניזאַציעס. זי פלעגט אַראָפּרייסן די פּראָקלאַמאַציעס פון די גאַסן, האָט אויפגעזוכט זייערע מחברים. זי האָט פונאַנדערגעיאָגט די אַנטייל־נעמערס פון די געהיימע צוזאַמענקומען און דורכגעפירט אַרעסטן. צייטנווייז האָט זי אויפגעזוכט די געהיימע טיפּאָגראָפיעס, וואָס פלעגן דרוקן די פּראָקלאַמאַציעס. אָבער די פּאָליציי האָט ניט געקענט קיין סך אויפטאָן. וואָס מער די פּאָליציי האָט געדודפט די רעוואָלוציאָנערן, אַלץ מער האָבן זיי זיך געשטאַרקט און זיך פאַרמערט.

דאָס וואַרפן און אויפרייסן באַמבעס, דאָס שיסן פון רעוואָלווערן איז געוואָרן אין ביאַליסטאָק אָ געווייגלעכע געשעעניש. זיצנדיק ביי זיך אין אָוונט ביי טיי, פלעגט מען הערן פון דערווייטנס דאָ און דאָרט אָ זשוזשערי אין דער לופטן פון רעוואָלווער־שאָסן אָדער אָ שאַרפן אָדער דומפן קנאַל פון אָ באַמבע־אויפרייס. מען האָט ניט געוואוסט פון וואַנען זיי קומען, די צייטונגען צומאָרגנס האָבן דאָס ניט געקענט דערקלערן.

ניט אַלץ איז געקומען פון די מיטגלידער פון די רעוואָלוציאָנערע אַרגאַניזאַציעס. וואַרפן באַמבעס, שיסן מיט רעוואָלווערן און מאַכן עקספּראָפּריאַציעס איז ניט געווען זייער אייגנטלעכע אַרבעט, דאָס האָט געהערט מער צו די אַזוי געוו־פענע אַנאַרכיסטן־קאָמוניסטן אָדער אַנאַרכיסטן־אינדיווידואַליסטן. עס זיינען פון זיי ניט אָפּגעשטאַנען די העלדן פון דער פינצטערער נאַכט. זיי אַלע האָבן פאַרגאָסן ניט ווייניק מענטשלעך בלוט, האָבן אויסגעפּרעסט געלט ביי יעדן פאַרמעגלעכן פאַבריקאַנט, הויז־באַזיצער און סוחר, ווי ווייט זיי האָבן נאָר געקענט. מיט

אַ רעוואָלוער אין האַנט און מיט אַ באַפעל: „די הענט אין דער הויך" האָבן זיי זיך געווענדט צו זייערע קרבנות. העלדן פון דער אונטערוועלט האָבן אויסגענוצט די לאַגע, זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַן דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, און אונ־טער דער פּאָן פון אַנאַרכיזם האָבן זיי אָפּן צוגענומען אין די קראָמען סחורה און אפילו די טאָג־לייזונג.

געווינטלעך האָט פון דעם אַלעם געליטן די יידישע באַפעלקערונג אין ביא־ליסטאָק. די הפקרות איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז פשוטע גנבים האָבן ניט גע־דאַרפט זיך משתדל זיין כדי צו פאַרווירשן די שפּורן פון זייערע פאַרברעכנס. נאָך אַ גרויסער גנבה פלעגט קומען צום באַגנבעטן אַ „פּאָרלאָמענטער", און פּאַר אַ באַשטימטער סומע פלעגט ער נעמען אויף זיך צו דערגיין כלומרשט די גנבה, און, אַז זיי זיינען דורכגעקומען, פלעגט דער באַגנבטער תיכף באַקומען צוריק זיין גנבה.

אַ בעל־הבית האָט ניט געהאַט דאָס רעכט אָפּצוזאָגן זיין דינסט, וואָס האָט ניט דערפילט אירע פליכטן, ניט פאַרגיטנדיק זי לויט דעם איינזען פון דער אַרגאַני־זאַציע. אין אַ געווישן אָרט אויף סוראַזער גאַס, אַדער אויפן שולהויף, האָט זיך געפונען אַ באזונדערער טריבונאַל, וואָס אַהין פלעגט גיין דער בעל־הבית וועגן בירגערלעכע אַדער קרימינעלע פראָצעסן. דער טריבונאַל האָט אַרויסגערופן די צדדים, אויסגעהערט זייערע רייד און אַרויסגעגעבן זיין פּסק — און ביטער איז געווען דעם וואָס האָט אים ניט געהערט.

ביז צו יענער צייט זיינען די טירן פון די יידישע שולן און בתי־מדרשים גע־וען פאַרמאַכט פאַר דער אַגיטאַציע פון די לינקע פּאַרטייען און רעוואָלוציאָנערן, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט פאַרן פרומען המון, וואָס וואָלטן זיי ניט געלאָזט פאַר־שוועכן זייערע הייליקע ערטער. אָבער דעמאָלט זיינען די לינקע פּאַרטייען געווען די אַליין־הערשערס אויף דער יידישער גאַס, און אַלץ איז געווען פאַר זיי פראַנק און פריי. זיי פלעגן גיין אַלע שבתים און יום־טובים איבער די שולן און בתי־מדרשים בשעתן דאָוונען בציבור. זיי פלעגן פאַרנעמען די בימות און פאַרן ארון־קודש האָלטן זייערע אַגיטאַציע־רעדעס על השם ועל משיחו. די דאָוונערס זיינען געשטאַנען דערשראָקענע און האָבן אויסגעהערט באימה ופחד די רעדעס.

אויף דער פראַגע „וואו איז געווען די מאַכט? ווי האָט זי דערצו צוגעלאָזן?" — איז די תשובה, אַז דער באַשטאַנד פון פּאָליציי איז ניט געווען גענוג אין צאָל, אויף צו באַקעמפן די אַרומיקע הפקרות, און איבערהויפט איז די פּאָליציי אַליין געווען טעראָריזירט דורך די גוואָלדטאַטן אויף זיי, אַז זיי האָבן נאָרניט געקענט טאָן. דער עולם איז געווען אַזוי איבערגעשראָקן, אַז מען האָט מורא געהאַט זיך צו וועגדן צו דער פּאָליציי נאָך הילף, אַדער אויפדעקן פאַר איר די שפּורן פון די מאָרדן און רויבעריין, וואָס פלעגן אָפּגעטאָן ווערן אין דער שטאָט, ווייל זיי וואָלטן זיך דערמיט געשטעלט אין לעבנס־געפאַר. פּאָליציי פלעגט אַליין מורא האָבן פאַרן לעבן; אַז איינער פון זיי פלעגט אַריינגיין אין אַ געפאַקטן טראַמווייַ, פלעגט דער טראַמווייַ באַלד ווערן קיין אָנפאַל, וואָס דערפון האָט געקענט ליידן דער אַרומיקער עולם.

ה. צוויי געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען אין ביאַליסטאָק

די השפּעה פון די רעוואָלוציאָנערע פּאַרטייען

עס דערוועקט זיך ביי אונדז אַ האַרבע שאלה: ווי איז דאָס מעגלעך געווען, אַז אין ביאַליסטאָק, אין דעם געבורטס־אָרט פון דער חובבי־ציון־באַוועגונג, אין איינעם פון די גרויסע צענטערס פון ציוניזם, זאָל קענען דערצויגן און אַנטוויקלט ווערן אַזאַ אַנטינאַציאָנאַלע און אַנטירעליגיעזע אַרבעטער־באַוועגונג?

די תשובה באַשטייט אין דעם אַז די דערציאונג פון דער אָרעמער יידישער יוגנט איז פאַרוואָרלאָזט געוואָרן. די רוסישע און רוסיש־יידישע מיטלשולן און אויך די ספּעציעלע יידישע שולן און חדרים מתוקנים — זיינען אַלע געווען פאַר די יידישע רייכע און באַמיטלטע קלאַסן, וואָס זיינען געווען אין שטאַנד צו צאָלן גרויסע שכר־לימודן אין משך פון די לאַנגע לערניאָרן; צו די רעגירונגס־שולן, וואָס דאָרטן האָט מען יידן אויפגענומען נאָר עטלעכע פּראָצענטן, האָט מען געדאַרפט האָבן אַ גוטע צוגרייטונג פון באַזאָלטע לערערס און פּראָטעקציעס; אויפגענומען צו ווערן אפילו אין דער יידישער אומזיסטער אַנפאַנג־שול פון יפה האָט מען געמוזט האָבן אַ גוטע צוגרייטונג ביי אַ געצאָלטן לערער. בכן איז פאַר דער דערציאונג פון די יידישע אָרעמע קינדער פון דער מאַסע געבליבן נאָר — די עטלעכע רוסיש־יידישע פאָלקשולן מיט אַ קלייניער לערן־פּראָגראַם, און דער עיקר — די תלמוד־תורה מיט איר שלעכטן שפּלדיקן צושטאַנד[17]. די קינדער פון די אָרעמע יידישע שיכטן, וואָס זיינען קינדוויייז אָפּגעגעבן געוואָרן צו בעלי־מלאכות אָדער צו געוויסע אַרבעטן זיינען געווען אַ ניר חלק (טאַבולאַ ראַזאַ), בשעת זיי זיינען אַריינגעגאַנגען אין די אַרבעטער־קרייזלעך. דעריבער האָבן די רעוואָלוציאָנערע אָגיטאַטאָרן געפונען אין ביאַליסטאָקער יונגע אַרבעטער און אַרבעטע־רינס אייפעריקע און פאָלגעדיקע תלמידים, בפרט נאָך אַז זיי זיינען אַראָפּגעקומען צו זיי מיט נייע צוציעניקע תורות פון סאָציאַליזם, אויסצובעסערן זייער מאַטער־יעלע לאָגע, זיי גלייכצושטעלן מיט זייערע בעלי־בתים, און מיט דער אידיי פון רעוואָלוציעס, וואָס פאַרוואַנדלט זיי פון אָרעמע אונטערדריקטע אַרבעטער אין אַקטיווע מיטגלידער פון דער אייראָפּעאישער סאָציאַלער באַוועגונג און פון דער גרויסער רוסישער רעוואָלוציאָנערער באפרייאונגס־באַוועגונג.

די ציוניסטן אין ביאַליסטאָק

דער הויפּטצוועק פון חובבי־ציון און ציוניסטן איז דעמאָלט געווען צו באַזעצן יידן אויף ערד אין ארץ־ישראל, צו גרינדן דאָרט יידישע קאָלאָניעס, און קיין געלט דערויף האָבן זיי דעמאָלט ניט געהאַט (דעם קרן קימת און דעם קרן היסוד האָבן

17. דער היינטיקער מנהל פון תלמוד־תורה האָט זיך פאַר מיר באַקלאָגט, אַז נאָך היינט [1935—36], כאָטש די תלמוד־תורה שטייט אויף אַ הויכער מדרגה סיי אין למודי קודש און סיי אין למודי חול, שעמען זיך בעלי־הבתישע אָרעמע יידן אַריינצוגעבן אַהין זייערע קינדער איבער דעם שלעכטן שם, וואָס זי האָט געהאַט ביז דער מלחמה.

שפּעטער געשאַפן די ציוניסטישע קאָנגרעסן), האָבן זיי זיך געמוזט באַגרענעצן מיט זייער אַגיטאַציע נאָר צווישן די פאַרמעגלעכע שיכטן, אַז זיי זאָלן קאָלאָניזירן ארץ־ישראל מיט זייערע אייגענע פּריוואָטע מיטלען, און זיי האָבן טאַקע מיט זייער אַגיטאַציע שטאַרק מצליח געווען. מיט דער מאַסע, וואָס האָט דעמאָלט ניט געקענט געבן קיין קאָלאָניסטן פאַר ארץ־ישראל, האָבן דעריבער די חובבי־ציון און דער ציוניזם קיין שום באַריר־פונקטן ניט געקענט האָבן. בכן, געפינען מיר אין ביאַליסטאָק אין דער יידישער באַפעלקערונג צוויי אַנטקעגנגעזעצטע שטרעמונגען — איינע פון דער אַרבעטער־יוגנט און אַ צווייטע, פון קולטורעלע און פאַרמעגלעכע קרייזן. די ערשטע איז פאַרכאַפט געוואָרן אויף אַ געוויסער צייט דורך די בונדיסטן, און אַנדערע רעוואָלוציאָנערע פּאַרטייען, און די צווייטע דורך די חובבי־ציון און ציוניסטן, וואָס האָבן אויפגעבויט די באַנייטע קולטורעלע און נאַציאָנאַלע יידישע קהילה.

די ביאַליסטאָקער בעל־הבתישע און פאַרמעגלעכע שיכט, אויסער אַ גאַנץ קליינע גרופּע אַסימילאַטאָרן, איז אין גאַנצן געווען נאַציאָנאַל־ציוניסטיש; אלע בתי־מדרשים, אויסער אַ קליינער צאָל קנאים, זיינען געווען געשטימט ציוניסטיש. העברעאישע פּריוואָטע לערערס האָבן זיך אין אַ באַדייטנדיקער צאָל גוט דערנערט אין ביאַליסטאָק, די ה צ פ י ר ה האָט געהאָט דעמאָלט פון דריי ביז פיר הונדערט אַבאָנענטן. איר אַגענט אליהו סלאָנימסקי האָט זיך דערפון מפרנס געווען, עס זיינען געווען עטלעכע מוכרי־ספרים, אויסשליסלעך פאַר העברעאישע ספרים. אַ פאַר האָבן געלעבט גאַנץ לייטיש. העברעאישע מחברים פלעגן גאַנץ אפט באַזוכן ביאַליסטאָק, און זיי זיינען אַוועקגעפאָרן פון איר צופרידן. עס פלעגן באַזוכן ביאַליסטאָק גאַנץ אפט ציוניסטישע רעדנערס און מגידים אדער מטיפים, ווי זיי האָבן זיך גערופן, און פלעגן דרשענען אין אַלע בתי־מדרשים און שאַפן שטימונג פאַרן ציוניזם, פאַר ישוב ארץ־ישראל און פאַר נאַציאָנאַלער און העברעאישער דערציאונג. די עסקנים פון אַלע פילאַנטראָפישע און קולטורעלע אַנשטאַלטן זיינען כמעט אַלע געווען ציוניסטן.

די דאָזיקע שטימונג איז נאָך פאַרשטאַרקט געוואָרן, זינט עס איז געוואָרן ראַבינער אין ביאַליסטאָק אין יאָר 1902 (תרס״ב), ד״ר יוסף מאָהילעווער, אַן אייניקל פון הרב ר׳ שמואל מאָהיליווער, אַ מענטש מיט אַ הויכער בילדונג, וואָס האָט געענדיקט ווי אינזשיניר־אַגראָנאָם אין מאָנפּעליע (פראַנקרייך) און ווי דאָקטאָר־פילאָסאָף אין קעניגסבערג — אַ טיכטיקער רעדנער אין רוסיש, יידיש און העברעאיש, און דערצו אַ פייערדיקער ציוניסט. ער האָט אַ סך צוגעהאָלפן צו פאַרפעסטיקן דעם ציוניזם און דאָס נאַציאָנאַלע געפיל אין ביאַליסטאָק. מיט אים האָט מיטגעאַרבעט אַ גרויסע גרופּע יונגע לייט־ציוניסטן, העברעאיסטן. ד״ר יוסף כאַנאָוויטש איז דער מאָלט געווען די פאָפולערסטע פערזענלעכקייט אויף דער יידישער גאַס אין ביאַליסטאָק.

אין 1905 איז ענדלעך געגרינדעט געוואָרן, אין עצם באַפרייאונגס־באַוועגונג אין ביאַליסטאָק — וויסאָצקיס תלמוד־תורה און איר האָטווערקער־שול, וואָס

אין איר איז געווען דאָמינירנדיק דער ציוניסטישער, העברעאישער און נאַציאָנאַלער גייסט.

דער פּועלי־ציוניזם

עס זיינען אויף אַזאַ אופן געווען אין ביאַליסטאָק צוויי קולטור־שטרעבונגען: די ערשטע — אַ גרויסע אייבערערדישע שטרעמונג, וואָס איז געווען די בויען־דיקע פאַרשפרייטערין פון יידישן נאַציאָנאַלן גייסט, פון העברעאישער שפּראַך און ליטעראַטור, מיט אַ נאַציאָנאַלן ציוניסטישן ענדציל, און אַ צווייטע — אונטערערדישע שטרעמונג, וואָס האָט דאָמינירט ביי דער יונגער אַרבעטער־מאַסע, און וואָס איר טעטיקייט איז געווען אַ נאַציאָנאַל־צעשטערנדיקע, — אויסצוווּרצלען פון דער יידישער מאַסע יידישע טראַדיציע און רעליגיע, קעמפן קעגן דער העברעאישער שפּראַך און דעם גאַנצן עבר פון יידישן פאָלק, צוצונעמען ביי אים די האָפענונג אויף זיין ענדציל און עתיד, און איינצופלאַנצן אין אים אַנשטאָט דעם קאָסמאָפּאָליטיזם, סאָציאַליזם און אַנאַרכיזם מיט אַן ענדציל צו באַפרייען דאָס גרויסע רוסלענדישע פאָלק פון זיין צאַריזם און איינצופלאַנצן ביי אים דער מאַרקסיסטישן סאָציאַליזם.

אַ סינטעז צווישן די ביידע שטרעמונגען פון ציוניזם און סאָציאַליזם איז ענדלעך געמאַכט געוואָרן דורך די פּועלי־ציון, אַ פּאַרטיי, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין אַנהייב אין דרום־רוסלאַנד, אין קאַטעריגאָסלאַוו, אָדעס, קיעוו און אַנדערע שטעט און שפּעטער, אין 1904—1907, האָט די פּועלי־ציון־באַוועגונג זיך פאַרשפרייט אין גאַנצן תחום המושב און האָט אין געוויסע ערטער געהאַט אַ נצחון איבער די בונדיסטן אין די אַרבעטער־שיכטן[18].

---

18. [וועגן „פּועלי־ציון" (מינסקער ריכטונג" און „באַראַכאָוצעס"), ציוניסטן־סאָציאַליסטן, און בכלל וועגן אָנטייל פון יידישע רעוואָלוציאָנערן אין דער ביאַליסטאָקער אַרבעטער־באַוועגונג וועט געניט איבערגעגעבן ווערן אין אַ ספּעציעלן באַנד, „די אַרבעטער באַוועגונג אין ביאַליסטאָק". זען אויך די אַרטיקלען פון זיידל כאבאָצקי (וועגן ס. ס.), דוד קלעמענטינאָווסקי (וועגן י. ס. ד. א. פּ. „פּועלי ציון"), מ. פּאָגאַרעלסקי (וועגן „מינסקער „פּועלי־ציון"), ג. אַראַנסאָן, ע. נאָוואָגרודסקי (וועגן „בונד"), און ד"ר הערמאַן פראַנק (וועגן אַנאַרכיסטן), אין ביאַליסטאָקער פרייַנד — יובל־אויסגאַבע 1950 פון אַרב. רינג־ברענטש 88 ניו־יאָרק). די אַרויסגעבער.

קאַפּיטל פינף

די הריגות פון 1905 און דער גרויסער ביאַליסטאָקער פּאָגראָם

א. די ערשטע הריגה דעם 30טן יולי 1905

דעם 30טן יולי 1905 (שבת נחמו, י״א מנחם אב) האָבן די אַנארכיסטן גע־ווארפן אַ באָמבע אויף סוראַזער גאַס אין אַ פּאַטרול, וואָס איז געשטאַנען לעבן דער בונדישער בערזע. דאָס מיליטער האָט אָנגעהויבן צו שיסן. [פון דער באָמבע זיינען געהרגעט געווארן צוויי בונדיסטקעס: אסתר ריסקינד און גיטל זאַקהיים].

לויט די ווערטער פון דעם קאָרעספּאָנדענט [1], וואָס איז בייגעווען, האָט די שיסעריי געדויערט עטלעכע שעה נאָכאַנאַנד ביז שפּעט אין דער נאַכט. מ׳האָט געשאָסן אין די פּאַרבייגייערס, אין די פענצטער, טירן און טויערן. די פּאַרוואונדע־טע האָט מען דערשאָסן און דערשטאָכן. מער פון אַלץ האָט מען געשאָסן אין די גאַסן, וואָס זיינען נאָענט צו דער סוראַזער גאַס. אָבער מען האָט אויך ניט גע־שאָנעוועט די איבעריקע גאַסן. אַ ייד האָט אַרויסגעשטעקט זיין קאָפּ פון פענצטער אַ קוק צו טאָן, האָט מען אים דערשאָסן...

די סאָלדאָטן זיינען געווארן צעווילדעוועט, געשאָסן האָבן זיי ניט נאָר אויף יידן, אָבער געצילט האָבן זיי נאָר אין זיי. ניט קיין יידן האָט מען דערהרגעט כמעט נאָר צופעליק. און דאָס אַלץ איז געטאָן געווארן מיט אַן אויסגערעכנטער קאַלט־בלוטיקער רציחה.

די נעמען פון די הרוגים

דאָס זיינען די נעמען פון די 25 דערהרגעטע [2]:

יצחק בר׳ מאיר שמוקלער, 68 יאָר.
חיים בר׳ אברהם שוסטער, 67 יאָר.
יצחק בר׳ מאיר סלאָן, 65 יאָר.
אהרן בר׳ בנימין וועלוועלעוויטש, 65 יאָר.
מרדכי־ראובן בר׳ שמואל־פּנחס מלמד, 46 יאָר.
אברהם־לייב בר׳ טרייטל גאָלדבערג, 45 יאָר.
אברהם־שמחה בר׳ משה־זלמן יאַנקעלעוויטש, 40 יאָר.
יצחק־צבי בר׳ ברוך סאַצילער, 40 יאָר.

---

1. Последния Известия №№ 247, 356.

2. לויט דער „הזכרת נשמות קרבנות הפּוגרום״, וואָס דער ביאַליסטאָקער קאָמיטעט „לעזרת נוגעי הפּוגרום״ האָט אַרויסגעגעבן.

משה־מיכל בר׳ צבי־אריה אַרשיין, 40 יאָר.
שמואל בר׳ יונה פיינשטיין, 29 יאָר.
אליעזר בר׳ יצחק סלאָן, 21 יאָר.
שמואל חיים בר׳ מאיר גאָלאָנד, 20 יאָר.
יצחק פּסח בר׳ צבי הירש וואָפנער, 20 יאָר.
שמואל בר׳ פייוול סאָקאָלסקי, 17 יאָר.
משה־זאב בר׳ דוד נאַראָצקי, 17 יאָר.
וואָלף־חיים בר׳ לייב דודאָק, 75 יאָר.
שמעיה בר׳ דוד גאָלאָנד, 63 יאָר.
יחזקאל בר׳ פייוול קרעשעס, 61 יאָר.
חיים מענדל בר׳ גאָטליב גאָלדפאַרב, 59 יאָר.
ברוך שמואל בר׳ מאיר אהרן סאָקאָלסקי, 26 יאָר.
יוסף אליעזר בר׳ לייב ליפקעס, 25 יאָר.
גבריאל בר׳ מאיר לעווין, 13 יאָר.
יצחק בר׳ ראובן באַרשעווסקי, 11 יאָר.
משה בר׳ שואל סופראַסקי, 11 יאָר.
דוד בר׳ מיכל צוקראָוויטש, 11 יאָר.

ב. די צווייטע הריגה דעם 18טן אָקטאָבער 1905

הגם דעם 17טן אָקטאָבער 1905 איז אַרויס דער מאַניפעסט, דאָך האָבן די סאָלדאַטן ניט אויפגעהערט צו שיסן און צו הרגענען יידן — אויך דעם 18טן אָקטאָבער.

לויט אַ באַפעל פון פּעטערבורג האָט מען צוליבן מאַניפעסט אייגעאָרדנט פּאַטריאָטישע מאַניפעסטאַציעס און גלייכצייטיק — יידישע פּאָגראָמען, וואָס זיינען פאָרגעקומען כמעט אין גאַנצן תחום המושב, ניט ווייניקער ווי אין 690 פונקטן. דערביי זיינען געווען 810 דערהרגעטע און 1,770 פאַרוואונדעטע[3].

אין ביאַליסטאָק האָט זיך דעם 18טן אָקטאָבער פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז לויטן מאַניפעסט וועט מען היינט עפענען די טורמע און מען וועט אַרויסלאָזן אַלע תפוסים. זיינען אויפגעלאָפן טויזנטער יידן צו זיין דערביי. אָבער די טויערן פון דער טורמע זיינען געווען פאַרשלאָסן. האָבן די יונגע רעוואָלוציאָנערן זיי געוואָלט אויפרייסן מיט כוח. האָבן זיי די סאָלדאַטן פריער געוואָרנט און נאָך דעם אויסגעשאָסן אויף פּוסט, און אַז עס האָט ניט געהאָלפן, האָבן זיי געשאָסן הייס, און עס זיינען געהרגעט און פאַרוואונדעט געוואָרן 22 יידן.

3. Последния Известия № 259.

די נעמען פון די געליטענע

אָט דאָס זיינען די נעמען פון 22 געליטענע:

ברוך־מיכל בר׳ אשר ראָגאַל, 53 יאָר.
משה בר׳ יעקב סאַכאַרני, 28 יאָר.
שמואל־הערש בר׳ אליעזר מרגליות, 34 יאָר.
משה בר׳ ניסן פיינשטיין, 25 יאָר.
גאָלדע־שרה בת מרדכי פאַסטריגאַטש, 70 יאָר.
חיה בת משה כוואַראָווסקי, 50 יאָר.
פייגל בת יצחק טיכאָווסקי, 38 יאָר.
הינדע־ביילע [4], 25 יאָר.
אסתר בת שמואל באַרטינאָווסקי, 17 יאָר.
שפרינצע בת אברהם ווינבערג, 54 יאָר.
לייב בר׳ צבי־הירש ליבערמאַן, 17 יאָר.
גוטע־פריידע בת מרדכי קאַפלאַן, 20 יאָר.
פריידע בת יצחק קאַפיצער, 56 יאָר.
חנה בת דוד זלמן קאַפלאַן, 60 יאָר.
חישה בת משה זאב פינאַנזניק, 40 יאָר.
צפורה בת בנימין כהן, 70 יאָר.
ביילע בת משה ליבערמאַן, 32 יאָר.
חיה בת אהרן כהן, 19 יאָר.
רבקה לעווין, 30 יאָר.
כאַשע בת יצחק מאַשקאָווסקי, 20 יאָר.
חוה בת יהושע חיים ליבערמאַן, 21 יאָר.
אסתר בת יעקב־לייב קוראַן, 21 יאָר.

ג. די אַלגעמיינע סיבה פון פאָגראָמען אין 1905־1906

נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905 האָבן די שווארצע, פינצטערע רעאַקציאָנערן, מיט פאָביעדאָנאָסצעוון בראש, געראָטן דעם צאָר אונטערצושטיצן און צו באַפעסטיקן די אַלייגהערשאַפט, ווייל דאָס פאַרלאַנגט כלומרשט דאָס גאַנצע רוסישע פאָלק, חוץ דער קליינער צאָל רעוואָלוציאָנערן, וואָס שטאַמען דאָס רוב פון די פרעמדע פעלקער אין רוסלאַנד, איבערהויפט פון די פאַרהאַסטע „זשידעס". דעריבער דאַרף מען די דאָזיקע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג דערשטיקן צוזאַמען מיט זייערע אַנפירערס און אויפהעצערס. אויף יידן דאַרף מען פשוט מאַכן פאָגראָמען. זאָלן זיי וויסן, אַז זיי דאַרפן האָבן שוץ מצד דער רעגירונג.

אין פאָליציי־דעפּאַרטמענט פלעגן געדרוקט ווערן און דערנאָך פאַרשפרייט ווערן איבער גאַנץ רוסלאַנד פאָגראָם־פראָקלאַמאַציעס אויף יידן. דורך געהיים־

4. [דעם פאָטערס נאָמען און דער פאַמיליע־נאָמען זיינען אין מאַנוסקריפט ניטאָ. — די רעד׳].

אַגענטן און באַוונדערע אַגיטאַטאָרן פלעגט די מאַכט אַרגאַניזירן פּאָגראָמען אין גאַנץ רוסלאַנד. עס איז געגאַנגען מיטן זעלביקן נוסח: די פּאָגראָמען ווערן כלומרשט געמאַכט פון פּאָלק, וואָס איז אויפגערעגט אויף דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג ביי יידן. דאָס איז געווען דער אַלטער מיטל פון די פּלעוועס און די דורנאַוואָס. אין די רוסישע צייטונגען איז געווען פאַרבאָטן וועגן די פּאָגראָמען מודיע צו זיין. די פּאָליציי מיט אירע געהיים־אַגענטן האָבן אָפּגעגעבן פּאָלשע, אויסגעטראַכטע ידיעות אָדער איבערטריבענע באַריכטן צו דער העכערער מאַכט אין פּעטערבורג וועגן דער גרויסער רעוואָלוציאָנערער באוועגונג צווישן יידן. מען האָט יידן באַשולדיקט אין דער גאַנצער רעוואָלוציע. ווי ווייט די צענטראַל־מאַכט אין פּעטערבורג איז געווען פאַרנאַרט אין דעם, קען מען דרינגען פון דעם פּאַרשלאָג, וואָס פּלעווע האָט געמאַכט הערצלען ביי זיין אוידיענץ ביי אים: וועז הערצל וועט אויספּועלן ביים „בונד" אָפּצושטעלן זיין קאַמף קעגן דער רוסישער רעגירונג אויף אַ משך פון פופצן יאָר, נעמט ער זיך אונטער אויסצווירקן אַ טשאַרטער פאַר יידן אין פּאָלעסטינע אין משך פון דער צייט. און אַז ער וועט עס ניט אויספועלן, איז דער „בונד"ווידער פריי צו טאָן וואָס ער געפינט פאַר נייטיק[5].

בשעת עס האָט געזיגט די ליבעראַלע ריכטונג, און עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דעם 17טן אָקטאָבער 1905 דער מאַניפעסט פון געוויסע פרייהייטן פאַרן פּאָלק און צו גרינדן די דומע, האָט די רעאַקציאָנערע, פינצטערע פאַרטיי פאַר־שטאַרקט איר קראָפט דורך פּראָקלאַמאַציעס און פּאָגראָמען אין אַלע ערטער. די ביאַליסטאָקער פּאָליציי, וואָס איז געווען איינע פון די ערגסטע צו יידן, האָט געוואָלט באַווייזן איר געטריישאַפט דעם צאַר, האָט זי די אָרטיקע סאַציאַליסטישע באַוועגונג אויפגעבלאָזן אין אַ געפערלעכער רעוואָלוציאָנערער כוואַליע פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. די ביאַליסטאָקער פּאָליציי האָט ניט יוצא געווען מיט די הריגות דעם 30טן יולי און דעם 18טן אָקטאָבער און האָט געוואָלט אויפטאָן עפּעס אַ גרויסע זאַך. און דאָס האָט זי אויסגעפירט מיטן יוני־פּאָגראָם 1906.

ד. דער פּאָגראָם פון 1טן ביז 3טן יוני 1906

ערב פּאָגראָם

וועגן דעם אַז עס גייט אַ כמאַרע פון אַ פּאָגראָם אויף ביאַליסטאָק, האָט מען זיך דערוואוסט נאָך עטלעכע טעג פאַרן ערשטן יוני. דאָס איז געווען פאַרבונדן מיטן מאַרד, וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן דעם 28טן מאי אויף אַ סודותדיקן אופן אויף סוראַזער גאַס. ס׳איז געטייט געוואָרן דער ביאַליסטאָקער פּאָליצמייסטער דערקאַטשעוו, וואָס איז גראָד געווען אַ גוטער מענטש און גינציק געשטימט צו יידן. ספּעציעל קאַנטיק איז געווען דעם פּאָליצמייסטערס גוטסקייט אין פאַרגלייך מיט דעם דעמאַלטדיקן פּריסטאָו שערעמעטיעוו, וואָס איז געווען אַ גרויסער

5. אין ד״ר חיים זשיטלאָווסקי, געזאַמלטע שריפטן, ניו יאָרק, ב׳ IX, ז׳ 12.

שונא־ישׂראל און האָט מיט זיין שלעכטער באַציאונג צו יידן דערוועקט ביי דער יידישער באַפעלקערונג אַ פּאַרביטערונג קעגן דער פּאָליציי. פּונדעסטוועגן האָט די פּאָליציי פּאַרשפּרייט אַ ידיעה, אַז דער גוטער פּאָליצמייסטער איז דערהרגעט געוואָרן דורך יידן, כאָטש ער איז געווויס אָפּגערוימט געוואָרן פון דעם זעלביקן שערעמעטיעוו, כדי ער זאָל ניט זיין קיין שטערונג צום פּאָגראָם, און באמת זאָל מען האָבן שפּעטער פּאַרהאַלטן אין ביעלסק זיין מערדער, אַ געוועזענעם גאַראָדאָוואָי.

דער אַנטיסעמיטישער שערעמעטיעוו האָט ניט געוואָלט אָננעמען דעם קראַנץ פון דער יידישער קהילה אַרויפצולייגן אויף דעם ארון פון דערמאָרדעטן. ער האָט דער יידישער דעפוטאַציע געזאָגט: „פּריער פּאַרגיסט איר בלוט און נאָך דעם קומט איר לייגן קרענץ!" דערביי האָט ער כמעט אָפן געזאָגט, אַז מען קען דער־ווארטן בקרוב אַ יידישן פּאָגראָם אין ביאַליסטאָק.

אַ גינסטיקן באָדן פּאַר אַ פּאָגראָם אין ביאַליסטאָק האָבן געשאַפן די פּאַר־שיידענע פּינצטערע עלעמענטן, וואָס האָבן פּאַרשפּרייט די מיינונג צווישן מיליטער, אַז אַ מלחמה קעגן יידן איז אַ מלחמה קעגן דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. אין גאַרנישאָן האָט זיך פּאַרשפּרייט אַ פּראָקלאַמאַציע אין דעם זינען. עס זיינען אויך פּאַרשפּרייט געוואָרן קלאָנגען, אַז יידן וועלן ווארפן באָמבעס אין די צערקוועס און קאָשטשאָלן. אַז די גייסטלעכקייט האָט געוואָלט אָפּלייקענען די שקרים, האָט עס די מיליטערישע אַדמיניסטראַציע פּאַרוועדט צו טאָן.

די יידישע אַרבעטער־פּאַרטייען האָבן זיך אפילו צוגעגרייט מיט אַ זעלבשוץ, אָבער מ׳האָט פּאַרשטאָנען, אַז קעגן אַ באַוואָפנטן מיליטער־פּאָגראָם קענען זיי גאָר ניט אויפטאָן. די מורא אין שטאָט איז געווען גרויס. די רייכערע יידן האָבן זייערע פּאָמיליעס אַרויסגעשיקט פון ביאַליסטאָק.

דער ערשטער יוני איז געווען דער „גרינער דאָנערשטיק". עס האָט געדאַרפט זיין אין אים אַ קאָטויילישע און פּראַוואָסלאַווע רעליגיעזע פּראָצעסיע. נאָר שוין אַ פּאָר טעג פריער האָט זיך פּאַרשפּרייט אַ קלאָנג, אַז יידן וועלן וואַרפן אַ באָמבע אין דער פּראָצעסיע. אַ יידישע דעפוטאַציע איז געפּאָרן קיין גראָדנע צום גובער־נאַטאָר אים צו בעטן, ער זאָל שיצן די יידישע באַפעלקערונג און ער זאָל צונעמען שערעמעטיעוון. האָט דער גובערנאַטאָר געהאַלטן פּאָר דער דעלעגאַציע אַ גאַנצע שטראָפּרעדע, אַז לויט זיינע באַריכטן שיסן יידן אין דער פּאָליציי און סאָלדאָטן, און אַז עס וועט קומען אַ מאָמענט, ווען זיי וועלן זיך מיט יידן אָפּרעכענען. פּונ־דעסטוועגן האָט דער גובערנאַטאָר פּאַרזיכערט, אַז דעם היינטיקן 1טן יוני וועט קיין פּאָגראָם אין ביאַליסטאָק ניט זיין.

דער ערשטער טאָג

אַ טאָג שפּעטער, נאָך דער פּאַרזיכערונג פון גובערנאַטאָר אז קיין פּאָגראָם וועט ניט זיין, האָט זיך אָנגעהויבן די שרעקלעכע בלוטיקע שפּיל. זי האָט זיך אָנגעהויבן

בעת דער פּראָוואָסלאָוונער פּראָצעסיע, וואָס האָט זיך געצויגן פון סאָבאָר איבער ניקאָלאַיעווסקי און אַלעקסאַנדראָווסקע גאַסן.

בשעת די פּראָצעסיע האָט זיך געגומען פּאַרקירעווען פון אַלעקסאַנדראָווסקע אין אינסטיטוטסקע גאַס, האָט אַ פּראָוואָקאַטאָר אַ ווארף געטאָן אין דער פּראָצעסיע, פון יענקל רעכיטיסעס הויז אַדער פון איינעם פון די שכנישע הייזער אויפרייס־מאַטעריאַל. פון אים זיינען פּאַרוואונדעט געוואָרן אַ געוויסע מאַנקאָווסקאַיאַ און דע־מידיוק.

עס האָט אָפּגעהילכט אַ שאָס, וואָס איז געווען דער סיגנאַל אָנצוהייבן דעם פּאָגראָם. און ער האָט זיך תיכף אָנגעהויבן. דאָס מיליטער וואָס איז געווען צוגעגרייט אין דער דערבייאיקער אָפּטיילונג פון דער מלוכה־באַנק, האָט אָנגעהויבן צו באַשיסן רעכיטיסעס הויז.

דאָס מיליטער איז אַריין אין דער וואוינונג פון נאָטע לאָפידוס. מען האָט דאָרטן גלייך דערהרגעט זיינע 2 יונגע זין און אַ טאָכטער און אויסגעראָבירט די שטוב. אַ קריסטלעכן שילער פון דער רעאַל־שול, [דיקאָר] וואָס האָט זיך געווואָלט אָננעמען פּאַר זיינע חברים די לאָפידוסעס, האָט מען אויך דערהרגעט.

און אַזוי האָבן די פּאָגראָמשטשיקעס אָנגעהויבן צו גיין פון שטוב צו שטוב, הרגענדיק און ראָבירנדיק דעם גאַנצן טאָג.

בשעת די פּראָצעסיע איז צוגעקומען צו באַזאָרנע גאַס, האָט מען געווארפן אַ באָמבע אויף סוראָזער גאַס, ניט ווייט פון דער פּראָצעסיע. די באָמבע האָט געווארפן דער יידישער זעלבשוץ, וואָס איז דעמאָלט געגרינדעט געוואָרן פון דער יידישער יוגנט פון פּראָלעטאַריאַט, צו באַשיצן דעם אָרעמען יידישן קוואַרטאַל פון פּאָגראָם. צו באַשיצן די גאַנצע שטאָט האָבן זיי קיין כוחות נישט געהאַט קעגן אַ באָוואָפנטער מיליטער־מאַכט. האָט דאָס מיליטער מיט די פּאָגראָמשטשיקעס מורא געהאַט צו גיין אויף סוראָזער גאַס.

דער פּלאַן פון פּאָגראָם מיט אַלע אייגצלהייטן איז אויסגעאַרבעט געוואָרן דורכן ביאַליסטאָקער גענעראַל־לייטענאַנט באָגאַיעווסקי, וואָס האָט געהאַט אַ יידישע פרוי, פון די זאַבלודאָווסקיס, און איז בדרך כלל געווען — ווי מען האָט גערעכנט — גוט צו יידן. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז שפּעטער האָט דער זעלביקער באָגאַיעווס־קי געגעבן אַ נדבה 500 רובל אויפן יידישן פּאָגראָם־קאָמיטעט.

אין משך פון דעם ערשטן טאָג איז דער המון פון קריסטלעכע כוליגאַנעס, אָנגעגרייטע פון פריער, געגאַנגען גרופּנווייז צו 10—20 פערזאָן פון שטוב צו שטוב, פון קראָם צו קראָם. זיי האָבן געבראָכן, געשטאָכן, געהרגעט און געראַבירט אַלץ, וואָס זיי האָבן געקענט. זיי צו באַשיצן האָבן זיי באַגלייט סאַלדאַטן, וואָס האָבן גע־שאָסן און געמאָרדעט אויף רעכטס און לינקס. זיי האָבן ניט געשוינט ניט קיין זקנים, ניט קיין ווייבער און ניט קיין קינדער.

דער צווייטער טאָג

פרייטיק איז שוין פּאָליציי אַרויסגעטראָטן אַקטיוו אָנצווויזן אויף יידישע הייזער, וואָס די סאַלדאַטן האָבן פון זיי אַרויסגעטריבן די יידישע אייגוואוינערס און

זיי צעשאָסן. זיי זיינען באַגאַנגען שרעקלעכע אַכזריות. וועָן מען זאָל איבערגעבן אַלע פּרטים — וואָלט פאַרגליווערט דאָס בלוט אין די אָדערן. די שרעקלעכסטע טראַגעדיע פון האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין דער פּאָרשטאָט סטאַראַבאַיאַרע.

אין דעם הויז פון דעם לעהרער פון שיין־שרייבן לייזער איינשטיין, האָט זיך אָפּגעשפּילט אַזאַ טראַגעדיע: פריער האָבן פּאָגראָמשטשיקעס חרוב געמאַכט זיין וואוי־נונג און צעראַבירט זיינע זאַכן און זיינען אַוועקגעגאַנגען. דערנאָך איז צוריקגעקומען זייער אָנפירער און האָט אַרויסגערופן איינשטיינען, וואָס איז געווען באַהאַלטן ביי זיינעם אַ שכן, ער זאָל גיין אָפּנעמען זיינע זאַכן. איז ער אַרויסגעגאַנגען מיט זיינע בני־בית, האָט מען דערהרגעט אים, זיין ווייב, זיינע צוויי זין, ירחמיאל און שמואל, און זיין טאָכטער סאָניע. עס זיינען איבערגעבליבן נאָר זעקס קליינע קינדער, דאָס יינגסטע איז געווען אַלט קוים צען חדשים.

פּאָדליאַשוקס גאַרבערייַ האָבן כוליגאַנעס באַמבאַרדירט פון אַלע זייטן אַ שעה צייט, דערנאָך אַז דער וואַרשטאָט איז געווען געוואָרן מיט שטורעם, זיינען די כוליגאַנעס אַריין אינעווייניק און זיי האָבן דערהרגעט דאָרטן פּאָדליאַשוקס איידעם יצחק געווירצמאַן מיט זעקס אַרבעטער.

אַזוי האָט מען געהרגעט כסדר. מיט מעסערס האָט מען געשטאָכן די קישנס, און אַ וואָלקן פּעדערן האָט זיך געטראָגן איבער די גאַסן. קליינע שקצים האָבן אַרומגעזוכט די פאַרבאַהאַלטענע יידן אויף די בוידעמס, אין די קעלערן, ווי די בלוטדורשטיקע הינטעלעך, און האָבן געבראַכט צו זיי די מערדערס.

דער צווייטער אָרט פון די גרעסערע רציחות איז געווען דער וואָקזאַל. ווי עס האָט זיך נאָר אָנגעהויבן דער פּאָגראָם דעם 1טן יוני, האָבן זיך אַ טייל כוליגאַנעס קאָנצענטרירט אויפן וואָקזאַל, אָפּוואַרטנדיק די יידן, וואָס ווילן אַנטלויפן פון שטאָט אָדער אָנקומען פון דער פרעמד. עס האָט זיך דאָרט געפונען דער קאָמענדאַנט מיט אַ פּאָר זשאַנדאַרמסקע אָפּיצירן, אויך דער וויצע־פּראָקוראָר.

עס איז אָנגעקומען דער גראָדנער גובערנאַטאָר, ער איז אָפּגעפאָרן אויך אַ פּערטל שעה אין שטאָט און איז צוריקגעקומען און ניט געוואָלט זיך צוהערן צו די בקשות פון די יידן זיי צו שיצן פאָר די מערדער. ער איז אָפּגעפאָרן מיט אַן עקסטרא־צוג קיין גראָדנע.

די יידן, וואָס זיינען אָנגעקומען פון דער פרעמד, האָט מען אין שטאָט ניט אַריינגעלאָזן און צוריקגעיאָגט אויפן וואָקזאַל, וואו מען האָט זיי דערהרגעט. דער קאָמענדאַנט האָט צוזאַמען מיט די זשאַנדאַרמסקע אָפּיצירן רואיק און לאַכנדיק זיך צוגעקוקט צו די שרעקלעכע הריגות וואָס זיינען אָפּגעטאָן געוואָרן אויף די יידן. מ׳האָט אַרויסגעשלעפּט פאַרבייפאַרנדיקע יידן פון די וואַגאָנען און מ׳האָט זיי דערהרגעט, זיך אַרויפגעזעצט אויף זיי, אַריינגעקלאָפּט טשווועקעס אין זייערע קעפּ און מ׳האָט זיך דערביי געקייכט פון געלעכטער.

איינע אַ יידענע האָט מען דערהרגעט דורך אַ זעץ מיט אַ ברעכאייזן איבערן קאָפּ. איר 11־יאָריק מיידעלע האָט אַ כוליגאַן אַ כאַפּ געטאָן ביים העלדזעל און

אַ הייב געטאָן אין דער הייך און אַזוי לאַנג געהאַלטן, ביז איר קליין שוואַך קער־פּערל האָט זיך אויפגעהערט צו צאַפלען.

די כוליגאַנעס זיינען אַזוי פֿאַרווילדעוועט געוואָרן, אַז אין דער נאַכט אויפן 3טן יוני האָבן טייל פון זיי געשאָסן אין דעם יידישן שפּיטאָל. אַלע קראַנקע זיינען אַראָפּ פון די בעטלעך און האָבן זיך אויסגעלייגט אויפן דיל (פּאָדלאָגע).

אַ ייד האָט שפּעטער דערציילט, ווי מען האָט דערהרגעט זיינע צוויי טעכטער אין גאַס, און אַ דריטע טאָכטער מיט צוויי קינדער האָט אָפּגעקויפט פֿאַר אַ רובל מיט אַכציק קאָפּיקעס. אַ פּאָטער מיט אַ צעבראָכענער האַנט האָט דערציילט, ווי פֿאַר אים אין אויגן האָבן די כוליגאַנעס דערהרגעט זיינע צוויי זין, איינער פון זיי זייער אַ געראָטענער. אים אַליין האָבן זיי באַזוכט און געפונען זיבן רובל, וואָס זיי האָבן צוגענומען, און אים צעבראָכן אַ האַנט. אַזעלכע דערציילונגען זיינען געווען אַ סך, אַ סך.

שרעקלעך איז געווען אָנצוקוקן אין שפּיטאָל די פֿאַרוואונדעטע און גוססדיקע. דער גרעסטער טייל פון זיי איז געווען פֿאַרוואונדעט פון קוילן און שפּיזן. נאָך שרעקלעכער איז געווען דאָס בילד פון די טויטע קערפּערס מיט צעבראָכענע שאַרבנס, מיט אויסגעשטאָכענע אויגן. איין בר־מינן איז געווען מיט אַ אָפּגעשני־טענער צונג. כמעט אַ העלפט פון די אַלע קערפּערס זיינען געווען פון קינדער, פרויען און זקנים. דאָס זיינען אַלץ געווען ביטערע אביונים...

דער וועג צום שפּיטאָל איז געווען פֿאַרגאָסן מיט בלוט. יעדע האַלבע שעה פֿאָרט מען אַריין אויפן הויף, וואָס וועקט פֿאַרהילט פון די געשרייען און קלאָגן פון די באַגלייטנדיקע. עס איז שווער זיך אָפּצושטעלן אויף נאָך פון די שרעקלעכע בילדער פון פּאָגראָם[6].

דער ראָבינער ד״ר יוסף מאָהילעווער איז דעמאָלט געווען מיט זיין פאַמיליע אויף אַ זומער־וואוינונג. האָבן זיך די פּאָגראָמשטשיקעס נוקם געווען אין זיין וואוי־נונג, חרוב מאַכנדיק אַלץ וואָס האָט זיך אין איר געפונען. די כוליגאַנעס האָבן אויפ־געריסן זיין אייזערנע קאַסע און צעריסן אַלע פּאַפּירן אין איר, צווישן זיי דעם כתב־יד פון הרב ר׳ שמואל מאָהילעווער, א ספר שאלות ותשובות, וואָס איז גע־ווען מסודר צום דרוקן. זיי האָבן אויך אַריינגעשאָסן אין כאַאַנאַוויטשעס וואוינונג, נאָר זיי האָבן ניט געטראָפן.

די אָפּיציעלע ווערסיע

אין דער רעכטער שיסעריי — דערציילט א. קויפמאַן, דער היגער בוכ־העגדלער, געווען אַגענט פון דער צייטונג „דוואַצאַטי וויעק״ (20טער יאָר־הונדערט), — האָט ער באַקומען אַן אָנפראָגע פון זיין צייטונג וועגן פּאָגראָם. האָט ער געראָטן אַרויסשיקן א ספּעציעלן שליח. האָט די צייטונג אַרויסגעשיקט איר

6. זען נ. העלזייד, חורבן ביאַליסטאָק און „ביעלאָסטאָקסקי פּאָגראָם״, זז׳ 81—93.

מיטאַרבעטער וולאָדימיראָוו, וואָס האָט אויפגעהויבן אַ טומל אין דער גאַנצער וועלט מיט זיין געדרוקטן באריכט וועגן פאָגראָם. אַזוי ווי ער איז געווען אַן אַנ־ געזעענער שרייבער און אַ רוס האָט מען זיך צוגעהערט צו אים. דערצו האָט ער אויף די פרישע שפורן געקענט זיך באַקענען מיט דער בלוטיקער פאָליטיק, וואָס די מאַכט האָט געפרווט פאַרווישן. דאָס קענען מיר זען פון אַן אויסצוג פון אָט דעם געדרוקטן באריכט:

„דעם 2טן יוני איז געווען אין די צייטונגען געדרוקט אַ טעלעגראַם פון דער אָפיציעלער פעטערבורגער טעלעגראַפן־אַגענטור (פ.ט.א.), אַז אין ביאַליסטאָק האָבן יידן דעם 1טן יוני געווארפן צוויי באָמבעס אין אַ רעליגיעזער פּראָצעסיע, פון אויפרייס איז דערהרגעט געווארן אַ קאַטוילישער גלח, עס איז אָפּגעריסן גע־ווארן אַ פוס ביי אַ רוסישן גייסטלעכן, עס זיינען פאַרוואונדעט געווארן אַ סך אַנ־ טייל־נעמערס פון דער פּראָצעסיע. אין דער צייט פון דער פּאַניק זיינען צעטראָטן געווארן קינדער, וואָס האָבן געטראָגן די הייליקע בילדער.

„דער דאָזיקער געמיינער שקר איז געווען געדרוקט דעם 2טן יוני, און אָט איז אַן אָפיציעלע הכחשה פון דעם דאָזיקן שקר דעם 3טן יוני: פעטערבורג (אָפי־ ציעל). די טעלעגראַמע פון 2טן יוני פון גראָדנע, וואָס אין איר איז איבערגעגעבן געווארן כלומרשט אַז אין ביאַליסטאָק האָבן יידן געווארפן אין רעליגיעזע פּרא־ צעסיעס באָמבעס, אַז עס זאָל האָבן אומגעקומען אַ פּוילישער גייסטלעכער, אַז אַ רוסישן גייסטלעכן זאָל האָבן אָפּגעריסן אַ פוס, און אין משך פון דער אַנטשטא־ נענער פאַניק זאָלן האָבן אומגעקומען קינדער, איז אונדז צוגעשיקט געווארן אום־ אָפיציעל דורכן פּריוואַטן קאָרעספּאָנדענט סטוקאַלעוויטש, דער נאַטשאַלניק פון דער אָפּטיילונג פון דער קאָזיאַנער פּאָליאַטע, וואָס האָט אויפגעקליבן ניט קיין קאָנ־ טראָלירטע ידיעות, געזאַמלט פון קלאַנגען".

אָט האָט איר אַ מוסטער פון אן אָפיציעלער הכחשה פון אַן אָפיציעלן שקר!

אַ פאַקט איז בלויז, אַז נאָר אַדאַנק דעם אָנקומען פון די שפּעטער דערמאָנטע דעפּוטאַטן האָט זיך דער פאָגראָם דעם 4טן יוני גלייך אָפּגעשטעלט. די העלדן האָבן זיך דערשראָקן: דער פּריסטאָוו שערעמעטיעוו, דער גובערנאַטאָר קיסטער, דער אַקאַלאַדאַטשני בייבאַק, קאָפּיטאַן אָזאָל, געזעראַל באָגאַיעווסקי און באַדער, פּריס־ טאָוו קאָסטעצקי, דער זשאַנדאָרם־פּאָלקאָוויניק גריבאָיעדאָוו א"א. פון פּירשט אורו־ סאָוו (געוו' וויצע־מיניסטער פון אינערלעכע ענינים) האָבן מיר זיך דערוואוסט, אין וועלכע מלוכה־אָמטן עס האָבן זיך געדרוקט די פראָקלאַמאַציעס וועגן פאָגראָמען... גראָף ל. טאָלסטאָי האָט דעמאָלט געשריבן: „דער פאָליציי איז געווען גראָנטירט, אַז זי קען אומבאַשטראָפט באַגיין די שוועריסטע פאַרברעכנס, און אָט מיט דער גראָנטיע דערהרגעט זי יידן, צינדט אונטער זייערע הייזער, פאַרגוואַלדיקט זייערע פרויען אאז"וו".

עס וועט אויך ניט זיין איבעריק צו באָמערקן, אַז נאָכן פאָגראָם האָט די מאַכט באַפוילן דעם יידישן פאַבריקאַנט טרילינג צוריקצונעמען צו דער אַרבעט צוויי

דורך אים אָפּגעזאָגטע אַרבעטער, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין פּאָגראָם[7]. עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, אַז צווישן די פּאָגראָמשטשיקעס האָבן זיך געפונען אַ סך אָנגעשטעלטע פון טראַמווי און נידעריקע אָנגעשטעלטע פון דער מלוכה־באַנק. און ווען זייערע חברים האָבן פּאַרלאַנגט, מען זאָל זיי אויסשליסן, האָט נאַטשאַלסטוואָ ניט נאָר דערצו ניט דערלאָזן, נאָר זי האָט נאָך באַשטראָפט די פּאַרלאַנגערס מיטן אַריבערשיקן זיי אין אַנדערע ערטער.

דער בלוטיקער סך־הכל

די יידישע קרבנות זיינען געווען — אַכציק דערהרגעטע און אַרום עטלעכע און אַכציק פּאַרוואונדעטע. מען האָט צעראַבירט 3 זאָוואָדן, 120 קראָמען און האַנדלס־הייזער און העכער 100 וואוינונגען. דאָס עיקר ראַבירן איז געווען אין די גאַסן פון מיטן שטאָט, אָבער אויף סוראַזער גאַס האָבן די פּאָגראָמשטשיקעס מורא געהאַט אַרויפצוגיין, מען זאָל זיי ניט פּאַרווראָרפן מיט באָמבעס: זיי האָבן געהאַט אַ ידיעה, אַז די יידן זיינען דאָרט שטאַרק באָוואָפנט. די ביאַליסטאָקער רייכערע יידן האָט מען ניט אָנגערירט, וויזט אויס לויט אַ באָפעל.

דער שטורעם אין דער רוסישער דומע

דער ביאַליסטאָקער פּאָגראָם האָט זיך אָבער אונטערגעשיידט פון אַלע פריערדיקע פּאָגראָמען אויף יידן דערמיט, וואָס ער איז געמאַכט געוואָרן אין דער צייט, ווען רוסלאַנד האָט שוין געהאַט אַ מלוכה־„דומע", מיט פאָלקס־פּאַרטרעטונג פון דער אַרגאַניזירטער עפּנטלעכער מיינונג. תיכף, ווי עס אָנגעקומען די טעלע־גראָפישע ידיעה[8] וועגן אָנהייב פון פּאָגראָם, האָבן 49 דעפּוטאַטן אַריינגעטראָגן דעם 2טן יוני אַ מעלדונג וועגן אַ תיכפדיקער אָנפראָגע ביים אינערן־מיניסטער, וואָס אין איר איז געזאָגט געוואָרן: „די יידישע באָפעלקערונג אין ביאַליסטאָק רופט אין שרעק צו דער הילף פון דער מלוכה־דומע, ווייל זי איז אויסגעזעצט אויף הפקר צו די דאָרטיקע פּאָגראָמשטשיקעס, אָן שום הילף פון דער רעגירונגס־מאַכט זיי איינצושטילן". איינשטימיק איז תיכף אויסגעקליבן געוואָרן אַ באַזונדערע קאָמיסיע, אַזוי גערופענע „די 3ער קאָמיסיע" פון די דעפּוטאַטן: פּראָפעסאָר שטשעפּקין, פּראָקוראָר אַראַקאַנצעוו און יאָקאָבזאָן, וואָס זיינען אָפּגעשיקט געוואָרן קיין ביאַליסטאָק. מיט זייער אָנקומען קיין ביאַליסטאָק, שבת אָוונט, דעם 3טן יוני האָט זיך אָפּגעשטעלט דער פּאָגראָם.

די קאָמיסיע האָט נאָך איר ענויער אויספאָרשונג דורך עדות אויפן אָרט פעסטגעשטעלט, אַז דער פּאָגראָם איז געווען צוגעגרייט דורך דער פּאָליציי און דער העכערער רעגירונגס־מאַכט און האָט ניט געהאַט חוץ דעם קיין שום סיבות פון

7. זען אַ. קויפמאַן, אין אונזער לעבן פון 2טן אַפּריל 1933 (נומ' 124).

8. עס איז ווערט צו דערמאָנען, אַז די טעלעגראַפישע ידיעה האָט געשיקט דער היגער ד"ר רייגראָדסקי פון סאָקאָלקע מיט סכנת נפשות.

נאַציאָנאַלע סכסוכים אָדער שנאה. אַזוינס האָט ניט עקסיסטירט אין ביאַליסטאָק צווישן יידן און אַנדערע פעלקער. די סיבה איז אויך ניט געווען די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג, וואָס מ׳האָט באַדאַרפט איינשטילן מיט גוואַלד־מיטלען. מ׳האָט פֿשוט געהרגעט, געראַבירט, געמאַרדעט אַלטע, קינדער, ווייבער, וואָס זיינען געווען רואיקע פרידלעכע מענטשן. דאָס מיליטער און פּאָליציי זיינען אַליין געווען טעטיק אין פּאָגראָם. די אַלע קלאַנגען, וואָס מען האָט פֿאַרשפּרייט וועגן יידן, זיינען אַלע באַווייזן געווארן פֿאַר פֿאַלשע.

פֿרעגט דעריבער אָן די קאָמיסיע דעם אינערן מיניסטער: צי ער וועט צוציען צו גערעכטלעכער פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט דעם גראָדנער גובערנאַטאָר און ביאַליסטאָקער פּאָליציי פֿאַר ניט־טעטיקייט און אַנדערע פֿאַר צוהעלפן דעם פּאָגראָם און זיך באַטייליקן אין אים. ס׳איז אויך געווען אָן אַנפֿראָגע דעם קריגס־מיניסטער: „צי איז אים באַקאַנט, אַז נאָך איידער עס איז דערקלערט געווארן קריג־צושטאַנד אין ביאַליסטאָק, האָט די מיליטעריש מאַכט דערווייטערט דעם גובערנאַטאָר און פּאָליצמייסטער פון דערפילן זייערע פליכטן, און האָט עס געגומען אויף זיך קעגן געזעץ, און אַז דאָס אַרויסגערופענע מיליטער אין שטאָט איז אויפֿגעגעבן געווארן אין רשות פון דער נידעריקער פּאָליציי־מאַכט, און לויט זייער אָנווייזונג און לויט אָנווייזונג פון פֿריוואַטע מענטשן האָט מען צעשאָסן פרידלעכע מענטשן?״

די דעפּוטאַטן האָבן דעם 26טן און 27טן יוני באַווייזן אין זייערע רעדעס — באַזונדער אַראָקאָנצעוו און די יידן יאָקאָבזאָן און ד״ר שמריהו לעווין — דעם אמתן פֿרצוף און כאַראַקטער פון ביאַליסטאָקער פּאָגראָם.

אויף דער זיצונג דעם 7טן יולי איז אָנגענומען געווארן אַז די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿאַלט ניט נאָר אויף דער אָרטיקער רעגירונגס־מאַכט, נאָר אויך אויף די צענטראַלע רעגירונגס־אָרגאַנען; דער אייניציקער מיטל אָפּצוהאָלטן די ווייטערדיקע פֿאַרשפּרייטונג פון אַזעלכע פּאָגראָמען איז דאָס תיכפדיקע איבערגעבן צום געריכט די אַלע פֿאַראַנטוואָרטלעכע רעגירונגס־פערזאָנען אָן אונטערשייד פון ראַנג און שטאַנד, און דער מיניסטער זאָל תיכף גיין אין דעמיסיע.

דער פּאָגראָם האָט אויפֿגערודערט דאָס געוויסן פון דעם גאַנצן ליבעראַלן געזעלשאַפֿטלעכן קרייז. די לינקע און די ליבעראַלע פֿאַרטייען האָבן געשטורעמט קעגן דער צאַרישער פּאָגראָם־מאַכט. באַזונדער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע דירעקטע באַשולדיקונגען קעגן דעם אינערן־מיניסטער דער גרויסער רעדנער און פּירער פון דער קאַדעטישער פֿאַרטיי ראַדיטשעוו.

דער אינערן־מיניסטער האָט געדאַרפט קומען געבן א תשובה אויף די אַלע שוורע באַשולדיקונגען. די צאַרישע רעגירונג איז געווען אין גרויס פֿאַרלעגנהייט. האָט זי באַשלאָסן אָנשטאָט זיך צו פֿאַרענטפֿערן פונאַנדערצולאָזן די ערשטע „גאָסודאַרסטוועט דומע״. דער צאַר האָט אָבער באַפּעל אַרויסגעגעבן, די דומע איז צעטריבן געווארן. דער דירעקטער שטויס דערצו איז געווען דער ביאַליסטאָקער פּאָגראָם.

ה. די קדושים

מיר גיבן דאָ אַלע נעמען פון די דערהרגעטע אין דעם פּאָגראָם פון יאָר תרס"ו (1906). עס זיינען געווען אַכציק הרוגים, תנצב"ה.

חיים בר' יצחק געבעל, 30 יאָר.
יונה בר' אליעזר כהן, 26 יאָר.
פייוול בר' מאיר ריבאלאָווסקי, 23 יאָר.
נתן נטע בר' נפתלי בכרך, 21 יאָר.
מנחם מאַנעס בר' משה הורוויץ, 19 יאָר.
יצחק בר' אליהו סאַפּיר, 18 יאָר.
אריה־לייב בר' דוד זאַקהיים, 10 יאָר.
משה בר' יעקב ליבערמאַן, 3 יאָר.
ברוך אליהו בר' מתתיהו פריידקין, 62 יאָר.
לייב־חיים בר' דוב־בער שמיד, 28 יאָר.
אברהם בר' חנא מאַכיי, 24 יאָר.
שלמה בר' נחום־מאיר פורמאַן, 22 יאָר.
זלמן־משה בר' זאב־וואָלף לאַמצעוויצקי, 20 יאָר.
ראובן בר' ישראל שושאַן, 18 יאָר.
משה בר' גדליהו אַווערץ, 18 יאָר.
ישראל בר' ביינוש קוסטין, 3 יאָר.
יוסף בר' צבי־הירש בורלע, 3 יאָר.
מרדכי בר' אליעזר קרוגליאַנסקי, 60 יאָר.
שמואל בר' אייזיק צאַלעוויטש, 59 יאָר.
אברהם בר' שלמה־זלמן כ"ץ, 49 יאָר.
מענדל בר' אשר מאַקעל, 43 יאָר.
מרדכי בר' אליעזר לעווין, 38 יאָר.
יצחק בר' שמואל גווירצמאַן, 35 יאָר.
פאַלק בר' זאב כמעלניק, 28 יאָר.
מרדכי בר' נתן־נטע לאַפּידוס, 19 יאָר.
אהרן משה בר' נתן־נטע לאַפּידוס, 19 יאָר.
אברהם אריה־לייב בר' הילל סגל, 58 יאָר.
צבי־אריה בר' משה ווייניצימער, 48 יאָר.
זלמן בר' דוב־בער גרינבערג, 43 יאָר.
אברהם־שמעון בר' אריה־לייב עפשטיין, 35 יאָר.
יצחק בר' הערש שוואַרץ, 24 יאָר.
משה בר' ראובן קוסטין, 22 יאָר.
שמואל בר' אליעזר איינשטיין, 19 יאָר.
זרח בר' ברוך פּאַנדרעס, 18 יאָר.

צבי הירש בר׳ אברהם טאַשמאַן, 63 יאָר.
יהודה בר׳ אברהם־יצחק טייצמאַן, 51 יאָר.
אברהם־יצחק בר׳ צבי־הירש בערנשטיין, 47 יאָר.
יעקב בר׳ יוסף סוראָוויטש, 35 יאָר.
אברהם בר׳ זאב־וואָלף גרינהויז, 26 יאָר.
פּנחס בר׳ אַלכסנדר אַש, 20 יאָר.
אברהם־יצחק בר׳ יונה לעוואַרטאָווסקי, 18 יאָר.
משה־דוב בר׳ מרדכי־יוסף פּאַט, 16 יאָר.
אריה־לייב בר׳ יצחק־יונה מאַזור, 14 יאָר.
יצחק בר׳ משה־יהושע געבעל, 56 יאָר.
חיים בר׳ יעקב שפּירא, 43 יאָר.
אליעזר בר׳ עזרא איינשטיין, 40 יאָר.
שלמה ישראל בר׳ שמעון סושיצקי, 36 יאָר.
יואל בר׳ משה־יהודה טוואַרקאָווסקי, 29 יאָר.
נחום־יעקב בר׳ משה צבי גראַבאָווסקי, 27 יאָר.
ירחמיאל בר׳ אליעזר איינשטיין, 21 יאָר.
אברהם־הערש בר׳ דוד נייפעלד, 71 יאָר.
יעקב בר׳ מרדכי לעווין, 50 יאָר.
שלמה בר׳ בונים פּרוזשאַנסקי, 43 יאָר.
שואל־וואָלף בר׳ מרדכי נעוויאַזשסקי, 41 יאָר.
שלום־אהרן בר׳ שמואל־יוסף נאָוויק, 28 יאָר.
איזיק בר׳ אברהם באַכראַך, 24 יאָר.
זימל בר׳ צבי־הירש צוקערמאַן, 22 יאָר.
מרדכי בר׳ בנימין שמוקלער, 18 יאָר.
יצחק־לייב בר׳ שמואל־זלמן ראָוויצקי, 16 יאָר.
צבי־הירש בר׳ גדליהו העפּנער, 63 יאָר.
יוסף מענדל בר׳ אליעזר גיליעוויץ, 48 יאָר.
משה־שמחה בר׳ דוד בריאַנסקי, 45 יאָר.
דוד־יצחק בר׳ שלמה צמעטניק, 32 יאָר.
שמחה בר׳ פישל וואַלענשטיין, 25 יאָר.
מרדכי בר׳ אברהם באַסין, 19 יאָר.
חיים־זאב בר׳ דוב־בער שלאַכטער, 16 יאָר.
דוד בר׳ אלחנן כוואַראָווסקי, 15 יאָר.
טויבע בת הרב פּינחס כץ, 71 יאָר.
זלאַטע־פּייגל בת ר׳ יחיאל שלאַכטער, 50 יאָר.
רחל בת ר׳ נח קליינבאַרד, 48 יאָר.
שיינע בת ר׳ יחמיאל איינשטיין, 40 יאָר.
שרה בת ר׳ יצחק יעווראָווסקי, 20 יאָר.
חיה־פּעשע בת ר׳ אברהם סגל, 50 יאָר.

מרים בת ר׳ מנחם־מענדל סאַפּירשטיין, 48 יאָר.
פּעשע בת ר׳ יעקב אַטלעס, 42 יאָר.
בלומע בת ר׳ נתן־נטע לאַפּידוס [9], 20 יאָר.
חנה־בלומע בת ר׳ שבתי גינזבורג, 20 יאָר.
צביה בת ר׳ דוב־גרשון גוטקין, 10 יאָר.
שרה בת ר׳ אליעזר איינשטיין, 20 יאָר.
חנה בת ר׳ מרדכי רובינאָווסקי, 19 יאָר.

ו. די הילף פאַר די געליטענע

דער ביאַליסטאָקער פאָגראָם האָט געמאַכט אַ גוואַלדיקן רושם אויף דער גאַנצער וועלט [10]. מען האָט זיך אַפּגערופן מיט אַ ברייטער האַנט אויף צו באַצאָלן פאַר די היזקות פון די פאָגראָמירטע און צו העלפן זייערע אלמנות און יתומים, ווי עס באַווייזן די ציפערן פון ווייטערדיקן באַריכט [11].

די הכנסה פון קאָמיטעט

פון פּעטערבורגער צענטראַל־קאָמיטעט אויף צו געבן הילף		
די געליטענע פון פאָגראָמען אין רוסלאַנד	98,675.00	רובל
פון וואַרשעווער קאָמיטעט, דורך סטאַניסלאַוו נאַטאַנזאָן	39,580.60	"
פון „אַליאַנץ איזראַעליט [12]", בערלין, (20,000)	9,274.28	"
פון קיעווער קאָמיטעט	10,000.00	"
פון מאָסקווער קאָמיטעט	9,000.00	"
פון פאַרשיידענע צייטונגען	123,438.17	"
אויפגעקליבן אין ביאַליסטאָק דורך אַ קאָמיסיע	11,198.90	"

9. די דריי יונגע לאַפּידוסעס זיינען קינדער פון איין משפּחה, אַזוי ווי די איינשטיינס.

10. עס האָבן וועגן פאָגראָם אַ סך געשריבן די גרעסטע אייראָפּעאישע צייטונגען אין פראַנקרייך, ענגלאַנד, דייטשלאַנד און די איבעריקע מדינות. איבערהויפּט האָט זיך אויסגע־צייכנט דער לאָנדאָנער „טיימז" מיט זיינע געוויע תיכפדיקע ידיעות פון אַלע פאָגראָמען אין רוס־לאַנד, אפילו פון די וויטסטע און קלענסטע ערטער. דאָס האָט מען געהאַט צו פאַרדאַנקען שאול־פּנחס ראַבינאָוויטש (שפּ״ר), וואָס האָט וועגן דעם געזאָרגט. ער איז אַרומגעפאָרן [illegible]ביבער אַלע ערטער מיט דעם קאָרעספּאָנדענט פון „טיימז", כדי צו באַשרייבן אויספירלעך די פאָגראָמען.

11. דער פאַרייצער פון קאָמיטעט צו געבן הילף די געליטענע פון פאָגראָם איז געווען א. ב. וואַלקאָווסקי, וויצע־פאַרייצער — שמואל הערש גאָלדבערג, קאַסירער — מאַרקוס א. ש. גאָרדאָן, סעקרעטאַרן — פאַלק קעמפנער, ד״ר לעאָן פּינעס, ד״ר רייגראָדסקי, ד״ר רובינשטיין, מיט 18 פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער. דער געוויער באַריכט וועגן דער טעטיקייט פון קאָמיטעט ביזן 13טן אַפּריל 1908 איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין 1908, אין ביאַליסטאָק, אין דער טיפּאָ־גראַפּיע פון מ. פרוזשאַנסקי. אַן עקזעמפּלאַר פון באַריכט, וואָס איז געווען געדרוקט אין רוסיש, געפינט זיך אין דער היגער שטודיר־ביבליאָטעק.

12. [דורך דעם „הילפס־פאַראיין דער דייטשן יידן"].

אויפגעקליבן אין ביאַליסטאָק דורך מאַרקוס א. ש. גאָרדאָן 873.20 רובל
אויפגעקליבן פון פאַרשיידענע פּערזאָנען ספּעציעל
פאַר די יתומים ..... 2,576.92 "
פון דער פאַמיליע בוך אויף צו סטראַכירן 2 יתומים בוכס 300.00 "
באַקומען דורך פאַרשיידענע בענק ..... 1,156.63 "
באַקומען פאַר פאַרשיידענע זאַכן, וואָס זיינען פאַרקויפט
געוואָרן דורך אברהם כהן ..... 11.62 "
אַנולירט אַ סומע, וואָס איז פריער באַשטימט געוואָרן
אויף וואוילטעטיקע אַנשטאַלטן ..... 1,500.00 "

די גאַנצע הכנסה פון קאָמיטעט צו העלפן די געליטענע פון ביאַליסטאָקער האָט אויסגעמאַכט אַן ערך 307,600.00 רובל.

די דאָזיקע גרויסע סומע איז אויפגעזאַמלט געוואָרן אין גאַנץ רוסלאַנד, פוילן און פון אויסלאַנד פון 1925 מנדבים און זאַמלערס־יידן און אויך ניט־יידן. פון 50 קאָפּ. ביז 98,675 רובל דורכן פּעטערבורגער פּאָגראָם־קאָמיטעט און 39,580 רובל דורכן ראש הקהל פון וואַרשעווער קהלה סטאַניסלאַוו נאַטאַנזאָן; קלענערע נדבות האָבן געגעבן: 10,000 רובל קיעווער פּאָגראָם־קאָמיטעט, 9,000 רובל לאָדזשער קאָמיטעט, 9,274 רובל (20,000 מארק) פון „הילפס־פאַראיין דער דייטשן יודן", בערלין; 9,000 רובל פון מאָסקווער פּאָגראָם־קאָמיטעט; 3,687 רובל פון באָקו, געזאַמלט דורך אינזשינער טראָפּ; 2,027 פון ראַדאָמסקער קאָמיטעט; 1,775 פון לובלינער קהילה, 981 פון שעדלעצער קהילה; 1,000 רובל פון וואַלקאָוויסקער קהלה דורכן רב; 1,689 רובל פון קישענעווער קהילה; 1,500 רובל געזאַמלט פון גראָדנע; 1,000 רובל פון מינסקער קאָמיטעט; 3,000 רובל פון כארקאָווער קאָמיטעט; 1,500 רובל פון ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, ווילנע; 2,000 רובל קריסטלעכער לוטעראַנישער קאָמיטעט דורך שווייקערט, לאָדזש. עס האָבן אויך מנדב געווען גרויסע נדבות פאַרשיידענע האַנדלס־פירמעס. אויך ביאַליסטאָקער יידישע גבירים און בעלי־בתים האָבן געגעבן נדבות פאַר די פּאָגראָמירטע מיט אַ ברייטער האַנט.

פאַרשיידענע צייטונגען, יידישע און ניט־יידישע, האָבן געעפנט אין דער גאַנצער מדינה געלט־זאַמלונגען פאַר ביאַליסטאָקער פּאָגראָם־קרבנות. עס איז אַרײַנגעקומען: 4,316 רובל דורכן „וואָסכאָד", פּעטערבורג; 4,700 רובל דורכן „פּריינד", פּעטערבורג; 3,380 רובל דורכן „הזמן" אין ווילנע; 3,144 רובל דורכן „טעלעגראַף" און „הצפירה", וואַרשע; 2,000 — „נאָווּאיַא גאַזעטאַ", 963 רובל — „קוריער פאַראַנני", וואַרשע; 47 „פּשעגלאָנד ספּאָלעטשני", וואַרשע; 2,700 — „די פאָלקס־צייטונג" ווילנע; 1,504 רובל „דער וועג", וואַרשע; 532 — „נייע לאָדזשער צייטונג" (דייטש); 245 רובל — „סעווערא־זאַפּאַדני גאָלאָס", ווילנע; 1,700 — „קוריער ליודסקי", לאָדזש; 1,061 רובל — „נאַשאַ זשיזן", פּעטערבורג; 3,026 רובל — „אַדעסקייא נאָווּאָסטי"; 579 רובל — „רוסקייא וויעדאָמאָסטי", פּעטערבורג; 2,021 — „קיעווסקאַיא זאַריא", קיעוו; 213 רובל — „דוואַצאַטי ויעק",

פּעטערבורג ; 735 — „טשענסטאָכאָווסקי דניעווניק", טשענסטאָכאָוו ; 769 רובל — „גאָלאָס פּראָווינציאי", מינסק ; 131 רובל — „מאָגילעווסקי גאָלאָס" ; 225 רובל — „קיעווסקיע אָטגאָלאָסקי זשיזני", קיעוו ; 504 רובל — „קרימסקי טרוד", סימפֿעראָפּאָל ; 151 רובל — „זשיזן קראַיַ", סימפֿעראָפּאָל ; 2,930 רובל „וואָלין" ; 158 רובל — „יעוועריסקי גאָלאָס", אָדעס; 20 רובל — „וואָלזשסקי קוריער", קאָזאַן; 14,70 רובל „וואָלזשסקי וויעסטניק", קאָזאַן ; 185 רובל — „בריאַנסקי גאָלאָס", בריאַנסק ; 50 רובל — „דאָנעצקאַיע סלאָווע" ; „242 רובל — ניזשני־נאָווגאָראָדסקי ליסטאָק", ניזשני־נאָווגראָד ; 494 רובל — „בעסאַראַבסקאַיַ זשיזן"; 58 רובל „קאָסטראָמסקי קראַי" ; 128.30 רובל „ביעלעצקאַיַ גאַזעטאַ" ; 58 רובל — „קאָסט־ראָמסקאַיע סלאָווע" ; 49 רובל — „קיעווסקי טעלעגראַף"; 208 רובל „פּרידניע־פּראָווסקי קראַי", יעקאַטערינאָסלאָוו ; 141 רובל — „פּאָלטאָווושטשינא" ; 121 רובל — "פּוט", מאָסקווע ; 30 רובל — „פּיאַטיגאָרסקי ליסטאָק", פּיאַטיגאָרסק; 30.50 רובל — „סאָמאָרסקי קוריער", סאָמאָרא ; 18.57 רובל — „סטעפּ אָרענבורגַ" ; 14.35 — „טורקעסטאָן", טאַשקענט ; 12.65 רובל — „טיגאָדניק סוואָלסקי".

46 רובל איז אָנגעקומען פון רוסישן פּאָליטישן פּאַראיין אין קאַרלסרוע.

די הוצאות פון קאָמיטעט

ערשטע הילף די אלמנות, יתומים און די פּאָגראָמירטע 16,880.36
הילף מיט פּראָדוקטן די אלמנות און פּאָגראָמירטע 930.13
הילף מיט מזומן און פּאַרשיידענע הוצאות אויף אָפּשיקן
אין אויסלאַנד 34 יתומים 2,103.71
אונטערשטיצונג פּאַר אלמנות און פּאַרוואונדעטע 81,853.00
פּאַר די אלמנות פון די קרבנות פון 30טן יולי און
18טן אָקטאָבער 1905 ..... 7,315.00
די באַצאָלטע פּראָצענטן די אלמנות אויפן קאָפּיטאַל פון
פון די יתומים 615.00
דעפּאָזיטן אויפן נאָמען פון 49 יתומים אין
ביאַליסטאָקער קאָמערץ־באַנק 12,100.00
דאָס סטראָכירן די יתומים אין דער לעבנס־פּאַר־
זיכערונג־געזעלשאַפט „ראָסיסקאַיע אָבשטשעסטוואָ"
31 יינגלעך צו 300 רובל און 28 מיידלעך צו 640
רובל ; אַלע פּאָליסן צוזאַמען אויף אַ סומע פון
27,220 רובל 15,700.00
אונטערשטיצונגען די פּאָגראָמירטע 122,772.25
אומדירעקטע געליטענע (צו אונטערשטיצן די
אַרבעטסלאָזע) 7,476.45
הילף די לערערס און מלמדים 5,310.00
הילף פּאַר די וואוילטעטיקע אַנשטאַלטן 16,385.00

„לויט אַ רעכענונג, וואָס איז באַשטימט געווארן אויף
אַרויסצוגעבן" 1,500.00
יורידישע הוצאות 3,752.40
די פאַרוואונדעטע פאַר היילונג אין וואַרשעווער שפּיטאָל
און אין אויסלאַנד און פּערזענלעכע הילף אויף
היילונג 5,069.93
אויף צו שטעלן אַן אַלגעמיינע מצבה 2,000.00
הילף אויף אַ מצבה פון דערהרגעטען דיקאר און זיינע
עלטערן 693.00
אַנגעשטעלטע פון קאָמיטעט 3,114.00
פאַרשיידענע הוצאות 677.63
דרוקן דעם באַריכט 527.46
„ניט צוריקגענומענע" פון אברהם כהן 11.15
סאַלדאָ 798.35

די פאַרמען פון הילף

פון דעם טרוקענעם חשבון פון קאָמיטעט קען מען שיין דרינגען וועגן די אַלע פאַרשיידענע פאַרמען פון הילף פאַר די געליטענע. עס האָט זיך איינגעגעבן צו דערגרייכן אַ באַפרידיקנדיקע דעקונג פון געלט־פאַרלוסט פון די פאָגראָמיר־טע. זייער צאָל איז געווען אַן ערך 800 פערזאָן. זיי האָבן באַקומען די סומע פון די 370,543 רובל.

אַ גרויסן טייל האָט מען באַפרידיקט מיט קלייניע סומעס, ווייל דער גרעסטער טייל געליטענע איז געווען פון די אַרעמסטע שיכטן, וואָס מיט אַ פאַר הונדערט רובל האָט מען זיי געקענט וויידער ווי ניט איז שטעלן אויף די פיס. די רייכערע קלאַסן זיינען פון פאָגראָם ניט באַרירט געווארן.

דער מיטלקלאַס, איבערהויפּט די קרעמערס, האָט שוין באַקומען גרעסערע סו־מעס, פון 1,000 רובל ביז 5,500 רובל, וואָס האָט זיי אויך צוריק געשטעלט אויף די פיס, אינגאַנצן אָדער טיילווייז. טייל האָבן מיט דעם געלט וואָס זיי האָבן באַקו־מען עמיגרירט פון רוסלאַנד. אָבער דער פאַרלוסט פון די נפשות האָט מען ניט געקענט אומקערן. דער ביאַליסטאָקער קאָמיטעט האָט זיך משתדל געווען צו פאַרפילן טיילווייז פאַר די יתומים דעם פאַרלוסט פון זייערע עלטערן, און אי־בערגעשיקט 34 יתומים צו דערציען אין די מוסטערהאַפּטע בתי־יתומים פון די יידישע קהילות אין דייטשלאַנד, וואָס האָבן זיי גערן אויפגענומען. דער פאַר־זאָרגער פון די יתומים אברהם כהן (אברהמל פאַריזער) [געבויער וועגן אים זען פנקס ביאַליסטאָק, באַנד ו ז. 431—432] וואָס איז געווען דער הויפּט־אַרבעטער אין פאָגראָם־קאָמיטעט, איז געווען זייער באַגלייטער ביז די ערטער וואָס זיינען געווען באַשטימט פאַר זיי.

ז. דער דענקמאָל

די הרוגים האָט מען אָפּגעגעבן אַ באַזונדער בכבודיקן אָרט אויפן בית־עולם, וואָס רופט זיך אָן לויטן אויפשריפט „גיא ההרגה" (זע ירמיה, ז׳ ל״ב; י״ט ז׳). מען האָט געשטעלט אַ גרויסע מירמלשטיינערנע מצבה, וואָס דער נוסח אויף איר האָט געשריבן דער העברעאישער דיכטער זלמן שניאור.

עמוד אבל.

חזק ועמוד, עמוד אבל, היה כחלמיש,
אל תמג בדמי ההרוגים הקדושים תחתיך
ובנסך דמעות עליך.
ובהמיר מדינות ועמים ממקומך אל תמיש,
הבהילם בלילה ורבץ על גביהם כמארה.
והיית עד קר ואכזרי וספרת הקורות
לבנים הבאים אחרינו לדורות,
כי חלל כבוד עמי ודמו, וקיץ ושחקים זאת ראו
והשמש לא בושה להאיר, ועיני העולם לא כהו,
כי כרעו חללים הרעימו קני־רובה התאַבך העשן
ויקנן וישתחק וישלם עם נגעו הישן.
היה לנו שועה לאל אשר נתן הנצח לעמו
וגם את המות לו נתן — מות קרבן מתבוסס בדמו.
בן אובד כי יתע ממנו וגשש וכאב בין זרים,
רמז לו מרחק כי ישוב וגשש טוריך הקרים
וספג את ברקך השחור וידע מדוע הוא חולה,
ומה כל העולם אשר מסביב היוצר מצבות כאלה.
חזק ועמוד ציון אבל, היה כחלמיש,
ובהמיר מדינות ממקומך אל תמיש.

די יידישע איבערזעצונג האָט געמאַכט א. ל. פּאַיאַנס. [היינט אין ישראל]

טרויער־זייל

שטיי שטאַרק און פעסט, דו טרויער־זייל, און זיי ווי מירמלשטיין,
ניט שמעלץ אין בלוט פון הייליקע הרוגים אונטער דיר,
אין טרערן־גוס, וואָס איבער דיר, אויך זאָלסטו ניט צעגיין.
אין ענדער פון די לענדער־פעלקער פון דיין אָרט ניט ריר!
ריים אויף די אויגן פון פאַרברעכערס, ריים און שטעך,
אין נעכט זיי שרעק און הויער איבער זיי ווי קללה פון פאַרברעך.
און גרויזאַם קאַלט אַן עדות זיי, פאַרצייל וואָס איז געשען
פאַר קינדער, וואָס נאָך אונדז דאָ קומען וועלן וועלן.

מ׳האָט כבוד, בלוט פון פאָלק פאַרשוועכט, און זומער־הימלען האָבן ניט פאַרשטעלט,

די זון געשיינט האָט אומפאַרשעמט, און ניט געוועזן בלינד איז וועלט.
געפאַלן זיינען מענטשן טויט, געקנאַלט די ביקסן, רויך האָט זיך געטאָן אַ טראָג,

האָט פאָלק געקלאָגט און זיך געשפילט, געשלומט מיט דער אַלטער פּלאָג.
זיי אויך פאַר אונדז אַ וויי־געשריי צו גאָט, וואָס האָט זיין פאָלק די אייביקייט געשענקט

און אויך געגעבן אים דעם טויט, אַ טויט פון קרבן אין זיין בלוט פאַרשוועקט.
אַן אָפּגעפּרעמדטן זון, וואָס וועט פון אים פאַרבלאָנדזשען און וויטאָגפול צווישן פּרעמדע ווילן,

פון ווייטן ווינק און רוף, ער זאָל צוריק באַלד קומען, טאָפּן דיינע קאַלטע ציילן,

דיין גלאַנץ דעם שוואַרצן זאָל ער זאָפּן און פאַרשטיין, פאַר וואָס ער איז געקוועלט,

און וואָס אַזוינס איז וועלט אַרום, וואָס האָט אָט די מצבות אויפגעשטעלט.
שטיי שטאַרק און פעסט דו, טרויער־זייל, און זיי ווי מירמלשטיין
אין ענדער פון די לענדער־פעלקער — זאָלסט פון אָרט ניט גיין!

ח. די שטראָף פאַר די פאָגראָמשטשיקעס

דער לעכערלעכער פּראָצעס אין 1907

דער אָפּיציעלער פּראָצעס איבער די ביאַליסטאָקער פאָגראָמשטשיקעס איז פאַרגעקומען פון 16טן מאי ביזן 8טן יוני 1907 אין ביאַליסטאָק, דורך דער אַרויס־פאַר־סעסיע פון גראָדנער „אָקרוזשנאי סוד״ (קרייז־געריכט) מיט דער באַטיי־ליקונג פון פאָלקס־פאַרשטייערס. כאָטש עס איז אָפּגענומען געוואָרן די מעגלעכ־קייט ביי די אַדוואָקאַטן, די אויפמאָנערס פון די בירגערלעכע תביעות, צוצושטעלן די אַלע נייטיקע עדות כדי צו באַווייזן, ביי וועלכע באַדינגונגען עס איז אַנטשטאַ־נען דער פאָגראָם, איז פונדעסטוועגן באַשטעטיקט געוואָרן, אַז כמעט אַלע פאָלי־טישע פּראָצעסן קעגן יידן, וואָס אויף זיי האָט זיך געשטיצט דער באַשולדיקונגס־אַקט, זיינען בטל געוואָרן נאָך פאַרן געריכט, און אַז עס האָבן ניט עקסיסטירט קיין סכסוכים צווישן יידן און קריסטן.

פון 49 באַשולדיקטע האָבן זיך באַהאַלטן 8. די איבעריקע האָבן זיך צו־געשטעלט. פון זיי האָט דאָס געריכט פאַראורטיילט 15 צו געפענגעניש און אויף אָפּגעבן צו די אויסבעסערונג־אַרעסטאַנטסקע אָפּטיילונגען אויף פאַרשיידענע צייטן, די איבעריקע זיינען געוואָרן פרייגעשפראָכן. די געלט־תביעות זיינען אָפּגעזאָגט

געווארן. אויך די פּאַרמשפּטע זיינען שפּעטער אַלע באַפרייט געווארן דורך אן אַלערהעכסטער אַמנעסטיע [13].

די טויט־אורטיילן מצד עס־ערן־מאַקסימאַליסטן

די מאַקסימאַליסטישע פּאַרטיי, וואָס האָט ווי באַוואוסט געפּרוידיקט פּאָליטישן טעראָר ווי אַ קאַמפּס־מיטל אין דער רעוואָלוציע און געהאָט אַ שטאַרקן צענטער אין ביאַליסטאָק, האָט אַרויסגעגעבן אַ ריי טויט־אורטיילן אויף די צאַרישע טיראַנען־אַכראַניקעס, וואָס האָבן אַרגאַניזירט דעם פּאָגראָם. דאָס אויספירן די טויט־אורטיילן איז איבערגעגעבן געווארן די פּלי־אָפּטיילונגען פון דער דאָזיקער פּאַרטיי (די באַיוווקעס) און אין אַ משך פון עטלעכע חדשים זיינען אויפן גרונט פון די טויט־אורטיילן דערשאָסן געווארן:

1) דער פּריסטאָו פון פּערטן ביאַליסטאָקער קאָמיסאַריאַט שערעמעטיעוו, וואָס האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיין אכזריותדיקן סאַדיזם לגבי די פּאָליטישע אַרעסטירטע און איז געווען איינער פון די הויפּט־אַרגאַניזאַטאָרן פון פּאָגראָם; ער איז דערשאָסן געווארן אין פּעטערבורג, וואו ער האָט נאָכן פּאָגראָם אַוואַנסירט אויף אַ גרעסערן פּאָסטן. הגם עס איז געלונגען אים צו דערהאַלטן ביים לעבן, איז ער אָבער פון די באַקומענע קויל געבליבן אַ פּאַראַליזירטער ביזן טויט.

2) דעם זשאַנדאַרמיע־פּאָלקאָווניק פון ביאַליסטאָק גריבאָיעדאָוו האָט מען דערשאָסן אויף טויט אין דער געביידע פון גראָדנער קרייז־געריכט, וואו ער איז אַרויסגעטרעטן אַלס עדות אין אַ פּאָליטישן פּראָצעס.

3) בלויז אייַן הויפּטשולדיקן איז אין משך פון נאָענצן יאָר נישט געלונגען צו פּאַקן, הגם ער איז פּאַרבליבן אין ביאַליסטאָק. דאָס איז געווען דער קאָמענדאַנט פון וואָקזאַל פּאָלקאָווניק שרעטער, וואָס האָט אָנגעפּירט מיטן פּאָגראָם אויפן באַן־שטח ביים אַרויסשלעפן די יידישע פּאַסאַזשירן פון די צוגן. ער האָט אַליין מיט די שפּאַרן אויף די פּיס געשפּאַלטן דעם מח פון עטלעכע שוועך פּאַרוואונדעטע יידן, וואָס זיינען געלעגן אויפן וואָקזאַל, און געבעטן זיך ביי אים רחמים, ער זאָל זיי ראַטעווען. באַלד נאָכן פּאָגראָם איז ער אַוואַנסירט געווארן צום ראַנג פּאָלקאָווניק.

---

13. זען די אויספירלעכע באַשרייבונג פון פּאָגראָם אין רוסישן בוך „ביעלאָסטאָקסקי פּאָגראָם" פון דער „רוסקאָיע סוואָבאָדנאָיע איזדאַטעלסטוואָ", מאָסקווע, 1906, 141 זייטן. די יידישע בראָשור חורבן ביאַליסטאָק פון נ. העלזייד, אַדעס. זען „עווריסקאָיע ענציקלאָפּעדייא", ב' V, 147—170; די נומערן פון וואָסכאָד פון יוני 1906, איבערהויפּט דעם נומער 23 וואָס פּאַרנעמט זיך אינגאַנצן מיטן ביאַליסטאָקער פּאָגראָם, דער וועקער, ווילנע, פון חודש יוני 1906, דער עיקר זען די סטענאָגראַפישע באַריכטן פון דער ערשטער דומע 1906; דעם באַריכט פון פּראָצעס פון ביאַליסטאָקער יוני־פּאָגראָם, דעם באַשולדיקונגס־אַקט פון דער געריכט־אויספּאָרשונג און די רעדעס פון די אַדוואָקאַטן פון די בירגערלעכע תביעות פון ר. ש. וויסמאַן, ג. ד. סקאָריאַטין און א. ז. הילערסאָן און נאָך אַנדערע אין דיעלע פּאָגראָמע ביעלאָסטאָקסקי, צווייטע אויסגאַבע, פּעטערבורג, 1909, און אויך קראָוואָויץ פּאָליטיקע אי ביעלאָסטאָקסקי פּאָגראָם, מאָסקווע, „רוסקאָיע סוואָבאָדנאָיע איזדאַטעלסטוואָ", 1906, 141 זייטן, 2 זייטן אילוסטראַציעס.

אַ לאַנגע צייט איז ער געווען אַרומגערינגלט מיט אַזאַ שמירה פון זשאַנדאַרמעריע, אַז עס איז געווען אוממעגלעך אים עפּעס צו טאָן, ביז אַ געוויסער שימקע, אַ באַקאַנטער פּלינקער שיסער צווישן די יונגע רעוואָלוציאָנערן, האָט אים דערשאָסן, וועמען יענער איז געפּאָרן אויף דער קאָנקע אויף סענקעוויטשער (ניקאָלאַיעווער) גאַס, וואָס איז געווען פול געפּאַקט מיט פּאַסאַזשירן, און שרעטער איז געווען אין דער באַגלייטונג פון צוויי פּאָליציאַנטן. דאָך האָבן זיי אים נישט געקענט באַשיצן און אויך ניט געקענט כאַפּן שימקען, ווייל זיי זיינען אויך פאַרוואונדעט געוואָרן פון שימקעס חברים.

די מאַקסימאַליסטן האָבן באַלד אויף מאָרגן אַרויסגעגעבן אַ פּראָקלאַמאַציע אין רוסיש און אָנגעגעבן די סיבה פון דער דערשיסונג[14].

אויף אַזאַ אופן האָבן דאָך אַ טייל אָנפירערס פון דעם בלוטיקן פּאָגראָם באַקומען זייער פּאַרדינטע שטראָף.

14. זען ד. ה. הילענאָוויטש אין אונזער לעבן, גומער 147, פון 26טן יוני 1936. הילענאָוויטש דערציילט דאָרט אַ מערקווירדיקן פּאַקט וועגן אייגעם פון די חברים אָנטייל־נעמערס אין דער גאַנצער טעטיקייט: אַ געוויסער ס. איז באַוואוסט געוואָרן, אַז ער איז אַ פּראָוואָקאַטאָר און אַ שפּיצל פון דער רוסישער מאַכט, פונדעסטוועגן האָט ער זייער חברים אין דעם פּאַל נישט אַרויסגעגעבן, זיין יידישער געוויסן האָט אים דערפון אָפּגעהאַלטן.

קאַפּיטל זעקס

אין די יאָרן 1908—1914

א. די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע אַנטוויקלט זיך ווייטער

דער גרויסער קריזיס פון 1900 איז געווען אַן אַלגעמיינער, וואָס האָט אַרומגענומען די גאַנצע רוסישע טעקסטיל־אינדוסטריע בכלל און די לאָדזשער און ביאַליסטאָקער בפרט. אָבער נאָך דעם דאָזיקן קריזיס איז באַנייט געוואָרן די ביאַליסטאָקער פאַבריקאַציע, איבערהויפט די יידישע — און מיט גרעסערע כוחות. עס האָט אָנגעהויבן צו פאַרנעמען אויך ביי יידישע פאַבריקאַנטן דער מעכאַנישער וועבשטול דעם פלאַץ פון פריערדיקן האַנטשטול, ביז ער האָט אים כמעט אין גאַנצן אַרויסגעשטויסן. דער יידישער ביליקערער און מיטעלער פאַבריקאַט פון פאַלטע־שטאָפן האָט אַלץ מער פאַרנומען דעם אויבן־אָן. דער דעקעס־פאַבריקאַט האָט זיך שטאַרק פאַרברייטערט. דער יידישער פאַבריקאַט איז געוואָרן אַן עקספּאָרט־אָרטיקל ביז כאַרבין, כינע, מאַנדזשוריע און נאָך אין אַנדערע ערטער. עס זיינען געבויט געוואָרן גרויסע יידישע פאַבריקן, נייע אָדער באַנייטע אָפּגעקויפטע דייטשע אַלטע פאַבריקן. ביאַליסטאָק האָט געהאַט אַ גרויסע צוקונפט צו ווערן אַ וועלט־צענטער פאַר פאַבריקאַציע פון ביליקע פאַל־טע־שטאָפן און אַנדערע ביליקע אָרטיקלען.

וואָלט אין 1914 ניט געווען אויסגעבראָכן די [ערשטע] וועלט־מלחמה, וואָלט זיכער מקוים געוואָרן די שטרעבונג פון ביאַליסטאָק צו ווערן אַ וועלט־צענטער פאַר דעם ביליקן טעקסטיל־פאַבריקאַט. אָבער די מלחמה, מיטן חורבן וואָס זי האָט אַריינגעבראַכט, האָט אָפּגעשטעלט די נאָרמאַלע אַנטוויקלונג פון ביאַ־ליסטאָקער אינדוסטריע.

פון די לעצטע 14 יאָר פאַר דער מלחמה האָבן מיר קיין גענויע סטאַטיסטישע דאַטעס ניט געקענט באַקומען. דער לעצטער פאַבריק־אינספּעקטאָר קאָנדראַטיעוו, וואָס האָט אויפגעשטעלט אַ ריכטיקע סטאַטיסטיק פון ביאַליסטאָקער פאַבריי־קאַציע, האָט צוליב דעם מלחמה־אויסברוך זיין סטאַטיסטיק ניט פאַרעפנטלעכט. אָבער דעם רעזולטאַט אין אַלגעמיינע שטריכן, האָט ער אָפּנים, איבערגעגעבן מ. י. קראָלן[1].

---

1. דאָס איז דער אַרויסגעבער פון דעם אַדרעס־קאַלענדאַר Фабричный и Торгово-Промышленный Белосток.

ער ברענגט דאָרטן פאַרן יאָר 1912 דאַטעס וואָס זענען אויס צו זיין פּינקטלעכע. שפּעטער, אין 1914, האָט קראָל אין זיין קאַלענדאַר איבערגעאָחזרט די זעלביקע ציפערן, משמעות מחמת דעם ווייל ער האָט קיין נייע דאַטעס ניט געהאַט.

אין 1912 זיינען געווען אין ביאַליסטאָק פּאַבריקן פון טוך, פּליוש, לעדער — 350, מיט 7,000 אַרבעטער, מיט אַן אַלגעמיינעם אומזאַץ אַן ערך 40 מיליאָן רובל יערלעך. דערפון דאַרף מען אָפּרעכענען 20% פאַר לעדער־פּראָדוקציע, אַן ערך 8 מיליאָן. בלייבט פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע 32 מיליאָן רובל יערלעך.

עס איז אַבסאָלוט פּינקטלעך אַז אין 1912 זיינען געווען אין ביאַליסטאָק — אויסער די יידישע לוינקעטניקעס — 66 וועבערייען. צווישן זיי זיינען געווען 58 יידישע און 8 דייטשישע. אין די אַלע וועבערייען האָבן דעמאָלט געאַרבעט 1,116 מעכאַנישע שטולן. די צאָל איז ניט אַבסאָלוט זיכער. אַן אַנדער מקור ווייזט אויף 1,090 מעכאַנישע וועבשטולן, אָבער דער חילוק איז דאָ באמת אַ קליינער. הכלל, עס זיינען געווען אין 1912 אַן ערך עלף הונדערט מעכאַנישע שטולן.

פאַרן יאָר 1913 געפינען מיר אין „ספּראַוואָטשני קאַלענדאַר" פון רויטן קרייץ אַזעלכע דאַטעס:

עס זיינען געווען 1,250 מעכאַנישע שטולן (קעגן אַן ערך 1,100 מיט אַ יאָר פריער); די אַלגעמיינע צאָל שפּינדלען האָט געשטיגן פון 59,000 ביז 65,000. דער אַלגעמיינער יערלעכער אומזאַץ האָט זיך אויך געהויבן אין פאַרגלייך מיט אַ יאָר פריער.

אַסוואַלד טרילינג, דער גרויסער טעקסטיל־פּאַבריקאַנט, האָט מיט יאָרן שפּעטער[2] אָנגעגעבן אַז ביאַליסטאָק האָט פאַר דער מלחמה פאַרמאָגט 160 זאַצן, 120 טויזנט שפּינדלען, אַן ערך 2,300 מעכאַנישע וועבשטולן און האָט באַשעפטיקט איבער צען טויזנט אַרבעטער.

ב. דער ביאַליסטאָקער יידישער וועבער דערשלאָגט זיך צום מעכאַנישן וועבשטול

יידן נאָר ביי האַנטשטולן

די מעכאַניזירונג פון די ביאַליסטאָקער וועבערייען האָט זיך אָנגעהויבן סוף 19טן און אָנהייב 20טן י"ה. ביי קריסטלעכע פּאַבריקאַנטן האָט זיך דער פּראָצעס אָנגעהויבן פיל פריער.

די מעכאַניזירונג פון די וועבערייען האָט גלייכצייטיק געפירט צום אַרויס־שטויסן די יידישע וועבערס אויף פון די יידישע פּאַבריקן, ווייל די קריסטלעכע אַרבעטער האָבן זיך געהאַלטן מוחזקים אין אַלע מעכאַנישע אַרבעטן. יידישע אַרבעטער האָבן זיך דאָך פון זיי פריער מרחק געווען צוליב שבת, ווייל דער מעכאַנישער טייל פון די פּאַבריקן ווערט באַטריבן דורך דאַמפקראַפט אַ גאַנצע וואָך, חוץ זונטיק, צוליב יידן אַליין האָט מען דאָך די דאַמפמאַשין ניט געקענט

2. זען ביאַליסטאָקער אַלמאַנאַך, 1931, ז' 59.

אַוועקלאָזן. די יידישע אַרבעטער האָבן גאָרניט געפֿרואוט פֿאַרלייגן דעם יידישן פֿאַבריקאַנט, ער זאָל זיי צוגעמען צו דאַמפֿשטולן. אגב האָבן די פֿאַבריקאַנטן געשטעלט ביי די שטולן קריסטלעכע פֿרויען, וואָס האָבן געאַרבעט פֿאַר זייער ביליקע פֿרייזן. פֿיל יידישע האָנט־וועבערס זיינען אַרויסגעוואָרפֿן געוואָרן פון דער פֿראָדוקציע אין די יאָרן 1904—1906 און זיינען געבליבן אַרבעטלאָז.

אין 1904 האָט די וועבערשע קאָמיסיע, וואָס האָט געוואָלט דורכפֿירן אַז די וועבערס וואָס האָבן אַרבעט זאָלן זיך טיילן מיט זייער אַרבעט מיט די אַרבעטס־לאָזע וועבערס, געקליבן סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן וועגן דער צאָל אַרבעטנדיקע און אַרבעטסלאָזע וועבערס. האָט דער צונויפגעקליבענער מאַטעריאַל באַווּיזן, אַז פון 2,400 האָנטשטולן, וואָס האָבן זיך געפונען אין די וועבעריי־פֿאַבריקן, האָבן איצט געאַרבעט וויניקער וויי 1,000. נאָך ערגער איז געווען ביי די לוינקעטניקעס. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס טיילן זיך מיט דער פֿאַראַנעגער אַרבעט האָט ניט גע־קענט באַוואָרענען די אַרבעטסלאָזע פון הונגער.

אין 1906 איז די לאָגע געוואָרן נאָך ערגער. דער אַלגעמיינער קריזיס האָט נאָך פֿאַרקלענערט די אויסאַרבעטונגען פון סחורה און דאָס האָט זיך אויך אָפּ־גערופֿן אויף די האָנט־וועבעריין, וויל פֿאר די פֿאַבריקאַנטן האָט בעסער גע־לוינט אָפּצושטעלן די האָנטשטולן. אין דער דערמאָנטער צייט האָבן אין די פֿאַבריקן ניט געאַרבעט מער ווי 200—250 האָנטוועבערס. יידישע וועבעריי איז געשטאַנען אין גאַנצן אונטערצוגיין. כדי צו געפֿינען אַן אויסוועג פון דער גרויסער נויט, וואָלטן שוין אַ סך געגאַנגען אַרבעטן אום שבת. אָבער ווי קומט מען אַריין אין די חזקה־ערטער פון די קריסטלעכע וועבערס?

אַרויסגעהאָלפֿן דערפון האָט אַ קאָנפֿליקט צווישן די קריסטלעכע אַרבע־טער אַליין.

אויף די פֿריערדיקע האָנטשטולן האָבן געאַרבעט אויך קריסטלעכע וע־בערס. זיינען זיי אויך אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון דער אַרבעט, וויל אויף די מעכאַנישע שטולן, וואָס האָבן פֿאַרביטן די האָנטשטולן, האָבן געאַרבעט זייערע פרויען און שוועסטער פֿאַר אַ ביליקערן פֿרייז, און זיי, די מענער און די בריידער, זיינען געבליבן אַרבעטסלאָז. סוף 1905 האָבן זיך אויפֿגעהויבן אַלע קריסטלעכע וועבערס, און גייענדיק פון פֿאַבריק צו פֿאַבריק, האָבן זיי אַרויסגעטריבן די פרויען פון די מעכאַנישע שטולן און האָבן געפֿאָדערט פון די פֿאַבריקאַנטן, אַז מען זאָל זיי צוגעמען, אויף וואָס די פֿאַבריקאַנטן האָבן געמוזט נאָך אַ קליינעם קאָמף אייגנשטימען און אויך צאָלן זיי אַ העכערן פֿרייז.

יידישע וועבערס הייבן אָן דעם קאָמף פֿאַר זייערע רעכט

דער ביישפּיל האָט זייער שטאַרק געווירקט אויף די יידישע אַרבעטסלאָזע וועבערס. זיי האָבן באַשלאָסן, אַז וואו עס וועט זיך מאַכן אַ פּלאַץ צו אַרבעטן אויף אַ מעכאַנישן וועבשטול, זאָלן זיי אפילו מיט קאָמף פֿאַרנעמען דעם פּלאַץ פֿאַר יידישע וועבערס. און כך הווה: אין מאַרץ 1906 האָט דער פֿאַבריקאַנט

פֿאַרעצקי געבראַכט פרישע 6 מעכאַנישע שטולן. האָבן די יידישע וועבערס, וואָס האָבן פריער געאַרבעט אויף זיינע האַנטשטולן, געפאַדערט פון אים, ער זאָל זיי געבן אַרבעט אויף די מעכאַנישע שטולן, אָפילו אַרבעטן אויף זיי שבת. איז געווארן בייַ די קריסטלעכע וועבערס אַ געשריי, אַז די יידישע וועבערס ווילן זיי אַרויסטרייבן פון זייער חזקה־אַרט. די יידישע פאַבריקאַנטן האָבן זיך געקוועלט צי יידישע אַרבעטער וועלן זיך אויסטויגן בייַ מעכאַנישע שטולן, בפרט אַז מען דאַרף אַרבעטן שבת, און אַ 5טאָגיקע אַרבעטס־וואָך וועט זיי קאָסטן צו טייער. אָבער סוף־כל־סוף האָבן די יידישע וועבערס אויסגעפירט — פיר יידישע אַרבעטער *) האָבן פאַרנומען פיר מעכאַנישע שטולן בייַ פֿאַרעצקין אין פאַבריק. מיט דעם איז געמאַכט געווארן דער אַנהייב צו צעברעכן די חזקה פון די קריסטלעכע וועבערס.

יידישע וועבערס זיינען איצט געגאַנגען איבער יידישע פאַבריקן, וואו זיי האָבן פריער געאַרבעט אויף האַנטשטולן, מען זאָל זיי אָפּגעבן זייער אַרבעט אויף מעכאַנישע שטולן. מיט שטאַרקע מלחמות, מיט שטעקנס און פויסטן פלעגן די קריסטלעכע אַרבעטער אויפנעמען די יידישע אַרבעטער. עס זיינען געווען פאַלן, אַז די יידישע וועבערס האָבן געגעבטיקט אין די פאַבריקן כדי ניט צו־צולאָזן, אַז זיי זאָלן אַרויסגעשטויסן ווערן דורך די מעכאַנישע וועבשטולן.

די מלחמה האָט דערגרייכט איר העכסטע מדרגה, בשעת די קריסטלעכע וועבערס האָבן באַלאַגערט די פאַבריקן, וואו די יידן האָבן פאַרנומען די אויפֿגעשטעלטע מעכאַנישע שטולן אויפן אָרט פון די האַנט־וועבשטולן. דורך אַ פייער־סיגנאַל האָבן די יידישע אַרבעטער געגעבן צו וויסן זייערע חברים אין אַנדערע פאַבריקן וועגן דער קריסטלעכער באַלאַגערונג. זיינען אַלע יידישע וועבערס אָנגעלאָפן זיי צו הילף. אָבער צום סוף זיינען זיי געקומען צו אַ פשרה דורך דער פאַרמיטלונג פון „פּועלי־ציון" און „בונד" — מצד די יידישע וועבערס, און „פּ. פּ. ס." (פּוילישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי) — מצד די פּוילישע וועבערס. די פשרה איז געווען אָפּצוגעבן יידישע וועבערס אַ העלפט פון די מעכאַנישע שטולן אין די יידישע פאַבריקן.

אין 1905 האָט אַ גרופּע יידישע לוינקעטניקעס געשאַפן אַן אַרטעל פון מע־כאַנישע שטולן. איז אויסגעבראַכן אַ מלחמה צווישן די קריסטלעכע אַרבעטער אין אַ צאָל פון 400 און די אַרטעל־מיטגלידער. זיי האָבן דערלאַנגט אַ פאַלשע מסירה אויפן יידישן אַרטעל דעם דעמאָלטדיקן ביאַליסטאָקער געזעראַל־גובער־נאַטאָר באָגאַיעווסקי, אַז די יידישע לוינקעטניקעס האָבן געמאַכט אַ פאַבריק אויף אויסצואַרבעטן באָמבעס, האָט ער דערווייל די פאַבריק געשלאָסן. אָבער אַז עס האָט זיך אַרויסגעוויזן די פאַלשקייט פון דער מסירה, האָט מען זי געעפנט[3].

*) [מאיר מינעס (מאיר לאַבוק), אברהמ'ל פּאַגאַרעלסקי (ביידע איצט אין אַמעריקע) און נאָך צווויי]. — די אַרויסגעבער

3. זען פּסח מעלניצקי, „די ענטשטייאונג פון לוין־וועבער־פּאַר אין ביאַליסטאָק", ביאַליסטאָקער אַלמאַנאַך, 1931, זז׳ 265—268.

די מעכאַנישע לוין־וועבעריי האָט זיך פון דעמאָלט אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען מיט יידן ביי די מעכאַנישע וועבשטולן.

סוף 1906 געפינען מיר שוין ביי די מעכאַנישע שטולן אין צען אונטער־נעמונגען 87 יידישע וועבערס, און גלייכצייטיק מיט די יידישע וועבערס זייערע יידישע געהילף־אַרבעטערינס. אין גאַנצן האָבן געאַרבעט 586 מעכאַנישע שטולן אין 33 אונטערנעמונגען (אויסער אין די גרויסע דייטשע פאַבריקען פון מאָעס, האַסבאַך, יאַקאָבי און אַנדערע, וואָס האָבן זיך געפונען אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן, אָבער זיינען ניט געווען אונטערגעוואָרפן דער ביאַליסטאָקער פאַבריק־אינ־ספּעקציע).

די שבת־פראַגע

די יידישע אַרבעטער האָבן איינגעשטימט צו אַרבעטן אום שבת, און די מערהייט פון זיי האָבן טאָקע דעם טאָג געאַרבעט. נאָר אין מיטן 1908 האָבן זיך אַריינגעמישט די פרומע יידן „שומרי שבת". אין דער שפּיץ פון זיי זיינען גע־שטאַנען די באַקאַנטע קהילה־עסקנים משה־מרדכי מאַנישעוויטש, ירוחם מאָוו־שאָוויטש און די מורי הוראות, און האָבן געווירקט אויף די יידישע פאַבריקאַנטן ניט צו לאָזן יידישע וועבערס אַרבעטן אום שבת. מ׳האָט געמאַכט אסיפות און פאַרגעלייגט פאַרשיידענע פּלענער, למשל: יידן זאָלן אַרבעטן נאָר פינף טעג אויף מעכאַנישע וועבשטולן אין וואָך מיט צוויי שעה מער יעדן טאָג. אָבער די וועבערס זיינען ניט איינגעגאַנגען אויף פאַרלענגערן דעם אַרבעטסטאָג.

צום סוף איז געבליבן, אַז די יידישע פאַבריקאַנטן זאָלן לאָזן גיין זייערע פאַבריקן אויך זונטיק, און די קהילה זאָל צוצאָלן דעם יידישן פאַבריקאַנט פאַר זונטיקדיקער דאַמפקראַפט. און אַזוי איז באַשלאָסן געווארן: די קהילה האָט געצאָלט 50 קאָפּ׳ פאַר יעדער יידישן דאַמפשטול, אַ טייל איז געפאַלן צו לאָסט אויף אויפן יידישן וועבער — צו צאָלן 30 קאָפּ׳ יעדער וואָך.

יידישע פאַבריקאַנטן האָבן אָנגעהויבן צו באַציען זיך גינסטיקער צו די יידישע אַרבעטער אויף מעכאַנישע שטולן. די פּראַקטיק האָט באַווּיזן, אַז די יידישע אַרבעטער פירן אויס זייער אַרבעט ניט ערגער פאַר די קריסטלעכע, אויך פירן זיי אויס זייער אַרבעט רעגולערער, וויייל זיי שיכורן ניט.

די וויטערדיקע אַנטוויקלונג אין די יאָרן 1908—1909

אין 1908 געפינען מיר שוין טאָקע, אַז דעמאָלט זיינען געווען סך־הכל 731 מעכאַנישע שטולן אין 47 אונטערנעמונגען. צוגעקומען זיינען אין פאַרלויף פון יאָר 1906 — 145 וועבשטולן, און יידן האָבן געאַרבעט אין 30 אונטערנעמונגען אויף 206 שטולן. פון די פּריש צוגעקומענע האָבן יידן פאַרנומען 77% פון די מעכאַנישע שטולן, דאָס הייסט, אַז דער אויסגלייך, אַז יידן זאָלן פאַרנעמען נאָר אַ העלפט פון די פּריש צוגעקומענע שטולן, איז שוין ניט אָפּגעהיט געווארן.

אין 1909 האָט זיך געפילט אַן אויפלעבונג אין דער ביאַליסטאָקער טעקסטיל־פּראָדוקציע מיט מעכאַנישע וועבשטולן. ביי יידישע פאַבריקאַנטן האָבן גע־אַרבעט 446 מעכאַנישע שטולן, דערפון 206 יידישע וועבערס ד"ה אין גאַנצן 45%, וויניקער ווי אַ העלפט. אין די 206 גייען אַריין 35 שטולן פון 3 אַרטעלן, וואו עס אַרבעטן די יידישע באַזיצערס פון די אַרטעלן. אַרבעט האָט מען דע־מאָלט געפאָדערט. שטולן זיינען צוגעקומען. דעם אויסגלייך פון העלפט אויף העלפט האָט מען נאָך מער ניט אָפּגעהיט. וואו עס זיינען צוגעקומען מעכאַנישע שטולן, אַרבעטן אויף זיי מער יידישע אַרבעטער, מען האָט געאַרבעט דאָס יאָר אויך אויף די פאַרלאָזטע האַנטוועבשטולן, ביז זיי וועלן פאַרביטן ווערן אויף מעכאַנישע. אין שטאָט האָט זיך דעמאָלט אָנגעהויבן צו בויען די עלעקטרישע סטאַנציע. די יידישע וועבערס האָבן באַקומען האָפענונג פּטור צו ווערן פון דער פאַרבינדונג מיט דאַמפקראַפט און אַזוי אַרום צו קענען רוען שבת און פריי צו אַרבעטן זונטיק, ניט דאַרפנדיק צוצאָלן פאַר קראַפט[4].

[אַרום 1910, ווען אין ביאַליסטאָק איז אייגנגעפירט געוואָרן די עלעקטרישע טרייב־קראַפט, האָבן יידישע וועבערס אויפגעהויבן אַ באַוועגונג מ׳זאָל פּועלן ביים גראָדנער גובערנאַטאָר, ער זאָל דערלויבן יידישע אַרבעטער צו אַרבעטן זונטיק אנשטאט שבת. איינער פון די אָנפירערס איז געווען מאיר מינעס, וועלכער איז פריער געווען איינער פון די ערשטע יידישע וועבערס וואָס האָבן זיך אַריינ־געריסן אין די פאַבריקן אויף מעכאַנישע שטולן, ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס מ׳האָט געדאַרפט אַרבעטן אום שבת. נאָך לאַנגע מאַטערנישן איז געלונגען דאָס דורכצופירן, אוּן כמעט אַלע יידישע וועבערס האָבן אויפגעהערט צו אַרבעטן שבת. — די אַרויסגעבער.]

ג. דער מצב פון יידישער אַרבעט אין 1912

מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, אַז אין 1912 זיינען געווען אין ביאַליסטאָק 66 וועבערייען מיט 1,116 מעכאַנישע שטולן. פון זיי יידישע 58.

אויב מען זאָל אויסשליסן די קריסטלעכע פאַבריקן אוּן ניט רעכענען אַראָזאָנס סטענגעס (בענדער)־פאַבריק, וואָס ביי אים האָבן יידן ניט גע־אַרבעט, אוּן מאַכן אַ רעכענונג פון אויפשטייג פון יידישער אַרבעט פון 1903 ביז 1912, וועט מען געפינען, אַז אין 1903 האָבן געאַרבעט ביי יידישע פאַבריקאַנטן 700 האַנטשטולן אוּן אַ חוץ דעם 600 האַנטשטולן ביי לוינקעטניקעס. צוזאַמען האָבן דעמאָלט געאַרבעט ביי יידן אין ביאַליסטאָק 1,300 האַנטשטולן. אָבער אין 1912 האָבן געאַרבעט אין די יידישע פאַבריקן 741 מעכאַנישע שטולן, ביי לוינ־קעטניקעס (יידן) — 300 מעכאַנישע שטולן, האַנטשטולן האָבן געאַרבעט אַן ערך 200 (מיט אַ יאָר צוריק האָבן געאַרבעט 400). אויב מען זאָל רעכענען, אַז יע־דער מעכאַנישער שטול פאַרבייט 3 האַנטשטולן, קומט אויס אַז יידישע וועבעריי אין

4. זען דעם אַרטיקל פון ליאָוואַ הירש אין צייטפראָגן, ב׳ ו, נאָוועמבער 1909, זז׳ 80—83.

ביאַליסטאָק האָט געאַרבעט 1912 מיט 3,323 האַנטשטולן (3 מאָל 1041 און נאָך 200). פון 1903 האָט זיך אויף אַזאַ אופן יידישע וועבערײַ פאַרגרעסערט מער ווי צוויי און אַ האַלב מאָל. דאָס איז געווען אַנהייב 1912, אין משך פון יאָר האָט די מעכאַנישע פראָדוקציע געהאַלטן אין איין וואַקסן, איבערהויפט אין לעצטן יאָר פאַר דער מלחמה, וואָס פון דעמאָלט האָבן מיר, ליידער, ניט קיין פינקטלעכע דאַטעס.

אין 1912 האָט מען שוין אויך געאַרבעט מיט עלעקטרישער קראַפט. 47 פאַבריקן האָבן געאַרבעט מיט דאַמפקראַפט, די איבעריקע מיט עלעקטרע, וואָס האָט געגעבן די מעגלעכקייט אויך גאַנץ קלייניע פאַבריקאַנטלעך צו עקסיסטירן מיט מעכאַנישע שטולן און אויך לוינקעטניקעס איינצופירן מעכאַנישע שטולן.

אין 1912 האָבן געאַרבעט אין 3 פאַבריקן מיט 67 שטולן — 22 שטולן פון די יידישע אַרבעטער ניט מער ווי 5 טעג אין וואָך; אין איין פאַבריק מיט 9 שטולן האָבן געאַרבעט די 4 יידישע אַרבעטער שבת. אין די איבעריקע פאַבריקן מיט 419 יידישע און 246 קריסטלעכע אַרבעטער גייט די אַרבעט אַ גאַנצע וואָך: שבת אַרבעטן 246 שטולן, זונטיק — 419.

כדי ריכטיק אָפּצושאַצן דעם פאַקט, וואָס זונטיק לאָזט מען אַרבעטן די מאַטאָרן ספּעציעל פאַר די 419 יידישע אַרבעטער, דאַרף מען נעמען אין אַכט, אַז געווײַנלעך אַרבעט דער מאַטאָר ניט נאָר פאַר וועבערײַען, נאָר אויך פאַר שפּינערײַען און אָפּרעטורן, וואָס שטייען זונטיק. עס איז קלאָר, אַז דאָס פאָדערט באַדייטנדיקע קאָסטן. 63 יידישע אַרבעטער גיבן דעם פאַבריקאַנט פאַר זונטיק אויף קראַפט צו 25 קאָפּ', וואָס דער פאַבריקאַנט לייגט צו צו זיינע 50 קאָפּ'. דאָס האָט פאַרשאַפט שוועריקייטן ביים אויפנעמען אַ יידישן וועבער אין אַ יידישער פאַבריק אויף אַ מעכאַנישן שטול, וויל פון איין זייט האָט דער פאַבריקאַנט ניט געוואָלט צו אים צולייגן געלט, און פון דער צווייטער זייט האָט ער ניט געוואָלט אײַנרײַסן מיט די פרומע יידן „שומרי שבת". אין 1912 האָט די קהילה שוין ניט געוואָלט צאָלן די 50 קאָפּ' פון שטול.

יידישע אַרבעט אין ביאַליסטאָקער ראַיאָן

א) ה א ר א ד א ק. אין 6 פאַבריקן מיט דאַמף געפינען זיך 79 מעכאַנישע שטולן, אויף זיי אַרבעטן 77 יידישע און 2 קריסטלעכע אַרבעטער. אויף איין פאַבריק האָבן 22 יידן באַצאָלט דעם פאַבריקאַנט 1500—1600 רובל, אין אַ צווייטער פאַבריק האָט אַ יידישער אַרבעטער אויסגעליען דעם פאַבריקאַנט אָן פּראָצענט 600 רובל (ווייזט אויס, אויף צו קויפן די מעכאַנישע שטולן), אין 3 שפּינערײַען אַרבעטן איבערהויפט יידישע אַרבעטער. אין אַלע פאַבריקן אין שטעטל, וואָס זיינען נאָר יידישע, האָט מען געזרוט שבת און געאַרבעט זונטיק.

ב) ס ו פ ר א ס ל ע. 1 פאַבריק מיט 60 מעכאַנישע שטולן, 14 יידן, 46 קריסטן. די יידן האָבן געאַרבעט 5 טעג א וואָך.

ג) זלאָטאַרייע. 1 פאַבריק מיט 28 מעכאַנישע שטולן, 13 יידישע און 15 קריסטלעכע אַרבעטער. מען אַרבעט שבת (אָזאַ באַדינג פלעגט שטעלן דער פאַבריקאַנט ביים צונעמען אַ יידן).

ד) מיכאַלאָוו. 48 שטולן, 8 יידישע אַרבעטער. די לעצטע האָבן געצאָלט צו 300 רובל די פאַבריקאַנטן (2 דייטשן און אַיין ייִד).

אין דאָבראָניעווע, כאָראָשטש, פּיעסטשאַניקי און באַבין זיינען קיין יידישע אַרבעטער ניט געווען[5].

דאָס אַרבעטס־יאָר דאָרף מען רעכענען 290 טעג, 70 טעג גייט אַראָפּ אויף שבתים און יום־טובים און 6 טעג אויף רייניקן די מאַשינען. חוץ דעם טרעפן טעג, וועו מען אַרבעט ניט איבער טעכנישע סיבות. איבער דוחק אין אַרבעט טרעפט, אַז מען אַרבעט נאָר דריי־פיר טעג אַ וואָך. לויט די אויסרעכענונגען פון פאַרדינסטן פון פאַרשיידענע פאַבריקן און פארשיידענע טערמינען איז פעסט־געשטעלט געוואָרן, אַז דער דורכשניטלעכער פאַרדינסט אין 1912 איז געווען 13.55 רובל אַ וואָך. דאָס איז געווען אין די טוך־און פּאַלטע־שטאָף־פאַבריקן, וואו עס האָבן געאַרבעט דער גרעסטער טייל אַרבעטער. אין דעקעס־פאַבריקן, וואו עס האָבן געאַרבעט נאָר 190 וועבערס, פון זיי 34 יידן, איז געווען דער דורכשניטלעכער פאַרדינסט 15 רובל. דער זעלביקער פאַרדינסט איז אויך געווען אין דער סטענגעס־פאַבריק, אָבער אין דער זייד־פאַבריק, וואו קיין יידישע אַרבעטער זיינען ניט געווען, איז געווען דער פאַרדינסט העכער, ביז 20—25 רובל אַ וואָך[6].

ד. די אַלטע רעכטלאָזיקייט און אונדזער אַנטייל אין די דומע־וואַלן

מיר האָבן אָנגעוויזן אַז עס זיינען ניט געווען אין צאַרישן רוסלאַנד קיין ספּעציעלע באַגרענעצונגען קעגן יידישע פאַבריקאַנטן, אָבער אויך זיי האָבן געליטן פון דער אַלגעמיינער רעכטלאָזיקייט. און וואָס מען איז געווען נידעריקער אין שטאַנד, אַלץ מער איז אויסגעקומען דעם יידן צו ליידן.

די אַלע געזעצן מיט דעם שטענדיקן „קראָמע יעוורעיעוו" זיינען געבליבן אין קראַפט אויך נאָך די גליקן פון דער שטורעם־און דראַנג־תקופה, אויך נאָך די יאָרן 1900—1907. אַ סך זאָכן האָט זיך געביטן אַרום, אָבער די יידישע רעכט־לאָזיקייט איז געבליבן אין איר פאַרגליווערטן צושטאַנד.

יידן אין ביאַליסטאָק האָבן שטאַרק געפילט זייער רעכטלאָזיקייט און דעם באַלייִדיקנדיק אונטערטעניקן צושטאַנד אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, ווארעם יידן האָבן ניט געהאַט דאָס רעכט געווויילט צו ווערן ווי גלאַסנע. יידן האָבן ניט געהאַט אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג וועלכע עס איז דעה און האָבן אויך ניט

5. זען א. זיסקינד „ביאַליסטאָקער אַרבעטער־לעבן", אין פּראָגן פון לעבן, זאַמלבוך, נומ׳ 2—3, זז׳ 112—116.
6. דאָרטן, ז׳ 117.

באַקומען פון איר אונטערשטיצונג אויף אויסצוהאַלטן יידישע פילאַנטראָפישע און קולטורעלע אַנשטאַלטן, כאָטש די הכנסה פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג איז געווען ביז 90% פון יידן.

ביז 1894 האָבן יידן געהאַט דאָס רעכט צו ווייל און געוויילט צו ווערן מיט געוויסע באַגרענעצונגען. אָבער פון 1894 און שפּעטער האָט מען ביי יידן דאָס רעכט צוגענומען. נאָר דער גובערנאַטאָר האָט באַשטימט עטלעכע יידן ווי גלאַס־נעס. אין 1894 זיינען באַשטימט געוואָרן אין ביאַליסטאָק נאָר צוויי יידישע גלאַס־נעס: יחיאל־בער וואָלקאָוויסקי און לעאָן זאַקהיים. אין 1904 זיינען באַשטימט געוואָרן: אברהם טיקטין, ח. ה. נאָוויק, יעקב מאַרקוס און מאַקאָווסקי, אָבער אונטער דער השפּעה פון די ציוניסטן האָבן זיי זיך אָפּגעזאָגט — אַזוי ווי אין אַנדערע שטעט — פון דעם באַשטימטן פּאָסטן, ווי אַ פּראָטעסט קעגן דער יידישער רעכטלאָזיקייט צו ווייל און געוויילט צו ווערן אין דער אופּראָוו.

נאָך מער באַליידיקנדיק איז געווען דער פאַקט, וואָס די פאַרוואַלטונג פון דער יידישער קהילה איז געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון דער דאָזיקער קריסטלעכער שטאָט־פאַרוואַלטונג, און וואָס ביי יידן איז צוגענומען געוואָרן דאָס רעכט צו האָבן אַ לעגאַלע קהילה־אַרגאַניזאַציע.

אין פּנקס ביאַליסטאָק ב׳ ו׳, אין דעם פערצנטן קאַפּיטל, וואו מיר דערציילן וועגן די „דערציאונגס־אַנשטאַלטן אין ביאַליסטאָק ביז 1914", האָבן מיר שוין אָנגעוויזן אויף די ווילדע צאַרישע געזעצן וואָס האָבן געשטערט פון אַלע זייטן דעם יידן אין זיין דראַנג נאָך בילדונג. פון אין זייט האָט מען ניט געלאָזן אין חדר לערנען אפילו רוסיש, פון דער צווייטער זייט האָט מען מער ווי 10% יידן ניט אָנגענומען אין די אַלגעמיינע רעגירונגס־שולן און גימנאַזיעס. יידן האָבן זייער זעלטן און נאָר נאָך גרויסע שווערקייטן און אַ סך פּראָטעקציע געקענט קריגן אַ דערלויבעניש צו עפענען אַ פּריוואַטע שול אָדער גימנאַזיע. מיר דערמאָנען די אַלע זאַכן נאָך אַ מאָל, ווייל די באַגרענעצונגען אויפן האָבן פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט אויפן שטח פון דער יידישער רעכטלאָזיקייט אין צאַרישן רוסלאַנד.

אפילו האָרט פאַר דער [ערשטער] וועלט־מלחמה האָבן יידן נאָך אַלץ געליטן פון אומגלייכקייט אין מיליטער־דינסט. אַ יד האָט ניט געקענט זיין אַן אָפּיציר. אפילו די וואָס האָבן געענדיקט אַ רוסישע גימנאַזיע האָבן זיך ניט געקענט דערדינען צו אַ העכערן ראַנג. עס איז שוין ניט צו ריידן וועגן די צרות וואָס יידישע סאָלדאָטן האָבן געליטן.

איז דעריבער ניט קיין וואונדער, וואָס די צאַרישע רעגירונג איז פאַררעכנט געווען ביי יידן ווי אַ מלכות של לסטים מזוין, וואָס אירע אויסנאַם־געזעצן זיינען לויטן יידישן דין ניט פאַרפליכטנדיק און ניט בינדנדיק. דעריבער האָבן אַלע פאַרמעגלעכע יידן אָנגעוונדט אַלע מיטלען צו באַפרייען פון מיליטער־דינסט זייערע קינדער. נאָר די אָרעמע שיכטן האָבן געמוזט גיין דינען.

לאָמיר דאָ דערמאָנען אַז אויך אין ביאַליסטאָק זיינען אין ניקאָלאַי ו צייטן אָנגעוועגדט געוואָרן דורך דער יידישער קהילה אָלע געוואָלטמיטלען אויסצופילן די צאָל יידישע סאָלדאַטן, וואָס די קהילה האָט געדאַרפט געבן — דורך אָרעמע קינדער. אין יענע טרויעריקע צייטן האָט מען זיך אויך באָנוצט מיט כאַפּערס צו כאַפּן אָרעמע קליינע קינדער און זיי אַוועקגעבן פּאַר רעקרוטן־קאָנטאָניסטן. און שפּעטער האָט די קהילה דורך סבאָרשטשיקעס אויפגעזוכט דערוואָקסענע מיליטער־פליכטיקע פון די אָרעמע שיכטן און מען פלעגט זיי אָפּגעבן פּאַר סאָלדאַטן.

אין מיינע צייטן זיינען שוין קיין סבאָרשטשיקעס ניט געווען, נאָר די צו־געמומענע אָרעמע סאָלדאַטן פלעגן באַקומען שטיצע פון דער קהילה כדי צו באַפרייען דורך זיי די ערשטע לגאָטעס, וואָס כל־זמן עס איז ניט געווען אויסגע־פילט די נייטיקע צאָל סאָלדאַטן, וואָס די ביאַליסטאָקער קהילה האָט געדאַרפט געבן, זיינען זיי פון מיליטער־דינסט ניט באַפרייט געוואָרן. זייערע עלטערן פלעגן זיך משתדל זיין מיט פאַרשיידענע מיטלען, די צאָל סאָלדאַטן זאָל אויס־געפילט ווערן. זיי פלעגן שטענדיק מאַכן קולות און געפילדער ביי די ראשי הקהל, אַז מען זאָל געבן דערצו די נייטיקע געלט־סומעס. איין מאָל האָבן זיי ניט געלאָזן ר׳ שמואל מאָהיליעווערן האַלטן זיין האַלביערלעכע דרשה שבת הגדול אין בית־מדרש הגבוה.

אָבער אויך אָן קאָנטאָניסטן און אָן סבאָרשטשיקעס און אָן עוולות פון קהל, איז נאָך אַלץ מיליטער־דינסט געווען אַ גזירה. ווען אַ יידישער בחור פלעגט זיך ניט שטעלן צום מיליטער־דינסט פלעגט די משפּחה באַשטראָפט ווערן מיט 300 רובל. דאָס אָנקומען פון דער צייט, אַז מען דאַרף זיך שטעלן פאַרן „פּאָניע" איז געווען אַ צייכן פּאַר אַ סך יונגע־לייט אַז מע דאַרף זיך לאָזן אין וועג אַריין, אַז מע דאַרף עמיגרירן קיין אַמעריקע אָדער אַרגענטינע.

און ווי קען מען עס פאַרדענקען? וואָסער האָרץ האָט מען געקענט האָבן צו גיין דינען אַ רעגירונג און אַ מאַכט וואָס אַרגאַניזירט פּאָגראָמען, און ווען זי טוט עס ניט — האָלט זי דעם יידן ניט ווי אַ בירגער, נאָר ווי אַ געדולדעטן, פון אַ צווייטער מדרגה!

יידישע „וויבאָרשטשיקעס" פון ביאַליסטאָק

אין 1906 האָט די רוסישע רעגירונג צונויפגערופן די ערשטע „גאָסודאַר־סטוועניע" דומע, דעם פאַרלאַמענט פון רוסלאַנד. די וואָלן זיינען ניט געווען קיין דירעקטע. מען האָט געקליבן אַזוי גערופענע „וויבאָרשטשיקעס", און זיי האָבן שוין אויסגעוויילט פון זיך די דעפוטאַטן. יידן האָבן באַקומען רעכט צו ווייל־לן און אויסגעוויילט צו ווערן ווי „וויבאָרשטשיקעס".

פון ביאַליסטאָק זיינען די ערשטע יידישע „וויבאָרשטשיקעס" אין יאָר 1906 געווען: ד״ר רייגראָדסקי, ד״ר מאָהיליווער, צאָן־דאָקטאָר ציטרין, אברהם טיקטין, פּאָלק קעמפּנער, דאָקטאָר פּערעלשטיין, און ווי דעפוטאַטן אין דער דומע

זיינען אויסגעקליבן געוואָרן די יידישע אַדוואָקאַטן: אַסטראָגאָרסקי פון גראָדנע און יאָקאָבסאָן פון סלאָנים.

נאָכן פונאַנדערלאָזן אויך די צווייטע דומע וואָס האָט געהאַט אַ שטאַרק ראַדיקאַלע מערהייט, האָט די צאַרישע מאַכט געביטן דאָס געזעץ פון צונויפרופן די דומע און אַזוי אויסקאָמבינירט, אַז די קומענדיקע מערהייט זאָל גיין מיט איר. די רעכט פון אַלע וויילערס זיינען באַגרענעצט געוואָרן און אויך פון די יידישע וויילערס. יעמאָלט, אין 1907 זיינען אויסגעקליבן געוואָרן ווי „וויבאָרשטשיקעס": פ. קעמפנער, א. טיקטין, ד"ר רייגראָדסקי, מילעצקי, שמואל־הערש גאָלדבערג, אברהם־אליהו וועבדעל.

יעמאָלט זיינען נאָר דריי יידן אַריין ווי דעפוטאַטן אין דומע. פון גראָדנער גובערניע, ווי פון אַנדערע גובערניעס מיט אַ קאָמפּאַקטער יידישער באַפעלקערונג (חוץ קאָוונער גוב' און קורלענדער וואָס האָט געהאַט וויניקער יידן) זיינען שוין קיין יידישע דעפוטאַטן ניט געווען. ביי אונדז, אין גראָדנער גובערניע, האָט מען קיין יידישן דעפוטאַט שוין ניט געקענט אויסקלייבן, ווייל די פוילישע „וויבאָרשטשיקעס" וואָס האָבן אין 1906 געהאַט אַן אָפּמאַך מיט די יידן, האָבן אונדז דאָס מאָל פאַרראַטן. זיי האָבן געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט די רוסן קעגן די יידן, און אַזוי אַרום באַרויבט פון אונדז די מעגלעכקייט צו האָבן פון גראָדנער גובערניע אַ יידישן דעפוטאַט.

אין 1912 זיינען פאַרגעקומען די וואָלן צו דער פערטער דומע. וויִ „וויבאָרשטשיקעס" זיינען פון ביאַליסטאָק אויסגעקליבן געוואָרן א. טיקטין און נחום סאָקאָלאָוו, וואָס אים האָבן די ציוניסטן געוואָלט אויסקלייבן ווי אַ דעפוטאַט, אָבער פון די יידן איז קיינער ניט אויסגעקליבן געוואָרן.

נחום סאָקאָלאָוו איז קיין יידישער דעפוטאַט פון ביאַליסטאָק ניט געוואָרן. אָבער עס איז ניט געווען אַזוי פּשוט אים אפילו פאָר אַ „וויבאָרשטשיק" צו מאַכן. דערצו האָט ער דאָ געמוזט האָבן אַ האַנדל־אָדער פאַרמעגן־צענזוּ. האָט מען אים געמאַכט אַ פּריקאַשטשיק־שיין, וואו עס איז געשטאַנען געשריבן: „דאָס דאָזיקע ווערט אַרויסגעגעבן פון דעם סוחר ערשטע גילדע בערקאָ סאָמואילאָוויטש גאָלדבערג אין ביאַליסטאָק „דעם מיעשטשאַנין" נחום לייבאָוויטש סאָקאָלאָוו פון וויישעגראָד, פלאָצקער גובערניע, אַז דער לעצטער, איינוואוינער אין וואַרשע (גאס און נומער), האָט דאָס רעכט צו שליסן געשעפטן אין אויבן דערמאָנטנס נאָמען".

עס זיינען געווען יידן וואָס זיינען אַרויסגעטראָטן קעגן נחום סאָקאָלאָוון. דאָס איז געווען די גרופּע אַרום דער צייטונג ג א ל א ס ב י ע ל א ס ט א ק א, וואָס איז געווען אַנטי־ציוניסטיש.

ה. די צוויי ביאַליסטאָקער צייטונגען

נאָך דעם סאָציאַליסטישן שטורעם אין די יאָרן 1900—1907 האָט זיך צווישן דער ביאַליסטאָקער געזעלשאַפט איינגעשטעלט אַ קלייַנע גרופּע דיפלאָמירטע

אינטעליגענטן וואָס זיינען געווען געשטימט סאָציאַליסטיש און אַנטינאַציאָנאַל. די גרופּע האָט געהאַט אַ געוויסע וויכטיקונג אין שטאָט און האָט אַרויסגעגעבן אַ רוסישע צייטונג. זי האָט, פאַרשטייט זיך, ניט געהאַט אין זינען די ברייטע שיכטן פון פּאָלק, נאָר מער די אינטעליגענציע און די יוגנט.

סוף 1909 האָט אין ביאַליסטאָק זיך געגרינדעט אַ געזעלשאַפט „ביעלאָסטאָקסקאָיע אויזדאָטעלסקאָיע טאָווארישטשעסטוואָ“ (ביאַליסטאָקער פאַרלעגערישע געזעלשאַפט). בראש פון דער געזעלשאַפט זיינען געשטאַנען: ס. ל. ווייניריך, ע. וו. דאָווידאָווסקי און פ. ד. נאָוויק. דעם 1טן יאַנואַר האָט די געזעלשאַפט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ טאָגצייטונג „ב י ע ל א ס ט א ק ס ק א י א ג א ז ע ט א“. דער רעדאַקטאָר איז געווען י. ס. זעליגמאַן. אַזוי ווי די צייטונג האָט געליטן פון דוחק אין געלט און ניט געקענט אויסהאַלטן די פיל געלטשטראָפן וואָס די מאַכט האָט אַרויפגעלייגט אויף איר, האָט זי דעם 6טן מאי 1910 זיך געשלאָסן.

אין צוויי חדשים אַרום, דעם 6טן יולי, האָט דער זעלביקער רעדאַקטאָר אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן דעם „ג א ל א ס ב י ע ל א ס ט א ק א“. די צייטונג האָט כלפי חוץ אַוודאי געבראַכט נוצן, שיצנדיק יידן קעגן די אָנפאַלן פון די רוסישע אַנטיסעמיטישע צייטונגען אין ביאַליסטאָק, אָבער איר השפּעה כלפי פּנים איז געווען שעדלעך, ווייל זי האָט אַריינגעבראַכט אַן אַסימילאַטאָרישע רוסישע שטרעמונג.

כדי אָפּצושוואַכן איר ווירקונג אויף דער יידישער באָפעלקערונג איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַ גרופּע ציוניסטן (ד״ר י. מאָהיליווער, ד״ר י. כאָזאָנאָוויטש, עבער וואָלקאָוויסקי, ד״ר פינעס, ד״ר זימאָן, שמואל־הערש גאָלדבערג) די ערשטע טעגלעכע יידישע צייטונג אין ביאַליסטאָק מיטן נאָמען ב י א ־ ל י ס ט א ק ע ר ט א ג ע ב ל א ט. א. ש. הערשבערג איז געווען איר רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער. די צייטונג האָט געהאַט אַ ציוניסטיש־נאַציאָנאַלע טענדענץ. אין איר צייט האָט זי געהאַט אַ גרויסע עטישע און נאַציאָנאַלע השפּעה אויף דער יידישער באָפעלקערונג. זי האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען דעם 10טן יולי 1913, זי האָט אויפגעהערט צו דערשיינען דעם 5טן יולי 1915, בשעת ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט פאַרמאַכט אַלע יידישע און העברעאישע צייטונגען. דער עלטערער דור דערמאָנט נאָך היינט מיט גרויס אַכטונג די דאָזיקע נאַציאָנאַלע צייטונג, וואָס האָט קיינעם ניט נושא פּנים געווען און האָט רעאַגירט אויף אַלע געשעענישן און דערשיינונגען אין ביאַליסטאָקער יידישן קהלשן, עקאָנאָמישן, קולטורעלן, פילאַנטראָפישן לעבן[7].

---

7. מאָשטשיצקי, אין זיין מאָנאָגראַפּיע וועגן ביאַליסטאָק (זען די אָפּשאַצונג פון אָט דעם ווערק אין פּנקס ביאַליסטאָק ערשטן באַנד זז׳ 3—9) זאָגט אויף ז׳ 190 אָט וואָס: „כאָטש יידן האָבן געבילדעט אַ ציפעריש מערהייט פון דער ביאַליסטאָקער באָפעלקערונג, האָבן זיי נאָך ניט געהאַט קיין פּעריאָדישע אייגענע צייטונג. דאָס דערקלערט זיך דערמיט וואָס די אָרטאָדאָקסן זיינען געווען אַ וויניק קולטורעלער עלעמענט, וואָס האָט ניט פאַרשטאַנען די נייטיקייט פון דער פרעסע. די אינטעליגענטע קריזן האָבן געצויגן אין קול־

פון אַנהייב איז געווען דער הויפּט־מיטאַרבעטער אין דער צייטונג דער באַקאַנטער שרייבער משה טייטש און שפּעטער דער באַקאַנטער זשורנאַליסט מיטן נאָמען „דן", וואָס איז שפּעטער געווען רעדאַקטאָר פון אַ יידישער צייטונג אין ווילנע. אָבער דאָס צווייטע יאָר, אין ערשטן יאָר פון דער מלחמה, האָב איך אַליין מיט מיין יינגערן זון הענעך, פיל געאַרבעט אין דער צייטונג.

שפּעטער, בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע, האָב איך ווידער געוואָלט אַרויסגעבן די צייטונג, אָבער איך האָב קיין דערלויבניש ניט באַקומען, וואָרעם די אָקופּירנדיקע מאַכט האָט אַליין אַרויסגעגעבן אַ צייטונג אין יידיש און אויך אין דייטש.

ו. די לעצטע צוויי קאָנאָבקע־בודזשעטן

נאָכן אָפּשטאַרבן פון יחיאל־בער וואָלקאָוויסקי, דעם אַלטן קהילה־דיקטאַטאָר, און גלייך מיט אים נאָכן פאַרשווינדן פון דעם גאַנצן אַלטן רעזשים, האָט די ביאַליסטאָקער קהילה פריי אָפּגעאָטעמט. עס זיינען אויפגעשטאַנען נייע עסקנים צבור, מענטשן וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן געטריי, אָן שום דיקטאַטאָר־כוונות אויפצוריכטן די אַלטע אָפּגעלאָזענע קהילה־אַנשטאַלטן און אויפצובויען נייע.

האָרט פאָר דער מלחמה זיינען געווען פאַרטיק פּראָיעקטן פון נייע קהילה־אינסטיטוציעס און וויטערע אויסבעסערונגען פון די אַלטע. עס איז שוין געלעגן אָן ערך 8,000 רובל אין מלוכה־באַנק אויף חנא־הערש נאָוויקס נאָמען — די ערשטע אויפגעקליבענע נדבות אויף אויפצומויערן אַ גרויסע נייע מאָדערנע כאָרשול מיט אַ ביבליאָטעק אין מיטן שטאָט. עס איז שוין געלעגן געלט אויף אויפצומויערן אַ צווייטן שטאָק אויפן בית־יתומים אד"גל.

פאָר מוסרים האָט מען מער ניט מורא געהאַט. זיי זיינען טיילווייז צעשטאָרבן און טיילווייז זיך צעלאָפן, וויייל די ביאַליסטאָקער קהילה האָט זיי מער ניט געדאַרפט משחד זיין. אויך זייער הויפּט־קוואַל פאָר מסירות — פאַלש־באַפרייטע פון מיליטער־דינסט — האָט זיך פאַרמאַכט, וויייל אויך פון די פאַרמעגלעכערע עלעמענטן האָט מען לית בריה אָנגעהויבן גיין צו מיליטער־דינסט. די קאָראָבקע־סמיעטע איז געמאַכט געוואָרן אויף אַ כשרן אופן, און מען האָט זי ניט געקענט מסרן. און עס גילט דער אַלטער כלל: לא עכברא גנב אלא חורא גנב (גיטין, מ"ה, ע"ב) — ניט די מויז איז דער גנב נאָר די לאָך. זיינען די קהלשע מוסרים געבליבן אָן אַ שטאָך ארבעט.

טורעלן זיינען אַהער, צו דער פּוילישער און רוסישער קולטור. דער איינציקער שוואַכער פאַרטרעטער אין ביאַליסטאָק איז געווען ניט קיין פּעריאָדישע צייטשריפט היינטיקע נייס, רעדאַגירט פון מ. סיווע".

ווי מיר זענען, איז זיין גאַנצע מעשה אַ פאַלשע: פון מ. סיווע צייטונג, וואָס ער ברענגט, זיינען געווען אַרויסגעגעבן נאָר עטלעכע בלעטער כדי ניט צו פאַרלירן דעם זכות אויף אַ צייטונג, וואָס ער האָט אַרויסגענומען אַ דערלויבניש אַרויסצוגעבן. אויף אַזאַ אופן שרייבט מאָשטשיצקי ס'רוב זייגע ידיעות וועגן יידן אין ביאַליסטאָק.

די קאָמיסיע פון דער קאָראָבקע־„סמעטע" (בודזשעט) איז פאַר דער מלחמה־צייט באַשטאַנען פון 80 פּערזאָן, וואָס זיינען באַשטימט געווארן (ווי דער געזעץ האָט געפּאָדערט) דורכן שטאָט־גאָלאָוואַ כמעט פון אַלע פּאָלקשיכטן. נאָר די מערהייט אין איר זיינען געווען די יידישע אינטעליגענטן מיטן ראָבינער ד"ר יוסף מאַהיליווער בראש. פון זיי איז אויסגעקליבן געווארן אַ קאָראָבקע־קאָמיסיע; אמת, אין שטאָט האָט מען דערויף געהאָט תרעומות, אָבער זיי אַלע זיינען געשטאַנען העכער פון וועלכן עס איז חשד, אַז זיי האָנדלען נישט ערלעך.

די קאָמיסיע אויף אויפצושטעלן די „סמעטע" פון 1914 ביז 1918 איז באַשטאַנען פון: ראָבינער ד"ר יוסף מאַהיליווער, שמואל הערש גאָלדבערג, ד"ר פּערלשטיין, מערלינסקי, טרעשטשאַנסקי, ציין־דאָקטאָר ציטרין, עבער וואָל־קאָוויסקי, י. כהן, אייזיק האָראָדישץ, מ. מ. מאַניסעוויטש, רובינאָווסקי, יאַנאָוויטש.

מיר גיבן דאָ איבער אַ קאָפּיע פון די לעצטע 2 סמעטעס פון 1910 ביז 1914 און פון 1914 ביז 1918, כדי מען זאָל זיך קענען מאַכן אַ באַגריף פון דעם קהילה־בודזשעט אויפן יסוד פון דער קאָראָבקע פאַר דער מלחמה־צייט[8].

די ווייטערדיקע ציפערן וויזן די יערלעכע אונטערשטיצונגען פון קאָראָבקע־געלט פאַר פאַרשיידענע מוסדות. איין מאָל אין פיר יאָר האָט מען באַשטימט אָט די אונטערשטיצונגען פאַר די ווייטערדיקע פיר יאָר. במשך 1910—1914 האָט מען באמת זיך אַזוי נוהג געווען. די „סמעטע" 1914—1918 איז צום גרעסטן טייל געבליבן אויף פּאַפּיר.

די אונטערשטיצונגען פון קאָראָבקע־געלט

ציל פון אַסיגנירונג	1910—1914	1914—1918
פאַר דער רבנים־קאָמיסיע בײַם מיניסטער	95.98	95.98
פאַר „געלערנטע יידן"[9] בײַם געזעראַל־גובערנאַטאָר	212.91	———
פאַר דער גרויסער שטאָטשול	690.	1,500.
צו דעקן דעם חוב פון קאָפּיטאַל צו בויען די שטאָטשול	1,000.	1,000.
פאַר דער כאָרשול	150.	150.
פאַרן שפּיטאָל	12,305.	12,955.
פאַרן מושב זקנים	4,905.	5,105.
פאַרן „יד חרוצים"	1,925.	2,250.
פאַר מעות חיטים	1,635.	1,635.
פאַרן שטאָטישן קאָמיטעט צו שטיצן אַרעמע	7,680.	7,680.
אויף האַלץ פאַר אַרעמע	321.	475.

8. אין ביאַליסטאָקער טאָגעבלאַט, פון 10ן יאַנואַר 1914, (ז' טבת תרע"ד) נומער 1 איז פאַרעפנטלעכט געווארן די קאָפּיע פון דער סמעטע כדי אַראָפּצונעמען די פאַלשע אומבאַגרינדעטע באַשולדיקונגען פון אַ ביאַליסטאָקער בלעטל דאָס וואָרט קעגן דער „סמעטע"־פאַרטיילונג.

9. געווען אַזאַ צעריישע אינסטיטוציע „אוטשאָניע יעוורעי", אַ מין אָפּיציעלע עקספּערטן ביי דער מאַכט. דאָס איז בטל געווארן איז ניטאָ פאַר דעם קיין אַסיגנירונג אין דער „סמעטע" 1914—1918.

ציל פון אַסיגנירונג	1914—1910	1918—1914
פאַר דער „חברה יולדות" (אַרעמע קימפּעטאַרינס)	400.	400.
צו שטיצן אַרעמע „נאַוואַראַנצעס"	315.	315.
פאַר הכנסת אורחים	—	165.
פאַר לינת הצדק	475.	475.
פאַר לינת חולים	536.	536.
פאַר דער אַמבולאַטאָריע און אַפּטייק פון לינת הצדק	370.	370.
פאַרן הקדש	985.	1,185.
פאַרן מלבוש ערומים	340.	340.
אויפן רעמאָנט פון שעכטהויז	225.	225.
פאַרן יידישן טיש אין שטאָט־פאַרוואַלטונג	380.	380.
פאַר דער „מעשטשאַנסקע אופראַווע"	155.	155.
פאַר דער פאַמיליע פון דערהרגעטן ליבערמאַן [10]	150.	150.
פאַר דער אַלמנה פון ראַבינער מאַרקוס	360.	360.
פאַר דער יידישער ביבליאָטעק	—	200.
פאַר דער ביליקער קיך	436.	436.
פאַר דער אַלטער ת״ת אויף פּיאַסקעס	3,100.	4,980.
פאַר דער ערשטער פאַלקשול	3,601.06	3,801.66
פאַר דער צווייטער פאַלקשול	3,534.66	3,882.
פאַר דער מיידל פאַלקשול	7,006.66	7,356.66
פאַר דער שול פון גווירץ	640.	640.
פאַר דער אָנפאַנגשול פון יפה [11]	4,645.	4,970.
פאַר דער נייער ת״ת (ווייסאָצקיס)	6,740.	7,065.
פאַר דער שול פון כתריאל קאַפּלאַן	506.	506.
פאַר די איינוואוינער פון סטאַראָשעלץ	282.	282.
פאַר דער שול פון פרוי כוואַלעס [12]	380.	—
פאַר דער פראָפעסיאָנעלער מיידל־שול	1,485.	1,980.
פאַר דער פריוואַטער שול פון א. לעוויצקי	100.	—
פאַרן וילנער לערער־אינסטיטוט	423.40	423.40
פאַרן יתומים־הויז (דער פריוט)	570.	675.
פאַר דער קינדער־קאָלאָניע אין דרוסקעניק	90.	190.
צו לערנען אַרעמע קינדער יידיש לימודים	180.	235.
אויף מעדיצינישע הילף אין די ת״ת	135.	135.
פאַר דער האַנטווערקער־שול	3,995.	4,570.
רעשטלעך און רעזערוו־קאַפּיטאַל	2,225.21	2,577.30

10. ער איז דערהרגעט געוואָרן ביי דער געבוידע פון תלמוד־תורה.

11. די שול האָט באַקומען גאָלט אויך פון ליכט־אָפּצאָל, פון „סוועטשנאַי סבאָר".

12. אַזוי ווי פרוי כוואַלעס האָט באַקומען גאָלט פאַר איר שול דירעקט פון דער גו־בערניע, וואָס דאָס איז געווען קעגן דעם באַשלוס פון דער קאָמיסיע, האָט מען אין דער לעצטער „סמעטע" בכלל קיין אַסיגנירונג פאַר איר ניט באַשטימט.

חוץ דער הכנסה פון קאָראָבקע האָט די יידישע קהילה געהאַט הכנסה פון דעם אָפּצאָל פאַר שחיטה פון עופות, וואָס דאָס האָט ניט געהערט צו דער קאָראָבקע נאָר צו דער קהילה. פון דעם האָט די קהילה געדעקט די הוצאה אויף רבנים. געווײנלעך פלעגט די קהילה פאַרדינגען די שחיטת עופות די בעלי־הקאָראָבקע, און זיי פלעגן צאָלן די רבנים. האָבן זיך די לעצטע חוכרים (יעקל יאַנאָוויטש, לייב מאַזאָוור און לייב מאַטעס) אָפּגעזאָגט פון איר. האָבן זיך אָנגענומען אַנדערע איבערצונעמען זי און צאָלן די רבנים 80 רובל וועכנטלעך[13]. דער סכסוך איז געווען, ווייל די קהילה האָט געפאָדערט אַ הוספה פון אַ קאָפּיקע און די חוכרים האָבן ניט איינגעשטימט דערויף[14].

בכל אופן האָט מען שוין ניט געדאַרפט ווי פריער זיך באַנוצן מיט פאַלשע הוצאות אין דער „סמעטע" פון דער קאָראָבקע כדי צו באַקומען שכירות פאַר די רבנים, וואָס זיינען געווען ניט לעגאַל, נאָר זיי האָבן זיך אָנגערופן לגבי דער רעגירונג משגיחים אויף כשרות.

די לעצטע „סמעטעס" זיינען שוין געווען סטאַביל, ריכטיק און ערלעך אויפּגעשטעלט, און מען איז שוין ניט באַגאַנגען ביים אויפשטעלן דעם קהילה־בוּדזשעט דאָס פריערדיקע הפקרות. מען האָט ניט מער צוגעלאָזן צו גיין דירעקט אין גובערניע אַרויסצובאַקומען געלט פון דער קאָראָבקע דורך שוחד[15].

דער סך־הכל פון דער „סמעטע" פאַר די יאָרן 1910—1914 האָט אויסגעמאַכט 73 טויזנט רובל יערלעך, און פון דער לעצטער „סמעטע" 80 טויזנט רובל.

---

13. אַז די רבנים האָבן דעמאָלט באַקומען קלייניע שכירות, זעט מען פון אַ בריוו, וואָס הרב ר׳ חיים הערץ ז״ל האָט דעמאָלט געשריבן צו אַ היגן כלל־טוער און האָט זיך פאַר אים שטאַרק געקלאָגט, אַז עס איז אים זייער שווער דורכצוקומען מיט די 15 רובל אַ וואָך, וואָס ער באַקומט פון דער שחיטת עופות.

14. אין ביאַליסטאָקער טאָגעבלאַט איז דעמאָלט, אין תרע״ד, במשך פון אַ לאַנגער צייט (אין די נומערן 66—94) געווען אַ גאַנצע שקלא וטריא צווישן די חוכרים און דעם קהל.

15. נאָך דער לעצטער „סמעטע" האָט אַ גבאי פון „לינת הצדק" און הקדש געוואָלט אַרויסבאַקומען די 6000 רובל, וואָס איז איבערגעבליבן אין דער קאָראָבקע נאָך נישט באַשטימט פון דער קאָמיסיע. איז געוואָרן אַ גרויסער ויכּוח. מען איז אַרויסגעגאַנגען קעגן דעם אין ביאַליסטאָקער טאָגעבלאַט (נומ׳ 96 און וויטערדיקע פון יאָר 1914), מען האָט געמאַכט פראָטעסט־אסיפות און מען האָט דאָס ניט דערלאָזן.

קאַפּיטל זיבן

דער איבערבוי פון אַלטע קהילה־אַנשטאַלטן

אין די יאָרן פאַר דער (ערשטער) וועלט־מלחמה האָט ביאַליסטאָק זיך גע־נומען איבערבויען און באַנייען אירע גאָר אַלטע מוסדות און אַנשטאַלטן וואָס זיינען געווען אין אַזאַ שלעכטן מצב און זיי זיינען געווען אַ בזיון פאַר אַזאַ גרויסער קהילה. מיטגעהאָלפן דערצו האָט דער פאַרבעסערטער עקאָנאָמישער מצב, זינט 1908. אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע איז יעמאָלט געווען אַן אויפ־שטייג. דורך דעם איז אויך בעסער געוואָרן די אַלגעמיינע לאַגע אין שטאָט.

אונדזער קהילה האָט ענדלעך דערפילט די אָפּגעשטאַנענקייט און אָפּגע־לאָזנקייט פון די אַלטע קהלשע אַנשטאַלטן, וואָס זיינען וויַיט ניט געווען צוגע־פאַסט צו די נייע, בעסערע עקאָנאָמישע פאַרהעלטענישן פון אַ מאָדערנער קהילה אין 20סטן יאָרהונדערט. איך זאָג דאָ „קהילה", הגם עס איז ניט געווען קיין אָרגאַניזירטע קערפערשאַפט וואָס האָט אָנערקענטע רעכט. איך מיין דאָ גיכער די פֿריוואָטע איניציאָטיוו פון אייניקע כלל־טוערס, וואָס אין זיי און דורך זיי האָט זיך אָנטפּלעקט דער ווילן און דאָס געוויסן פון דער יידישער באָפעלקערונג אין ביאַליסטאָק. אָדאָנק אָט דער פֿריוואָטער איניציאָטיוו האָט זיך אייניגעבן איבערצובויען די אַלטע אַנשטאַלטן און אויפשטעלן נייע.

די אַלטע שולהויף־אַנשטאַלטן זיינען געווען: די תלמוד־תורה, דער הקדש, די מקוואות און די שול (די סינאָגאָגע). זיי זיינען געשטאַנען אויף דער זעלבי־קער נידעריקער מדרגה וואָס מיט הונדערט יאָר צוריק. צו זייער איבערבוי האָט מען זיך איצט געמומען.

א. די תלמוד־תורה

בייַ יידן די ערשטע צוואַנגשולן

יידן האָבן שוין פון גאָר לאַנג געזאָרגט וועגן דער פאָלקסבילדונג. אַזאַ דערשיינונג ווי צוואַנגשול עקסיסטירט בייַ יידן פאַקטיש שוין פון לעצטן יאָרהונדערט פאַרן חורבן פון צווייטן בית־המקדש. צווישן די דריי תקנות וואָס שמעון בן שטח האָט מתקן געווען איז געווען אייניע אַז קינדער מוזן גיין זיך לערנען: ושיהו תינוקות הולכין לבית הספר (י ר ו ש ׳ כ ת ו ב ו ת, סוף פ״ח).

די דאָזיקע גרויסע תקנה איז פאַרפולקומט און פאַרפעסטיקט געוואָרן דורכן כהן גדול יהושע בן גמלא, וואָס האָט געלעבט אין דער צייט פון חורבן[1], ווי עס ווערט דערציילט אין

---

1. דאָס ווערט געשיכטלעך באַשטעטיקט דורך יוסף פלאַוויוס אין זיין אויטאָביאָגראַפיע. ער זאָגט: „עס איז דאָ אַ געבאָט די קינדער צו לערנען לייענען און זיי אַריינצוברענגען די קענטעניש פון די געזעצן, און זיי לערנען ועגן די מעשים פון די אָבות, כדי זיי זאָלן נאָכטאָן און זאָלן זיין פון דער יוגנט אָן אַזוי באַקאַנט מיט די געזעצן, אַז זיי וויסן ניט די געזעצן". אָפּגעהיט פון עברות און זיי זאָלן ניט קענען האָבן דעם תירוץ אַז זיי וויסן ניט די געזעצן".

תלמוד (ב " ב, כ"א—ע"א), ווייל ווען ניט ער, וואלט די תורה פאַרגעסן געוואָרן פון יידן, וואָרעם פריער פלעגט יעדער פאַטער לערנען מיט זיין קינד, (לויט דעם געבאָט פון דער תורה (ד ב ר י ם, ו—ז), אָבער ווער עס האָט קיין פאַטער ניט געהאַט, האָט ער קיין תורה ניט געלערנט. האָט מען מתקן געווען, אַז אין ירושלים זאָל מען זעצן מלמדים אויף לערנען מיט די קינדער. נאָך דעם האָט מען מתקן געווען, אַז מען זאָל זעצן אַזעלכע מלמדים אין יעדער קריי, ביז וואַנען עס איז געקומען יהושע בן גמלא און האָט מתקן געווען, אַז מען זאָל זעצן מלמדים פון קינדער אין יעדער פּראָווינץ און אין יעדער שטאָט, און אַז שול־פליכט הייבט זיך אָן ביי די קינדער פון 6—7 יאָר אָן. אויף אַזאַ אופן האָבן זיך באַלד אַנטוויקלט ביי יידן די קינדער־שולן. עס ווערט דערציילט, אַז שפּעטער זאָל אין ירושלים האָבן געווען ביז 460 אַזעלכע שולן צו צוויי אָפּטיילונגען: אַ שול — „בית ספר" אויף מקרא (תנ"ך) און אַ שול „בית תלמוד" אויף תלמוד (י ר ו ש ׳ כ ת ו ב ו ת, יג—א).

אין דער תלמודישער הגדה ווערט געברַאַכט אַ גוזמא, אַז אין דער שטאָט ביתר, וואָס האָט געשפּילט די הויפּט־ראָלע אין דער מלחמה פון בר־כוכבא, האָט זיך געפונען פאַר דער מלחמה 400 בתי־כנסיות און אין יעדערער 400 מלמדים פאַר קינדער, און יעדערער האָט געלערנט מיט 400 קינדער (ג י ט י ן, נ"ח, ע"א); עס איז מערקווירדיק די דערציילונג, אַז די קינדער האָבן געזאָגט: „ווען עס וועט קומען דער שונא, וועלן מיר מיט די שרייב־גריפֿלען (במכתבין הללו) קעגן זיי גיין און זיי דערשטעכן".

אויף דער פראַגע פון יידישע שונאים, צי מען קען יידן בייקומען, האָט געענטפערט דער גריכישער פילאָזאָף אבנימוס הגדרי: „גייט אין זייערע שולן, אַז איר וועט געפינען קינדער לערנענדיק, וועט איר זיי ניט קענען בייקומען".

דער נשיא ר' שמעון בן גמליאל דערציילט, אז אין זיין פאַטערס הויז האָבן געלערנט 1000 קינדער — 500 תורה און 500 די גריכישע חכמות (ב " ק, פג—ע"א).

אויך שפּעטער האָבן די יידישע חכמים געהאַלטן די יידישע שול פאַרן וויכטיקסטן אַנשטאַלט ביי יידן, וואָס דאָס האַלט אויף די גאַנצע עקסיסטענץ פון פאָלק אין גלות, למשל: רב המנונא זאָגט, אַז ירושלים איז חרוב געוואָרן בלויז דערפאַר וויייל זיי האָבן מבטל געווען קינדער פון לערנען (ש ב ת, קיט—ע"ב). ר' שמעון בן יוחאי האָט געזאָגט: „ווען דו זעסט יידישע שטעט ווערן פאַרשוואונדן אין ארץ־ישראל, איז עס וויייל זיי האָבן ניט אונטערגעשטיצט די לערערס פון די שולן" (י ר ו ש ׳ ח ג י ג ה). „די וועלט באַשטייט נאָר צוליב דעם הויך פון די קינדער אין די יידישע שולן" (ש ב ת, קיט—ע"ב). „מען טאָר ניט וואויגען אין אַ שטאָט, וואו עס איז ניטאָ אַ קינדער־לערער" (מלמד תנוקות) (סנהדרין, יז—ע"ב). „מען טאָר ניט מבטל זיין קינדער פון לערנען אפילו צום בויען דעם בית המקדש" (ש ב ת, קיט—ע"ב).

עס ווערט דערציילט: ר' יורן דער נשיא האָט אַרויסגעשיקט ר' חייא, ר' אבי און ר' אמי דורכצוגיין די שטעט פון ארץ ישראל און אומעטום איינצואָרדנען שולן פאַר מקרא און משנה. זיינען זיי געקומען אויף איין אָרט, האָבן זיי ניט געפונען ניט קיין לערערס אויף מקרא און ניט קיין לערערס אויף משנה, האָבן זיי געזאָגט צו די שטאָטלייט: „ברענגט אונדז די שטאָט־היטערס"; האָבן זיי געברַאַכט די שטאָט־פאָליציי. האָבן זיי געזאָגט: „דאָס זיינען ניט די שטאָט־היטערס, דאָס זיינען דאָך די חרוב־מאַכערס פון דער שטאָט". האָבן זיי געפרעגט: „און ווער זיינען די שטאָט־היטערס?" האָבן זיי געענטפערט: „די וואָס לערנען מקרא און משנה מיט קינדער".

די אינעוויניקסטע אָרדענונג אין דער תלמודישער שול

וויי מיר האָבן געזען, האָט די תלמודישע שול געהאַט צוויי אָפּטיילונגען: א) „בית ספר" — אויף צו לערנען מקרא (תנ"ך), וואָס דאָס איז געווען דער יסוד פון אַלע שפּעטערדיקע למודים, און ב) אַ „בית תלמוד" אויף צו לערנען תלמוד. עס איז געווען באַשטימט דער אָנהייב, דער משך פון יאָרן פון די ביידע הויפּט־למודים: „אַ 5־יאָריקער צו מקרא און א 10־יאָריקער

צו משנה, אַ 15־יאָריקער צו תלמוד" (אָ ב ו ת, ה—כ"א). דאָס איז זייער אַ ראַציאָנעלע פּעדאַגאָגישע איינטיילונג.

גלייכצייטיק מיט תורה האָט מען מיט די קינדער געלערנט מלאכה לויט דעם אָנזאָג אין א ב ו ת (ב—ב): „עס איז גוט דאָס לערנען תורה מיט וועלטלעכער באַשעפטיקונג (דרך ארץ), ווייל דאָס אָנשטרענגען פון ביידע מאַכן פאַרגעסן זינד; יעדער תורה וואָס מיט איר איז ניטאָ קיין מלאכה איז איר סוף בטל צו ווערן און ברענגט זינד". אויך זאָגן זיי: „אויב עס איז ניטאָ קיין מעל (אויף צו באַקן ברויט), איז ניטאָ קיין תורה" (אָ ב ו ת ג'—י"ז).

חוץ דעם האָט מען געלערנט וועלטלעכע למודים, ווי מיר האָבן געזען, אַז אין דער שול פון נשיא ר' שמעון בן גמליאל האָבן אויף 1000 תלמידים 500 געלערנט גריכישע וויסנשאַפטן.

אויף לערנען תורה זיינען געווען באַשטימט געוויסע צייטן, ווי עס האָט אָנגעזאָגט רבא: „באַשטים געוויסע צייטן אויף לערנען תורה" (ע י ר ו ב י ן, ק—ע"ב). אויך האָבן שוין די שולן געהאַט אַ טיילווייזע זומער־וואַקאַציע. ר' יוחנן האָט אָנגעזאָגט די מלמדים פון מקרא און משנה, אַז זיי זאָלן זייערע תלמידים באַפרייען נאָר 4 שעה לערנען אין דער צייט פון י"ז תמוז ביז ט' אָב (י ל ק ו ט ש מ ע ו נ י, תתקמה).

פאַר 25 קינדער דאַרף זיין איין מלמד, פאַר 50 קינדער 2 מלמדים, פאַר 40 קינדער זעצט מען צו אַ באַהעלפער, אַ ריש דוכנא (ב"ב, כג—ע"ב).

וועגן דעם מהות פון לערער האָבן די תלמידי־חכמים געזאָגט, אַז „ער דאַרף זיין גלייך צו גאָסט מלאך, נאָר דעמאָלט דאַרף מען זוכן פון זיין מויל תורה" (מ ו " ק, יז—ע"א); אויף די פאַלקסלערערס האָבן זיי געזאָגט דעם פסוק (אין ד נ י א ל י"ב): והמשכילים יזהרו כזהר הרקיע (די משכילים וועלן גלאַנצן אַזוי ווי דער גלאַנץ פון הימל) (ב " ב, יח—ע"ב); „דער לערער דאַרף וויזן די תלמידים אַ פריינדלעך פנים, אַזוי ווי איך האָב געוויזן אַ פריינדלעך פנים צו ישראל" (ב ר כ ו ת, סג—ע"א). רבא האָט געזאָגט: „אַז דו זעסט אַ תלמיד, וואָס דאָס לערנען קומט אים אַן שווער, איז דאָס דערפאַר וויל זיין רבי וויזט אים ניט קיין פריינדלעך פנים". (ת ע נ י ת, ח—ע"א).

רב האָט אָנגעזאָגט ר' שמואל בר שילת (אַ דעמאָלדיקער באַקאַנטער מלמד): „שלאָגן זאָלסטו אַ תלמיד נאָר מיט אַ לייכטן שוך־רימען (ערקתא דמסאנא) און דעם, וואָס ווייל ניט לערנען, זעץ צו צו אַ לערנעדיקן חבר" (ב " ב, כ"א).

זיי זיינען געווען מחולק וועלכער לערער איז דער בעסערער, צי דער וואָס לערנט פיל און ניט גרינטלעך. אָדער דער וואָס לערנט וויניק אָבער גרינטלעך. אויך זיינען זיי געווען מחולק, ביי וועמען עס איז בעסער צו לערנען — ביי אַ יונגן לערער אָדער ביי אַן אַלטן. ר' יוסי בר יהודה, איש כפר הבבלי, זאָגט: „דער וואָס לערנט ביי יונגע, איז געגליכן צו דעם, וואָס עסט אומצייטיקע וויינטרויבן און טרינקט ווין פון קעלטער, און דער וואָס לערנט פון אַלטע — איז גלייך צו דעם וואָס עסט צייטיקע טרויבן און טרינקט אַלטן ווין". אָבער ר' מאיר זאָגט: „זאָלסט זיך ניט איינקוקן אין קרוג, נאָר אין דעם וואָס איז דאָ אין אים". (אָ ב ו ת, ד', כ—כ"א).

פרייַע לערן־אַנשטאַלטן

וועגן אַ באַלוינונג פאַר אַ מלמד פון תורה האָט מען געדרשנט: „ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה'" (ד ב ר י ם, 3—5) „זע, איך האָב אייך געלערנט אומזיסט, אַזוי זאָלט איר אויך לערנען אומזיסט". אָבער שפּעטער האָט מען דעלויבט צו נעמען באַלוינונג נאָר פאַר לערנען תנך, ווייל תנך פאַדערט אַ לימוד פון נקודות און טראָפּ (נקודות וטעמים), אָבער פאַר מדרש, הלכות און אגדות טאָר מען קיין באַלוינונג ניט נעמען (ג ד ר י ם לו—ע"ב, לז—ע"א). דערנאָך האָט מען דערלויבט צו נעמען באַלוינונג אפילו פאַר לערנען מדרש און הלכות, אָבער נאָר שכר בטלה אָבער ניט שכר לימוד (זע דאָרט אין ר"ג, לויטן ירושלמי). „איינער איז באַקאַנט געוואָרן פאַר א בעל־מופת. האָט אים רב געפרעגט: וואָס איז זיין באַשעפטיקונג? האָט ער אים געענטפערט: „איך בין אַ מקרא דרדקי, איך לערן

גלייך מיט אַרעמע און רייכע און פון דעם וואָס קען ניט צאָלן, נעם איך גאָרניט. איך האָב אַ סאַזשעלקע [סאַזשעלקע] פון פיש (פירא דכוורי) און דער, וואָס וויל ניט לערנען, בין איך אים משחד און אַרדן אים איין, איך רעד אים איבער, ביז ער קומט לערנען" (ת ע נ י ת, כד—ע"א).

די בתי־מדרשים און ישיבות זיינען שוין געווען פריַיע לערן־אַנשטאַלטן, וואו די לער־נענדיקע יוגנט האָט געהאַט מעגלעכקייט זיך אַליין פריי צו אַנטוויקלען. אין די ישיבות האָט מען געלערנט און זיך אַנטוויקלט לויט די לערן־מעטאָדן און פאָרלעזונגען פון די ראשי־ישיבות, אָבער אויך אַן שום דרויסנדיקן צוואַנג.

ספרדישע און אשכנזישע ת"ת

אויף די תלמודישע פּעדאַגאָגישע פּרינציפּן, וואָס מיר האָבן דאָ איבערגענעבן אין אַל־געמיינע שטריכן [2], זיינען געבויט געווארן די יידישע פאָלקשולן אין גלות, וואָס זיי אַליין האָבן באַפעסטיקט די עקסיסטענץ פון יידישן גייסט אין אַלע דורות. די אַמסטערדאַמער תלמוד־תורה „עץ חיים" איז געווען באַקאַנט מיט איר מוסטערהאַפטער אָרדענונג. זי איז געווען געטיילט אויף זיבן קלאַסן, אַנהייבנדיק פון אלף־בית און ענדיקנדיק ביז גפ"ת. איר לערנ־שפּראַך איז געווען שפּאַניש, חוץ אין 6טן אָדער אין 7טן קלאַס איז זי געווען העברעאיש. מ'האָט דאָרט אויך געלערנט וויסנשאַפטן. אירע לערערס זיינען געווען די באַקאַנטע אַמסטער־דאַמער רבנים [3]. אייניער פון אירע תלמידים איז געווען דער וועלט־באַקאַנטער ברוך ספּינאָזאַ, וואָס אין דער תלמוד־תורה האָט ער באַקומען זיין גאַנצע [4] דערציאונג און די יסודות פון זיין יידישן וויסן.

די אָרדענונג פון דער תלמוד־תורה [5] האָבן די אַמסטערדאַמער ספרדישע יידן געבראַכט פון שפּאַניע,וי זי איז געווען אייגנגעפירט אין די דאָרטיקע קהילות. דעריבער זיינען פון דאָרטן אָרויס אונדזערע גרעסטע פערזענלעכקייטן, וואָס האָבן פאָראייניקט תורה מיט חכמה, און זיינען געווען אונדזערע גרעסטע תלמודיסטן, פון אייַן זייט, און אונדזערע גרעסטע פילאָסאָפן און דיכטער, העברעאישע שפּראַכפאָרשערס און תנך־קענערס, פון דער צווייטער זייט.

אָבער יידן אין רוסלאַנד—פוילן וואָס שטאַמען פון די גולי אשכנז, וואָס זייער שוועריע גלות שעבוד האָט זיי פאַרשפּאָרט אין דעם ענגן געטאָ, אָפּגעשלאָסן פון דער דרויסנדיקער וועלט, האָבן זיך צוזאַמענגעשרומפּט אין זייער איינזייטיקער קולטור, וואָס באַזירט נאָר אויף תלמוד־פאָרשונג, און זיך דערווייטערט פון אַלע אַנדערע געביטן פון יידישע און אַלגעמיינע וויסנ־שאַפטן.

דער פאַקט וואָס די תלמודישע לימודים אליין (גאַנץ וויניק פון די רבנים האָבן געוואוסט אפילו די יידישע מיטלעלטערלעכע ליטעראָטור) האָבן בעקענט דערציען אזעלכע גרויסע מאָרא־לישע פערזענלעכקייטן און אַזעלכע פעאיקע, אַנטוויקלטע מענטשן אין אַלע פראַקטישע לעבנס־פראַגעס צו קענען זיין פאָרשטייערס און פירערס פון זייערע קהילות, באַוויזט וי גרויס און

---

2. אויספירלעך זיינען אַלע זייערע מאמרים וועגן דערציאונג און שולן געזאַמלט געוואָרן און קאָדיפיצירט געוואָרן אין יד החזקה פון רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, און נאָך אים אין יורה דעה רמ"ה—רמ"ו.

3. אַזוי וי ר' יצחק אבוהב און זיין ממלא מקום ר' מנשה בן ישראל און אויך ר' שמואל מורטורא און נאָך עטלעכע.

4. ער האָט פאַרענדיקט די שול בשעת ער איז שוין אַלט געווען 17. די הויפּט־יסודות פון זיין פילאָזאָפּיע האָט ער געזומען פון יידישע מקורים.

5. וועגן דער ת"ת האָט געשריבן ר' שבתי בס אין שפתי ישנים און ר' שבתי שעפטל הורוויץ הלוי, דער זון פון של"ה אין עמודים (זען אויספירלעך יעקב קלאַצקין אין ברוך שפּינאָזאַ, ליפּסיה, רפ"ג).

ווי־כטיק עס איז דער אינטעלעקטועלער און מאָראַלישער עלעמענט אין דעם תלמוד, וואָס האָט געקענט דינען ווי אַ דערציער און וועגווייזער פאַר יידן אין גלות.

די ביאַליסטאָקער ת״ת אין אַ פאַרגליווערטן צושטאַנד

די היגע תלמוד־תורה איז נאָך געשטאַנען אויף איר אַלטן שטאַנד, ווי מיר האָבן איר געפונען אין די יאָרן תר״מ—תרמ״ה [1880—1885]. זי איז נאָך אַלץ געווען באַגרענעצט ביז דער מלחמה אויף לערנען עברי, חומש מיט רש״י און גמרא, מיט שיין־שרייבן און אַ ביסל רוסיש כלפי חוץ. דער שלעכטער און שמו־ציקער צושטאַנד פון לאָקאַל איז געבליבן דער זעלביקער, אויסער וואָס דער באָקאַנטער כלל־טוער יודל קאלעצקי, וועלנדיק זיך אַריינקריגן צווישן די גבאים פון תלמוד־תורה כדי אויסצובעסערן איר צושטאַנד, האָט מודיע געווען דער אַרטיקער מאַכט, אַז די בנינים פון דער ת״ת זיינען בויפעליק, און עס איז גע־פערלעך אין זיי צו לערנען.

האָט מען זיך פאַר אים דערשראָקן, און מ׳האָט אים אויך געמאַכט פאַר אַ גבאי. האָט ער דעם פאָדערשטן גרעסערן בנין רעמאָנטירט, און וועלנדיק אויסבעסערן די העברעאישע למודים האָט ער אַריינגעזעצט אַן אַלטן העברעאישן לערער אָנצופירן מיט זיי. אָבער אַזוי ווי ביידע האָבן קיין באַגריף ניט געהאַט פון שול־וועזן און פּעדאַגאָגיק, האָט ער גאָרניט אויסגעפירט. אָבער די ישיבה האָט געהאַט די גאַנצע צייט לומדים ראשי־ישיבות. זיינען די גמרא־למודים געשטאַנען אויף דער נייטיקער הייך, אָבער אַן שום זייטיקע לימודים, אפילו אַן העברעאיש און אַן תנך.

אין אַ נייעם לאָקאַל, מיט אַ נייעם פרצוף

ערשט אין יאָר תרס״ז—תרס״ח [1907—1908] האָבן זיך אונטערגענומען די צוויי עסקני צבור ר׳ משה מרדכי מאַנסעוויטש און ר׳ אייזיק האָראַדישטש רא־דיקאַל אויסצובעסערן דעם לאָקאַל־צושטאַנד פון דער תלמוד־תורה. זיי האָבן פאַרקויפט די אַלטע תלמוד־תורה־בנינים אויפן שולהויף און האָבן אָפּגעקויפט אַ הויף מיט געמויערטע צוויי־שטאָקיקע בנינים פון אַ געוועזענער טעקסטיל־פאַבריק (פון נתן סוראָזסקי) אויף דער ברייטער פּיאַסקעס (פּיעסקנאַ גאַס) און דאָרט איבערגעטראָגן און איינגעאָרדנט די תלמוד־תורה מיט דער ישיבה. דאָס איז געשען ווינטער תרס״ח.

אַ טייל פון די אַלטע אומפּעאיקע מלמדים האָט מען פאַרביטן אויף בעסערע, טיכטיקערע, מיט גרעסערע שכירות. פאַר די רוסישע לפּנים־לימודים איז באַ־שטימט געוואָרן אַ פאָרוואָלטער אַן אינסטיטוטשיק, אברהם מענאַכאָווסקי, אַן אָנפּירער פון אַ גרויסער רוסיש־יידישער פּאָלקשול. מען האָט אָנגעהויבן לער־נען נביאים און כתובים, אָבער געלערנט האָבן די אַלטע מלמדים אויף זייער אַלטן נוסח. העברעאיש האָט מען נאָך אַלץ ניט געלערנט, אויך רוסיש האָט מען געלערנט נאָר לפּנים פאַר נאַטשאַלסטווּ.

איך גיב ווייטער איבער אַ קיצור פון מיין איבערזיכט איבער דעם צושטאַנד פון דער באַנייטער פּיאַסקאָווער תלמוד־תורה נאָך דעם, ווי איך האָב זי באַזוכט. מיינע איינדרוקן האָב איך אָפּגעדרוקט אין ביאַליסטאָקער טאָגעבלאַט, אין די נומערן 137—141 (יולי 1914).

„וען מען באַזוכט די פּיאַסקאָווער תלמוד־תורה, מאַכט זי שוין אַ גוטן אייַנדרוק מיט איר אויסערלעכן אויסזען — אַ געשלאָסענער באַקוועמער הויף מיט אַ גערטל אין מיטן און אַרום די תלמוד־תורה־בנינים, געווייגלעך ניט קיין רייכע, זיי קענען גאָר ניט פאַרגליכן ווערן צו די פּראַכטפולע רייכע בנינים פון וויסאָצקיס תלמוד־תורה. אָבער אין פאַרגלייך צו די אַרעמע שמוציקע שולהויף־בנינים זיינען דאָס כמעט פּאַלאַצן. ווי אין אויסערלעכן אויסזען, אַזוי מאַכט זי אויך אַ גוטן אייַנדרוק אין איר אינווייניקסטן צושטאַנד. מען גייט אין איר פון כיתה צו כיתה, פון קלאַס צו קלאַס מיט אַ געוויסער סיסטעמאַטישער שטייגערונג — פון אַנהייב אלף־בית ביז שאַרף גמרא.

„אין די אונטערשטע 10 קלאַסן אָדער כיתות גייט דאָס תלמוד־תורה־יינגל דורך: עברי, גאַנץ תורה און ראשונים, דערביי לערנט ער זיך אויס שרייבן יידיש; דער חומש ווערט געלערנט לויט דער אַלטער סיסטעם, לויט די הגדות פון די מדרשים און די תלמודישע דערקלערונגען. צום ביישפּיל, אין דער אַלטער כיתה זיינען די קינדער קלאָר אין אַלע דינים פון משפּטים און אין דער צענטער כיתה אין אַלע דינים פון תורת כהנים. אויף אַזאַ אופן ווערן די קינדער אין די אונטערשטע קלאַסן צוגעגרייט צו זייערע תלמודישע למודים אין די העכערע קלאַסן, וואָס זיינען אייגנטלעך דער הויפּטצוועק פון אַ תלמוד־תורה: אין די אייבערשטע פיר תלמוד־תורה־קלאַסן, 11—14, גייט דער תלמוד־תורה־יינגל אַדורך פון אַנפאַנג גמרא מיט רש"י ביז 40 בלאַט גמרא מיט תוספות אַ זמן, די וואָך־סדרה מיט רש"י, כמעט גאַנץ נביאים אחרונים, קצור שולחן ערוך און פּרקי אבות. אָט דאָס איז די שטופּע, צו וועלכער עס האָבן דערגרייכט אַלע פאַרצייטיקע חדר־יינגלעך צו 13—14 יאָר.

די העכסטע פיר תלמוד־תורה־קלאַסן אָדער כיתות, וועלכע רופן זיך אַן מיטן נאָמען „ישיבה", זיינען אָפּגעזונדערט אין דער תלמוד־תורה, נאָר צו דעם גמרא־שטודיום אַליין. דאָ ווערט שוין דער תלמיד געראַכנט אין אַ געוויסער מאָס פאַר אַ רייפן אַנטוויקלטן קאָפּ, וועלכער נייטיקט זיך שוין ניט אין די אַלע פאַר־לימודים, אַזוי ווי חומש און נביאים־כתובים און אויך שרייבן. אין יעדער קלאַס ווערט דאָ געלערנט צו 60 בלאַט גמרא מיט תוספות אַ זמן. דער אונטערשייד דאָ פון די אונטערשטע קלאַסן ביז די אייבערשטע איז אויך אין דעם אַרט לערנען".

ביי דער תלמוד־תורה איז געווען אַ קיך, וואָס האָט געגעבן טעגלעך אַן ערך 300 מיטאָגן פון ברויט און אַ פליישיק געקאָכטס, און אַן ערך 70 תלמידים פון דער ישיבה באַקומען (צו צוויי מאָל אַ וואָך און עטלעכע ביאַליסטאָקער אַלע טאָג) אומזיסט עסן: פרישטיק, מיטאָג מיט פלייש און אָוונטברויט. די ישיבה־בחורים האָבן אויך געגעסן טעג.

„די קיך אין דער ת״ת איז זייער וויכטיק, כדי צו געבן אָרעמע קינדער די מעגלעכקייט צו בלייבן אַ לענגערע צייט ביים לערנען, ווייל זייערע עלטערן זיינען ניט אין שטאַנד זיי צו דערנערן. דאָס רוב עלטערן פון די תלמוד־תורה־קינדער זיינען בעלי־מלאכות — שניידערס, שוסטערס, וועבערס, טאָג־אַרבעטער — און אויך בעטלערס, אויסער יתומים. אַ קליינע צאָל צווישן זיי איז פון בעסערן קלאַס, אַזוי ווי קליינע קרעמערלעך, האַנדלס־אָנגעשטעלטע, רבנים, שוחטים און די אי־בעריקע כלי־קודש. אין דער ישיבה געפינען זיך שוין קינדער פון פאַרמעגלעכע עלטערן. די אַלע קינדער צאָלן שוין.

„ביז דער 13טער כיתה זיינען כמעט אַלע קינדער ביאַליסטאָקער. נאָר אין דער 13טער, און 14טער געפינען זיך שוין פון 10 ביז 20 פּראָצענט פּרעמדע קינדער. אין אַלע 4 קלאַסן פון דער ישיבה, צווישן אָן ערך 180 תלמידים — איז נאָר אַ דריטל, בערך 60 קינדער, ביאַליסטאָקער; די איבעריקע זיינען פון אַנדערע שטעט.

„אויך מוז באַמערקט ווערן, אַז פון דער לעצטער, 14טער כיתה פון ת״ת גייען איבער אין דער ישיבה יערלעך נאָר 15—18 תלמידים. אָבער אויך אין אַלע גימנאַזיעס דערגרייכט אויך אַ קליינע צאָל ביז דעם לעצטן קלאַס. אויך דאָרף מען נעמען אין באַטראַכט די ביאַליסטאָקער פאַרמגשומטע סביבה, ווו יעדער איינציקער, וואָס איז ניט קיין בעל־מלאכה, קיין פאַבריקאַנט אָדער סוחר, ווערט באַטראַכט פאָר אַ טויגעניכטס, פאָר אַ בטלן. אין אַזאַ סביבה איז געוויס די צאָל פון 60 תלמידים אין דער ישיבה זייער אַ גרויסע.

„די צאָל מלמדים פון דער תלמוד־תורה מיט דער ישיבה זיינען 18, אויסער אַ משגיח. די מלמדים באַקומען שכירות פון 8 ביז 12 רובל אַ וואָך (נאָר דער ראש־ישיבה נעמט 15 רובל אַ וואָך מיט אַ דירה).

„די אויסהאַלטונג פון דער תלמוד־תורה מיטן רעמאָנט פון די הייזער באַ־טרעפט יערלעך אַ סומע פון 12 טויזנט רובל. עס ווערט געוומען פון קאָראָבקע — 4,980 (לויט דער נייער „סמעטע"), פון שכר־למוד אָן ערך 3,000 און די איבעריקע סומע פון פריוואַטע יערלעכע און צופעליקע נדבות (פון מאיר פישס עולמות אד״גל). די קיך־אויסהאַלטונג באַטרעפט אָן ערך 3,000 יערלעך, וואָס ווערט צוזאַמענגעקליבן דורך אַ פרויען־געזעלשאַפט, וואָס די פאַרוואַלטערין פון איר איז געווען פרוי מאַניסעוויטש".

מיר האָבן דעמאָלט אויפמערקזאַם געמאַכט אין ביאַליסטאָקער טאָגעבלאַט אויף אירע הויפּט־חסרונות: די ענגשאַפּט אין עטלעכע קלאַסן און דער שלעכ־טער צושטאַנד פון די לערנטישן און די בענק; דאָס פעלן פון גימנאַסטיק, כדי די אייגעשרומפּטע דאַרע קערפּערלעך זאָלן זיך אַ ביסל אָנטוויקלען; די עלטערע פאָר־צייטיקע מלמדים זיינען ניט צוגעפּאַסט צו די ערשטע 3—4 קלאַסן וואָס אין זיי דאַרפן דווקא זיין יונגע פּעאיקע לערערס, — על־כל־פּנים טאָר איין מלמד ניט

לערנען מיט 50 קינדער; די אלף־בית־און עברי־קלאַסן דאַרפן שטיין אונטער אַ באַזונדערער השגחה, אויך דאַרף מען אַנהייבן לערנען שרייבן פון ערשטן קלאַס און ניט פון פערטן. מען דאַרף אין אַלע קלאַסן לערנען רוסיש, וועג אפילו פריוואַט. אין דער ישיבה דאַרפן די בחורים ניט עסן קיין טעג, און נאָך אַזעלכע פאַרבעסערונגען, וואָס מען האָט איינגעפירט, אין דער אָקופּאַציע־צייט.

ב. די שטאָטשול אַדער דער בית־הכנסת

די אַלטע שטאָטשול

די אַלטע שטאָטשול איז אויפגעמויערט געוואָרן אין יאָר תקל"א—תקל"ב (1771—1772), בשעת די ביאַליסטאָקער יידישע באַפעלקערונג איז באַשטאַנען לויט דער סטאַטיסטיק פון יאָר 1765 בערך פון 765 נפשות. האָט זי דאָך ניט געקענט זיין צוגעפאַסט פאַר אַ יידישער באַפעלקערונג פון 61,500 — אַכציק מאָל אַזוי פיל אין יאָר 1913: אמת, במשך פון דער צייט זיינען אויפגעשטעלט געוואָרן מער ווי עטלעכע און דרייסיק בתי־מדרשים קבועים חוץ אַ סך מנינים, מייסטנס אין די קוואַרטאַלן אויסערן אַלטן שולהויף. אין זיי האָבן געדאַוונט און געלערנט דער רוב מנין ורוב בנין פון ביאַליסטאָקער יידן. פאַר די אינטעליגענטן איז געווען די כאָרשול און אין אַ משך פון 30 יאָר די צווייטע כאָרשול פון „עדת ישרון", אָבער די אַלטע שול איז געווען אָפּגעגעבן נאָר פאַר עמך. אין איר האָט געדאַוונט מערערע יאָרן דער חזן משה באָס מיט זיין קאַפּעלע. די הכנסה פאַרן חזן פון זיינע אַרעמע מתפּללים איז געווען אַ קליינע. אָבער דער פשוטער עולם וואָס האָט זיך גענייטיקט אין אַ שול, איז דאָך פאַרהעלטעניש־מעסיק אויך פיל גרעסער געוואָרן און האָט געפּאַדערט אַ גרעסערע שול.

חוץ דעם איז דאָך די שול געווען לויטן צאַרישן געזעץ די פאַרשטייערין פון אלע קהלשע אינסטיטוציעס ביי דער מאַכט. צו איר האָט געהערט דער בית־עולם מיטן הקדש. אַז דער גובערנאַטאָר פלעגט קומען פון גראָדנע קיין ביאַליסטאָק, האָט ער אָפּגעגעבן כבוד דער יידישער קהילה דורכן באַזוכן די שול, און אויך די אָרטיקע מאַכט פלעגט באַזוכן די שול אין אַ יומא דפגרא, אין אַ גאַלאַ־טאָג. איז געווען פאַר דער יידישער עדה אַ חרפה צו האָבן אַזאַ אָפּגעלאָזענע קליינע סינאַגאָגע.

די שטאָטשול איז אויך געווען פאַרהייליקט ביי אַלע יידישע קהילות און איז געווען אַן אָביעקט פון לעגענדעס ביים המון. צוליב דעם אַלעם האָט זיך דער־וועקט ביי די שול־מתפּללים, שול־גבאים און נכבדי העיר דער געדאַנק אויפּצושטעלן אַ נייע שול, און חול־המועד פּסח תרס"ה (1905) איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס אומצוואַרפן די קליינע אַלטע שול און אויפצושטעלן אויף איר אָרט אויף דעם זעלביקן פּלאַץ אַ נייע גרויסע שול.

מען הייבט אָן בויען

דעם באַשלוס האָט מען אָנגענהויבן אויסצופירן דאָס זעלביקע יאָר, אין ל״ג בעומר. אין פאַרלויף פון עטלעכע וואָכן אַרבעט האָט מען צעשטערט די אַלטע שול[6] און מען האָט גלייך געלייגט אויפן זעלביקן אָרט דעם גרונטשטיין פאַר דער נייער שול. די 7,000 רובל, וואָס די בוי־קאָמיסיע האָט געהאַט פאַר דעם צוועק, האָט אַבער געקענט קלעקן נאָר אויף אויפשטעלן די וועגט פון דער שול ביז אָן ערך אָנדערהאַלבן אַרשין די הייך, און די אַרבעט האָט זיך אָפּגעשטעלט. די גבאים האָבן זיך אויך אָפּגעזאָגט וויטער אָנטייל צו נעמען אין דער אַרבעט.

אין דעם יאָר און אין קומענדיקן יאָר תרס״ו זיינען געווען די פּאָגראָמען אין ביאַליסטאָק. די סאָלדאַטן האָבן זיך באַנוצט מיט דעם אָרט פון דער צעשטערטער שול וויי מיט אַ פּאָזיציע צום שיסן פון דאָרט אויפן יידשן המון. אזוי האָט עס געדויערט ביז אָנהייב זומער 1907. דער פּשוטער עולם האָט אפילו געגלויבט, אַז צוליב אָן עונש פאָרן צעשטערן די אַלטע שול, איידער מען האָט אויפגעשטעלט אַ נייע, זיינען דעמאָלט געקומען אָלע צרות אויף ביאַליסטאָק צוזאַמען מיט די הריגות און פּאָגראָמען.

אָנהייב זומער 1907 איז געגרינדעט געווארן אַ קאָמיסיע צו געפינען געלט־מיטלען אויף צו פאַרענדיקן די שול. דעמאָלט האָט אַ געוויסער שטאָטישער שתדלן פאָרגעלייגט, אַז ער נעמט זיך אונטער צו ענדיקן די שול, ווען מען וועט אים אויסקלייבן פאַר אַ גבאי, וויל ער וועט באַקומען דורך השתדלות ביי דער גו־בערניע, וואו ער איז געווען אַ תקיף, דאָס נייטיקע געלט פון דער קאָראָבקע. מ׳האָט דעמאָלט דעם יאנקל יאָנאָוויטשן אויסגעקליבן פאַר אַ גבאי, זלמן ראַפּאָפּאָרטן — פאָרן „אוטשאָני יעורעי״ און נח זאַבלודאָווסקי פאַר נאָמן. דער דערמאָנטער שתדלן האָט טאַקע באַקומען פון דער קאָראָבקע ביז 23 טויזנט רובל, און דער בנין איז פאַרענדיקט געווארן ביזן דעקן דעם דאַך. נאָך דעם האָט זיך די אַרבעט אָפּגעשטעלט צוליב דוחק אין געלט. די וועגט זיינען ניט געווען פאַרענדיקט; די פענצטער מיט די טירן זיינען געווען פאַרקלאַפּט מיט ברעטער. פונדעסטוועגן האָט עמך אָנגעהויבן אין אים צו דאַוונען אָנפאַנג 1910.

קיינער פון די גבירים און נכבדי העיר האָבן זיך ניט געוואָלט באַטיילן מיט זייערע נדבות פאָרן בנין הבית. די גבירים זיינען געווען אין כעס אויפן „המון״, פון דער צייט פון דער אַרבעטער־באַוועגונג. זיי האָבן געטענהט, אַז אַזאַ המון האָט גאָר קיין שול ניט נייטיק, ער וואָלט געקענט יוצא זיין מיט דער אַל־טער שול. זיי האָבן אויך געטענהט, אַז ביאַליסטאָק האָט געגנוג בתי־מדרשים, וואָס עטלעכע פון זיי אויפן שולהויף פּוסטעווען שוין. די אינטעליגענציע האָט

---

6. ווען דער תלמוד זאָגט (ב״ב י״ג, ע״ב): לא ליסתור אינש ביכנישתָא עד דבני בי כנישתָא אחריתָא (מען זאָל ניט צעשטערן אַ שול, ביז מען בויט ניט אויף אָן אַנדער שול), איז עס דאָך צוליב דעם טעם, אַז עס וועט ניט זיין וואו צום דאַוונען אין דער צייט פון בויען. אָבער אין ביאַליסטאָק זיינען דעמאָלט געווען אַ סך בתי־מדרשים. חוץ לזה האָט ר׳ חיים הערץ אין שו״ת כתבי ספר, שאלה יז, עס מתיר געווען.

ווידער געהאַט אַן אַנדער איינוועגדונג: אויפן שמוציקן שולהויף האָט מען אי־ בערהויפט ניט געדאַרפט שטעלן קיין שטאָטשול; מ׳האָט געדאַרפט אויך שליסן די קליינע כאַרשול, וואָס געפינט זיך אין אַן ענג, שמוציק הינטערגעסל, און אויפשטעלן אויף איר אָרט אַ מאָדערנע גרויסע שול אין צענטער שטאָט. דער־ וויל איז די שול געבליבן ניט פאַרענדיקט.

די נייע שול וועלט פאַרענדיקט

ערשט אין יאָר 1912, מוצאי ש״ק מנחם אָב, איז געווען אַ גרויסע אסיפה צו ענדיקן די שול. מ׳האָט אויסגעקליבן אַ נייעם ועד און אַ נייעם גבאי. דער תקיפער שתדלן, מיט וועלכן ס׳זיינען געווען געלט־סכסוכים לויטן חשבון פון נח זאַבלודאָווסקי, האָט זיך אָפּגעזאָגט פון זיין גבאות, און עס איז אויף זיין אָרט אויס־ געקליבן געוואָרן איינער פון די ביאַליסטאָקער נכבדים חנא־הערש נאָוויק, דער מיטבאַזיצער פון דער דעמאָלט גרויסער יידישער פאַבריק־פירמע צ. נאָוויק און זין.

דער נייער ועד, וואָס האָט אַליין געגעבן גרויסע נדבות פאַר דער שול, האָט אַרויסגעלאָזן אַ קול־קורא צו דער גאַנצער שטאָט צו העלפן פאַרענדיקן די שול. דער קול־קורא האָט געבראַכט רעזולטאַטן. מע האָט געגעבן גרויסע נדבות אין געלט און אין מאַטעריאַלן, ווייל עס איז גראָד געווען אַ גוטע צייט פאַר פאַבריקאַ־ ציע און האַנדל אין ביאַליסטאָק. געלט האָט דעמאָלט ניט געפעלט אין שטאָט. מען האָט נאָר געדאַרפט האָבן צוטרוי צו די אָנפירערס, און דאָס האָט מען געהאָט איבערהויפט צו דעם נייעם הויפט־גבאי, וואָס איז געשטאַנען איבער אַלע חשדים, און ער האָט טאַקע אויפגעקליבן אין שטאָט גרויסע נדבות אפילו ביי די ניט־ יידישע בענק. די בוי־אַרבעט איז געגאַנגען מיט גיכן טעמפּאָ און אינטענסיוו. זי האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט אפילו ווינטער תרע״ג (1913). מיט דער נדבה פון זלמן ווייניריי האָט מען דעמאָלט געלייגט דעם פונדאַמענט פון דער בימה. אויף אַ זיצונג כ״ד כסלו תרע״ג, האָט דער ועד באַשלאָסן אַריינצושיקן מודעות צו די אַלע, וואָס האָבן תביעות אויף שטעט. אַזעלכע האָבן זיך געפונען 114, מען האָט אויך פאַרקויפט נייע שטעט. עס איז דורך דעם פאַרפולט געוואָרן די נייטיקע געלט־סומע אויף אין גאַנצן צו פאַרענדיקן די שול.

דער בנין האָט אָפּגעקאָסט פון 75 ביז 80 טויזנט רובל. שטעט זיינען אין אים פאַראַן 600 פאַר מענער און 500 פאַר פרויען. אויסער דעם זיינען פאַראַן אין די צוויי זייטן פון פּאָליש 2 קהל־שטיבלעך.

די פייערונג פון חנוכת־הבית האָט זיך אָנגעהויבן יום א׳ כ״ו אלול תרע״ג [1913]. געעפנט די שול האָט דער ראָבינער דאָקטאָר יוסף מאָהיליווער און האָט געהאַלטן די דערעפענונגס־רעדע. דעם אָוונט פון צווייטן טאָג האָט מען באַשטימט אַריינצוטראָגן אין שול אַלע ספרי־תורות. מ׳האָט זיי אַריינגעטראָגן אונטער 14 חופות מיט פאַקלצוגן און מוזיק, באַגלייט פון אַ פריילעכן עולם

מיט טויזנטער מענטשן. דעם דריטן אָוונט איז געווען אַ גרויסער באַנקעט ביי חנא־הערש נאָוויק[7].

אין ביאַליסטאָקער טאָגעבלאַט, נומער 63, פון 14טן מאַרץ, 1914 איז געווען אָפּגעדרוקט פון די שול־פּאַרשטייערס, גבאי ח. ה. נאָוויק, מבין זלמן ראַפּאָפּאָרט, גזבר נח זאַבלודאָווסקי: „די גבאים פון דער גרויסער שול דריקן דערמיט אויס זייער איניקסטן דאַנק דער בוי־קאָמיסיע ביי דער גרויסער שול, וואָס איז באַשטאַנען פון מיטגלידער: פייוול כהן, יצחק פּאָגאָרעלסקי, שבתי לעבענהאָפט, מאיר ראָזענטאָל, נתן לאַמפערט, מענדל קרעטשמער, אשר טאָפּאָלסקי, לייב קאָפּלאָן, שמואל פּרילוקער, שמואל פּינעס, ברוך גאָטליב, אפרים אָוונעט, אברהם דאָלידסקי, לייב ראַפּאָפּאָרט, ישראל טיקאָצקי, שמעון רובין, נחמיה הערץ, שאול קאַנטאָר, לייב מאַזאָוור, מאיר יצחק אַבע־ליאָוו, וועלכע האָבן אין פאַרלויף פון איבער אַנדערהאַלבן יאָר מיט דער גרעסטער מי און איבערגעבנקייט געאַרבעט צום נוצן פון ענדיקן דעם בנין בית הכנסת, און אַדאַנק זייער ענערגישער מיטאַרבעט איז דערגרייכט געוואָרן אַזאַ גרויסער דערפאָלג, און די שול איז אַ בנין יפה ונהדר. זיי, און אַלע איבעריקע, וואָס האָבן זיך באַמיט לטובת בנין בית הכנסת, דריקן מיר אויס אונדזער דאַנק און ווינטשן דערפאַר צום זען בבנין אומתנו וארצנו".

אין די ימים נוראים און ביי פּאַראַדנע געלעגנהייטן

די ביאַליסטאָקער נייע, גרויסע, פראַכטפולע שול — און אמתער „מקדש מעט" — האָט פונדעסטוועגן נישט באַקומען די ריכטיקע באַדייטונג פון אַ מקום תפילה און תורה, ווייל זי איז אויך איצט געבליבן כמעט נאָר אַ שול פאר עמך, ווי אַמאָל. דעריבער אַז עס דאָוונט אין איר נישט קיין חזן מיט משוררים, וואָס ציט צו דעם עולם מיט געזאַנג, קומט אַהין נאָר אַ קליינער אומבאַדייטנדיקער עולם און אַז עס דאָוונט אין אים אַ חזן מיט משוררים מאַכט די שול אַן איינדרוק פון אַ קאָנצערט־זאַל. ביי אַ געלונגענעם געזאַנג פון חזן מאַכט אים דער עולם אָוואַציעס. עס פעלט דעם דאָוונען ערנסט און כוונה פון אַ בית מדרש־דאָוונען.

אָבער אין די ימים נוראים איז די שול פול געפּאָקט מיט דאָוונערס, דערהויפט פון די אַלע נישט־דאָוונערס אַ גאַנץ יאָר, וואָס האָבן נישט קיין שטעט אין די בתי־מדרשים און אין כאָרשול, דערהויפט פון דער יוגנט און פון דער נאַציאָנאַל־געשטימטער אינטעליגענציע. עס איז פאַרכאַפּנדיק דאָס אויסזען פון די העל־באַלויכטענע טויזנט־קעפּיקע שול־דאָוונערס צו כל נדרי, אום יום־כּפור.

די שול מאַכט אַן אימפּאָזאַנטן איינדרוק ביי אַלע גאַלאַ־פייערונגען מיטן בייזיין פון אַלע רעגירונגס־באַאַמטע, בשעת דער ראַבינער הרב ד"ר רבי

7. די דאַטעס האָב איך געזומען פון דעם פּנקס פון דער שול.

גדליהו ראָזענמאַן האָלט אין דער לאַנדשפּראַך (פּוילישׁ) זיינע אינדרוקספולע אינ־האַלטסרייכע רעליגיעזע (און אמאָל אויך פּאָליטישע) רעדעס. אין איר ווערן געפּייערט אַלע פּייערונגען פון די יידישע שולן פון אַלע קאַטעגאָריעס.

אַלע גרויסע רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע פּייערונגען ווערן אויך געמאַכט אין דער שול. דאָ האָט מען אָפּגעגעבן כבוד דעם פּאַרשטאָרבענעם נחום סאָ־קאָלאָוו, בשעת ער איז געווען אין ביאַליסטאָק אין די אינטערעסן פון קרן היסוד, כ״ז אדר תרפ״ג [1923]. די שול איז געווען פול געפּאָקט אויך אַלע געסלעך אַרום. ביי זיין אָנקומען האָט מען אים געמאַכט גרויסע אָוואַציעס. די פּאַרשטייערס פון שול האָבן אים דערלאַנגט צום געשאַנק אַ ספר־תורה. ער האָט געהאַלטן אַ דאַנק־רעדע. ער האָט אויך איינגעשריבן אין פּנקס בית הכנסת אַ גאַנצן מאמר, וואָס אין אים שילדערט ער דעם גרויסן כבוד, וואָס מען האָט אים אָפּגעגעבן אין ביאַליסטאָק און אין איר שול מיטן געשאַנק פון דער ספר־תורה, ווי אַ סימבאָל פון דער אחדות פון תורה, פאָלק, רעליגיע און לעבן; די ספר־תורה, וואָס מ׳האָט אים געשאַנקען, איז אַ סימבאָל, אַז די תורה זאָל אים זיין אַ וועגווייזער אין זיינע אַלע מעשׂים. ער פאַרגלייכט דעם איצטיקן קבלת פּנים, וואָס ער האָט באַקומען דאָ, מיטן קבלת פּנים, וואָס ער האָט באַקו־מען מיט ווייצמאַנען צוזאַמען אין לאָנדאָן, וועו ער איז צוריקגעקומען פון סאַן־רעמאָ ג׳ סיון תרע״ט [1919], פון דער לאַנדאָנער קהילה (אירע רבנים האָבן זיי אויך דערלאַנגט אַ ספר־תורה).

די ספר־תורה האָט מען אים שפּעטער צוגעשיקט דורך צוויי שול־פאָר־שטייערס צום 14טן ציוניסטישן קאָנגרעס, אין ווין, תרפ״ה [1925], און זי איז אים איבערגעגעבן געוואָרן מיט אַ גרויסן פאַראַד אויף צו מאַרגנס נאָכן שליסן דעם קאָנגרעס ביים בייזיין פון הונדערט געלאדענע געסט[8].

אַזוי אַרום האָט די ביאַליסטאָקער נייע גרויסע שטאָטשול באַקומען אַ גרויסע רעליגיעז־נאַציאָנאַלע רעפּרעזענטאַטיווע באַדייטונג כלפּי פּנים און כלפּי חוץ. זי איז אַ צענטראַלער רעליגיעזער זאַמל־אָרט און אַ מקום תפילה אין די ימים נוראים אויך פאַר אַלע נישט־דאָוונערס אַ גאַנץ יאָר, וואָס זייער צאָל ווערט גרעסער פון יאָר צו יאָר.

דער בודזשעט פון דער שול

פון יאָר תרצ״ד [1934] אָן איז די שול איינגעגלידערט געוואָרן צווישן די אַנשטאַלטן פון ועד הקהל, וואָס גיט צושטייער אויף איר הוצאה 4,000 גילדן יערלעך.

איר הוצאה איז געווען אין תרצ״ד — 14,950.11 גילדן; אין תרצ״ה [1935] — 14,521.96 גילדן. איר הכנסה איז 4,000 גילדן פון ועד הקהל, די איבעריקע הכנסה איז פון פאַרדינגען שטעט, דערהויפט ימים נוראים, און פון עליות.

8. זען בודזשעט, נומ׳ 25, (סיון תרצ״ו).

איר הוצאה איז: אויף אַ חזן 4,000 גילדן יערלעך, אויפן כאָר 5,000 גילדן. דאָס איבעריקע איז אויף שמשים און אַנדערע הצטרכותן.

ג. דער הקדש

די יידישע פאָלקשפּראַך, וואָס אין איר ליגט אַ סך יידישער גייסט און פאָלקס־פסיקיק, האָט אין זיך אַ סך אייגנטימלעכע אויסדרוקן, וואָס יעדער דענקענדיקער מענטש מעג זיך אַ ביסל אָפּשטעלן אויף זיי צו דערגרונטעווען זיך צו זייער מקור און באַדייט. איינער פון די דאָזיקע אויסדרוקן איז — ה ק ד ש פאַר אַן אַנשטאַלט, וואָס אין אים ווערן אויפגענומען און אויסגעהאַלטן קערפּערלעך פּאַרקריפּלטע, אָדער אומהיילבאַרע קראַנקע, גייסטיק ניט אַנטוויקלטע, אידיאָטן אָדער פּסיכאָפּאַטן*.

מיטן נאָמען הקדש רופט זיך אַן אין העברעאיש יעדע זאַך, וואָס איז אָפּגעזונדערט געוואָרן פון אונדזער פּראָפּאַנער, וועלטלעכער ספערע, פון וועלכער מיר מענן געניסן, און איבערגעאַנגען אין אַן אומוועלטלעכער, פּאַרהייליקטער ספערע, פון וועלכער מען טאָר ניט געניסן. אויך די אַלע, וואָס געפינען זיך אין דעם הקדש זיינען אָפּגעזונדערט פון אונדזער וועלט פון נוציקייט און הנאה. אויך די וואָס פאַרגעמען זיך מיט אַזאַ אַנשטאַלט האָבן אין פּרינציפּ ניט קיין נוצן פון דעם. אַלע וואוילטעטיקע אַנשטאַלטן זיינען מתן שכרם בצדם. די עסקנים באַקומען באַלוינונג פאַר זייער אַרבעט אין דער אַרבעט גופא. זיי זעען אין אַ שפּיטאָל די וואָס ווערן געזונט, אין אַ פאָלקסקיך — די הונגעריקע וואָס ווערן געזעטיקט, אין אַ בית־יתומים — די אָרעמע אומגליקלעכע יתומים וואָס ווערן אויסגעהאַלטן און דערצויגן, אין אַ מושב־זקנים — די אַלטע אומבאַהאָלפענע מענטשן וואָס באַקומען אַ היים און דערנערונג. אָבער אין הקדש געפינען זיך און ווערן אויסגעהאַלטן מענטשן וואָס זיינען אַרויסגעוואָרפן פון לעבן, וואָס האָבן אין וירקלעכן לעבן ניט וואָס צום טאָן. זיי זיינען האָפענונגלאָז פאַרלאָזן פון זייערע נאָענטע, אויף וועלכע זיי פאַלן צו לאַסט. אין דער תנכישער שפּראַך רופן זיי זיך אַן „פון גאָט געפלאָגטע און געשלאָגענע" (ישעיה, ג—34), „אַ שטראָף —פון גאָט" (איוב, ה—15 און נאָך ערטער). צוליב דעם קענען זיי אין אַ גע־ויסן זינען אויך אָנגערופן ווערן קדושים: זיי דינען ווי אַן אָנזאָג פון גאָט צו די געזונטע, נאָרמאַלע מענטשן.

דער הקדש קריגט אַ נייעם בנין

דער הקדש האָט זיך שטענדיק געפונען ביים בית־עולם, ווייל זיינע אייניקע וואוינערס האָבן זיך געריכט האַלב־געשטאַרבענע. אין ביאַליסטאָק איז דער הקדש געווען אין אַ שרעקלעכן אָפּגעשטאַנענעם צושטאַנד. האָבן זיך געוואָלט אין יאָר תרס"ח—תרס"ט [1908—1909] עטלעכע עסקנים (אייזיק האָדישטיש, מאָקס באָראָש, מערלינסקי, טרעשטשאָנסקי) אים אויסצובעסערן. זיי האָבן צוגעבויט צו אים אַ בנין, וואָס האָט אים אַביסל באַקוועמער, געריומער געמאַכט.

---

9. ווי עס וויזט אויס, האָט זיך אָנגערופן אַזאַ אַנשטאַלט אין דער צייט פון ערשטן בית־המקדש „בית החפשית" (מלכים ב, ט"ו—5. דברי הימים ב, כ"ו—21), ווייל דער אינטערנירטער אין אַזאַ הויז איז געווען אָפּגעזונדערט און באַפרייט פון אַלע וועלט־לעכע ענינים און באַשעפטיקונגען ווי דער קעניג עזריה ווען ער איז געוואָרן מצורע.

אָבער ער איז נאָך אַלץ געווען צו ענג אויפצונעמען די העכער 50 תושבים זיינע, וואָס האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין אַ געביידע, וואָס האָט געקענט אויפ־נעמען נאָר עטלעכע און צוואַנציק.

שפּעטער אין יאָר תרע״ג [1913] איז זיי געלונגען אויפצושטעלן אַ ניי הילצערן צוויישטאָקיק הויז און אַן אייבערשטן שטאָק אויפן אַלטן בנין און אויך אַ מויער מיט אונטערשטע קראָמען צו דער גאַס אויף הכנסה, וואָס איז אויסגע־רעכנט געווארן אויף 1,200 רובל יערלעך. אַלע צימערן אין די געביידעס זיינען גרויסע, הויכע, באַקוועמע, מיט אַלע נייע אייניריכטונגען, מיט עלעקטריישער באַלייכטונג, — אפילו אַ באַד־אַנשטאַלט מיט קאַכליאוט וואַנעס, וואָס האָט אַפּגעקאָסט 10,000 רובל. אַלץ איז אויפגעריכט געווארן פון צוזאַמענגעקליבענע נדבות. די לעצטע רעמאָנט־אַרבעט אין הקדש איז פאַרענדיקט געווארן שוין נאָך דעם ווי די [ערשטע] וועלט־מלחמה האָט אויסגעבראָכן.

דער מצב אין 1933

כדי ניט צו באַדאַרפן פונדאָסניי זיך אומקערן צום ענין הקדש, לאָמיר דאָ אויף אַן אָרט מוסיף זיין, אַז אין דער אָקופּאַציע־צייט איז דער אַנשטאַלט אויסגעהאַלטן געווארן מיט אַלעם נויטיקן דורך דער אָקופּאַציע־מאַכט, וואָס האָט אויף אים געלייגט אַ באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט און האָט אַריינגעזעצט אין אים אַ באַזונדערע שוועסטער אים צו פאַרוואַלטן און איבערהויפט צו היטן אין אים די ריינלעכקייט און די היגיענישע פאַרהעלטענישן, און ביז היינט ווערט עס אין אים שטרענג אָפּגעהיט.

אין יאָר 1933 האָבן זיך אין אים געפונען 106 שטענדיקע קליענטן: 47 מענער און 59 פרויען, צווישן זיי 20 אידיאָטן און פסיכאָפּאַטן. מען האָט זיי גע־האַלטן מיט אַן אויסערגעווייניעכער ריינלעכקייט.

דער יערלעכער בודזשעט איז 38,000 גילדן. דער גרעסטער טייל ווערט געגעבן פון מאַגיסטראַט און דאָס איבעריקע קומט פון נדבות.

ד. די מקוואות

מקוה אין דער יידישער טראַדיציע

וואשן און ריין האַלטן דעם קערפּער איז געווען אַ רעליגיעזער געבאָט ניט נאָר לויט די יידישע געזעצן פון דער תורה, נאָר אויך לויט די געזעצן פון אַנדערע מזרח־פעלקער. איבערהויפט האָט מען געוואָשן דעם קערפּער ביים צוגרייטן זיך צו אַ וויכטיקער רעליגיעזער צערעמאָניע. דאָס וואָרט „קדש״ בינדט זיך דעריבער אין העברעאיש מיט די באַדייטן: צו־גרייטן, הייליקן, וואַשן (ש מ ו ת, י״ט—10, יח—5). צו רייניקן זיך האָט מען זיך באַ־דאַרפט באַגונצן נאָר מיט ריינעם קוואַלוואַסער (ו י ק ר א, טו—13). די פרויען פלעגן זיך וואשן לכבוד אַ איש נכבד (ר ו ת, ג—ד, י ה ו ד י ת י—2). רייכע האָבן געהאַט

באַד־ערטער בייַ זיך אין די הויפן[10] (שמואל ב, יא—13). אָבער דאָס אָפּטע וואָשן דעם קערפּער און טובלען זיך אין וואַסער האָט ניט נאָר, לויט דער יידישער תורה, אַ היגיע־נישן צוועק — אָפּצוהיטן די רייגלעכקייט און דורך דעם די געזונטקייט פון קערפּער, נאָר אויך אַ ספּעציעל רעליגיעזע כוונה.

בייַ געוויסע פאַלן איז דער מענטש פאַראומריניקט געוואָרן (געוואָרן טמא), און כדי וויידער צו ווערן ריין (טהור), האָט ער זיך געמוזט טובל זיין אין ריינעם קוואַלוואַסער.

ווי עס איז באַקאַנט, אונטערשיידט זיך די יידישע רעליגיע פון די אַסקעטישע גע־צנדינערישע רעליגיעס דערמיט, וואָס בייַ איר איז נישט נאָר ניט פאַרבאָטן צו געניסן פון לעבן לויט די מענטשלעכע נאַטירלעכע נייגונגען און מאַטעריעלע באַדערפנישן, נאָר — אדרבה! עס איז נאָך אַ מצוה — פרו ורבו! דער געשלעכטלעכער געגנוס זאָל דערפילט ווערן נאָר אין די פאַמיליע־גרענעצן, אַניט ווערט דער מענטש אומריין. און כדי וויידער ריין צו ווערן, מוז ער זיך טובל זיין אין ריינעם קוואַלוואַסער, דאָס הייסט דורך אַ רעליגיעזער סימבאָלישער ריטואַל־טאַט. די נאַטור אַליין האָט באַגרענעצט דער פרויס פרייען געשלעכטלעכן געגנוס דורך איר מענסטרואַציע. דעמאָלט ווערט זי — לויט דעם יידישן דין — אַ נידה — (פון וואָרט נדד — דערווייטערט ווערן).

די טומאה פון אַ נידה איז אויך געווען בייַ אַלטע בעצנדינערישע פעלקער. אָבער בייַ זיי איז די פרוי אויף דער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אָפּגעזונדערט באַשעפענעניש, וויייל זיי האָבן געהאַלטן אַז זי איז באַזעסן פון רוחות און שדים. אָבער בייַ יידן איז זי נאָר אויסגעשלאָסן פון אַ נענטערן געשלעכטלעכן פאַרקער מיט איר מאַן. דאָס האָט היגיענישע מאַטיוון[11], און אויך מאַראַלישע און עסטעטישע מאַטיוון — זי זאָל אים ניט מיאוס ווערן נאָר פאַרקערט, ווי עס דריקט זיך אויס דער באַקאַנטער יידישער געלערנטער שמואל דוד לוצאַטאָ[12], אַז פאַר דעם פרומען יידן דערשיינט זיין ווייב יעדער מאָנאַט ווי אַ נייע כלה. דאָס זאָגט אייגנטלעך דער תלמוד: „רבי מאיר אומר, מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה מפני שרגיל באשתו וקץ בה אמרה תורה תהא טמאה שבעה ימים כדי שתהא חביבה כשעת כניסתה לחופה" (נ י ד ה, לא—ע"ב).

אין דעם זעלביקן צושטאַנד — אין אַ גרעסערן מאָסשטאַב — געפינען מיר די פרוי בייַ אַ געבורט, מיט אַ גרעסערן בלוט־פאַרלוסט און אַן אַלגעמיינער אָפּשוואַכונג פון קערפּער. און איבער דעם איז זי אומריין נאָך געבורט פון אַ זכר 33 טעג און פון אַ נקבה 66 טעג[13] (ו י ק ר א, יב—5).

די מקוה שפּילט אַזוי אַרום אַ גרויסע ראָלע אין צניעותדיקן, פרומען פאַמיליען־לעבן בייַ יידן. דאָס קינד, וואָס ווערט געבוירן בייַ יידן אָן אַ מקוה, ווערט לויטן יידישן געזעץ אַן אָפּגעשטעמפּלטער פאַר אַ בן הנידה אָדער „בת הנידה", דאָס הייסט פון אַ נידעריקערן אָפּ־שטאַם[14].

---

10. זען מיין ההלבשה העברית הקדומה, וואַרשע, תרע"א, ט"ז, זז' 53—55.
זז' 53—55.

11. לויט דער תורה איז די פרוי אַ נידה נאָר די 7 טעג פון מענסטרואַציע, אָבער די רבנן האָבן צוגעגעבן נאָך 7 טעג, וואָס רופן זיך די וויסע טעג, ימי ליבון.

12. זען אוצר נחמד, ב' II, ז' 181.

13. אויך דער גריכישער דאָקטאָר היפּאָקראַטעס ציילט די אומריינע טעג נאָך דעם געבורט פון אַ זכר 20—30 טעג און נאָך אַ נקבה 42 טעג. דער טעם איז ניט באַקאַנט.

14. די באַווייזן, אַז אַזאַ באַנעמען דעם ענין איז ווייסנשאַפטלעך באַגרינדעט, האָט גע־געבן ד"ר י"ל קאַצענעלזאָן אין זיינע ביכער.

די אַלטע ביאַליסטאָקער מקוה

אין דעם פאַרצייטיקן געטאָ, אַרום שולהויף, האָט די מקוה זיך געפונען אין איינעם פון די שמוציקסטע, ענגסטע הינטערבאָד־געסלעך. דאָס גיין אַהין און צוריק אין די פינצטערע אָוונט־שעהן איז געווען אַ גרויסע אָפּקומעניש. דערצו איז נאָך דער ברוק דאָרטן געווען באַזונדער שלעכט.

אינעוויניק האָבן געוועלטיקט אָפּגעלאָזנקייט און ממש שמוץ. דאָס באַנוצן זיך מיט דער מקוה האָט צוב באַדויערן געמוזט אַרויסרופן אַן עקל ביי פיל פרויען. פון אַן אַנשטאַלט פאַר קערפּערלעכער היגיענע איז די מקוה ביי אונדז געווארן אַנטיהיגיענישׁ. עס איז געווען אַ בזיון וואָס אַזאַ גרויסע און רייכע קהילה זאָלן יאָרן לאַנג, צענדליקער יאָרן לאַנג דערלאָזן אַזאַ צושטאַנד. און אָט דער בזיונותדיקער צושטאַנד האָט זיך געצויגן ביז דריי יאָר פאַר דער [ערשטער] וועלט־מלחמה.

ניט איין מאָל האָבן במשך פון די לעצטע פערציק יאָר פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט פרומע בעלי־בתים מתרעם געווען איבערן שלעכטן מצב פון דער מקוה. מען האָט געהאַט טענות צו יחיאל־בער וואָלקאָוויסקי איבער דעם, אָבער יענער האָט עס כסדר אָפּגעשטופט און אָפּגעלייגט. מען האָט קיין זאַך ניט געטאָן אויפצושטעלן אַ פאַסיקע מקוה.

ביאַליסטאָק האָט שוין געהאַט אַזאַ מזל: די ערשטע פליכט פון אַ פרומער קהילה־פאַרוואַלטונג האָט געדאַרפט זיין אַוועקצושטעלן די דאָזיקע אינסטיטוציע, וואָס אַנבאַלאַנגט ריינלעכקייט און אויסערלעכן גלאַנץ און באַקוועמלעכקייט — אויף דער העכסטער מדרגה, אָבער געווען איז פונקט דער היפּך — ד ע ר אַנשטאַלט איז געווען דער אָפּגעלאָזנסטער (חוצן הקדש) פון אַלע אַנשטאַלטן.

די נייע מקוה

ערשט אין די יאָרן 1910—1912 האָבן זיך געגומען די צוויי ענערגישע פרומע עסקני צבור, די פאַרשטאַרבענע ר׳ משה־מרדכי מאַניסעוויטש און ר׳ איזיק האָראָדישטש צו צעשטערן דעם אַלטן אַנשטאַלט און אויפצובויען אַ נייעם. דערויף האָבן זיי געהאַט נאָר 25 טויזנט רובל, אויפגעקליבן פון יחידים און פון אַ געוויסן מקור.

זיי האָבן אָפּגעקויפט אַ הויז אויף נאַדרעטשנע־גאַס, לעבן דער ביאַלע, אין מיטן שטאָט (פריער איז דאָרטן געווען יאָשינאָווסקיס טעקסטיל־פאַבריק). דאָ האָבן זיי אויפגעשטעלט (1912), אַ צוויישטאָקיקן מויער פאַר מקואות און בעדער פאַר פרויען און מענער. איצט איז עס געוואָרן אַ מוסטערהאַפטער אַנ־שטאַלט פאַר דער רעליגיעזער ריינלעכקייט פון פרויען און גלייכצייטיק פאַר דער רעליגיעזער ריינלעכקייט פון מענער. מיט אים באַנוצן זיך א סך אויך פון דער קריסטלעכער באָפעלקערונג. ס׳איז אַן אַנשטאַלט מיט אַלע נייטיקע באַ־קוועמלעכקייטן און אפילו מיט עלעגאַנץ. ביים היינטיקן טאָג, [ד״ה אַן ערך אין 1933] געפינען זיך אין אַנשטאַלט 42 צימערן, 10 מקואות, צווישן זיי איינע אַ

גרויסע, אַן אַלגעמיינע. די פרויען־אָפּטיילונג באַשטייט פון 5 קלאַסן און 19 צימערן מיט 29 וואַנעס. די מענער־אָפּטיילונג — 11 צימערן מיט 11 וואַנעס אַ חוץ, מקואות, שוויצבעדער, גאַרדעראָבן־צימער און וואַש־צימער.

דער בודזשעט־באַריכט פון דער ביאַליסטאָקער מקוה־און באָד־אַנשטאַלט פאַרן יאָר 1932:

הכנסה: פון פרויען־מקואות: 14,580.06 — 48.9%, פון מענער־מקואות 4,234.75 — 14%, מענער־וואַנעס 3,446.25 — 11.2%, פון שוויצבאָד 4,600.55 — 15.3%, פֿאַראָוועַ־נומערן 554.50 — 1.9%, פון מאַגיסטראַט פאַר אַרעמע 2,670.30 — 8.9%; פון זאַלץ צו וואַנעס 109.85 — 0.4%; צוזאַמען בס"ה 30,196.25. אין יאָר 1931 איז די הכנסה געווען 35,746.50 גילדן.

הוצאה פֿערסאָנאַל אין יאָר 1931 — 15,769.25, אין יאָר 1932 — 14,505.48 גילדן; סאָציאַלע אָפּצאָלן אין יאָר 1931 — 1,797.78, אין יאָר 1932 — 1,398.18; געשעפטלעכע אויסגאָבעס אין יאָר 1931 — 17,092.92, אין יאָר 1932 — 11,350.11; אויסערגעווײנלעכע אויסגאָבעס אין יאָר 1932 — 1,413.80. רווח אין יאָר 1931 — 1,086.55, אין יאָר 1932 — 1,528.68. סך־הכל הוצאה אין יאָר 1931 — 35,746.50, אין יאָר 1932 — 30,196.25 גילדן.

רעמאָנטן אין בנין אין יאָר 1931 — 3,086.94, אין יאָר 1932 — 6,025.96 גילדן.

די צאָל אומזיסטע וואַנעס, בעדער און מקוואות אין יאָר 1932 זיינען געווען אַן ערך 14,000.

ה. די בית־עולמס און חברה קדישא

קבורה לויטן יידישן דין

דער מנהג און די וויכטיקייט פון קבורה איז ביי יידן גאַנץ אַלט: אין תורת משה וועַרט פאַרגעזאָגט, אַז אפילו דער קערפּער פון אַ זינדיקן וואָס איז באַשטראָפט געוואָרן מיטן אויפהענגען, זאָל ניט בלייבן הענגען איבער נאַכט; ער זאָל דעם זעלביקן טאָג באַגראָבן ווערן, ווייל „קללת אלוהים תלוי" — עס הענגט אַ באַליידיקונג פאַר גאָט, וואָס דער מענטש איז באַשאַפן געוואָרן אין זיין געשטאַלט — (רש"י, דברים, כא—23). די גענצדינעריש פעלקער פלעגן דעם טויטן קערפּער — אָדער מאַכן אין גאַנצן פאַר אַ הייליקייט, ווי די פאַראיטיקע מיצרים (וואָס פלעגן דעריבער אים באַלזאַמירן און שטעלן פּיראַמידן כדי אים צו פאַראייביקן), אָדער זיי פלעגן אים, אַזוי ווי די פּערסער, אַרויסוואַרפן אויפן פעלד, ביז ער איז אויפגעפרעסן געוואָרן פון חיות און פויגלען, אָדער מ'האָט אים פאַרברענט.

לויטן יידישן דין איז דער טויטער קערפּער פון מענטשן אַן אומריינע זאַך, טמא, וואָס פאַרהייליקט קיין ער שוין ניט ווערן, און די כהנים האָבן מיט אים קיין צוערעמאָניעס ניט געקענט מאַכן ווי די מיצרים, וויייל צורירנדיק זיך צו אים און אפילו נאָר זיין אין זיין לופט און אין איין געצעלט ווערן זיי שוין אַליין טמא. הכלל, דער טויטן־קולט ווי ביי די מיצרים און די אַנדערע געצנדינעריש פעלקער האָט ניט געקענט זיין ביי יידן.

אָבער די יידישע תורה האָט אָפּגעגעבן כבוד דעם מענטשלעכן קערפּער, וואָס איז געוען דאָס אויפהאַלטונגס־אָרט פון מענטשלעכן, פון געטלעכן גייסט, וואָס דאָס הייסט אין תורת

משה דער צלם אלקים, וואָס דער מענטש איז מיט אים באַשאַפן געוואָרן (בראשית, א—27). דעריבער האָט די תורה באַפוילן, אַז מען זאָל תיכף נאָכן טויט באַגראָבן דעם קערפער.

אין דער צייט פון בית־שני פלעגט מען ביי יידן מאַכן אַ גרויסן פֿאַראַד ביי קבורה און לויה. מען פלעגט דעם טויטן קערפער אויסשמירן מיט די טייערסטע איילן און אויסרייבן מיט די טייערסטע שמעקעדיקע בשמים און אים אויספוצן אין די טייערסטע קליידער און אַריינ־לייגן אין אַ טייערן ארון. די לויה פלעגט מען מאַכן מיט מוזיק, און נאָך דער קבורה מאַכן אַ גרויסע טייערע סעודה, וואָס פלעגט זיך אָנרופן סעודת הבראה, אַ מאָלצייט פון דערלאָבונג, פון דערקוויקונג פאַר די אבלים. דאָס פלעגט אָפּקאָסטן אַ סך געלט. דעריבער פלעגן זיך די נאָענטע קרובים אָפּזאָגן פון דער קבורה פון זייערע מתים, ווייל ווי דער תלמוד דריקט זיך אויס, איז אַמאָל געווען פאַר די קרובים שווערער די הוצאות פאַרן מת און שמערצלעכער ווי זיין שטאַרבן אַליין. ביז וואָנען עס איז געקומען רבן גמליאל, דער יידישער נשיא 50 יאָר נאָכן חורבן הבית, און האָט אָנגעזאָגט, אַז מען זאָל אים באַגראָבן אין לייוונטענע תכריכים, אַן שום פאַראַד. פון דעמאָלט אָן איז געווארן איינגעפירט צו באַגראָבן דעם טויטן אָן גרויסע הוצאות (תוספתא נידה פט ; כתובות, ח ע״ב ; מו״ק, כז, ע״ב).

זיך צו באַטיילקן אין דער קבורה און דער לויה פון אַ מת איז געווען פון שטענדיק אָן די גרעסטע מצוה ביי יידן, ווי עס באַווייזן אַ סך מאמרים אין תלמוד און מדרשים[15]. עס זייענען געווען אין אַלע שטעט באַזונדערע חברות, וואָס האָבן עוסק געווען אין דער קבורה און לויה פון די מתים. די מיטגלידער פון די חברות האָבן זיך אָנגערופן „מתעסקים״, „גומלי חסד״. אין די ערטער, וואו עס זיינען ניט געווען אַזעלכע חברות, האָט די גאַנצע קהלה אין דעם טאָג, וואָס עס האָט זיך געפונען אין שטאָט אַ מת מצוה, ניט געטאָרט עוסק זיין אין קיין אַנדער אַרבעט און באַשעפטיקונג (מו״ק, כז, ע״ב). דעריבער טאָקע זייענען פון שטענדיק אָן געווען באַזונדערע חברות, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט דער קבורה און לויה פון די מתים אין דער קהלה.

דער מנהג פון טהרה, אַז מען זאָל דעם טויטן קערפער אַרומוואָשן און אויסרייניקן, איז ניט דערמאָנט בפירוש אין די תלמודישע מקורים. ווי עס וויזט אויס, איז דער מנהג אַנטוויקלט געוואָרן ביי יידן פון זיך אַליין שפּעטער, פון דעם באַגריף אַז דער מענטש דאַרף קומען ריין אויף יענער וועלט, ד״ה ניט זיין פאַרשמוצט דורך שלעכטע מעשים און זינד. די טהרה פון טויטן קערפער איז די התגשמות, דער פאַרקערפערונג־סימבאָל פון דעם דאָזיקן באַגריף, ווי אַ סך מאָמענטן פון צערעמאָניאַל ביי יידן זיינען סימבאָלן פון העכערע באַגריפן.

חברה קדישא

דער נאָמען „חברה קדישא״ (הייליקע חברה) זאָל האָבן באַקומען די חברה, וואָס באַ־שעפטיקט זיך מיט דער טהרה און דער קבורה פון מת, לויט ווי עס שרייבט דער צ מ ח ד ו ד — ערשט אין די יאָרן ק״ח—ק״י [1348—1350], בשעת דער שוואַרצער מגפה, וועו אין גאַנץ אייראָפּע איז אויסגעשטאָרבן אַ גרויסער טייל מענטשן און עס איז געפאַלן אַ פּחד זיך צוצורירן צו אַ טויטן קערפער. זיינען אַ סך פון די געשטאָרבענע פון דער שוואַרצער מגפה ניט געקומען צו קבר ישראל, זאָל האָבן דעמאָלט זיך געגרינדעט די חברה, וואָס אירע מיטגלידער האָבן זיך מקריב געווען און זיך עוסק געווען אין דער טהרה און קבורה פון די דאָזיקע מתים.

---

15. אין דריטן באַנד פון מיין ספר חיי התרבות בישראל בתקופת המשנה והתלמוד געפינט זיך אָן אָפּטיילונג „סוף האדם״. דאָרטן ווערן אויספירלעך באַטראַכט אַלע הכנות צו דער קבורה, אַלע מנהגים פון דער קבורה גופא, אויך וועגן הלויית המת, הספד, סעודת הבראה, מנהגי אבלות און תנחומי אבלים, לויט די תלמודישע מקורים.

[עס איז אַרויס נאָר דער ערשטער באַנד פון דעם ספר ; די איבעריקע טיילן זיינען פאַרבליבן אין מאַנוסקריפּט און זיינען פאַרלאָרן געגאַנגען. — רעד׳].

דעריבער האָבן זיי באַקומען דעם טיטל „חברה קדישא", אָבער זייער עלטסטער טיטל איז „חברה גמילות חסד של אמת" (חגחש"א), און די חברים פון דער חברה האָבן געהייסן אין תלמוד „גומלי חסד".

אָבער די דאָזיקע חברה האָט אין אַ סך קהלות אין רוסלאַנד און פוילן ניט פאַרדינט אַזאַ נאָמען פון הייליקייט במשך פון לעצטן יאָרהונדערט — מיט אירע ניט־הייליקע מעשים אַרויס־צוציען ביי די יורשים קבורה־געלט לויט זייער אייגענעם אָפשאַצן די גרויס פון עזבון, וואָס איז געבליבן נאָכן נפטר. און עס פלעגט קומען — און עס קומט נאָך היינט אַ סך מאָל — צו אַ בזיון המת, אַז מע לאָזט אים ליגן אַ לאַנגע צייט, ביז וואַנען מען וועט מושווה מיט די יורשים. און דאָס געלט וידער פלעגן די חברות אויסגעבן אויף אייגענע הצטרכותן, אפילו אויף סעודהלעך[16].

דער ערשטער בית־עולם פון ביאַליסטאָק

אין ביאַליסטאָק איז שוין געווען אַ חברה קדישא אויף מטהר צו זיין דעם מת און מאָכן אַלע הכנות צו דער קבורה, איידער ביאַליסטאָק האָט נאָך געהאַט אָן אייגענעם בית־עולם און די שטאָט האָט באַגראָבן אירע מתים אין אַ שכנישער גרעסערער קהילה, ווי עס באַווייזט דער פנקס פון אַלטן בית־מדרש.

ביאַליסטאָק האָט געהאַט דריי בית־עולמס: 1) דעם אַלטן בית־עולם אויף סוראָזער גאַס, לענג־אויס דעם הקדש; 2) דעם מיטעלן, אויף בעמא־גאַס, און 3) דעם נייעם, אין באַגנאָווקע, אַ דאָרף לעבן ביאַליסטאָק.

באַשטימען ריכטיק די צייט, ווען עס איז געגרינדעט געווארן דער אַלטער בית־עולם קענען מיר ניט, ווייל מיר האָבן ניט פאַר דעם קיין מקור. מיר קענען נאָר באַשטימען די ערשטע 8 מצבות, וואָס געפינען זיך אויף אים פון די יאָרן תקל"ד—תק"מ [1774—1780]:

א) הרבני המופלג מוהר יצחק אייזיק בהר מהר אליקום פייבוש שנפטר י"ב בחודש אלול שנת תקל"ד לפ"ק;

ב) הישיש הראש הרר אברהם בהרב ר תנחום שנפטר בהושענה רבה שנת תקל"ה [ח?] לפ"ק;

ג) פנ. הר הגאון הג. מורב מ אפרים פישל בר יהושע ונפ. ח' חשון תקל"ז[17];

ד) פה נטמן האש. דבורה אשת הישיש הראש הרר אברהם בהרר תנחום שנפט [?] ימים בחודש מרחש. שנת תקל"ט;

16. וי עס וייזט אויס, זיינען שוין געווען ביי יידן אַזעלכע חברות אין די אַלטע צייטן. וועגן אַ גבאי פון אַזאַ חברה איז פאַרצאַסט געווארן דער שיינער ספור אין אַ שפּעטערדיקן מדרש (זען בית מדרש פון יעלינעק, חדר ו', און אין אוצר מדרשים, 332) וועגן אייגענעם וואָס האָט זיך אָנגעזופן ריקן (אַ ליידיקער, פוסטער מענטש), וואָס האָט זיך ממציא געווען אַ פרנסה זיך מתחבר צו זיין צו אַזעלכע ריקים וי ער, ניט צוצולאָזן מקבר זיין קיינעם, ביז מ'האָט אים איינגעצאָלט 200 זילבערנע מטבעות. איז ער זייער רייך געווארן; האָט מען אויף אים זיך באַקלאָגט ביים מלך, האָט ער אים משחד געווען און געפונען ביי אים חן, ביז ער איז אַליין געווארן אַ מלך אין מצרים און האָט אַרויפגעווארפן אויף מצרים צו צאָלן פיל אָפּגאָבן (פּריעת מס), און צוליב דעם האָט מען אים אַ נאָמען געגעבן פּרעה.

17. וועגן דער מצבה זען פנקס ביאַליסטאָק, ב' ו, ז' 96 (הערה).

ה פנ. הרבני המ[ופלג] החריף מה׳ משה בהרב מ׳ יצחק זצ״ל כ״ו (ח) שבט תק״מ ;

ו) פ״נ מ׳ אליעזר במ״ מאיר ז״ל נפטר י״ח כסלו תק״מ לפ״ק תנצבה ;

ז) פה נח איש תם וישׂ[ר] הרבני הנדיב מו״ה שמואל במ׳ יהודה נפטר ד׳ כסלו תק״מ לפ״ק תנצבה ;

ח) לזכרון יצ״ט בחברה קדישא עלה יחיאל מיכל במו אשר ובתו הבתולה מ׳.. איטקע... תנצבה.

לויט אַ מסורה זאָל די לעצטע מצבה זיין פון דעם סאַמע ערשטן קבר אויפן אַלטן בית־עולם. די דאָזיקע הזכרה וועלט דערמאָנט אין סדר סליחות, וואָס ביי דער היגער חברה קדישא, צום ערשטן, נאָך פאַר די רבנים. דאָס באַווייזט, אַז דאָס איז די מצבה פון די ערשטע מתים אויפן אַלטן בית־עולם, אָבער גראָד אויף דער מצבה איז אָפּגעריבן דאָס יאָר.

די 8 קברים מיט זייערע מצבות, וואָס זיינען אַנטדעקט געוואָרן דורך שמעון קאָניאָק אויפן אַלטן בית־עולם, האָבן מיר באַוויזן, אַז איך האָב אַ טעות געהאַט, וועז איך האָב שטיצנדיק זיך אויף אַ דאָקומענט פון פּנקס פון אַלטן בית־מדרש, געהאַלטן אַז דער היגער עלטסטער און ערשטער בית־עולם איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר תקמ״א. אין יענעם דאָקומענט וועלט דערציילט, אַז אין יאָר תקמ״א [1781] האָט מנדב געווען המנוח מיכל שמואל בר׳ יהודה לייב סך שלש מאות זהבים פ״ט צום קויפן קרקע צום בית־עולם און להתקין [צו רעכט מאַכן] זיין גדר[18]. האָב איך געוואָלט איז געגרינדעט געוואָרן דער ערשטער בית־עולם. ווייזט אָבער אויס אַז מיט דער נדבה פון ר׳ מיכל־שמואל בר׳ יהודה־לייב האָט מען זיך באַנוצט נאָר אויף צוצוקויפן ערד צום בית־עולם און צורעכט מאַכן זיין גדר.

דער קליינער שטח פון פאַר תקמ״א, פון הקדש ביז די מצבות פון תקמ״א און ווייטער, איז צו קליין פאַר אַ בית־עולם פון העכער 100 יאָר זינט תי״ח, זינט ביאַליסטאָק איז געוואָרן אַ יידישער ישוב, ביז תקל״ד. דער פּוילישער צווינטער איז ענג געוואָרן אין משך פון 18 יאָר, פון 1750 ביז 1768. דעם ביאַליסטאָקער יידישן בית־עולם שילדערט דער דייטשער רייזנדער יאָהאַן ערנסט פאַרבי פון יאָר תקמ״ה [1785], און ער דערציילט אַז דער בית־עולם איז דעמאָלט נאָך געווען אַ לויזיקער פּלאַץ מיט האַלץ.

וואו האָבן ביאַליסטאָקער יידן מקבר געווען זייערע מתים?

אין ר׳ ליפּעלעס צייט האָט מען געפונען, בשעת מען האָט געגראָבן דעם פונדאמענט צו ווילבושעוויטשעס הויז, סקעלעטן פון מתים. האָט ר׳ ליפּעלע פאַר־ווערט דאָרט צו שטעלן אַ הויז, טאָמער איז דאָרט געווען אַ יידישער בית־עולם.

18. דאָס שטימט מיט דער איינשרייבונג אין פּנקס, דאָרטן, אַז ר׳ יהודה־לייב בר׳ יוסף ז״ל איז געשטאָרבן אין יאָר תקמ״א און איז נקבר געוואָרן אויפן ב״ע דפה און האָט אי־בערגעלאָזן 150 זהובים פּויליש על בית המדרש. ר׳ יהודה־לייב איז געווען דער פּאָטער פון דעם מנדב מיכל־שמואל.

אָבער באמת האָט וועגן אַ יידישן בית־עולם גאָר קיין חשש ניט געקענט זיין, ווייל דער אַלטער ישוב אין ביאַליסטאָק איז פון אָנהייב געווען באַגרענעצט נאָר אויפן שולהויף. דאָרטן האָט געקענט זיין נאָר אַ צווינגטער פון אַמאָליקן גויאישן דאָרף[19]. אָבער לויט אַ דעה זיינען מתים נכרים אויך מטמא.

ביאַליסטאָק איז נאָך דעמאָלט געווען אַזאָ קליינער ישוב, וואָס האָט אפשר ניט געהאַט פאַר זיך אַן אייגענעם בית־עולם, האָט די קהילה באַגראָבן אירע מתים אין אַ שכנישן גרעסערן ישוב[20].

באמת, לויט דער מסורה פון גאַנץ אַלטע יידן פון פאָר פופציק יאָר, האָבן ביאַליסטאָקער יידן באַגראָבן זייערע מתים אין טיקטין, אין זייער גליל־שטאָט. אָבער עס איז דאָך אוממעגלעך מלווה צו זיין אַזאַ גרויסן מרחק די ביאַליסטאָקער מתים אין דער צייט, וואָס עס זיינען געווען נענטערע גרויסע יידישע ישובים ווי כאָראַשטש און זאַבלודאָווע. צווייטנס, געפינען מיר ניט דערמאָנט ניט אין טיקטינער פנקס הקהלה און ניט אין פנקס פון איר דעמאָלטדיקער חברה קדישאַ, אַז מ׳האָט באַגראָבן ביאַליסטאָקער יידישע מתים אין טיקטין, און עס קען דאָך ניט זיין, אַז עס זאָלן ניט פאָרקומען קיין סכסוכים און דין ודברים און אָפמאַכן וועגן דעם וויכטיקן ענין פון קבורת מתים צווישן די ביידע קהילות. אָבער אויך אין די פנקסאות פון די חברות קדישות פון כאָראַשטש און זאַבלודאָווע, וואָס מיר האָבן געהאַט פאָר זיך, האָבן מיר אויך גאָרניט געפונען וועגן דעם דערמאָנט.

ווי ווייט די קלענערע ישובים זיינען געווען אָפהענגיק אין באַגראָבן זייערע מתים פון די גרעסערע נאָענטע קהילות, וואָס זיי האָבן געהערט צו זיי, און וואָס נאָר דאָרטן האָבן זיך געפונען די בית־עלמינס, וואו זיי האָבן געדאַרפט באַגראָבן זייערע מתים, — קענען מיר זען פון אַן אָפמאַך מיט זאַבלודאָווע, וואָס איז געשלאָסן געוואָרן שפעטער אין יאָר תקס״ג, כ׳ מרחשון [1802], וואָס דעמאָלט האָט שוין ביאַליסטאָק געהאַט אַן אייגענעם גרויסן בית־עולם, צו באַגראָבן אייגענע מתים און די מתים פון די ישובים, וואָס האָבן געהערט צו איר.

צו שליסן דעם אָפמאַך זיינען פון זאַבלודאָווע אַראָפגעקומען קיין ביאַליסטאָק די פאָר־שטייערס פון זאַבלודאָווער חברה קדישאַ, די אלופים נבחרים ג״ח של אמת, וואָס זיינען דערביי אויסגערעכנט מיט די זייערע נעמען. זיי האָבן אָפגעמאַכט וועגן די נפטרים פון די ישובים, וואָס געהערן צו ביידע קהילות: אַז וועט עס וועט קומען צו קבורה אויפן בית־עולם פון איינער פון די ביידע קהילות פון אַ נפטר פון אַ ישוב, וואָס געהערט צו דער אַנדערער קהילה, דאָרף זיי נעמען משכנות ביי די יורשים פון נפטר לבטחון, אַז זיי וועלן ברענגען פון דער חברה קדישאַ פון זייער הויפט־קהילה, אַז זיי האָבן איר איינגעצאָלט קבורה־געלט, וואָס קומט איר, און דע־מאָלט זאָל מען זיי אָפגעבן צוריק די משכנות[21].

וועג מען נעמט אין באַטראַכט די גאַנצע שקלא וטריא — בלייבט ווידער די קשיא: וואו האָט ביאַליסטאָק באַגראָבן אירע מתים?

איך רעכן אַז דער גאָר ערשטער בית־הקברות פון דער ביאַליסטאָקער קהילה

19. זען מיין אַרטיקל אין אונזער לעבן, 1933, נומ׳ 166.

20. ווי עס באַגראָבן היינט זייערע מתים די סופראַסלער יידן אין ביאַליסטאָק, לאַפער יידן — אין סאָקאָלע. דער קאַטולישער ערשטער צמענטאַזש שוו. ראָך איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1750 (תק״נ), אָבער אין יאָר 1768 איז שוין געוואָרן צו ענג, האָט מען געמוזט גרינדן אַ נייעם צמענטאַזש שוו. מאַגדאַלענאַ אויף כאַנייקעס. האָבן זיי אויך באַגראָבן זייערע טויטע אין אַ נאַענטן דאָרף.

21. דאָס אַלץ איז פון אַלטן פנקס פון זאַבלודאָווער חברה קדישאַ. דער פנקס געפינט זיך אין ביאַליסטאָקער שטודיר־ביבליאָטעק.

איז געווען אין איינעם פון די נאָענטסטע יידישע ישובים אַרום ביאַליסטאָק וואָס האָט געהערט צו אונדזער קהילה[22]. נאָר אַז די רוסישע רעגירונג האָט אַרויס־געטריבן יידן פון די דערפער און אויך פון דעם ישוב, וואו עס האָט זיך געפונען דער ביאַליסטאָקער בית־הקברות, האָבן די פויערים שפּעטער פאַראַקערט דאָס פעלד, ביז עס איז קיין זכר ניט געבליבן פון אים.

פון די ערשטע צענדליק קברים אויפן היגן אַלטן בית־עולם זענען מיר, אַז די אַמאָליקע מצבות זיינען אין ביאַליסטאָק געמאַכט געוואָרן פון געווײַנלעכע פעלד־און ברוק־שטיינדלעך, וואָס פלעגן געפֿאָלירט ווערן אויף איין זייט, און דאָרט איז אויסגעקריצט געוואָרן אַ קורצער נוסח פון אַ מצבה; אַ גאַנץ פעלד מיט אַזעלכע אויסגעקריצטע שטיינדלעך ווערט פאַרווישט אין אַ פאַרלויף פון עטלעכע צענדליק יאָר, ווען דאָס פעלד ווערט ניט אָפּגעהיט ווי אַ בית־הקברות. עס איז געניג צו זאָגן, אַז איך האָב אויפגעזוכט און געפונען צוויישן די אַלטע קברים אויפן היגן אַלטן בית־עולם אַזאַ שטיינדל, וואָס אויף אים איז געווען אויסגעקריצט די מצבה פון אַ ביאַליסטאָקער רב אב"ד יהודה בר' מרדכי. שמעון קאָניאַק האָט געפונען אויף אַזאַ שטיינדל — די מצבה פון אַ קבר פון טיקטינער באַקאַנטן רב אב"ד און גאון ר' אפרים פישל, וואָס זיינען דאָ פון אַלע אין גאַנצן פאַרגעסן געוואָרן, כאָטש דער היגער בית־עולם איז דאָך אָפּגעהיט געוואָרן פון קהל און חברה קדישא.

דער צווייטער בית־עולם

דער מיטעלער בית־עולם אויף בעמאַ־גאָס איז געגרינדעט געוואָרן אין תקצ"א ווי אַ כאָלערע־בית־עולם, ווייל דעמאָלט [1830] איז אויסגעבראָכן די כאָלערע אין שטאָט.

מען האָט אויפן כאָלערע־בית־עולם מקבר געווען ביי אַ הונדערט מתים. אין תר"ט [1848] איז ווידער אויסגעבראָכן אַ כאָלערע אין דער גאַנצער געגענט.

שפּעטער געפינט מען מתים אויף דעם בית־עולם נאָר פון תרכ"ו [1866]. ביי דער דריטער כאָלערע האָט מען דאָרטן ווידער מקבר געווען די אומגעקומענע פון דער כאָלערע, חוץ עטלעכע וואָס געפינען זיך דאָרטן פון 1843 און 1854.

ווי אַן אַלגעמיינער בית־עלמין האָט דער צווייטער בית־עולם געדינט נאָר פון תר"מ ביז תרנ"ב [פון 1880 ביז 1892].

דער נייער בית־עולם

דער נייער בית־עולם איז געגרינדעט געוואָרן ד' טבת תרנ"ב (1892). עס זיינען דערביי געווען אַלע נכבדים און ראשי הקהל מיט הרב ר' שמואל מאָהיליווער זצ"ל בראש, וואָס האָט געהאַלטן אַ רירנדיקע דרשה מעניגה.

באַלד פון אָנהייב בית־עולם רעפּטט געפינט זיך דער ערשטער קבר פון אַ פרוי, וואָס מען האָט דעמאָלט מקבר געווען. דער נוסח פון איר מצבה איז: פ"נ האשה הצנועה י"א מ' פרומא בת ר' יהודה לייב נפטרה יום ב' ד' טבת שנת ה' תרנ"ב לפ"ק תנצבה.

22. זען פונקס ביאַליסטאָק, ב' ו, זז' 45—48.

דער באַשטאַנד פון דער אַלטער חברה קדישא

אין דער ביאַליסטאָקער חברה קדישא האָבן — מיט אַכציק יאָר צוריק — זיך געפונען די גרעסטע נכבדים פון דער קהילה. דאָס דרינגט אַרויס פון אַ החלטה פון דער דעמאָלטדיקער חברה פון יאָר תרי״א, ח״י אדר ראשון [1851], אַז די „חברה תורה״ מעג זיך באַנוצן מיטן קהל־שטיבל פון חברה קדישא, (וואָס האָט זיך געפונען אין שול איבערן חדר הקהל), דאַרט צו לערנען אַ גאַנצע וואָך, חוץ וועז חברה קדישא וועט דאָס שטיבל נייטיק האָבן פאַר איר הצטרכות, דאַרף די „חברה תורה״ דעמאָלט אָפטרעטן.

אויף דער החלטה זיינען אונטערגעשריבן די גרעסטע חשובי העדה. דער ערשטער איז געחתמעט יהושע העשל בהמנוח מו״ה יוסף ז״ל היילפערן (העשל מדאַלטשיק); ווייזט אויס אַז ער איז געווען דער ראש החברה. נאָך אים זיינען געחתמעט מרדכי במו״ה יצחק זאַבלודאָווסקי (דעם גבירס פיינסטער זון); יעקב קאָפּל בן א״א ר״י ז״ל היילפערן (קאָפּל לייבקעס דער נאַטאַריוס); יחיאל מיכל בר׳ חיים זאַבלודאָווסקי (מיכעלע כינקעס); הלל בהרב המנוח מוהרר שלמה זלמן בהר״ח (ביאַליסטאָקער רבס זון); יוסף צבי בן אדוני אבי מורי משה געלבערג; שמריהו במהרי״ל ז״ל הייפּלערן; דוד בן א״א מוהר״ר יחיאל מ. זאַבלודאָווסקי (דאַדיע מיכעלעס); יעקב שלמה באא״מ יואל באַראַש; בנימין במו״ה מרדכי זאַבלודאָווסקי; יצחק במוהר״ר ירוחם לייב קאַנטאָר; בנימין זאב וואָלף הייפּלערן; ראובן במוה יצחק ליפשיץ; בצלאל במוה אריה ליב ליפשיץ; ירחמיאל בן א״א מוה דוד ז״ל (דער ספרא דמתא, דער רבי פון „חברה תורה״). דאָ איז אויסגעלאָזן רעכנט די סאַמע פּני פון דער יעמאָלטדיקער ביאַליסטאָקער קהילה.

די נייע חברה קדישא

פונדעסטוועגן האָט מען דעמאָלט אָפּגעטאָן אונטער דעם מאַנטל פון די דאָזיקע חשובי העדה — ניט קיין חשובע מעשים. מ׳פלעגט רייסן געלט ביי די יורשים פון די נפטרים, און דאָס באַקומענע געלט פלעגט מען אויסגעבן אויף אייגענע הצטרכותן, ניט אָפּגעבנדיק קיין חשבון.

האָבן זיך צו דער זאַך געזומען עטלעכע חשובים בראש מיט ר׳ יעקב ווייניריך, און מיט אים ר׳ דוד־אברהם קעמפּנער, משה בעלאָך און אברהם־יצחק טיפער־מאַס. זיי האָבן אָנגעגעבן צום גובערנאַטאָר אַן „אוסטאַוו״ צו באַשטעטיקן אַ נייע חברה קדישא מיט שטרענגע תקנות. אָזאַ חברה איז באַשטעטיקט געוואָרן. אין איר זיינען אַריין אַלע פיינע און חשובע חברים. ערב פסח תרט״ו [1855] האָבן די נייע גבאים פון דער חברה אָפּגעגעבן זייער שבועה, און די אַלטע חברה קדישא איז בטל געוואָרן. לויט דעם נייעם אוסטאַוו איז דאָס קבורה־געלט נאָרמירט און רעגולירט געוואָרן אויף פינף קלאַסן, פון איין רובל פינפטער קלאַס ביז דרייסיק רובל ערשטער קלאַס, יעדער קען באַשטימען לויט וועלכן ער וויל באַגראָבן זיין נפטר, און אָזוי פיל דאַרף ער איינצאָלן; מער טאָר מען ביי אים ניט פאָדערן. די

הכנסה פון בית־עולם געהערט צו דער קהילה, ניט צו די חברה־קדישאַ־מיט־גלידער, וואָס דאַרפן מיט געלטזאַכן קיין שום עסק ניט האָבן.

אָבער לויט די אַלטע רוסישע געזעצן האָט געהערט דער בית־עולם מיט זיין בודזשעט צו דער שטאָטשול. דער אויסגעווײַלטער גבאי פון דער שטאָטשול איז געווען גלייכצייטיק גבאי פון בית־עולם, און אַזוי ווי דער גבאי פון שטאָטשול פלעגט ווערן אויסגעקליבן פון המון־עם וואָס זיינען געווען די שול־דאָווענערס, זיינען די אויסגעקליבענע שול־גבאים מייסטנס ניט געווען צוגעפאַסט צו אַזאַ גבאות. זיי האָבן דורך איר געזוכט פריוואַטע אינטערעסן. חוץ דעם האָבן די קהילה־פירערס דעמאָלט משנה געווען מצדקה לצדקה. די הכנסה פון בית־עולם איז שטענדיק פאַרניצט געוואָרן אויף אַנדערע הצטרכותן פון דער קהילה, איז דער בית־עולם דעריבער געווען שטענדיק דער אָפּגעשטאַנענטסטער אַנשטאַלט אין ביאַליסטאָק, מיט אַן אומאַרדענונג אינעווײניק און אַ שמוציקן אויסזען פון דרויסן. דער בית־עולם האָט גאָר קיין שום פּלאַן ניט געהאַט, און די שורות מיט די קברים זיינען געמאַכט געוואָרן אַן אַ שום סדר און אַרדענונג.

דער ערשטער ועד הקהל אין דער אָקופּאַציע־צייט האָט איבערגענומען דעם בית־עולם אין זיין רשות, אָפּגעבנדיק פאר אים אַ באַזונדערן טיש מיט אַ פאַר־וואַלטער (יודל בענדעט). עס איז באַהאַנדלט געוואָרן אויף זעקס פאַרשיידענע זיצונגען ווי אַזוי אויסצובעסערן זיין צושטאַנד. מען האָט געלאָזט אויסמעסטן דעם בית־עולם און מאַכן אַ פּלאַן (דורך שלמה ראַבינאָוויטש) און אים איינגעטיילט אין ערוגות און שורות, און געלאָזט איינפלאַנצן אין אים ביימער און געמאַכט אַ פּנקס, וואו עס זיינען פאַרשריבן געוואָרן אַלע נעמען פון די קברים לויטן אלף־בית און לויטן פּלאַן.

אויף דער 102טער זיצונג איז באַהאַנדלט געוואָרן אַ פראַגע צו גרינדן אַ באַזונדער טהרה־שטיבל אויפן בית־עולם, ווי אין אַלע גרויסע שטעט, וואו מען זאָל מטהר זיין די מתים, ניט אין די הייזער פון די נפטרים. אָבער דאָס איז ניט צו שטאַנד געקומען מחמת דוחק אין געלט. די שטאָטשול־גבאים האָבן זיך דעמאָלט געווענדעט צום שטאָט־הויפטמאַן, מען זאָל זיי צוריק אָפּגעבן דעם בית־עולם, וואָס געהערט זיי לויטן רוסישן געזעץ. דער ועד הקהל האָט אויף זיין 84טער זיצונג געגעבן זיין דערקלערונג, אויף וואָס דער שטאָט־הויפטמאַן האָט מסכים געווען און האָט באַשטעטיקט אַז דער בית־עולם געהערט צום ועד הקהל.

אויך שפּעטער, נאָך דער מלחמה, שוין ביי דער פּוילישער מאַכט, אין יאָר 1926, האָט די חברה קדישא געפּראָווט זיך מאַכן זעלבשטענדיק און צונעמען די פאַרוואַלטונג פון דער הכנסה און הוצאה פון בית־עולם. זי האָט שוין כמעט געהאַט אויסגעפועלט ביי דער העכערער פּוילישער מאַכט אַ באַשטעטיקונג דערויף. האָט זיך דער דעמאָלדיקער פאַרזיצער פון ועד הקהל (א. טיקטין) אַוועק־געשטעלט קעגן איר, און נאָכן דערקלערן דער העכערער מאַכט די אמתע זאָך־פאַרהעלטעניש איז דער בית־עולם פונדאַסניי באַשטעטיקט געוואָרן ווי אַן אייגנטום פון ועד הקהל. עס זיינען יעמאָלט רעגולירט געוואָרן די באַציאונגען צווישן ועד הקהל און חברה קדישאַ, ווי עס פירט זיך ביז היינט.

קאַפּיטל אַכט

ביאַליסטאָק אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה

א. אין דעם ערשטן מלחמה־יאָר

די מהומה גלייך בײַם אָנהייב מלחמה

דאָס גאַנצע ערשטע מלחמה־יאָר, פון תשעה באב תרע״ד (29טן יולי 1914), זינט דער דערקלערונג פון דער מאָביליזאַציע דורך דער רוסישער רעגירונג, ביז דאָס דייטשע מיליטער האָט אָקופּירט ביאַליסטאָק, ט״ו אלול תרע״ה (26טן אויגוסט 1915), האָט זיך די שטאָט און ממילא איר יידישע קהילה געפונען אין אַ העכסט אומרואיקן, פּיבערדיקן צושטאַנד. מען האָט געפילט, ווי דער באָדן וואַקלט זיך אונטער די פיס.

נאָר דער דאָזיקער צושטאַנד איז ניט די גאַנצע צייט געווען גלייך.

אין אָנהייב איז די מהומה געווען זייער גרויס. באַלד אין דער פרי פון דעם טאָג, וואָס עס איז דערקלערט געוואָרן די מאָביליזאַציע, האָט זיך דער עולם דערשראָקן, אַז עס ווערט פאַרפעלן עסנווארג. איז געוואָרן אַ גרויסע בהלה, יעדערער איז געלאָפן זיך פאַרשאַפן עסן, פּראָדוקטן. מ׳האָט געזען יידן נכבדים לויפן אויף דראָזשקעס און אויף פורן, שלעפּנדיק זעקלעך מעל, צוקער און אַנדערע פּראָדוקטן.

די מלוכה־באַנק איז פון ביאַליסטאָק עוואַקואירט געוואָרן, אַלע בענק און באַנק־געשעפטן זיינען געשלאָסן געוואָרן, אַלע צאָלונגען האָבן זיך אָפּגעשטעלט. עס איז דערקלערט געוואָרן אַ מאָראַטאָריום אין גאַנץ רוסלאַנד, און ממילא איז געוואָרן אַ גרויסער דוחק אין געלט.

אַלע פאַבריקן זיינען געשלאָסן, און אַלע אַרבעטער זיינען פונאַנדערגעלאָזן געוואָרן. די לעבנסמיטלען זיינען פאַרטייערט געוואָרן. עס האָט אויסגעפעלט ברויט אין שטאָט, און עס איז אַנטשטאַנען אַ הונגער־נויט.

אָבער ביסלעכווייז האָט זיך אַלץ אָנגעהויבן צו באַרואיקן. די מלוכה־באַנק איז סוף אויגוסט צוריקגעקומען; אויך די פּריוואַט־בענק האָבן זיך צוריק געעפנט. אין משך פון די מאָנאַטן סעפּטעמבער־אָקטאָבער זיינען די פאַבריקן צוריק אָנגעזעצט־געגאַנגען זייער נאָרמאַלן גאַנג. און זינט די דייטשן האָבן צום צווייטן מאָל, (דעם 26טן נאָוועמבער 1914) אָקופּירט לאָדזש, און דורך דעם איז אָפּגעשניטן געוואָרן דער פאַרקער צווישן פּוילישן טעקסטיל־אינדוסטריע־ראַיאָן און רוסלאַנד, האָט די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־פאַבריקאַציע אויפגעבליט אין אַלע אירע בראַנזשעס. אויך די לעדער־פאַבריקאַציע איז געשטיגן. מאַנופאַקטור־סחורות האָבן זיך פאַרטאָפּלט אין זייער וועלט.

פון דעם שטאַרקן צושטראָם פון מיליטער איז געוואָרן גרויס די פּרנסה אין שטאָט. עס האָבן גוט פאַרדינט לייפעראַנטן, קליינהענדלערס און קרע־ מערס פון אַלע בראַנזשעס. דערהויפּט איז דאָס גאַנצע יאָר געווען גרויס די שפּעקולאַציע מיט אַלע לעבנס־מיטלען צוליב דעם אומראַיעלן און ניט־פּינקט־ לעכן פאַרקער פון די פּראַכט־וואַגאָנען.

אין שטאָט זיינען צוליב די אַלע סיבות אַריינגעפלאָסן פיל קאַפּיטאַלן. די יידישע קהילה איז אין משך פון יאָר זייער רייך געווארן. געווען קליינע מענטשלעך האָבן געמאַכט גרויסע קאַפּיטאַלן, אָבער להיפוך זיינען אַ סך גע־ שעפט־בראַנזשעס פאַראַרעמט און פאַראומגליקט געווארן, דערהויפּט אַלע בענק, הלוואות־און דיסקאָנטע־געשעפטן, צוליבן מאַראַטאָריום און אָפּשטעלונג פון די צאָלונגען. מחמת דעם אָפּהאַלט אין באַנק־אָפּעראַציעס אין דער מלוכה־ און פּריוואַט־בענק, האָבן געליטן אַלע גרעסערע האַלץ־געשעפטן, דערהויפּט די וואָס זיינען געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט דייטשלאַנד, און אַלע איבע־ ריקע אויסלענדישע געשעפטן, אַלע קאָמיסיאָנערן און פאַרמיטלערס, אַלע סוחרים און פאַבריקאַנטן פון בוי־מאַטעריאַלן. עס האָבן אַ סך געליטן אַלע בעלי־מלאכות פון בוי־און נאָדל־פאַך און פון אַלע לוקסוס־אַרטיקלען. עס האָט זיך אויף אַזאַ אופן אויסגעבילדעט אין שטאָט און אין דער יידישער קהילה אַן אומנאַרמאַלער צושטאַנד: פון איין זייט, אַ צושטראָם פון קאַפּיטאַלן און פאַר־ מעגנס, און פון דער אַנדערער זייט, אַ גרויסער פאַרלוסט פון קאַפּיטאַלן און הונגער־נויט. עס איז געוואָרן אַ גאַנצע איבערקערעניש אין דער פאַרהעלטע־ ניש פון דעם פאַרמעגנס־צושטאַנד אין דער שטאָט: עס זיינען געוואָרן עליונים למטה ותחתונים למעלה.

דער שוערער מצב פון אַלע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס

דער דאָזיקער אומנאַרמאַלער צושטאַנד האָט זיך אָפּגערופן און אָפּגע־ שפּיגלט אויך אויף דעם אינעווייניקסטן מאַראַלישן און עקאָנאָמישן צושטאַנד אין לעבן פון דער יידישער קהילה. אַ סך פון די אַלטע, אײדעלע בעלי־בתים, עשירים און מנדבים זיינען אַראָפּ פון פּלאַץ, און קיין נייע מנדבים זיינען אויף זייער ארט נאָך ניט אויפגעשטאַנען. די פּרישע נייַ־געבאַקענע גבירים זיינען נאָך ניט געווען דערצויגן און צוגעפּאַסט צו זייער נייעם שטאַנד. און עס האָבן דערפון גע־ ליטן אַלע צדקה־אַנשטאַלטן, וואָס האָבן זיך אויסגעהאַלטן נאָר פון מאַנאַטלעכע צאָלונגען פון חברים און פּריוואַטע נדבות.

אויך אַלע רעליגיעזע און דערציאונג־אַנשטאַלטן פון דער קהילה, זייערע באַאַמטע און כלי־קודש האָבן פיל געליטן במשך פון דעם גאַנצן יאָר, ווייל זייער הויפּט־מקור — די קאַראַבקע — האָט ניט געקענט געבן דעם גאַנצן באַדאַרף אויף זייער אויסהאַלטונג. אויף דעם לעצטן טאָרג איז די קאַראַבקע געשטיגן ביז 80 טויזנט רובל יערלעך, וואָס איז פונאַנדערגעטיילט געוואָרן צווישן אַלע אַנשטאַלטן. אָבער תיכף נאָך דער מאָביליזאַציע האָבן די חוכרים, וואָס אין דער

שפּיץ איז געשטאַנען יאנקל יאַנאָוויטש, אויסגעפּועלט אין דער גובערניע, אָן דער הסכמה פון דער קהילה, אַ הנחה פון 50%, ווייל עס איז געמינערט געוואָרן די צאָל פון די צוגעפּירטע בהמות און ענלעכע סיבות. ממילא האָבן אַלע צדקה־און דערציאונג־אַנשטאַלטן פון דער קהילה געצאָלט באַאַמטע און די כלי־קודש נאָר 50% אויף זייערע שכירות. דאָס גאַנצע יאָר איז אָוועק אין איין טומלעניש מיט די חוכרים וועגן דעם אופן אויסצאָלן די חכירה. לויט דער השתדלות פון דער קהילה אין דער גובערניע האָבן די חוכרים געדאַרפט צאָלן פון 10טן דעצעמבער 80%. דאָס גאַנצע יאָר האָבן זיך די געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן געפונען אין אַ קריטישער לאַגע. אויף די דיינים איז מען געגאַנגען אויפמאַכן נדבות אין שטאָט, כדי זיי אויפצוהאַלטן. דער ביאַליסטאָקער קאָמיטעט, וואָס האָט זיך באַשעפטיקט מיט אונטערשטיצן אָרעמע, האָט גאָנץ ווייניק געקענט אויפטאָן. אויף אַלע מיינע געשרייען און אויפרופן אין „ביאַליסטאָקער טאָגבלאַט" וועגן דעם גרויסן נויטצושטאַנד אין דער קהילה האָבן זיך אָפּגערופן נאָר בתי־מדרשים און פּריוואַטע חברות, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט באַקן ביליק ברויט און מיט ביליק פּאַרקויפן לעבנסמיטל־פּראָדוקטן. דער קאָמיטעט האָט אויך פּרובירט באַקן ברויט, אָבער ער האָט זיך דערפון געמוזט אָפּזאָגן, ווייל עס האָבן אים אויסגעפּעלט מיטלען.

דער צושטראָם פון געלט און קאָפּיטאַלן אין שטאָט האָט זיך וויניק אָפּגערופן אויף דעם מצב פון די פּריוואַטע חברות און קהילה־אַנשטאַלטן. אייגנטלעך האָט ניט אויסגעפּעלט קיין געלט, און עסקנים זיינען אויך געווען, נאָר עס איז ניט געווען קיין פּראַיניקטע קהילה־אָרגאַניזאַציע.

דער קאָמיטעט פאַר היימלאָזע און מלחמה־געליטענע

בלויז אין איין נייעם אַנשטאַלט האָט זיך באַוויזן לעבן און טעטיקייט, און דאָס איז געווען דער קאָמיטעט פאַר היימלאָזע און מלחמה־געליטענע, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין דעצעמבער 1914 צו העלפן און אונטערשטיצן אַלע אָרויסגעשיקטע, אָנטרונענע און אָנטלאָפענע פון די נאָענטע מלחמה־רייאָנען.

אין מאַרץ 1915 איז לויט אַ באַפעל פון דער העכסטער רוסישער מיליטער־מאַכט אָרויסגעשיקט געוואָרן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון די גרענעץ־געגנטן אין גראָדנער און לאָמשזער גובערניע. דער הויפּט־פונקט, וואוהין די היימלאָזע האָבן זיך אַ לאָז געטאָן, איז געווען ביאַליסטאָק.

עס זיינען אָרויסגעשיקט געוואָרן גאַנצע קהילות ווי: יעדוואָבנע, גראַיעווע, רייגראָד אד"גל, קהילות וואָס האָבן פאַרמאָגט צו 300—400 פאַמיליעס. די נויט פון די פּליטים איז געווען גרויס, אָבער די איניציאַטיוו צו גרינדן דעם קאָמיטעט פאַר די מלחמה־געליטענע איז אָרויס ניט פון ביאַליסטאָק נאָר פון די דעלעגאַטן ד"ר בירקענהיים און יוריסט ווייס פון מאָסקווער קאָמיטעט פאַר מלחמה־געליטענע, וואָס זיינען ספּעציעל געקומען קיין ביאַליסטאָק. זיי האָבן

געגרינדעט דעם קאָמיטעט און האָבן זיך מתחייב געווען צו געבן דריי פערטל הוצאות פון זיין בודזשעט, וואָס איז באַשטימט געווארן אויף 12 טויזנט רובל מאָנאַטלעך.

דער דאָזיקער קאָמיטעט האָט דערפילט זיין אויפגאַבע בשלמות אפילו נאָך דעם, וועו עס האָבן זיך געהאַלטן אין איין פאַרגרעסערן די צאָל היימלאָזע. ביזן 21טן אַפּריל 1915 האָט דער מאָסקווער קאָמיטעט געגעבן דעם ביאַליסטאָקער קאָמיטעט 19 טויזנט רובל און ביאַליסטאָקער קהילה 17 טויזנט רובל. פון די לעצטע מאָנאַטן איז דער חשבון ניט פאַרעפנטלעכט געווארן. דער דאָזיקער קאָמיטעט האָט זיך אויך אָפּגעגעבן מיטן אונטערשטיצן די 300 רעזערוויסטן־פאַמיליעס, וואָס זייערע שפּייזערס זיינען אַוועק אין דער מלחמה.

ביי דעם קאָמיטעט האָבן געאַרבעט מוסטערהאַפט אַ יוגנט־פאַראיין און אַ פרויען־קאָמיטעט. אין דעם דאָזיקן קאָמיטעט, איז דערוועקט געווארן די אידיי צו גרינדן אַ געלטפאָנד על כל צרה שלא תבא, און עס איז אין אַ קורצער צייט אויפגעזאַמלט געווארן ביז 37 טויזנט רובל. דאָ האָט מען אַרויסגעזען די ווירקונג פון נייע קאָפּיטאַלן. נאָר וואָס געווען קלייניע מענטשעלעך האָבן געגעבן גרויסע נדבות — צו עטלעכע טויזנט רובל, וואָס דאָס איז געווען אַ נייע דערשיינונג אין ביאַליסטאָק. דער דאָזיקער קאָמיטעט האָט געאַרבעט ביז דער לעצטער סעקונדע.

אונטער באַלאַגערונגס־צושטאַנד

דאָך האָט זיך די ביאַליסטאָקער באָפעלקערונג ביי די אַלע גוטע געשעפטן געשפּירט דאָס גאַנצע יאָר ווי אויף א פייער־שפייענדיקן בארג. די דייטשע מילי־טער־מאַכט האָט דאָס גאַנצע יאָר כסדר געקלאַפּט אין די טויערן פון ביאַליס־טאָק, דאָס הייסט זי האָט באַמבאַרדירט די נאָענטע אַסאָוויעצער פעסטונג, וואָס האָט געהאַלטן דאָס גאַנצע יאָר, אַז אָט־אָט פאַלט זי, און ביאַליסטאָק איז ביי די דייטשן אין די הענט. נאָך באַלד אין אָנהייב מלחמה זיינען עטלעכע יידן אַנטלאָפן פון שטאָט — אום ראש־השנה תרע"ה (1914) רעכענענדיק, אַז אָט מאָרגן צעפלאַקערט זיך די מלחמה אַרום שטאָט, און עס וועט שוין קיין צייט ניט זיין צו אַנטלויפן. און אַזוי האָט עס געהאַלטן דאָס גאַנצע יאָר: כמעט אַלע רייכערע האָבן אַרויסגעשיקט זייערע הויזגעזינדן, זייערע בעסערע חפצים און כלי־בית, בלייבנדיק אַליין ביי זייערע געשעפטן אין שטאָט.

זיינט אָנהייב מלחמה איז אין שטאָט איינגעפּירט געווארן באַלאַגערונג־צושטאַנד. מ'האָט געמאַכט אַ סך הויז־זוכונגען (אַביסקעס); מ'האָט אַרויסגע־שיקט מאַסן מענטשן חשודיקע, איבערהויפט דייטשן, אויך זייערע סימפּאַטי־קערס, וואָס האָבן געהאָט געשעפטן מיט דייטשן. עס איז באַקאַנט געווארן אין יוני 1915 אַ פאַראַדענונג אַרויסצושיקן קיין סיביר די אַלע וואָס זיינען גע־פאָרן קיין דייטשלאַנד אין יאָר 1914 צוליב געשעפט אַדער בעדער. די אַלע זיינען זיך צעלאָפן פון שטאָט קיין רוסלאַנד.

אַ שוידערלעכער איינדרוק האָבן געמאַכט די באָמבעס דעם 20טן אַפּריל, 1915. איבערן שטאָט האָט זיך באַוויזן אַ דייטשע פלי־עסקאַדרע פון 15 עראָפּלאַנען, וואָס האָט באָמבאַרדירט די שטאָט און האָט געהרגעט באַלד אין דער פרי זעקס יונגע נפשות, צווישן זיי עטלעכע יידישע שילערינס און שילערס, וואָס זיינען געגאַנגען אין שול מיט די שולביכער אין די הענט.

אַ שרעקלעך בילד האָט פֿאַרגעשטעלט דאָס מתים־שטיבל אין יידישן שפּיטאָל, וואו עס זיינען געלעגן די זעקס אומשולדיקע קרבנות פון דער מערדערישער דייטשער האַנט.

פון די באָמבעס האָט אַנגעהויבן ברענען אין 5 ערטער. איין באָמבע האָט דעמאָלט גורם געווען אַ גרויסע שרפה אין יודל קאַלעצקיס הויז אויף נאָוועליפּיגאַס, און איין באָמבע איז אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין שטאָטשול, וואו זי האָט נאָר דורכגעלעכערט דעם דאַך.

עס זיינען איבער ביאַליסטאָק אַראָפּגעוואָרפן געוואָרן 150 דייטשע באָמבעס, וואָס האָבן פֿאַראורזאַכט 13 הרוגים און 34 פֿאַרוואונדעטע; 9 בנינים זיינען אָפּגעברענט געוואָרן.

ווער עס האָט נאָר געהאָט אויף הוצאה און עס האָבן אים ניט אָפּגעהאַלטן זיינע געשעפטן איז אַנטלאָפן, אָבער בכל אופן האָט ער אַרויסגעשיקט זיין פאַמיליע כדי אַליין צוצוקומען די לעצטע מינוט.

ביאַליסטאָק וועלט עוואַקואירט

די מהומה אין שטאָט איז געוואָרן גאָר גרויס נאָך דעם, ווי עס איז אין יולי 1915 איינגענומען געוואָרן וואַרשע. נאָך דעם האָט דער דייטש אַרומגערינגלט אָסאָוויעץ פון 3 זייטן, און דער גורל פון ביאַליסטאָק איז שוין געווען באַשטימט אַריבערצוגיין צו די דייטשן. די מלוכה־באַנק, די פּאָסט און אַלע אינבעריקע רעגירונג־אַנשטאַלטן זיינען שוין עוואַקואירט געוואָרן אויף אַן אמת. די פאַבריקאַנטן האָבן דעם 1טן אויגוסט באַקומען דורכן מיליטער־קאָמענדאַנט אַרלאָוו אַ באַפעל אַרויסצופירן זייערע פאַבריקן אין טיף־רוסלאַנד, און מ׳האָט זיי פריי געשטעלט די באַנען.

מ׳האָט געגרינדעט אַן עוואַקואַציע־קאָמיטעט פון פאַבריק־אינספּעקטאָר, פּאָליצמייסטער, עטלעכע אינזשינערן־אָפּיצירן, בראש מיטן קאָמענדאַנט אַרלאָוו און אַ פּראָפעסאָר פון קיעווער פּאָליטעכניקום. יעדן אָוונט זיינען די פאַבריקאַנטן געווען מחויב זיך צו באַטיילקן אין די זיצונגען פון קאָמיטעט צו באַהאַנדלען די פראָגע פון דער עוואַקואַציע. אָבער די עוואַקואַציע איז שווער געווען דורכצופירן צוליבן דוחק אין אַרבעטער און פורן. איבער דעם דערנעטערן זיך פון דייטשן מיליטער צו דער שטאָט, האָט מען די געפאַנגענע עסטרייכער אָפּגעשיקט טיף אין רוסלאַנד. די מאַכט האָט אַנגעהויבן כאַפן מענטשן אין די גאַסן — ניט קוקנדיק יינגערע, עלטערע — און זיי טרייבן אין די פאַבריקן צו לאָדעווען די שווערע מאַשינען. מיט אַזאַ אַרבעטסקראַפט האָט מען די עווא־

קוואַציע ניט געקענט אויספירן. מ׳האָט עוואַקואירט בשלמות נאָר די אייזן־גיסע־רייען פון וויעטשאַרעק, מאַזור־שקורניק און די וואַטע־פאַבריקן פון ניעוויאַזש־סקי־שפּירא. האָט מען זיך מיאש געווען פון דער איבעריקער עוואַקואַציע און מ׳האָט געגרינדעט אַן אויפרייס־קאָמאַנדע אויפצורייסן מיט דינאַמיט אַלע דאַמף־מאַשינען אין די פאַבריקן און — ווען עס וועט זיין נייטיק — אויך צו פאַרברענען די פאַבריקן. חוץ אין טריליגנג פאַבריק, וואָס איר פאַרוואַלטער (באַצער) האָט עס פאַרהיט, האָט מען אויפגעריסן אַלע דאַמפקעסלען אין די פאַבריקן.

די רוסן האָבן פאַרן אָפּטרעטן חרוב געמאַכט די עלעקטראָוניע, און אָנשטאָט וואָס זי פלעגט אַרויסלאָזן 5,640 קלוו. שטראָם, האָט מען איר איבערגעלאָזט בלויז 640 קילאָוואָט.

די פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן געהאַט אַ סך סחורה און רוישטאָף, האָבן זיך גע־פּאַקט און אַרויסגעשיקט די סחורה קיין רוסלאַנד.

אויפן וואָקזאַל זיינען געלעגן הונדערטער מענטשן, וואַרטנדיק אויף באַנען אָפּצופאָרן. אפילו פון די פאַמיליעס, וואָס זיינען געבליבן, האָבן די מאַמעס וויי־ניקסטנס אָפּגעשיקט זייערע טעכטער קיין רוסלאַנד אין טעפלושקעס, וואָס זיינען די לעצטע טעג געשטעלט געוואָרן פריי פאַר די אָפּטרעטנדיקע אייגנוואוינערס. מען האָט געזאָגט, אַז די רוסן וועלן אַזוי גרינג ניט אָפּגעבן ביאַליסטאָק, מען וועט זיך שלאָגן אין די גאַסן. דעריבער איז די שרעק געווען גרויס אין שטאָט. די וואָס האָבן זיך ניט געקענט דערוואַרטן אויף אַ באַן זיינען אָפּגעפאָרן מיט פורן צו די נאָענטסטע סטאַציעס, קיין וואַלקאָוויסק, סלאָנים (צווישן ביאַליסטאָק און סלאָנים איז געווען אַן אויטאָמאָביל־קאָמוניקאַציע). דאָס רוב אָפּפּאָרנדיקע האָבן נאָר פאַרגעסן מיטצונעמען זייערע אַלטע טאַטעס און מאַמעס, וואָס זיי האָבן איבערגע־לאָזן אויף הפקר, און די אַלטע לייט זיינען טאָקע מייסטנס אויסגעשטאָרבן אין דעם ערשטן אָקופּאַציע־יאָר פון דחקות און הונגער, בלייבנדיק אָן פאַרזאָרגערס.

אין לאָקאַל פון קאָמיטעט פאַר די היימלאָזע האָבן די וואָס האָבן ניט גע־קענט אָדער ניט געוואָלט אָפּפאָרן געמאַכט אסיפות. די ערשטע אסיפה איז געווען דעם 11טן אויגוסט. עס איז געבליבן ראשית, אַז די קהילה זאָל זיך באַזאָרגן מיט געלט און אַרויספאָדערן ביים קאָמיטעט פון די היימלאָזע דאָס געלט, וואָס איז ביי אים געבליבן אין קאַסע, און עס איבערגעבן אין רשות פון א. טיקטין, מ. באַראָש, מ. מ. מאַניסעוויטש — די איניציקע פריערדיקע כלל־טוערס וואָס זיינען געבליבן אין ביאַליסטאָק.

פון 15טן ביזן 21טן אויגוסט האָט דער פאָליצמייסטער פאַראָרדנט דורך פלאָקאַטן אין די גאַסן, אַז אַלע פון 17 ביז 45 יאָר זאָלן פאַרלאָזן ביאַליסטאָק. עס איז געמאַכט געוואָרן אַ צווייטע אסיפה און עס איז געבליבן צו זאַמלען געלט אין שטאָט. דער טראַמווייַ האָט אויפגעהערט צו קורסירן. אויך די באַן האָט אויפגע־הערט צו גיין, דער וואָקזאַל איז געווען ליידיק. די פאָליציי האָט געכאַפּט מענטשן אויף אַרבעט וואָס האָבן זיך באַפרייט פאַר געלט.

אין שטאָט האָט געקערט הימל און ערד מיטן דורכפאַרנדיקן מיליטער, סיי

די אָפּטרעטנדיקע און סיי די גייענדיקע אויף די פּאָזיציעס. עס האָבן זיך געצויגן שהען־לאַנגע אָבאָזן מיט אַמוניציעס. די גאַסן זיינען געווען הויך אויסגעפלאַסטערט מיט פערדיש מיסט. אויף אַלץ און אַלעם האָט געשוועבט אַן אומגעהייערער שרעק. מען האָט זיך אויסגעמאַלט דעם איבערגאַנג־מאָמענט פון דער רוסישער צו דער דייטשער מאַכט מיט די שרעקלעכסטע און פינצטערסטע פאַרבן, לויט ווי מען האָט זיך אָנגעלייענט און אָנגעהערט פון שרעקלעכע געשעענישן אין אַנדערע ערטער. קיין צייטונגען זיינען ניט געווען. מען האָט ניט געוואוסט וואָס עס טוט זיך אין דער וועלט און אַרום אונדז. פון די עטלעכע קליינע שטעטלעך איז מען אָנגעלאָפן קיין ביאַליסטאָק, וואו מען האָט זיך געפילט זיכערער. פון די עקן־שטאָט איז מען אַריבערגעצויגן אין צענטער, פון די הילצערנע — אין די געמויערטע הייזער (ליידיקע דירות פון די אָפּפאַרנדיקע איז געווען גענוג). פון די אייבערשטע אין מען אַראָפּ אין די אונטערשטע שטאָקן. מ׳האָט געזוכט אויך קעלערן וואו זיך צו באַהאַלטן. די לעצטע טעג זיינען די מהומה, בהלה און פחד וואָס אַמאָל געוואָרן גרעסער אין שטאָט.

אין דעם דאָזיקן אומבאַהאַלפענעם, שרעקלעכן מאָמענט האָבן זיך אַלע אַ קער געטאָן צו שטאָט־און קהילה־מנהיגים און בעלי־טובות, די אָנגענומענע פון יאָרן לאַנג. אָבער כמעט קיינער פון זיי זיינען ניט געוואָרן: אַלע זיינען זיך צע־לאָפן. די לעצטע טעג האָבן זיך אויף אַ וויילע באַוויזן צוויי פון זיי (טרילינג און ד״ר רייגראָדסקי), און מ׳האָט מיט גרויס השתדלות אַרויסבאַקומען פון געקלי־בענעם פאָנד 26,049 רובל אין מזומן און טשעקן. אין דעם ליידיקן לאָקאַל פון דעם ליקווידירטן קאָמיטעט פאַר היימלאָזע, וואו עס איז געוואָרן די לעצטע צייט דער צענטער פון דער קהילה־טעטיקייט, איז זיך עטלעכע מאָל צוזאַמענגעלאָפן אַ גרויסער בונטער עולם מיט געשרייען און געפֿילדערס. משה מרדכי מאַניסעוויטש האָט דערקלערט, אַז ער מוז אויך אָפּפאָרן. האָבן זיך דערהערט מיואשדיקע קולות: „אויף וועמען לאָזט איר אונדז איבער?״ האָט מען געפּועלט ביי אים מיט גרויס השתדלות, אַז ער זאָל בלייבן.

עס איז געבליבן, אַז די איבערגעבליבענע סומע איז צו וויניק, און מען מוז אויפקלייבן אין שטאָט דאָס מאָמענטאַן נייטיקע געלט, צו האָבן גרייט בעתן אי־בערגאַנג פון דער רוסישער צו דער דייטשער מאַכט. מען האָט געהאָט אין זינען די אַלטע יידישע רפואה צו אַלע מכות און צרות, און מען האָט זיך צו דעם צוועק אַרויסגעלאָזן פאָרוויז איבער דער שטאָט. מען האָט אין עטלעכע טעג אויפגע־זאַמלט 13,065 רובל ביי דעם איבערגעבליבענעם מיטלקלאַס, וויל דער רייכער עלעמענט איז שוין אין שטאָט נישט געווען. מען קען זיך פון דעם מאַכן אַ בא־גריף, ווי גרויס דער שרעק איז געווען ביי דער יידישער באַפעלקערונג: יעדערער האָט אַנטקעגנגעטראָגן דאָס געלט וואָס מ׳האָט ביי אים פאַרלאַנגט. קאַסירער איז געווען מ. מ. מאַניסעוויטש.

דאָס דאָזיקע געלט איז געקליבן געוואָרן כדי משחד צו זיין דעם פּאָליצ־מייסטער, ער זאָל ניט מאַכן קיין שיקאַנעס דער יידישער באַפעלקערונג פאַר זיין

אפטרעטן מיט דער פאליציי פון שטאט. למשל, מען זאל ניט דורכפירן דעם באפעל וואס דער פאליצמייסטער האט ארויסגעגעבן א פאר טעג פריער, אז די גאנצע מיליטער־פליכטיקע יוגנט טאר ניט בלייבן, נאר מוז מיטגיין מיט דער פאליציי[1]. דאס געלט איז אויך געווען משחד צו זיין דעם אפיציר־אדיוטאנט פון קארפוס־שטאב, וואס איז געבליבן מיט אן אפטיילונג קאזאקן ארויסצופירן די סאלדאטן פון שטאט.

דינסטיק, דעם 24טן אויגוסט אין דער פרי זיינען געפירט געווארן אונטער־האנדלונגען צווישן דריי פארשטייערס פון יידן (א. טיקטין, מ. מ. מאניסעוויטש און מ. באראש) מיטן אפיציר פון די קאזאקן, וואס דער קאמענדאנט גענעראל ארלאוו, וועלכער איז אפגעפארן א טאג פריער, האט אים באשטימט אויף ארויסצופירן דאס מיליטער פון שטאט, אז ער מיט זיינע 250 קאזאקן זאל בלייבן אין שטאט ביז דער לעצטער מינוט. דער אפיציר האט זיך מתחייב געווען פאר א סומע פון 6,000 רובל אפצוהיטן די שטאט פון פאגראמען דורך די אפטרעטנדיקע סאלדאטן. דאס געלט איז איבערגעגעבן געווארן לעשגאלדן, דעם פארוואלטער פון האטעל ריץ, וואו דער קאזאקן־אפיציר האט לאזשירט.

מיטוואך, דעם 25טן אויגוסט, זיבן אין אוונט, האט דער אפיציר געשיקט רופן די דריי פארשטייערס און האט זיי מודיע געווען, אז היינט ביינאכט דריי דעם זייגער, גייט דאס מיליטער אפ פון שטאט. מ'האט מיט אים אפגעמאכט, אז דאס מיליטער זאל ער ארויספירן ניט דורכן שטאט, נאר אויסערן שטאט.

די נאכט איז געווען א שרעקלעכע. זי איז געווען א ליל שמורים פאר דער גאנצער באפעלקערונג. די שטאט האט געברענט פון א פאר עקן: פון איין זייט — די בנינים פון וואקזאל, פון דער צווייטער זייט — די מיליטערישע מאגאזינען. עס זיינען אויפגעריסן געווארן אויך צווי פארוואוע מילן. די שראפנעלן און דאס אויפרייסן די בריקן, און אויך רעלסן דורך די אפטרעטנדיקע רוסן האבן דער־שיטערט די לופט. מען האט דערוואוארט עפעס שרעקלעכס. אבער אלץ איז אריבער רואיק. דער קאזאקן־אפיציר האט אלץ דורכגעפירט ריכטיק. לעשגאלד האט נאך ביי אים אפגעדונגען 2,000 רובל, וואס ער האט צוריק אפגעגעבן. באראש האט געגעבן דעם פאליצמייסטער 4,000 רובל, ער האט זיך פארנאכט אריבערגעקליבן אין דער טראמווייי־בודקע, וואס איז געווען אויפן ראג מארקגאס אנטקעגן סענ־קעוויטשא, די אויפזיכט אויף דער שטאט איז איבערגעגעבן געווארן דער נייי אנטשטאנענער בירגער־מיליציע, וואס האט די נאכט געהאט נאר קליינע צו־זאמענשטויסן מיט די קאזאקן.

---

1. יצחק באצער דערציילט אין ביאליסטאקער אלמאנאך, 1931, אז א פעלד־גע־נעראל פון דער רוסישער ארמיי האט בטל געמאכט דעם באפעל אז יונגע מענטשן צווישן 18 און 45 יאר מוזן פארלאזן ביאליסטאק, ווייל די פליטים וואס האבן פארנומען אלע וועגן האבן געשטערט דער אפטרעטנדיקער רוסישער ארמיי. אבער איך געדענק בפירוש אז אלע יונגע־לייט האבן זיך געמוזט באהאלטן. קען זיין אז עס איז ניט פארשפרייט געווארן צווישן עולם די ידיעה אז די פריערדיקע פארארדענונג איז צוריקגערופן געווארן.

ווי אַזוי די דייטשן זיינען אַריין אין ביאַליסטאָק

אויף מאָרגן דעם 26טן אויגוסט 1915, 9 אין דער פרי זיינען גאַנץ רואיק אַרײַנגעקומען אין שטאָט, אַזוי ווי געסט אויף וועלכע מע ריכט זיך — די דייטשע פאָרפּאָסטן. פריער זיינען אָנגעקומען אײַנצלנע סאָלדאָטן אויף וועלאָסיפּעדן, און נאָך זיי דאָס רעגולערע מיליטער. די דייטשן האָבן פרײַנדלעך געשמייכלט צו דער באָפעלקערונג, וואָס האָט זיך אַרויסגעלאָזן אין די גאַסן ביי אַ גאַנץ שיינעם וועטער, אָפּוואַרטנדיק אויף ביידע זייטן פון די טראָטוּאַרן די זיגער. מען האָט אָפּגעאָטעמט פרייער פון די שרעקלעכע איבערלעבענישן און נערוועזע דערשיטערונגען איבער דער אומקלאָרקייט און בייזע דערוואַרטונגען אין די לעצטע טעג.

אין דעם זעלביקן טאָג האָט דער פעלדמאַרשאַל פּאָן גאַלוויץ אויפגענומען אין מאָגיסטראָט פאָרשטייערס פון אַלע דריי אָרטיקע אמונות מיט זייערע גייסט־לעכע. פון יידן האָט זיך פאָר אים פאָרגעשטעלט אַ דעפוטאַציע בראש מיט הרב וואָלף פון גאָניאָנדז, וואָס איז דעמאָלט געווען שטעל־פאָרטרעטער פון דעם אָפּ־געפאָרענעם ראַבינער ד״ר יוסף מאָהיליווער. די דעפוטאַציע האָט אים דער־לאָנגט ברויט מיט זאַלץ. מ׳האָט אים איבערגעגעבן אַ מעמאָראַנדום פון די דריי געמיינדעס, וואָס אין אים האָט מען אים אָנגעגעבן, אַז די באָפעלקערונג באַשטייט פון 100 טויזנט מענטשן, פון זיי 70 טויזנט יידן און 30 טויזנט קריסטן, און אַז די שטאָט איז אַ פאַבריק־שטאָט פון טעקסטיל־אינדוסטריע. מ׳האָט אויסגעדריקט די האָפענונג, אַז די דייטשע מאַכט וועט זיך באַציען גוט צו דער באָפעלקערונג, וואָס בעט זיין שוץ. ער האָט געמטפערט דער דעפוטאַציע גאַנץ וואַרעם און האָט פאָרזיכערט, אַז אַלע פעלקער זיינען ביי אים גלייך און ער וועט אַלעמען באַ־האַנדלען געראַכט.

ב. ביאַליסטאָק אָרגאַניזירט זיך אונטער די דייטשן

דער בירגער־קאָמיטעט

אין די ערשטע טעג פון חודש אויגוסט זיינען אין דעם לאָקאַל פון דער „רוסקאָ־פראַנצוזסקי באַנק" צוזאַמענגערופן געוואָרן אַן ערך צוואַנציק פאָרשטייערס פון אַלע דריי אמונות — יידישער, קאַטוילישער, עוואַנגעליישער. די פאָרשטייערס האָבן געזאָלט פון זיך אויסקלייבן אַ בירגער־קאָמיטעט מיט דער באַשטעטיקונג פון דער רעגירונג. אויף דער פאָרזאַמלונג איז פאָרגעלייענט געוואָרן אַ בריוו פון שטאָט־ראש (גאָלאָווא) דיאָקאָוו צו דעם דיאָקאָן פון דער קאַטוילישער קירך קסיאָנדז סאנגיילאָ. דער ראָש פון שטאָט האָט זיך צו אים געוועגדט ווי צום פאָר־זיצער פון בירגער־קאָמיטעט, אַז ער זאָל איבערנעמען אונטער זיין השגחה אַלע בנינים, וואָס געהערן צו דער שטאָט־פאָרוואַלטונג, און אויך דאָס איבעריקע שטאָטישע אייגנטום. אָבער אויף דער פאָרזאַמלונג האָבן זיך אַרויסגעוויזן מיי־נונגס־פאָרשידנקייטן צווישן די פּוילישע און יידישע פאָרשטייערס. די יידן האָבן

געוואָלט באַזייטיקן באַלד פון אָנהייב די העגעמאָניע, וואָס די פּאָליאַקן האָבן זיך געקליבן צו פּאַרשפּרייטן אויף אַלץ. די פּאַרזאַמלונג איז דעריבער געבליבן אָן רעזולטאַטן.

ערשט אין עטלעכע טעג אַרום, דעם 10טן אויגוסט, איז באַוואוסט געוואָרן אין שטאָט, אַז אין בירגער־קאָמיטעט זיינען פּאַרגעשלאָגן געוואָרן און באַשטעטיקט געוואָרן פון דער רוסישער מאַכט אַנשטאָט פערציק מיטגלידער נאָר צוואַנציק, פון יידן צען און קריסטן צען, אונטער דעם פּאָרזיץ פון סאנגיילא. אָבער באַלד ביי די ערשטע זיצונגען איז קלאָר געוואָרן, אַז אַ קאָמיטעט פון צוואַנציק מיט־גלידער איז ניט געניג אויף אויסצופירן די גרויסע אויפגאַבעס, וואָס ליגן אויף אים. איז דעריבער געבליבן אויף דער זיצונג פון 14טן אויגוסט צו קאָאָפּטירן נאָך צוואַנציק מיטגלידער : צען יידן און צען קריסטן.

די ערשטע צען יידן זיינען געווען : מ. מאַניסעוויטש, מאָקס באַראַש, לייב אייזענשטאַט, ע. איינהאָרן, א. לאַפּידוס, ש. שטופּלער, י. קנישינסקי, קאַטאָק, זלמן מעלער [דער צענטער פעלט]. די צווייטע צען : א. טיקטין, ש. הערשבערג, ווילבושעוויטש, ג. לאָסקי, מ. יאַנאָווסקי, ישראל היילפּערין, פּרילוקער, ד״ר זימאַן, באַקסט און ציטרין.

אָבער נאָך אײדער דער בירגער־קאָמיטעט האָט זיך פאַרפולקומט אויף פּער־ציק, האָט ער שוין געהאַט אָפּגעגעבן די פאַרוואַלטונג פון די וויכטיקסטע שטאָ־טישע אינסטיטוציעס, ווי די וואַסער־לייטונג, עלעקטרישע סטאַנציע און שעכט־הויז, אין די הענט נאָר פון קריסטן. עס האָבן ניט געהאָלפן די שאַרפע פּראָטעסטן פון די יידישע מיטגלידער, כאָטש דער פאַרזיצער האָט זיך צוליב זיי אָנגעגעבן אין דעמיסיע. אָבער אויף דער בקשה פון קאָמיטעט האָט ער זיין דעמיסיע צוריק־געצויגן. אַזוי אַרום איז אַרויסגעקומען, אַז די העגעמאָניע איבער דער ביאַליסטאָ־קער שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט אַריינגעכאַפּט אין אירע הענט די מינדערצאָליקע דרייסיק־פּראָצענטיקע פּוילישע באַפעלקערונג, איבער דער רייכערער, אָנטווי־קלטער, זיבעציק־פּראָצענטיקער יידישער באַפעלקערונג.

געקומען איז עס מחמת דעם, וואָס די עטלעכע יידישע כלל־טוערס, וואָס זיינען דעמאָלט אין די לעצטע טעג געוואָרן די אייניקע אָנפירערס פון די ביא־ליסטאָקער יידישע כלל־אינטערעסן און האָבן געטאָן אַלץ על דעת עצמם, האָבן דאָ אין אַלץ פאַרשפּעטיקט און אין אַלץ זיינען זיי געשטאַנען פון הינטן. איז דע־ריבער אַזוי אַרויסגעקומען, אַז אין דער שפּיץ פון דער גאַנצער ביאַליסטאָקער באַפעלקערונג איז פלוצלונג געשטאַנען דער אַרטיקער פּוילישער און קאַטוי־לישער דעקאַן, וואָס איז געווען זייער אַ קלוגער, כיטרער דיפּלאָמאַט, וואָס האָט געקענט אַלע יידישע מיטגלידער אַריינגאַרן אין זאַק. די פּוילישע געזעלשאַפט איז געווען גוט אָרגאַניזירט, האָבן אירע פאַרשטייערס אַריינגענומען אַלע פעדעם פון דער גאַנצער שטאָטישער אָרגאַניזאַציע אין זייערע הענט. זיי זיינען די לעצטע טעג געווען כמעט די אייניקע פאַרטרעטערס ביים רוסישן קאָמענדאַנט און אויך ביים גובערנאַטאָר. זיי האָבן עס באַשטימט די יידישע שטאָט־פאַרוואַלטונג־מיט־

גלידער — צום טייל אומבאַדייטנדיקע, צווישן זיי עטלעכע וואָס זיינען געווען ניט פּאַסיק ווי פּאָרשטייערס פון דער יידישער קהילה. אָבער די באַשטימטע מיטגלי־דער פון די פּאָליאָקען זיינען געווען גראָד די טיכטיקסטע פון זיי. נאָר די שפּעטער צוקאָמפּטירטע יידישע מיטגלידער זיינען שוין געווען אָנגעזעענע פּאָרשטייערס.

דער דעקאַן, ווי דער באַשטימטער פּאָרזיצער, האָט געשפּילט אין קאָמיטעט די הויפּטראָלע, אָבער דער יידישער געהילף, וואָס איז צו אים באַשטימט געווארן (מאַקס באָראַש) האָט קיין שום ראָלע ניט געשפּילט. בשעת מ׳האָט אָנגעהויבן צו צעטיילן זיך אין פּאָרשיידענע סעקציעס, זיינען פּאָליאָקן שטענדיק אַריין אַ מער־צאָל אין די וויכטיקערע סעקציעס. בשעת מ׳האָט באַהאַנדלט פּאָרשיידענע פּרא־געס, און עס זיינען אָנטשטאָנען עקאָנאָמישע און נאָציאָנאָלע סכסוכים, האָבן די פּאָליאָקען יעדער מאָל געהאָט אויף זייער צד דאָס רוב דעות. זיי האָבן דאָס געהאָט פון גרונד־אויס, אויבער די צוויי שטימען פון זייער פּאָרזיצער. אָבער דער עיקר איז געווען, אַז זיערע מיטגלידער פלעגן אָנטייל נעמען אין די זיצונגען אין זייער פּולער צאָל, און פון אונדזערע האָבן זיך יעדער מאָל געפּוילט עטלעכע צו קומען, און צווישן זיי דער יידישער געהילף־פּאָרזיצער אַליין, וואָס איז שטענדיק געווען אַ טרוד אין אָנדערע ענינים. טאַקע דעריבער האָבן די פּאָליאָקן פּאָרכאָפּט די פּאָר־וואָלטונג איבער די וויכטיקסטע שטאָטישע אינסטיטוציעס, וואָס איז געבליבן ביי זיי די גאָנצע צייט פון דער אָקופּאַציע. צום ביישפּיל: בשעת זיי האָבן באַשטימט זייערן אַ מענטש אַ געוויסן גאָלאָוואַצקי פּאָרן דירעקטאָר פון דער עלעקטרישער סטאַנציע, האָבן זיך, אמת, די יידישע מיטגלידער שטאַרק אָנטקעגנגעשטעלט, וויייל זיי האָבן אים געפונען אומפּאָסיק, און יידן האָבן פּאָרגעלייגט אַ פּאָסיקערן, הגם אויך אַ פּאָליאַק. אָבער יידן האָבן ניט אויסגעפירט. איז טאַקע שפּעטער, בשעת עס איז געווען אַ דוחק פון עלעקטרישער קראָפט אין שטאָט, האָט ער שטאַרק גע־דריקט די יידישע באַפעלקערונג און ער פלעגט קיין קראָפט ניט געבן, דער־הויפּט פּאַר די מאָטאָרן פון די פּאַבריקן, בשעת זיי האָבן אָנגעהויבן ביסלעכווייז זיך צו באַוועגן. אָבער דער דאָזיקער דירעקטאָר האָט גראָד באַקומען זיין סוף פון דער דייטשער מאַכט שפּעטער, וויייל עס האָט זיך בולט אַרויסגעשטעלט, אַז ער האָט געגומען כאַבאַר. ער איז געריכטלעך פּאָראורטיילט געווארן צו געפענגעניש.

די מיליציע

אַזוי איז אויך געווען אין דער פּראָגע מיליציע: דעם 25טן אויגוסט נאָך מי־טאָג זיינען אַרויס פון שטאָט די לעצטע פּאָרטרעטערס פון דער אַדמיניסטראַטי־וועך רוסישער מאַכט, דער פּאָליצמייסטער מיט זיינע געהילפן פּריסטאָווּעס, „אָקאָלאָדאָטשניקעס" און פּאָליציילייט, דער שטאָט־ראָש (גאָלאָוואַ) מיט אַלע באַ־אַמטע פון דער שטאָט־פּאָרוואַלטונג. די שטאָט איז געבליבן הפקר. אַלע אַדמיני־סטראַטיוון און רעגירונגס־לאָקאַלן זיינען געבליבן אָפן. מ׳האָט געשלעפּט אייזערנע בעטלעך פון גענוי. מאַריאינסקי אינסטיטוט און ביכער פון דער גימנאַזיע־ביבליא־טעק. זיינען דעמאָלט פּאָרנאַכט צוזאַמענגעפּופן געווארן אויפן קאָשטשאָל־הויף

אלע יונגעלייט, קריסטלעכע און יידישע, וואס ווילן זיך באטייליקן אין דער מי־ליציע. זיי האבן פראווי־זאריש איבערגענומען די השגחה איבער דער שטאט. דאס רוב האבן עס אנגענומען יידן, פשוט ווייל פון אנהייב איז דאס געווען אן אומ־זיסטער, אומגעצאלטער פאסטן; האבן זיך פון דער קריסטלעכער באפעלקערונג וויניק געכאפט צו אים. אין דער פאליציי־פארוואלטונג זיינען אפילו פון די פריסטאוון באשטימט געווארן יידן, צווישן זיי ווי דער פריסטאוו פון ערשטן באצירק לייב אייזנשטאט, דער באקאנטער פאבריקאנט[2]. עס זיינען געווען צוויי יידישע פריסטאוון — פיקסל און נאך אייגער. דער מיליציע־מייסטער איז געווען די ערשטע דריי טעג מאקס באראש. אבער נאך דעם איז באשטימט געווארן — א פויליש־אסימילירטער דייטש א געווייסער ליטערער, דער באזיצער פון דער גרויסער לוין־פאבריק, וואס איז געשטאנען אויפן ארט פון היינטיקן „פאלאס"־טעאטער. יענער איז געווען א פארביסענער אנטיסעמיט. האט ער טאקע שפעטער, בשעת די מיליציע איז געווארן א באצאלטער פאסטן, צו 45 רובל מאנאטלעך, ביס־לעכווייז ארויסגעשטויסן א גרויסן טייל פון די יידישע מיליציאנטן נאך דעם ווי זיי האבן אפגעארבעט עטלעכע חדשים אומזיסט.

מען מוז אבער דערביי זיך מודה זיין אויפן אמת, אז צווישן די יידישע מי־ליציאנטן זיינען לכתחילה ארײן — ווידער צוליב אונדזער אומארגאניזירטקייט — א געווייסע צאל זייער אומגעוואונטשענע, ניט פאסיקע עלעמענטן, אפילו פון דער יידישער אונטערוועלט, וואס האבן מיט זייערע מיאוסע מעשים אנדערש מאל מחלל שם שמים געווען. אויך זיינען אנדערע גוט מיינענדיקע יידישע מיליציאנטן, מיט זייער אומגעלומפערטער שטרענגקייט אפצוהיטן אלע דייטשע גזירות, געווען א פלאג אויף דער יידישער, איבערהויפט אויף דער ארעמער, באפעלקערונג. א פאר פון די יידישע פריסטאוון וואס האבן זיך עטלעכע מאל געביטן, זיינען ניט געווען פאסיק פאר זייער אמט. דער מיליציע־מייסטער האט זיך טאקע דערמיט באנוצט צו פארמיאוסן יידן ביי דער דייטשער מאכט, כאטש שפעטער זיינען די יידישע מיליציאנטן, נאך דעם ווי מען האט דערווייטערט די נידעריקע פארדאר־בענע עלעמענטן, געשטאנען העכער פאר די קריסטלעכע.

פון דעם פירער פון דער מיליציע ליטערער האבן ביאליסטאקער יידן גע־האט גרויסע צרות. ווי א געבוירענער דייטש און אנטיסעמיט איז ער געווען, פון איין זייט, זייער געטרייי דער דייטשער אקופאציע־מאכט און פון דער צווייטער זייט, פיינטלעך צו דער יידישער ארטיקער באפעלקערונג. אלע קאנפיסקאציעס פון רויע פראדוקטן ביי די פאבריקאנטן און עסנווארג־פראדוקטן ביי די יידישע הענדלערס און אויך די טייערסטע מעבל פון די אפגעפארענע — האט די דייטשע אקופאציע־מאכט געמאכט ביי יידן לויט זיינע אנווייזונגען און לויט די שפיאנישע אינפארמאציעס, וואס ער האט געקראגן דורך זיין איצט שוין פארשטארבענעם ארטיקן יידישן געהיים־אגענט, וואס איז געווען די גאנצע צייט א אנשיקענישע אויף דער יידישער באפעלקערונג.

2. ער האט זיך אינגיכן אפגעזאגט פון דעם פאסטן.

ביסלעכווייז אָבער האָבן די יידישע מיטגלידער פון בירגער־קאָמיטעט אָנגע־הויבן זיך צו אָרגאַניזירן, מאַכנדיק זייערע אייגענע אסיפות ביי אברהם טיקטין. אויף זייער צד האָבן זיי באַקומען עטלעכע שטימען פון די אָרטיקע דייטשן אין בירגער־קאָמיטעט און זיי האָבן אָנגעהויבן אָרויסצווייזן אַ ווידערשטאַנד. די פּאָ־ליאַקן האָבן דעריבער אָנגעהויבן אייניצוגיין מיט זיי אויף פּשרות, למשל: מען איז דעמאָלט דורכגעקומען, אַז אָנגעשטעלטע אין דער שטאָט־פּאָרוואַלטונג זאָלן זיין העלפּט יידן און העלפּט קריסטן. די פּשרות האָבן געבראַכט דערצו, אַז מען זאָל פאָרגעסן די נאַציאָנאַלע סכסוכים און זיך דערנענטערן צווישן זיך.

דערווייל זיינען אָנגעלאָפן פון דער דייטשער מיליטער־מאַכט גרויסע און שטרענגע פאָדערונגען, וואָס מ'האָט געמוזט יעדער מאָל תיכף דערפילן. עס האָט געקענט, למשל, אָנקומען אַ באַפעל אין אָוונט, אַז אויף מאָרגן 6 פרי זאָל דער בירי־גער־קאָמיטעט צושטעלן אויף אַ באַשטימטן אָרט 400 אָרבעטער מיט 200 פּורן, אָדער אַז ביז מאָרגן זאָל מען צוגרייטן 500 בעטלעך מיט שעניקעס (שטרויזק), און ענלעכע פאָראָדענונגען וועגן פראָוויאַנט. צו אַזעלכע תיכפדיקע, פּינקטלעכע, שטרענגע, גרויסע פאָדערונגען איז דער ביאַליסטאָקער בירגער־קאָמיטעט ניט געווען צוגעגרייט. עס האָבן אים דערצו געפעלט די מיטלען און די מענטשן. די באַפעלן זיינען דעריבער אויך ניט אויסגעפירט געוואָרן יעדער מאָל פּינקטלעך. דער פאָרמיטלער צווישן דער דייטשער מאַכט און דעם בירגער־קאָמיטעט איז גע־ווען געווייגלעך דער מיליציע־מייסטער ליטערער, וואָס האָט אין אַלץ באַשול־דיקט די יידן.

האָט דער דעמאָלטדיקער קאָמענדאַנט מאַיאָר אָרף [?] אָרויסגעזאָגט די בא־שולדיקונג, אַז יידן גיבן ניט זייער צאָל אָרבעטער, פאָר די יידישע פאָרשטייערס (הרב ר' יצחק־אליהו גינזבורג, מ. מ. מאַניסעוויטש, א. ש. הערשבערג). דער קא־מענדאַנט האָט די דעלעגאַציע איינגעלאַדן צו זיך פאָר דעם צוועק, און האָט גע־שריען מיט געוואָלדיקע קולות. אָלע דייטשע העכערע קריגס־באַמטע פלעגן זיך באַנוצן מיט אָפּשרעקנדיקע קולות און געסטראָשעט צו פאָרשפּאָרן אין תפיסה, צו פאָרשיקן אויף שווערער ארבעט און ענלעכס.

די קאָנטריבוציע פון 300,000 מאָרק

לסוף האָט די דייטשע מיליטער־מאַכט געפונען, אַז דער בירגער־קאָמיטעט דערפילט ניט זיינע פליכטן לגבי איר און זי האָט אָרויפגעלייגט אויף דער באַפעל־קערונג אַ קאָנטריבוציע פון 300 טויזנט מאָרק, צו דריי מאָרק אויף אַ נפש, וויל די ביאַליסטאָקער פאָרשטייערס האָבן אין זייער מעמאָראַנדום, וואָס זיי האָבן דערלאַנגט דער דייטשער מיליטער־מאַכט ביים אָקופירן די שטאָט, אָנגעגעבן די צאָל פון דער באַפעלקערונג אויף 100 טויזנט, 70% יידן און 30% קריסטן; די צאָל איז געווען אַן איבערגעטריבענע.

דעם ערשטן טאָג ראש השנה תרע"ו איז דער גאָנצער בירגער־קאָמיטעט אָרויסגערופן געוואָרן אויף 4 אַ זייגער נאָך מיטאָג צום שטאָט־קאָמענדאַנט, וואָס

האָט פֿאַר אים פֿאַרגעלייענט אַ פֿאַראַרדענונג פון דעם מיליטער־אָנפירער פון דער 9טער אַרמיי פֿאָן גאלוויץ אויפצומאָנען פון דער שטאָט ביאַליסטאָק 300,000 מאַרק קאָנטריבוציע. ווי ערבים זאָלן געזומען ווערן 10 מיטגלידער פון בירגער־קאָמיטעט, וואָס דער קאָמענדאַנט האָט זיי באַלד פֿאַרהאַלטן אויפן אָרט. עס האָט נישט געהאָלפן קיין שום השתדלות. עס איז אַרויסגעגאַנגען אַ דעפּוטאַציע פֿאַר־שטייערס פון אַלע 3 אמונות מיט זייערע גייסטלעכע צום מאַרשאַל פֿאָן גאלוויץ, וואָס האָט קוואַרטירט אין דאָיליד. ער האָט אָבער די דעלעגאַציע גאָרניט אויפ־גענומען. ער האָט זיי געלאָזט שטיין אויפן הויף אין אַ גרויסן רעגן. אויך אַ בקשה צום קייזער ווילהעלם איז ניט אָנגענומען געוואָרן. און אַזוי ווי צום באַשטימטן טערמין איז דאָס גאַנצע געלט ניט איינגעצאָלט געוואָרן, זיינען געבליבן אַרעס־טירט ביים קאָמענדאַנט אין דעם גרויסן זאַל פון פֿאַלייסקן הויז די מיטגלידער פון בירגער־קאָמיטעט — פון די יידן זיינען געווען: אברהם טיקטין, לייב אייזנ־שטאָט, ציין־דאָקטאָר ציטרין, גוסטאָוו לאָסקי, ישראל היילפֿערין, זלמן מעלער און קאַטאָק[3], און פון פֿאָליאָקן: מאָסקאָלעווסקי און בוזשאַנסקי. טיקטינען, וואָס איז קראַנק געוואָרן, האָט מען באַפרייט ערב יום־כּפּור, און די איבעריקע זיינען געבליבן זיצן, ביז מאַניסעוויטש האָט אויפגעקליבן די גאַנצע סומע.

אַזוי ווי עס איז אַריבער אַ וואָך צייט, און די סומע איז נאָך ניט איינגעצאָלט געוואָרן, האָט די מאָכט אָנגעהויבן צו פֿאָדערן געוויסע סומעס ביי יחידים (ווייזט אויס, לויטן אָנווייז פון ליטערערן און פון זיין יידישן געהילף) און זיי אַרעסטירט ביז דעם איינצאָלן. די וואָס האָבן איינגעצאָלט זיינען תיכף באַפרייט געוואָרן. דעמאָלט האָט מ. מ. מאַניסעוויטש געהאָט אָפּגעפֿאָרן קיין ווארשע כדי ניט אַרעסטירט צו ווערן. אָבער אַז עס איז אַריבער דער ערשטער פּחד, איז ער צוריק געקומען צוזאַמען מיט מ. באַראַש און באַפולמעכטיקט זייערע צוויי מקורבים פון „לינת הצדק" ח. הערץ און ליטמאַנאָוויטש אויפצושטעלן אַ רשימה פון הערכה אויף איינצוצאָלן די קאָנטריבוציע. די רשימה איז דורך זיי געמאַכט געוואָרן אויף גיך, אָן שום ישוב הדעת. ממילא איז זי אַרויסגעקומען טענדענציעז. טייל האָט מען צופיל געשטעלט, טייל וויניקער און טייל גאָרניט. די דאָזיקע אומגעלומפּער־טע הערכה איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם קאָמענדאַנט אויף איינצוקאָסירן. ער האָט אַרויסגעשיקט מעלדונגען אין איינגעלאָדן צו זיך אַלע פֿאַרצייכנטע אין דער הערכה־רשימה, יעדערער זאָל באַצאָלן זיין טייל. די וואָס האָבן זיך צוגעפּוילט זיינען אָפּגעשיקט געוואָרן אין אַרעסט־הויז. איז געפֿאָלן ממילא אויף אַלעמען אַ פּחד, און מען האָט זיך געאיילט איינצוצאָלן. אָבער גלייכצייטיק זיינען אַלע געלאָפן מיט טענות און תביעות צו די מנהיגים וועגן דער דאָזיקער אומגערעכטער פֿאַר־טיילונג פון דער הערכה און האָבן פֿאַרלאַנגט אַ נייע רשימה. אָבער דער קאָמע־דאַנט האָט נוגש געווען און האָט צוגעאיילט, אַז אויב מען וועט ניט איינצאָלן צום באַשטימטן טערמין, וועט ער אַרויפלייגן אַ טאָפּלטע קאָנטריבוציע. האָבן די מנהיגים געאַרבעט אויף אַלע כלים וואָס גיכער צו ענדיקן מיטן איינצאָלן די

3. די דייטשן האָבן זיי אַרעסטירט אַפּנים לויטן אָנווייז פון ליטערערן.

קאָנטריבוציע, כדי עס זאָל ניט צוקומען אויך צו זיי. עס איז שוין אפילו געווען געפרופן צום אַרעסט הרב ר׳ חיים הערץ ז״ל, האָט מען דעמאָלט איינגעצאָלט די ערשטע סומע, און ער איז תיכף באַפרייט געוואָרן. מ. מאַניסעוויטש, דער הויפט־פֿאַרשטייער, איז דעמאָלט איינגעגאַנגען מיט די רייכערע אויף פֿשרות איינצוצאָלן דערווייל אַ טייל, אַנדערע האָט ער צוגעזאָגט שפּעטער אַרויסצוצאָלן, נאָר דערווייל זאָלן זיי אינצאָלן אין גאַנצן בתורת גמילת חסד, אָבער נאָך דעם אַלע־מען האָט פֿאַרט געפּעלט צו דער סומע אַן ערך 30 טויזנט רובל, האָט מאַניסעוויטש דערווייל אויסגעליען פון דער קהילה־קאַסע אַן ערך 20 טויזנט רובל און אַן ערך 8,000 ביי יחידים, און מ׳האָט למזל איינגעצאָלט די גאַנצע קאָנטריבוציע.

ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האָט די יידישע באַפעלקערונג איינגעצאָלט פאַרהעלטעניש־מעסיק מער ווי די קריסטלעכע. זי האָט געדאַרפט באַצאָלן לויט איר צאָל 70%, אַ סומע פון 126 טויזנט רובל, האָט זי איינגעצאָלט 170 טויזנט — מיט 44 טויזנט רובל מער, און די קריסטלעכע האָט איינגעצאָלט נאָר 11,000 רובל. ווייזט אויס, ווייל ליטעראַטור האָט אָנגעגעבן, אַז די קריסטלעכע באַפעלקערונג איז אַ פיל אָרעמערע. דאָס איז געווען אין אַ געוויסער מאָס ריכטיק, ווייל פון די רייכערע קריסטן איז קיין איינציקער ניט געבליבן.

שפּעטער האָבן אַלע צאָלערס פון דער קאָנטריבוציע געמאַכט אַן אסיפה גדולה און אויסגעקליבן פון אַלע בתי־מדרשים און גאַסן אַ קאָמיסיע פון אַכציק פערזאָן, וואָס האָט אויפגעשטעלט אַ נייע רשימה פון דער הערכה, וואָס אַז זי וואָלט אויפגעמאַכט געווארן, וואָלט געווען צו באַצאָלן דעם חוב דער קהילה־קאַסע און יחידים און אויך אַרויסצוצאָלן די וואָס האָבן איינגעצאָלט מער ווי די נייע הערכה האָט באַשטימט. אָבער ניט ווי מען רעדט מאַכט זיך עס. די זאַך האָט זיך דערווייל שטאַרק פאַרצויגן.

דער אַלטער קאָמענדאַנט וואָס האָט אַרויפגעלייגט די קאָנטריבוציע איז אַוועק, און אַז מען איז געקומען שפּעטער אין אַ פּאָר חדשים אַרום צום שטאָט־הויפטמאַן און אים געבעטן אויפצומאַנען די נייע הערכה האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ער האָט ניט מער דאָס יורידישע רעכט אויפצומאַנען די קאָנטריבוציע מיט כוח. אויף אַזאַ אופן איז פאַרלאָרן געגאַנגען 20 טויזנט רובל פון דער קהילה־קאַסע, און מאַניסעוויטש איז געבליבן שולדיג גמילת־חסדים די 8,000 רובל און די התחייבות, וואָס ער האָט אויף זיך געמוען אויסצוצאָלן די אַלע באַוולטע פון דער הערכה. ער האָט דערפון געהאַט גרויסע צרות און סכסוכים מיט די פּאָר־שטייערס פון דער שפּעטערדיקער קהילה־אָרגאַניזאַציע.

דער שטאָט־הויפטמאַן און דער בייראָט

די טעטיקייט פון בירגער־קאָמיטעט איז צייטווייליק געשטערט געוואָרן, אָבער אַז ער האָט געהאַלטן ביים באַנייען זיין טעטיקייט, איז אָנגעקומען אַ שטאָט־הויפטמאַן, אַ באַשטימטער פון דער דייטשער מאַכט, אַ געוויסער דאָקטאָר יורי לעהמאַן, אייבערבירגערמייסטער פון באַד קאָלבערג, אויף צו פֿאַרוואָלטן מיט

די ציווילע אָנגעלעגנהייטן פון דער שטאָט ביאליסטאָק און דער יידישער באַ־פעלקערונג. איז דעמאָלט אַרויס אַ קלאָנג, אַז ער איז אַ זון פון אָרטאָדאָקסישן ראַבינער לעהמאַן אין מיינץ, דאָס הייסט אַן אייגענער מענטש. אָבער באמת איז ער געווען אַ דייטש אַ גוי פון אבות אבותיו, ער האָט פון יידן גאָר קיין אַנונג ניט געהאַט.

באַלד נאָך זיין אָנקום האָט ער זיך געמאָלדן אין בירגער־קאָמיטעט און האָט זיך פאָרגעשטעלט ווי שטאָט־הויפטמאַן, באַשטימטער פון קייזער, פאָר דער שטאָט ביאַליסטאָק. ער האָט פאָרגעלייגט, אַז עטלעכע מיטגלידער פון בירגער־קאָמיטעט, יידישע און קריסטלעכע, וואָס קענען זיך אויפריידן אין דייטש, זאָלן צו אים אַריינטרעטן ווי ביראַט־מיטגלידער. עס האָבן זיך פאָר אים באַלד פאָרגע־שטעלט פינף יידן און פינף קריסטן, וואָס האָבן פון דעמאָלט אָן געדינט ווי פאָרשטייערס פון דער גאַנצער ביאַליסטאָקער באַפעלקערונג אין דער שטאָט־פאָרוואַלטונג. דער בירגער־קאָמיטעט איז תיכף פונאַנדערגעלאָזט געוואָרן, און זיין טעטיקייט האָט זיך געענדיקט[4].

אָבער אויך די מיטגלידער פון ביראַט האָבן געשפילט אַ קנאַפּע ראָלע אין דער שטאָט־פאָרוואַלטונג. מען האָט נאָר געדינט ווי יאָר־עדות, ווי סטאַטיסטן ביים שטאָט־הויפטמאַן, וואָס האָט געהאַט אַ געהילף אָדער אַ שטעל־פאָרטרעטער מיט אַ גאַנצער פאָרוואַלטונג, מיט פאָרשיידענע אָפּטיילן. דער האַנדל־אָפּטייל האָט אָנגעפירט מיט באַזאָרגן די שטאָט מיט אַלע לעבנס־מיטלען און אַנדערע נייטיקע פּראָדוקטן. דער אָפּטייל האָט געשפילט די הויפּטראָלע אין לעבן פון ביאַליסטאָק. דער שטייער־אָפּטייל האָט פאָרוואַלט מיט אַלע מיני שטייערן, ווי: „געווערבע"־שטייער, האַנדל־שטייער, גרונדבאַזיץ־שטייער, קאָפּשטייער און אַנדערע. עס איז געווען אַ שול־אָפּטייל, אַ פילאַנטראָפישער אָפּטייל און נאָך עטלעכע אָפּטיילן.

צוליב דעם גרויסן פאָרנעם איז די פאָרוואַלטונג אַריבערגעטראָגן געוואָרן פון מאַגיסטראַט־לאָקאַל אין דעם הויז פון דער געוועזענער מלוכה־באַנק, שפּעטער „באַנק פאָלסקי". דאָרט האָט עס שטענדיק געקאָכט ווי אין אַ קעסל.

מען דאַרף באַמערקן, אַז ווען אפילו דער ביראַט האָט קיין גרויסע ראָלע ניט געשפילט אין דער שטאָט־פאָרוואַלטונג, האָט ער דאָך אין געוויסע פאַלן געקענט האָבן אַן איינפלוס. און ווען דאָס איז ניט געווען קאָנטיק, איז דאָס געווען זיין שולד, ווייל אין אַלגעמיין האָט ער זיך צופעליק אויפגעשטעלט פון מענטשן אָן שטאַרקן ווילן און אָן אַנטוויקלטן געזעלשאַפטלעכן חוש. די מיטגלידער פון ביראַט האָבן צו גרינג געלאָזט זיך איינשרעקן. פון די פינף יידישע ביראַט־מיטגלידער איז נאָר געווען אייגער (מאַקס בראַש) אַ געזעלשאַפטלעכער טוער וואָס האָט געהאַט דערפאָרונג אין קהלשע ענינים. אָבער אַזוי ווי ער פלעגט ניט פינקטלעך קו־מען צו די זיצונגען פון ביראַט, האָט אים דער שטאָט־הויפטמאַן אויסגעשלאָסן ווי

4. דער בירגער־קאָמיטעט האָט געפירט אַ פּראָטאָקאָל־בוך וואָס איז געווען ביי אברהם טיקטין. ה' טיקטין האָט אָבער דעם אינטערעסאַנטן היסטאָרישן דאָקומענט איבערגעגעבן דעם גלח סאַנגיילא.

אַ ביראַט־מיטגליד. זיינען געבליבן נאָר פיר יידן *), וואָס זיינען ווייניק געווען גענוג אין שטאָטישע ענינים. די קריסטלעכע מיטגלידער האָבן דעריבער דאָ אויך פאַרכאַפט אַ געוויסע ממשלה, למשל: זיי האָבן אויפן פאָרשלאָג פון שטאָט־הויפט־מאַן זיך תיכף אָפּגערופן איבערצונעמען דעם קאָנטראָל און די רעגולירונג פון אַלע רעכענונגען פון דער שטאָט־פטרוואַלטונג, און ממילא זיינען אַלע יידישע רעכענונגען שטרענגער קאָנטראָלירט און אויסגעקווענטשט געווארן ווי די קריסט־לעכע, און זיי האָבן דערצו געהאַט אַ באַזונדער ביורא. איינער פון זיי איז גע־ווארן משגיח איבערן שעכטהויז מיט אַ געהאַלט. בכלל האָבן די עטלעכע פּוי־לישע מיטגלידער פון ביראַט געהאַט אַ געוויסן איינפלוס, ווען אפילו אַ גאַנץ קליינעם, אויף דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. זיי האָבן זיך אין איר געפילט ווי שטיק־לעך בעלי־בתים, אָבער די יידישע מיטגלידער פון ביראט האָבן אויסגעזען ווי איינגעבעטענע פרעמדע געסט.

חוץ די דייטשן, זיינען כמעט אַלע ציווילע־באַאַמטע און אַנגעשטעלטע, גע־ווען אין דער גאַנצער שטאָט־פאַרוואַלטונג — נאָר פאָליאַקן, און איבערהויפט די דייטשע אַסימילירטע פאָליאַקן פון די אַרטיקע אייגנווינערס. אפילו האָטעל „ריץ", וואָס איר גרינדער און פאַקטישער אייגנטימער איז געווען דער ייד מ. רובינשטיין, און זיין פאַרוואַלטער איז געווען בערנאַרד לעשגאַלד, איז איבער־געגעבן געווארן דורך דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אין די הענט פון צוויי פאָליאַקן צו פאַרוואַלטן מיט אים, און לעשגאַלדן האָט מען אַרויסגעשטופט. בלויז פינף יידן זיינען געווען סך־הכל צווישן אַלע אַנגעשטעלטע פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אין אַ שטאָט מיט איבער צוויי־דריטל יידן.

ג. דער הונגער־רעזשים אונטער די דייטשן

באַלד ווי עס איז אָנגעקומען די ערשטע מאָביליזאַציע־ידיעה אין ביאַליסטאָק, איז אַנגעפאַלן אַ הונגער־פחד אין שטאָט. אָבער שפעטער, אַז די אַרדענונג האָט זיך צוריקגעשטעלט אין שטאָט, איז דער פחד אַראָפּ דאָס גאַנצע ערשטע יאָר, ווען ביאַליסטאָק האָט זיך געפונען אויסער דעם מלחמה־פייער.

אָבער אַז ביאַליסטאָק איז פאַרנומען געווארן דורך די דייטשן, איז דער הונגער־פחד געווארן סטאַביל־ער, אַ כסדר־דיקער צושטאַנד. מען האָט זיך מיט אים געראַנגלט די גאַנצע דריי אָקופאַציע־יאָרן, איבערהויפט די יידישע באַפעלקערונג, וואָס איז ווייט פון דאָרף.

דעם דאָזיקן פחד האָט נאָך פאַרשטאַרקט די אַרטיקע דייטשע מיליטעריש מאַכט, וואָס האָט אַלע שפּייז־פּראָדוקטן פון די אַרומיקע דערפער געהאַט נייטיק פאַר זיך און האָט זיי רעקוויזירט. דעריבער האָט זי אָפּגעשלאָסן ביאַליסטאָק פון דער אַרומיקער סביבה, די שטאָט זאָל ניט קומען מיט איר אין באַרירונג וועגן שפּייז־פּראָדוקטן.

*) [אַפּטייקער ווילבושעוויטש, ג. לאַסקי, יעקב פּרילוקער און ד"ר באַקסט.] די אַרויסגעבער

דער דייטשער רעזשים אין ביאַליסטאָק איז געווען פון אָנהייב אָן זייער אַ שטרענגער. אין גאַנץ פוילן ביזן טייך נאַרעוו האָט די דייטשע מאַכט אינגעפירט אַ ציווייל־פאַרוואַלטונג, וואָס האָט דער באַפעלקערונג ניט געלאָזט שפירן איר טיראַנישע קראַפט. אָבער פון נאַרעוו ביז קאָווּנע איז די פאַרוואַלטונג געווען אַ שטרענג מיליטעריש. דאָס לאַנד איז געווען אייגעטיילט אין פאַרשיידענע גע־ביטן פון „אָבער אָסט" אדער בקיצור „אָב־אָסט", ביאַליסטאָק, גראָדנע, סו־וואַלק מיט דער פּעריפעריע האָבן זיך געריכט פאַר דרום־ליטע; ווילנע, קאָווּנע און זייער סביבה — פאַר צפון־ליטע; די פאַרוואַלטונג פון „אָב־אָסט" האָט כסדר אַרויסגעגעבן שטרענגע פאַראַרדענונגען און געסטראָשעט מיט גרויסע געלט־שטראָפן און תפיסה. די שטרענגע פאַראַרדענונגען האָבן מטיל אימה געווען אויף דער גאַנצער באַפעלקערונג.

עס זיינען אָפּגעשלאָסן געווארן אַלע אַריינגענג אין דער שטאָט, מען האָט זיך ניט געטאָרט רירן פון ביאַליסטאָק אין אירע נאָענטסטע שכנישע ערטער אָן „פּאָסיר־שיינען", מען האָט ניט געטאָרט אַריינפירן אין שטאָט דאָס מינדסטע אָן אַ באַזונדערן שיין. און אַז מען האָט אַריינגעפירט עפּעס אָן אַזאַ שיין, איז מען באַשטראָפט געווארן, און דאָס אַריינגעפירטע, איבערהויפט שפייזפראָדוקטן, איז קאָנפיסקירט געווארן.

אַז דער קייזערלעכער פּרינץ אויגוסט־ווילהעלם פּאָן האָהענצאָלערן, וואָס האָט דאָ געדינט אַלס אַ געהילף פון קרייזשעף, האָט אָנגעטראָפן אויפן וועג קיין ביא־ליסטאָק אָן ארעמען יידן, וואָס האָט געטראָגן אויף די פּלייצעס אַ זעקל מיט שפּייז־פּראָדוקטן (אַ ביסל קאַרטאָפל, בעבלעך און גרינס) פון אַ נאָענטן דאָרף פאַר זיין פאַמיליע, — האָט ער עס ביי אים צוגענומען אין זיין אויטאָ און קאָנפיס־קירט. איז דערביבער די גאַנצע צייט דער הונגער געווען זייער גרויס אין שטאָט. די באַפעלקערונג האָט געהאַט אָן ארעמע בצמצומדיקע דיעטע.

דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג — געווען סוחרים, פאַבריקאַנטן, בעל־מלאכות, לערערס, אָנגעשטעלטע, טאָג־אַרבעטער — זיינען פון אָנהייב פון דער אָקופּאַציע געבליבן ברויטלאָז, אָן דערנערונג־מיטלען, אויס־גענעצט פשוט צום הונגער. איבערהויפט האָבן געליטן די פרויען מיט די קינ־דער, וואָס זייערע פאַרזאָרגערס און דערנערערס זיינען אַוועק אין דער מלחמה, אָדער געשעפטלעך אין רוסלאַנד, אָדער וואָס האָבן זיך געפונען אין אַמעריקע און האָבן געריכט אַריבערצונעמען זייערע פאַמיליעס בקרוב צו זיך. דערווייל האָבן זייערע פאַמיליעס פשוט געהונגערט[5], כאָטש זייערע דערנערערס האָבן געקענט דאַרטן אין רוסלאַנד און אין אַמעריקע רייך ווערן אין דער צייט. דער ועד הקהל האָט געהאַט צוויי אָנגעשטעלטע (דער פאַרשטאַרבענער יהושע

5. דאָקטאר זימאן, וואָס איז פאַרבליבן כמעט דער אינציקער יידישער הויפּט־דאָקטאָר אין שטאָט, פלעגט די אַלע פאַמיליעס קורירן אומזיסט, כלומרשט אויף באַרג. עס האָט מיך פאַרזיכערט זיינער אַ שטובמענטש, אַז ער גיט שטענדיק אָפּ אַ פערטל פון זיין פּראָקטיק צו היילן מייסטנטיילס יורדים, אָפּגעקומענע פאַמיליעס, אומזיסט.

הילל און אייזיק שטיין), וואָס זייער אויפגאַבע איז געווען צו קאָנטראָלירן און אויסצופֿאָרשן דעם אמתן מאַטעריעלן צושטאַנד פון די וואָס האָבן באַקומען וועכנט־לעכע אונטערשטיצונג אויף טאַלאָנען פון ועד הקהל. פלעגן זיי ברענגען ידיעות פון דעם שרעקלעכן צושטאַנד פון די אָפּגעקומענע פאַמיליעס (יורדים), וואָס די האָר האָט זיך געשטעלט קאַפּויער הערנדיק דאָס. אייזיק שטיין האָט דערציילט, אַז מען אים אָנגעווויזן אויף צוויי פיינע, גוט דערצויגענע פריילינס, וואָס דער פאָטער איז געבליבן אין רוסלאַנד און די מוטער איז דאָ געשטאָרבן, און זיי זיינען געבליבן איינזאַם און ברויטלאָז. האָבן זיי שוין אַלץ פאַרקויפט פון שטוב, און ביי זיי איז געבליבן צו שטאַרבן צוזאַמען און ניט אָנצוקומען צו לחם חסד. געווייניגלעך האָט מען זיך משתדל געווען, אַז מען זאָל נעמען דערווייל אונטער־שטיצונג בתורת הלואה. אַזעלכע פאַלן זיינען געווען אָ סך.

דער ועד־הקהל (וואָס וועגן אים וועט דערציילט בפרטיות אין וויי־טערדיקן קאַפּיטל) און דער פרויען־קאָמיטעט וואָס ער האָט געשאַפן האָבן אָ סך אויפגעטאָן אויפן געביט פון העלפן די פאַרלאָזענע, די פאַראיינזאַמטע, די אומבאַהאָלפענע. באַזונדער פאַרשפרייט איז געווען די איידעלע פאָרם פון הילף — מתן בסתר. עס זיינען אויך אויפגעקומען חברות און אינסטיטוציעס וואָס האָבן געקעמפט קעגן דער פאַרטייערונג פון שפּייז־פּראָדוקטן, וואָס האָבן איינגעאָרדנט ביליקע און אומזיסטע קיכן און געהאָלפן לינדערן די הונגער־נויט. אָבער זיי זיינען ניט געווען בכוח זי אָפּצושאַפן. און אויב מען איז ניט דירעקט געשטאָרבן פון הונגער, האָט מען געהאָלטן אין צוהונגערן, און ניט דערעסן. דאָס האָט זיך שלעכט אָפּגערופן אויף דעם געזונט־צושטאַנד פון דער יידישער באַפעל־קערונג.

דער ועד־הקהל פלעגט פון צייט צו צייט דורך ספעציעלע דעלעגאַציעס צום דייטשן שטאָט־הויפּטמאַן שילדערן די קריטישע לאָגע פון גרויסע שיכטן אין דער באַפעלקערונג. עס פלעגט זיך צו מאָל איינגעבן אויסצופֿועלן עפּעס. אָבער דער שטאָט־הויפּטמאַן גופא האָט אויך ניט געקענט בייטן קיין סך. אַלץ איז געווען קאָנטראָלירט און פאַרמירט. מען האָט פשוט צוגעטיילט דער באַ־פעלקערונג ווינציקער ווי דעם מינימום.

יעדער מענטש פלעגט באַקומען פאַר זיין טעגלעכן געברויך אויף דער ברויט־ און גרינסן־קאָרטע: אַ האַלב פונט ברויט, אַ האַלב פונט קאָרטאָפל (נאָר אין גליקלעכע פאַלן) און 2 לויט גרינסן. אָבער טייל גרינסן זיינען געווען טייער און ניט פאַר יעדערן זיינען זיי געווען צוגענגלעך, אַפשיטאָ פלייש, וואָס איז געווען ווייניק, און זעלטן און זייער טייער.

דער אַריינפיר פון לעבנס־פּראָדוקטן, אפילו וואָס זיינען ניט אַריינגערעכנט אין די קאָרטן, איז געווען פאַרבאָטן אפילו אין די קלענסטע פּאָרציעס. די לעצטע צייט פון דער אָקופּאַציע איז די וואַך פאַרשטאַרקט געוואָרן ביי די אַריינגענג פון שטאָט, און מע פלעגט אָפּנעמען וואָס מען האָט נאָר געפונען ביי די אָרעמעלייט, וואָס האָבן געטראָגן פאַר דער דערנערונג פון זייערע פאַמיליעס פון די נאָענטע

דערפּער און שטעטלעך צו עטלעכע פונט קאַרטאָפּל, אַרבעס און אַנדערע לעבנס־מיטל.

ווי געזאָגט, איז די שטאָט געווען אָפּגעשניטן פון דער אַרומיקער סביבה. און אין שטאָט גופא זיינען אַלע פּראָדוקטן געווארן וויניקער, ווייל די דייטשישע מיליטער־לייט פלעגן אויפקויפן וואָס זיי האָבן נאָר געקאָנט, כדי צו שיקן שפּייז־פּעקלעך צו זייערע משפּחות אין דייטשלאַנד, וואָס האָט געליטן פון דער בלאָקאַדע פון די אַליאירטע און ניט געהאָט גענוג שפּייז. פלעגט ביאַליסטאָק כסדר אויסגעפּומפּט ווערן פון שפּייז.

האָט זיך באַקומען, אַז די שטאָט ביאַליסטאָק האָט געליטן מער ווי די גאַנצע אַרומיקע סביבה, וואו שפּייז איז געווען לפּי־ערך ביליקער און צוגענגלעכער ווי אין שטאָט. חוץ דעם האָט כסדר געהאַלטן אין איין פאַרערגערן זיך די קוואַליטעט פון ברויט וואָס מען האָט באַקומען אויף די שפּייז־קאַרטן. מען האָט צוגעמישט אַלץ מער און מער ביליקערע און ערגערע פּראָדוקטן צו מעל. דער פּראָצענט קלייען אין ברויט איז אַלץ געשטיגן.

עס איז געווען אויך ברויט אָן קאַרטן. אָבער אַזאַ מין ברויט האָט געקאָסט ביז 1.40 מאַרק אַ פונט. האָבן אַרעמערע זיך ניט געקענט פאַרגינען אַזאַ לוקסוס.

ד. די שטאַרביקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אָקופּאַציע־צייט

ווי ווייט עס איז געווען קאַטאַסטראָפאַל דער עקאָנאָמישער צושטאַנד און די באַשפּייזונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ביאַליסטאָק אין דער גאַנצער אָקופּאַציע־צייט, באַווייזט די סטאַטיסטיק פון דער שטאַרביקייט, וואָס האָט זיך שטאַרק פאַרגרעסערט אין דער צייט ביי יידן.

פאַר דער מלחמה, איז די דורכשניטלעכע יערלעכע צאָל טויטפאַלן ביי ביאַליסטאָקער יידן געווען 572, בעת עס זיינען געווען אָן ערך 63,000 יידן אין שטאָט. אָבער די שטאַרביקייט האָט אָנגעהויבן צו שטייגן גלייך מיט דעם אָנהייב פון דער אָקופּאַציע־צייט, דאָס הייסט פון האַרבסט 1915, און האָט דערגרייכט אַ געוואַלדיקע הייך אין 1917 און 1918. די יידישע באַפעלקערונג איז געווען אָן ערך 38,000, אין 1915 זיינען געווען 818 טויטפאַלן; אין 1916 — 863, אין 1917 — 1263, אין 1918 — 965.

אַזוי אַרום איז די שטאַרביקייט כמעט פאַרדרייפאַכט געוואָרן. די אָפּטע סיבה פון טויט איז געווען די שטענדיקע באַגלייטערין פון דלות — שווינדזוכט. שוי־דערלעך האָט זיך פאַרגרעסערט די שטאַרביקייט פון שווינדזוכט ביי די ביאַליס־טאָקער יידן; אין 1915 — 46 געשטאַרבענע פון שווינדזוכט, ד״ה 5.6 פּראָצענט; אין 1916 — 81, ד״ה 9.4 פּראָצענט, אין 1917 — 174, ד״ה 13.8 פּראָצענט, אין 1918 — 213, ד״ה 22.1 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל געשטאַרבענע.

ווי מען זעט, האָט אין דעם לעצטן מלחמה־יאָר די צאָל געשטאַרבענע פון שווינדזוכט אויסגעמאַכט כמעט אַ פערטל פון אַלע טויטפאַלן. אין דער שלום־צייט

איז דער פּראָצענט פון גשטאָרבענע פון טובערקולאָז ביי דער יידישער באָפעל־קערונג פון ביאַליסטאָק געווען נאָר 6.4 פּראָצענט. די מלחמה האָט אים אַרויפ־געטריבן, ווי מיר זעען, כמעט אויף 4 מאָל אַזוי פיל.

איבער דעם עקאָנאָמישן קריזיס און דעם סיסטעמאַטישן ניט דערעסן האָט אין דער מלחמה־צייט גוואַלדיק געשטיגן אויך די שטאַרביקייט פון אויסצערונג ד״ה פון דער אַלגעמיינער אָפּשוואָכונג, מיט אַנדערע ווערטער די שטאַרביקייט פון האַלב הונגערן. דאָ זעען מיר פּאָר זיך ממש אַ מוראדיק בילד. פון אויסצערונג זיי־נען געשטאָרבן: אין 1914 — 87 נפשות, אין 1915 — 129, אין 1916 — 177, אין 1917 — 287 נפשות און אין 1918 — 124 נפשות.

אין דורכשניט איז די צאָל טויט־פאַלן פון אויסצערונג געווען 136 אַ יאָר (פון שווינדזוכט 122).

די אויספאָרשונג פון שטאַרביקייט לויט פאַרשיידענע עלטער־גרופּעס האָט באַווּיזן, אז אין דער מלחמה־צייט האָט זיך באַזונדער פאַרגרעסערט די שטאַר־ביקייט ביי צוויי עלטער־גרופּעס — פון 16 ביז 40 יאָר און פון 50 ביז 60.

די באַיאָרנטע ביאַליסטאָקער יידן (50—60) זיינען אין דער מלחמה־צייט אָפּגעשטאָרבן אין אַ טאָפּלטער צאָל אין פאַרגלייך מיט די שלום־יאָרן. די פּאָר־גרעסערונג פון שטאַרביקייט ביי יונגע מענטשן (21—30 יאָר) איז אויך געווען שטאַרקער ווי די אַלגעמיינע פאַרגרעסערונג פון דער שטאַרביקייט. דאָס דער־קלערט זיך מיט דעם, וואָס די יוגנט איז מחמת שוועכער אַרבעט, ביי אַ שלעכטער דערנערונג, זייער מסוגל געווען צו קראַנקייטן, וואָס האָבן געפּירט צום טויט. אַזוי אַרום זיינען געשטאָרבן אין ביאַליסטאָק אין דער מלחמה־צייט הונדערטער פון יונגן יידישן דור. אויך אַ סך פון דעם עלטערן דור זיינען געשטאָרבן פּאָר דער צייט. דער טויט האָט אַוועקגעריסן אויף אייביק גראָד די וואָס האָבן נאָך גע־קענט זיין נוצלעך דורך זייער לעבנסקראָפט און לעבנס־טעטיקייט[6].

דער נאָטירלעכער צוואוקס פון דער ביאַליסטאָקער באַפעלקערונג אין דער פּאָר־מלחמה־צייט איז געווען קרוב 400 אַ יאָר, ד״ה עס זיינען געבוירן געוואָרן אין יעדער יאָר מיט 400 נפשות מער ווי עס זיינען געשטאָרבן. אָבער אין דער מלחמה־צייט איז די דורכשניטלעכע צאָל געבוירענע געווען נאָר 582 און פון געשטאָרבענע 895, ד״ה אויף 100 געבורט־פאַלן זיינען געווען 162 טויט־פאַלן. פּאָר די 5 טרויעריקע יאָרן (1914—1918) איז ניט נאָר פאַרשוואונדן דער גאַנצער צוואוקס פון דער ביאַליסטאָקער באַפעלקערונג, נאָר עס האָט זיך פאַרקלענערט

---

6. איין זאַך האָט אָבער אַרויסגעוויזן צום בעסערן: די שטאַרביקייט פון מאָגן־קראַנקייטן האָט זיך פאַרקלענערט אין דער מלחמה־צייט. בעת פּאָר דער מלחמה איז געווען די צאָל געשטאָרבענע אויף פאַרשיידענע מאָגן־קראַנקייטן 9.8 פּראָצ. פון אַלע טויטפאַלן, איז דער פּראָ־צענט געפאַלן אויף 6%. דאָס אייגענע האָט באַווּיזן די סטאַטיסטיק אין ווילנע. ווי מיר האָט גע־זאָגט דער היגער דאָקטאָר זימאָן, האָט די אָקופאַציע־צייט, וועו עס איז געווען אַ דוחק אין שמאַלץ און פעטס, באַווּיזן, אַז פעטס איז שעדלעך פּאָר צוקער־קראַנקייטן: אין דער אָקופאַציע־צייט, וועו עס האָט געפעלט שמאַלץ און פעטס, האָט זיך פאַרקלענערט די צאָל צוקער־קראַנקע.

די צאָל יידן פון פּריערדיקן באַשטאַנד צוליב דעם חורבן וואָס הונגער און נויט האָבן אָנגעמאַכט צווישן דער יידישער באָפעלקערונג[7].

ה. די שטרענגע פּאַראַרדענונגען פון דער אָקופּאַציע־מאַכט

די אָקופּאַציע־מאַכט אין ביאַליסטאָק האָט צוגענומען די גאַנצע מיליטער־פּעאיקע יוגנט, דערונטער שוין פּאַמיליע־פּאַטערס, און האָט זיי אַוועקגעשיקט אין געפאַנגען־לאָגער אויף דער גאַנצער מלחמה־צייט.

אויך די איבעריקע יונגעלייט, וואָס זיינען געבליבן אין שטאָט, האָט די מאַכט, אין אָנהייב יעדן שבת און שפּעטער איין מאָל אין אַ חודש, קאָנטראָלירט און אונטערזוכט זייער קערפּערלעכן צושטאַנד אויף אַ ווילדן מיליטערישן אופן. עס איז רעכט געווען זיי צו לאָזן זיך אויסטאָן האַלב נאַקעט און אַזוי צו שטיין אויפן פּאָליציי־הויף אין אַ גרויסן פראָסט און דאַרט צו מאַכן דעם קאָנטראָל און די קערפּערלעכע אונטערזוכונג דורך אַ ווילדן אָפּיציר. דאָס איז געווען אַ געוויסער אָבערלייטענאַנט פּאָן פּלאַטאָוו, וואָס האָט זיך ניט געפּוילט צו דערלאַנגען אויך פּעטש די וואָס האָבן ניט גלייך געפּאָלגט זיינע באַפעלן.

איך האָב זיך וועגן דעם געקלאָגט פאַרן שטאָט־הויפּטמאַן אין נאַמען פון ועד הקהל, ער זאָל זיך וועגדן וועגן דעם צו דער העכערער מיליטער־מאַכט, וואָס צו איר האָבן מיר קיין צוטריט ניט געהאַט, האָט ער מיר שפּעטער געגעבן אַ תשובה, אַז דער דאָזיקער אויבערלייטענאַנט איז פון די גרויסע מיוחסדיקע יונקערס, און ער קומט פון מלחמה־פּייער, וואו ער איז נערוועז געוואָרן, מוז מען אים מוחל זיין פאַר זיינע בייזע און שלעכטע קאַפּריזן.

די דייטשע מאַכט האָט פאַרנומען אַלע טייערע מעבל, וואָס זיינען פאַרבליבן אין די דירות און די שפּייכלערס פון די רייכע איינוואוינערס, וואָס זיינען אָפּ־געפאָרן קיין רוסלאַנד. זיי האָבן עס פאַרטיילט אין אַלע זייערע ביוראָען און קוואַר־טירן פון זייערע באַאַמטע און מיליטער־לייט. דאָס בעסערע האָבן זיי נאָך אַרויס־געפירט צו זיך קיין דייטשלאַנד, וואו זיי האָבן עס פאַרקויפט.

עס איז אַרויס אַ פאַראַרדענונג, אַז ביז אַ געוויסן טערמין זאָל מען אויסליפערן אַלע קופּערנע כלים, פון אַ טיר־קליאַמקע ביז אַ קופּערנער וואַנע, און מ׳האָט אויפגערוימט דאָס גאַנצע קופּער, וואָס האָט זיך געפונען אין שטאָט. מען האָט באַקומען דערפאַר שיינען, וואָס מען האָט פאַר זיי שפּעטער אויסגעצאָלט גראָשנס. די סאָלדאָטן האָבן געמאַכט הויז־זוכונגען אין דער גאַנצער שטאָט, און אַז מען האָט געפונען קופּער, האָט מען קאָנפיסקירט.

די באַציאונג פון דער אונטערשטער מאַכט, וואָס איז געלעגן אין די הענט פון באַאַמטע־סאָלדאָטן, איז געווען גראָב און באַליידיקנדיק. פאַרן מינדסטן ניט־אויספאָלגן האָט מען געשלאָגן.

---

7. זען הערמאַן פראַנק, סטאַטיסטיק פון דער באַוועגונג פון דער אידישער באָפעלקערונג פאַר 10 יאָר, 1909—1918, ביאַליסטאָק 1920, און אַן אויסצוג דערפון אין ביאַליסטאָקער שטימע, ניו־יאָרק, נומער 6 : „דער קלאָגעדיקער סך הכל". אָבער עס איז ביי אים ניט אָנגעגעבן גענוי אַרן די גרויסע צאָל יידן, וואָס זיינען געשטאַרבן דעמאָלט פון פלעקטיפוס.

אָבער ביסלעכווייז האָט די יידישע באַפעלקערונג, וואָס האָט אַדאָנק יידיש לייכט געקענט זיך פֿאַרשטענדיקן מיטן דייטש, מיט אים זיך אײַנגעלעבט. מען איז באַלד דערגאָנגען דעם סוד, אַז דער בייזער דייטשער סאָלדאָט אָדער אונטעראָפֿי־ציר, וואָס איז געווען דער פֿאָקטישער פֿאַרוואַלטער פון אַלע דייטשע מיליטעריש־ביוראָען און „שטעלעס", דער אויספֿירער פון אַלע פֿאַראָרדענונגען און קויפֿער און פֿאַרקויפֿער פון אַלע רוישטאָפֿן און פּראָדוקטן, — קען ווערן זייער מילד און נאָכגיביק דורך כאַבאַר. מען קען ביי אים מיט דעם מיטל אַלץ אויספֿועלן. איז שוין אַראָפּגעפֿאַלן די מורא פֿאַר אים, און צוקוקנדיק זיך ווי די מיליטער־מאַכט רויבט, גנבעט, גזלט און טרעט מיט די פֿיס דעם יושר און געזעץ, האָט יעדערער זיך געזומען ראַטעווען דורך געבן כאַבאַר.

אויך צו דער העכערער מאַכט האָט מען באַקומען אַן אויסגעטראָטענעם וועג דורך דער פֿאַרמיטלונג פון בעלי־בתישע מיידלעך, וואָס מע פלעגט זיי אָנרופן אין שטאָט „צוקער־פּושקעס". פֿאַר זיי זיינען געווען אָפֿן אַלע טירן אוּן אַלע הערצער פון די ערנסטע, בייזע, שטאָלצע, גרויסע באַאַמטע. זיי האָבן לייכט באַ־קומען אַלע נייטיקע „פּאַסיר"־אוּן אײַנפֿיר־שיינען אוּן אויך אַלע נייטיקע שפּיז־פּראָדוקטן אויף צו פֿאַרקויפֿן דער יידישער באַפֿעלקערונג. זיי זיינען אויך געווען די הויפּט־שמוגלערינס. דורך זיי אוּן דורך זייערע איבערגעגעבענע באַאַמטע איז דער שמוגל שטאַרק געווען פֿאַרשפּרייט אין שטאָט. אויך זיינען זיי געווען די לי־פּעראַנטן פון אַלע נייטיקע זאַכן פֿאַר די ביוראָען פון דער מיליטערישער אוּן אַר־טיקער ציווילער מאַכט.

אויף דער חתונה פון אַזאַ „צוקער־פּושקע", וואָס איז רייך געוואָרן אוּן האָט חתונה גע־האָט מיט אַ היגן בעלי־בתישן סוחרישן בחור, האָט זיך משמח געווען דער שטאָטהויפּטמאַן מיט אַלע זיינע גרעסערע באַאַמטע.

די דאָזיקע „צוקער־פּושקעס", זיינען ניט אַלע געווען צעלאָזענע. עס האָבן זיך געפֿונען צווישן זיי אַזעלכע וואָס האָבן נאָר אויסגענוצט די שוואָכקייט פון די מיליטער־לייט, וואָס דערווייטערט פון זייערע פֿאַמיליעס, האָבן זיי דאָ געזוכט גלעזגנהייטן צו פֿאַרברענגען אין אַ פֿאַמיליע אוּן אין פֿרויען־געזעלשאַפֿט. צו אַ טייל פּיינע יידישע הייזער האָבן זיי קיין צוטריט ניט באַקומען, האָבן זיי דאָס געזוכט אין די קלענערע בעלי־בתישע הייזער. אפֿילו די יידיש־דייטשע מיליטער־לייט אוּן באַאַמטע, צווישן זיי אַרטאַדאָקסן, האָבן זיך ניט אונטערשיידן אין דעם פונ די אי־בעריקע דייטשן. אפֿילו די אַרטאַדאָקסישע פעלדראַבינערס האָבן גיכער געוואָלט פֿאַרברענגען אין אַ דאַמען־געזעלשאַפֿט ווי מיט די מיטגלידער פון ועד הקהל.

די אָקופּאַציע־מאַכט האָט ניט בלויז צוגעטיילט דעם ביסן אין מויל, זי האָט ניט בלויז קאָנטראָלירט (אָדער ריכטיקער — געוואָלט קאָנטראָלירן) דאָס גאַנצע עקאָנאָמישע לעבן. זי האָט אויך געהאַט אַן אויג אויפֿן גייסטיקן לעבן. דער עיקר האָט זי געזאָרגט וועגן דעם, אַז קיין שום ידיעות און נייסן זאָלן ניט דערגיין וואָס דער דייטשער מאַכט שמעקן זיי ניט. זי האָט אויך ניט דערלאָזן קיין שום פּריי קאָמענטירן נייס. די גאַנצע צייט איז געווען פֿאַרוועלט אַרויסצוגעבן אַן אייגענע צייטונג.

אפֿילו אַריינפֿירן־ צייטונגען פון אַנדערע ערטער וואָס זיינען אויך געווען

אונטערן דייטש האָט מען אויך ניט געטאָרט. די גאַנצע צייט איז געווען פאַרוועלט אַרייַנצופירן צייטונגען פון וואַרשע.

די איינציקע צייטונג איז געווען אַרויסגעגעבן פון דער דייטשער מאַכט גופא. זי איז געווען אויף דייטש, אָבער געהאַט אויך אַ יידישע אויסערזעצונג. דער יידישער נוסח פון דער אָפיציעלער צייטונג האָט געהייסן ביאַליסטאָקער צייטונג[8]. אין אָט דער אָפיציעלער צייטונג זיינען פאַרעפנטלעכט געווארן אַלע רעגירונגס־פאַראָרדענונגען, און עס איז געגעבן געווארן אַ צוגעפאַסטער פאַליטישער איבערזיכט. עס זיינען געווען אַ ביסל צוגעפוצטע אַרטיקע ידיעות, און פון צייט צו צייט אויך אַ ביסל „אַרטסקונדע" צו דערוועקן דייטש־פאַטריאָטיזם, צו באַווייזן, למשל, די דייטשע השפּעה אויף ביאַליסטאָק און איר אינדוסטריע.

ו. געשעפטן אין דער מלחמה־צייט

גלייכצייטיק מיט אירע דראַקאָנישע געזעצן און ווילדע פאַראָרדענונגען, האָט די דייטשע מאַכט זיך משתדל געווען צו פאַרשאַפן אַרבעט פאַר דער אָרעמער באַפעלקערונג. אַן אונטערשייד פון נאַציע און רעליגיע: אַרבעט אויף די שאַסייען, אויסצובעסערן די אַלטע און צו בויען נייע; ביי די טאַרטאַקן און געהילף־אויסאַרבעטונגען אין גיינאָווקע, וואו מען האָט באַאַרבעט דאָס געהילף, וואָס מען האָט אויסגעהאַקט פון די ביעלאָוויזשער וועלדער און אָפּגעשיקט קיין דייטשלאַנד, און אין אַנדערע גרויסע אונטערנעמונגען. יידישע אָרעמע־לייט האָט די מאַכט געשיקט אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד.

עס זיינען געווען יידן וואָס האָבן ניט בלויז זיך צוגעפאַסט צו די מלחמה־באַדינגונגען, נאָר האָבן פאַרשטאַנען און האָבן געהאַט די געלעגנהייט זי אויסצונוצן. עס זיינען געווען געציילטע וואָס האָבן זיך באמת אַרויפגעאַרבעט.

פריער פון אַלץ זיינען עס געווען די וואָס האָבן געהאַט האַנדלס־באַציאונגען מיטן דייטש. אַ פאָר יידן מילנערס זיינען נתעשר געווארן. דער דייטש האָט אין ביאַליסטאָק געגרינדעט אַ גרויסע מאַרמעלאַד־פאַבריק אויסצוארבעטן פאַרשיידענע פרוכטן־מאַרמעלאַד פאַרן מיליטער. האָבן צוויי אָרעמע יידישע יונגעלייט

8. איך האָב אָבגעגעבן אַ ביטע מיר צו דערלויבן אַרויסגעבן מיין צייטונג ביאַליסטאָקער טאָגעבלאַט, וואָס איז פאַרמאַכט געווארן אַ חודש פאַר דער אָקופּאַציע פון ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטשן, גלייך מיט אַלע יידישע צייטונגען. איך האָב אפילו שוין געהאַט אַרויסגעגעבן איין נומער מיט אַ דערלויבעניש פון דער אָרטיקער מאַכט, דורך דער השתדלות פון פעלד־רַאַבינער ד״ר ראָזענהאָק. אָבער דאָס איז תיכף פאַרווערט געווארן דורך דער העכערער מאַכט.

איידער די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן די ביאַליסטאָקער צייטונג, האָט מיך דער פרעסע־שעף געפרופן און האָט מיר פאָרגעלייגט צו ווערן איר איבערזעצער. האָב איך אים דערקלערט: אַזוי ווי איך בין באַקאַנט אויך ווי אַ העברעאישער געלערנטער, וועט מיין אָנגעמען אַן אַמט בייַ דער אָקופּאַציע־מאַכט ניט פאַרבייגיין אומבאַקאַנט און בייַ דער רוסישער רעגירונג וועל איך פאַררעכנט ווערן ווי אַ פאָליטישער פאַרברעכער. האָט ער מיר געענטפערט, אַז ער גייט אַריין אין מיין לאָגע און ער איז מיט מיר איינשטימיק.

צוגעשטעלט אַהין פון דער גאַנצער סביבה די נייטיקע פרוכטן. זיינען זיי פון דעם גאַנץ רייך געווארן. עס זיינען געווען מערערע אַזעלכע פאַלן. די אַלע האָט מען אָנגערופן מלחמה־גבירים. עס זיינען געווען אַן ערך אַזעלכע 90 גבירים אין שטאָט, וואָס דער גרעסטער טייל פון זיי זיינען אין משך פון עטלעכע יאָר נאָך דער מלחמה אַראָפּ פון זייער גבירישקייט.

דער גרויס־האַנדל האָט אין דער צייט פון דער מלחמה זיך אָפּגעשטעלט אין גאַנצן, אויך אַלע באַנק־געשעפטן. אָבער דער יידישער קליינהאַנדל האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט אין דער אָקופּאַציע־צייט. ניט געקוקט אויף אַלע שטרענגע פאַר־אָרדענונגען אָפּצושליסן ביאַליסטאָק פון איר גאַנצער סביבה, איז ביאַליסטאָקער קליינהאַנדל געשטאַנען מיט דער אַרומיקער סביבה אין שטענדיקן קאָנטאַקט דורכן משא ומתן פון קויפן און פאַרקויפן אַלע נייטיקע שפּייז־פּראָדוקטן, מאַ־נופאַקטור־סחורה, קאָנפעקציע, גאַלאַנטעריי און אַלע איבעריקע פּראָדוקטן. אפילו די מיליטער־לייט פלעגן קויפן ביי יידישע הענדלערס אַלע זייערע הצטרכותן, וואָס זיי פלעגן זיי ניט באַקומען אין זייערע קראָמען. מען פלעגט ברענגען פון וואַרשע אַלע סחורות מיט פורן; איבערן בוג האָט מען די סחורות געפירט מיט שיפלעך, וויייל די בריקן האָבן די רוסן אויפגעריסן פאַר זייער אָפּטרעטן. מען פלעגט שיקן סחורות פון דאַנען מיט פורן אפילו קיין ווילנע און שאַוול.

אמת, דער קליינהאַנדל איז אין זייער אַ גרויסער מאָס געווען אַ שמוגל־האַנדל. אָבער ווער האָט געהאַט די מעגלעכקייט זיך אָפּצוזאָגן פון אַזאַ האַנדל און זיין איבערקלייבעריש, וועו די נויט און די שטרענגע דייטשישע פאַראָרדענונגען האָבן געטריבן צום שמוגל! האָט מען געמוזט אָנקומען צו מאָכן שותפות מיט דייטשישע באַאַמטע, אונטערצוקויפן דייטשישע סאָלדאַטן, אויסנוצן די מיידלעך וואָס זיינען געווען באַפריינדעט מיט די דייטשן. דאָס לעבן האָט געצוואונגען צו גיין אויף אומוועגן, וויייל אויף אַלע גלייכע וועגן זיינען געשטאַנען אָקופּאַנטן מיט געווער אין די הענט.

אַ סך אַרטיקלען האָבן אויסגעפעלט ניט נאָר אין ביאַליסטאָק, נאָר אומעטום אונטער די דייטשן, און אויך אין דייטשלאַנד גופא. די מלחמה־יאָרן איז געווען די צייט, וועו די דייטשן האָבן גאַנץ קונציק אויסגעאַרבעט פאַרשיידענע ערזאַץ־אַרטיקלען. אַלץ איז געווען ערזאַץ.

אָט די תורה איז אַריבער אויך צו ביאַליסטאָקער יידן. דאָ האָט מען אָנ־געהויבן אויסצואַרבעטן ערזאַץ־שטריק און ערזאַץ־שפּאָגאַטן און נאָך אַזעלכע זאַכן וואָס אַנשטאָט זיי צו מאַכן פון פלאַקס, האָט מען זיי געמאַכט גאָר פון פאַפּיר.

ז. די יידישע טעקסטיל־אינדוסטריע אין דער אָקופּאַציע־צייט

רעקוויזיציעס

די מלחמה האָט געמאַכט אַ סוף צו דעם טייל טעקסטיל־אינדוסטריע וואָס איז געלעגן אין די הענט פון די דייטשע פאַבריקאַנטן. די באַרימטע, די רייכסטע און

גרעסטע פאַבריק פון דער גאַנצער געגנט, די מאַעסישע, איז פאַרברענט און צע־
שטערט געוואָרן און זי איז מער צו קיין תקומה ניט געקומען. נאָך דער מלחמה האָט
די פּוילישע רעגירונג וואָס האָט אָפּגעקויפט די הויפן מיט די בנינים דאָ אויפ־
געשטעלט אַ — משוגעים־הויז. געבליבן אומבאַרירט איז נאָר די פּליוש־פאַבריק
פון בעקער. דאָס איז פאַרבליבן פון דער גאַנצער אַמאָליקער טעקסטיל־אינ־
דוסטריע וואָס איז געווען אין דייטשישע הענט. פריער האָבן זי יידן פאַר־קאָנ־
קורירט און דערנאָך האָט דעם אמתן טויטקלאַפּ געגעבן די מלחמה.

אָבער די יידישע טעקסטיל־אינדוסטריע איז ניט צעשטערט געוואָרן פון דער
מלחמה. זי האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר פּעאיק צו עקסיסטירן אפילו אין דער
אָקופּאַציע־צייט. עס מוז גאָר פאַרצייכנט ווערן דער קוריאָז אַז אין געוויסע פּרטים
האָט די אָקופּאַציע־מאַכט געהאָלפן דער יידישער טעקסטיל־אינדוסטריע.

דאָס אָבער האָט זיך אַרויסגעשטעלט שפּעטער. די ערשטע האַנדלונגען פון
דער אָקופּאַציע־מאַכט זיינען ניט געווען קיין פריינדלעכע.

ווי נאָר די דייטשישע מיליטער־מאַכט איז אַריין קיין ביאַליסטאָק, האָט זי
באַלד די ערשטע טעג אַרויסגעגעבן אַ מעלדונג, אַז אַלע פאַבריקאַנטן און סוחרים
זאָלן אין פאַרלויף פון דריי טעג אָפּגעבן, לויט געוויסע פאַרמאַליטעטן דער דייטשער
מאַכט, אַלע רויע און פאַרטיקע שטאָפן, וואָס געפינען זיך בייַ זיי: וואָל, קונסטוואָל,
גאָרן, רויע און פאַרטיקע סחורות. פאַרן ניט דורכפירן די פאַראָרדענונג קריגט
מען גרויסע געלטשטראָפן און געפענגעניש. עס איז געפאַלן אַ מורא אויף אַלע,
און מען האָט אַלץ אָפּגעגעבן.

די דייטשן האָבן צוגענומען אַלע רויע און פאַרטיקע שטאָפן און אָפּגעשיקט
קיין דייטשלאַנד. פאַר פאַרטיקע סחורה קאָסטאָר, וואָס איז דער מאַכט געפּעלן גע־
וואָרן, האָט מען גלייך אויסגעצאָלט צו 3,30 אַ מעטער. פאַר דעקעס צו 8—10
מאַרק פאַר אַ דעקע פון אן ערך 2 מעטער (1,95). פאַר אַלע צוגענומענע רוי־
שטאָפן האָט מען באַקומען רעקווייזיר־שיינען, וואָס געצאָלט פאַר זיי האָט מען
שפּעטער, אין יאָר 1918, לויט אַן אַנדער אָפּשאַצונג. אָבער די דייטשע מאַכט האָט
אויף דעם חשבון געגעבן אַוואַנסן.

אין עטלעכע טעג אַרום איז געקומען אַ דייטשער אָפּיציר צום ערשטן אין
טריליגס פאַבריק און האָט אָפּגעשריבן דעם קעסל, וואָס איז גראָד געבליבן ניט
אויפגעריסן פון דער אָפּטרעטנדיקער רוסישער מאַכט, און אויך די מאשינען און
האָט אַרויסגענומען אַ פאַרפּליכטונגס־שיין בייַ דעם פאַבריק־פאַראוואַלטער יצחק
באַצער (טריליג איז געווען אָפּגעפאָרן אין רוסלאַנד) ניט צו רירן זי פון אָרט.

י. באַצער איז גלייך געגאַנגען צום הויפטמאַן הילגער, דעם דייטשן פאַר־
וואַלטער פון דער רוישטאָף־שטעלע, בייַ אים צו בעטן, אַז ער זאָל דעם קעסל מיט
די מאַשינען ניט צוגענמען, ווייל די פאַבריק באַשעפטיקט 400 אַרבעטער. האָט דער
הויפטמאַן הילגער דערויף איינגעשטימט, אָבער מיטן באַדינג אַז די פאַבריק זאָל
אַרבעטן נאָר פאַר דייטשער מיליטער־מאַכט לויט באַשטעלונג. אויף דעם איז י.
באַצער איינגעגאַנגען, ניט מורא האָבנדיק פאַר דער גרויסער שטראָף, וואָס ער
קען באַקומען שפּעטער פון די צוריקקומענדיקע רוסן.

הויפטמאַן הילגער האָט אים טאַקע באַלד אַרויסגעגעבן אַ באַשטעלונג אויף אויסצוארבעטן קאַסטאָר.

די גאַנצע אינדוסטריע קריגט באַשטעלונגען

נאָך אים זיינען געקומען די איבעריקע יידישע פאַבריקאַנטן, וואָס זיינען געבליבן אויפן אָרט, און אַלע האָבן באַקומען באַשטעלונגען. די אַוואַנסן אויף די צוגענומענע רויע פראָדוקטן און דאָס אויסגעצאָלטע געלט פאַר די פאַרטיקע סחורות זיינען געווען דער גרונט־קאַפּיטאַל אויף פאָרצוזעצן די אַרבעט אין די פאַבריקן. די דייטשע מיליטער־מאַכט האָט געגעבן באַשטעלונגען און גלייכצייטיק האָט זי געליפערט צו מעסיקע פרייזן אַלע נייטיקע רוישטאָפן, ווי אַלע מינים שמאַטעס, באַוול אויף קעטעס, אָלעאין, זייף, פּאַראָקסאל, סאָדע צו דער וועשעריי און אפּרעטור און קראָצן צו די שפּינעריייען.

די אויפגעריסענע קעסלען האָט די אָקופּאַציע־מאַכט דורך אירע און אָרטיקע מעכאַניקערס פאַרריכט. זי האָט צוגעבראַכט די אַרויסגענומענע טיילן פון די מאַשינען אָדער זיי צוגעארבעט אין אירע מעכאַנישע וואַרשטאַטן. זי האָט אויך געבראַכט דאַמף־מאַשינען און לאָקאָמאָבילן פון אַנדערע אָקופּירטע ערטער.

דער אויספירער פון די אַלע זאַכן איז געווען אויבערלייטענאַנט ליפּקע, וואָס איז געווען דער פאַקטישער אָנפירער פון דער היגער פאַבריקאַציע. ער איז אַליין געווען אַ גרויסער טעקסטיל־פאַבריקאַנט אין דייטשלאַנד און אַ גרויסער פאַכמאַן. אין יאָר 1917 איז אים צוגעגעבן געווארן צו הילף אַ יידיש־דייטשער אינדוסטריע־לער — אפּיציר אַלטמאַן.

פון די גרעסערע יידישע פאַבריקן זיינען אַוועקגעאַנגען אין באַטריב: צ. נאָוויק און זין, י. טרילינג און זון, דוד הובינסקי און זון, פּאַרעצקי־גאָווענסקי (וואַשליקאָווע), איסר שפּירא, ש. ציטראָן (סופּראַסלע), איטשע־מאיר סאָקאָל, סאָקאָל־זילבערפּעניג, פיליפּ־זילבערבלאַט (ביז דער שרפה 1917), חיים גערץ (הערבסט), משה גאָטליב, שלאָכטער (וויעטשאָרעק), משה זילבערט (פלאָקערטס פאַבריקן), פרייסמאַן (אַפּרעטור), יחיאל לונסקי (אפּרעטור, וואַשליקאָווע), משה גאָטליב און לייב סעגאל (ביי ראָזענבערג), חוץ דעם 10—15 קלענערע לוין־וועבערייען. עס זיינען אַוועק אין באַטריב אַן ערך אַ דריטל פון דער יידישער ביאַליסטאָקער פאַבריקאַציע פון פאַר דער מלחמה.

די אַרבעט איז געגאַנגען נאָרמאַל, ווייל די אויסצאָלונגען זיינען געווען רעגו־לירט. אָבער די אַרבעטער זיינען געווען זייער געדריקט, די פרייזן פאַר אַרבעט זיינען געווען זייער ביליק, ווייל שטרייקן און פאָדערן העכערע פרייזן איז ביי דעם שטרענגן מיליטערישן רעזשים געווען אויסגעשלאָסן. אויך איז דער ווערט פון דער מטבע ניט געווען סטאַביל, ווייל איר קויפקראַפט איז געווען וואַקלדיק. צום ביישפּיל: פאַרקויפּנדיק היינט סחורה פאַר פיר מאַרק אַ מעטער, האָט מען דער־ביי פאַרדינט גוט, און אויף מאָרגן האָט די זעלביקע סחורה זיך אַליין געקאָסט אַ גרעסערן פרייז, ווייל די קויפסקראַפט פון דער מטבע פלעגט דערווייל שטאַרק

פֿאַלן איבער דעם שטייגן פון דעם פּריז פון די פּראָדוקטן. און אַז די פּאַבריקאַנטן האָבן פֿאַראַלעל ניט געהעכערט יעדער מאָל דעם אַרבעטלוין פון אַרבעטער, איז דער אַרבעטלוין ממילאָ אַלע מאָל פֿאַרקלענערט געוואָרן.

אָבער די דעמאָלטדיקע געדריקטע לאַגע פון די פּאַבריק־אַרבעטער צוליב דעם, וואָס די פּאַבריקאַנטן, באַנוצנדיק זיך מיטן כוח פון דער מיליטערישער מאַכט, האָבן זיי געקענט פריי עקספּלואָטירן, בלייבט אַ גרויסער, אַן אומפּאַרגעבלעכער פּאַרברעכן אויף די דעמאָלטדיקע יידישע פּאַבריקאַנטן: אליין זיינען זיי רייך געוואָרן פון זייערע אַרבעטער, און זייערע אַרבעטער האָבן זיי מוראדיק אונטערדריקט.

די הויפּט־סחורה — קאַסטאָר — פלעגט אויסגעאַרבעט ווערן פון די קעטעס פון צוועלף־באָוול, אָבער שפּעטער, איבער דוחק אין באָוול, האָט ביאַליסטאָק אַליין אָנגעהויבן צו שפּינען קעטע פון באָוול־שמאָטעס, מיט אַ קליינעם צומיש פון פלאַקס, און שוס פון קונסטוואָל, 3/4 שטרייעניקע גאַרן, מעלאַנזשירטע — מאַרנגע מיט קרעפּע־בונד.

די דערמאָנטע אָנפירערס פון דער פּאַבריקאַציע, וואָס די דייטשע מאַכט האָט באַשטימט, האָבן מיט זייער פּאַך־קענטעניש צוגעאָלפּן צו דער פּאַרביליקונג פון דער פּראָדוקציע. צום ביישפּיל, אַז עס האָט שפּעטער פּאַרפעלט פּראָדוקטן, האָבן זיי אנשטאָט סטעאַרין, זייף און פּאַראַפֿין זיך באַנוצט מיט ליים. אָבער פון דער צווייטער זייט האָבן די דייטשע פּאַכמענער באַוואונדערט, דאָס באַנוצן זיך אין ביאַליסטאָק מיט דער האָמער־וואַלקע, וואָס האָט געגעבן די מעגלעכקייט צו אַרבעטן אָנדערע סחורות, גאָר אָן כעמיקאַליען.

דער דייטש פלעגט אַלץ צושטעלן. אפילו פון סאָאַר־געביט און פון בעלגיע פלעגט ער ברענגען פון די דאָרטיקע פּאַבריקן וואָלקן מיט ניט־אויסגעוועבטע קעטעס, כדי זיי דאָ אויסצוועבן. ער האָט זיך שטאַרק געגייטיקט אין סחורה. האָט ער דעריבער צוגענומען וויפל מ׳האָט געליפערט. זיינען טאַקע די יידישע פּאַבריקאַנטן רייך געוואָרן.

אָקעגן זשע אין לאָדזש און איר ראַיאָן זיינען אין דער גאַנצער אָקופּאַציע־צייט געשטאַנען אַלע פּאַבריקן, איבער דער מורא פּאַרן צוריקקומען פון רוס, וואָס האָט געקענט משפּט׳ן די פּאַבריקאַנטן ווי פּאַררעטער. ביאַליסטאָק האָט לכתחילה צוליב דער זעלביקער שטאַרקער מורא עס אויך ניט געוואָלט טאָן. נאָר ביאַליסטאָק האָט דאָ געהאָט מער מזל ווי שכל. וויבאַלד דער אָנגעשטעלטער פון טריליגס פּאַבריק איז איינגעגאַנגען צו אַרבעטן פּאַר די אָקופּאַנטן, האָבן אים נאָכגעטאָן אַלע איבעריקע פּאַבריקאַנטן. זיי האָבן געהאָט פּאַר זיך אַ ברירה: 1) איינצושטימען צו אַרבעטן און דערמיט פּאַרהיטן, אַז דער דייטש זאָל תיכף ניט צונעמען זייערע קעסלען און מאַשינען און ניט פּאַרניכטן אויף אַ לענגערער צייט זייערע פּאַבריקאַציע־מעגלעכקייטן, נאָר פּאַרקערט — אַוועקצולאָזן זייערע פּאַבריקן און צו זיכערן זייערע מאָמענטאַנע עקסיסטענצן, 2) אָדער ניט איינשטימען און דערמיט צו פּאַרהיטן, אַז דער רוס, געווינענדיק די מלחמה און צוריק

באַקומענדיק די ממשלה אויף ביאַליסטאָק, זאָל זיי ניט קענען משפטן פאַר אַ פאַליטישן פאַרברעך. האָבן זיי באַשלאָסן וועגן דער צווייטער ברירה שפּעטער זאָרגן. און ווי עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, האָבן זיי גוט געטאָן, און די לאָדזשער פאַבריקאַנטן ווידער האָבן פאַר זיך זייער שלעכט געהאַנדלט.

עס איז געווען צו באַמערקן פון דער אַלגעמיינער באַציאונג פון דער דייטשער מאַכט צו דער היגער באַפעלקערונג, אַז זי רעכנט די גאַנצע געגנט צו אַנעקסירן ווי אַמאָל, סוף 18טן יאָרהונדערט, בעת קאָנגרעס־פוילן האָט זי ערעכנט אָפּצוגעבן פוילן. עס קען זיין אַז זי וואָלט דעריבער גאָר ניט געוואָלט אַרייַנגיין מיט קאָנגרעס־פוילן אין פאַבריקאַציע־פאַרבינדונגען ווי מיט ביאַליסטאָק. אויף געוויס קען מען דאָס ניט זאָגן. עס קען זיין, אַז ווען די לאָדזשער פאַבריקאַנטן וואָלטן אויך איינגעשטימט צו אַרבעטן לויט באַשטעלונג פאַר דער דייטשער מאַכט, וואָלט זי זיך באַצויגן צו זיי ווי צו די ביאַליסטאָקער פאַבריקאַנטן[9].

אייניר פון די דעמאָלטדיקע ביאַליסטאָקער פאַבריקאַנטן (משה גאָטליב) האָט באַקומען אַ דערלויבעניש פון דער דייטשער מאַכט צו קויפן אין לאָדזש פריער באַהאַלטענע און דערנאָך קאָנפיסקירטע קראָצן. האָט ער ביי דער געלעגנהייט געלאָזן דאָרט אין גאַנג עטלעכע רייסערייען און שפּינערייען און האָט דאָרט דרך אגב אויסגעאַרבעט עטלעכע הונדערט שטיק סחורה, וואָס ער האָט שפּעטער אַפּרעטירט אין ביאַליסטאָק. האָבן די לאָדזשער באַוואונדערט זיין געוואָגטקייט. ער האָט אויך געבראַכט פון דאָרט אַ סך באַהאַלטענע גאָרן. די ביאַליסטאָקער יידישע פאַבריקאַנטן האָבן דעמאָלט אינגעקוופט אין לאָדזש שפּינעריי־זאַצן און מעכאַנישע שטולן פאַר שפּאָט ביליקע פּרייזן, וויל זיי זיינען געשטאַנען אין לאָדזש אומבאַנוצט.

אַ סך פאַבריקאַנטן האָבן זיך באַנוצט מיט דער דערלויבעניש פון דער דייטשער מאַכט צו מאַכן פאַר דער רעגירונג אויך ציווילע סחורה, ניט דווקא קאַסטאָר. האָבן זיי ביי דער געלעגנהייט אויסגעאַרבעט גרויסע סכומען סחורה און האָבן עס פאַרקויפט אויף שמוגל קיין וואַרשע אוןווילנע פאַר גוטע פּרייזן. אָדער זיי האָבן די סחורה פאַרמויערט און באַהאַלטן פון דייטש, און שפּעטער נאָך דער מלחמה האָבן זיי די סחורה אַרויסגענומען און פאַרקויפט מיט גרויסן ריווח.

אין 1918 בלייבן נאָר פּריווילעגירטע פאַבריקאַנטן

אָבער אַנהייב 1918 איז געוואָרן אין דייטשלאַנד אַ גרויסער דוחק אויף רויע פּראָדוקטן, דערהויפט אויף שמאָטעס. חושד זייענדיק, אַז עס געפינען זיך צווישן די פאַבריקאַנטן אַזעלכע, וואָס פאַרקויפן פון די אויסגעאַרבעטע סחורה אומלעגאַל

9. די כוונה פון די דייטשן צו אַנעקסירן פאַר זיך די גאַנצע ביאַליסטאָקער געגנט איז קלאָר ניט נאָר פון דער באַציאונג צו דער טעקסטיל־אינדוסטריע אין ביאַליסטאָק, נאָר אויך פון פאַרשיידענע באַמערקונגען וואָס מען האָט געקענט הערן פון די מאַכט־האָבערס אין דער צייט פון דער מלחמה.

פאַר דער ציווילער באַפעלקערונג, האָט די דייטשע רעגירונג באַגרענעצט די פּאָ־ בריקאַציע אין ביאַליסטאָק נאָר פאַר אַ באַשטימטער צאָל פּאַרטרויטע פּאַברי־ קאַנטן ווי: צ. נאָוויק און זין, דוד הובינסקי און זין, א. טרילינג, איטשע מאיר סאָקאָל, סאָקאָל־זילבערפּעניג, ש. ציטראָן, איסר שפּירא, פּארעצקי־גאָוונסקי. משה גאָטליב און סילעצקי איז איבערגעגעבן געוואָרן די גאַנצע רייסעריי פאַר אַלע פּאַבריקאַנטן, און יחיאל לונסקיס אפּרעטור — די אַפּרעטירעריי. פאַר די דאָזיקע פּאַבריקאַנטן האָט דער דייטש געליפערט אַלע פּאַבריק־הצטרכות.

די דאָזיקע באַגרענצונג האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע פּאַרביטערונג און אויפ־ רעגונג ביי אַלע איבעריקע פּאַבריקאַנטן אויף די געציילטע פּריווילעגירטע. מע האָט געשריבן מעמאָראַנדומס און בקשות צו דער העכסטער מאַכט, דורך דער השתדלות פון ועד הקהל, וואָס איז געווען אָנגעזעצן ביי דער מאַכט. אָבער עס האָט גאָרניט געהאָלפן — די פּריווילעגירטע פּאַבריקאַנטן זיינען געבליבן אַליין ביז סוף אָקופּאַציע די ליפעראַנטן פון סחורה פאַר דער דייטשער מאַכט[10].

10. די ידיעות וועגן מצב פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע אין דער אָקופּאַציע־צייט האָב איך צו פאַרדאַנקען משה גאָטליבן.

קאַפּיטל נײַן

יידישע געזעלשאַפטלעכקייט אין די מלחמה־יאָרן

א. די קאָאָפּעראַטיוון אָדער קאָנסום־פאַראיינען

מיר האָבן שוין דערמאָנט אז די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט אין ביאַליס־טאָק איז אַרעם געוואָרן אין מענטשן אין דער צייט פון מלחמה. אַ סך אינטעלי־גענטע כוחות זיינען זיך צעלאָפן. אָבער פון דער אַנדערער זייט האָט די נויט און די ספּעציעלע מלחמה־לאַגע געצוואונגען די יידישע געזעלשאַפט זיך צו נעמען צו אַזעלכע טעטיקייטן וואָס זיינען פריער ניט געווען, ווייל די נויטוועניקייט אין זיי האָט זיך ניט געשפּירט אין אַזאַ גרויסער מאָס ווי אין די מלחמה־יאָרן.

מען האָט געמוזט זיך נעמען צו אַליין־הילף. דער פשוטער לעבנס־אינסטינקט האָט געטריבן צו דעם. זיינען אויפגעקומען און עס האָבן זיך אַנטוויקלט אַ כך אינ־סטיטוציעס פון אַליין־הילף. אַ באַוונדער כאַראַקטעריסטישע אינסטיטוציע פון דער מלחמה־צייט איז דער יידישער געברויכער־ און צום טייל אויך פּראָ־דוציר־קאָאָפּעראַטיוו. די קאָאָפּעראַטיוון זיינען אויפגעקומען ניט איבער אַ קלאָרן עקאָנאָמישן חשבון, נאָר אין דער ערשטער ריי איבער דעם מוז גלייך צו העלפן נויטבאַדערפטיקע און טאָקע זיך אַליין אויך צו העלפן. די קאָאָפּעראַטיוון זיינען אויפגעקומען אויף גיך, אָפט אָן די געהעריקע צוגרייטונגען און ניט גענוג סאָליד. דעריבער האָבן זיי געקענט אויך גרינג אונטערגיין. אָבער עס איז ניט געווען קיין צייט צו בויען סאָליד.

די הויפּט־כוונה איז געווען צו באַקעמפן דעם שמוגל, צו באַקעמפן די אויפגע־שרויפּטע פּרייזן, אויסצומיידן פאַרמיטלערס וואָס האָבן אויסגענוצט די סיטואַציע, אויך פּשוט צו באַזאָרגן פאַר די מיטגלידער די פּראָדוקטן וואָס זיי וואָלטן זיי ניט געקענט באַקומען אָן די קאָאָפּעראַטיוון. די גרינדונג פון די יידישע קאָאָפּעראַטיוון איז אַרויסגערופן געוואָרן, ווייל מען איז געוואָרן אָפּגעשלאָסן פון דער אַרומי־קער סביבה, וואָס האָט געליפערט אַלע נייטיקע שפּייז־פּראָדוקטן. עס איז אָנט־שטאַנען אַ הונגער־געפאָר צוליב דעם אויספּלן פון די דאָזיקע פּראָדוקטן, פון איין זייט, און פון דער צווייטער זייט איז צוגעקומען די שטאַרקע פאַרטייערונג דורך שפּעקולאַציע. האָבן זיך דעמאָלט אַרגאַניזירט קליינע גרופּעס און געזעל־שאַפטן, אויך ביי דער שול און בתי־מדרשים, וואָס זייער צוועק איז געווען דער עיקר צו פאַרשאַפן פאָר זייערע מיטגלידער די נייטיקע פּראָדוקטן פון דער ערשטער האָנט — ניט דורך קרעמערס, איבערקויפערס. ממילא האָט מען דערמיט מלחמה געהאַלטן קעגן דער שפּעקולאַציע און קעגן דער פאַרטייערונג דורך פאַר־מיטלערס און שפּייז־סוחרים. עקאָנאָמישע קאָאָפּעראַטיוון אין אייגנטלעכן זינען

זיינען זיי ניט געווען און זיי האָבן נאָר געבראַכט אַ פאַרבייגייענדיקן מאָמענטאַנעם נוצן. דעריבער זיינען זיי אַלע בטל געוואָרן, ווי עס איז נאָר אַריבער דער ערשטער פּחד פאַר דעם אייגנטלעכן הונגער, ווי מען האָט זיך מיט אים אינגעלעבט און האָלב־הונגערן איז געוואָרן אַ נאַטירלעכער צושטאַנד. געבליבן איז נאָר דער „צענטראַל קאָנסום־פאַראיין", וואָס האָט געהאַט אַ פעסטערן יסוד. ער איז געבליבן עקסיסטירן נאָך עטלעכע יאָר, ביזן פאַליאַק אין 1919.

דער צענטראַלער קאָנסום־פאַראיין

„דער צענטראַלער קאָנסום־פאַראיין" איז געגרינדעט געוואָרן אַנהייב אָקטאָבער 1915, דורך פאַרמעגלעכע מיטגלידער און פאַרשטייערס פון פרייע פראַפעסיעס. לויט זיין סטאַטוט האָבן די מיטגלידער אַרייגעצאָלט 10 רובל אַ פּיי און נאָך 15 רובל ווי אַן אַוואַנס אויפן אייגקויף פון פּראָדוקטן. זיין הויפּט־אויפגאַבע איז געווען אייגצושטעלן ריכטיקע מקחים אויף שפּייז און אַנדערע פּראָדוקטן. די צאָל פון זיינע מיטגלידער איז געווען 600.

די איבעריקע קאָנסום־פאַראיינען

דער „שול־קאָנסום־פאַראיין" איז געגרינדעט געוואָרן דורך די מתפּללים פון דער גרויסער שול. אין אים האָבן זיך אייגעשריבן בעלי־בתישע מיטגלידער פון די ראַיאָנען ניי־וועלט און גומיענער גאַס מיט אַ פּיי פון 10 רובל. די צאָל מיטגלידער איז געווען 450.

דער „פּעלד־גאַס־פאַראיין" האָט געהאַט פאַר מיטגלידער בעלי־בתישע מענטשן פון דער פעלד־גאַס (מאַזורס גאַס) און פון די אַרומיקע געסלעך. אַ פּיי האָט געקאָסט 5 רובל; די צאָל מיטגלידער — 380.

דער צווייטער קאָנסום־פאַראיין, מיט אַ פּיי פון 5 רובל

די צאָל מיטגלידער	350
בית שמואל (בית מדרש), מיט אַ פּיי פון 5 רובל, די צאָל מיטגלידער	260
לינת חולים, מיט אַ פּיי פון 5 רובל, די צאָל מיטגלידער	230
פּאָסט־גאַס־פאַראיין, מיט אַ פּיי פון 5 רובל, די צאָל מיטגלידער	220
בירגער־קאָנסום־פאַראיין מיט אַ פּיי פון 10 רובל, די צאָל מיטגלידער	210
לינת הצדק, מיט אַ פּיי פון 10 רובל, די צאָל מיטגלידער	220
רבי'ס־גאַס־פאַראיין, מיט אַ פּיי פון 5 ר', די צאָל מיטגלידער	170
שוסטער־פאַראיין, מיט אַ פּיי פון 5 רובל, די צאָל מיטגלידער	200
משניות־פאַראיין (בי"מ), מיט אַ פּיי פון 10 ר', די צאָל מיטגלידער	110
יחיאל נעכעס, מיט אַ פּיי פון 10 רובל, די צאָל מיטגלידער	100
עין יעקב, מיט אַ פּיי פון 5 רובל, די צאָל מיטגלידער	80
בית־מדרש ניימאַרק, מיט אַ פּיי פון 5 רובל, די צאָל מיטגלידער	50
פאַרווערטס (סטאַלער־פאַראיין), מיט אַ פּיי פון 5 רובל, די צאָל מיטגלידער	100

סך־הכל האָבן די אַלע קאָאָפּעראַטיוון אַרומגענומען 3730 מיטגלידער. רע־כענענדיק 5־6 פּערצאָן אויף אַ משפּחה, האָבן זיך אַזוי אָרום פּאַראייניקט אַן ערך 22 טויזנט איינוואוינערס, מער ווי אַ העלפט פון דער גאַנצער יידישער באָפּעל־קערונג! — אין קאָאָנסום־פּאַראיינען. אויך די קאָטויליישע און פּראָטעסטאַנטישע געמיינדעס זיינען געווען אָרגאַניזירט אין קאָאָנסום־פּאַראיינען. צוזאַמען איז דאָס געווען אַ גרויסע קראָפט אָפּצוהאַלטן די פּאַרטייִערונג פון די פּראָדוקטן, אויך צו פּאַרשאַפן פּראָדוקטן פון דער ערשטער האַנט.

די ביליקע קראָם פון יוגנט־פּאַראיין

צו זיי קען מען אויך רעכענען די ביליקע קראָם אין הקדש־בנין פון „יוגנט־פּאַראיין", וואָס האָט געמאַכט אין יאָר 1916 אַן אומזאַץ פון 141,463.80 מאַרק. די דאָזיקע קראָם, וואו די חברים האָבן געטאָן זייער אַרבעט אומזיסט, האָט באַ־דינט ניט בלויז די עטלעכע הונדערט חברים פון פּאַראיין, וואָס דאָס רוב פון זיי איז אויך געווען וווייניק אָדער גאָרניט באַמיטלט, נאָר אויך אַ גרויסע מאַסע אָרעמע און רעזערוויסטן־משפּחות. די קראָם האָט זיך געשטעלט זייער קליינע פּאַרדינסטן, ווי עס איז צו זען פון באַריכט פון יאָר 1916. די פּאַרוואַלטונג האָט זי געמוזט סובסידירן מיט אַ סומע פון 32. 3,056 מאַרק. נאָר אַ טייל געלט איז געבליבן ביי דער קראָם, הן אין מזומנים און הן אין אייגנעקויפטן אינוועַנטאַר[1].

אָבער ביסלעכווייז האָבן זיך אַלע קאָאָנסום־פּאַראיינען פּאַרמאַכט, די לעצטע צוויי זיינען געבליבן די צוויי וואָס האָבן זיך אָרגאַניזירט די ערשטע. אָבער אין אָנהייב 1918 האָט זיך דער שול־קאָאָנסום־פּאַראיין אויך פּאַרמאַכט, און עס איז געבליבן נאָר דער אייניציקער „צענטראַלער קאָאָנסום־פּאַראיין"[2].

די קאָאָפּעראַטיוו בעקערייַ

איינע פון די וויכטיקסטע טעטיקייטן פון „צענטראַלן קאָאָנסום־פּאַראיין" איז געווען דאָס גרינדן אויף ברעסטער גאַס (אין דער „נאָווי") אַן אייגענע בעקערייַ אויסצובאַקן פון מעל, וואָס דער פּאַראיין האָט באַקומען פון דעם שטאָט־הויפּטמאַן, אַ ריין, געזונט ברויט, ניט געמישט מיט קלייַען און אַנדערע סוראָגאַטן, ווי עס האָבן געטאָן די שטאָט־בעקערייַען. די איניציאַטיוו איז אַרויס נאָך אין מאַי 1916. דאָס ברויט האָט דער פּאַראיין פּאַרקויפט דער גאַנצער שטאָט, פּאַר מיטגלידער איז געווען מיט 1 פעניג ביליקער אויפן פונט. ער האָט געעפנט קראָמען אויף צו פּאַר־

---

1. זען ביאַליסטאָקער זאַמלהעפט, זז׳ 67—68.

2. וועגן די טעטיקייטן פון די אַלע פּאַראיינען און זייערע בודזשעטן זען אויספירלעך ביי ה. פּראַנק, דריי יאָר פון ביאַליסטאָקער קאָאָנסום־קאָאָפּעראַציע (1915—1918), ביאַליסטאָק, 1918; אויך פּסח קאָפּלאַן אין ביאַליסטאָקער זאַמלהעפט, זז׳ 70—76.

שפּעטער, אין 1919, זיינען געגרינדעט געוואָרן צוויי ציוניסטישע קאָאָפּעראַטיוון: אַ גרע־סערער — „אחדות", ראָג פילסודסקי און ראָג סענקעוויטשאַ, און „עזרא", אויף סוראַזער גאַס. אָבער זיי האָבן אויך עקסיסטירט נאָר אַ פּאָר יאָר.

קויפן דאָס ברויט אומעטום. עס האָבן געקויפט דאָס ברויט אַ סך פאַראיינען, אויך דער ועד הקהל פאַר זיינע אַנשטאַלטן און אַ לאַנגע צייט אויך דער קריסטלעכער קאָנסום־פאַראיין. די בעקעריי האָט אָפּגעהאַלטן די פאַרטייערונג און פאַרערגערונג פון דער ברויט־קוואַליטעט פון אַלע שטאַטישע בעקעריין. עס איז גאָר ניט אָפּצוּ־שאַצן די וויכטיקייט פון דער טעטיקייט אין אַ צייט, וועו דאָס ברויט איז געווען די הויפט־שפּייז פון דער באָפעלקערונג.

אויך האָט דער פאַראיין איינגעאָרדנט ביי זיך אַ מילך־פאַרם מיט די נייטיקע מאַשינעס צו ליפערן ריינע פוטער און קעז. דאָס האָט זיך אים גוט איינגעגעבן, אָבער דער אַלגעמיינער פאַרבאַט אַריינצופירן מילך פון דער סביבה האָט אים געצוואונגען אָפּצושטעלן די אונטערנעמונג.

ב. די ביליקע און אומזיסטע קיכן

די וויכטיקסטע אַנשטאַלטן צו באָקעמפן הונגער־נויט, אויפצוהאַלטן די נשמה ביי די אָרעמע יידישע שיכטן אין שטאָט, זיינען געווען די ביליקע און איבער־הויפט די אומזיסטע קיכן, וואָס זיינען געווען אין ביאַליסטאָק אין דער אָקו־פאַציע־צייט אין אַ געוגיקער צאָל און האָבן אויסגעשפּרייט זייער שוץ קעגן הונגער־נויט איבער אַלע פאַראָרעמטע יידישע שיכטן.

די פאָלקס־קיך

די פאָלקסקיך, דער אַלטער „תמחוי" פון דער יידישער קהילה פון די עלטסטע דורות, זי איז געווען אין דער אָקופאַציע־צייט די גרעסטע און וויכטיקסטע. דאָס איז געווען אין גאַנצן אַן אומזיסטע קיך, וואָס האָט אַרויסגעגעבן ביז 6,000 מיטאָגן אַ טאָג. זי איז געוואָרן אויסגעהאַלטן פון ועד הקהל און פון שטאָט־הויפטמאַן.

די שול־קיך

די שול־קיך איז געגרינדעט געוואָרן אויף נייַ־וועלט 21, ערב פסח, דעם 17טן אַפּריל 1916, דורכן שול־קאָנסום־פאַראיין פאַר געפאַלענע בעלי־בתים און יורדים, סוחרים, פאַבריקאַנטן, קאָמיסיאָנערן און בעלי־מלאכות מיט אייגענע וואַרשטאַטן. די ערשטע צייט האָט זי עקסיסטירט אויף די מיטלען פון שול־קאָנ־סום־פאַראיין.

ביים עפענען איז געווען די צאָל עסערס נאָר 135, אָבער אַרום דעם 31טן מאַי 1917 זיינען שוין טעגלעך אַרויסגעגעבן געוואָרן איבער 700 מיטאָגן. ביזן 1טן יוני זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן בסך הכל 81,800 אומזיסטע מיטאָגן און 28,900 צו 10 פעניג, מייסטנס אָן ברויט.

פאַר פסח תרע"ז האָט זיך די קיך אָפּגעריסן פון שול־קאָנסום־פאַראיין און איז געוואָרן זעלבשטענדיק. אירע הכנסות זיינען געווען פון אַפּריל 1916 ביז

1917 פון פאַרשיידענע סובסידיעס (שול־קאָנסום־פאַראיין, שטאָט־הויפטמאַן און ועד הקהל), פון נדבות און אַליין־באַשטייערונג, בס״ה 18,294.93 מאַרק.

די בירגער־קיך

די בירגער־קיך איז געעפנט געוואָרן דעם 3טן פעברואַר 1916 אין הויז פון בערמאַן, אויף פאַבריק־גאַס פאַר פאַבריקאַנטן, לוינקעטניקעס, קליינהענדלערס, הויז־באַזיצערס. ביזן 1טן יאַנואַר 1917 האָט זי אַרויסגעגעבן 80,834 מיטאָגן, דערפון 34,467 אומזיסטע. שפעטער האָט זיך מער ווי פאַרטאָפלט די צאָל מיטאָגן — פון 7,348 מיטאָגן אַ חודש אין 1916 זיינען געווען אין 1917 — 15,809 מיטאָגן. אירע הכנסות זיינען געווען פון ועד הקהל, פון פריוואַטע נדבות און פון פאַרווייַלונגען.

די לערער־קיך

אַן ערך 250 לערערס און מלמדים זיינען געבליבן אין דער אָקופאַציע־צייט כמעט אָן אַרבעט. די דייטשע פאָלקשולן און די אַנדערע נייע טיפּן שולן האָבן געשאַפן נייע יונגע לערערס, וואָס האָבן אַרויסגעשטופט די אַלטע פאַרמלחמה־לערערס. אויך די מלמדים, וואָס האָבן געלערנט מיט די פאַרמעגלעכע מיטל־קלאַס־קינדער, האָבן פאַרלוירן אַ גרויסן טייל פון זייערע תלמידים. איז אַזוי אַרום געווען גרויס די נויט ביי זיי. האָט דער לערער־פאַראיין געגרינדעט אַן אומזיסטע קיך, וואָס אין איר האָבן באַקומען מיטאָגן ביז 240 לערערס און מלמדים.

די קיך ביים לערער־פאַראיין איז געגרינדעט געוואָרן דעם 13טן יאַנואַר 1916. ביז אַפּריל 1917 זיינען אין דער קיך אַרויסגעגעבן געוואָרן 53,643 מיטאָגן. חוץ דעם האָט דער פאַראיין אַרגאַניזירט פאַר חברים דעם פאַרקויף פון שפּייז־פּראָדוקטן פאַר קאָסטפּרייז.

דער לערער־פאַראיין איז געווען דער ערשטער וואָס האָט איינגעאָרדנט נאָך אין ערשטן מלחמה־יאָר אַ קאָנסום־פאַראיין אויף אַ הלוואה פון 500 רובל, וואָס ער האָט באַקומען פון פּעטערבורג, און האָט געגרינדעט אַ קאָנסום־קראָם אויף גילדאָווע גאַס, הויז בראָדסקי. די קראָם האָט זיך געפירט מוסטערהאַפט, אָבער ביים אָפּטרעטן פון די רוסן זיינען אַוועק אויך די בעסטע עסקנים. זיינען די לערערס און מלמדים געבליבן אין אַ פאַרצווייפלטער לאָגע — דער לערער־קאָנסום־פאַראיין איז בטל געוואָרן.

די אַרבעטער־קיך

די אַרבעטער־קיך איז געגרינדעט געוואָרן דעם 21טן נאָוועמבער 1915 אויף אַ הלוואה פון 60 רובל ביי אַרבעטערינס. ביז יוני 1917 זיינען אין איר אַרויס־געגעבן געוואָרן בסך־הכל איבער 450 טויזנט מיטאָגן. אין גאַנצן אומזיסטע מיטאָגן איז ביי איר ניט געווען. די פריזן זיינען געווען: פון נאָוועמבער 1916 —

30 פעניג אַ מיטאָג (קאָסטפרייז) און 4 פעניג פאַר אַרבעטער. די קיך איז געווען אָפן אַלע טאָג, ניט אויסגעשלאָסן אויך שבתים און יום־טובים.

אין פרילינג 1916, ווען די לאָגע פון די אַרבעטער איז געווען באַזונדער קריטיש, פלעגט די קיך אַרויסגעבן ביז 1,300 מיטאָגן טעגלעך. ניט קענענדיק עס דורכפירן אין אייניציקן לאָקאַל (אין רבינס גאַס), האָט מען געעפנט אויף פעלד־גאַס אַן אָפּטיילונג, וואָס האָט עקסיסטירט פון פעברואַר ביז מאַי 1916.

די אַרבעטער־קיך איז געווען געשטיצט: א) דורך דער שטאָט־פאַרוואַלטונג (מיט פראָדוקטן), ב) דורכן ועד הקהל, ג) פון אָפּגעצאָלטע מיטאָגן, אַן ערך 1,300—1,400 מאַרק אַ חודש, ד) דורך אונטערנעמונגען פון דער פינאַנץ־קאָמיסיע. די אַרבעטער־קיך האָט אויך געהאַט אַן אייגן טיי־הויז מיט אַ לאָקאַל, וואו עס פלעגן דורכגעפירט ווערן פאַרווייילונגס־אָוונטן מיט געמישטע פּראָגראַמען.

די אינטעליגענטן־קיך

פאַר פּסח 1917 איז געעפנט געוואָרן די אינטעליגענטן־קיך דורך דעם קאָמיטעט פאַראייַן. אויפגעקליבן אַ סומע פון 1,500 מאַרק, האָט דער פאַראייַן ביי זיך געגרינדעט די קיך, וואו מען האָט געקראָגן אַ מיטאָג פאַר 1,25 מאַרק מיט פלייש. דער עודף פון דער קיך איז געגאַנגען אויף צו שטיצן דורך אומזיסטע מיטאָגן די אָרעמע חברים.

די קיך ביי דער תלמוד־תורה

די קיך ביי דער תלמוד־תורה האָט נאָך עקסיסטירט פאַר דער מלחמה און עקסיסטירט נאָך היינט[3] פאַר די אָרעמע קינדער פון דער תלמוד־תורה.

דער „יוגנט־פאַראייַן", וואָס וועגן אים וועט די רייד זיין שפּעטער, האָט אויך געהאַט אַ קיך פאַר קינדער[4].

ג. דער פרויען־קאָמיטעט

בראש פון די פילאַנטראָפישע אָנשטאָלטן איז געשטאַנען דער פרויען־קאָמיטעט, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן ווי אַן אָפּצווייג פון ועד הקהל. דער קאָמיטעט האָט זיך אָבער פון ועד הקהל אָפּגעריסן, לויט דער עצה פון זיינע קעגנער, און האָט זיך דערקלערט פאַר אַ זעלבשטענדיקער אינסטיטוציע מיט אַ פאַרצוויגטער טעטיקייט. דער פרויען־קאָמיטעט האָט געבראַכט פיל נוצן דער

3. [ד"ה אין 1935—36 — רעד'].

4. וועגן די קיכן זען: פּ. קאַפּלאַן „די געזעלשאַפטלעכקייט אין ביאַליסטאָק" אין ביאַליסטאָקער זאַמלהעפט, ביאַליסטאָק, 1917 (דרוק א. זבאר), זז' 78—87. דאָ איז אַלץ אויסגערעכנט נאָר ביז 1917, וועז פּ. קאַפּלאַן האָט געשריבן דעם דאָזיקן זייער וויכטיקן אַרטיקל, פון וואַנען איך האָב גענומען דעם מאַטעריאַל.

אַרעמער באַפעלקערונג. אויסער פון שטאָט־הויפטמאַן, לויט דער השתדלות פון ועד הקהל, איז ער אונטערשטיצט געוואָרן אויך פון די דייטשע פעלד־ראַבינערס (וויי ד״ר ווינטער, ד״ר ראָזענהאַק און ד״ר לעווי) מיט עצות און מיט געלט פון באַזונדערע דייטש־יידישע מקורים.

די הילף פאַר רעזערוויסטקעס און אַרעמע פאַמיליעס

דער ערשטער, דער אייגנטלעכער צוועק פון פרויען־קאָמיטעט איז געווען צו פאַרטיילן הילף צווישן די רעזערוויסטקעס (פרויען פון סאָלדאַטן אין רעזערוו) און אַנדערע אַרעמע פאַמיליעס. דאָס געלט וואָס דער פרויען־קאָמיטעט האָט באַקומען פאַר דעם צוועק פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, איז געווען פון אַנהייב ביז מאַי 1916 אַ סומע פון 4,260 מאַרק וועכנטלעך, פאַר 1,400 משפחות. שפּעטער איז די סומע פאַרקלענערט געוואָרן, ווייל אַ סך פון די רעגיסטרירטע נויטבאַ־דערפטיקע זיינען פון דייטש צוגענומען געוואָרן אויף אַרבעט אין דער סביבה אָדער זיינען אָפּגעשיקט געוואָרן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד און האָבן אַזוי אַרום פאַרדינט אויף זייער דערנערונג, איז פאַרמינערט געוואָרן די צאָל פון די אונטערשטיצטע משפחות ביז 1239, מיט אַן ערך 6,000 נפשות, וואָס האָבן באַ־קומען וועכנטלעך אונטערשטיצונג 2,084.50 מאַרק.

דאָס אַרבעטס־הויז

דאָס אַרבעטס־הויז איז געגרינדעט געוואָרן דעם 20טן אויגוסט 1916 אויף קופּיעצקי 1, מיטן צוועק אָפּצוהיטן די אַרעמע יידישע מיידלעך, אַז זיי זאָלן ניט צוליב הונגער־נויט אַרײַנפאַלן אין נעץ פון זינד. 60 אַרעמע מיידלעך האָבן אין איר געאַרבעט. יעדע אַרבעטערין האָט באַקומען 1 מאַרק אַ טאָג אַרבעטסלוין, אויך אומזיסט ברויט (אויף קאַרטן), זיסע טיי און אויך מיטאָג, וואָס מ׳האָט געבראַכט פון דער אַרבעטער־קיך.

אויסגעהאַלטן האָט זיך דאָס אַרבעטס־הויז אויף אונטערשטיצונג, איבער־הויפט וואָס עס האָט באַקומען פון די פעלד־ראַבינערס, גרויסע סומעס פון דייטש־יידישע קוועלן, און אויך פון נדבות אויפן אָרט און פון באַשטעלונגען, הויפּטזעכלעך פון די פעלד־ראַבינערס. דאָס אַרבעטס־הויז האָט אויסגעאַרבעט שיך, מאַנטלען, קאָסטיומען, וויבערשע קליידער, טוזשורקעס, זאָקן, טעפּעכער, הענטשקעס, היטלען און פישער־נעצן[5].

דער מלביש ערומים

פריער איז די אינסטיטוציע „מלביש ערומים" געווען אַן אָפּטיילונג פון „לינת הצדק". אין דער אָקופּאַציע־צייט איז זי געוואָרן אַן אָפּטיילונג פון פרויען־קאָמיטעט. איבערהויפּט האָט זיך דער „מלביש ערומים" באַשעפטיקט אין באַקליידן און באַשוכן די שול־קינדער פון תלמוד־תורה, פּרץ־קינדער־הײם, גן ילדים, אָבער אויך פאַר סתם אַרעמעלייט.

5. זען ביאַליסטאָקער זאַמלהעפט פון 1917, זז׳ 88—90.

דער פּקוח נפש

דער „פּקוח נפש" איז געווען אַ נייע אַרגאַניזאַציע. איר צוועק איז געווען צו שטיצן קראַנקע מיט זייער נייטיקער פלעגונג. קראַנקע משפחות האָבן באַקומען צו זעקס מאָרק אַ וואָך.

דער עזרת יתומים[6]

דער וויכטיקסטער אויפטו פון פרויען־קאָמיטעט (דורך דער איניציאַטיוו פון איר פאָרזיצערין ראשעל ראַבינאָוויטש) איז די גרינדונג פון „עזרת יתומים" אין יאָר תרע"ז (דעם 15טן יולי 1917). „עזרת יתומים" איז געבליבן אַ סטאַבילע אינסטיטוציע פון דער יידישער קהילה אין ביאַליסטאָק און איז ווערט מען זאָל באריכות דערציילן וועגן איר.

די גרינדונג פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע אין דער מלחמה־צייט, פאָראַלעל צו דער פאָרמלחמהדיקער יתומות־אינסטיטוציע אויף טשענסטאָכאָווסקע גאַס, איז געווען אַ דבר בעתו. די נייע יתומים פון די אומגעקומענע סאָלדאָטן האָבן פאָרגרעסערט די צאָל שוצלאָזע יתומים אויף דער יידישער גאַס. דאָס האָט אַרויסגערופן די נייטיקייט צו גרינדן אַזאַ אַנשטאַלט.

נאָך סוף 1916 זיינען פאָרזאָרגט געווארן דורכן פרויען־קאָמיטעט 25 יידישע מלחמה־יתומים אין פריוואַטע הייזער, מיט דער אונטערשטיצונג פון שטאָט־הויפטמאַן. אָבער אַז די צאָל יתומים האָט זיך אָנגעהויבן צו פאַרגרעסערן, איז דערוועקט געווארן די פראָגע פון אַ באַזונדערן לאָקאַל. האָט דעמאָלט דער שטאָט־הויפטמאַן באַפוילן אָפּצורוימען די „מיליטער־רעוויר־שטובע" אויף פּאָסט־גאַס נומער 7 (דאָס הויז פון פאָרשטאָרבענעם גרויסן נדבן ר' גרשון העפנער), וואָס באַשטייט פון צוויי גרויסע הייזער מיט אַ גרויסן גאָרטן, פאַר אַ הויז פאַר יידישע יתומים אין ביאַליסטאָק. דער שטאָט־הויפטמאַן האָט אויך געגעבן די נייטיקע סומע אויף זיין רעמאָנט און אינעווייניקסטן אויסשטאַטן און האָט באַשטימט אונטערשטיצונג פאַר זיין אויסהאַלטונג. דער פעלד־ראַבינער ד"ר ווינטער (ליבעקער רב) האָט אויסגעווירקט ביי דער „אגודת ישראל" אין האַלבערשטאַט אַ מאָנאַטלעכע אונטערשטיצונג פאַר זיין אויסהאַלטונג. דער פעלד־ראַבינער (ליבעקער רב) האָט אויסגעווירקט ביי דער „אגודת ישראל" אין האַלבערשטאַט אַ מאָנאַטלעכע אונטערשטיצונג פאַר זיין אויסהאַלטונג לויט דער צאָל יתומים. ווען די צאָל יתומים האָט זיך פאַרגרעסערט ביז 100, האָבן זיך די דאָזיקע אונטערשטיצונגען אויך פאַרגרעסערט.

כדי שפּעטער מער זיך ניט אומצוקערן צו דער וויטערדיקער געשיכטע פון יתומים־פאַרזאָרגונג, וועלן מיר דאָ ממשיך זיין וועגן דעם וואָס איז פאָרגעקומען אויף דעם געביט אויך שפּעטער, אין די 20ער און אין אָנהייב 30ער יאָרן.

וועגן די מאַכט איז אַריבער פון דייטש צום פּאָליאַק, האָט דער אַנשטאַלט זיך געפונען אין אַ קריטישן צושטאַנד. האָט די „אגודת ישראל" און דער בערלינער

---

6. זען ראַשעל ראַבינאָוויטש, „וי אַזוי איך האָב געשאַפן דעם „עזרת יתומים", ביאָליסטאָקער אַלמאַנאַך, זז' 159—162.

„יידישער הילפספאָראיין", אויף דער פערזענלעכער השתדלות פון ראָשעל ראָ־ בינאָוויטש, געגעבן די נייטיקע הילף. אויך האָט ענדלעך דער ביאָליסטאָקער שטאָטראָט אָנגעהויבן אונטערצושטיצן דעם אָנשטאָלט מיט פּראָדוקטן.

אין 1920 איז געווען גרויס דער צושטראָם פון הילפס־מיטלען פאַר דעם אָנשטאָלט מצד די אָמעריקאָנער אונטערשטיצונגס־געזעלשאַפטן, אויך פון פּריי־ וואָטע נדבות און דורכן ועד הקהל. גלייכצייטיק איז געזאָרגט געוואָרן פאַר דער דערציאונג פון די יתומים: פאַר די קליינע דורך אַ פּרעבל־אָפּטיילונג, פאַר די גרעסערע דורך אָרטיקע יידישע שולן און דורך אַן אייגענעם האָנטוועקער־אָפּטייל.

אין 1921 האָבן זיך דערצויגן אין אָנשטאָלט 122 יתומים אין עלטער פון 8 מאָנאָטן ביז 16 יאָר. אויסער דעם זיינען 52 יתומים אויסגעהאָלטן געוואָרן אין פּריוואָטע הייזער.

סוף 1922 האָט דער אָמעריקאָנער דזשאָינט, וואָס פון אים איז אריינגעפלאָסן די הויפּט־שטיצע פאַר אָלע יידישע יתומים־הייזער פון פוילן, געגרינדעט אין וואַרשע אַ פּראָיניקטן אָרגאָניזאַציע־פּאָרבאָנד פאַר אָלע יתומים־הייזער. אין מאַרץ 1923 האָט ער אין ביאָליסטאָק געגרינדעט אַ צענטראָלע, וואָס פּראָייניקט ביידע יתומים־הייזער אונטער איין פּאָרוואָלטונג, אונטערן פּאָרזיץ פון ראָשעל ראָבינאָוויטש, און הייסט פון איצט אָן „ביאָליסטאָקער געזעלשאַפט פאַר יתומים־ פּאָרזאָרגונג"; ביי 200 יתומים־קינדער ווערן פּאָרזאָרגט מיט אָלץ. אויך די דער־ ציאונג ווערט מאָדערניזירט. עס ווערט איינגעפירט אַ געהעריקע שפּייז־נאָרמע, מעדיצינישע אויפזיכט, אַ צענטראָלע קינדער־ביבליאָטעק (ביי 2,000 ביכער) אויך אַ פּופּציק־קעפּיקער קינדער־כאָר. די לערערס אָרגאָניזירן דאָס לעבן אין די אָנשטאָלטן אויף די יסודות פון אָליין־פּאָרוואָלטונג.

אין 1926 עפנט דער אָנשטאָלט ביי זיך גופא אַ סטאָליער־וואַרשטאַט, אָבער דערווייל רעדוצירט דער דזשאָינט זיינע סובסידיעס. איז פּאָרגעקומען אין שטאָט גופא אַ ווערבירונגס־אָקציע פון מיטגלידער, וואָס האָט פּאָרגרעסערט די צאָל פון 800 אויף גאַנצע 1,400 מיט אַ מיטגליד־אָפּצאָל פון 1,800 זלאָטעס אַ חודש, אָבער דער בודזשעט פון דער געזעלשאַפט באָטרעפט 10,000 זלאָטעס.

אין דער זעלביקער צייט ווערט די אָרבעט אינעווייניק מער אָנטוויקלט און אויסגעבעסערט. די אָנשטאָלטן ווערן נאָרמאָליזירט בנוגע דעם עלטער פון די קינדער; אין זייגלינג־היים בלייבן די קינדער נאָר ביזן 3טן יאָר און גייען אָריבער אין „בית־יתומות", דאָרטן זיצן זיי ביזן 10טן יאָר און נאָך דעם קומען זיי אַן אין „עזרת יתומים" וואו זיי פאָרבלייבן ביז זעלבשטענדיקייט.

אויך די פּריוואָטע פּאָרזאָרגונג פון די האָלבע יתומים, וואָס געפינען זיך ביי קרובים און באָקומען נאָר סובסידיעס, ווערט גרונטיק רעאָרגאָניזירט. אין יאָר 1928 ווערט מיט דער איניציאָטיוו פון דער צענטראָלע געעפנט אַ האָלב־אינטער־ נאַט פאַר 50 קינדער צו באָקומען באַשפּייזונג און דערציאונג אויסערן „עזרת 1928 ווערט מיט דער איניציאָטיוו פון דער צענטראָלע געעפנט אַ האָלב־אינטער־ נאַט פאַר 50 קינדער צו באָקומען באַשפּייזונג און דערציאונג אויסערן „עזרת

יתומים". אין די זומערן עפּנט די געזעלשאַפט האַלב־קאָלאָניעס אין ביאַליסטאָק, אויסער דעם שיקט זי אַ היפּשע צאָל יתומים אין איגנאַטקע, טשעכאָטשינעק און אָטוואָצק.

אין יאָר 1929 לייגט פּאָר דער מאַגיסטראַט איבערצונעמען דעם בית־יתומים אויפן פּולן שטאָטישן אויסהאַלט. נאָך דעם ווי די געזעלשאַפט באַוואָרנט (דורך אַ קוראַטאָריום און דורך אַן אָפּמאָך אויף אַ פּאָר יאָר) דעם יידיש־נאַציאָנאַלן כאַראַקטער פון דער אינסטיטוציע, ווערט טאַקע דער בית־יתומים צום בודזשעט־יאָר 1931 אַ שטאָטיש יתומים־הויז פּאָר יידישע קינדער, און בלייבט שוין אַזוי ביזן היינטיקן טאָג.

אָבער ניט געקוקט אויף דער פּאַרלייכטערונג, געפינט זיך ווידער אַ מאָל די געזעלשאַפט אין אַ קאָטאַסטראָפאָלן מצב; דער אָנגעקליבענער דעפּיציט (אַרי־בער 6,000 דאָלאָר) דריקט ווי אַ בלייענע משא, בפּרט נאָך אַז דער דזשאָינט פּאָר־קלענערט איצט זיין סובסידיע ביז אַ מינימום. פּרוי ראָבינאָוויטש פּאָרט קיין אַמע־ריקע צו די ביאַליסטאָקער לאַנדסלייט און שאַפט אַ היפּשע סומע, אָבער דאָס איז נאָר אַ דערווייליקע פּאַרלייכטערונג פּאָר דער געזעלשאַפט. דער קריזיס אין פּוילן בכלל, און אין ביאַליסטאָק ווי אן אינדוסטריע־שטאָט בפּרט, ווי אויך די איינטרי־קענישׂ פון די אויסלענדישע מקורים לאָזן מער ניט רעאַליזירן אויך דעם פּאָר־קלענערטן בודזשעט. אגב ווערט צו יענער צייט דורכגעפּירט אַ דרינגענדיקער, אָבער טייערער רעמאָנט, הגם דער דזשאָינט דעקט דעם גרעסטן טייל פון דער הוצאה, ווערט אָבער פּאָרט די לאָגע שוועררער.

אין שייכות דערמיט נעמט אונטער אין יאָר 1932 די יידישע קאַלאָ ביים שטאָטראָט אַן אָקציע אַריבערצונעמען אויף שטאָטישן אויסהאַלט אויך דעם „עזרת יתומים". אָבער די געזעלשאַפט, אין דער פּערזאָן פון פּרוי ראָבינאָוויטש, האָט געפּאָדערט, אַז די שטאָט זאָל פּריער דעקן דעם דעפּיציט און אויך גאַראַנטירן דעם יידיש־נאַציאָנאַלן כאַראַקטער פון דער אינסטיטוציע, נעמענדיק אין אַכט, וואָס איצט מוז שוין די געזעלשאַפט אין גאַנצן ליקווידירט ווערן, און זי וועט מער ניט זיין פּאַרפּליכטעט לגבי דעם מאַגיסטראָט. דערווייל איז דער „עזרת יתומים" צו־ליב דער דינגעניש מיטן שטאָטראָט ניט איבערגענומען געוואָרן. און דער בא־שטימטער קאָמיסאַר נאָוואָקאָווסקי פּירט ניט אויס דעם באַשלוס פון שטאָטראָט איבערצונעמען דעם „עזרת־יתומים" צוליב פּאַרמעלע סיבות, באַזונדער צוליב דעם וואָס איז ביז דעמאָלט ניט באַשטעטיקט געוואָרן דאָס אייגנטום־רעכט פון דער קהילה אויפן הויז פון „עזרת יתומים". די געזעלשאַפט בלייבט ווייטער עקסיסטירן.

ד. פּאַראייגן פון סוחרים און פון הויזבאַזיצער

דער „קויפמאַן־פּאַראיין"

אויף ווי ווייט דער מסחר איז געווען טעטיק און לעבעדיק אין דער צייט פון דער מלחמה, באַווייזט די גרינדונג און עקסיסטענץ פון „קויפמאַן־פּאַראיין" וואָס

האָט פונקציאָנירט די גאַנצע צייט פון דער אָקופּאַציע און נאָך שפּעטער די ערשטע צייט נאָך דער מלחמה, ביז דער אינוואַזיע פון די באָלשעוויקעס.

דער „קויפמאַן־פאַראיין" איז געגרינדעט געוואָרן סוף 1915. דער פאַראיין האָט זיך שטאַרק אָנגטוויקלט; ער האָט געהאַט ביז 500 מיטגלידער מיט אַ קלוב און אַ לייענ־זאַל. פון אָנהייב איז ער געווען אין הויז פון סאָלאָוויטשיק, טשענ־סטאָכאָווסקע גאַס, נאָך דעם — נייוועלט 4, אין געוועזענעם הערשבערגס הויז, שפּעטער אין הויז באַצער, ליפּאָוע (היינט פּילסודסקי) און צום סוף אויף קי־לינסקע גאַס, הויז אָרמאַן.

מענדל קאַפּלאַן און יצחק אָרלאָנסקי האָבן ביים פאַראיין געשאַפן אַ בוררים־געריכט וואָס איז געווען לעגאַליזירט דורך דער מאַכט, און זיין באַשייד איז אָנער־קענט געוואָרן דורך די ריכטער (אויך דער מיליציע־מייסטער ליטערער איז גע־ווען צווישן די ריכטער). דער בוררים־געריכט האָט אויסגעגליכן אַלע סכסוכים צווישן די סוחרים און האָט דעמאָלט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אין שטאָט. דער ערשטער פאָרזיצער פון פאַראיין איז געווען דאָמעראָצקי און שפּעטער שמואל שטופּלער און וויצע־פאָרזיצער איז געווען מענדל קאַפּלאַן.

דער „קויפמאַן־פאַראיין" האָט געהאַט אַן אונטערשטיצונגס־פאָנד פאַר די סוחרים. דער ביאַליסטאָקער בית־דין האָט זיך באַקלאָגט פאַרן „קויפמאַן־פאַר־איין", אַז ער נעמט צו ביי אים אַלע דין־תורות און פאַרקלענערט דערמיט זיין הכנסה, האָט מען געמאַכט ביי דעם בוררים־געריכט פּסק־געלט פאַרן בית־דין.

ווען די באָלשעוויקעס האָבן בעת דער אינוואַזיע פאַרנומען דעם לאָקאַל און דעם גאַנצן אינוואַנטאַר, האָט דער פאַראיין צייטווייליק אויפגעהערט צו עקסיס־טירן.

דער בעלי־בתים־פאַראיין

ווי נאָר עס איז דערקלערט געוואָרן די מאָביליזאַציע, האָבן די שכנים לחלוטין אויפגעהערט צאָלן דירה־געלט. דערצו האָבן אַ סך געווירקט די מאַראַ־טאָריומס (ווייל מייסטנס שכנים פלעגן צאָלן אויף וועקסלען) און אויך דער אָפּ־זאָג פון די געריכטן אַרויסצוזעצן שכנים מיט געוואַלד. נאָך דעם ווי די געשעפטן אין שטאָט האָבן זיך פאַרבעסערט, און די רייכערע האָבן שוין יאָ געצאָלט, האָבן אָבער טויזנטער ארעמע ניט געקענט צאָלן זייער דירה־געלד רעגולער. די רייכע וואָס האָבן פאַרלאָזן די שטאָט האָבן דאָך אויך ניט געצאָלט קיין דירה־געלט, אַזוי אַז די בעלי־בתים פון די הייזער האָבן זיך געפונען אין אַ שלעכטן מצב. זייער פּראָוו זיך צו אָרגאַניזירן האָט ניט געהאָלפן קיין דערפאָלג, ווייל די רוסישע אַדמיניסטראַציע, פאַרלירנדיק דעם קאָפּ פון מלחמה־טומל און ניט האָבנדיק בכלל קיין צוטרוי צו געזעלשאַפטלעכע אויפטוענישן, האָט ניט דערלויבט די גרינדונג פון אַ בעלי־בתים־פאַראיין.

מיט דער דייטשער אָקופּאַציע איז די לאָגע פון די הויז־באַזיצערס אין ערשטן מאָמענט געוואָרן אַ שרעקלעך קריטישע. דער גרעסטער טייל פאַרמעגלע־

כע שכנים האָבן פאַרלאָזן זייערע דירות אויף הפקר מיטן גאַנצן ביסל האָב און גוטס. די איבערגעבליבענע שכנים זיינען געווען אָן פאַרדינסטן און אָן פאַר־מעגנס. די דייטשע אַדמיניסטראַציע, איידער זי האָט זיך אַריינטירט, האָט זיך ניט געקענט פאַרנעמען מיט די אינטערעסן פון די בעלי־בתים, הגם פון דער אַנדערער זייט האָט זי געשטעלט זייער גרויסע פאַדערונגען וועגן ריינלעכקייט און אויך גלייך אַרויפגעלייגט אַפּצאָלן לטובת דער שטאָט־פירונג. דירה־געלט איז לחלוטין ניט איינגעמאָנט געוואָרן.

דער איינציקער מיטל פאַר די בעלי־בתים איז געווען אָן אָרגאַניזאַציע, און אין דעם מיטל האָבן זיי זיך אָנגעכאַפּט.

נאָך פאַרשיידענע פאַרבאַטונגען און הכנות האָט דער בעלי־בתים־פאַראיין באַקומען די דערלויבענישׂ, און דער פאַראיין איז געעפנט געוואָרן דעם 2טן דע־צעמבער 1915. לויטן סטאָטוט איז דער צוועק פון פאַראיין: היטן די אינטע־רעסן פון די הויז־באַזיצערס. פאַרן פאָרזיצער איז אויסגעקליבן געוואָרן ה׳ לאָסקי. די צאָל חברים האָט באַטראָפן צוויי הונדערט מיט אַ יערלעכן מיטגליד־אָפּצאָל פון 5 מאַרק (3 מאַרק איינטריט־געלט). דער פאַראיין האָט זיך פאַרנומען מיט אויסגלייכן סכסוכים צווישן די בעלי־בתים אָדער צווישן די שכנים, אָבער דערהויפּט מיטן סכסוך פון דירה־געלט. פאַרן דאָזיקן צוועק האָט עקסיסטירט ביים פאַראיין אַ געריכט דורך פרייע בוררים (ניט דוקא בעלי־בתים), וואָס האָט באַקומען דורכן שטאָט־הויפּטמאַן און דורכן דייטשן געריכט אַ געזעצלעכן כאַ־ראַקטער.

פאַר די שכנים, וואָס פאַרלאָזן די דירות לויטן אורטייל און קענען פאָרט ניט צאָלן קיין דירה־געלט, האָט דער פאַראיין געפונען אומזיסטע דירות אין פאַר־לאָזענע הייזער, וואָס ווערן איבערגעגעבן אָט די שכנים אויף השגחה און פאַר־וואַלטונג. אויף אַזאַ אופן, האָט דער פאַראיין איינגעאָרדנט אין יענער שטיקל צייט אין אומזיסטע דירות 300 משפּחות. אָפּטמאָל זיינען אַרויסגעקומען פון אַזעלכע אומגעוואונטשענע שכנים אַ סך שטרייטיקייטן און סכסוכים מיט די דאָרטיקע פריערדיקע שכנים, אָבער אַדאַנק דעם אַקטיוון אינטערעסירן זיך מיט דעם ענין מצד דעם אויבער־בירגערמייסטער לאָס און לויט דער השתדלות פון פאַראיין, זיינען אַזעלכע ענינים כמעט שטענדיק אַנטשיידט געוואָרן לטובת די אָרעמע שכנים[7].

ה. ציוניסטישע טעטיקייטן

דער ציוניסטישער „מרכז"

באַלד נאָכן איבערנעמען די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט דער דייטשישער שטאָט־הויפּטמאַן פאַרעפנטלעכט אַ מעלדונג, אַז אַלע פאַרשטייערס פון די אינ־

7. זען ביאַליסטאָקער זאַמלהעפט פון 1917, זז׳ 88—90.

סטיטוציעס, פאַראייניגן אונ די געזעלשאַפטן, וואָס עקסיסטירן אין ביאַליסטאָק, זאָלן קומען אין דער שטאָט פאַרוואַלטונג זיך צו רעגיסטרירן.

האָט דער גאַנצער עולם יידישע כלל־טוערס זיך דערפרייט. מען איז געלאָפן רעגיסטרירן אַלע פאַראייניגן און אינסטיטוציעס, וואָס זיי האָבן געהאַט אין זינען צו גרינדן, אָדער זיי האָבן עקסיסטירט קאָנספיראַטיוו, וויל די רוסישע רעגירונג האָט זיי ניט דערלויבט אָדער גאָר פאַרבאָטן.

אייגע פון זיי איז געווען די ציוניסטישע געזעלשאַפט. אמת, זי האָט אפילו עקסיסטירט פון פריער, אָבער אונטער דעם נאָמען — „אָדעסער קאָמיטעט פאַר יידישער קאָלאָניזאַציע אין פאַלעסטינע" און מיטן ציל צו קלייבן מיטגלידער פאַר אים. הכלל, פאַרמעל איז עס געווען אַ באַגרענעצטע און באַשיידענע טעטיקייט. מיט איר צוזאַמען האָט אויך פונקציאָנירט די חברה „חובבי שפת עבר", וואָס איז געווען די איינציקע נאַציאָנאַלע קולטור־חברה, וואָס איז געווען באַשטעטיקט אויך פון דער רוסישער רעגירונג. אָבער וואָס איר לאָקאַל איז געשלאָסן געוואָרן נאָך דער מלחמה־מאָביליזאַציע.

נאָך דער רעגיסטראַציע זיינען זיך צוזאַמענגעקומען די איבערגעבליבענע אַלטע ציוניסטן מיט די יונגע צעירי־ציון און עס איז באַשלאָסן געוואָרן, מע זאָל דינגען אַ לאָקאַל, וואָס זאָל אַרייננעמען אַלע ציוניסטישע אגודות, פאַראייניקט אונטערן נאָמען „מרכז", ווי דאָס האָט שוין עקסיסטירט ביי די וואַרשעווער ציוניסטן.

דעם ערשטן לאָקאַל פון „מרכז" האָט מען געדונגען אין הויז פון פאַלק קעמפנער, קילינסקי גאַס. אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג אין צענטער, כ"ג אדר תרע"ז, זיינען בייגעווען אַן ערך 300 חברים, אַלטע ציוניסטן און צעירי־ציון. דער לאַנגיאָריקער ציוניסטישער עסקן, דער אַדוואָקאַט לעאָן טרייוויש האָט, עפענענדיק די פאַרזאַמלונג, געמאַכט בכסוי ראש די ברכה „שהחיינו" אויף דעם וואָס מיר האָבן זוכה געווען צו ווערן אַן אָפענע, אָפיציעל דערלויבטע און באַשטעטיקטע חברה, מיט אַ באַזונדערן לאָקאַל. נאָך הייסע וויכוחים זיינען אָנגענומען געוואָרן דריי פּראָגראַם־רעזאָלוציעס וועגן דער „געגענווארט־אַר־בעט", און עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ קאָמיטעט פון צוועלף חברים מיט אַ רעווידיר־קאָמיסיע.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט זיך פאַרנומען די גאַנצע צייט דערהויפט מיט פּראָפּאַגאַנדע־אַרבעט און מיט געלט־זאַמלונגען פאַר קרן קימת א. אנד. אָבער די הויפּטאַרבעטער אויפן געביט פון פּראָפּאַגאַנדע דאָ און אין די אָרומיקע שטעטלעך זיינען געווען די צעירי־ציון, וואָס זיינען דעמאָלט געוואָרן פאַראייניקט מיט די אַלגעמיינע ציוניסטן. פון זייערע רייען זיינען אויפגעקומען גרויסע עסקנים און טיכטיקע רעדנערס. דער בעסטער רעדנער איז צווישן זיי געווען דער איצט באַקאַנטער גענעראַל־סעקרעטער, דעמאָלט אַ 20־יאָריקער בחור פון די גולי גראַיעווע, ד"ר שמעון ראַוויד־אָוויטש. ער האָט אָפט געהאַלטן העברעאישע און יידישע רעדעס

אין „מרכז" און אויך פאַר גרעסערע אוידיטאָריעס אין „פאַלאַס"־טעאַטער. ער האָט אויך געלערנט העברעאיש מיט מערערע גרופּעס.

עס זיינען דעמאָלט געווען אין ביאַליסטאָק עטלעכע וויכטיקע ציוניסטן פון בערלין: האָנס גאָסלאָר, מיניסטעריאַל־ראַט און פרעסע־שעף; הערמאַן שטרוק, דער באַקאַנטער קינסטלער, ד"ר גראָנעמאַן, דער באַקאַנטער קאָנגרעס־ר־כטער, און ד"ר ווילהעלם לעווי, אַ בערלינער ראַבינער. זיי האָבן אונטערגעשטיצט, ווי וויים זיי האָבן געקענט, די היגע ציוניסטישע טעטיקייט.

באַנייאונג פון חובבי שפת עבר

אין „מרכז" איז אָפּגעגעבן געוואָרן אַ באַזונדערער אָרט פאַר דער חברה חובבי שפת עבר, וואָס האָט באַנייט איר אַלטע טעטיקייט. מען האָט ווידער אייַנגעאָרדנט העברעאישע לעקציעס, רעפעראַטן, רעדעס און שיחות פון די חברים אויף היסטאָרישע און ליטעראַרישע טעמעס. עס פלעגט אויך געלייענט ווערן אַ צוויי־וואָכיקער זשורנאַל מיט דער באַטיילונג פון עטלעכע באַדייטנדיקע ליטעראַרישע כוחות. עס האָט גוט פונקציאָנירט די ביבליאָטעק, וואָס אירע לייענערס האָבן זיך פון מאָל צו מאָל פאַרגרעסערט. מען האָט אויפגעפּענט אַ קליינע, נאָר זייער שיינע ביגע מיטן נאָמען „הבמה העברית", וואָס אויף איר פלעגן אויפגעפּירט ווערן העברעאישע איינאַקטערס און גרעסערע פּיעסעס. דריי מאָל האָט מען אפילו איינגעאָרדנט גרויסע עפּנטלעכע העברעאישע אויפפירונגען אין „פאַלאַס"־טעאַטער („צעזייט און צעשפּרייט", „שמע ישראל" און „דער אומבאַקאַנטער"). אין לאָקאַל פון „מרכז" האָט מען זייער אָפט דורכגעפּירט פאַרשיידענע פאַרוויילונגס־אָוונטן, מיט אַ נאַציאָנאַלער באַפאַרבונג, מיט העברעאישע און יידישע פּראָגראַמען[8].

דאָך קען מען ניט פאַרגלייכן די טעטיקייט פון דער חברה „חובבי שפת עבר" אין דער צייט פון אָקופּאַציע צו די „חובבי שפת עבר" פאַר דער מלחמה, ניט מיט דער צאָל מיטגלידער און ניט מיט די פיל גרעסערע, געבילדעטערע און אַנטוויקלטערע אוידיטאָריעס. שפּעטער איז די חברה אין ביאַליסטאָק אין גאַנצן אונטערגעגאַנגען, ווי אין אַלע אַנדערע ערטער, וויייל אין משך פון דער צייט איז, פון איין זייט, דאָס העברעאיש רעדן געוואָרן שטאַרק פאַרשפּרייט דורך די תרבות־שולן און גלייכצייטיק שטאַרק פאַרפלאַכט; פון דער צווייטער זייט אָבער האָט די מלחמה מיט אירע קאָטאַסטראָפאַלע פּועל־יוצאס פאַרן יידישן עקאָנאָמישן צושטאַנד דערווייטערט דעם נייעם דור פון אַלע ערנסטע, וויסנשאַפטלעכע, היסטאָרישע און ליטעראַרישע פאַרשונגען. מען האָט זיך אויפגעהערט מיט זיי צו אינטערעסירן און צו האָבן פאַר זיי פאַרשטענדניש. עס האָבן געגומען די אייבערהאַנט די פאַרטייאישע אַגיטאַציע־רעדעס, האָט מען דעריבער אויפגעהערט לייענען און לערנען ערנסטע ספּרים.

אין פרילינג 1917 האָט די דייטשע אַדמיניסטראַציע פאַרנומען דעם „מרכז" פאַר אַ נייער יידיש־דייטשער פאָלקשול. פון דעמאָלט אָן האָט די ציוניסטישע אָר־

8. זען פּסח קאַפּלאַן, „די געזעלשאַפטלעכקייט אין ביאַליסטאָק", ביאַליסטאָקער זאַמל־העפט, זז׳ 55—60. די אַרבעט האָט אַ גרויסן היסטאָרישן ווערט, וויייל פון דער אָקו־פּאַציע־צייט געפינט זיך געדרוקט נאָר די איינציקע אָביעקטיוע שילדערונג.

גאַניזאַציע געמוזט באַגרענעצן איר טעטיקייט, ווייל זי האָט מער ניט באַקומען אַזאַ גרויסן לאָקאַל[9]. דער לאָקאַל פון דער אַרגאַניזאַציע איז נאָך דעם געווען אין דעם שכנישן הויז (געוו. פ. איין) אין 3 צימערן, שפּעטער איז ער אַריבערגעצויגן אין רינקאָווסקיס הויז אויף טשענסטאָכאָווסקי גאַס, נאָך דעם אין ליפשיצעס הויז אויף מאַרק־גאַס און שפּעטער אין ראַג, אין מאַגיסטראַט הויז. אָבער די אָנקומענדיקע פּולישע מאַכט האָט ניט דערלויבט, אַז עס זאָל דאָרטן בלייבן דער „מרכז". מיט אַ העברעאישן גרויסן שילד אַנטקעגן דעם קאָשטשאָל. האָבן די ציוניסטן געדונגען דעם ליידיק געווארענעם (נאָך דעם ווי די דייטשע מאַכט האָט פאַרלאָזן) גרויסן לאָקאַל אין הויז פון יאַקאָב ראָזענטאָל, מאַרק גאַס 13, דעם גאַנצן ערשטן שטאָק, 9 צימערן, פאַר 600 מאַרק מאָנאַטלעך. אַהין איז דער „מרכז" אַריין דעם 1טן אַפּריל 1919. דער לאָקאַל האָט באַקומען אַ נייעם נאָמען „בית עם", מיט אַ גרויסן שרייענ־דיקן שילד אויפן באַלקאָן אין מיטן שטאָט. דער „בית־עם" האָט זיך דאָרט גע־פונען ביז 1930, ווען ער איז אַריבער אין וואַרנהאָלצס פאַסאַזש, וואו ער בעפינט זיך איצט [1933].

פאַרשיידענע העברעאישע קורסן

די צעירי־ציון האָבן פאַרשפּרייט אַ גאַנצע נעץ העברעאישע קורסן צו לערנען מיט דערוואַקסענע ינגלעך און מיידלעך די העברעאישע שפּראַך. העברע־איש און דאָרטן ניט בלויז געלערנט, נאָר אויך קולטיווירט געוואָרן אַזוי, אַז עס איז ניט זעלטן געווען צו טרעפן יונגעלייט, וואָס האָבן געריעדט אין גאַס העברע־איש[10]. דערהויפּט איז געווען באַקאַנט אין שטאָט מיט זיינע העברעאישע קורסן שמעון ראַוויד־אָוויטש.

די העברעאישע פרעבל־שול „ילדות" און אַנדערע קינדער־גאָרטנס

דער אויפגעוועקטער אינטערעס צו העברעאיש האָט זיך אָבער דער עיקר אויסגעדריקט אין פאַרלייגן דעם פונדאַמענט פאַר אַ שול־סיסטעם אויף דער אַלטער נאַציאָנאַלער שפּראַך. אַ וויכטיקער טריט דערצו איז געווען דאָס שאַפן די העב־רעאישע פרעבל־שול „ילדות", באלד ווי דער דייטש איז אַריין אין ביאַליסטאָק, אין לערן־יאָר 1915—1916. די רוסישע מאַכט האָט אויף אַזאַ שול קיין דערלויבע־

9. אין דעם האָט געוויס געהאַט אַ יד דער דעמאָלטדיקער אַנטיסעמיטישער מיליציע־מייסטער ליטערער, וואָס דער „מרכז" איז אים געווען אַ דאָרן אין אויג. איין מאָל האָט מיך געשיקט רופן דער שטאָט־הויפּטמאַן ד"ר לעהמאַן און פרעגט מיך: צי איז עס ריכטיק, וואָס עס האָט איבערגעגעבן ליטערער, אַז אין „מרכז" קומען פאַר אומאַנשטענדיקע צונויפקומענישן פון דער יוגנט פון ביידע געשלעכטער? האָב איך אים געענטפערט, אַז דאָס זאָגט ער לויט זייער באַגריפן פון אַזעלכע צוזאַמענקומען אין זייער קריזיז, ווייל ער קען זיך גאָר ניט פאָרשטעלן, אַז אַזאַ יוגנט זאָל זיך צוזאַמענקומען צום הערן און צו האַלטן פאַרלעזונגען, רעפעראַטן וועגן געשיכטלעכע, פילאָזאָ־פישע און ליטעראַרישע טעמעס, ווי אין „מרכז". האָט ליטערער דעמאָלט גאָרניט געפּוּעלט, האָט ער זיך אַן עצה געגעבן אויף אַן אַנדער אויפן.

10. פּסח קאַפּלאַן, „די געזעלשאַפטלעכקייט אין ביאַליסטאָק", דאָרטן.

ניש ניט געגעבן. די שול איז געגרינדעט געוואָרן פון אָנפאַנג מיט אַ פּרעבליסטקע (איצט [1933—34] מאַדאַם חזן) אויף ליפאָווע גאַס (פּילסודסקי 34), און נאָך דעם איז זי איבערגעגאַנגען אין נעמצאָוויטשעס הויז (סוועטאָ ראָך גאַס). און אַז עס איז פּריי געוואָרן דאָס הויז פון וויסאָצקיס ת"ת, איז די העברעאישע פּרעבל־שול אַריין אין אונטערשטן עטאַזש. זי האָט זיך אָנטוויקלט אין אַ גרויסער שול מיט 3 פּרעבליסטקעס. זי עקסיסטירט ביז היינט און גרייט צו — איבערהויפּט אָרעמע קינדער — צו די העברעאישע תרבות־שולן. דאָרט פלעגן די קינדער באַקומען אויך עסן.

נאָך איר איז געגרינדעט געוואָרן אויף יוראָוצער גאַס דער „גן יחיאל" אויפן נאָמען פון ד"ר יחיאל טשלענאָוו. אין די יאָרן 1919—1920 האָט אויך עקסיסטירט דער „גן הרצליה".

די העברעאישע נאַכמיטאָג־שול

יידישע קינדער האָבן פאַרמיטאָג זיך געלערנט אין די דייטשע צוואַנגשולן. די נאַציאָנאַל־ציוניסטישע שטרעמונג האָט זיכער ניט געקענט באַטראַכטן אָזאַ דערציאונג פאַר געזונ יידיש־נאַציאָנאַל. איז אויפגעקומען דער געדאַנק צו דער־גאַנצן די אַרויפגעצוואונגענע דייטשע שול דורך אַ פּרייוויליקער נאַכמיטאָג־שול. דאָס איז געווען אַ נייער עקספּערימענט.

די נאַכמיטאָג־שול, דער „בית ספר עברי של אחר הצהרים", איז געגרינדעט געוואָרן אין 1916, אויף שלאָכצקי 3, אין בנין פון לומדי ש"ס. אין אָט דער שול האָבן געלערנט 175 קינדער. זיי האָבן געלערנט העברעאיש אָן יידישע לימודים. דער שכר־לימוד איז געווען זייער אַ קליינער, סך־הכל 1 מאַרק אַ חודש. 60 קינדער האָבן געלערנט אינגאַנצן אומזיסט. דער ועד הקהל האָט דער שול געגעבן אין יוני 1917 — 300 מאַרק און אין אַפּריל 1918 — ווידער 300 מאַרק. אַ געוויסע צייט, ווען דער בנין פון „לומדי ש"ס" איז פאַרנומען געוואָרן דורך דער דייטשער מאַכט פאַר אירע צוואַנגשולן, איז די שול געווען אויף סענקעוויטשאַ 174, הויז סעגאָל, אָבער נאָך דעם ווי דאָס הויז פון „לומדי־ש"ס" איז אויף דער השתדלות פון ליפּע פּאַט באַפרייט געוואָרן פון די דייטשע צוואַנגשולן, איז די העברעאישע נאַכ־מיטאָג־שול ווידער אַריין דאָ, שוין אויף דער גאַנצער צייט פון דער אָקופּאַציע.

פּעדאַגאָגישע קורסן

אין 1918 האָבן די צעירי־ציון געגרינדעט פּעדאַגאָגישע קורסן צוצוגרייטן העבראישע לערערס און לערערינס. אין אָנהייב זיינען געווען אויף די קורסן אַ פּאָר צענדליק יונגע לומדים פון שטאָטישן קיבוץ, צווישן זיי עטלעכע מוסמכים. אָבער איבער די תרעומות פון די פרומע יידן אויף דעם, וואָס זיי לערנען צוזאַמען מיט שילערינס, האָבן זיי פאַרלאָזן די קורסן. געלערנט האָט מען דאָרט תנ"ך, יידישע וויסנשאַפט און ארץ־ישראל־געאָגראַפּיע (א. ש. הערשבערג), העברעאישע אָלטע און נייע ליטעראַטור און יידישע געשיכטע (ש. ראָוויד־אָוויטש), פּסיכאָלאָגיע

(ברוך ראָזענטאָל), פּעדאַגאָגיק (הערמאַן פראַנק), פרעבעליסטיק (פר׳ אַנאַ האַל־פּערן). עס זיינען געווען נאָך עטלעכע לערערס אויף די איבעריקע לימודים און גימנאַסטיק. אין אָנהייב, ביי די דייטשן, האָט מען געלערנט אין לאָקאַל פון „לומדי ש״ס״, און אַז דער דייטש איז אָפּגעטרעטן, — אין וויסאָצקיס ת״ת.

די באַוועגונג צו גרינדן העברעאישע שולן

גלייך ווי די דייטשן זיינען אָפּגעטרעטן און איידער ביאַליסטאָק איז פאַר־נומען געוואָרן פון די פּאָליאַקן, אָט אין יענער בין השמשות־צייט, איז צייטיק גע־ווָארן ביי די צעירי־ציון די באַוועגונג צו גרינדן פולקומע העברעאישע פאָלקשולן מיט דער העברעאישער לימודים־שפּראַך. ראשית כל האָט מען די נאָכמיטאָג־שול פאַרוואַנדלט אין אַ נאָרמאַלער, פולער שול אונטערן נאָמען „בית ספר עברי ראשון״. פּרטים וועגן דער שול און איר וויטערדיקער אַנטוויקלונג גיבן מיר איבער שפּעטער, וועו מיר דערציילן בכלל וועגן שולן פון אַלע ריכטונגען.

אָנהייב פרילינג 1919 האָט מען שוין געעפנט אַ צווייטע העברעאישע שול, אין לאָקאַל פון דער געוועזענער וויסאָצקיס ת״ת (ליפּאָווע, פּילסודסקי 41). אָבער אין גיכן איז אין אָט דער שול פאַרגעקומען אַ שפּאַלטונג און די שול איז איבער־געבויט געוואָרן אין אַ יידיש־העברעאישער שול אונטערן נאָמען „גנעסין־שול״. די לערנשפּראַך איז געווען יידיש, אָבער מען האָט געלערנט העברעאיש און יידישע לימודים אין אַ גרויסער מאָס און דער גייסט פון דער שול איז געווען אַ נאַ־ציאָנאַלער. די שול האָט עקסיסטירט ביז די באַלשעוויקעס האָבן פאַרלאָזן ביאַ־ליסטאָק (דעם 22סטן אויגוסט 1920). אַז די שול איז צייטווייליק בטל געוואָרן האָט דעמאָלט פאַרנומען איר לאָקאַל, איבער גוואַלד, דער „בית ספר עברי ראשון״. די שול איז אַריבער אין „בית עם״. זי האָט זיך געפונען אונטער דער הנהלה פון ל. חזן. זי האָט עקסיסטירט ביזן סוף פון לערניאָר 1921—22. אין זומער 1922 האָט די „גנעסין־שול״ זיך געמוזט שליסן אויף שטענדיק, וואָרעם זי האָט פאַרלאָרן איר דירה: די פּוילישע מאַכט האָט ניט דערלויבט צו האָבן אַ שול אין דעם „בית־עם״. אויף אַזאַ אופן האָט זיך פאַרענדיקט דער פּראָוו צו שאַפן אַ שול וואָס זאָל זיין אַ פּשרה צווישן דער ריין העברעאיסטישער און דער ריין יידישיסטישער ריכטונג.

אין זומער 1920 האָבן די ציוניסטן געעפנט אַ דריטע העברעאישע שול, אויף סענקעוויטשאַ 74, אין הויז סעגאַל.

ו. אין די לינקע קרייזן

ווי נאָר דער עולם האָט זיך צוגעוואוינט צום הונגערן, ווי נאָר מען האָט זיך ווי ניט איז אינגעלעבט מיטן דייטש און מען האָט אויפגעהערט אַזוי שטאַרק צו ציטערן פאַר אים, — האָט זיך אָנגעהויבן אַ באַוועגונג צווישן דער יוגנט וואָס איז געווען ראַדיקאַל געשטימט. די באַוועגונג האָט אָנגענומען פאַרשידענע פאָרמען.

פון איין זייט האָט זי זיך אויסגעדריקט אין אַריינטאָן זיך אין דער אַליין־הילף, אין שאַפן די אַרבעטער־קיך און אין טעטיקייטן ארום איר, אין זאָרגן וועגן איר, אין קעמפן פאַר איר אאז״וו. פון דער צווייטער זייט איז געווען לעבעדיק די אַרבעט אויפן קולטורעלן געביט. מען האָט אַ סך אויפגעטאָן פאַר אליין־בילדונג און מען האָט אין די מלחמה־יאָרן געלייגט דעם יסוד פאַר דער יידישיסטישער שול (וועגן דעם שפּעטער, אין קאַפּיטל צוועלף). עס איז אויך געווען לעבעדיקער אין דער פּאַרטייאישער אַרבעט.

עס זיינען אויפגעשטאַנען תחית המתים דער „בונד", און די פּועלי־ציון, און די ס״ס. עס איז געווען פאַר זיי אַ מעגלעכקייט צו טאָן זייער אַרבעט האַלב אָפן. מען האָט אונטערן דייטש געקענט אַ סך גרינגער ווי אונטערן רוס קומען צום וואַרט, ווייל מען האָט געקענט אייגנאַרדענען אָפּטע רעפּערטן און דיסקוסיעס וועגן געזעלשאַפטלעכע און אוודאי וועגן קולטורעלע פראַגעס.

די יאָרן פון מלחמה זיינען געווען יאָרן וועז עס האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן די לינקע פּאַרטייאישקייט. זי האָט זיך אויף אַזאַ אופן געקענט צוגרייטן צו דער ראַלע וואָס זי האָט געשפּילט, ווי נאָר עס איז אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד. אין די מלחמה־יאָרן האָבן די שפּעטערדיקע פירערס פון די לינקע גרופּירונגען זיך געלערנט זיין די רעדנערס, די פּראָפּאַגאַנדיסטן און די פּאַרזאַר־גערס פון זייערע מאַסן. און מע מוז גלייך מוסיף זיין: די לינקע פּאַרטייען האָבן באמת געזאָרגט וועגן זייערע מיטגלידער, הן וועגן זייער עקאָנאָמישער לאַגע הן וועגן זייער קולטורעלער אַנטוויקלונג. אין דעם פּרט זיינען זיי געווען אַנדערש ווי די ציוניסטישע פּאַרטייען וואָס האָבן געדאַרפט פּריער פון אַלץ האָבן אין זינען די אַלגעמיינע יידישע צילן און דעם ציוניסטישן אידעאַל.

דער אַנפאַל אויפן וועד־הקהל

דער וועד־הקהל, וואָס וועגן זיין טעטיקייט ווערט דערציילט באריכות אין וויי־טערדיקן קאַפּיטל, האָט ניט געמאַכט קיין אונטערשיידן אין צעטיילן הילפסמיטלען צווישן די רעכטע און לינקע פּאַרטייען. אדרבה, אין דער צייט, וואָס דער וועד הקהל האָט ניט אויסגעשלאָסן די לינקע פּאַרטייען פון זיך צו באַנוצן מיט אַלע אַלגעמיינע פילאַנטראָפישע הילפסמיטלען פון דער קהילה, גלייך מיט אַלע נויט־באַדערפטיקע, — האָט ער זיי אויסער דעם געשטיצט ביי דער גרינדונג און אויס־האַלטונג פון אַ באַזונדערער אַרבעטער־קיך. אויסער פון זיין קאַסע, האָט דער וועד הקהל אויך אויסגעפּועלט אַן אונטערשטיצונג פון שטאָט־הויפטמאַן. אויך האָט ער געגעבן די גאַנצע צייט שטיצע דעם פּרץ־קינדערהיים, דעם יוגנט־פּאַראַיין.

אָבער איצט וועז דער וועד־הקהל האָט זיך אַליין געפונען אין אַ קריזיס, האָט ער געמוזט אָפּשטעלן דאָס אַרויסגעבן אונטערשטיצונגגען אַ ל ע אַנ־שטאַלטן און בתוכם דער אַרבעטער־קיך די 700 מאַרק מאָנאַטלעך. דער שטאָט־הויפטמאַן האָט אויך אָפּגעשטעלט זיינע 1,900 מאַרק.

האָבן די פּאַרשטייערס פון אַרבעטער־קיך דעם 5טן אָקטאָבער 1917 אין דער

פרי געשיקט אַ גרופּע אַרבעטער פון אַן ערך 100 פּערזאָן מענער און פרויען פון פאַרשיידענעם עלטער און פאַך. זיי זיינען אָנגעפאַלן אויפן ועד הקהל מיט זידלע־רייען און סטראַשונקעס. זיי האָבן געפאָדערט תיכף אויסצוצאָלן די 4,000 מאַרק חובות און די מאָנאַטלעכע אויסהאַלטונג פון עטלעכע טויזנט מאַרק פאַר דער אַר־בעטער־קיך. זיי האָבן געטענהט אַז די אַרבעטער שטייען העכער פאַר די זקנים און קאָליקעס פון מושב־זקנים און הקדש און די איבעריקע אָרעמע פון שטאָט, ווייל די אַרבעטער זיינען דער וויכטיקסטער און חשובסטער טייל פון דער באַפעלקערונג.

אין דער קאָמענדאַנטור האָט מען זיך דערוואוסט וועגן דער אַרבעטער־דעמאָנ־סטראַציע. אָבער אַז עס זיינען אָנגעקומען אירע זשאַנדאַרמען, איז שוין קיינער ניט געווען. דער שטאָט־הויפטמאַן האָט געשיקט רופן פריער א. טיקטינען און נאָך דעם מיך נאָכצופרעגן זיך, ווער זיינען געווען די דעמאָנסטראַנטן. האָבן מיר ביידע געענטפערט, ווי דער אמת איז געווען, אַז דאָס זיינען געווען אַ המון פּראָלע־טאַריער, וואָס מיר קענען זיי ניט.

אויף דער זיצונג וואָס א. טיקטין האָט זיי צוגעזאָגט צו רופן אויף מאָרגן, דעם 6טן אָקטאָבער 1917, איז באַשלאָסן געוואָרן מיט 12 קעגן 6 שטימען צו געבן דער אַרבעטער־קיך 300 מאַרק און דער לערער־קיך 100 מאַרק מאָנאַטלעך.

די פּראָקלאַמאַציע קעגן דער דייטשער מאַכט

באַלד נאָך דעם האָט דער „בונד" פאַרשפּרייט אַ פּראָקלאַמאַציע אין שטאָט קעגן דער שלעכטער טעטיקייט פון דער דייטשער מאַכט אין ביאַליסטאָק. דאָס איז על־כל־פּנים געווען אַ געפערלעכע האַנדלונג אין מלחמה־צייט אין אַן אָקופּירטער שטאָט. די שטרענגע און אכזריותדיקע מאַכט פון דער דייטשישער מיליטעריישער אָקופּאַציע האָט גלייך רעאַגירט. די גאַנצע יידישע קהילה איז איצט געווען אין אַ סכנה.

דער שטאָט־הויפטמאַן האָט תיכף אין דער פרי געשיקט רופן פריער א. טיקטינען און נאָך דעם מיך און האָט אונדז געמאָלדן, אַז די מיליטער־מאַכט וויל אַרויפלייגן אויף דער יידישער קהילה אַ קאָנטריבוציע פון 300,000 מאַרק. מיר האָבן אים געענטפערט, אַז דערמיט וועט ער דערפילן די כוונה פון די, וואָס האָבן אַרויסגעגעבן די פּראָקלאַמאַציע און וואָס ווילן דערווקען אַן אומצופרידנקייט אין שטאָט מיט דער דייטשער מאַכט.

מיר האָבן געמערקט פון אונדזערע ביזאיצטיקע אונטערהאַנדלונגען מיט דער דייטשישער מאַכט אַז די גאַנצע צייט ווייל זי דאָס ניט, ווייל זי האָט געוואָלט מיט אַן אמת צו אַנעקסירן די גאַנצע געגנט. האָט מען די קאָנטריבוציע ניט אַרויפגעלייגט.

אז איך האָב געפרעגט דעם שטאָט־הויפטמאַן, פאַרוואָס איז דער כעס נאָר אויף יידן, עס זיינען דאָך גלייכצייטיק פאַרשפרייט געוואָרן אויך פּויליש פּראָקלאַמאַציעס, האָט ער געענטפערט, אַז די פּאָליאַקן האָבן אָנגעוויזן, אַז זייער שלעכט געשריבענער פּויליש באַווייזט, אַז אויך די פּוילישע פּראָקלאַמאַציעס זיינען אַ יידיש שטיקל אַרבעט. האָב איך אים געענטפערט, אַז דאָס באַווייזט

גראָד פאַרקערט: די היגע יידן קענען קיין וואָרט פויליש ניט שרייבן, און די היגע פּאָליאקן פון המון האָבן אויך פאַרגעסן פויליש און שרייבן אַ פאַרגרייזטן שלעכטן פויליש.

מען האָט געוואָלט ביי אונדז דערגיין, וועט די מחברים זיינען. האָבן מיר געזאָגט, אַז ביי די לינקע איז אַלץ קאָנספּיראַטיוו, און מיר קענען דאָס בשום אופן ניט וויסן. במשך פון שמועס האָט דער שטאָט־הויפּטמאַן געזאָגט, אַז די מאַכט האָט סיי ווי שפּיאָנען צווישן די לינקע אַליין. ער וועט שוין דאָס דערגיין. און באמת האָט ער תיכף אייניגעזעצט דריי פאָרשטייערס פון „בונד": י. וואַקס,* י. עקשטיין און א. קלאָטשקאָ, דעם זון פון אויבער־שמש פון בית־מדרש הגבוה.** מ'האָט זיי פאַרשיקט אין געפאַנגען־לאַגער האַרעלבערג, פון וואַנען זיי זיינען באַפרייט געוואָרן נאָך דער דייטשער רעוואָלוציע דעם 14טן נאָוועמבער 1918.

די שטימונג קעגן ועד הקהל

אויך פריער האָט מען אין די לינקע קרייזן געהאַט זייער אַ שלעכטע באַציאונג צום ועד הקהל. איצט אָבער, נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן פאַרשיקט די דריי בונ־דישע פאָרשטייערס איז די שטימונג קעגן ועד הקהל געוואָרן גאָר אַ פאַרביטערטע. מען האָט געהעצט קעגן אים, פונקט ווי ער וואָלט געווען שולדיק אין דעם וואָס די אָקופּאַציע־מאַכט נעמט אָן דראַקאָנישע מיטלען קעגן די וואָס טרעטן אַרויס קעגן איר, אָדער וואָס זי איז זיי חושד אין אַרויסטרעטן קעגן איר.

דער ועד הקהל איז געוואָרן אַ „צילבערעט פון שפּאָט און דערנידערונג". די טוערס פון ועד הקהל האָבן אַוועקגעגעבן זייערע כוחות און זייער געזונט גראָד פאַר די שיכטן, וואָס זייערע פאָרשטייערס האָבן געהאַט אַ טבע צו קומען מיט שטענדיקע טענות און וואָס האָבן ניט געוואָלט זען די פּאָזיטיוויע אַרבעט לטובת די אָרעמע שיכטן פון דער ביאַליסטאָקער יידישער באָפעלקערונג (וועגן דער אַרבעט זייער גענוי אין קאַפּיטל צען).

ז. דער אויפגעוועקטער דראַנג צו קונסט

די אָקופּאַציע־צייט איז אין אַ סך פּרטים געווען זייער אַ שווערע תקופה, באַזונדערס פאַר דער יוגנט. אָבער גראָד אין אָט דער צייט איז די גאַנצע אינטעליגענ־טע און האַלב־אינטעליגענטע יוגנט געווען זייער ענערגיש און לעבעדיק. באַלד פון אָנהייב אָקופּאַציע און ביזן סוף פון די אָקופּאַציע־טעג איז די יידישע יוגנט אַרום־געכאַפּט געוואָרן פון אַ נייעם דראַנג, פון אַ דראַנג צו פאַרשיידענע פאָרמען פון

*) [יעקב וואַקס איז היינט אין מעלבורן (אויסטראַליע). געניער וועגן אים זען: ד ו ד ק ל ע מ ע נ ט י נ אָ ו ו ס ק י „די משפּחה סוראָזסקי" אין ביאַליסטאָקער שטימע, 1950, פּסח־נומער 257.

**) אַלטער קליאַטשקאָ איז היינט אין ניו יאָרק. זיין פאָטער ר' ישעיה קליאַטשקאָ, געבוירן אין בריסק איז געקומען קיין ביאַליסטאָק 1884 און איז געוואָרן רבי פון פולקאָ וואיען ביהמ"ד. ער איז געשטאָרבן דעם 10טן יאָנואַר 1941 אין עלטער פון 80 יאָר. זיין פרוי עטל איז אומגעקומען אין ביאַליסטאָק פון די נאַציס. — די אַרויסגעבער]

קונסט (חוץ אפשר דער פּלאַסטישער קונסט, מאָלעריי און סקולפטור). עס איז גע־ווַאקסן דאָס געפיל פּאַר קונסט כמעט אין אַלע אירע צווייגן.

דאָס זעלביקע זאָל האָבן זיך אַרויסגעוויזן אויך אין אַנדערע ערטער, אָבער די ביאָליסטאָקער יוגנט איז באמת געווען אַרומגעכאַפּט פון אַ באַגער זיך אויסצולעבן דורך עפּעס אַ שאַטירונג פון דער קונסט.

די יידישע יוגנט איז געווען לעבעדיק־פריילעך. זי האָט געהאַלטן אין איין זינגען, אין איין טאַנצן, אין איין שפּילן טעאַטער, פונקט ווי עס וואָלטן געווען מי יודע וואָסערע זאַטע, רואיקע, גליקלעכע יאָרן.

דאָס איז געווען אַן אויסטערלישע דערשיינונג. עס האָט אויסגעזען ענלעך, ווען אפילו אין וויטסטן זינען, צו דער שילדערונג פון תלמוד צום חורבן פון טור מלכא: „וקטלו בה תלתא יומי ותלתא לילותא ובהך גיסא הלולו וחגגו ולא הוי ידעי הני בהני“ (ג י ט י ן, נ״ז, ע״א) — „און מ׳האָט אין איר געהרגעט 3 טעג און 3 נעכט, אין דער צווייטער זייט, זיינען געווען הוליאַנקעס און טענץ, און זיי האָבן ניט געווואוסט אויפן פון די אַנדערע“. אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעל־קערונג האָט געהונגערט, געקרענקט און זיך שטאַרק געפלאָגט, און אַ טייל פון איר, דערהויפּט די יוגנט, האָט געמאַכט הוליאַנקעס, טענץ און געשפּילט טעאַטער.

די דאָזיקע אויפפאַלנדיקע דערשיינונג דערקלערט זיך מיט פאַרשיידענע סיבות. ערשטנס האָט די גאַנצע איבערגעבליבענע אינטעליגענציע פון דער יידישער באַ־פעלקערונג ניט געהאַט קיין שום אַנדערע גייסטיקע באַשעפטיקונגען. די רוסישע ליטעראַטור, וואָס אויף איר איז זי דערצויגן געוואָרן, איז פון איר אָפּגעריסן גע־ווָארן, אויך האָט זי אויפגעהערט זיך צו אינטערעסירן מיט איר. אין שטאָט האָט זיך געפונען נאָר איין דייטשישע בוכהאַנדלונג, נאָך אַ גאַנץ פרעמדע פאַר איר. קיין אייראָפּעאישע און יידישע צייטונגען, אויסער אַ קליינער יידיש־דייטשער צייטונג פון דער אָקופּאַציע־מאַכט, איז ניט געווען. די גאַנצע לערנענדיקע יוגנט, וואָס איז איבערגעבליבן אין שטאָט, איז אָפּגעשטעלט געוואָרן אין מיטן איר ניט־פאַרענדיק־טער דערציאונג. מען האָט ניט געקענט וויטער שטודירן.

אויך די אַלע יונגע אינטעליגענטע אָנגעשטעלטע פון אַלע גרעסערע און מיטע־לערע פירמעס, וואָס זיינען אַוועק קיין רוסלאַנד, זיינען געבליבן אָן אַרבעט און באַ־שעפטיקונג. עס זיינען געבליבן בלויז עטלעכע פון די געלערנטע יידישע אינטעלי־גענטן אויף צו האַלטן פּאָפּולער־וויסנשאַפטלעכע רעפעראַטן. עכט פּאָליטישע אַר־בעטן פון סאָציאַליסטישע פּאַרטייען זיינען אויך געווען אָפּגעשטעלט.

צווייטנס, האָט די דייטשע מאַכט געעפנט טיר און טויער אָן שום באַגרענעצונ־גען, פּאַר אַלע גייסטיקע באַשעפטיקונגען און בתוכם פאַר דער יידישער קונסט. אויף יידיש איז געווען דערלויבט צו האַלטן רעפעראַטן און צו שפּילן טעאַטער, די יוגנט איז געווען אין גאַנצן נאָציאָנאַליסטיש־פאָלקסטימלעך געשטימט. זי האָט זיך געפונען דעמאָלט אויפן שיידוועג, אָן אַ שום פרעמדער השפּעה. ביי איר איז די יידישע מוטערשפּראַך, און ביי אַ קליינעם טייל ביי ציוניסטן אויך די העברעאישע שפּראַך, זייער באַליבט און היימיש געווען. אין גאַס, אין געזעלשאַפט האָט מען געהערט נאָר יידיש. האָט זיך די יוגנט געגומען צו האַלטן פּאַרלעזונגען אויף יידיש,

אַ ביסל אויך אויף העברעאיש, און צו עפענען שולן מייסטנס אויף יידיש און אויך אויף העברעאיש.

און דער עיקר האָט זיך די יוגנט געגומען צו שפּילן טעאַטער אויף יידיש. דאָס האָט זיך שטאַרק איינגעגעבן, ווייל קיין קאָנקורענץ פון אַנדערע שפּראַכן האָבן זיי ניט געהאַט.

עס זיינען אויך געגרינדעט געוואָרן ליבהאָבער־גרופּעס פון דער סצענישער קונסט, און עס האָבן זיך געפונען אַרטיקע פּראָווינזאָרישע פּאַרפּאַסערס פון יידישע קאָמעדיעס און פּאַרסן. עס האָבן זיך אפילו געפונען צווישן די אַרטיסטן־ליבהאָבערס אויך איינצלנע ערנסטע קרעפטן, וואָס האָבן זיך געקענט אַנטוויקלען שפּעטער אין גוטע אַרטיסטן. אָבער פון דער גאַנצער סטיכישער קונסט־באַוועגונג איז גאָר ניט געוואָרן, ווי נאָר דאָס לעבן איז אַריין צוריק, תיכף נאָך דער מלחמה, אין נאָרמאַלן צושטאַנד.

אָבער דעמאָלט, בשעת די קונסט־באַוועגונג האָט עקסיסטירט, האָט זי אירע אַלע עסקנים אַזוי באַרוישט, אַז זיי האָבן גערעכנט, אַז זיי טוען אַן ערנסטע, סטאַבילע אַרבעט און זיי וועלן פּאַרשפּרייטן קונסט אין ביאַליסטאָק, און זיי וועלן זוכה זיין מגדל צו זיין אַ דור פון טעאַטער־מענטשן און אַרטיסטן מכל המינים אַנשטאָט פּאַבריקאַנטן, וועבערס, שפּינערס אד"גל.

דער פּאַראַיין „יידישע קונסט" *)

אין דער גאַנצער באַוועגונג האָט זיך אויסגעצייכנט: דער פּאַראַיין „יידישע קונסט", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין האַרבסט 1915. ער האָט אייגנטלעך נאָר פּאַרגעזעצט זיין טעטיגקייט נאָך פון פּאַר דער רוסישער מאַכט. אָבער דעמאָלט איז אים פּאַרבאָטן געוואָרן צו שפּילן אויף יידיש. איצט האָט ער אין גאַנצן אויפגעלעבט. ער האָט זיך צעטיילט אין פּאַרשיידענע סעקציעס: א) אַ וואָקאַליש־מוזיקאַלישע סעקציע, מיט אַ כאָר פון 60 פּערזאָן, וואָס איז זיך אָבער צעפּאַלן אין 1917; ב) אַ דראַמאַטישע סעקציע, וואָס האָט זיך באַשעפטיקט מיט שטודירן און אויפּפירן אויף דער אייגענער בינע פּאַרשיידענע ליטעראַרישע פּיעסעס. מען האָט אויך אויפגעפירט אין „פּאַלאַס־טעאַטער" פּאַרשיידענע יידישע גרויסע און באַקאַנטע דראַמעס, אָבער די סעקציע איז אויך אין פּרילינג צעפּאַלן געוואָרן.

דער פּאַראַיין האָט אויך געפּירט אַ ליטעראַריש־קולטורעלע טעטיקייט. אַלע שבת־צו־נאַכט פלעגן איינגאַרדנט ווערן פאַמיליע־אָוונטן. עס פלעגן אַרויס־טרעטן פּאַרלייענערס פון די פּאַרשיידנסטע יידישע שריפטשטעלערס. עס איז געווען ביים פּאַראַיין אַ לעבעדיקע צייטונג און נאָך אַזעלכע טעטיקייטן.

דער „הזמיר"

דער „הזמיר" איז אויך געגרינדעט געוואָרן אין האַרבסט 1915. אים האָט זיך איינגעגעבן צו שאַפן אַן אַרקעסטער פון 40 מאַן וואָס איז געשטאַנען אויף אַ קינסט־לערישער הייך און פלעגט אויפטרעטן מיט קלאַסישע ווערק. אָבער סוף זומער 1916 איז דער אַרקעסטער זיך צעפּאַלן.

*) זען פנקס ביאַליסטאָק, ב. ו זז' 402, 403.

קאַפּיטל צען

דער וועד הקהל און זיין טעטיקייט

א. דער וועד הקהל ווערט אָרגאַניזירט

די איבערגאַנג־צייט

די הנהגה פון דער ביאַליסטאָקער קהילה איז אַריבערגעגאַנגען פון זיך אַליין — נאָך דעם ווי די פּריערדיקע אַלע מנהיגים זיינען ארויס פון שטאָט — אין די הענט פון עטלעכע מיטגלידער פון דעם ליקווידירטן קאָמיטעט פאַר היימלאָזע. די פאַקטישע מנהיגים פון זיי זיינען געווען די ה"ה: מ. מ. מאַניסעוויטש און מאַקס באַראַש; א. טיקטין האָט זיך אין די ענינים ווייניק געמישט.

ביי מ. מ. מאַניסעוויטשן זיינען געווען כסדר אסיפות פון אָנגעלאָפענע מענטשן, פון באַקאַנטע, פון מקורבים און סתם יידן, וואָס האָבן געוואָלט וויסן, וואָס הערט זיך און וואָס טוט זיך. דער געפילדער ביי אים אין הויז איז געווען גרויס. יעדערער האָט געזאָגט אַ דעה און יעדערער האָט געוואָלט דורכפירן זיין מיינונג. איינער האָט מבטל געמאַכט דעם צווייטן, כאָטש געהערט האָט מען זיי אַלע ווי אין טראָק. די אמתע רעדלפירערס זיינען געווען עטלעכע מקורבים, אין דער שפּיץ פון חיים גערץ, וואָס שפּעטער אין פּעריאָד פון פּוילישן ועד הקהל, איז ער געוואָרן אַ גרויסער ביאַליסטאָקער כלל־טוער.

צו משה־מרדכי מאַניסעוויטשן זיינען געלאָפן אַלע ארעמעלייט און געדריקטע מענטשן פון שטאָט, אַלע היימלאָזע און „־רעזערוויסטקעס" נאָך שטיצע. ער האָט אַלעמען געענטפערט און זיך אויסגעדונגען מיט זיי ווי וויט ער האָט געקענט.

שבת י"ח אלול, נאָך דעם ווי דער דייטש איז אַריין, איז ביים רב רבי חיים הערץ געווען אַן אסיפה. מען האָט געדאַרפט זיך מיישב זיין וועגן דער קאָראָבקע, וואָס דאַרף אויסהאַלטן איבערהויפּט דיינים מיט שוחטים. אויף דער אסיפה איז געבליבן, אַז די קאָראָבקע זאָל ווייטער פירן די קהילה אַליין, און ווי קאַסירער איז אויסגעקליבן געוואָרן א. טיקטין. אָבער ער האָט עס ניט אָנגענומען. האָט מען עס איבערגעגעבן מ. מ. מאַניסעוויטשן, וואָס האָט איבערגעגעבן די קאָראָבקע זיין פאַרטרויטן, וואָס האָט אָנגעפירט מיט איר און מיט איר קאַסע. עס איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ שפּייכלער מיט שפּייז און לעבנסמיטל, וואָס פון אים האָט מען פארטיילט פּראָדוקטן פאַר דער ביליקער קיך און אין די איבערגעגעבן אָנ־שטאַלטן. די אָנפירונג מיטן שפּייכלער איז אויך איבערגעגעבן געוואָרן דעם זעל־ביקן פאַרטרויטן.

אַלע קהלשע אינסטיטוציעס זיינען געבליבן אַן אַ שום השגחה און זיינען אָנגעפירט געוואָרן דורך די אָנגעשטעלטע אַליין. קיין רעגולערע קאַסע־פירונג, אפילו ווי אין יעדער קליינעם געשעפטל, איז ניט געווען. מ'האָט געמומען און מ'האָט געגעבן אָן קיין שום קאָנטראָל און חשבון. עס זיינען נאָר פאַרצייכנט גע־ווארן אַלגעמיינע סומעס. געלט איז דערווייל געווען גענוג אין קאַסע — די באַקו־

מענע 26 טויזנט רובל פון פאָנד, דאָס איבעריקע געלט פון די צוזאַמענגעקליבענע 13 טויזנט רובל און אויך די הכנסה פון דער קאָאָפּעראַטיוו.

די ערשטע אויפטוען פון די דעמאָלטדיקע קהילה־מנהיגים איז געווען מוסיף צו זיין שכירות פאַר די רבנים 25% און באַשטימען אַ געהאַלט 56 רובל מאָנאַט־לעך דעם מגיד ראַפאַפּאָרט און אים אויפנעמען פון היינט אָן ווי שטאָט־מגיד אויף שכירות, וואָס די פריערדיקע קהילה האָט די גאַנצע צייט אויף דעם ניט מסכים געווען.

דער דאָזיקער תהו־ובהו־צושטאַנד האָט געקענט פאַרבלייבן נאָך א געוויסע צייט, כל־זמן די קאָסע וואָלט זיך ניט אויסגעשפּט. אָבער פלוצלונג איז אָנגעשפּרונגען די קאָנטריבוציע, מצד דער אָקופּאַציע־מאַכט, וואָס האָט אָנגעמאַכט אַ גאַנצע איבערקערעניש ביי די עטלעכע פּראָוויזאָרישע מנהיגים פון דער קהילה. מ׳האָט זיך געהאַלטן אין איין טומלען און מ׳האָט זיך פאַרפלאָנטערט און פאַרדרייט אין גרויס איילעניש איבער די אויערן. נאָך דעם ווי מ׳האָט איינגעזאַלט די קאָנ־טריבוציע און מען האָט זיך געכאַפּט, אַז מען שטייט פאַר אַ ליידיקער קאָרטע. פון דער קאָסע האָט מען פאַרניצט די לעצטע 20 טויזנט רובל איינצוצאָלן די קאָנטרי־בוציע, וואָס איז אייגנטלעך געווען חל נאָר אויף די רייכערע און פאַרמעגלעכערע פון שטאָט. די קאָאָפּעראַטיוו האָט געטראָגן זייער ווייניק, און מען האָט זיך קיין עצה ניט געקענט געבן. די אַלגעמיינע הצטרכות אויף צו ענטפערן אַלע נויטלייַדנדיקע ווערט אַלע טאָג גרעסער. עס איז אויך ניטאָ מיט וואָס אויסצוהאַלטן אַלע קהלשע אַנשטאַלטן.

איצט האָט זיך באמת אַרויסגעוויזן, ווי ווייט שעדלעך עס איז געווען פאַר אַלע רוסישע קהילות זייער אומאָרגאַניזירטקייט און צעשפּליטערטקייט. פון אָט דעם מצב האָט זיך אויך געמוסען די גאַנצע אומבאַהאַלפנקייט פון דער ביאַליסטאָ־קער יידישער פּראָוויזאָרישער קהילה־הנהגה, הן ביי דער גרינדונג פון בירגער־קאָמיטעט און פון בייראָט און הן ביים איינצאָלן די קאָנטריבוציע. די אַלע מנהיגים זיינען ניט געווען דערצויגן פאַר רעגולערער פאַראייניקטער קהילה־אַרגאַניזאַציע. דאָס האָט זיך בולטער אַרויסגעוויזן, בשעת די יידישע קהילה איז געקומען צו אַ קריטישן מאָמענט.

דער געדאַנק וועגן אַ קהילה־אַרגאַניזאַציע

נעמענדיק דאָס אַלץ אין באַטראַכט, האָט דער שרייבער פון די שורות, זייענ־דיק אַ מיטגליד פון בירגער־קאָמיטעט און צוקוקנדיק זיך צו דער אומבאַהאַלפנ־קייט פון די עטלעכע יידישע מנהיגים, פאַרגלייגט אויף אַן אסיפה פון יידישן בירגער־קאָמיטעט ביי א. טיקטין, אַז מען זאָל תיכף אַרגאַניזירן אַ נאָרמאַלע קהילה־פאַרוואַלטונג ווי אין אַלע קהילות אין פוילן און אין מערב־אייראָפּע, לויט אַן אויסגעבעסערטער פּראָגראַם פון אַ רעליגיעזער קולטורעל־אויטאָנאָמער קהילה־אַרגאַניזאַציע. אַלע האָבן מיט אים מסכים געווען. עס איז געבליבן ביי אַלע

וואָס זיינען בייגעווען צו דרוקן מודעות אין נאָמען פון יידישן בירגער־קאָמיטעט און צעקלעפּן אויף שבת כ"ה אלול אין אַלע בתי־מדרשים און מנינים, אַז מען זאָל אויסקלייבן פון זיי נבחרים, ביז פיר פון אַ בית־מדרש און ביז צוויי פון אַ מנין; די רשימות פון די נבחרים זאָל מען אַרײַנשיקן צו הרב ר' חיים הערץ, נאָך דעם וועט ווערן באַשטימט דאָס אָרט און די צייט פון דער בחירה פון ראשי־ און מנהיגי־הקהל אין ביאַליסטאָק. דעם נוסח פון דער מודעה, האָב איך איבערגעגבן צו הרב ר' חיים הערץ אויף אָפּצודרוקן און לאָזן צעקלעפּן דורכן בית־דין־שמש אין די בתי־מדרשים און מנינים. האָט מען אָבער פון דאָרט געשיקט אַנפרעגן דעם הסכם פון מאָקס באַראַש. האָט ער, וואָס איז ביי יענער אסיפה ניט געווען, זיין הסכמה ניט געגעבן, ווייל ער האָט געפונען, אַז די גרינדונג פון אַ קהילה־אָרגאַניזאַציע איז גאַנץ איבעריק און ממילא איז דערווייל די גאַנצע זאַך בטל געוואָרן.

אָבער אַז עס איז געקומען דער קריטישער מאָמענט, האָט מיך מ. מ. מאַניסע־וויטש באָפולמעכטיקט, שוין מיט דער הסכמה פון מ. באַראַש, אויפצורופן די אַל־געמיינע אסיפה אויף צו גרינדן אַ קהילה־אָרגאַניזאַציע. עס זיינען דעמאָלט אָפּ־געדרוקט און אויסגעקלעפּט געוואָרן די מודעות אין אויבן דערמאָנטן נוסח, און עס איז באַשטימט געוואָרן די וואָל־אסיפה אויפן 11טן אָקטאָבער 1915 (יום ב' ג' מרחשון) אין לאָקאַל פון „לינת הצדק". פאַר דער וואָל־אסיפה האָבן אויך די יידישע פאָליטישע און נאַציאָנאַלע פאַראיינען פון די אַרבעטער־ און ציוניסטישע פאַרטייען געפאָדערט, אַז מען זאָל זיי אויך איינטיילן אַ געוויסע צאָל שטימען אין דער קהילה־אָרגאַניזאַציע. אַ. טיקטין און איך האָבן דערויף מסכים געווען, אָבער דער רוב דעות אין דער וואָל־קאָמיסיע איז געווען קעגן דעם, כדי ניט אַרײַנצו־ברענגען אין אַ מלחמה־צייט אין אַן אָקופירטער שטאָט פאָליטישע שטרעמונגען און טענדענצן אין אַן אָרגאַניזאַציע, וואָס איר צוועק איז נאָר רעליגיע, פילאַנטראָ־פּיע און קולטור.

די פאַרזאַמלונג פון די אויסגעוויילטע פון אַלע שולן, בתי־מדרשים און מנינים אויסצוקלייבן מיטגלידער אין דעם ערשטן וועד הקהל [1] איז פאָרגעקומען אין לאָ־קאַל פון „לינת הצדק" אין ג' ד' ה' ביז ו' מ?חשוון תרע"ו (11טן, 12טן ביז 14טן אָקטאָבער 1915) מיט דער דערלויבעניש פון שטאָט־הויפּטמאַן, ביי וועמען מען האָט געבעטן אַ הסכמה אויף צו ווייל אַ נייע יידישע קהילה־פאָרשטייערשאַפט. א. ש. הערשבערג האָט פאָרגעלייענט פאַר די פאַרזאַמלטע זיין פראָגראַם פון אַ „וועד הקהל" אין ביאַליסטאָק, וואָס באַשטייט פון וויטערדיקע פונקטן [2]:

די אויפגאַבעס פון וועד הקהל

א) דער וועד הקהל איז אַן אָרגאַניזאַציע פון אַלע אָרטיקע יידישע, העלי־גיעזע, פילאַנטראָפּישע, קולטורעלע, דערציאונגס־אַנשטאַלטן און חברות מיט אַין אויבערשטער אָנפירונג אָדער העכסטער הנהגה. דער וועד הקהל איז דער צענטער

1. אין אַנדערע שטעט הייסט עס וועד הקהילה.
2. דאָס וויטערדיקע ווערט אַרויסגענומען פון פראָטאָקאָל־בוך פון וועד הקהל.

פון אַלע יידישע קהלשע אָנגעלעגנהייטן. אַלע טעטיקייטן גייען אַרויס פון אים און דורך זיין איניציאַטיוו. אַלע הכנסות גייען אַריין אין זיין קאַסע און אַלע הוצאות ווערן דורך אים קאָנטראָלירט.

חוץ דער צענטראַלער קאַסע, געפינט זיך אין ועד הקהל די צענטראַלע בוכ־האַלטונג און דער צענטראַלער קאָנטראָל פון אַלע חברות און אינסטיטוציעס.

דער ועד הקהל באַשעפטיקט זיך מיט אַלע פאַרשיידענע הצטרכותן פון דער גאַנצער אַרטיקער יידישער באַפעלקערונג, אָן אונטערשייד פון פאַרטיי און קלאַס. דער ועד הקהל איז דער פאַרטרעטער פון דער יידישער געמיינדע פאַר דער רע־גירונגס־מאַכט.

ב) די הכנסות פון ועד הקהל זיינען: 1) די הערכות, וואָס דער ועד הקהל וועט מאַכן אויף אַלע מיטגלידער פון דער יידישער באַפעלקערונג לויט זייער פאַרמעגן־צושטאַנד; 2) הכנסות פון געמיינדע־גיטער און פרייוויליקע נדבות; 3) דער פלייש־אָפּצאָל אויף כשר פלייש (קאָראָבקע), ביז ער ווערט אָפּגעשאַפט; 4) פון דער אַלגעמיינער שטאָט־הכנסה דורך דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אויף צו שטיצן די וואויילטעטיקע און דערציאונגס־אַנשטאַלטן.

די אינעווייניקסטע אָרדענונג פון ועד הקהל

דער ועד הקהל באַשטייט פון 40 מיטגלידער, וואָס ווערן דאָס ערשטע מאָל געווייילט דורך די נבחרים פון בתי־מדרשים, שולן, מנינים און חברות איבער דער צייט פון דער מלחמה. שפעטער ווען זיי געווייילט ווערן דורך די עטאַט־צאָלערס לויט דעם צענז, וואָס ווערט באַשטימט ווערן אויף אָ משך פון דריי יאָר.

פון די 40 מיטגלידער ווערן 35 באַשטימט פאַר דער פאַרוואַלטונג און 5 פאַר דער רעווידיר־קאָמיסיע. די פאַרוואַלטונג קלייבט פון זיך אויס דעם „פאָרשטאַנד", (פּרעזידיום) וואָס באַשטייט פון 7 פּערזאָן, אָדער שבעה טובי העיר: איין פאָרזיצער, צוויי געהילפן, צוויי יועצים, איין קאַסירער און איין סעקרעטאַר.

דער דאָזיקער „פאָרשטאַנד" שטייט אין דער שפּיץ פון דער גאַנצער הנהגה. אַלע וויכטיקע דאָקומענטן מוזן ווערן דורכגעזען און באַשטעטיקט דורכן „פאָר־שטאַנד", אַלע לויפּנדיקע פראָגעס ווערן דורך אים באַשלאָסן, אַלע אָרדערס פון דער הכנסה און הוצאה אין קאַסע מוזן ווערן אונטערגעשריבן פון פאָרזיצער אָדער איינעם פון זיינע געהילפן מיט אָ צווייטן מיטגליד פון „פאָרשטאַנד". צוויי מיט־גלידער פון „פאָרשטאַנד" מוזן זיך געפינען טעגלעך עטלעכע שעה אין ביורא פון ועד הקהל, דער סעקרעטאַר — דעם גאַנצן טאָג. דער „פאָרשטאַנד" באַשטימט די זיצונגען און די פראָגעס, וואָס דאַרפן אויף זיי באַהאַנדלט ווערן.

די מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג זיינען די פאַקטישע אָנפירערס פון אלע קהילה־ענינים. פון זיי ווערן אויסגעקליבן און באַשטימט די קאָמיסיעס:

א) אָ ר ע ל י ג י ע־קאָמיסיע, וואָס באַשעפטיקט זיך מיט אַלע רעלי־גיעזע אָנגעלעגנהייטן אַזוי ווי: רבנות, שחיטה, כשרות פון פלייש, מקוואות, שמירת שבת אד"גל, אויך מיט דער חברה קדישא אד"גל;

ב) א י ו ר י ד י ש ע - קאָמיסיע, וואָס באַשעפטיקט זיך מיט די יורידישע אָנגעלעגנהייטן פון דער קהילה, פאַרטיידיקט און היט אָפּ אירע רעכט און איז די פאַרמיטלערין צווישן דער קהילה און דער רעגירונג;

ג) א פ י נ א נ ץ - קאָמיסיע, וואָס באַשעפטיקט זיך מיטן אַלגעמיינעם בודזשעט פון דער קהילה. די קאָמיסיע רעגולירט אויס אַלע הוצאות, אַז זיי זאָלן שטימען מיט הכנסות; זי טיילט פון זיך אויס: א) א הערכה- אָדער באַשטייערונג-סעקציע, וואָס באַשעפטיקט זיך מיטן אויפשטעלן די הערכות אויף דער גאַנצער יידישער באָפעלקערונג דורך קוואַרטאַלן און בראַנשע-סעקציעס, ב) א וירט-שאַפטלעכע סעקציע, וואָס באַשעפטיקט זיך מיט קהלשן אייגנטום פון הייזער, קראָמען, שולן אד"גל;

ד) צ ד ק ה - גדולה-קאָמיסיע, וואָס ווערט צעטיילט אין סעקציעס: 1) שפּייז-און הייץ-מאַטעריאַלן-סעקציע; 2) א תמחוי-אָדער ביליקע קיך-סעקציע; 3) א מתן בסתר-סעקציע, צו שטיצן יורדים און פאַראַרעמטע בעלי-בתים; 4) צדקה-סעקציע פאַר סתם אָרעמעלייט; 5) בקור-חולים--סעקציע, וואָס באַשעפטיקט זיך מיטן שפּיטאָל און מיט חברות, וואָס זיינען עוסק אין דעם ענין פון בקור-חולים; 6) מושב-זקנים, הקדש, קינדער-היימען און בתי-יתומים-סעקציעס.

ה) ד ע ר צ י א ו נ ג - קאָמיסיע, וואָס ווערט צעטיילט אויף: 1) א תלמוד-תורה-סעקציע, 2) שולן-סעקציע — אַלע שולן און אַנשטאַלטן, וואָס ווערן אונטערגעשטיצט פון ועד הקהל, זייערע אויסגעווייטלטע גבאים מוזן דורכן ועד הקהל באַשטעטיקט ווערן, אַלע מאַנאַטלעכע בודזשעטן און באַלאַנסן פון אַלע חברות און צדקה-אַנשטאַלטן קומען אַריין אין דער רעווידיר-קאָמיסיע פון ועד הקהל, וואו זיי ווערן רעווידירט, קאָנטראָלירט און געבוכט.

יעדער מיטגליד פון ועד הקהל, וואָס ווען ניט דערפילן זיינע פליכטן אָן אַ שום גרונד אין זיין קאָמיסיע אָדער סעקציע און ווען ניט אָנטייל נעמען אין די אַל-געמיינע זיצונגען אין אַ משך פון א חודש, ווערט דורך דער אַלגעמיינער זיצונג אויסגעשלאָסן פון ועד הקהל, און אויף זיין אָרט ווערט אויפגענומען על פי רוב דעות אַ צווייטער פּאַסיקערער, און בכלל האָט די אַלגעמיינע זיצונג פון ועד הקהל דאָס רעכט אין באַזונדערע נייטיקע פאַלן אויפצונעמען נייע מיטגלידער, וואָס אין זיי נייטיקן זיך די קאָמיסיעס אָדער סעקציעס, אָבער אָן שטימרעכט.

אָן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג, אויפגערופן דורך דעם „פאַרשטאַנד" אָדער דורך אַ דריטל וויילערס, ווערט געעפנט און געפירט דורכן פאַרזיצער פון ועד הקהל אָדער דורך זיין פאַרטרעטער.

די פאַרגעלייגטע פראָגראַם איז אָנגענומען געוואָרן דורך דער פאַרזאַמלונג. נאָך פאַרשיידענע דעבאַטן זיינען נאָך אָנגענומען געוואָרן די וויטערדיקע צוגאָב-תקנות:

א) קיינער פון די אויסגעקליבענע דאַרף ניט פאַרנעמען קיין שטעל אין וועלכער עס איז סעקציע פאַר שכירות, סיידן ער זאָגט זיך פריער אָפּ פון זיין

שטימרעכט; ב) אין 6 וואָכן אַרום האָבן דאָס רעכט אַ דריטל פון די ווייַלערס צו פּאָדערן אַן אַלגעמיינע פּאַרזאַמלונג.

דער באַשטאַנד פון ועד הקהל

עס איז באַשלאָסן געוואָרן צוצוטרעטן צו די וואָלן פון 40 מיטגלידער, פון זיי 35 ווי אַקטיוווע עסקנים, וואָס קלייבן אויס פון זיך אַ „פּאַרשטאַנד" פון 7 מיט־גלידער און די איבעריקע רעכענען זיך פּאַר פּאַרוואַלטונג־מיטגלידער און 5 ווי מיטגלידער אין דער רעווידיר־קאָמיסיע. פון די קאַנדידאַטן, וואָס זיינען אַרויס־געשטעלט געוואָרן דורך פּאַרשיידענע ליסטעס, זיינען אויסגעקליבן געוואָרן דורך דער גרעסטער צאָל באָלן די וויטערדיקע פּערזאָנען[3]:

מ. מ. מאַניסעוויטש, אברהם טיקטין, משה גאָטליב, מאָקס באָראָש, באָקסט, זלמן ראָפאָפּאָרט, משה סאָלמאן, שמואל ריווקינד, א. מ. קוקליאַנסקי, חנא לוקסנ־בערג, נחום העלערשטיין, גוסטאָוו לאָסקי, מ. זילבערדיק, א. ש. הערשבערג, אַשר טאָפּאָלסקי, לייב ווילענסקי, י. מ. ראָקאָווסקי, גדליה טיקאָטשינסקי, משה זעל־מאַנס, יצחק באָרג, לייב איזענשטאָט, ג. ווילבושעוויטש, אהרן־לייב שמיד, משה צימערינסקי, אליהו לעוו, מאָטל יאַנאָווסקי, משה באָטקאָווסקי, אייזיק באָרש־טשעווסקי, משה גוימער, שמואל ראָזענטאָל, א. פּעסעלעוויטש, בערל דאָמעראָצקי, לייב מאָקאָווסקי, חיים לאָזאָווסקי און אברהם לאָפידוס.

ווי מיטגלידער פון דער רעווידיר־קאָמיסיע זיינען אויסגעקליבן געוואָרן דורך דער פּאַרזאַמלונג, ניט מיט באלן, די ה"ה: מרדכי האָלאַי, א. ראָכיטעס, אברהם־צבי פּאַראָזאָווסקי, עזרא סאָראָקי און ב. זעליקאָוויטש.

אויף דעם רעזולטאַט פון די וואָלן האָבן געהאָלטן אַ גרויסע השפּעה די שאַרפּע רעדעס, וואָס עטלעכע האָבן געהאַלטן אויף דער פּאַרזאַמלונג, וועגן דעם פּאַר־שטייענדיקן הונגער, וועגן דער גרויסער נויט איבערן דוחק אין לעבנסמיטלען. עטלעכע רעדנערס האָבן זיך פונאַנדערגעשריען ביז הייזעריק. עס זיינען געווען פּאַרשטענדלעך אַזעלכע רייד, אָבער זיי האָבן פּאַרטונקלט דעם ציל צוליב וועלכן מע קלייבט דעם ועד הקהל. עס האָט זיך באַקומען, אַז דער גאַנצער ועד הקהל זיך אַרויסלאָזן נאָך שפּייז און הייץ־מאַטעריאַלן. דער עולם וואָלט דערצו זיכער מסכים געווען. דעריבער טאָקע האָט מען אויסגעקליבן אויך פון די וואָס מען האָט אָנגעמערקט, אַז זיי זיינען ספּעציאַליסטן אויף אויפצוקויפן לעבנסמיטלען און הייץ־מאַטעריאַלן. מען האָט אויך אויסגעקליבן כמעט אַלע מיטגלידער פון ביראט ביים שטאָט־הויפּטמאַן כדי צו שטיין דורך זיי אין נאָענטער באַציאונג צו דער שטאָט־פּאַרוואַלטונג.

די נבחרים פון די דאָוונערס פון די בתי־מדרשים און מנינים האָבן געקליבן כמעט נאָר אַזעלכע וואָס זיינען זיי געווען באַקאַנט ווי פרומע און סטאָטשנע יידן. מיט גרויסע שוועריקייטן איז אויסגעקומען אויסצוקליבן עטלעכע, וואָס

3. זיי זיינען דאָ אויסגעשטעלט לויט דער צאָל שטימען וואָס זיי האָבן באַקומען.

די אַנפירערס פון די וואַלן האָבן געפונען, אַז זיי זיינען נייטיק אין דער הנהגה צוליב זייערע פעאיקייטן, ראַיעלקייט און פּראַקטישן חוש, אָבער די ווייַלערס האָבן זיי ניט געקענט. די וואַלן זיינען זייער שווער אויך צוליב דעם, וואָס אויסער עטלעכע געצייַלטע זיינען אין שטאָט כמעט קיינער ניט געבליבן פון די ביזאַהעריקע באַקאַנטע עסקנים און כלל־טוערס, און מען האָט איצט געמוזט קריגן צו דעם צוועק גאַנץ נייע מענטשן, וואָס האָבן זיך אין כלל־זאַכן קיינמאָל ניט געמישט. צוליב דעם האָט מען געמוזט ביי די איצטיקע וואַלן 3—4 מאָל איבערגיין די וואַל־אורנעס, ביז מ׳האָט אַרויסבאַקומען מיט אַ קליינעם רוב דעות די נייטיקע מענטשן, ווי צום ביישפיל אברהם לאַפידוס, וואָס איז אַרויסגעקומען מיט גרויס שווערייקייט דער לעצטער, כאָטש ער איז שפּעטער געווען איינער פון די וויכ־טיקסטע מיטגלידער פון „פאָרשטאַנד״. די ווייַלערס האָבן דעמאָלט נאָך קיין באַ־גריף ניט געהאַט פון דער וויכטיקייט פון אַזאַ ארגאַניזאַציע און פון דער ראָלע, וואָס זי וועט שפּעטער שפּילן אין דעם געזעלשאַפטלעכן לעבן אין ביאַליסטאָק, וויייל אַזאַ קהילה־אַרגאַניזאַציע איז ביי דער רוסישער רעגירונג ניט געווען.

פון די אויסגעקליבענע האָבן זיך עטלעכע באַלד אָפּגעזאָגט (ווילבושעוויטש, לאָסקי, גוימער), עטלעכע זיינען שפּעטער צוליב פּריוואַטע סיבות און זייטיקע אינטערעסן ארויסגעטראָטן; איינער (לייב ווילענסקי) איז באלד געשטאָרבן, אַזוי אַז באמת אַקטיוו מיטגלידער זיינען נאָר געבליבן 30.

ב. די ערשטע טריט און דער ערשטער קריזים

איידער דער וועד הקהל האָט זיך נאָך געהאַט אַרגאַניזירט, איז געווען זיין ערשטע אַרבעט, אויף דער ערשטער זיצונג פון 16טן אָקטאָבער, אין דעם צייַטוויי־ליקן לאָקאַל פון „לינת הצדק״ — צו גרינדן צוויי סעקציעס: אַ שפּייז־און אַ האַלץ־סעקציע, כדי צו דערפילן תיכף דעם אַלגעמיינעם פאַרלאַנג פון דער וואַל־פאַרזאַמלונג. אין דער שפּייז־סעקציע זיינען אַריין: נחום העלערשטיין, לייב ווי־לענסקי, אַשר טאָפאַלסקי און משה באַטקאָווסקי. אין דער האַלץ־סעקציע: בערל דאָמעראַצקי, לייב מאַקאָווסקי, אַ. פּעסעלעוויטש און י. מ. ראַקאָווסקי.

דער „פאָרשטאַנד״ ווערט אויסגעקליבן

אויף דער צווייטער זיצונג, דעם 17טן אָקטאָבער, איז מען צוגעטרעטן אויס־צוווייל דעם „פאָרשטאַנד״. דאָ איז געווען די הויפּטפראַגע און די וויכטיקסטע, דאָס וויייל אַ פאַרזיצער. עס איז ביי קיינעם קיין ספק ניט געווען, אַז דער פאָסיק־סטער פאַר אָט דעם אָמט ביי דעם איצטיקן מאָמענט, איז געווען א. טיקטין. דעריבער איז טאַקע ביי די וואַלן א. טיקטין אויסגעוויילט געוואָרן איינשטימיק. מ. מ. מאַניסעוויטש און מאָקס באַראַש זיינען אויסגעקליבן געוואָרן ווי גע־הילפן, אברהם לאַפידוס, לייב אייזנשטאָט ווי יועצים. שפּעטער, אַז מ״מ מאַניסע־ויטש און מאָקס באַראַש זיינען אַרויסגעטראָטן, זיינען אויף זייער אָרט אַריין

משה זעלמאַנס און בערל (בערנאַרד) דאָמעראַצקי. משה גאָטליב איז אויסגע־קליבן געוואָרן ווי קאַסיר און א. ש. הערשבערג ווי סעקרעטאַר. שפּעטער איז די קאַסע איבערגעגאַנגען אויף אַ קורצער צייט צו אברהם לאַפּידוס און נאָך דעם צו אברהם יצחק קוקליאַנסקי, וואָס איז געבליבן די גאַנצע צייט דער הויפּט־קאַסיר פון ועד הקהל און איינער פון די מוסטערהאַפטסטע טוערס אין אים. ער האָט געפּירט ניט נאָר די קאַסע נאָר אויך די הערכה און אַלע ענינים, וואָס זיינען נוגע געווען ציפערן און געלט, וואָס ער האָט זיך אין זיי שטענדיק געגריבלט. ער איז געקומען שטענדיק דער ערשטער און אַוועקגעגאַנגען דער לעצטער.

נאָך דעם ווי דער „פּאָרשטאַנד" האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט, האָט מען אַריינגעשיקט אַ מעלדונג דעם שטאָט־הויפּטמאַן מיט די נעמען פון די געווויילטע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער. דער ועד הקהל האָט געשריבן, אַז פון היינט אָן איז דער געווויילטער „פאָרשטאַנד" דער אינציקער פאָרשטייער פון דער ביאַ־ליסטאָקער יידישער באַפעלקערונג, וואָס נעמט אויף זיך צו דערפילן אַלע זיינע התחייבותן. ער בעט די נייטיקע מיטהילף פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

אַזוי אַרום האָבן מיר באַקומען אין ביאַליסטאָק די גאַנצע צייט פון דער אָקו־פּאַציע אַ ועד הקהל, וואָס איז געווען דער אינציקער אין גאַנצן אָבער־אָסט אַ באַשטעטיקטער פון דער מאַכט.

אַ צייט נאָך די וואַלן, איידער דער שטאָט־הויפּטמאַן לעהמאן איז אַוועקגעגאַנגען פון ביאַליסטאָק, האָט ער ביי אונדז אָנגעהויבן צו פאָדערן, אַז מיר זאָלן אויף אונדזער שילד און בלאַנקען שרייבן „פאָרשטאַנד פון דער יידישער קולטוס־געמיינדע", ד"ה אַ רעליגיעזע געמיינדע, אָבער מיר האָבן זיין פאָדערונג ניט דערפילט.

דער ועד הקהל נעמט איבער די קהלשע אַנשטאַלטן

דער ועד הקהל האָט גלייך נאָך דעם פאַר זיך צוגענומען דעם לאָקאַל פון געוועזענער פּייען־באַנק, וואו עס איז היינט די ביורא פון פּ. פּ. ס., לעצטנס די „שלום עליכם־ביבליאָטעק", (אויף סענקעוויטשאַ גאַס) און האָט דאָרט די גאַנצע צייט געהאַט זיין לאָקאַל.

דער ועד הקהל האָט באַלד אַריינגענומען אין זיינע הענט די פאַרוואַלטונג פון אַלע קהלשע אַנשטאַלטן: דעם קאָמיטעט, ד"ה אַלע צדקה־ענינים, דעם שפּיטאָל, די פּאָלסקיך, דעם מושב־זקנים, דעם הקדש, די תלמוד־תורה, שחיטה, בית־דין, בית־יתומות, גן ילדים, די חברה־קדישא מיטן בית־עולם. דער ועד הקהל האָט אומעטום באַשטימט גבאים, וואָס זיינען אויסגעקליבן געוואָרן פון דער פאַר־וואַלטונג און האָבן געארבעט אין נאָמען פון ועד הקהל און לויט זיינע אָנווייי־זונגען און אינסטרוקציעס.

דער „פאָרשטאַנד" האָט געארבעט די גאַנצע צייט ענערגיש. דער פאַרזיצער האָט אין דעם גאַנצן משך צייט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין ענערגישער אויס־דויערנדיקער אַרבעט. ער האָט זיך באַשעפטיקט טעגלעך מיט דער אַרבעט פון ועד הקהל. די ערשטע צייט — כמעט דעם גאַנצן טאָג, און שפּעטער דעם גאַנצן פאַרמיטאָג, און וועו עס איז נייטיק געווען, אויך דעם נאָכמיטאָג. מיט זיין טאָ־

לעראַנטער באַציאונג צו אַלע פּאַרטייען, מיט זיין ערלעכן כאַראַקטער און ווירדיקער האַנדלונג קעגן דער רעגירונגס־מאַכט, האָט ער געוואונען די סימפּאַטיע פון זיינע חברים אין דעם „פּאַרשטאַנד" און אין דער פּאַרוואַלטונג, וואָס האָבן זיך באַצויגן צו אים מיט גרויס דרך־ארץ. ער האָט שטענדיק געווירקט מיט זיין אויטאָריטעט צו דערשטיקן אינעווייניקסטע רייבונגען. אים האָט מיטגעהאָלפן אברהם לאַפידוס מיט זיין לאָגישן שכל און שטרענגער ערלעכקייט.

עס איז באַלד פון אַנהייב אייגנעפירט געוואָרן אַ שטרענגע אָרדענונג און קאָנטראָל אויפן גאַנצן געלט־אומזאַץ. אַ רעווידיר־קאָמיסיע האָט אויסער דעם שטענדיק קאָנטראָלירט די חשבונות אין די ביכער און אויך די טעטיקייט אין די אַנשטאַלטן.

די פּעריאָדישע אסיפות פון „פּאַרשטאַנד", צוזאַמען מיט דער פּאַרוואַלטונג זיינען פון אָנהייב געווען כמעט טעגלעך און שפּעטער ביז צוויי מאָל מאָנאַטלעך. אויסער א. טיקטינען און א. לאַפידוסן, האָט זיך אויסגעצייכנט לייב אייזנשטאָט מיט זיין דערפינדעריש־קייט ביי פּאַרווירקלטע ענינים. עס האָבן מיטגעהאָלפן אויך די איבעריקע מיטגלידער פון „פּאַרשטאַנד" און פון דער פּאַרוואַלטונג, וואָס זיינען צוגעציגן געוואָרן צו די פּאַרמיטאָגדיקע „פּאַרשטאַנד"־באַראַטונגען. דער סעקרעטאַר האָט זיך שטענדיק געפונען אין ועד הקהל צו ענטפערן אַלע, וואָס האָבן זיך געוועדט אין ועד הקהל.

באַציאונגען מיט דער מאַכט

דער „פּאַרשטאַנד" איז שטענדיק געווען אין נאָענטע באַציאונגען מיט דער אָרטיקער רעגירונגס־מאַכט, מינדלעך און איבערהויפּט שריפטלעך[4].

אין אַלע רעגירונגס־אָפּטיילונגען איז אָנערקענט געוואָרן דער ועד הקהל ווי דער איינציקער אָפּיציעלער פּאַרשטייער פון דער יידישער געמיינדע. מיט זיין מיינונג האָט מען זיך געראַטנט. על כל צרה שלא תבא, הן אין עניני פּרט הן אין עניני כלל, האָט מען זיך געוועדט הן פון דער שטאָט און הן פון דער גאַנצער סביבה צום ועד הקהל אין ביאַליסטאָק, און ער האָט געענטפערט און געהאָלפן ווי ווייט ער האָט געקענט.

דער ועד הקהל האָט געאַרבעט ווי אַ שטרענג פּאַראייניקטע אָרגאַניזאַציע פּאַר קאָנטראָל און צענטראַליזאַציע פון אַלע אַנשטאַלטן. זיין טעטיקייט איז געוואָרן אַ מיושבדיקע מיט אַ וועלטיקער באַוואוסטזיניקער האַלטונג כלפי פּנים און כלפי חוץ. נאָר שטיצנדיק זיך אויף די דאָזיקע יסודות, האָט זיך אים אייניגעגעבן דורכצופירן די ביאַליסטאָקער קהילה דורך דער שטורמישער צייט, דורך אַלערליי אינעווייניקסטע שוועריקייטן און דרויסנדיקע גזרות, בעת הונגער, נויט און טויט־שרעק. דעם ועד הקהל האָט זיך אייגנעגעבן אָפּצוהיטן די גאַנצקייט פון

4. קאָפּיעס פון אַלע בריוו צו דער אָקופּאַציע־מאַכט און אַלע שריפטלעכע וועגדונגען פון דער מאַכט צום ועד הקהל זיינען פאַרלאָרן געגאַנגען אין דער צייט פון דער באַלשעוויסטישער אינוואַזיע.

דער קהילה, צו פֿאַרטיידיקן אירע אינטערעסן, צו באַשיצן איר כבוד, צו באַוואָ־רענען דעם אָרעמען טייל פון הונגער, נויט און אירע אַנשטאַלטן פון אונטער־גאַנג. דער ועד הקהל האָט זיך באַנוצט נאָר מיט געראַכטע, ערלעכע, געזעצלעכע מיטלען. דעריבער האָט די רעגירונג־מאַכט געהאָט צוטרוי צו אים. ער האָט קיינעם ניט נושא פּנים געווען און ניט געחנפּעט און איז ניט געגאַנגען מיט הינ־טערוועגן.

די ערשטע אָפּאָזיציע קעגן ועד הקהל

דעם פֿאַרשטאָרבענעם מ. מ. מאַניסעוויטש קען מען בשום אופן ניט חושד זיין אין נאָכיאָגן זיך נאָך כבוד און אין זייטיקע פּניות. ער איז געווען אַ ייִד אַ תמים, אַן עוסק בצרכי צבור באמונה. אָבער זיינע מקורבים און יועצים האָבן אים אָפּט שטאַרק פֿאַרפֿלאָנטערט און פֿאַרוויקלט אין חובות צוליב דער קאָנטרי־בוציע, ווָאס האָט אים פֿאַרשאָפּט גרויס עגמת נפש און צרות. האָט ער געהאָפּט זיך אַרויסצוהעלפן דורכן ועד הקהל. לסוף אַז ער איז ניט געווָארן דער פֿאַרזי־צער און זיינע מקורבים זיינען ניט אַריין אין דער פֿאַרוואַלטונג, איז די אַ־פּענונג צעשטערט געוואָרן. דער ועד הקהל, צו ווּעמען זיי האָבן זיך געווענדט אויסצוצאָלן די קאָנטריבוציע־חובות, האָט צוליב כמה טעמים ניט געקענט דער־פּילן זייער פֿאָדערונג. האָבן די מקורבים דעריבער די גאַנצע צייט אינטריגירט אין שטאָט און ביי דער מאַכט קעגן ועד הקהל אים אומצוואַרפן, ביז זיי האָבן שוין געהאַלטן ביים אויספירן זייער זאַך. מאָקס באַראַש וואָס האָט געהאָט פֿאַרבינדונגען מיט עטלעכע דייטשע באַאַמטע, איבערהויפּט די פּעלד־רַאַבי־נערס, האָט דערלאַנגט צום שטאָט־הויפּטמאַן אַ פּאָפּיר, אונטערגעשריבן דורך זיינע און מאַניסעוויטשעס מקורבים, אַז מען פֿאַרלאַנגט אויפּצורופן אַן אַלגע־מיינע אסיפה פון די ווייַלערס פון ועד הקהל, זי זאָל אַרויסזאָגן איר מיינונג, צי מען זאָל מבטל מאַכן דעם ועד הקהל און גרינדן אַ נייעם. דורך השתדלות האָט זיך אים אינגעגעבן צו קריגן דערויף די צושטימונג פון שטאָט־הויפּטמאַן.

די אסיפה איז פֿאַרגעקומען דעם 21טן פעברואַר 1916, 5 אַזייגער אין אָוונט. די פֿאַרזאַמלונג האָט געעפּנט מאָקס באַראַש. פֿרילוקער איז באַשטימט געוואָרן ווי סעקרעטאַר. די פֿאַרזאַמלונג איז פֿאַרגעקומען אונטער דער אויפּזיכט פון שטאָט־סעקרעטאַר לייטענאַנט עהלערט. דער פֿאַרזיצער א. טיקטין האָט אָפּגעגעבן אַן אויספּירלעכן באַריכט וועגן דער טעטיקייט פון ועד הקהל. נאָך אים האָבן גע־רעדט: דאָמעראַצקי און משה זעלמאַנס, דער צווייטער האָט זיך אויסגעדרייט מיט זיינע שארפע און הייסע רייד. ציין־דאָקטאָר ציטרין האָט געשטעלט די פֿראַגע פון צוטרוי צום ועד הקהל צו אָפּשטימונג. האָט די גאַנצע פֿאַרזאַמלונג אויסגעדריקט צוטרוי צום ועד הקהל.

האָט זיך אויפּגעהויבן לייטענאַנט עהלערט און האָט געזאָגט, אַז נאָך דער דאָזיקער אייגנשטימיקער צוטרוי־דערקלערונג איז די פֿאַרזאַמלונג איבעריק, און האָט זי געשלאָסן.

ג. די פראגע וועגן צוואנגשטייער

דער וועד הקהל האָט איבערגענומען די הנהגת הקהלה מיט אַ ליידיקער קאַסע. לויטן פּראָטאָקאָל פון דער דריטער זיצונג פון 18טן אָקטאָבער 1915, זיינען באַ־פולמעכטיקייט געווארן די ה״ה: א. לאַפידוס, ל. אייזנשטאָט, מרדכי האַלאי, ב. זעליקאָוויטש און מ. גאָטליב איבערצונעמען די קאַסע ביי מ. מ. מאַניסעוויטש. זיי האָבן געפונען די רעכענונג פון דער קאַסע און איר צושטאַנד, אויסגעדריקט אין די וויטערדיקע ציפערן: 26,049 רובל האָט איבערגעלאָזן אָסוואַלד טרילינג אין אָנוויזונגען און אין מזומן פון דעם 34,000 רובלדיקן פּאָנד; 1,500 איז דער־האַלטן געווארן פון גאָוויענסקי, 500 רובל פון מאַקס באַראַש (אַ רעשט פון דער־האַלטענע 1,200 רובל), 13,065 רובל אויפגעקליבענע נדבות אין די מהומה־טעג, 7,360 קאָראָבקע־געלט אין משך פון דער לעצטער צייט, אין סך הכל 48,474 רובל הכנסה.

די הוצאה איז געווען: 7,685 פאַר דעם קאָמיטעט פון די היימלאָזע, 798 הוצאות אויף היימלאָזע, 9,000 רובל הוצאות דורך מ. באַראַש, 9,596 אויף דעם שפּייכלער פון לעבנסמיטל פאַר דער ביליקער קיך און אַנדערע אַנשטאַלטן אונטער דער לייטונג פון חיים געריץ, 1,300 רובל דעם קאָמיטעט פון יוגנט־פאַראיין, 349 רובל רעזערוויסטקעס, 482 רובל רבנים, 725 רובל פאַרשיידענע הוצאות, 1,795 רובל הוצאות קאָראָבקע, 16,748 רובל אַ גמילות חסד פאַר דער קאָנטרי־בוציע, בס״ה הוצאה: 48,474 רובל[5]. אַזוי ארום איז אויסגעגליכן געווארן די הוצאה מיט דער הכנסה, און אין קאַסע איז קיין איין קאָפּיקע ניט געבליבן.

שפּעטער האָט זיך ארויסגעוויזן, אַז דער גמ״ח פאַר דער קאָנטריבוציע איז געווען בעצם גרעסער און האָט דערגרייכט אַ סומע פון אַן ערך 20—21 טויזנט רובל. קיין רעגולערע בוכפירונג, קאָנטראָל און דאָקומענטירטע באַוויזן אויף דער הכנסה מיט דער הוצאה האָט מען ניט געפונען.

די פרייוויליקע באַשטייערונג

איינע פון די ערשטע אויפגאַבעס פון ניי־געגרינדעטן וועד הקהל איז געווען צו געפינען גענוגע־מיטלען אויף צו דעקן אַלע הוצאות פון דער קהילה און אירע אינסטיטוציעס, ווייל די איינציקע הכנסה פון דער קאָראָבקע איז געווען צו קליין אויף צו דעקן אַלע הוצאות. א. לאַפידוס פון דער פינאַנץ־קאָמיסיע האָט פאַרגע־לייגט באַלד, אויף דער 4טער זיצונג דעם 21טן אָקטאָבער 1915, איינצואָרדענען אַ פרייוויליקע אַליין־באַשטייערונג וואָס זאָל איינברענגען ביז 10,000 מאַרק מא־נאַטלעך, צו דעם צווועק זאָל מען ארויסלאָזן אַן אויפרוף צו דער יידישער באַפעל־קערונג. די דאָזיקע פראַגע איז באַהאַנדלט געווארן אויף נאָך עטלעכע זיצונגען, דעם 25טן אָקטאָבער, דעם 30טן אָקטאָבער, דעם 3טן נאָוועמבער; אויף איינער פון

5. [עס באַקומט זיך די סומע פון 48,478 רובל. מסתמא איז פאַראַן אַ קליינער טעות אין איינער פון די צאָלן אין דעם חשבון פון דער הוצאה. — רעד.]

די זיצונגען (דער 13טער), פון 3טן נאָוועמבער, איז געבליבן, אַז כדי צו מאַכן אַ גרויסע אַגיטאַציע לטובת דער אַליין־באַשטייערונג זאָל מען אויפרופן אַלע אָרטיקע און היימלאָזע רבנים און זיי איינלאָדן, אַז זיי זאָלן דרשנען אין אַלע בתי־מדרשים און שולן וועגן דער וויכטיקייט אין איצטיקן מאָמענט פון אַ פרייוויליקער באַשטייערונג, און אויך עטלעכע מיטגלידער פון ועד הקהל מיט דעם פאָרזיצער בראש זאָלן אָנטייל נעמען אין דער דאָזיקער פראָפאַגאַנדע.

שבת פ׳ וירא תרע״ו האָבן אין אַלע בתי־מדרשים געדרשנט רבנים און מיט־גלידער פון ועד הקהל פאַר דעם צוועק. מען האָט אויך דורכגעפירט אַ רעגיסטראַציע פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. יעדערער איז אָפגעשאַצט געוואָרן לויט זיין פאַרמעגן, און מען האָט זיך נאָך די אַלע גרויסע הכנות אַרויסגעלאָזט פאָרווייז איבער דער גאַנצער שטאָט אויפצונעמען די אַליין־באַשטייערטע סומעס.

אָבער מען האָט זיך באַלד איבערגעצייגט, אַז אָט די אַליין־באַשטייערונג וועט ניט ברענגען די פאַרהאָפטע סומעס. שוין אויף דער 21טער זיצונג, פון 13טן נאָוועמבער, האָבן אַ טייל אויפמאָנערס פון דער אליין־באַשטייערונג איבערגעגעבן, אַז מען באַציט זיך אין שטאָט צו אַזאַ באַשטייערונג קאָלט און אינדיפערענט, און באמת האָט זי איינגעבראַכט נאָר אַלע אָגיטאַציעס נאָר 1,141.91 רובל — לויט דער רעכענונג פון נאָוועמבער 1915.

דער ערשטער „צוואַנגשטייער״

איז דעריבער אויף דער זיצונג פון 14טן נאָוועמבער געבליבן צוצוטרעטן צו אַ צוואַנגשטייער. אָבער דערצו האָט מען נייטיק געהאַט די צושטימונג פון דער רעגירונג־מאַכט. דער ועד הקהל האָט זיך דעריבער תיכף געוועדט מיט אַ בקשה צום שטאָט־הויפטמאַן, וואָס האָט תיכף געגעבן די דערלויבעניש צו דרוקן אַן אויפרוף וועגן אַ צוואַנגשטייער אויף אַלע פאַרמעגלעכע מיטגלידער פון דער יידישער קהילה לטובת די אַנשטאַלטן פון דער קהילה, און ווער עס וועט ניט צאָלן וועט באַשטראָפט ווערן מיט 1,000 מאַרק לטובת דער פאָלקסקיך.

מען האָט תיכף פאַרעפנטלעכט דעם אויפרוף, און עס זיינען פונאַנדערגעשיקט געוואָרן מעלדונגען מיט דער וואַרנונג פון שטאָט־הויפטמאַן, אוּן דאָס האָט טאַקע באַלד געהאָלפן: דער צוואַנגשטייער האָט איינגעטראָגן אין יאָנואַר — 5,049 רוב, אין פעברואַר — 3,421 רובל, אין מאַרץ — 5,366, אין אַפּריל — 4,945.10, אין מאַי — 3,796, אין יוני — 3,610.15, אין יולי — 2,819, אין אויגוסט — 2,596.70 רובל. (דאָ רעדט זיך וועגן די ערשטע 8 חדשים פון 1916).

ווי עס איז אַרויסצוזען פון די דאָזיקע ציפערן, איז די הכנסה פון צוואַנג־שטייער געוואָרן מיט יעדן חודש אַלץ קלענער. און דאָס איז געווען פשוט ווייל דער עולם האָט דערשפירט, אַז באמת איז דאָס גאָרניט קיין צוואַנגשטייער, און עס איז רעכט אויך ניט צו צאָלן, און מען ווערט ניט באַשטראָפט.

אויף דער 74טער זיצונג, פון 20טן אַפּריל, איז דעריבער באַהאַנדלט געוואָרן די דאָזיקע פראָגע, ווייל די קאַסע פון ועד הקהל האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַ

גרויסן דעפיציט — סוף מאַנאַט האָט ער דערגרייכט די סומע פון 7.931.91 רובל. עס איז פאַרגעלייגט געווארן שוין דעם 22טן אַפּריל, אויפצורופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די בוחרים און זיי פאַרצולייגן דעם קריטישן צושטאַנד און זוכן מיטלען ווי אים אָפּצוהעלפן. דער „פאַרשטאַנד" פון וועד הקהל האָט בתוך כך ניט געורט, וויסנדיק אַז באמת וועט קיין שום אסיפה ניט קענען אויסגעפינען נייע געלט־הכנסות אויסער דעם צוואַנגשטייער, און האָט זיך משתדל געווען צו באַקומען אַ דערלויבעניש אויף אַן אמתן צוואַנגשטייער, וואָס זאָל ווערן אויפגעמאַנט דורך דייטשע זשאַנדאַרמען.

דער שטאַט־הויפּטמאַן האָט עס אָפּגעזאָגט איבער אַ השתדלות מצד די קעגנער פון וועד הקהל. זיי האָבן אים דערקלערט, אַז געבנדיק אונדז דעם צוואַנגשטייער, האָט ער געהאַנדלט אומגעזעצלעך, ווייל ביאַליסטאָק האָט ביי דער רוסישער רעגירונג ניט געהאַט קיין קהילה־אַרגאַניזאַציע, און ממילא האָט זי ניט געהאַט דאָס רעכט צו מאַכן אַן עטאַט דורך צוואַנג אויף אירע מיטגלידער, און די אָקופּאַציע האָט דאָך בכלל קיין רעכט ניט אַרויסצוגעבן נייע געזעצן אין אָקופּירטן לאַנד. זיי זיינען מיט זייער טענה געווען יורידיש געווארן. דעריבער האָט זיך דער שטאַטהויפּטמאַן צוריקגעצויגן פון פריערדיקן באַשלוס מכוח צוואַנגשטייער.

דער פאַרשטאַנד" האָט דעריבער דערלאַנגט צו דער העכסטער אינסטאַנץ, דעם „אָבערסט" אַ מעמאָראַנדום, וואָס אין אים וועלן דערקלערט, אַז די יידישע קהילות האָבן געהאַט אין רוסלאַנד 2 מינים מקורים פון הכנסה אויף אויסצוהאַלטן זייערע אינסטיטוציעס: א) אַ צוואַנגשטייער (עטאַט) אַזוי ווי אין גאַנץ רוסיש פוילן, ב) אַ קאָראָבקע אין די איבעריקע רוסישע פראָווינצן, בתוכם אויך ביאַליסטאָק. אָבער אַזוי ווי דער שטאַט־הויפּטמאַן האָט מבטל געמאַכט די קאָראָבקע, קומט אונדז ממילא צו געבן אַ צוואַנגשטייער. געגנעראַל לודענדאָרף האָט באַשטעטיקט דעם צוואַנגשטייער, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ כעס פון הויפּטמאַן אויף אונדז, ווייל מיר האָבן זיך דערלויבט צו גיין דירעקט צו דער העכערער מאַכט.

אויף דער 78טער זיצונג פון 4טן מאַי 1916 האָט דער פאַרזיצער מודיע געווען, אַז מיר האָבן באַקומען דאָס רעכט פון אַ צוואַנגשטייער, דאָס רעכט דעם עטאַט אויפצומאַנען דורך דייטשע זשאַנדאַרמען. עס איז דעמאָלט געגרינדעט געוואָרן אַ נייע הערכה־קאָמיסיע אָפּצושאַצן פונדאַסניי די צאָלונג־פעאיקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג. עס איז באַשטימט געוואָרן אַן אַלגעמיינע אסיפה פון די בוחרים אויפן 16טן מאי, וואָס איז שפעטער אָפּגעלייגט געוואָרן אויפן 23טן מאי.

דערווייל האָבן די אַלטע קעגנערס פון וועד הקהל זיך באַנוצט מיט דער גענלעכייט אויפצורייצן דעם עולם, איינרעדנדיק אַז דער צוואַנגשטייער וועט אומגליקלעך מאַכן די קהילה, ווייל די רשימה פון די שטייער־צאָלערס, לויט פעסטגעשטעלטע פאַרמעגנס־קלאַסן, וועט קלאָר מאַכן דער דייטשער מאַכט דעם פאַרמעגן־צושטאַנד פון דער יידישער באַפעלקערונג. די זעלביקע פערזאָנען האָבן פריער אויך אָגיטירט, אַז מען זאָל ניט צאָלן די אַליין־באַשטייערונג, וואָס האָט געבראַכט צו אַ צוואַנגשטייער. אָבער זיי האָבן געווירקט מיט זייער אָגיטאַציע אין די בתי־מדרשים און אין די פאַראיינען אויפצוהייבן אין שטאָט אַ גאַנצן שטורעם קעגן צוואַנגשטייער. אפילו אין וועד הקהל גופא האָבן זיך געפונען מיטגלידער,

וואָס אויף זיי האָט געמאַכט אַן אייַנדרוק דער דאָזיקער טומל, און זיי האָבן פאָרגע־לייגט אויף דער 80טער זיצונג פון 18טן מאַי, אַז מען זאָל ניט דערלאַנגען דער מאַכט די רשימה פון די שטייער־צאָלערס, ביז וואָנען די בוחרים פון די בתי־מדרשים וועלן ניט אַרויסזאָגן זייער מיינונג וועגן צוואַנגשטייער.

אויף דער אַלגעמיינער אסיפה, דעם 13טן מאַי 1916, זיינען צוזאַמענגעקומען אַלע אייַנגעלאַדענע בוחרים פון די בתי־מדרשים. דער פאָרזיצער פון ועד הקהל האָט איבערגעגעבן דער פאָרזאַמלונג די סיבות, וואָס האָבן געצוואונגען דעם ועד הקהל זיך משתדל צו זיין פאָר דער מאַכט צו באַשטימען אַ צוואַנגשטייער פאַר די הוצאות פון דער יידישער קהילה. די קעגנערס האָבן מיך באַשולדיקט ווי דעם מחבר פון צוואַנגשטייער[6], האָב איך באַוויזן היסטאָריש די נייטיקייט פון צוואַנג־שטייער פאַר דעם עצם קיום פון יעדער יידישער קהילה.

דער דין אין רמב"ם[7] און אין יורה דעה[8] זאָגט אַז מען צווינגט אויף צדקה, און דער וואָס וויל ניט געבן קיין צדקה, אַדער ער גיט וויניקער וויפל ער דאַרף געבן, צווינגט אים דער בית דין, און מען שלאָגט אים מכות מרדות, ביז ער גיט וויפל מען האָט אים אָפּגעשאַצט צום געבן, און מען גייט אַריין אין זיין פאָרמעגן (נכסים) און מען נעמט פאָר אים אין די אויגן וויפל ער דאַרף געבן, און מען נעמט משכנות אויף צדקה אפילו אין ערבי שבתות. דער דאָזיקער שטרענגער דין איז געווען דער הויפּט־יסוד, וואָס אויף אים האָבן זיך געשטיצט אַלע יידישע קהילות אין דער גאַנצער וועלט אין משך פון יידישן גלות, אויך איצט אין גאַנץ מערב־איראָפּע און אין גאַנץ רוסיש פוילן. רבן יוחנן בן זכאי, האָט געגעבן אַ תשובה זיינע תלמידים, וואָס האָבן אים געפרעגט: „וי אַזוי קענען מיר פון הייַנט אָן עקסיסטירן וי אַ פאָלק, אַז דער צענטער פון דער יידישער נאַציע איז חרוב געוואָרן?" — „מיר האָבן אַ צווייטן צענטער, וואָס איז אַזוי וויכטיק וי דער וואָס איז חרוב געוואָרן, און דאָס איז דער יסוד פון צדקה"[9]. עס איז אַ טעות, וואָס מען פאַרטייטשט „צדקה" וי אַ נדבה. דער טייטש פון צדקה איז „גערעכ־טיקייט". אין גאַנץ כתבי־הקודש שטייט „צדקה" צוזאַמען מיט „משפט", וויל דער באַגריף איז דער זעלביקער, נאָר משפט לייגט זיך אויף געריכטלעכע ענינים און צדקה אויף סאָציא־לע ד"ה געזעלשאַפטלעכע זאַכן. דער אָפּצאָל פון קאָראַבקע פון דער רוסישער רעגירונג, וואָס האָט צעשטערט די קהילה־אַרגאַניזאַציע, און אויף הייוון און זאַלץ אדמ"ל אין קלענערע קהילות דורך די געמיינדעס אַליין זיינען אויך פאָרמען פון צוואַנגשטייער, נאָר אומדירעקטע און דע־ריבער אויך אומגערעכטע, וויל ביי זיי צאָלט דער אַרעמער און מיטעלער פאַרהעלטעניש־מעסיק פיל מער וי דער ריייכערער, און דער ריייכער אוכל טרפות צאָלט גאָרניט, בשעת ביי אַ דירעקטן צוואַנגשטייער צאָלט דער אַרעמער גאָרניט, דער מיטעלער וויניק און דער הויפּט־אָפּצאָל פאַלט אויף די ריייכערע.

עס קומט פאָר אויך אין די יידישע געמיינדעס אין מערב־איראָפּע, אַז ריייכע יחידים, קאַרגע מענטשן, טרעטן אַרויס פון דער יידישער געמיינדע, ווערן רעליגיאָנסלאָז און שמדן זיך אפילו כדי ניט צום צאָלן דעם צוואַנשטייער. פונדעסטוועגן באַוועגט עס ניט די אָרטיקע ראשי הקהילה נאָכצוגעבן די דאָזיקע יחידים, וויל זיי וויסן אז דער צוואַנג־שטייער איז דער הויפּט־יסוד פון דער עקסיסטענץ פון דער יידישער קהילה.

---

6. מען האָט מיר איבערגעגעבן, אַז מתנגדים פון ועד הקהל האָבן געהאלטן דרשות אין די בתי־מדרשים קעגן מיר וי דעם מחבר פון צוואַנגשטייער.
7. יד החזקה, הלכות מתנות עניים, פ"ז, ח"י.
8. יורה דעה, ח"ב, רמ"ח; זען אויך כתובות, מ"ח, ע"ב.
9. אבות דרבי נתן, פרק ד'.

עס איז גאָר קיין וואונדער ניט, אַז ביי אונדז אין ביאַליסטאָק האָט דער צוואַנגשטייער אַרויסגערופן אַזאַ אָפּאָזיציע פון עטלעכע אויפגעקומענע גבירים. אוודאי איז פאַר זייער ביטל פיל צוועקמעסיקער אַן אַליין־באַשטייערונג און נאָך בעסער איז פאַר זיי אַ קאַראָבקע אויף עסנוואַרג, — און די אַרעמעלייט צאָלן, און די גבירים האָבן די דעה.

נאָך אַ לענגערער דעבאַטע איז געבליבן כמעט איינשטימיק דעם צוואַנגשטייער יאָ דורכצופירן, נאָר אים צו באַגרענעצן בלויז אויף די ספּעציעלע הוצאות פון וועד הקהל, אויף רעליגיעזע און קולטורעלע באַדערפענישן, און ווי ווייט עס וועט דערגרייכן די הכנסה צו געבן אויף אונטערשטיצן אַרעמע. דער יערלעכער בודזשעט זאָל אויף אַזאַ אופן אָנטרעפן אַן ערך 60—70 טויזנט רובל, ד״ה 5־6 טויזנט רובל מאָנאַטלעך אַנשטאָט די 10,000, וואָס איז פריער באַשטימט געוואָרן.

פאַר די אַנשטאַלטן זאָל מען זוכן אַנדערע מקורים, פון דער שטאָט־פאַרוואַל־טונג אָדער פון אַמעריקאַנער געלטן, אָבער דער וועד הקהל זאָל האָבן זיין השגחה און קאָנטראָל אויף זיי. עס איז אויך באַשלאָסן געוואָרן אויסצוקלייבן צו צוויי נבחרים פון יעדן בית־מדרש צו קאָנטראָלירן און באַשטעטיקן די הערכה.

פאַר דעם צוועק זיינען אויפגערופן געוואָרן פון 28טן מאַי (זונטיק פּ׳ נשא) ביזן 30טן מאַי (דינסטיק פּ׳ נשא) גרופּנווייז בתי־מדרשים פון דער גאַנצער שטאָט לויט זייערע קוואַרטאַלן, וואָס האָבן דורכגעזען, קאָנטראָלירט און באַשטעטיקט די הערכה־רשימות, וואָס זיינען איבערגעגעבן געוואָרן דעם שטאָט־הויפּטמאַן.

נייער קריזיס אין וועד הקהל

אָבער בני קורח לא מתו — די קעגנערס פון וועד הקהל און פון צוואַנגשטייער האָבן ניט געשוויגן. זיי האָבן אויפגערודערט דעם סוחרים־פאַראיין, וואָס אין אים זיינען געווען פאַרטרעטן די פאַרמעגלעכערע און רייכערע שיכטן פון שטאָט, אַז די שטייער־ליסטעס וועלן אויף זיי ברענגען אַן אומגליק. דער דאָזיקער פאַראיין האָט געפאָדערט, אַז מען זאָל נאָך אַ מאָל באַטראַכטן די פראַגע פון צוואַנגשטייער. עס זיינען איינגעלאָדן געוואָרן פון זיי דעלעגירטע אויף דער 82טער זיצונג, דעם 11טן יוני. אויף דער דאָזיקער זיצונג האָבן זיי געטענהט, אַז די שטייער־ליסטעס וועלן געבן אַ פאַלשן באַגריף וועגן דעם פאַרמעגן־צושטאַנד פון דער יידישער קהילה. דעריבער זאָל מען זיי צוריקרופן. דער פאַרזיצער האָט באַוויזן, אַז עס איז אַן אומזיסטער פּחד. עס איז אָבער געבליבן, אַז די פראַגע זאָל מען שטעלן צו אָפּשטימונג.

אין דער דאָזיקער זיצונג האָבן אָנטייל גענומען נאָר 17 מיטגלידער פון וועד הקהל, און פון זיי האָבן זיך 11 שטימען אַרויסגעזאָגט דערפאַר און 6 קעגן. נאָך דער דאָזיקער אָפּשטימונג האָט זיך א. טיקטין אָפּגעזאָגט צו זיין אַ פאַרזיצער פון וועד הקהל און א. לאָפּידוס, לייב אייזנשטאָט ווי געהילפן.

צום אייבער־בירגערמייסטער איז צוגעשטעלט געוואָרן אַ פאָדערונג אָפּצושיקן

צוריק די הערכה־ליסטע, און א. טיקטין האָט אים אַרײַנגעשיקט זײַן דעמיסיע.

דער ועד הקהל האָט זיך דעמאָלט געפונען אין אַ זייער קריטישער לאָגע. דער־ווייל האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז פאַרשיידענע קלאַנגען, וואָס די קעגנערס האָבן פאַרשפרייט כדי בולטער פאַרצושטעלן די געפאָר פון שטייער־ליסטעס און וואָס האָבן געווירקט אויף דער אָפּשטימונג, האָבן זיך אויסגעלאָזן פאַר פאַלשע. האָבן דעריבער די מיטגלידער פון ועד הקהל, וואָס האָבן אָפּגעשטימט צוריקצו־פאָדערן די שטייער־ליסטעס זיך געפילט שולדיק. און אויף דער 83טער זיצונג איז באַשלאָסן געוואָרן איינשטימיק, אַז צוליב ערלעכער און טאַקטפולער הנהגה פון ועד הקהל דורך דעם פאַרזיצער א. טיקטין און צוליב דעם, וואָס עס איז ניטאָ קיינער וואָס זאָל קענען פאַרנעמען זיין אָמט אים תיכף צו שרייבן אַ דאַנקבריוו פאַר זיין פרוכטבאַרער און נוצלעכער טעטיקייט און אים גלייכצייטיק צו בעטן צוריקנעמען זיין אָמט פון פאַרזיצער אין ועד הקהל.

עס זיינען דעלעגירט געוואָרן פון ועד הקהל די מיטגלידער: שמואל ראָזענ־טאָל, משה זעלמאַנס, בערל דאָמאַראַצקי, משה גאָטליב איבערצוגעבן א. טיקטינען אַ בריוו, געשריבן אין העברעאיש. באַלד נאָך דעם איז אויפגערופן געוואָרן אַ זיצונג, וואו א. ש. הערשבערג און באַקסט האָבן איבערגעגעבן די תשובה פון שטאָט־הויפטמאַן אויף דער דעמיסיע פון פאַרזיצער מיט זיינע געהילפן: 1) זיי האָבן דאָס רעכט ניט געהאַט צוליב דער וויכטיקייט פון זייער אָמט זיך אָפּצוזאָגן, כל־זמן עס זיינען פריער ניט געווויילט געוואָרן מיט דער זעלביקער אַרדענונג אַנדערע אויף זייערע ערטער; דעריבער מוזן דער פאַרזיצער און זיינע געהילפן בלייבן אויף זייערע ערטער לויטן רעגירונג־באַפעל, און דער פאַרזיצער איז פאַר־אַנטוואָרטלעך פאַר דער הנהגה פון דער קהלה; 2) דער צוואַנגשטייער איז באַ־שטעטיקט געוואָרן, און דעריבער וועט ער די אַרײַנגעשיקטע שטייער־ליסטעס ניט צוריקגעבן צוליב עטלעכע אומצופרידענע מיטגלידער און וועט פון הייַנט אָן איינמאָנען דעם געמיינדע־שטייער מיט דער גרעסטער שטרענגקייט; 3) די שטייער־ליסטעס האָבן קיין שום וויכטונג ניט אויפן אויפשטעלן די באַשטייערונג מצד דער מאַכט, וואָס די ליסטעס פאַר דעם זיינען שוין פאַרענדיקט געוואָרן מיט אַ פּאָר וואָכן פריער, אַידער עס זיינען דערלאַנגט געוואָרן די שטייער־ליסטעס פון דער יידישער געמיינדע.

דער פאַרזיצער מיט זיינע געהילפן האָבן תיכף פאַרנומען זייערע ערטער. און פון דעמאָלט איז דער צוואַנגשטייער אַרײַנגעגאַנגען אין לעבן. די אויפמאַנונג פון דעם קהילה־שטייער ביי די ניט־צאָלערס צווישן זיי ביי די הויפט־קעגנערס, איז געמאַכט געוואָרן דורך דייטשע זשאַנדאַרמען, מיט צוואַנג.

דער שטייער, וואָס איז פאַרקלענערט געוואָרן ביז 10,000 מאַרק מאָנאַטלעך, איז אין פאַרלויף פון 6 מאָנאַטן, צוליב דער אַלץ ערגערער לאָגע פון דער באַפעל־קערונג, ווידער פאַרקלענערט געוואָרן אויף עטלעכע טויזנט מאַרק מאָנאַטלעך, אַזוי אַרום אַז די צאָלערס זיינען געבליבן נאָר די פאַרמעגלעכערע און רייכערע.

מיר ברענגען דאָ די הכנסה פון צוואַנגשטייער לויט חדשים נאָך.

סוף נאָוועמבער און	
דעצעמבער 1915	7,622.45 רובל
יאנואַר 1916	5,049.00
פעברואַר	3,421.00
מאַרץ	5,366.00
אַפּריל	4,945.10
מאַי	3,796.35 מאַרק
יוני	3,610.65
יולי	2,819.05
אויגוסט	2,596.70
סעפּטעמבער	5,311.49
אָקטאָבער	8,364.90
נאָוועמבער	3,194.40
דעצעמבער	4,632.65
יאַנואַר 1917	5,797.85
פעברואַר	5,463.55
מאַרץ	6,354.20
אַפּריל	4,550.60

דורכשניטלעך האָט דער צוואַנגשטייער אַריינגעטראָגן 5,458 מאַרק מאָנאַטלעך, רעכענענדיק פון סעפּטעמבער 1916, וואָס פון דעמאָלט אָן האָט מען אָנגעהויבן אויפצומאָנען דעם שטייער מיט צוואָנג. דאָס איז פאַרהעלענישׂמעסיק אַ גאַנץ קליינע סומע פון אַ יידישער באַפעלקערונג פון 38,500 נפשות, ווי זי האָט זיך געראַטן אין דער צייט פון דער אָקופּאַציע, לויט דער צאָל ברויטקאַרטעס.

דער דאָזיקער שטייער האָט כמעט באַפרייט פון צו צאָלן אַנדערע מאָנאַטלעכע און יערלעכע צאָלונגען אין די חברות אין ביאַליסטאָק, וואָס האָבן אין דער צייט פון דער אָקופּאַציע כמעט אָפּגעשטעלט זייער טעטיקייט, און זייערע הכנסות האָבן ניט געדעקט זייער הוצאות אויף די איינקאָסירערס.

די הכנסה פון צוואַנגשטייער האָט נאָר געקענט דעקן די קליינע הוצאות פון דער אָזוי גערופענער „קולטוס־געמיינדע", אויף אויסצוהאַלטן רבנים, שוחטים און דעם פּערסאָנאַל און הוצאות פון ועד הקהל גופא. אָבער דער ועד הקהל האָט זיך משתדל געווען אויסצוואַרבעטן נאָך אַנדערע הכנסות פאַר די באַדערפענישן פון זיינע אנשטאַלטן און אויף אונטערשטיצן די אָרעמע באַפעלקערונג.

ד. די פּאַרשיידענע הכנסות פון ועד הקהל

דער פּלייש־פּאַרקויף

אויסער דעם צוואַנגשטייער איז געווען די צווייטע ספּעציעלע הכנסה פון דער קהילה — דער פּלייש־פּאַרקויף. די הכנסה פון דער קאָראָבקע איז שוין אין

דעם ערשטן מלחמה־יאָר שטאַרק פאַרקלענערט געוואָרן. דעם 27טן אָקטאָבער 1915 האָט דער ועד הקהל איבערגענומען די הנהגה פון דער קאָאָפּעראַטיוו, און שוין אין דעצעמבער האָט דער שטאָט־הויפטמאַן מבטל געמאַכט די קאָאָפּעראַטיוו. אַנשטאָט דעם האָט דער ועד הקהל באַקומען ווי אַ פאַרגיטיקונג דאָס רעכט פון דעם אַלייניקן פלייש־פאַרקויף פאַר דער גאַנצער שטאָט. דער ועד הקהל פון זיין זייט האָט עס איבערגעגעבן די קרעמערס.

אָבער אַזוי לייכט האָט זיך אים דאָס ניט אינגעגעבן, ווייל די גרויסע יידישע קצבים־שפּעקולאַנטן האָבן זיך אים אַנטקעגנגעשטעלט ווי קאָנקורענטן און האָבן געוואָלט דעם פלייש־פאַרקויף באַקומען פאַר זיך אַליין. זיי האָבן מערערע מאָל זיך אונטערגעגראָבן אונטערן ועד הקהל דורך בעסערע באַדינגונגען, וואָס זיי האָבן פאַרגעלייגט, און גרעסערע פרייזן פאַרן פלייש. אָבער יעדער מאָל האָט זיך אינגעגעבן דעם ועד הקהל זיי מנצח צו זיין, דאָס האָט אָבער פאַרשאַפט דעם ועד הקהל פיל אַרבעט. און די פראָגע פון פלייש איז באַהאַנדלט געוואָרן אויף 12 זיצונגען.

איין מאָל איז דער ועד הקהל אינגעגאַנגען אויף אַ פשרה מיט די קצבים, אַז זיי זאָלן באַקומען אַ העלפט פלייש אַזוי ווי די קרעמערס. אָבער עס האָט זיך תיכף אַרויסגעוויזן, אַז זיי האָבן ניט געמיינט אַזוי דעם קליינעם פאַרדינסט פון אייגנצל־פאַרקויף ווי צו פאַרדעקן דערמיט זייער האַנדל מיט „בשר חוץ" און אַראָפּצושטופּן פון פּלאַץ די געפערלעכע קאָנקורענץ פון ועד הקהל, אָדער „קאָמענדאַנטן־פלייש". זיי פלעגן פיל מער שעכטן ווי דער ועד הקהל, וואָס האָט באַקומען פון דער רעגירונג נאָר אַ באַשטימטע געוויכט פלייש יעדע וואָך. זיי פלעגן שעכטן זייערע בהמות געהיים, דורך זייטיקע שוחטים, אויסער דער השגחה פון דעם בית־דין און דער קהלה. אָבער די בהמות, וואָס זיי פלעגן אַליין אויפקויפן איז געווען קאָנטראַבאַנד, ווייל די אָקופּאַציע־מאַכט האָט פאַרבאָטן דאָס קויפן און שעכטן בהמות אויסער די וואָס זי גיט, האָבן די קצבים געדאַרפט האָבן דעם פאַרקויף פון ועד הקהל־פלייש כדי צו קענען פאַרקויפן אָפן זייער פלייש.

אָבער דאָס איז נאָך ניט געווען אַלץ. זיי פלעגן זייער שטאַרק אויסנוצן דעם פלייש־פאַרקויף, בעת דער פרייז פון דעם ועד־פלייש, וואָס איז געווען שווער צו באַקומען — צוליב דער גרויסער ריי איז געווען 1.85 מאַרק אַ פונט, פלעגן זיי פאַרקויפן פלייש צו 2.50 מאַרק אַ פונט. ווי נאָר זיי זיינען אַריין אין שותפות, האָבן זיי זיך נאָך אַ פאַרלויף פון אַ קורצער צייט אָפּגעזאָגט צוזאַמען מיט די קרעמערס פון דעם ועד פלייש־פאַרקויף, אויפווייזנדיק אַז זיי האָבן דער־לייגט פיל געלט. דער ועד האָט זיך צוליב דעם אָפּגעזאָגט פון צו נעמען פלייש ביים שטאָט־הויפטמאַן פאַרן פרייז פון 98.51 מאַרק אַ צענטער לעבעדיק פלייש, און דער ועד האָט קיין פלייש ניט געהאַט פון 31טן יאַנואַר ביזן 13טן מאַרץ.

דעם 29טן אויגוסט 1916 האָט דער ועד דאָס לעצטע מאָל ווידער אָפּגעגעבן אַ העלפט פלייש די קצבים, אָבער מיטן תנאי, אַז זיי זאָלן פאַרקויפן זייער פלייש פאַר דעם זעלביקן פרייז ווי דעם ועד־פלייש. אַזוי ווי זיי האָבן דעם תנאי

ניט געהאַלטן, האָט מען ביי זיי דעם פאַרקויף ווידער אָפּגענומען און נאָך דעם האָט שוין דער וועד ניט געוואָלט איינגיין אויף קיין שום קאָמבינאַציעס מיט די גרויסע קצבים און האָט געהאַלטן דעם פלייש־פאַרקויף נאָר ביי די העקער־קצבים. די קצבים־שפּעקולאַנטן האָבן נאָך איין מאָל געפּרווועט מאַכן לפּנים שותפות מיט די קריסטלעכע פלייש־פאַרקויפערס כדי דורך זיי אַרויסצונעמען דעם פלייש־פאַרקויף פון דעם וועד׳ס הענט, אָבער דאָס האָט זיך ניט איינגע־געבן.

לויט ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן פון די חשבונות, האָט דער פלייש־פאַרקויף איינ־געבראַכט:

אין נאָוועמבער 1915 — קאָראָבקע 3,360.40 רובל; אין דעצעמבער — אַן קאָראָבקע 2,532.15 רובל; אין יאַנואַר 1916 — 3,402.03; מאַי — 1,610.40 רובל; יוני — 6,866.50 מאַרק; יולי — 1,050.58 מאַרק; אויגוסט — 2,305.61 מאַרק; סעפּטעמבער — 2,466.60 מאַרק; אָקטאָבער — 1,772.71 מאַרק; נאָוועמבער — 3,196.30 מארק; דעצעמבער — 2,461.90 מאַרק; יאַנואַר 1917 — 3,803.49 מאַרק; פעברואַר — 3,143.15 מאַרק; מאַרץ — 2,772.77 מאַרק; אַפּריל — 1,704.85 מאַרק.

אויסער דעם פלייש־פאַרקויף האָט דער וועד הקהל אַ געוויסע צייט געהאַט אַ זייטיקע הכנסה פון פלייש־אָפּפאַל (פאַדראָבן).

באַלד אין אָנהייב אָקופּאַציע, ווי די דייטשע מאַכט האָט אָנגעהויבן צו שעכטן בהמות פאַרן מיליטער, האָבן צוויי לאַדזשער יידישע פאַדריאָטישקעס אָפּגענומען ביי איר דעם גאַנצן פאַדריאַד פון די געשאָכטענע בהמות פאַר אַ קליינעם פרייז, און כדי זיי זאָלן קענען דערגרייכן אַ גרעסערן פרייז, האָבן זיי אויסגעפּועלט, אַז די בהמות פאַר מיליטער זאָלן אויך געשאָכטן ווערן אויף כשר. זיי זיינען וועגן שחיטה־געלט דורכגעקומען מיט די פּראָוויזאָרישע מנהיגים פאַר אַ קליניקייט — צו אַ רובל פון בהמה, אָבער דער וועד הקהל האָט זיך אַרומגעזען, אַז די פאַדריאַדן זיינען אַ גרויסע הכנסה אויף כשר, האָט ער גע־שטעלט גאַנץ אַנדערע פאַדערונגען צו די פאַדריאָטישקעס, וואָס האָבן געמוזט אויף זיי אייגיין, און צום לעצטן זיינען זיי מרוצה געוואָרן אָפּצולאָזן פאַר אַ געוויסן פרייז דעם גאַנצן פאַרקויף פון די פאַדראָבן דעם וועד הקהל, וואָס האָט פון זיין זייט אָפּגעלאָזן אַ טייל פאַדראָבן די יידישע קאָנסום־פאַראיינען און האָט אַוועקגעשטעלט לטובת דער יידישער באָפּלקערונג נידעריקערע פרייזן אויף זיי. אָבער דאָס האָט לאַנג ניט געדויערט. שפּעטער האָבן די קריסטלעכע פליי־שערס געפאַדערט, אַז מען זאָל זיי אָפּגעבן די פאַדראָבן און פון דעמאָלט אָן האָט מען אויפגעהערט צו שעכטן בהמות פאַר מיליטער אויף כשר, און ממילא איז בטל געוואָרן דאָס געשעפט פון די פאַדראָבן.

האַנדל מיט פּראָדוקטן

כדי צו געפינען קוואַלן פון הכנסה, האָט דער וועד הקהל געהאַנדלט אויך מיט לעבנסמיטל־פּראָדוקטן, למשל: אין קאָסע־רעכענונג פון נאָוועמבער 1915 איז פאַרצייכנט אַ הכנסה פון 3,942.99 רובל פון קאָרן־האַנדל, 456.23 פון אַ וואָגאָן

קאַרטאָפל־מעל, אין רעכענונג פון דעצעמבער — 450 רובל פון אַ וואָגאָן זאַלץ, 33.20 רובל פון פיש און פון ענלעכע געשעפטן.

דער ועד הקהל האָט אויסגעשריבן פאַר דער יידישער באַפעלקערונג דורכן שטאָט־הויפטמאַן פּראָדוקטן: וואָגאָנעס צוקער, הערינג, מאָנטשקע (מעל־צוקער) און פּאַרשיידענע גרינסן.

דער ועד הקהל האָט זיך משתדל געווען צו באַקומען פון דער שטאָט־פּאַר־וואַלטונג דעם אלייניקן פּאַרקויף פון אַלע דרויסנדיקע לעבנס־מיטל־פּראָדוקטן אויף צו פּאַרקויפן ווייטער ווי וויט מעגלעך דירעקט קעגן אַ קליינעם פּראָצענט קאָמיסיע. די כוונה איז געווען אַ צווייאיקע: צו באַקומען אַ געוויסע הכנסה און גלייכצייטיק צו רעגולירן די פּרייזן אויף אַלע לעבנסמיטל־פּראָדוקטן. אָבער דאָס האָט זיך דעם ועד הקהל ניט איינגעגעבן, ניט צוליב זיין שולד. און דעריבער טאָקע האָט זיך אייניגעגעבן די שפּעקולאַנטן צו פּאַרטייערן די פּרייזן אויף אַלע פּראָדוקטן, איבערהויפּט אויף צוקער, מאָנטשקע, גאַז אד"גל.

אָבער נאָך דעם אַלעם האָט נאָך אַלץ דער ועד הקהל ניט געהאָט קיין מיט־לען צו דעקן אַלע נייטיקע הצטרכותן, איבערהויפּט צו שטילן דעם הונגער פון דער אַרעמער באַפעלקערונג. די רעזערוויסטקעס, פרויען פון די יידישע סאָל־דאָטן פון דער רוסישער אַרמיי און פון מיליטער־פליכטיקע יונגע־לייט, אָפּ־געשיקטע דורך דער דייטשער רעגירונג אין געפאַנגענן־לאָגער (די דייטשע רע־גירונג האָט דערמיט צעבראָכן יונגע פאַמיליע־לעבנס; עס איז געווען אַן אויסטערלישע גזרה!) האָבן שטענדיק באַלאַגערט דעם ועד הקהל און האָבן אים פשוט געשטורעמט מיט זייערע געשרייען און פאָדערונגען. די פּראָגע פון די רעזערוויסטקעס איז באַטראַכט געווארן אויף 4 זיצונגען.

די אַרבעטער האָבן געשטעלט אַ פאָדערונג צו גרינדן אַ באַזונדערע קיך פאַר אַרבעטלאָזע, וואָס איז שפּעטער דערפילט געווארן, און עס איז זיי אָפּגעגעבן ge־וואָרן פּראָוויזאָריש דאָס הויז פון דוד סוכאָוואָלסקי (אָפּגעקויפט אויף עולמות פון העלענע טריילינג). דער ועד האָט געגעבן אַ געוויסע אונטערשטיצונג אָט דער קיך. אויסער דעם האָט דער ועד הקהל געמוזט אויסהאַלטן אַלע קהלשע אַנשטאַלטן: דעם שפּיטאָל, מושב־זקנים, תלמוד־תורה, בית־יתומות, גן־ילדים, וואָס דאָס אַלץ האָט געפאָדערט גרויסע הוצאות, און די הכנסה־קוואַלן פון ועד הקהל זיינען געווען קליין.

דער ועד הקהל האָט געהאַלטן אין איין זוכן נייע מקורים פאַר הכנסה. עס איז ביי אים געבליבן פאַר דעם צוועק צו גרינדן אַ לאָטעריי נאָך אַ באַשטימטן פּלאַן, און ער האָט זיך דעריבער געווענדט דעם 14טן דעצעמבער 1915 מיט אַ בקשה צום שטאָט־הויפטמאַן, יענער האָט אָבער אָפּגעזאָגט. עס האָט געהאַלטן עטלעכע מאָל, אַז דער ועד הקהל זאָל זיך אַריינלאָזן אין גרויסע געוואָגטע אונ־טערנעמונגען, נאָר אברהם לאָפּידוס מיט זיין פּראָקטישן קריטישן בליק האָט עס יעדער מאָל אָפּגעהאַלטן. ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, איז ער געווען געראָטן.

אונטערשטיצונגען פון אויסלאַנד

דער ועד הקהל האָט זיך געהאָט געווענדט וועגן אונטערשטיצונג קיין אויס־לאַנד. לויטן פאַרשלאָג פון א. ש. הערשבערג, האָט זיך דער ועד הקהל גע־וענדט מיט אַ טעלעגראַם דעם 3טן דעצעמבער 1915 קיין ניו יאָרק (אויפן אַדרעס פון יאָקאָב שיף און אַ קאָפּיע צום ביאַליסטאָקער רעליף) צו שיקן אונטערשטי־צונגען דער הונגעריקער ביאַליסטאָקער יידישער באַפעלקערונג. די טעלעגראַם איז באַזאָרגט געווארן דורכן שטאָט־הויפּטמאַן צום אויסלענדישן מיניסטעריום אין בערלין, און פון דאָרט איז זי אָפּגעשיקט געווארן קיין ניו־יאָרק. אויף דער דאָזיקער טעלעגראַם האָט דער ועד הקהל באַקומען צום ערשטן מאָל, דורכן בערלינער הילפספאַראיין, דעם 18טן יאַנואַר 1916 — 5,000 מאַרק דורך זיינעם אַ מיטגליד, וואָס האָט דאָ געדינט ווי אַ ציין־דאָקטאָר. דאָס איז געווען אַ געוויסער דאָקטער פרענקל[10].

דאָס צווייטע מאָל איז שוין דאָס געלט געקומען דירעקט אין מאַרץ 1916, — 50,000 מאַרק. פון ביאַליסטאָקער רעליף אין ניו־יאָרק איז אין פעברואַר 1916 אָנגעקומען 2,000 מאַרק. דער ועד הקהל האָט זיך געווענדט וועגן הילף צו דער אַמעריקאַנישער סעקציע ביי דער וואַרשעווער געמיינדע, האָט ער באַקומען 1,000 מאַרק אין מאַרץ פאַר היימלאָזע. חוץ דעם איז אָנגעקומען דורך דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין קאָפּענהאָגן, אויפן אַדרעס פון א. ש. הערש־בערז, 2,000 מאַרק. דורך דער זעלביקער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע איז אין נאָוועמבער 1916 אָנגעקומען 2,300 אויף הלבשה. פון ציוניסטישן צענטראַל־קאָ־מיטעט דורך ש. ראָזענבוים, אין מערץ 1917 איז אָנגעקומען 2,000 מאַרק.

אָבער די גרעסטע רעגולערע מאָנאַטלעכע אונטערשטיצונג האָבן מיר באַ־קומען פון אַמעריקע דורכן הילפס־פאַראיין פון דייטשע יידן אין בערלין. מיר האָבן זיך צו אים געווענדט וועגן אונטערשטיצונג. האָבן ווי אַן ענטפער אונדז באַזוכט פּערזענלעך ד״ר פּאול נאַטאַן, דער פאַרזיצער, מיטן הויפּט־סעקרע־טאַר ד״ר בערנאַרד כהן, און האָבן אָנטייל גענומען אין דער 39טער עקסטראַ־זיצונג פון ועד הקהל, דעם 29טן דעצעמבער 1915.

אויף דער דאָזיקער זיצונג — האָט דער פאַרזיצער פון ועד הקהל אָפּגע־געבן די געסט אַ געניעם באַריכט וועגן דעם עקאָנאָמישן צושטאַנד פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ביאַליסטאָק און וועגן בודזשעט פון איר יידישער קהילה און אירע נייטיקע הצטרכותן. צו מאָרגנס האָט ד״ר בערנאַרד כהן באַזוכט אָלע קהלשע אָנשטאָלטן. די דאָזיקע דעלעגירטע פון הילפספאַראיין, וואָס איז געווארן דער באַזאָרגער פון דעם גאַנצן הילפסגעלט פון אַמעריקע פאַר אָלע אָקופּירטע שטעט, האָבן דעמאָלט צוגעזאָגט פאַר ביאַליסטאָק 20,000 מאַרק מא־

10. מאָקס באַראָש וואָס איז אין יענער צייט געווען אַ קעגנער פון דעם ועד האָט געוואָלט אויסנוצן זיין באַקאַנטשאַפט מיט ד״ר פרענקל, כדי דאָס געלט זאָל ניט אַריינקומען צום ועד. אָבער קעגן דעם ווילן פון מ. באַראָש האָט דער ועד באַקומען דאָס געלט.

נאַטלעכע אונטערשטיצונג, זיי האָבן זייער הבטחה מקיים געווען, און פון מאַרץ 1916 האָט ביאַליסטאָקער ועד הקהל באַקומען מאַנאַטלעך רעגולער 20,000 מאַרק.

דאָס געלט איז לויט אַ באַשלוס פון ועד הקהל אָפּגעגעבן געוואָרן נאָר אויף אונטערשטיצן די אָרעמע יידישע באַפעלקערונג, וואָס איר נויט איז געווען שרעקלעך, איבערהויפּט אין בעלי־בתישע בכבודיקע, אַראָפּגעקומענע פאַמיליעס, וואָס די מלחמה האָט אונטערגעריסן די חיונה־מעגלעכקייטן פאַר זיי.

אונטערשטיצונגען פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג

אָבער די הילף פון אויסלאַנד איז אַלץ געווען וויניק אויף צו דעקן די אַלע נייטיקע הוצאות פון ועד הקהל, אויף צו שטיצן די אָרעמעלייט, וואָס זייער צאָל איז מיט יעדן טאָג געוואַקסן אַלץ מער און גרעסער.

אין פאַלקסקיך האָט מען אין נאָוועמבער 1915 אָרויסגעגעבן סך־הכל 70,485 מיטאָגן, אין דעצעמבער 1915 — 110,882 מיטאָגן, אין אַפּריל 1916 — 123,580 מיטאָגן. אין תלמוד־תורה־קיך 14,306 מיטאָגן במשך פון אַ חודש. אין דער צווייטער העלפט פון יאָר 1917 האָט די צאָל טעגלעכע מיטאָגן דערגרייכט ביז 6,000 אין דער פאַלקסקיך און 300 אין דער תלמוד־תורה־קיך. אין דעם זעל־ביקן מאַסשטאַב זיינען געשטיגן די אונטערשטיצונגען פאַר אָרעמע פאַמיליעס מיט לעבנס־פּראָדוקטן און געלט.

האָט דער ועד הקהל פון אַנהייב אָן זיך משתדל געווען ביים שטאָט־הויפּטמאַן, ער זאָל אָרויסגעבן דער יידישער קהילה אַ מאַנאַטלעכע אונטערשטי־צונג פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. די ערשטע צייט האָט דער ועד הקהל גע־פאַדערט, לויט זיין בקשה פון 2טן נאָוועמבער 1915, צו גרינדן אַ שטאָטישע הילף־אָרגאַניזאַציע פאַר די רעזערוויסטקעס.

עס וועלט געשאַפן דער פרויען־קאָמיטעט

ענדלעך האָט מען ביים שטאָט־הויפּטמאַן אויסגעווירקט די גענעמיגונג צו אונטערשטיצונג. דאָס איז געשען אַזוי: אויף אַ זיצונג אין ועד הקהל האָבן זיך אָרייַנגעכאַפּט אַ גרויסע צאָל רעזערוויסטקעס מיט אַ געשריי, אַז מען גיט זיי פאַרפוילטע קאָרטאָפל; איינע האָט געוואָרפן אַ פאַרפוילטע קאָרטאָפל דעם פאָר־זיצער אין פּנים אַריין. אויף מאָרגן בין איך מיט לייב אייזענשטאָט געגאַנגען צום שטאָט־הויפּטמאַן און האָבן עס אים איבערגעגעבן. איך האָב אים געפּראָטעסט, פאַר וואָס שטייען מיר ערגער פאַר לאָדזש און וואַרשע, וואָס דאָרט באַקומען די רעזערוויסטקעס אונטערשטיצונג. האָט ער מיר געענטפערט, אַז ספּעציעל רעזער־וויסטקעס וועט ער ניט אונטערשטיצן, אָבער ער וועט אָרויסגעבן געלט־אונטער־שטיצונג פאַר אַ גרויסער צאָל אָרעמע — מעגן זיין צווישן זיי רעזערוויסטקעס, — אָבער מיט דעם באַדינג, אַז די אויספּארשונג איבער דעם ריכטיקן צושטאַנד פון די מקבלים זאָל געמאַכט ווערן ניט דורך אונדזערע אָנגעשטעלטע, נאָר

דורך אַ דאַמען־קאָמיטעט, ווי עס פירט זיך אין דייטשלאַנד, ווייל די פרויען זיי־נען נאָך זיין מיינונג פאַסיקער אַרײַנצודרינגען אין די פאַרהעלטענישן פון די אָרעמע פאַמיליעס.

די ידיעה איז אויפגענומען געוואָרן פון וועד הקהל מיט גרויס צופרידנקייט, און ער האָט תיכף אײַנגעלאָדן עטלעכע בעלי־ביתישע פרויען, טוערינס אין דער פאָלקסקיך און אין דעם היימלאָזן קאָמיטעט, אַזוי ווי ראַשעל ראַבינאָוויטש, דאָרע און שרה זאַבלודאָווסקי — אויף אַן אסיפה (דעם 2טן דעצעמבער 1915). יענע פרויען האָבן אויפגעשטעלט אַ רשימה פון אַ פרויען־קאָמיטעט.

אויף דער ערשטער זיצונג פון פרויען־קאָמיטעט וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן דורכן פאָרזיצער פון וועד הקהל, איז געווען אויך דער שטאָט־הויפטמאַן. עס איז פאָרגעלייענט געוואָרן פאָר די פאָרזאַמלטע פרויען, אַז זייער אויפגאָבע איז צו מאַכן אין דער גאַנצער שטאָט, לויט אַן איינטיילונג אין קוואָרטאַלן און גאַסן, אַ ענקויע אויספאָרשונג וועגן די באמתדיקע נויטבאַדערפטיקע און איבערגעבן די רשימה דעם וועד הקהל, וואָס וועט צעטיילן צווישן זיי די סומע, וואָס ער וועט באַקומען פון דער שטאָט־פאָרוואַלטונג.

אָבער נאָך דעם ווי דער דאָזיקער פרויען־קאָמיטעט איז געגרינדעט געוואָרן, דורך דער השתדלות פון וועד הקהל, האָבן עטלעכע פון די אָנפירנדיקע עסקניות זיך געלאָזט איינרעדן פון די קעגנערס פון וועד הקהל צו ווערן זעלבשטענדיק, און זיי זאָלן אַליין באַקומען די אונטער־שטיצונג פון דער שטאָט־פאָרוואַלטונג און עס אַליין צעטיילן. און זיי האָבן עס לייכט אויס־געפועלט ביים שטאָט־הויפטמאן[11]. דאָס האָט זייער פיל געשאַט דער אַלגעמיינער פאָראיי־ניקנדיקער טעטיקייט פון וועד הקהל, און עס איז אויך ניט געווען קיין קאָנטראָל איבער דער פאָרטיילונג פון דעם געלט.

ה. דער וועד הקהל ווי דער פאָרזאָרגער פון דער יידישער באַפעלקערונג.

דער וועד הקהל האָט געזאָרגט פאָר אַלע אָרעמע און נויטבאַדערפטיקע פא־מיליעס זיי צו אונטערשטיצונג מיט שפּייז־פּראָדוקטן, איבערהויפט מיט ברויט און געלט־אונטערשטיצונג. ער האָט אויך געהאָלפן מיט שטייגקויליז און האָלץ, וואָס ער האָט באַקומען דעם ערשטן ווינטער, נאָך גרויס השתדלות, דורכן שטאָט־הויפטמאַן, ביי דער דייטשישער פאָרסטעריי און קאָמענדאַטור. שטייגקויליז און האָלץ האָט מען צעטיילט אומזיסט, לפי חשבון פון דעצעמבער 1915, קויליז צווישן 2,050 פאַמיליעס און האָלץ — 387 מעטער. חוץ דעם האָט דער וועד הקהל געהאַט פאַרקויף־שטעלן פון פּודאָווע האָלץ צו קאָסטפּרייז. דאָס האָט געבראַכט גרויסן נוצן דער יידישער באַפעלקערונג, ווייל עס האָט פאָרמידן די

11. מען האָט עס אויסגעפועלט מיט דער הילף און רעקאָמענדאַציע פון די פעלד־רַא־בינערס, ווי ד״ר ווינטער, ד״ר ראָזענהאַק און זייער פריינט מאַקס באַראַש.

שפּעקולאַציע מיט האָלץ. דער ועד הקהל איז געווען דער ערשטער וואָס האָט באַלד דעם 2טן נאָוועמבער 1915 אויסגעשריבן דורכן שטאָט־הויפּטמאַן וואַגאַנעס צוקער און לעבנסמיטל־פּראָדוקטן פון דייטשלאַנד. דורך זיין אונטערשטיצונג איז געגרינדעט געוואָרן די אַרבעטער־קיך, און דער ועד הקהל האָט זיך משתדל געווען דעם 10טן נאָוועמבער 1915 וועגן אַן אונטערשטיצונג פאַר איר פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, וואָס זי האָט באַקומען די גאַנצע צייט 650 רובל וועכנטלעך.

זייער פיל האָט זיך משתדל געווען דער ועד הקהל צו רעגולירן דעם פאַר־קויף פון קאַרטאָפל, וואָס איז געווען דער הויפּט שפּייז־פּראָדוקט אין דער גאַנצער מלחמה־צייט. דאָס ערשטע יאָר איז קאַרטאָפל פאַרקויפט געוואָרן דורך דער רעגירונג פאַר דער גאַנצער באַפעלקערונג אַן קאַרטן און מאַנאָפּאָל, איז ממילא דאָרט געווען אַ גרויסע רייַ און געדראַנג. צו פאַרטרייבן דעם עולם פלעגן די דייטשע באַאַמטע — די פאַרטיילערס — באַנוצן דאָס באַשפּריצן דעם עולם דורך פאָאשאַרנע קישקעס. דורך דער השתדלות פון ועד הקהל איז דער קאַר־טאָפל־פאַרקויף איבערגעגעבן געוואָרן פון ועד צו פאַרשיידענע ערטער אין די קאָנסום־פאַראיינען.

אין 1916 האָט דער ועד הקהל אָפּגעקויפט אויףווינטער ביי דער שטאָט־פאַרוואַלטונג 30 וואַגאָן קאַרטאָפל און שפּעטער, בשעת דער דוחק אין קאַרטאָפל איז געווען גרויס אין שטאָט, האָט ער זיי פאַרקויפט אין פאַרשיידענע פאַרקויף־שטעלן דורך די פאַרוואַלטונג־מיטגלידער.

דעם ועד הקהל איז אויך אויסגעקומען צו זאָרגן וועגן פיש פאַר דער ביאַליסטאָקער יידישער באַפעלקערונג.

דעם ועד הקהל איז איבערגעגעבן געוואָרן פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג דער פאַרקויף פון סאַכאַרין פאַר דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. האָט ער פאַרטיילט סאַכאַרין־קאַרטן מיטן שטעמפּל פון ועד הקהל און ער האָט באַשטימט פאַרקויפּשטעלן: עטלעכע בתי־מדרשים, דעם צענטראַל־קאָנסום־פאַראיין און דעם לאָקאַל פון ועד הקהל. דעמאָלט איז קיין צוקער ניט געווען אין שטאָט, און סאַכאַרין איז געווען פאַר דער גאַנצער באַפעלקערונג דער „ערזאַץ" פון צוקער, וואָס אַן אים האָט מען זיך ניט געקענט באַגיין.

מחמת דעם גרויסן יקרות אויף שוכוואַרג, ביז 60—80 מאַרק אַ פּאָר שיך, האָט דער ועד הקהל געגרינדעט אַ שוסטעריי־וואַרשטאָט, וויל ער האָט אויסגע־פּועלט אין דייטשישן אָמט פאַר רוי־מאַטעריאַלן זוילן־לעדער פאַר ביליקע פּרייזן (אין סעפּטעמבער 1916). די שוסטעריי איז געווען אויפן הויף פון מאיר פיש אויף גומיענער גאַס. דאָרטן האָט מען אויסגעאַרבעט אַלע סאָרטן שוכוואַרג: מענערשע, ווייבערשע און קינדערשע, פאַר ביליקע פּרייזן: פון 7.50 מאַרק קינדערשע ביז 20 מאַרק ווייבערשע. אין דעם דאָזיקן שוסטעריי־וואַרשטאָט האָבן געאַרבעט ביז עטלעכע און דרייסיק אַרבעטער. אָבער אַזוי ווי מען האָט שפּעטער קיין זוילן־לעדער פאַר ביליק מער ניט געקענט באַקומען, האָט מען געמוזט די שוסטעריי אָפּשטעלן.

דער וועד הקהל האָט באַקומען 2 מאָל פון קעניגסבערגער הילפספאַראיין (דעצעמבער 1915 און מאַרץ 1916) צו וואַגאָן באַקלייַדונג־זאַכן און באַשוכונג צו 300 פּוד, וואָס ער האָט צעטיילט צווישן דער אָרעמער באַפעלקערונג.

דעם 9טן אָקטאָבער 1916 האָט דער וועד הקהל באַקומען פון קאָמענהאַגענער ציוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט 50 קאַסטן קאָנדענסירטע מילך צו פאַרטיילן פאַר זויגקינדער און קראַנקע פון דער יידישער באַפעלקערונג. דערפון האָט די מאַכט אָפּגענומען 30 קאַסטן פאַר די קהילות פון די אַרומיקע קלייַנע שטעטלעך און 20 קאַסטן, צו 48 פּושקעס מילך, איז פאַרטיילט געווארן אין ביאַליסטאָק. נאָך דעם האָט מען ווידער באַקומען פון דאָרטן (דעם 10טן יאַנואַר 1917) 40 קאַסטן מיט 1,878 פּושקעס, וואָס זיינען פאַרטיילט געווארן צווישן 704 קראַנקע און זויגקינדער אין 1,822 מאָל.

דער וועד הקהל האָט איבערגענומען אויף זיך צו באַזאָרגן אויף יעדן פּסח די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג מיט מעל אויף מצה און אויך צו באַקן מצה אויף צו פאַרקויפן צו קאָסטפרייז כדי ניט צו דערלאָזן די פאַרטייערונג פון מצה. ער האָט אויך געטיילט מצה פאַר אָרעמע אומזיסט: אויף פּסח 1916 איז צעטיילט געווארן פאַר 678 פאַמיליעס מצה מיט 2 וואַגאָן ברוקווע און מערן; אויף פּסח 1917 איז פאַרטיילט געווארן פאַר 9,030 נפשות מצות אומזיסט — 733 פּוד מיט 28 פונט. פּסח איז געמאַכט געווארן פאַר אַלע אַרעסטירטע, געפאַנגענע און קראַנקע אין די שפּיטעלער. און אַזוי האָט מען זיי פאַרזאָרגט אין די איבעריקע יום־טובים — ראש השנה און יום־כּפּור. אין אַפּריל 1916 איז אויפגעעפנט געווארן אַ שפּייזקראָם צום פאַרקויפן די שפּייז־פּראָדוקטן, וואָס דער וועד הקהל באַקומט פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

פריער האָט דער וועד הקהל אונטערגעשטיצט דעם „מתן בסתר" אויסער דעם וועד. שפּעטער איז געגרינדעט געווארן אַ „מתן בסתר" ביים וועד הקהל. זיי־נע פאַרוואַלטערס זיינען געווען: משה זעלמאַנס, מיכאל זילבערדיק, זלמן ראַ־פּאָפּארט.

דער וועד הקהל איבערגענומען די אויסהאַלטונג פון תלמוד תורה מיט 18 מלמדים (3/9, 1916), ער האָט אונטערשטיצט די לערער־קיך (28/3 1916), די חברה יולדות מיט 50 רובל אַ חודש (4/4 1916), די היימלאָזע מיט 350 רובל (דאָרט).

דער וועד הקהל געגעבן אַזעלכע הוספות: דער אַרבעטער־קיך אַ הוספה 700 מאַרק מאַנאַטלעך, דער לערער־קיך — 350, דער בירגער־קיך — 250 (28/6 1916). דער וועד הקהל האָט אויך אריינגענומען די תלמוד־תורה־קיך אין בודזשעט (11/2 1916), געגעבן אונטערשטיצונג דער שול־קיך 300 מאַרק, דעם פּרץ־קינדערהיים 200 מאַרק מאַנאַטלעך מיטן באַדינג צו לערנען די קינ־דער דאָרטן (24/7 1916), דעם קינדערהיים פון יוגנט־פאַראיין 400 מאַרק מאַנאַטלעך, דער נייוועלט־קיך און דעם שול־קאָנסום־פאַראיין 300 מאַרק מא־

נאַטלעך. דער ועד הקהל האָט אויך געגעבן דער יוגנט־הילף און דער פּרץ־קינ־דערהיים פּאַר באַקליידונג און באַשוכונג פון זייערע שילערס (14/11 1916).

אויף דער 27טער זיצונג, דעם 2טן דעצעמבער 1915, איז באַהאַנדלט גע־ווָארן די פראַגע וועגן די היימלאָזע רבנים. עס איז באַשלאָסן געווָארן צו גרינדן אַ „קופה להחזקת תלמידי־חכמים", היימישע און פרעמדע תלמידי־חכמים. עס איז פאַר דער קאַסע באַשטימט געווָארן 70 רובל וועכנטלעך. פאַר די אָנפירערס מיט דער דאָזיקער קאַסע האָט מען אויסגעקליבן: שמואל ריווקינד, גדליה טיקא־טשינסקי און זלמן ראַפאַפּאָרט.

ו. דער ועד הקהל ווי אַ צענטראַלע אינסטיטוציע און דער קאַמף קעגן אים.

אין גרויסן און גאַנצן זיינען די באַציאונגען מיט די צוויי שטאָט־הויפּטמע־נער, פריער מיט ד"ר לעהמאַן, וואָס איז דאָ געווען פון סעפּטעמבער 1915 ביזן 1טן יוני 1917, און דערנאָך מיט ראָשערן — געווען צופרידנשטעלנדיקע. וועג ד"ר לעהמאַן האָט פאַרן אָפּפּאָרן זיך געזאָגט מיט דעם ועד הקהל האָט ער געזאָגט, אַז אָן דעם ועד הקהל וואָלט אים געווען שווער זיך צו אָריענטירן און ער וואָלט ניט געקאָנט קיין סך טאָן פאַר דער אָרעמער יידישער באַפעלקערונג. ראָשער איז אפילו געווען וויכער און צוגעלאָזטער וויי ד"ר לעהמאַן, אָבער דערפאַר איז זיין געהילף ד"ר לאָאָז געווען אַ שטרענגערער.

וועג מען האָט באַקומען געלט פאַר די קהלשע אַנשטאַלטן, איז אויסגעקומען אַז אַ טייל פון דער השגחה איז פאַקטיש געלעגן אין די הענט פון שטאָט־הויפּט־מאַן. ביסלעכווייז האָט דער שטאָט־הויפּטמאַן איבערגענומען די באַשפּייזונג און די באַאָרגונג פון אַ סך קהלשע אַנשטאַלטן. דער אָנהייב איז געווען דער יידישער שפּיטאָל.

דעם ערשטן ווינטער פון דער אָקופּאַציע האָט אויסגעבראָכן אין שטאָט דער פלעקטיפוס. די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט ניט געהאָט קיין שפּיטאָל פאַר די ציווילע מענטשן, וואָס זיינען געווען ביי דער דייטשער רעגירונג אויף אַרבעט. האָט זי געמוזט אָנקומען צום יידישן שפּיטאָל, וואָס זי האָט געוואָלט צונעמען אין גאַנצן פאַר דער שטאָט. האָט דער ועד הקהל עס ניט געלאָזן, אָבער צום סוף האָט ער מסכים געווען צום פאַרשלאָג איבערצוגעבן דער שטאָט די פאַר־וואַלטונג און באַשפּייזונג מיט די גאַנצע הוצאות, און דער שפּיטאָל זאָל ווערן פאַר אַלע שטאָטישע קראַנקע, — אָבער בלייבנדיק דערביי אַ ספּעציעל יידישער שפּיטאָל מיט זיין פריערדיקן יידישן פּערסאָנאָל און כשרער קיך. די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט געעפּנט אין שפּיטאָל נייע אָפּטיילונגען פאַר הויט־קראַנקייטן און כירורגיע מיט באַזונדערע דייטשע דאָקטוירים־ספּעציאָליסטן, אָבער אויף אינערלעכע קראַנקייטן איז געבליבן ד"ר זימאַן ווי פריער, ווייל זיי האָבן אים געהאַלטן פאַר אַ גוטן מאָדערנעם דאָקטאָר.

ווייטער האָט דער שטאָט־הויפטמאַן אַריינגענומען אונטער זיין אויפזיכט און זיין פֿאַרפלעגונג דעם מושב זקנים און דעם הקדש. ער האָט אין יוני 1916 אַהין אריינגעזעצט דייטשע שוועסטער, זיי זאָלן אַכטונג געבן אויף דער ריינ־לעכקייט, אויף די היגיענישע באַדינגונגען. און כאָטש דער בית היתומות האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין מוסטערגילטיקער ריינלעכקייט, האָט ער אויך דעם אַנשטאַלט געמומען אונטער זיין השגחה. דער „גן ילדים" פון דער פרוי מיללאך איז געקומען אונטער זיין השגחה, ווייל אַזוי האָט געוואָלט די אַנפירערין.

אַבער פון דער צווייטער זייט איז דעם ועד הקהל כסדר אויסגעקומען צו בעטן און אויך צו קריגן פֿאַרשיידענע פֿאַרמען פון הילף פון דער שטאָט־פֿאַר־וואַלטונג. אַזוי למשל האָט מען נאָך אין דעצעמבער 1915 אויסגעפועלט אַז די שטאָט־פֿאַרוואַלטונג זאָל אויסהאַלטן דעם אייזקעלער פון „לינת חולים".

דאָס געלט פֿאַר ביאַליסטאָקער אַנשטאַלטן וואָס מען האָט באַקומען פון הילפס־פֿאַראיין, 205,000 מאַרק, איז געקומען דורכן שטאָט־הויפטמאַן. אַזאַ סומע האָט ער באַקומען פון מאַרץ ביזן 11טן אָקטאָבער 1916. פון דער סומע האָט דער שטאָט־הויפטמאַן אויסגעצאָלט 194,474 מאַרק, אין דעם 45,775 מאַרק פֿאַר די געמיינדע־אַנשטאַלטן: 15,281.21 מאַרק פֿאַרן הקדש, 7,666.47 מאַרק פֿאַרן מושב זקנים, 11,637.42 מאַרק פֿאַר מיילאכס קינדערהיים, 9,869.47 מאַרק פֿאַרן בית יתומות, פֿאַר דורכפֿאַרערס 155 מאַרק, שפּיטאָל פון פּריער 145 מאַרק. האָט זיך באַקומען, אַז די שטאָט־פֿאַרוואַלטונג האָט פֿאַר די לעצטע חדשים, זינט זי האָט איבערגענומען די אויסהאַלטונג פון די קהלשע אַנשטאַלטן, אויס־געגעבן אויף זיי מער, ווי עס וואָלט געקאָסט דעם ועד הקהל אַליין — 25,487.41 מאַרק.

עס איז געבליבן פעסטצושטעלן דעם בודזשעט פון די דאָזיקע אַנשטאַלטן און מער ניט איבערצוצאָלן. פֿאַר דעם צוועק זיינען אויסגעקליבן געוואָרן נ. העלערשטיין, ז. ראַפֿאַפּאָרט, לאַזאָווסקי, א. לאַפּידוס צוזאַמען מיט די פֿאַר־שטייערס פון די אַנשטאַלטן.

נייע גבאים אין די קהלשע אינסטיטוציעס

דער ועד הקהל האָט געהאַט אַן אויג אויף אַלע קהלשע אינסטיטוציעס און זיך געזאָרגט וועגן אַרדענונג אין זיי. דעריבער האָט דער ועד הקהל באַוואויגן איבערצוקלייבן די גבאים אין די קהלשע אינסטיטוציעס, ווייל די פריערדיקע טוען ניט זייער אַרבעט בשלימות. עס זיינען תיכף דורכגעפירט געוואָרן נייע וואַלן און עס זיינען אויסגעקליבן געוואָרן על פּי רוב דעות פון 22 שטימען אין תלמוד־תורה: משה גאָטליב, שמואל ריווקינד, חנא לוקסענבערג; אין דער פֿאַלקסקיך: נחום העלערשטיין, ב. דאָמעראַצקי, משה באַטקאָווסקי, מיכאל זיל־בערדיק; אין מושב זקנים: ב. דאָמעראַצקי און י. מ. ראַקאָווסקי; אין הקדש מ. האַלאי, אברהם לאפידוס; אין בית־היתומות: א. פֿאַראָזאָווסקי און זעלי־קאָוויטש; אין הכנסת אורחים: אשר טאָפּאָלסקי, אליהו לעוו; ת"ת־קיך: משה

זעלמאַנס און צו אים קאָאָפּטירט מייסנער. מייסנער האָט זיך אָפּגעזאָגט, זיינען באַשטימט געווארן משה באָטקאָווסקי און סאָפּירשטיין פון דער האָלץ־פּאַרקויף־שטעלע (דעם 21טן אויגוסט). מען האָט געמוזט בייטן דעם צוזאַמענשטעל פון דער רעווידיר־קאָמיסיע, ווייל די פריערדיקע מיטגלידער זיינען אַליין געווארן פאַרוואַלטערס פון אַנשטאַלטן, אויסער פאַראָזאָווסקין. עס איז געבליבן צו פאַר־בעטן פראַקטיצירנדיקע בוכהאַלטערס פון שטאָט: רושטשוק און באָיאַרסקי אָדער שמעון הענקאָוויטש און סענדאָק.

דורך דעם איז דערגרייכט געווארן מער צענטראַליזאַציע. פאַרשטייט זיך אַז דאָס האָט אַרויסגערופן אויך אומצופרידנקייט מצד די פריערדיקע גבאים.

קאָנפליקטן

די שול־גבאים האָבן געפאָדערט ביים שטאָט־הויפּטמאַן, מען זאָל זיי צוריק אָפּגעבן די הכנסה פון בית־עולם, וואָס האָט געהערט צו דער שול לויטן רוסישן געזעץ. און עס איז אָפּיציעל באַשטעטיקט געווארן, אַז דער בית־עולם געהערט צום ועד הקהל.

טעאַרעטיש איז אַלע מאָל געווען אַז דער ועד הקהל איז איבער אַלע אַנ־שטאַלטן. אָבער פאַקטיש איז עס ניט שטענדיק געווען אַזוי:

מען האָט געקענט זיך אָפּרייסן פון קאָנטראָל פון ועד הקהל, אויב מען האָט נאָר געהאַט אַ צד אין טיש ביים שטאָט־הויפּטמאַן. מיר האָבן שוין דערציילט, אַז דער דאַמען־קאָמיטעט האָט ניט געקענט פאַרטראָגן דעם קאָנטראָל פון ועד הקהל און האָט זיך אָפּגעריסן פון אים.

אויך דער לינת הצדק האָט זיך ניט אונטערגעווארפן דעם אויטאָריטעט פון ועד הקהל.

אַזוי ווי דער ועד הקהל האָט שטענדיק געדאַרפט פאַרטיידיקן יידישע רעכט, האָט דער ניט־פולקומער אויטאָריטעט פון אינעווייניק אים אָפּגעשוואַכט אויך כלפי חוץ.

אין יוני 1917 איז קיין ביאַליסטאָק אָנגעקומען 48,000 מאַרק פון פּעטער־בורגער יידישן קאָמיטעט פאַר מלחמה־געליטענע. דאָס געלט איז געקומען אויפן אַדרעס פון מאַקס באָראָש, וואָס איז געווען אַ מיטגליד פון דעם ערב מלחמה־דיקן ביאַליסטאָקער קאָמיטעט פאַר היימלאָזע, ווייל אין פּעטערבורג האָט מען ניט געוואוסט פון דער עקסיסטענץ פון אַ ביאַליסטאָקער קהילה־אָרגאַניזאַציע.

דער שטאָט־הויפּטמאַן ראָשער האָט אויפגערופן אַ זיצונג פון ועד הקהל, לינת הצדק, פרויען־קאָמיטעט, הרב ר׳ חיים הערץ, פעלדראָבינער ד״ר ראָזענ־האק צו באַהאַנדלען די פראָגע וועגן אופן פון פאַרטיילן דאָס געלט. דער פאָר־זיצער פון ועד הקהל האָט געפאָדערט אָפּצוגעבן דאָס געלט דעם ועד הקהל, לויט זיין באַשטימונג צו העלפן דער יידישער באַפעלקערונג. מאַקס באָראָש האָט געוואָלט, אַז מען זאָל דאָס פאַרטיילן צווישן די נויטבאַדערפטיקע יחידים, בתוכם פאַמיליעס וואָס עמיגרירן קיין אַמעריקע. עס איז אויסגעקליבן געווארן

אַ קאָמיטעט פון א. טיקטין, מ. באַראַש, ר. ראַבינאָוויטש, אונטערן פאָרזיץ פון בירגערמייסטער ד"ר לאָאָז, צו פאַרטיילן צווישן די נויטבאַדערפטיקע יחידים, אָבער אין קאָסע פון וועד הקהל איז דאָס געלט ניט אַריינגעגאַנגען.

דער בריוו־פאַרקער דורכן וועד הקהל

ניט נאָר ווי אַ צענטראַלע יידישע אינסטיטוציע, נאָר אפילו ווי אַ פּאָסט־צענטראַלע האָט פונקציאָנירט דער וועד הקהל. ביז עס איז פאַרוועלט געוואָרן פון דער מאַכט, האָט דער וועד הקהל באַזאָרגט דעם בריוו־פאַרקער צווישן דער ביאַליסטאָקער יידישער באַפעלקערונג און די קרובים אין אַמעריקע. די בריוו זיינען געגאַנגען דורכן בערלינער הילפספּאַראַטיין. אָבער פאַרבינדונג דורך בריוו איז געווען אין מלחמה־יאָרן זייער וויכטיק.

ז. דער וועד הקהל ווי דער פאַרטיידיקער פון יידישע אינטערעסן און רעכט.

ווי שוין אַ פּאָר מאָל אונטערגעשטראָכן, איז אַ הויפּטצווייג פון דער טעטיקייט פון וועד הקהל געווען דאָס וואָכזאַמע פאַרטיידיקן יידישע רעכט. עס איז אויסגעקומען כסדר צו זיין דער שתדלן ביי דער אָקופּאַציע־מאַכט. עס איז אויך אויסגעקומען צו פּראָטעסטירן קעגן די האַנדלונגען פון דער מאַכט. צום טייל האָט זיך — ביי די באַדינגונגען פון מלחמה און אָקופּאַציע — איינגעגעבן דורכצופירן נוצלעכס פאַר יידן אָדער אָפּצושרייַען גזירות קעגן יידן ווי אויך קעגן דער גאַנצער ביאַליסטאָקער באַפעלקערונג. מיר ברענגען אַ צאָל פאַקטן:

דעם 4טן יאַנואַר 1916 האָט דער וועד הקהל זיך משתדל געווען אַז אַלע באַפעלן און מודעות פון דער רעגירונג זאָלן וועלן פאַרעפנטלעכט אין דער י י ד י ש ע ר שפּראַך צוגלייך מיט דייטש און פויליש.

דער וועד הקהל האָט זייער שטאַרק זיך געמיט, האָט אַוועקגעלייגט פיל השתדלות אויף צו באַפרייַען פון די לאַגערן פון קריגס־געפאַנגענע די אַלע יונגע־גע־לייט וואָס זיינען דורך דער דייטשער מיליטער־מאַכט אַוועקגעשיקט געוואָרן פון ביאַליסטאָק. עס איז אָפּיציעל פעסטגעשטעלט געוואָרן אַז אָט די וויכטיקע השתדלות האָט זיך איינגעגעבן און אַ סך יונגע־לייט זיינען באַפרייט געוואָרן.

עס איז שוין דערמאָנט געוואָרן, אַז דער מיליציע־מייסטער ליטערער האָט געהאַלטן אין איין אַרויסשטופן יידן פון דער שטאָטישער מיליציע. דער וועד הקהל האָט אינטערוועניִרט אין דעם ענין. אים האָט זיך נאָר טיילווייז איינגע־געבן צו קעמפן קעגן ליטעראַרס אַנטיסעמיטישער פּאָליטיק.

די דייטשע מאַכט האָט געפּירט אַ גרויסע מלחמה קעגן פלעקטיפוס, וואָס האָט אין אָנהייב אָקופּאַציע צוגענומען אַ סך קרבנות אין ביאַליסטאָק. אָזוי ווי דער שליח פון אָט דער קראַנקייט איז די לויז, וואָס איר בילד, אין דער גע־

שטאַלט פון אַ שרעקלעכער חיה, איז געהאַנגען אין אַלע רעגירונג־ביוראָען, זיי־נען סאָניטאַרן אַרומגעגאַנגען איבער די אָרעמע הייזער כדי צו באַקוקן דאָס בעטגעוואַנט, די בגדים און די קעפּ. וואו מען האָט געפונען אַ לויז, האָט מען די גאַנצע איינוואוינערשאַפט געשלעפּט אין די „אַנטלויזונג"־בעדער. דאָרטן פלעגט מען דיזענפעקצירן זייערע קליידער און זיי אַליין אַרומוואַשן און אָפּ־שערן ביי די מענער די קאָלטענעוואָטע בערד און ביי די פרויען די האָר.

פלעגן בעדערקעס, אפילו יידישע, פון רשעות און קנאה אָפּשערן די שענסטע קעפּ האָר. האָט מען באַשטורעמט דעם ועד הקהל מיט געוויינען און געשרייען. איז דער פאָרזיצער פון ועד הקהל מיטן סעקרעטאַר אַוועק צו די הויפּט־דאָקטוי־רים, וואָס האָבן מיט שרעק געערעדט וועגן דעם שמוץ אין די אָרעמע יידישע הייזער. דאָך האָט מען געפּועלט ביי זיי, און מ׳האָט אויפגעהערט צו שערן ביי פרויען די קעפּ און מ׳האָט אַנשטאָט דעם זיי אָנגעטאָן אויף די קעפּ ביים באָדן טיכלעך, דורכגעזאָפּט מיט אַ דיזענפעקצירנדיקער פליסיקייט.

אין אויגוסט 1916 איז געקומען צו אַ סכסוך צווישן ועד הקהל און דעם שטאָט־הויפּטמאַן וועגן דער טייערקייט פון ברויט און קאַרטאָפל, וואָס קאָסט אין ביאַליסטאָק מער ווי אין אַנדערע ערטער אין „אָבער־אָסט". דער שטאָט־הויפּטמאַן האָט זיך פאַררופן אויף דער עטאַפּן־עקספּעדיציע, ווייל זי נעמט ביי אים גרויסע פרייזן פאַר ברויט און קאַרטאָפל.

דער ועד הקהל האָט זיך געוועדט צו דער העכסטער אָקופּאַציע־מאַכט און האָט פאַרגעלייגט אַ טאַבעלע, וואָס באַווייזט, אַז דער אונטערשייד פון פרייז פאַר ברויט טראָגט אַריין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג פון אַ מיליאָן ביז אָנדערטהאַלבן מיליאָן מאַרק יערלעך און פון קאַרטאָפל 5 מיליאָן.

דער שטאָט־הויפּטמאַן איז געווען שרעקלעך אין כעס, ווי קומט דער ועד הקהל צו וועגדן זיך גלייך צו דער העכסטער מאַכט?! ער האָט דערקלערט, אַז ער קען ניט אויסגעפינען אַן אַנדער מיטל צו דעקן די הוצאות ווי נאָר די דירעקטע באַשטייערונג אויף די לעבנסמיטל. אויף דעם האָט אים געענטפערט דער ועד הקהל און אים דערקלערט די שעדלעכקייט פון פאַרטייערן גראָד די נייטיקסטע לעבנסמיטלען, וואָס נאָר מיט זיי דערנערט זיך די אָרעמסטע באַפעלקערונג. דורך דעם קומט אָרויס, אַז די גאַנצע לאַסט פון די שטאָט־הוצאות טראָגט נאָר די אָרעמסטע באַפעלקערונג. חוץ דעם זיינען — צוליב דער דאָזיקער אָפּיציע־לער פאַרטייערונג פון ברויט און קאַרטאָפל — געשטיגן די פרייזן אויף אַלע לעבנסמיטלען, און דערמיט באַנוצן זיך אַלע שפּעקולאַנטן און די פויערים פון אָרום, וואָס באַרייכערן זיך. די אונטערשטיצונג, וואָס די שטאָט־פאַרוואַלטונג גיט דער אָרעמער באַפעלקערונג, איז באמת נאָר פיקטיוו, ווייל זי נעמט אין דער זעלביקער צייט אָפּ פיל מער דורך דער ברויט־ און קאַרטאָפל־פאַרטייערונג.

אין יאָנואַר 1917 האָט דער ועד הקהל אָנגענומען שריט גריגער צו מאַכן דעם שווערן דרוק אויף אָרעמעלייט ביים אויפצומאַנען ביי זיי דעם קאָפּ־שטייער.

לויטן אַ מ ט ס ב ל אַ ט, נומער 22, פון 15טן מאַי 1916, דאָרפן אַלע אר־

בעטס־פּעאיקע מענער פון 15 ביז 60 יאָר, וואָס האָבן אַ וואוינונג־רעכט אין אָבער־אָסט, צאָלן צו 6 מאָרק יערלעך פּאַר 1916 און שפּעטער צו 8 מאָרק.

ביים איינמאָנען דעם שטייער, וואַרפט די זשאַנדאַרמעריע אַרויף אַן אימה אויף די אָרעמע שיכטן דורך שלאָגן, אַרויסשיקן פון הויז דאָס גאַנצע הויזגעזינד און פאַרשליסן די וואוינונג און ענלעכע צוואַנגמיטלען.

אָבער אַלע השתדלותן, וואָס דער וועד הקהל האָט דאָ אָנגעזומען האָבן גאָר־ניט געהאָלפן. דער פאָרזיצער פון וועד הקהל איז געווען וועגן דעם ביים פּאַר־וואָלטונגס־שעף אַליין. די אָקופּאַציע־מאַכט האָט געענטפערט, אַז איר זשאַנ־דאַרמעריע אַליין איז קאַמפּעטענט צו אורטיילן, ווער איז אין שטאַנד צו צאָלן און ווער ניט.

דער שטאָט־הויפּטמאַן האָט דאָ גראָד זיך אָנגעזומען פאַרן וועד הקהל און שאַרף רעאַגירט קעגן דעם זשאַנדאַרם קראפּענפּול, דער איינמאָנער פון יידישן צוואַנגשטייער, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט באַליידיגנדיק אויפן חשבון פון וועד הקהל. יענער איז איבערגעפירט געוואָרן אויף אַן אַנדער אָרט.

עס איז אָבער געקומען צו אַ קאָנפליקט צווישן וועד הקהל און שטאָט־הויפּטמאַן וועגן דער שטעל פון אַ מעטריקאַציע־פּירער. נאָך דעם ווי דער גא־ניאָנדזער רב הרב וואָלף, וואָס האָט געהאָט אַ באַפולמעכטיקונג דערויף פון פריערדיקן ראָבינער ד״ר מאָהיליווער, איז צוריקגעפאָרן אין זיין שטאָט, האָט דער וועד הקהל פאָרגעלייגט אַ פּאָסיקן מענטשן דערצו. האָט אָבער אַ געוויסער אברהם וויגדאָרטשיק פאָרגעשטעלט אַ רוסישן צענזו דערויף. אויך האָט ער געהאָט אַ רעקאָמענדאַציע דערצו צום בירגערמייסטער ד״ר לאָאָז פון פּאָסטאָר ווילדע. איז ער קעגן דעם ווילן פון וועד הקהל באַשטימט געוואָרן אויף דעם פּאָסטן.

אין פעברואַר 1917 איז די פינאַנציעלע לאָגע פון וועד הקהל געווען אַ שווערע. עס איז בכלל געווען אַ שווערע לאָגע אויך אין די פינאַנצן פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. איז אָנגעקומען אַ פאַרשלאָג פון שטאָט־הויפּטמאַן אַרויס־צוהעלפן דעם שטאָט־קאַסע.דערצו זאָל מען א) פאַרטייערן די ברויטקאַרטע פון 14 אויף 25 פעניג אַ פונט, ב) געבן דעם שטאָט־הויפּטמאַן אַ הלואה אָדער אַרויפ־לייגן אויף דער באַפעלקערונג קאָנטריבוציע פון 200,000 מאַרק, ג) זיך אָפּזאָגן פון דער אונטערשטיצונג מצד דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. עס איז צו דעם צווועק אויפגערופן געוואָרן אַן אַלגעמיינע אסיפה פון בתי־מדרשים, פאַראיינען און קיכן, און עס איז געבליבן אים אָפּצוזאָגן אין די ערשטע צוויי פונקטן און בלית ברירה, אַז עס וועט נייטיק זיין, זאָל מען זיך באַדאַי אָפּזאָגן פון זיין אונטערשטי־צונג.

דער קאַמף קעגן שפּעקולאַציע

דעם וועד הקהל פלעגט אויסקומען זיך אָנצונעמען פאַר די אינטערעסן און רעכט פון דער ביאַליסטאָקער יידישער באַפעלקערונג ניט בלויז איבער עוולות

מצד דער מאַכט. מען האָט געמוזט כסדר קעמפן קעגן די וואָס נוצן אויס די מלחמה־סיטואַציע כדי אליין זיך אָנצושטאָפּן די בייטלען אויפן חשבון פון די וואָס קענען זיך אַליין ניט פאַרטיידיקן.

פאַרשיידענע מיטלען האָט דער ועד הקהל אָנגענומען כדי די פרייזן אויף עסן־ווארג זאָלן ניט שטייגן סתם אין דער וועלט אַריין און כדי צו באַקעמפן די שפּעקולאַציע מיט לעבנסמיטל. מיר האָבן וועגן דעם שוין דערציילט. לאָמיר נאָך צוגעבן אַיין עפּיזאָד.

מען האָט באַשלאָסן, אַז דער בית־דין זאָל אויסרופן אַ חרם, אַז מען טאָר ניט פאַרקויפן און קויפן פלייש טייערער ווי 1.70 מאַרק אַ פונט, אויסרופן דעם נוסח און צעקלעפּן אים אין אַלע בתי־מדרשים. אָבער שפּעטער איז געבליבן דערווייל אָפּצושטעלן דעם חרם, ווייל עס וועט זיך אין גאַנצן אָפּשטעלן דער פלייש־פאַרקויף (92טע זיצונג, דעם 14טן אויגוסט 1917).

דעם גאַנצן זומער 1918 האָט דער ועד הקהל געהאַט אַ גרויסע מלחמה מיט די שפּעקולאַנטן, וואָס האָבן פאַרטיידיגט אַלע שפּייז־פּראָדוקטן. זיי פלעגן אַרויס־פירן די שפּייזן אין אַנדערע ערטער, און מען האָט זיך מיט זיי קיין עצה ניט געקענט געבן. ביז וואָנען עס איז געבליבן אויף אַ זיצונג, מען זאָל אויסרופן אין שטאָטשול דעם גרויסן חרם אויף די אַלע שפּעקולאַנטן. מען האָט דערויף באַקומען אַ דערלויבעניש פון שטאָט־הויפּטמאַן. פאַר יום־כּפּור איז צוזאַמענגערופן געוואָרן אין שול אַ גרויסע אסיפה מיט די מיטגלידער פון ועד הקהל און דעם גאַנצן בית־דין בראש. פאַר דער גרויסער שטאָטשול איז געשטאַנען די עגלה פון חברה קדישא מיטן אָרון אין שוואַרצן אייגעהילט. דער בית־דין מיט די פאַרשטייערס פון ועד הקהל זיינען געשטאַנען אויף דער במה. אייגער פון בית־דין האָט אויסגערופן דעם גרויסן חרם מיט אַלע קללות פון דער תוכחה אויף אַלע שפּעקולאַנטן מיט שפּייז־פּראָדוקטן, און האָט נאָך דעם געבלאָזן שופר.

עס איז געפאַלן אַ גרויסע אימה אויפן גאַנצן עולם. און אַזוי ווי גלייך נאָך דעם האָבן געטראָפן עטלעכע שטערבלעכע צופאַלן ביי עטלעכע פון די שפּעקולאַנטן וואָס פרומע יידן האָבן זיי אָנגערופן מפקיעי שער, האָט דער המון שטאַרק געגלייבט, אַז זיי זיינען געשען איבערן חרם. האָט זיך די שפּעקולאַציע אויף אַ געוויסער צייט אָפּגעשטעלט. אָבער עטלעכע חדשים שפּעטער איז דאָך דער ערשטער ועד הקהל אויפגעלייזט געוואָרן, איז די קראַפט פון זיין חרם ממילא אָפּגעשוואַכט געוואָרן.

ח. דער ועד הקהל פאַר דער העברעאישער לערנשפּראַך

די דייטשע מאַכט האָט שטרענג דורכגעפירט איר אייגענע דערציאונגס־פּראָגראַם, זי האָט אינגעפירט אירע פאַלקשולן מיט דער דייטשישער לערנשפּראַך. אין אָט די פאַלקשולן האָבן געלערנט איבער 2,000 יידישע יינגלעך און מיידלעך. די אַלגעמיינע לימודים זיינען געווען אונטער דער השגחה פון אַ דייטשישן אינ־

ספּעקטאָר און איבער העברעאיש און בכלל איבער די יידישע לימודים האָט דער אינספּעקטאָר איבערגעגעבן די השגחה דעם סעקרעטאָר פון דעם וועד הקהל א. ש. הערשבערגן.

אין דער תלמוד־תורה האָט דער שול־אינספּעקטאָר אַרײַנגעשיקט ניין דייטשי־שע לערערס אויף צו לערנען דייטש און אַלע לימודים פון אַ פאַלקשול. פון נאָך פּסח 1917 האָט מען יעדן טאָג געמוזט אָפּגעבן דריי שעה אויף לימודי חול און פינף שעה זיינען געבליבן פאַר לימודי קודש, אָן קאָנטראָל מצד די דייטשן. די זעלביקע אָרדענונג איז אײַנגעפירט געוואָרן אויך אין די חדרים, וואָס האָבן זיך געדאַרפט פאַראײַניקן עטלעכע אינאײַנעם.

סוף 1916 (דעם 12טן דעצעמבער) האָבן די לערער אילאָוויצקי און טויב גע־בעטן דעם וועד הקהל מע זאָל אַסיגנירן פאַר די שילערס און שילערינס פון די שולן, וואָס זיינען אַלע אַרעמע און קענען ניט קויפן די נייטיקע העברעאישע לערן־ספּרים אָזוי ווי חומשים, תנכים א״א אַ סומע פון 1,200 מאַרק. מ׳האָט זיי אַסיג־נירט 400 מאַרק.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן ביים אָננעמען די יידישע ייִנגלעך, אַז עס האָבן זיך געפונען מערערע 10—12־יאָריקע, וואָס האָבן דעם אלף־בית ניט געוואוסט. האָט מען באַשטימט אַ באַזונדערן לערער פאַר די עלטערע ייִנגלעך וואָס קענען ניט קיין עברי.

די יידישיסטן האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף לערנען די יידישע למודים אויף יידיש, ניט עברית בעברית. איז געווען דעריבער אַ זיצונג ביים שטאָט־הויפּט־מאַן. פון וועד הקהל זיינען אײַנגעלאָדן געוואָרן: א. טיקטין, ד״ר ש. גוטמאַן, אליהו זאַבלודאָווסקי און איך. עס זיינען געווען עטלעכע יידישיסטן. דער פאַרשטאַרבע־נער ליפּע פּאָט, א מזרחי, און דער אינזשינער מייזל פון דער עלעקטריישער סטאַנציע, אָן אסימילירטער ייִד, זיינען אויך געווען פאַר יידיש, נאָר די פיר פאַרשטייערס פון וועד הקהל זיינען געווען פאַר העברעאיש. נאָך אַ קורצן וויכוח איז געבליבן מע זאָל לערנען עברית בעברית, ווייל דער שול־אינספּעקטאָר ריב־קאָווסקי און דער שטאָט־הויפּטמאַן האָבן מכריע געווען פאַר דעם, לויט אונדזערע מאַטיוון.

ט. דאָס אַרבעטסהויז פאַר פרויען

דער וועד הקהל האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ גרויסן פּלאַן צו גרינדן אַ גרויס אַרבעטסהויז צו באַשעפטיקן אַרבעטסלאָזע פון אַלע שיכטן, ניט דווקא פאַר פרויען, און אוודאי ניט בלויז פאַר פרויען פון איין געווייסן מין. פאַר דעם צוועק האָט דער וועד הקהל געראָפן דעם 2טן יולי 1916 אַ זיצונג מיט דעלעגירטע פון דער אַרבעטער־קיך, פון בירגער־קיך, שולקיך און פון דאַמען־קאָמיטעט. ווען די פאַרזאַמלונג איז זיך צוזאַמענגעקומען איז שוין געווען קלאָר אַז דער שטאָט־הויפּטמאַן האָט אַ סך אַן ערגערן פּלאַן צו גרינדן אַרבעטס־הייזער פאַר

געפּאַלענע פּרויען, ווי דאָס איז אָנגענומען געוואָרן אויף אַ זיצונג ביים שטאָט־הויפּטמאַן מיט דער באַטייליקונג פון דעלעגירטע פון אַנדערע רעליגיעזע גרופּעס. אמת, די אַרבעטסהייזער דאַרפן בכלל באַשעפטיקן אַרעמע פּרויען, כדי זיי צו געבן אן ערלעכן מקור חיונה און כדי זיי זאָלן אויסמיידן די נעץ פון זינד.

דער אָפּיציעלער דאָקטער פון שטאָב ד״ר ערנסט און דער דאָקטער איבער די „דירנע־הייזער״ האָט אין זיין באַריכט אָנגעוויזן אַז די צאָל רעגיסטרירטע יידישע פּראָסטיטוטקעס איז אין ביאַליסטאָק קלענער ווי די צאָל קריסטלעכע, הגם ביאַליסטאָק האָט 70 פּראָצענט יידן צווישן איר באַפעלקערונג. אָבער דאָך איז עס געווען אַ נייער און אַ טרויעריקער מלחמה־פּאָקט אַז צווישן די פּראָסטיטוטקעס איז געווען אַ קאָנטיקט צאָל יידישע פּרויען. דאָס דערקלערט זיך מיט דער גוואַלדיקער ארעמקייט אין שטאָט.

די ערשטע אסיפה איז געווען כדי זיך בכלל צו אַריענטירן אין דער פראַגע. מען האָט געפרופן אַ צווייטע אסיפה, אָבער צו איר זיינען שוין די דעלעגירטע פון די אַרבעטער מערניט געקומען, דערקלערנדיק שריפטלעך אַז אַזוי ווי דאָס איז אַ פראַגע פון פאַרזאָרגן מיט אַרבעט, געהערט אַזאַ פראַגע נאָר און אויסשליסלעך צו די אַרבעטער און זיי קענען זיך ניט באַטייליקן מיט פאַרשטייערס פון בורזשואַזע עלעמענטן אין באַטראַכטן אַזאַ ענין. אַזאַ שרייבן האָבן זיי אַריינגעשיקט אויך דעם שטאָט־הויפּטמאַן, וואָס איז געווען אויף דעם גוואַלדיק אויפגעבראַכט, ווייל מע פירט אריין פּאָליטישע טענדענצן אין אַ ריין פילאַנטראָפּישער אָנגעלעגנהייט.

דעריבער איז גאָרניט געוואָרן פון דעם וויכטיקן פּלאַן אויפצושטעלן איין אַרבעטסהויז אין אַ גרויסן פּאַרנעם. עס האָט זיך געענדיקט מיט דעם וואָס דער דאַמען־קאָמיטעט האָט געגרינדעט פּאַר זיך אַן אַרבעטסהויז און דער ועד הקהל פּאַר זיך.

שפּעטער האָט דער ועד הקהל באַקומען פון קעניגסבערגער הילפס־פּאַראיין אַ באַשטעלונג אויסצוארבעטן פּאַר צען טויזנט מאַרק פון ביאַליסטאָקער סחורה אָנצוגן, קינדערשע און גרעסערע, פּאַר פּאַרשיידענע קהילות אין אָקופּירטן געביט. אַ העלפט דערפון איז איבערגעגעבן געוואָרן אויסצוארבעטן דעם אַרבעטהויז פון פרויען־קאָמיטעט און אַ העלפט די אַרטיקע שניידערס.

וועגן דער דעמאַראַליזאַציע פון יידישע פרויען דורך די דייטשן אין דער אָקופּאַציע־צייט האָט מען אַ סך גערעדט. האָב איך אייגנאָל געהאָט אַ שמועס מיט דעם שטאָט־הויפּטמאַן לעהמאַן, וואָס האָט מיר געשטעלט אַ פראַגע: „וואָס זאָגט מען אויף אונדז אין שטאָט?״ האָב איך אים געענטפערט, אַז מיט אַן אָפּיציעלער פּערזענלעכקייט ווי ער קען מען אָפּן און פריי ניט רעדן. האָט ער מיך פאַרזיכערט, אַז אין דעם שמועס ווייל ער מיט מיר זיין אַ פריוואַטע פּערזאָן, און איך מעג אַלץ אַרויסזאָגן פריי און אָפן. האָב איך אים אויסגערעכנט אַ גאַנצן צעטל באַשולדיקונגען.

צום סוף האָב איך אים געזאָגט, אַז מיר באַשולדיקן דערהויפּט די דייטשע באַאַמטע, אַז זיי דעמאַראַליזירן די יידישע פרויען, וואָס זיינען געוואָרן די פאַרמיטלערס ביי זיי אין אַלע עקאָנאָמישע אונטערנעמונגען און אפילו ביי דער ליפערונג פון שפּייז־פּראָדוקטן. ביי שפּייז־פּראָדוקטן, וואָס געהערט צו זיין רעסאָרט, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט און פרעגט מיך: „וויי אַזוי?״ האָב איך אים איבערגעגעבן, אַז זיין לייטענאַנט, דער ממונה פון שפּייז־פּראָדוקטן,

האָט געהייסן זיינע יידישע מיידלעך אויסקויפן פאַטענטן און האָט זיי איבערגעגעבן דעם שפּיז־פאַרקויף; דער גאַנצער צוקער־פאַרקויף גייט אויסשליסלעך דורך די דאָזיקע פּרויען, זיינע באַקאַנטע. אויך נעמט ער ביי זיי נאָר גאָלדענע מטבעות.

ווי מען האָט מיר שפּעטער איבערגעגעבן, האָט דער שמועס געמאַכט אויף אים אַ גרויסן איינדרוק. קומנדיק שפּעטער אין ביורא, האָט ער אויף אַלע באַאַמטע געשריגן „צוקער־פושקעס" און האָט געוואָרפן שטולן פון כעס. דער לייטענאַנט איז באַלד אַראָפּגעזעצט געוואָרן פון זיין פּאָסטן און געוואָרן אויס קאַסיר. און אַז מען האָט רעוויזירט זיין קאַסע, האָט מען געפונען, אַז די גאָלדענע מטבעות האָט ער פאַרבאַהאַלטן פאַר זיך, און איז דערפאַר אָפּגעשיקט געוואָרן קיין בערלין, וואו ער איז פאַרמשפּט געוואָרן.

י. אַראָפּ און אַרויף אין די פּינאַנצן פון די יאָרן 1917—1918

דער געלט־קריזיס אָנהייב 1917

אָנהייב 1917 איז געקומען אַ גרויסער געלט־קריזיס אין וועד הקהל, ווייל שוין עטלעכע חדשים זינט אַמעריקע איז אויך אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דער מלחמה. האָט דער וועד הקהל אויפגעהערט פון פּעברואַר 1917 צו באַקומען די 20 טויזנט מאַרק מאַנאַטלעך דורכן הילפס־פאַראײַן. דער וועד הקהל האָט אויסגעוויקט דערווייל צו באַקומען ביים שטאָט־הויפּטמאַן אַן אַוואַנס אויף זיינע נייטיקע הצטרכותן אויסצוהאַלטן זיין בודזשעט. אָבער דער שטאָט־הויפּטמאַן האָט דערפון זיך אָפּגעזאָגט. ער האָט אפילו זיך אָפּגעזאָגט אויסצובאַרגן 12 טויזנט מאַרק אויף די נייטיקע אויסצאָלונגען פאַר די אָרעמע אויף יום־טוב. אויך האָט ער זיך אָפּגעזאָגט צו געבן אַ דערלויבעניש אויפצורופן די ב ו ח ר י ם זיי פאַרצושטעלן די שלעכטע לאָגע און די נייטיקייט צו פאַרגרעסערן די הערכה. ער האָט געהייסן דעם וועד הקהל צו נעמען די פּעלנדיקע סומע ביי די רייך געוואָרענע יידישע פאַבריקאַנטן און אינדוסטריעלע, און אַז זיי וועלן ניט געבן מיט גוטן, וועט ער ביי זיי נעמען מיט צוואַנג.

האָט דער וועד הקהל אויפגערופן אַן אסיפה מיט דער באַטייליקונג פון די רייכערע פאַבריקאַנטן וועגן פאַרגרעסערן די הערכה און תיכף אויפצוברענגען די מאַמענטאַן נייטיקע 12 טויזנט מאַרק. אויף דער אויפגערופענער אסיפה פון די פאַבריקאַנטן זיינען באַשטימט געוואָרן פינף פון זיי אויף אויפצוזאַמלען לויט אַ רשימה פון די שוין נייטיקע 12 טויזנט מאַרק,און עס זיינען אויסגעקליבן געוואָרן פון זיי 27 פערזאָן אויף אויפצושטעלן די נייע הערכה.

דער פּראָיעקט פון אַ נייער הערכה

אויף אַלע זיצונגען פון וועד הקהל, דעם גאַנצן זומער 1917, האָט מען באַטראַכט פאַרשיידענע ווירטשאַפטלעכע פראָגעס, וועגן אָפּשאַצן די מלחמה־שאָדנס ווי אין פּוילן; וועגן שלעכטער קוואַליטעט פון ברויט, וואָס וועלן געבאַקן פון מעל געמישט מיט קלייען; וועגן מאַכן אַ גרויסע האַלץ־קניה אויף ווינטער, וועגן

פאַרגרעסערן די צאָל מיטאָגן אין די קיכן, וועגן דער קינדער־קאָלאָניע, וועגן דערלייכטערן אריינפירן שפּייז־פּראָדוקטן אין שטאָט, וועגן גרינדן מערק פון שפּייז־פּראָדוקטן 2 מאָל וועכנטלעך (וואָס איז שפּעטער דערפילט געוואָרן), און וועגן פאַרגרעסערן די הכנסה פון ועד הקהל.

פון אַלע פאַרשלאָגן האָט זיך אויסגעצייכנט דער פאַרשלאָג פון משה גאָטליב וועגן אַ נייער הערכה. ער האָט אויפגעשטעלט אַ רשימה פון אַן ערך 90 יידישע פירמעס, וואָס האָבן געמאכט פאַרמעגנס אין דער מלחמה־צייט, אין דער צייט וואָס אַנדערע סוחרים אין שטאָט זיינען פאַראַרעמט געוואָרן. ער האָט פאַרגלייגט, מע זאָל איינטיילן די דאָזיקע 90 פּערזאָן אין 5 קאַטעגאָריעס. די ערשטע קאַטעגאָריע דאַרף צאָלן צו 600 מאַרק מאָנאַטלעך, די צווייטע צו 400 מאַרק, די דריטע צו 200 מאַרק, די פערטע צו 100 מאַרק און די 5טע צו 40 מאַרק. צוזאַמען וועט די דאָזיקע רשימה אריינברענגען מאָנאַטלעך אַ סומע פון 30,000 מאַרק, אויסער דער געווייגלעכער בעל־הביתישער הערכה. דערמיט וועט מען קענען פיל אויפטאָן פאַר דער יידישער אָרעמער באַפעלקערונג.

וועז אַן אַנדערער וואָלט פאַרגעשלאָגן אַזאַ הערכה, וואָלטן די עטלעכע מלחמה־גבירים אין ועד הקהל אים אויסגעלאַכט און אויסגעזידלט פאַר אַזאַ חוצפה. אָבער פאַר אים האָט מען געמוזט דרך־ארץ האָבן, ווייל ער איז געווען ניט נאָר אַ נאה דורש, נאָר אויך א נאה מקיים. ער איז געווען דער פענאָמענאַלער נדבן פון דער אָקופּאַציע־צייט אין ביאַליסטאָק און אויך איינער פון די טעטיקסטע און בעסטע מיטגלידער פון ועד הקהל. ער האָט פאַרדינט זייער פיל גוטס פון זיין פאַבריקאַציע, האָט ער דעם גרעסטן טייל אָפּגעגעבן פאַר אָרעמע. ער האָט אין דער תלמוד־תורה געגעבן אין משך פון דריי מלחמה־יאָר 900 מאָנאַטלעך און 900 פאָר שיך פאַר די אָפּגעריסענע תלמוד תורה־קינדער, אויסער וואָס ער פלעגט דעקן די לויפנדיקע דעפיציטן אין תלמוד־תורה דורך גוטלט־נתינות. אויך פלעגט ער געוויסע שעהן טעגלעך ענטפערן אַלע נויטבאַדערפטיקע אין שטאָט. פון צייט צו צייט פלעגט ער מאַכן איבערראַשונגען מיט זיינע אויסטערלישע נדבות, למשל: אין אַ שוועכן ווינטער אָריינשיקן אַלע רבנים און כלי־קודש האָלץ אויף צו באַהייצן, אָדער אָריינשיקן שלח־מנות פּורים אַלע מלמדים און אָרעמע תלמידי חכמים אַ סומע געלט. און דאָס האָט ער געטאָן ניט דירעקט, נאָר בסתר.

פאַר אים האָט מען שוין געמוזט דרך ארץ האָבן. ער פלעגט ביי אַלע זיצונגען האָלטן שטראָפּרעדעס קעגן די רייכערע מיטגלידער, פאַרוואָס זיי גיבן גאָרניט פון זייערע פאַרדינסטן. פלעגן זיי אים דערפאַר רופן „סאָציאַליסט", ווייל ער וויל צוגעמען ביי די רייכערע און אַפּגעבן די אָרעמע.

דער פאָרזיצער האָט זיך דאָס ערשטע מאָל אַרויסגעזאָגט קעגן דעם פלאָן מחמת מורא, אַז די דאָזיקע הערכה זאָל ניט געבן דער רעגירונג אַ פאַלשן באַגריף וועגן דעם גרויסן פאַרמעגן פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס דאָס קען ברענגען צו גרויסע שטייערן — די אַלטע טענה קעגן צוואַנג־שטייער. האָט ער דעריבער פאָרגעלייגט זיך צו באַראַטן דעריבער אין שטאָט און הערן די אַלגעמיינע מיינונג.

אויף דער זיצונג, דעם 11טן יוני, איז וויידער באַהאַנדלט געוואָרן די פראַגע וועגן משה גאָטליבס פּראָיעקט פון אַ נייער הערכה. ער האָט וויידער באַגרינדעט זיין פאַרשלאָג מיט פאַר־שיידענע טעמים און מיט וואַרמע וועדטער. מיין מיינונג איז געווען אַז זיין פאַרשלאָג האָט פיל אָנהענגערס אין שטאָט. להיפוך באַהויפטן אַנדערע, אַז די אָנהענגערס זיינען נאָר פון דעם אָרעמען קלאַס, אָבער קיין אייניציקער פון דעם רייכן. משה באָטקאָווסקי זאָגט, אַז אַזאַ הערכה וואָלט געהייסן אַנאַרכיזם. ב. דאָמאַראַצקי — אַז דאָס הייסט סאָציאַליזם, און דער פאַרשלאָג איז אַן אוטאָפּיע. די פראַגע איז געשטעלט געוואָרן צו אָפּשטימונג, און גאָטליבס פאַרשלאָג איז

אָפּגעשלאָגן געוואָרן מיט 13 קעגן 3 שטימען. עס איז געבליבן צו פאַרגרעסערן די הערכה ביז 10,000 מאַרק מאַנאַטלעך, און דער מאַקסימום פון דער הערכה זאָל זיין 200 מאַרק מאָנאַטלעך. עס איז באַשטימט געוואָרן אַ קאָמיסיע פון 3 צוזאַמען מיט משה גאָטליב אויפצושטעלן די פּשרה־הערכה.

דערווייל זיינען אַוועק אַ סדרה זיצונגען צו באַהאַנדלען די לויפּנדיקע פראַגעס: וועגן דער אויסגעפּועלטער דערלויבעניש בייַ דעם נייַעם שטאָט־הויפּטמאַן ראָשער צו מאַכן מערק זונטיק און דאָנערשטיק אויף אַרייַנצופירן שפּייַ־פּראָדוקטן פון די דערפער; וועגן די דער־לאָנגטע בקשות פון שולן און פון קיכן זייַ צו געבן די נייַטיקע אונטערשטיצונגען; וועגן די 500 אַכטל האָלץ, וואָס זיינען געקויפט געוואָרן בייַ זאַלקינד־שמוש, און וואָס זיינען דער־וייל נאָך ניט אָנגעקומען; וועגן 100 אַכטל האָלץ, וואָס די דייטשישע וועלדער־פאַרוואַלטונג האָט איינגעוויליקט אָפּצוגעבן דעם ועד הקהל פאַר 10 מאַרק אַ מעטער אויף אַליין אויסצוהאַקן אין וואַלד.

משה גאָטליב האָט פאַרגעלייגט מוסיף צו זיין צו 10 מאַרק וועכענטליך 16 מלמדים אין תלמוד־תורה, אויך צוצוגעמען 2 מלמדים אויף התחלת עברי, אויך אויף דינערינג צו רייניקן די חדרים און אויך אַ סטרוזש — צוזאַמען אַ הוצאה פון 500—600 רובל יערלעך.

עס איז געבליבן אָפּצוואַרטן דעם רעזולטאַט פון דער הערכה. עס זיינען פאַרגעלייגט געוואָרן פאַרשיידענע בקשות פון שול און אנשטאַלטן וועגן אונטערשטיצונג. עס איז דער־וועקט געוואָרן די שאלה פון די שוחטים, וואָס פאָדערן פון ועד הקהל 6 מאַרק פאַר אַ גסה (אָן אָקס, אַ קו), וואָס וועט אויסמאַכן כמעט זייער פריערדיקע שכירות פון 250 מאַרק וועכנטליך (דאָס איז זיי אָפּגעזאָגט געוואָרן, וויייל זיי פאַרנעמען זיך מיט „לינקער" שחיטה). עס איז אָבער פאַרגעלייגט געוואָרן, אַז אויך די „לינקע" שחיטה זאָל דורכגיין דורכן ועד הקהל, און אַזוי ארום צו רעגולירן די שאלת השוחטים (לויט די פראָטאָקאָלן פון די זיצונגען 121—128).

ערשט אין דעצעמבער, וועו עס איז שוין קיין שום ברירה ניט געבליבן, איז מען ווידער געקומען צו באַטראַכטן משה גאָטליבס פּראָיעקט וועגן דער נייַער הערכה. עס איז געווען קלאָר אַז דער ועד הקהל דארף וויניקסטנס 15,000 מאַרק מאָנאַטלעך אויסצוהאַלטען זיינע אנשטאַלטן, אַז פאַר אונטערשטיצונג לויט טאַלאָנען פאַר 3,650 מקבלים און פאַר די איבעריקע שטאָטישע אַנשטאַלטן דאַרף מען נאָך 20,000 מאַרק. אַזוי ווי אויף מחוציקע אונטערשטיצונגען קען מען דער־וייל זיך ניט ריכטן, ווערט איינשטימיק אָנגענומען צו פאַרגרעסערן די הערכה ביז 36,000 מאַרק מאָנאַטלעך. וועגן דעם ווערט אָפּגעשיקט אַ בריוו צו דער שטייער־קאָמיסיע, זי זאָל זען דעם באַשלוס דורכצופירן, אויב מעגלעך.

אַזוי ווי מיר האַלטן ביי געלט־ענינים, לאָמיר דאָ איבערגעבן אַ טרויעריקן פאָקט אַז עס איז געווען אַ פאַל, וועו איינער וואָס איז קאָאָפּטירט געוואָרן צו דער רעווידיר־קאָמיסיע ווי אַ גבאי פון אַן אנשטאַלט האָט זיך פאַרשטאָכן די הענט. וועו דאָס איז דערוויזן געוואָרן, האָבן טייל געמיינט, אַז מען דאַרף אים איבערגעבן איז געריכט, טייל אַז מע דאַרף אים קנסענען מיט 10,000 מאַרק. דער שטאָט־הויפּטמאַן, וועמען מען האָט דערציילט וועגן דעם, האָט געפּסקנט אַז יענער זאָל באַצאָלן כפל, און אַזוי האָט מען געטאָן.

עס וועט גרינגער די לאָגע אין 1918

אין 1918 איז די פינאַנציעלע לאָגע פון ועד הקהל געוואָרן אַ סך אַ גרינ־גערע. די נייַע הערכה וואָס טייל מיטגלידער פון ועד הקהל האָבן זיך אַזוי

שטאַרק געשראָקן פאַר איר האָט זיך אַרויסגעוויזן ווי אַ געוואָגטער אָקט וואָס האָט זיך איינגעגעבן.

אין די ערשטע פיר חדשים פון יאָר 1918 איז אַריינגעקומען פון איר הכנסה 77,192.48 מאַרק.

עס האָט זיך דעמאָלט אויך באַנייט די אַמעריקאַנער אונטערשטיצונג, וואָס איז געגאַנגען דורך האָלאַנד, — ניט דורך דייטשלאַנד אין הילפס־פאַראיין און ניט דירעקט אין ועד הקהל, נאָר אין אַ באַזונדערן קאָמיטעט, וואָס האָט געהייסן אונטערשטיצונגס־קאָמיטעט. אין די פיר חדשים האָט ער באַקומען פון אַמעריקאַנער אונטערשטיצונגס־געלט 53,870 מאַרק, פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג — 22,313.90 מאַרק, פון דער פלייש־קאָנטע — 11,584.10 מאַרק (דער פאַרקויף פון פלייש דורך אַדלערשטיין־האָכמאַן, די ועד הקהל־קצבים, אין די פיר חדשים האָט באַטראָפן 122,564.40 מאַרק), פון מצה־קאָנטע (מעות חיטין) — 42,987.40 מאַרק, פון תבואה־קאָנטע — 20,504.25 מאַרק, פאַרשיידענע נדבות — 1,875.40 מאַרק; צוזאַמען הכנסה 230,327.73 מאַרק.

די הוצאה פון ועד הקהל אין די פיר חדשים איז געווען וויניקער ווי די הכנסה מיט 39,064.35 מאַרק, די לויפיקע הוצאות זיינען געווען אויף די קהלשע אינסטיטוציעס, אויף אַ ל ע קיכן, שולן, תלמוד־תורה אד"גל.

פון 1טן מאַי ביז 30טן יוני 1918 איז די הכנסה פון צוואַנגשטייער לויט דער נייער הערכה געווען 35,957.44 מאַרק, פון די אַמעריקאַנער אונטערשטיצונגס־געלט — 19,584.45 מאַרק, פלייש־קאָנטע — 4,388.30 (דער פלייש־פאַרקויף פון אַדלערשטיין־האָכמאַן איז געווען 48,064.90 מאַרק); נדבות — 1,133.50 מאַרק. פון די צוויי חדשים איז געווען אַ דעפיציט פון 7,046.85 מאַרק. די הוצאה אויף די קהילה־אינסטיטוציעס און אַלע שטאָטישע אינסטיטוציעס, חברות און קיכן האָט באַטראָפן צוזאַמען 68,315.04 מאַרק.

לויטן חשבון פון 1טן יולי ביז 30טן סעפטעמבער איז די הכנסה פון צוואַנג־שטייער געווען 35,832.81 מאַרק, פלייש־קאָנטע — 9,930.98 מאַרק, נדבות — 673.29 מאַרק, פאַלקסקיך — 2,668.38 מאַרק. עס איז ווידער געווען אַ דעפיציט — 13,976.65 מאַרק.

דער באַשטאַנד פון אונטערשטיצונגס־קאָמיטעט

דאָס געלט פון אַמעריקע איז איצט אַריינגעקומען אין זעלבשטענדיקע אונטערשטיצונג־קאָמיטעטן פאַר גאַנץ אָב־אָסט. אין ווילנע איז געווען דער הויפט־קאָמיטעט. פאַר דער פראָווינץ זיינען געווען באַצירק־קאָמיטעטן. אין ביאַליסטאָק איז געווען אַ ביורא פון באַצירק־אונטערשטיצונגס־קאָמיטעט.

לויט אַ באַריכט פון מיליטער־פאַרוואַלטונג, האָט פון 5טן מאַרץ 1918 פונקציאָנירט אין ביאַליסטאָק אַזאַ קאָמיטעט מיט 7 מיטגלידער: א) פאַבריקאַנט משה גאָטליב פון ביאַליסטאָק, ב) ציינדאָקטאָר מ. אנצעלעוויטש פון גראָדנע, ג) ראַבינער ראַבינאָוויטש פון לידע, ד) דוד גלוזמאַן פון טרעסטינע, ה) וואָלף פאַלק

בלום פון נאָווא־בערעזאָווא (קרייז ביעלסק), ו) פאָלקס־אַדוואָקאַט מאַנעס כמעל־ניצקי, וואָלקאָוויסק, ז) ראַבינער יהושע שוסטער, סאָקאָלקע.

דער אונטערשטיצונג־קאָמיטעט איז איינגעטיילט געווארן אין קאָמיסיעס, צו 3 מיטגלידער אַ קאָמיסיע מיט אַ פאָרזיצער און סעקרעטאַר. חוץ דעם זיינען געווען אַרטיקע קאָמיטעטן.

אין אַרטיקן ביאַליסטאָקער קאָמיטעט איז פאָרזיצער געווען משה גאָטליב און די מיטגלידער זיינען געווען: א. טיקטין, מאַקס באַראַש, ראַשעל ראַבינאָוויטש, ב. דאָמעראַצקי. צו זיי פלעגט מען זיך וועגן מיט בקשות נאָך אונטערשטיצונגען, און זיי פלעגן באַשטימען די דאָזיקע אונטערשטיצונגען. זייער סעקרעטאַר איז געווען דער פאָבריקאַנט פאָלאַק.

די פאַרטיילונגס־רשימה פון אַמעריקאַנער געלט

עס פלעגן אין 1918 אָנקומען גרויסע סומעס געלט. לויט אַ רעכענונג פון צענטראַלן אונטערשטיצונגס־קאָמיטעט פון 15טן מאַי 1918 איז אָנגעקומען פון איין שיקונג 1,740,877.35 מאַרק. [? — רעד׳]

די אונטערשטיצונג פאַר די איינצלנע שטעט איז געווען איינגעטיילט לויט דער צאָל איינוואוינערס. די דייטשע מאַכט האָט גאַנץ געוני געוואוסט אָט די צאָל, לויט די ברויט־קאָרטן. איך גיב דאָ לזכרון אַ קאָפּיע פון אַזאַ צעטיילונג פון ביאַליסטאָקער באַצירק־קאָמיטעט [12]:

פאַר ביאַליסטאָק, מיט דער באַפעלקערונג פון 38,992 יידן, איז אָנגעקומען 53,970. חוץ דעם פאַר דריי רבנים 310 מאַרק און פאַר 25 ישיבה־בחורים 545 מאַרק [13]. אינאיינעם פאַר ביאַליסטאָק 54,826 מאַרק.

פאַר ביאַליסטאָקער קרייז, מיט 10,818 יידן, — 49,170 [14] מאַרק, פאַר 10 רבנים 1,020 מאַרק, און פאַר צען ישיבה־בחורים 200 מאַרק, אינאיינעם 15,990.

פאַר גראָדנע, מיט 15,183 יידן, — 21,500 מאַרק. פאַר 3 רבנים 310 מאַרק, פאַר 87 ישיבה־בחורים 1,940 מאַרק, אינאיינעם 23,770 מאַרק [15].

---

12. [צום גרויסן באַדויערן איז די רשימה אין דער קאָפּיע פון מאַנוסקריפּט וואָס מיר האָבן אַזוי פאַרקריפּלט דורך גרייזן אַז עס איז שווער זיך פונאַנדערצוקלייבן אין איר. ברענגען מיר דאָ מיט אַ סך באַוואָרענישן בלויז די צאָלן פאַר אַ טייל פונקטן, אָבער אויך בנוגע די צאָלן קענען זיין ספקות. — רעד׳]

13. לויט אַן אינסטרוקציע פון אַמעריקע, האָט מען געדאַרפט געבן אַ באַזונדערע אונטערשטיצונג רבנים, צו 103 מאַרק אַ רב און ישיבה־בחורים (ראַבינער־שילער) צו 20 מאַרק יעדערן.

14. [פאַרשטייט זיך אַז די סומע איז דאָ פאַרגרייזט, דער סך־הכל איז קלענער פון איר. אויב מיר זאָלן אָננעמען אַז דער סך־הכל איז דאָ ריכטיק אָנגענעבן, דאַרף דאָ זיין די צאָל 14,770 — רעד׳].

15. [דאָ איז וויכטיק פאַראַן אַ טעות אין איינער פון די צאָלן, וואָרעם דער סך־הכל שטימט דאָ ניט. — רעד׳]

פאַר גראָדנער קרייז מיט 5,393 יידן — 7,470 מאַרק, פאַר 3 רבנים 310 מאַרק, אינאיינעם 7,780 מאַרק.

פאַר סאָקאָלקע מיט 9,951 יידן — 13,780 מאַרק, פאַר 9 רבנים 910 מאַרק, אינאיינעם 14,690 מאַרק.

פאַר שישלאָוויץ מיט 5,791 יידן — 8,020 מאַרק, פאַר 4 רבנים 410 מאַרק, אינאיינעם 8,430 מאַרק.

פאַר ביעלסק מיט 17,064 יידן — 23,610 מאַרק, פאַר 9 רבנים 910 מאַרק, פאַר 20 ישיבה־בחורים 440 מאַרק, אינאיינעם 24,960 מאַרק.

פאַר וואַלקאָוויסק מיט 9,426 יידן — 13,040 מאַרק, פאַר 5 רבנים 510 מאַרק, אינאיינעם 13,550 מאַרק.

הכלל, די פינאַנציעלע לאַגע פון ועד הקהל האָט אין 1918 זיך שטאַרק אויסגעבעסערט. קיין דוחק אין געלט האָט ער שוין ניט געפילט.

בשעת דער ועד הקהל איז אויפגעלייזט געוואָרן, האָט ער איבערגעגעבן דער תלמוד־תורה 15 טויזנט און דער ריגער באַנק פאַר דעם קומענדיקן ועד הקהל 20 טויזנט מאַרק. חוץ דעם האָט ער איבערגעלאָזן 90 טויזט מאַרק חובות פון צוואַנגשטייער, וואָס זיינען שפּעטער אויפגעמאַנט געוואָרן.

יא. דער סוף פון ערשטן ועד הקהל

„קולטוס־געמיינדעס"

אויף די לעצטע זיצונגען אין ועד הקהל, אין מאַנאַט אָקטאָבער 1918, איז באַטראַכט געוואָרן די פראַגע וועגן דער פאַראַרדענונג פון שטאָט־הויפּטמאַן צו באַשטימען וואָלן צו אַ יידישן פאָרשטאַנד פון אַ „קולטוס־געמיינדע", לויט אַ באַפּעל פון אָב־אָסט צו אַלע יידישע קהילות אין דעם געביט.

דערווייל האָבן אַלע יידישע קהילות אין אָב־אָסט געבעטןביי דער מאַכט, מען זאָל זיי געבן די זעלביקע רעכט ווי דעם ביאַליסטאָקער ועד הקהל. איז ענדלעך אַרויס די אַלגעמיינע פאַראַרדענונג פון דער הויפּט־אַנפירונג אין אָב־אָסט צו ווייל אין אַלע יידישע קהילות „קולטוס־געמיינדעס", דורך בוחרים פון בתי־מדרשים, לויט ביאַליסטאָקער פּראָגראַם, וואָס אַ קאָפּיע פון איר האָבן מיר פריער איבערגעגעבן דעם שטאָט־הויפּטמאַן.

די פאָרשטייערס פון די בתי־מדרשים דאַרפן דערנאָך פון זיך אויסקלייבן א ועד הקהל פון 21 פערזאָן מיט 3 רואי חשבונות (רעוויזאָרן). די ווייל־ערס דאַרפן ניט זיין יונגער פון 21 יאָר און די אויסגעקליבענע — פון 25 יאָר. די וואָלן קומען פאָר אין די בתי־מדרשים, און נאָך דעם האָט דער שטאָט־הויפּטמאַן דאָס רעכט צו פסלען אויסגעקליבענע, וואָס וועלן ביי אים ניט נושא חן זיין.

דער ועד הקהל איז געווען קעגן דעם מאָדוס פון די ב ח י ר ו ת און קעגן פאַרוואַנדלען דעם ועד הקהל אין אַ „קולטוס־געמיינדע". דערהויפּט האָט דער מאָדוס פון אַזעלכע וואָלן אַרויסגערופן אַ קעגנערשאַפט ביי אַלע פּאָליטישע

פֿאַרטייען, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן צו פילן שטאַרקער, ווייל אין יענער צייט איז שוין געווען צו מערקן אַז אין לאָנד קומען פֿאָר זייער וויכטיקע געשעענישן. מען האָט שוין געדעדט וועגן רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד. עס זיינען אַרויס קלאַנגען, אז אין וואַרשע גיבן די דייטשן איבער די מאַכט צו פּאָליאַקן. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די מלחמה האָלט שוין ביים סוף.

דעם 25טן אָקטאָבער איז, לויט דער איניציאַטיוו פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, אויפגערופן געוואָרן אַן אינטערפּאַרטייאישע זיצונג אין לאָקאַל פון „מרכז" וועגן די קהילה־וואַלן. אין דער זיצונג האָבן אָנטייל גענומען 10 מיט־גלידער פון אַלע רעכטע און לינקע פּאַרטייען צו באַהאַנדלען די פראַגע וועגן אַן אַלגעמיינעם פּראָטעסט צו דער מאַכט קעגן וואַל־מאָדוס. די לינקע פּאַר־טייען האָבן באַשלאָסן צו באָיקאָטירן אין גאַנצן די קהילה מיט אַזעלכע וואַלן און האָבן זיך געוועגדט מיט אַ ספּעציעלן אויפרוף צו דער יידישער באָפעלקערונג.

רעוואָלוציע און סאָלדאַטן־ראַט

דערווייל האָבן זיך אַלץ מער געביטן די אומשטאַנדן פון דער מאַכט. עס ווערט געמאָלדן אַז די פּראָיעקטירטע וואַלן אין „קולטוס־געמיינדעס" ווערן אָפּגעלייגט. אין בערלין איז אויסגעבראַכן די רעוואָלוציע.

דעם 11טן נאָוועמבער 1918 האָט דער ביאַליסטאָקער גאַרניזאָן זיך אָפּגע־זאָגט צו פֿאָלגן די אָפּיצירן און האָט אויסגעקליבן אַ סאָלדאַטן־ראַט, וואָס האָט באַשטימט פֿאַרן שטאָט־קאָמענדאַנט אַ געוויסן פּאָליאַק לעוואַנדאָווסקי. גלייך־צייטיק איז אין שטאָט געשאַפֿן געוואָרן אַ צענטראַל־קאָמיטעט וואָס האָט פֿאַר־בונדן אַ קאָנטאַקט מיטן סאָלדאַטן־ראַט. אין שטאָט האָבן אויך אַ געוויסע צייט זיך אויפגעהאַלטן בסוד עטלעכע צענדליק אָפּיצירן און זעלנער פון געגנערישע דאָוואָר־מאָשניצקי, וואָס האָבן געשאַפֿן דעם אַזוי גערופענעם זעלבשוץ. איצט האָבן זיי זיך פֿאַרשטענדיקט מיט לעוואַנדאָווסקין און באַקומען פון אים אַ ביסל געווער.

דער וועד הקהל האָט דערווייל באַקומען פון גרויסן סאָלדאַטן־ראַט ברעסט־ליטאָווסק אַן אויפרוף צום יידישן פֿאָלק, וואָס אין אים איז מען אונדז מודיע, אַז די אַלטע אימפּעריאַליסטישע דייטשע רעגירונג עקסיסטירט מערניט, אַז אין דייטשלאַנד האָט זיך געשאַפֿן אַ נייע רעגירונג פון אַ פרייען סאָציאַליסטישן פֿאָלקס־שטאַט, וואָס איר פֿאַרטרעטונג אין די אַרבעטער־און סאָלדאַטן־ראַטן. זיי וועגדן זיך צום יידישן פֿאָלק און זאָגן:

„יידן! מיר וועגדן זיך צו אייך ווי ברידער אייך צו באַגריסן. גלייבט אונדז, אַז מיר האָבן ניט קיין שום כוונה צו טאָן עפּעס קעגן די אינטערעסן פון אייער נאַציע. מיר ווילן אין אַלע שותפישע ענינים צו קומען מיט אייך אין אַ פרידלע־כער פֿאַרשטענדיקונג, דורך פרייע אָפּענע פֿאַרהאַנדלונגען. דער גרויסער סאָל־דאַטן־ראַט „ברעסט" וואָס איז די העכסטע דייטשע מאַכט אין קרייז ברעסט־ליטאָווסק, ריכט זיך פון אייך, אַז איר וועט ענטפֿערן אויף אונדזער צוטרוי

צו אייך מיט אַנטקעגנקומען. ער דערוואַרט באַזונדער אַז איר וועט ניט אָננעמען אַנטקעגן די דייטשע סאָלדאַטן קיין שלעכטע מאָסמיטלען. ער דערוואַרט אז איר וועט ניט מאַכן קיין שווערישקייטן אייערע דייטשע ברידער, בשעת זייער אָפּטראַנספּאָרטירן אין זייער היימלאַנד. מיר ווילן שלום מיט אייך און זיך שיידן פון אייך אין פרידן.

לעבן זאָל דאָס יידישע פאָלק!

דער גרויסער סאָלדאַטן־ראַט ברעסט־ליטאָווסק, דעם 15טן נאָוועמבער 1918".

די נייע צייטווייליקע דעמאָקראַטישע קהילה

אין שייכות מיט די אַלע וויכטיקע געשעענישן איז צייטיק געווארן דער געדאַנק וועגן גרינדן אַ נייעם, צייטווייליקן ועד הקהל. אויף דער באַראַטונג פון 10טן נאָוועמבער 1918, מיטן אָנטייל פון 19 מיטגלידער, איז אַ י י נ ש ט י מ י ק באַשלאָסן געווארן, אַז וועגן זיין צוזאַמענשטעל און זיינע קאָמפּעטענצן זאָל מען זיך צוזאַמענקומען אויף אַ באַראַטונג דעם 12טן נאָוועמבער.

אין דעם באַשטימטן טאָג האָט א. טיקטין צוזאַמענגערופן אַ באַראַטונג אין ועד הקהל מיט דער באַטייליקונג פון אַ ל ע פּ א ל י ט י ש ע פּאַרטייען וועגן דער פאָליטישער סיטואַציע אין דעם איצטיקן מאָמענט.

נאָכן אויסהערן דעם באַריכט פון פאָרזיצער, פאָדערט אויף די באַראַטונג אַז דער אַלטער ועד הקהל זאָל זיך אָפּזאָגן און זאָל איבערגעבן אַלע ענינים פון דער קהילה אין די הענט פון די פאָליטישע פּאַרטייען. דאָס וועלן אָננעמען א י י נ ש ט י מ י ק.

נאָך דעם ווי דער באַשלוס איז אָננעמען געווארן, האָט א. טיקטין רואיק אָנגעטאָן דעם מאַנטל און איז אַוועקגעגאַנגען.

וועגן דעם אָפּזאָגן זיך פון אַלטן ועד הקהל און דאָס איבערגעבן זיינע פונקציעס ביז אַלגעמיינע דעמאָקראַטישע וואַלן אין די הענט פון דעם פּראָוויזאָרישן ועד הקהל איז געווארן צונויפגעשטעלט אַ פּראָטאָקאָל.

דעם 12טן נאָוועמבער 1918, 12 אַ זייגער בייטאָג איז שוין דער קהילה־לאָקאָל געווען באַזעצט מיט 25 פערזאָן, פאָרשטייערס פון אַלע פאָליטישע פּאַרטייען. מען איז אין דער געהויבענער שטימונג לייכט דורכגעקומען וועגן דער צעטיילונג פון די שטימען צווישן די פּאַרטייען. דער צוזאַמענשטעל פון דער צייטווייליקער קהילה איז פעסטגעשטעלט אויף 47 מיטגלידער. מען האָט זיך תיכף באַנוצט מיט דעם מוסטערהאַפט אייגנאַרדנטן קהילה־אָפּאַראַט, מיט איר אויטאָריטעטער פירמע און מיטן גאַנצן וואָס איז איבערגעבן געווארן פאַר דער קומענדיקער קהילה־פאַרוואַלטונג.

אזוי האָט פאַרענדיקט דער ועד הקהל זיין שטרענגע, אַבסאָלוט ערלעכע, מוסטערהאַפטע הנהגה אין די שווערע יאָרן פון אָקופּאַציע. די טוערס זיינען אוועק מיטן טיפן געפיל אַז זיי האָבן מיט זייער אַרבעט געבראַכט נוצן דער ביאַליסטאָקער יידישער באָפעלקערונג.

קאַפּיטל עלף

פון 1919 ביזן מיטן 30ער יאָרן

א. די תקופה פון דער דעמאָקראַטישער קהילה

והעיר ביאליסטאָק צהלה ושמחה. די גאַנצע שטאָט איז געווען אַרומגעכאַפּט פון דער אויפרעגנדיקער שטימונג פון רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד. די אָרטיקע דייטשע מאַכט איז דערווייל שוין אַריבער צו די מיטגלידער פון סאָלדאַטן־און אַרבעטער־ראַט. די אָרטיקע סאָציאַליסטישע יידישע אַרבעטער־פּאַרטייען האָבן זיך תיכף אין זיי אָנגעשלאָסן.

די עקאָנאָמישע לאָגע איז געווען זייער אַן אומזיכערע. די אָרעמערע שיכטן האָבן שטאַרק געליטן. אָבער דער עולם איז געווען גליקלעך וואָס די מלחמה האָט זיך געענדיקט. עס זיינען פון אַלע זייטן געקומען ידיעות וועגן רעוואָלוציע. טייל זיינען געווען גרויס ביי זיך, טייל נערוועז. אין אָט אָזאַ אַטמאָספער האָט מען זיך געגרייט צו די וואַלן אין אַ באמת דעמאָקראַטישער קהילה, געקליבן פון דער גאַנצער באָפעלקערונג, אויף אַ געהיימען, דירעקטן, גלייכן און פּראָפּאָרציאָנעלן אופן.

די וואַלן און די רעזולטאַטן פון די וואַלן[1]

אַ וואל־קאָמיסיע, צונויפגעשטעלט פון אין פּארשטייער פון יעטוועדער וואָל־ליסטע, האָט אָנגעפירט די וואַלן. די פּאַרטייען האָבן דערווייל זיך פּאַרנומען מיטן אויפשטעלן זייערע ספּעציעלע פּראָגראַמען פּאַר דער קהילה צו דער פייער־לעכער מאַניפעסטאַציע, וואָס איז באַשטימט געווארן אויפן 25טן נאָוועמבער 1918, אין לאָקאַל פון „פּאַלאָס"־טעאַטער.

אויף דער מאַניפעסטאַציע האָבן די פּארשטייערס פון אַלע פּאָליטישע פּאַר־טייען עפּנטלעך דעקלאַרירט זייערע פּראָגראַמען און אויפגאָבעס אין דער קהילה.

דער וואַלקאַמף צו דער דעמאָקראַטישער קהילה איז געווען, ווי מען קען זיך לייכט פּארשטעלן, זייער אַ העפּטיקער און שטורמישער. די וואַלן זיינען געווען באַשטימט אויפן 15טן דעצעמבער 1918. עס זיינען צוגעשטעלט געווארן דער קהילה ביזן 6טן דעצעמבער 14 רשימות פון פּארשיידענע פּאַרטייען, און די וואַל־קאָמ־

---

1. וועגן דער געשיכטע ווי אַזוי דער ערשטער וועד הקהל האָט זיך פונאַנדערגעלאָזן, וועגן די וואַלן און די רעזולטאַטן פון די וואַלן צו דער דעמאָקראַטישער קהילה און בכלל וועגן דער טעטיקייט פון דער דעמאָקראַטישער קהילה — זען רפאל ליפשיצעס אַרטיקלען אין דאָס נייע לעבן, 1922, נומ׳ 231—292, און 1925 נומ׳ 2—44 כאָטש רפאל ליפשיץ איז געווען אַ נוגע בדבר ווי אייגער פון די געצאָלטע פּאַרוואַלטונגס־מיטגלידער, איז דאָך זיין באַריכט אַן אָביעקטיווער. איך האָב אין אַ גרויסער מאָס זיך באַנוצט מיט זיין אַרבעט.

פֿאַניע האָט זיך אָנגעהויבן. די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע האָט אפילו ארויסגע־
געבן אויף דער צייט אַ טעגלעכע צייטונג די פרייהייט, וואָס האָט אגיטירט
פֿאַר איר ליסטע נומער 6. אָלע דרוקערייען זיינען געווען פֿאַרנומען מיט
אַרבעט. יעדער ביאַליסטאָקער ייד איז באַשאָטן געוואָרן מיט דרוקזאַכן. די
מגידים אין די בתי־מדרשים האָבן אָגיטירט פֿאַר דער ליסטע פון די אָרטאָ־
דאָקסן נומער 3. אויך די רבנים האָבן אַרויסגעלאָזן אַן אויפרוף צו שטימען פֿאַר
דער אָרטאָדאָקסישער ליסטע, אָבער זייער אַגיטאַציע איז אָפּגעשטעלט געוואָרן
מיט דער טענה, אַז זיי זיינען אָנגעשטעלטע פון דער קהילה פון אָלע פּאַרטייען.
די שטאָט איז איינגעטיילט געוואָרן אין 10 וואָל־ביוראָען, אין יעדער ביוראָ זיינען
געווען פֿאַרטראָטן אָלע פּאַרטייען.

די צאָל מיטגלידער פון דער קהילה איז געווען באַשטימט 71, אַזוי ווי אין
סנהדרין. עס האָבן געשטימט סך־הכל 13,093 וואָל־באַרעכטיקטע (פון 20 יאָר
אָן, ביידע געשלעכטער). איין פּאַרשטייער איז אויסגעקומען אַן ערך אויף 184
שטימען.

די רעזולטאַטן זיינען געווען אָזעלכע: די גרעסטע צאָל שטימען צווישן די
פֿאַרטייען האָט באַקומען „דער בונד". זיין ליסטע האָט אים געגעבן 15 ראָטמענער
אָדער פּרנסים. די סאָציאָליסטישע פּאַרטי „די פּראַיניקטע" האָט באַקומען 10
ראָטמענער. אויף אַזאָ אופן איז דער לינקער פליגל באַשטאָנען פון 25 מאָן (צווישן
70, ווייל מען האָט פּאַקטיש אויסגעווייולט נאָר 70 פּרנסים, וואַרעם אויפן 71סטן
אָרט זיינען געווען צוויי גלייכע פּרעטענדענטן). דער אָלגעמיינער אָרטאָדאָקסישער
צעטל פון בית־מדרש־יידן האָט אויסגעקליבן 10 פּרנסים, חסידים — 5. צו זיי
זיינען צוגעשטאָנען נאָך 3 פון קליינע ליסטעס. אַזוי אָרום האָט דער רעכטער
פליגל געהאָט 18 פּרנסים און איז געווען שוואַכער פון דעם לינקן. די אָלגעמיינע
ציוניסטישע ליסטע האָט געהאָט 12 פּרנסים, די צעירי־ציון 5, די פּועלי־ציון 2,
זיינען אָזוי אָרום אין דעם ציוניסטשן טייל פון דער קהילה געווען 19 פּרנסים. די
איבעריקע אָכט זיינען אויך געווען אין צענטער הגם אפשר מער ענייגט, בנוגע
געוויסע זאַכן צו לינקס. צווישן זיי זיינען געווען 2 פּאָלקיסטן, 2 דעמאָקראָטן, 2
האַנטווערקער און 2 אומפּאַרטייאישע.

קלאָר אַז קיין איין פליגל האָט ניט געהאָט קיין מערהייט.

די ערשטע טריט פון דער דעמאָקראַטישער קהילה

די גאַנצע פּראָצעדור פון די וואָלן און איר גרויסער טומל און טאַראַם איז
דורכגעגאַנגען פריי אין דער דאָזיקער צייט בין מלכות למלכות. פון איין זייט, האָט
די דייטשע סאָלדאָטן־און אַרבעטער־מאַכט דורכגעפירט אָלע פאָדערונגען פון דער
צייטווייליקער קהלה, וואָס איז איר פּאַרגעשטעלט געוואָרן ווי אַ האָלב־סאָציא־
ליסטישע, למשל: צו באַפרייען די דריי בונדיסטן וואָס זיינען געווען אין געפאַנגען־
לאָגער: י. וואקס, א. קלאָטשקא, י. עקשטיין; אַראָפּצונעמען די רעקוויזיציע אויף
איינגעפירטע לעבנס־פּראָדוקטן; אומצוקערן די מאַשינען פון דער האַנטווערקער־

שול. פון דער צווייטער זייט, האָט די קהילה רעאַגירט קעגן די אומגערעכטע מע־שים לגבי יידן מצד דער טיילווייז שוין אויפגעקומענער פוילישער מאַכט, למשל, קעגן די פוילישע מעשים אויף דער נאַציאָנאַלער סטאַציע לאַפּי. קעגן דעם האָט אויך דער פוילישער פאָלקס־קאָמיטעט אין ביאַליסטאָק מיטגעהאָלפן צו פראָטעסטירן. דעם 28טן נאָוועמבער האָט נאָך די פראָוויזאָרישע קהילה געמאַכט אַ גרויסן מיטינג אין שטאָטשול און אַ גרויסע גאָסן־דעמאָנסטראַציע קעגן די שחיטות אויף יידן אין לעמבערג.

די דעמאָקראַטישע קהילה איז ענדגילטיק קאָנסטרואירט געוואָרן דעם 21טן דעצעמבער 1918. לויטן אינהאַלט פון די פאַרהאַנדלונגען, וואָס זיינען פאָרגעקו־מען אויף דער ערשטער זיצונג, איז צו זען אַז דער פאַרטיי־קאָמף וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין דער צייט פון די וואַלן האָט זיך נאָך די וואַלן ניט פאַרענדיקט, און ער האָט זיך פאַרצויגן אַ לענגערע צייט. ביזן 31טן מאַרץ 1919 איז די מלחמה געווען פאַר פרינציפּן, שפּעטער איז די גאַנצע צייט ביז דעם פונאַנדערפאַל פון דער קהילה אַ גרויסער טייל פון דער ענערגיע פאַרוואָנדט געוואָרן אויף צווישן־פאַרטייאישע קאַמפן.

באַלד אויף דער ערשטער זיצונג איז אויפגעקומען די פראַגע וועגן דער קאָמפּעטענץ פון דער קהילה. די ערשטע פראַגע איז געווען די רעליגיעזע הצטרכותן. ביי די לינקע סאָציאַליסטישע פראַקציעס איז עס געווען אַ פרינצי־פיעלער ענין, ווייל לויט זייער באַגעם דאַרף די קהילה זיין אַ ריין וועלטלעכע און דאַרף אויסשליסן די רעליגיעזע הצטרכותן פון דער קאָמפּעטענץ פון דער קהילה. אָקעגן זשע די גאָר רעכטע באַטראַכטן די קהילה וויי אַ „קולטוס־געמיינדע" און פאָדערן דער עיקר די פאַרזאָרגונג פון די רעליגיעזע באַדערפענישן. די מע־סיקע פאַרטייען ווי די ציוניסטן, די פאָלקספאַרטיי און האַנטווערקער אָנערקענען פאַר דער קהילה אויך אָנדערע קאָמפּעטענצן, אָבער שליסן ניט אויס די רעליגיעזע הצטרכותן פון איר גבול.

דער צווייטער פאַרביסענער קאַמף איז געווען ביי דער שולפראַגע, צי די דערציאונג דאַרף זיין אַ וועלטלעכע אָדער אַ רעליגיעזע, אַ יידישיסטישע אָדער אַ העברעאישע. דער סוף פון די דעבאַטן האָט געמוזט געווינעלעך זיין אַ פשרה. מ׳האָט געמוזט קומען צום באַשלוס, אַז די קהילה האָלט אויס א ל ע טיפּן שולן. אַזוי אָרום האָט די קהילה געמוזט אויסהאַלטן 139 שולקלאַסן, וואָס אין זיי האָבן זיך געלערנט 3,853 קינדער. אויסער דעם האָט די קהילה געדאַרפט אויסהאַלטן אירע אָלטע אינסטיטוציעס: 4 קיכן (די פאָלקסקיך, די אָרבעטער־קיך, די לערער־קיך און די קיך ביי דער ת״ת) און אויך די אינטערנאַטן פון „מושב זקנים", „הקדש", „בית יתומים" און דעם שפּיטאָל. אמת, אויף זייער אויסהאַלטונג האָט די שטאָט־פאַרוואַלטונג געגעבן, אָבער נאָר פראָדוקטן.

אַזוי ווי די קהילה איז געווען אָנגעוויזן נאָר אויפן שטייער, וואָס איז געשאָפן געוואָרן פון ערשטן ועד הקהל, וואָס האָט געבראַכט אין יאָנואַר 1919 נאָר אַ הכנסה פון 10,427 מאָרק, האָבן די אָלע אינסטיטוציעס ניט געקענט פולשטענדיק פאָר־

זאָרגט ווערן. די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט געפאָדערט צו שטעלן די גאַנצע פאַר־וואַלטונג פון די יידישע אינסטיטוציעס אונטער איר רשות. נאָר אַזוי ווי אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג זיינען געווען פאַרטראָטן אויך יידישע ראַטמענער, האָט זיך איינגעגעבן צו שאַפן אַ געמישטע קאָמיסיע פון קהילה־פאַרשטייערס און פאַר־שטייערס פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, און די קיכן זיינען אַריבער צו זיי. אָבער צו באַקומען די גאַנצע הצטרכותן פון דער קהילה האָט זיך לעת־עתה ניט איינ־געגעבן. עס איז נאָך קיין פעסטע מאַכט אין ביאַליסטאָק ניט געווען. די שטאָט איז נאָך געווען באַזעצט פון די אָקופאַנטן. אין דער שטאָט האָט זיך אויך געפונען אַ פוילישער רעגירונג־קאָמיסאַר, אָבער די פאַרוואַלטונג איז נאָך געווען אַ דייטשע, וואָס האָט זיך געקליבן אין וועג אַריין. אַזוי אַרום האָט די קהילה ניט געהאַט ביי וועמען צו פאָדערן איר אויסהאַלטונג.

דעריבער איז געבליבן צו פאַרגרעסערן דעם יידישן שטייער און צו שאַפן אַן איינמאָליקן שטייער פון אַ מיליאָן מאַרק, וואָס זאָל פונאַנדערגעטיילט ווערן ספּע־ציעל אויף דער רייכערער יידישער באַפעלקערונג.

דאָס איז געווען ניט קיין פּראַקטישער באַשלוס. ווייל דער גאַנצער עקאָנאָמי־שער מצב אין ביאַליסטאָק איז געווען אַ וואַקלדיקער, ממש אַ קאַטאַסטראָפאַלער, ווייל אין דער אָקופאַציע־צייט איז מען געווען אין גאַנצן אָפהענגיק פון דער דייטשער מאַכט, וואָס האָט באַשטעלט און אָפּגעקויפט ביי די פאַבריקאַנטן זייער גאַנצע פּראָדוקציע, און אויך האָט זי געוויסע פּראָדוקטן אָפּגעקויפט ביי די הענדלערס. מיטן אָפּטרעטן פון די דייטשן האָט עס אַלץ אויפגעהערט. דאָס ביסל אָפּגעשפּאָרטע געלט האָבן די רייכערע ביאַליסטאָקער יידן געהאַלטן אויף די נאָענטסטע אומקלאָרע טעג. זיי האָבן אגב ניט געקענט האָבן קיין צוטרוי צו דער דעמאָקראַטישער קהילה, וואָס אין איר שפּיץ זיינען געשטאַנען פאַרשטייערס פון דער אָרעמער יידישער געזעלשאַפט.

אַ גרויסן טייל הכנסה פון דער דעמאָקראַטישער קהילה האָט איינגעשלונגען דער גרויסער אָפּאַראַט פון דער קהילה־פירונג אַליין. דאָס אַרויפוואַרפן אַ גאַנצן מיליאָן מאַרק אויף דער רייכערער יידישער באַפעלקערונג איז געווען אַ הפקרות. איז דעריבער גאָר ניט צו באַוואונדערן, פאַרוואָס פון די רייכערע שיכטן האָט מען אַריינגעשיקט צו דער פויילשער מאַכט, וואָס האָט בתוך כך דעם 20טן פעברואַר 1919 פאַרנומען ביאַליסטאָק אָן אַ קאַמף, אַ מעמאָראַנדום מיט 52 אונ־טערשריפטן צו פּראָטעסטירן קעגן דער אייגנמעכטיקייט פון דער דעמאָקראַטי־שער קהילה. די רעזולטאַטן פון דעם מעמאָראַנדום וואָלטן געווען צעשטערנ־דיקע פאַר דער דעמאָקראַטישער קהילה, וועג ניט די יידישע פאַרשטייערס פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

דער טרויעריקער אָנהייב פון דער פּוילישער הערשאַפט

די צייט פון 21טן דעצעמבער 1918 ביזן 31טן מאַרץ 1919 איז אויך רייך געווען מיט פּאָליטישע אַרויסטרעטונגען פון דער קהילה.

שוין באַלד דעם ע ר ש ט ן טאָג נאָך דעם איבערנעמען ביאַליסטאָק דורך דער פוילישער מאַכט, האָבן זיך אָנגעהויבן הויז־זוכונגען ביי יידן. מען האָט געזוכט געווער. כאָטש מען האָט גאָרניט געפונען, האָבן זיך די רעוויזיעס געצויגן בייטאָג און ביינאַכט.

דאָנערשטיק, דעם 20טן פעברואַר 1919, 2 אַ זייגער ביינאַכט, איז געמאַכט געוואָרן במשך פון אַ פאָר שעה אַ גרויסע רעוויזיע אין דער גרויסער שול און דערבייאיקע בתי־מדרשים, וואָס זיינען אָפּגעשניטן געוואָרן דורך מיליטער. עס זיינען אַרויסגערופן געוואָרן די רבנים, ביי וועמען מען האָט געפאָדערט אַ פאָר־זיכערונג, אַז אין די הייזער געפינט זיך ניט קיין געווער. ניט געקוקט אויף זייערע פאָרזיכערונגען, האָט מען פונדעסטוועגן דורכגעזוכט די שולן אין אַלע ווינקלעך, ניט שאָנעווענדיק אפילו די ארונות קדושים.

אין איין בית־מדרש האָט מען געפונען אַ שטיקל לייוונט אייגצובינדן גמרות. האָט מען חושד געווען אַז דאָס איז מיליטערישער פאָרמעגן, נאָך פון דער דייטשער מאַכט. מ׳האָט דערפאָר פאָראַנטוואָרטלעך געמאַכט דעם אַלטן שוואָכן שמש הענעך און מ׳האָט אים תיכף געמאָלדן, אַז ער איז פאָרמשפט צום טויט. מ׳האָט אים געשטעלט צום פאָרקאָן אויפן הויף און אויפן באַפעל פון אָפּיציר אָנגעשטעלט אויף אים די ביקסן. נאָך דעם האָט מען אים אָפּגעלאָזן און געשענקט דאָס לעבן. דעם אַלטן 80־יאָריקן ראַב״ד רבי חיים הערץ היילפּערין האָט מען אין דער נאַכט פון דאָנערשטיק אויף פרייטיק דריי מאָל געוועקט און ביי אים געמאַכט הויז־זוכונגען.

די קהילה האָט קיגן דעם פראָטעסטירט. מיט צוויי טעג שפּעטער האָט די שטאָטישע פרעסע געבראַכט די ידיעה, אַז אין שייכות מיט די געשעענישן האָט דער פולקאָוניק דזשעווילסקי באַזוכט דעם רב ר׳ חיים הערץ היילפּערין, ער האָט אים איבערגעבעטן און זיך פאָרענטפערט, אַז די אַלע זוכונגען זיינען אָרויסגעקומען איבער אַ פּראָוואָקאַציע, און זיי זיינען געמאַכט געוואָרן אָן זיין וויסן.

אַ נייע תקופה פון פּראָדוקטיווער טעטיקייט

מיט די געשעענישן ווערט פאָרענדיקט די ערשטע תקופה פון דער דעמאָקראַטישער קהילה, אַ צייט פון פינאַנציעלע קריזיסן, פאָרטיי־רייסענישן און פון אינעווייניקסטע אומאָרדענונגען. פאָר דער צייט זיינען געשאַפן געוואָרן: דער פרעזידיום וואָס האָט געהאַט נאָר איין פונקציע — אָנצופירן מיט די פלענאָרע־זיצונגען; דער ראָט, דער אויספיר־אָרגאַן, דער ועד הקהל, וואָס האָט געהאַט אויסצופירן די באַשלוסן פון קהילה־ראָט און פון די קאָמיסיעס, און די זיבן הויפּט־קאָמיסיעס: פינאַנץ, קולטור, רעליגיע, סאָציאַלע הילף, ווירטשאַפּט,

רעגולאַמין, רעווידיר־ און קאָנטראָל־קאָמיסיע, מיט פינף באַצאָלטע סעקרעטאָרן — צוויי לינקע, איין ציוניסט, איין צעירי ציון און איין מזרחיסט.*

פון 1טן אַפּריל 1919 הייבט זיך אָן פּאַר דער דעמאָקראַטישער קהילה אַ נייע תקופה, אַ תקופה פון פּראָדוקטיוועראַטיקייט אויף אַלע געביטן.

די נייע תקופה איז געקומען אַדאַנק די גרויסע געלט־און פּראָדוקטן־אונטערשטיצונגען, וואָס האָבן אָנגעהויבן אַריינצופליסן אין אַ גרויסער שפּע פון יידן אין אַמעריקע. אונדזערע אַמעריקאַנער ברידער האָבן גלייך ווי די מלחמה איז פאַרענדיקט געוואָרן אויפגעזען די חורבנות וואָס זי האָט אָנגעמאַכט, און האָבן געגרינדעט אַ פאַראייניקטן הילפס־קאָמיטעט, דעם „דזשאָינט דיסטריביוטשאָן קאָמיטי", וואָס איז אומעטום באַוואוסט געווען ווי דער „דזשאָינט". דער קאָמיטעט האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע קומען צו הילף די מלחמה־פאַראומגליקטע יידן אין איראָפּע. דער קאָמיטעט האָט איינגעאָרדנט אין אַלע לענדער אָפּטיילונגען. אויף פּוילן, וואו עס געפינט זיך דער גרעסטער יידישער ישוב, האָט דער דזשאָינט געלייגט די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט. דעם 1טן אַפּריל 1919 האָט די פּרעסע געבראַכט די ערשטע ידיעה, אַז עס איז אָנגעקומען קיין וואַרשע אַ גרופּע פון דעם קאָמיטעט זיך צו באַקענען מיט דער לאָגע אויף די ערטער און אָנצוהייבן אַ ברייטע הילפס־אַקציע.

דעם 2טן אַפּריל האָט שוין די ביאַליסטאָקער קהילה אַרויסגעשיקט אירע שלוחים צו בעטן ביי איר די נייטיקע הילף. דער פאָרזיצער פון דער דזשאָינט־מיסיע ד״ר באָגען האָט די דעלעגאַציע אויפגענומען און האָט איר צוגעזאָגט צו געבן די געפּאָדערטע הילף. און באמת, פון 6טן מאַי 1919 אָן האָבן אָנגעהויבן אַריינצופליסן אין דער קהילה־קאַסע רעגלמעסיקע, חודשלעכע סובסידיעס פּאַר ביאַליסטאָק און אויך פּאַר איר קרייז. וואָס אַ חודש ווייטער האָט זיך די הילף פון דזשאָינט אַלץ מער פאַרברייטערט און אויך פּראָפּאָרציאָנעל פאַר ביאַליסטאָק און איר ראַיאָן. ביאַליסטאָקער קהילה איז געוואָרן די פאַרמיטלערין פון דזשאָינט פאַר גאַנץ גראָדנער גובערניע, ווי זי איז דאָס געווען אין דער אָקופּאַציע־צייט ביים הילפס־פאַראייַן.

אין דער זעלביקער צייט איז אין ביאַליסטאָק געשאַפן געוואָרן אַ פאַרזאָרגונג־קאָמיטעט — „ראַדאַ אָפּיקונטשאַ", וואָס האָט איינגעלאָדן די קהילה אָנטייל צו נעמען אין אים. דער פאַרזאָרגונג־קאָמיטעט האָט געגעבן פון אַמערי־

---

*) [דער פּרעזידיום פון דער קהילה איז באַשטאַנען פון: ש. פּוניאַנסקי (פּרומער בלאָק), נאָטע יאַקאָבסאָן (ציוניסט), פּסח קאָפּלאָן (פּאָלקס־פּאַרטיי), בישקע גדאַנסקי (פּראַייניקטע סאָציאַליסטן), און נחום סאָקאָלסקי (בונד).

די עקזעקוטיוו־באַאַמטע (סעקרעטאַריאַט) זיינען געווען: ב. סובאָטניק (פּרומער בלאָק), רפאל ליפּשיץ (ציוניסט), ברוך ראָזענטאַל (צעירי ציון), יעקב פּאָט (פּראַייניקטע־סאָציאַליסטן) און יעקב וואַקס (בונד).

געגנויער וועגן דער קהילה־טעטיקייט זען: ד״ר הערמאן פּראָנק: געזעלשאַפטלעכע אויפלעבונג פון דער יידישער ביאַליסטאָק מיט 30 יאָר צוריק אין ביאַליסטאָקער לעבן סעפּטעמבער 1949, ברוקלין. — די אַרויסגעבער].

קאָנער פּראָדוקטן מתנות פאַר קינדער. פון זיי זיינען 30 פּראָצענט געווען פאַר דער יידישער באַפעלקערונג, לויט איר צאָל־פּאַרהעלטעניש אין ביאַליסטאָקער קרייז.

די ערשטע טעג פון מאַי האָט די „ראָדאָ אָפּיעקונטשאָ" אויסגעטיילט דער קהילה 2,700 פּאָרציעס פאַר קינדער. אַ טעגלעכע פּאָרציע איז באַשטאַנען פון 75 גראַם ווייצנמעל, 50 גראַם קאָנדענסירטע מילך, 30 גראַם בעבלעך, 30 גראַם ריז, 20 גראַם פעטס, 10 גראַם צוקער, 10 גראַם קאָקאָ, 2 גראַם זאַלץ — אויף 30 טעג. דאָס האָט אויסגעמאַכט 30% פון אַלגעמיינעם קוואָנטום — 9000 פּאָרציעס. מיט אַ חודש שפּעטער איז אין ביאַליסטאָק געעפנט געווארן אַ ספּעציעלער אָמט פאַר קינדער־פאַרזאָרגונג, וואָס האָט מיט דער „ראָדאָ" קיין געמיינזאַמס ניט געהאַט.

נאָכן באַקומען אָזאַ שפּע געלט, האָט די קהילה אויסגעגליכן אַלע פּריערדיקע דעפּיציטן און פאַרזאָרגט אַלע עקסיסטירנדיקע אינסטיטוציעס. זי איז צוגעטרעטן צו שאַפן נייע געביטן פון טעטיקייט. ראשית, האָט זי אויסגענוצט די פּראָדוקטן ספּעציעל פאַר די קינדער, אייגנארדנענדיק אין יעדער שול אַ קינדער־קיך, און האָט אויך געעפנט קינדער־קיכן אין דריי טיילן פון שטאָט צו באַזאָרגן די קינדער, וואָס באַזוכן ניט קיין שול, מיט פּרישטיק און מיטאָג. זי האָט אויך אונטערגענומען אַן אַקציע אויפן געביט פון געזונט־פאַרהיטונג. זי האָט גערינדעט אַ געזונט־קאָמיסיע, וואָס האָט באַזאָרגט אַלע שולן מיט אַפּטייקן און קראַנקן־שוועסטערס, זי האָט געעפנט אַן אַמבולאַטאָריע־קאָנסולטאַציע און „טראָפּן מילך", אויך האָט זי איינגעאָרדנט זומער־וואוינונגען פאַר קראַנקע און לונגען־ליידנדיקע, אַ ספּעציעלע קינדער־קאָלאָניע אין איגנאַטקע.

די קהילה האָט פאַרטיידיקט אירע פּאָליטישע רעכט כלפי חוץ. זי האָט רעאָגירט קעגן די עוולות, וואָס זיינען איר געטאָן געווארן פון דער „ראָדאָ אָפּ־יעקונטשאָ", פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, וואָס אין איר זיינען אַפילו געזעסן אויך יידישע ראָטמענער, אָבער ניט קיין געקליבענע פון דער קהילה. דעם 24טן יוני איז איוסגעקליבן געווארן די פּראָקציע צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג מיט באַשטימטע דירעקטיוון. די קהילה האָט אויך פון צייט צו צייט אינטערוועניִרט ביי דער מאַכט קעגן אַלע שיקאַנעס, וואָס פלעגן דעמאָלט אָפּגעטאָן ווערן לגבי יידן. די נייע פּוילישע מאַכט האָט געוואָלט זיך ריינוואַשן פאַר דער דרויסנדיקער וועלט אַז זי איז כלומרשט ניט שולדיק אין די אַלע שיקאַנעס, האָט זי אייגעגעלאָדן ספּעציעלע קאָמיסיעס, מיטן אַנטייל פון אויסלענדישע מיטגלידער, אויסצופאָרשן די אַלע שיקאַנעס אויפן אָרט. די ערשטע קאָמיסיע איז אַראָפּגעקומען דעם 27טן יולי 1919 מיטן יידישן אַמעריקאַנער פירער מאָרגענטוי בראש אין דער באַגלייטונג פון ד"ר באָגען, דעם פאָרשטייער פון דזשאָינט. זי איז אויפגענומען געווארן דורך אַ גרויסער פאַרזאַמלונג אין דער קהילה, וואו מען האָט פאַר איר פאַרגעשטעלט דעם ריכטיקן מצב פון יידן אין פוילן.

כלפי חוץ האָט די דעמאָקראַטישע קהילה געהאַנדלט זייער ריכטיק און

שטאַלק. אָבער כלפּי פּנים, ביים פּירן די געשעפטן, האָט זי אַרויסגעוויזן אומ־פּראַקטישקייט.

אַ צו גרויסן חלק פון דעם געלט וואָס די קהילה האָט באַקומען האָט איינ־געשלונגען דער פּאַרצווייגטער אָפּאַראַט פון דער קהילה גופּא, וואָס איז אויפ־געשטעלט געווארן דורך די פּאַרטיי־מיטגלידער, וואָס זיינען כמעט אַלע באַצאָלט געווארן בעין יפה און מיט אַ ברייטער האַנט. אין ערשטן ועד הקהל האָבן כמעט אַלע עסקנים, חוץ עטלעכע געצייטלטע, געאַרבעט אומזיסט. יעדע פּאַרטיי האָט זיך איצט געשאַפן אַנשטאַלטן, אינסטיטוציעס נייטיקע און ניט־נייטיקע, כדי ארויסצובאַקומען וואָס מער געלט. דער קאָנטראָל איבער דער גאַנצער טעטיקייט איז געווען אַ גאַנץ שוואַכער. ביי אַ שטרענג געפירטער פאַרוואַלטונג וואָלטן איצט געקענט געשאַפן ווערן בלייבנדיקע ווערטן אין דער קהילה. אָבער עס זיינען קיין נייע אַנשטאַלטן כמעט ניט צוגעקומען, און די אַלטע זיינען אויך ניט אויסגעבעסערט געווארן. קיין אײַן ציגל איז אין זיי ניט צוגעקומען. און ווי נאָר עס האָט אויפגעהערט דער געלטשטראָם פון אַמעריקע, זיינען אַלע נייַ־געשאַ־פענע אינסטיטוציעס חרוב געווארן און צעפאַלן ווי קאַרטן־הייזלעך.

מיר ציטירן פון אַ באַריכט פון דער קהילה גופּא[2]: „די אַנגעשטעלטע אין דער קהילה זיינען געווען אין אַ גאַנץ באַדייטנדיקער צאָל, די ביוראָ און די קאַסע האָבן געהאַט אַ גרויסן שטאַט, דער צוגעקומענער צווייג — די אַפּראָויזאַציע־אָפּטיילונג, וועלכע האָט פאַרוואַלט מיט די קינדער־פּראָדוקטן פון די אַמערי־קאַנער מתנות און מיט דער ווירטשאַפט, האָט נאָך געמוזט האָבן כמעט אַ גרע־סערן שטאַט ווי די הויפּט־ביורא: פאַרוואַלטערס איבער די שפּייכלערס, שטענ־דיקע שומרים, אַ בוכהאַלטער מיט אַ קלענערן פערסאָנאַל, מיט אַן אָנפירער מיטן גאַנצן אָמט. די נייַ־געעפנטע סטאַטיסטיש־יורידישע אָפּטיילונג האָט אויך געמוזט האָבן איר פערסאָנאַל פון יוריסטן און פאַכמענער אין דער סטאַטיסטיק. איצט די פערסאָנאַלן פון די קהלשע אינסטיטוציעס: שפּיטאָל, הקדש, מושב־זקנים, בית־יתומים, בית־עולם, פון דער קינדער־קאָלאָניע, אַמבולאַטאָריע, קאָנסול־טאַציע, „טראָפּן מילך" און אָפּטייק, 129 לערערס פון די שולן, די שכירות פון אָפּיציעלן ראַבינאַט, די היימלאָזע רבנים, וואָס זיינען ביסלעכווייז דערגאַנגען ביז עטלעכע און דרייסיק. די רעליגיעזע קאָמיסיע האָט ניט געזשאַלעווען ביי יעדער זיצונג צו באַשטעטיקן נייע רבנים[3].

פאַרשטייט זיך, אַז ביי יעדער פראַגע וועגן הוספות האָבן זיך געמוזט צע־פלאַקערן די געמיטער. די וואָס זיינען פרינציפּיעל געווען נאָר פאַר אַ קולטורע־לער אויטאָנאָמיע, האָבן שטענדיק געפאָדערט אז די ערשטע הוספה דאַרף גע־געבן ווערן די שולן און דאָס נאָר די יידישע וועלטלעכע, אָקעגן זשע די רעכטע

2. דאָס נייע לעבן, 1924, נומ׳ 286.

3. טיילווייז עקסיסטירט אַזאַ מצב נאָך היינט [1935] אין דער קהילה, וואָס האַלט אויס 13 רבנים. אין דער גלאַנץ־עפּאָכע פון פרומקייט און עשירות אין ביאַליסטאָק זיינען געווען אין דער קהילה העכסטנס נאָר 5 רבנים.

האָבן געפאָדערט הוספות פאַרן ראַבינאַט און דער ת״ת. די מעסיקע, דער צענטער, האָבן געזוכט דעם אויסוועג ווי אַזוי אַרויסצוגיין פון דער לאַגע דורך אַנדערע מיטלען: רעדוקציע פון פערסאָנאַל, וואָס וואָלט זיך אפשר געלאָזט דורכפירן, ווען ניט דער פאַרטיי־פאַטריאָטיזם.

איטלעכע פאַרטיי האָט געוואָלט אָפהיטן, אַז אירע חברים זאָלן ניט באַזייטיקט ווערן, הגם עס זיינען געווען פאַלן, ווען די פערזאָנען זיינען צו זייערע אַמטן ניט געווען צוגעפאַסט. ביים באַהאַנדלען די הוספות־פאָדערונגען האָט גאַנץ אָפט געטראָפן, אַז עס זיינען פאַר דער קהילה אַנטדעקט געוואָרן אַזוינע אומגעלומפערטע ווירטשאַפטן, וואָס ביי אַן אַנדער צונויפשטעל וואָלט עס גאָר ניט געקענט געמאָלט זיין. עס איז למשל אַנטדעקט געוואָרן, אַז אַ געוויסע ריכטונג נעמט סובסידיעס פאַר אַ שולקלאַס וואָס עקסיסטירט גאָרניט; אַז אַ באַשטימטע אָפטיילונג נעמט סובסידיעס פאַר אַ קראַנקן־שוועסטער, וואָס איז גאָר ניט אַנגאַזשירט געוואָרן. אין אַלע יידישע וועלטלעכע שולן איז די צאָל קינדער אין די קלאַסן און די באַשעפטיקונג־שעהן געווען אַ קלענערע ווי אין די העברעאישע און רעליגיעזע שולן, סובסידיעס פונדעסטוועגן האָבן זיי געמוען גלייך מיט די איבעריקע שולן אד״גל.

יידן באַיקאָטירן די שטאָט־פאַרוואַלטונג

כדי צו רעאַגירן קעגן די שיקאַנעס און עוולות וואָס די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט געטאָן דער יידישער באַפעלקערונג, דערהויפט וואָס זי האָט געשאַפן אַ קינסטלעכע מערהייט פון דער פוילישׁ־קריסטלעכער באַפעלקערונג, צוערשט־נעמדיק צו דער שטאָט ביאַליסטאָק אַרומיקע 21 דערפער, האָט מען באַשלאָסן זי צו באַיקאָטירן. דעם 20טן אויגוסט איז די יידישע פראַקציע אַרויסגעטראָטן פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און האָט אויך די וואָלן צו איר באַיקאָטירט.

איז די שטאָט־פאַרוואַלטונג במשך פון יאָרן געבליבן אַ ריין קריסטלעך־פוילישׁ. דאָס איז געוואָרן פאַר ביאַליסטאָקער יידן אַ בכיה לדורות, ווייל די קריסטלעכע שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט זיך באַפעסטיקט מיט אַן אייגענעם פער־סאָנאַל, און אַז יידן האָבן שפעטער זיך שוין באַטייליקט אין די ווייטערדיקע וואָלן, זיינען זיי אין איר אַרייַנגעקומען שוין ווי פרעמדע אורחים. די ביאַ־ליסטאָקער יידישע פאַרטייען האָבן מיטן באַיקאָט קעגן דער שטאָט־פאַרוואַל־טונג פאַרשאַפט א גרויסן נחת רוח דער פוילישער באַפעלקערונג און דערפילט דעם רצון פון דער פוילישער רעגירונג, אַז אין די יידישע שטעט זאָל ווערן אַן איבערוועגדיקע מערהייט פאַליאַקן אין די מאַגיסטראָטן.

די „דזשאָינט״־אָפטיילונג און די ערשטע געלט פון „ביאַליסטאָקער רעליעף קאָמיטעט״

די קהילה האָט ביסלעכווייז אַרונטערגענומען אונטער אירע פליגלען אַלע אינסטיטוציעס אפילו אַזעלכע, וואָס זיינען געשטאַנען ביז היינט ווייט פון דער קהילה, אַזוי ווי „לינת הצדק״, „לינת חולים״ און די „עזרת יתומים״, וואָס

האָבן באַקומען פון איר פאַרשיידענע סובסידיעס. די קהילה האָט אויך פאַר־מיטלט צווישן דעם דזשאָינט און דער ביאַליסטאָקער אומגעגנט.

אָבער מיטאַמאָל איז אַראָפגעקומען פון אַמעריקע סאָוויצקי, אַ פאַרשטייער פון דזשאָינט, און האָט געעפנט אין ביאַליסטאָק אַן אָפּטיילונג. האָט ער צוגענו־מען ביי דער קהילה די פאַרמיטלונג מיט דער אומגעגנט, און ביסלעכווייז האָט ער אָנגעהויבן צו קומען אין באַרירונג מיט די ביאַליסטאָקער אינסטיטוציעס ד י ר ע ק ט.

אין אָנהייב האָט זיך געווענדט צו אים דירעקט די ליי־און שפּאַר־קאַסע, אָבער שפּעטער האָבן אָנגעהויבן זיך וועגן צו אים די תלמוד־תורה און פאַר־שיידענע קולטורעלע אינסטיטוציעס, ווייל די סובסידיעס פון דער קהילה האָבן אָנגעהויבן קנאַפּער ווערן. עס איז געווען אַ צייט פון גאַלט־אָנטווערטונג, פון אינפלאַציע, און דער דזשאָינט האָט די סובסידיע ניט פאַרגרעסערט. ער האָט שוין גאָר אָנגעהויבן צו קלערן וועגן ליקווידירן די אונטערשטיצונגען און צו טראָכטן וועגן אַן אויפבוי־טעטיקייט. די נויטן פון דער קהילה האָבן אים שוין אַזוי פיל ניט געקימערט. און ווען עס וואָלט זיך דעמאָלט ניט באַוויזן אַ הילף מן הצד, איז די קהילה געשטאַנען פאַר זייער אַ קריטישן מאָמענט.

דעם 13טן אַפּריל 1919 איז אַראָפגעקומען לייבל קאָהען, אַ דעלעגאַט פון „ביאַליסטאָקער רעליף־קאָמיטעט" אין ניו־יאָרק און געבראַכט פאַר דער קהילה אַ מיליאָן מאַרק, לויט דער דעמאָלטיקער וואָלוטע איבער 6,000 דאָלאָר. דער דע־לעגאַט האָט געמאָלדן אַז ער גיט איבער דאָס געלט אין רשות פון דער קהילה. דאָס האָט ווידער באַפעסטיקט די קהילה, און זי האָט ווידער געהאַלטן אַרום זיך קאָנצענטרירט די אינסטיטוציעס און ניט דערלאָזן, אַז זיי זאָלן קומען אין די־רעקטע באַציאונגען מיטן דזשאָינט. יעדן חודש האָט די קהילה באַקומען סיסטע־מאַטיש סובסידיעס פון רעליף צוזאַמען מיט די סובסידיעס פון דזשאָינט. חוץ דעם האָט זי באַקומען פּראָדוקטן. האָט די קהילה געהאַט גרויסע מעגלעכקייטן און זי האָט שוין געטראַכט אויפצובויען נייע אינסטיטוציעס. אָבער אַז עס וועט אויפהערן פֿלוצלונג די אַפּראָויזאַציע, וואָס איז געווען די גרעסטע שטיצע פאַר דער קהילה, האָט זיך קיינער ניט געריכט.

אַ רעוויזיע פון דער רעגירונג

דעם 21טן אַפּריל 1920 איז אַראָפגעקומען אַ רעגירונג־רעוויזאָר צו מאַכן אַ רעוויזיע אין דער אַפּראָויזאַציע־אָפּטיילונג פון דער קהילה. דער שעף פון דער קהילה־אָפּטיילונג האָט מיט אים באַזוכט אַלע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן זיך באַנוצט מיט די פּראָדוקטן פון פּע־קא־פּע־דע („פּאָלסקי קאָמיטעט פּאָמאָצי דזשעטשיאָם"). די רעוויזיע איז אויסגעפאַלן ניט גוט.

עס זיינען אַרעסטירט געוואָרן אַלע פּינף מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג. מ׳האָט באַשולדיקט די קהילה, ראשית, אין פאַרשוועדן רעגירונג־פאַרמעגנס, ווייל לויטן רעוויזיע־פּראָטאָקאָל זאָל זיך כלומרשט האָבן אַרויסגעוויזן אַ גרויי־

סער דעפיציט אין פּראָדוקטן, וואָס ווערן אָנגערעכנט ווי אַ רעגירונגס־אייגנטום; צווייטנס, אין עובר זיין אויף די פּאַרשריפטן, וואָס פּאָדערן אַרויסצוגעבן פּראָדוקטן אין רויען צושטאַנד און פּאַרבייטן פּראָדוקטן, און דריטנס אַז זי האָט די פּראָדוקטן צעטיילט דעם פּערסאָנאַל, בעת עס איז באַשטימט פּאַר קינדער בלויז ביז 15 יאָר.

די פאַרוואַלטונג־מיטגלידער האָבן אַלע באַשולדיקונגען אָפּגעווארפן. אויך האָבן זיי אָפּגעלייקנט דעם דעפיציט און זיי האָבן באַוויזן, אַז זיי האָבן אַלץ געטאָן לויט די פּאַרשריפטן, און אַז די אַלע זאַכן זיינען געטאָן געווארן לויט די באַשלוסן פון דער קהילה, וואָס איז דער פּאַקטישער בעל־הבית איבער די פּראָדוקטן וואָס זיינען געשיקט געווארן פון אַמעריקע. די אויספּאַרשונג־מאַכט האָט זיך ביי אַ צווייטער רעוויזיע איבערגעצייגט אין דער ריכטיקייט פון די דערקלערונגען, און נאָך אַ פירטאָגיקן אַרעסט זיינען אַלע דעם 29טן אַפּריל באַפּרייט געווארן. דעם 20טן מאַי 1920 האָט די קהילה באַהאַנדלט די פּראָגע און האָט באַשלאָסן זיך אָפּצוזאָגן פון איר פּאַרמיטלונג אין די קינדער־באַשפּייזונגען. פון 15טן יוני אָן האָט די קהילה קיין פּראָדוקטן שוין ניט געמומען און האָט מער ניט געקענט ציען קיין יניקה פון די שפּייז־פּראָדוקטן.

אמת, אין די קריסטלעכע אָפּטיילונגען איז די אַרדענונג געווען אין אַ סך אַן ערגערן צושטאַנד.

אַז דאָרטן האָט מען אַלץ געטאָן לויטן אייגענעם ווילן, ניט נעמענדיק אין אַכט קיין שום פּאַרשריפט, באַווייזט אַ הימל־שרייענדיקע עוולה לגבי דער יידישער באָפעלקערונג, וואָס עס האָט אָפּגעטאָן דער ביאַליסטאָקער מאַגיסטראַט.

יידן וועלן באַעוולט פון מאַגיסטראַט

אין די ערשטע חדשים פון 1920 האָט די אָפּטיילונג פון אַמעריקאַנער רויטן קרייץ אין ביאַליסטאָק באַקומען 35,000 שטיק מלבושים פונאַנדערצוטיילן דער אַרעמער באָפעלקערונג. דער רויטער קרייץ האָט עס איבערגעגעבן דעם מאַגיסטראַט, וואָס האָט דעם גאַנצן טראַנספּאָרט מלבושים פונאַנדערגעטיילט נאָר דער קריסטלעכער באָפעלקערונג, וואָס האָט דעמאָלט ניט געציילט אפילו קיין 15,000 נפשות.

אויף דעם גרונד וואָס האָבן קעגן דעם אויפגעהויבן די אַמעריקאַנער יידן האָט דעמאָלט דער קאָפּיטאַן רייס, דער פאָרשטייער פון רויטן קרייץ, געפונען פּאַר נייטיק צו רופן די פּאָרשטייערס פון דער קהילה און זיי דערקלערן, אַז ער איז פון מאַגיסטראַט אינפאָרמירט געווארן, אַז די יידישע באָפעלקערונג נייטיקט זיך גאָרניט אין קיין מלבושים.

אָקעגן זשע איז געווען אַ פּאַל, ווען די קהילה האָט באַקומען אַ וואָגאָן זאַכן מיט מעדיקאַמענטן, זיף און קליידער־שטאָפּן, האָט די קהילה פּראָפּאָרציאָנעל אייגעטיילט אויך דער קריסטלעכער באָפעלקערונג לויטן וואונטש פון דזשאָינט.

אומצופרידנקייט מיט דער קהילה

נאָך דעם, ווי די פאַרוואַלטונג־מיטגלידער זיינען באַפרייט געוואָרן, האָבן זיי ערשט אונטערגעצויגן דעם סך־הכל פון די אַלע געשעענישן, און עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס איז פאַראַן פון פאַרשיידענע זייטן אַן אָפּאָזיציע צו דער קהילה. דערפון נעמען זיך די גרויסע מחנה מוסרים מיט זייערע פּעטיציעס צום מאַגיסטראַט. דער דזשאָינט האָט ווידער געגומען פירן אַן איגנאָרירונג־פּאָליטיק לגבי דער דעמאָקראַטישער קהילה. דער מאַגיסטראַט, דער אַמעריקאַנער רויטער קרייץ און ועל כולם די מאַכט, — זיינען אַלץ געווען פיינדלעכע כוחות צו דער קהילה. דער חשבון הנפש האָט געפירט דערצו, אַז די גאַנצע אינעווייניקסטע פּאָליטיק פון דער קהילה האָט געמוזט זיך בייטן.

אין שטאָט האָט מען געטענהט אַז דער פּערסאָנאָל איז צו גרויס און נעמט צו גרויסע שכירות. און אַז די קהילה האָט קאָנצענטרירט אַזוי פיל אינסטיטוציעס ניט האָבנדיק קיין אייגענע געלט־מקורים, אין גאַנצן בלויז געשטיצט אויף די נדבות פון אַמעריקע.

די פאַרוואַלטונג פון דער דעמאָקראַטישער קהילה האָט פאַרויסגעזען, אַז עס מוז קומען אַ פינאַנציעלער קריזיס אין דער קהילה, ווייל די הכנסה פון די פּראָדוקטן מוז אויפהערן, און אויך אויף דער אַמעריקאַנער אונטערשטיצונג קען מען ניט שטעלן. די קהילה האָט איצט איינגעזען, ווי וואַקלדיק עס זיינען געווען די יסודות, אויף וועלכע זי האָט געבויט. מען האָט געמוזט איינזען די אייגענע פעלערן. מען האָט געוואָלט זיי אויסבעסערן.

צו דעם צווועק איז אויפגערופן געוואָרן אויפן 27טן מאַי 1920 אַ פּלענאַר־זיצונג פון אַלע ראַטמענער, צו זוכן פּלענער דערצו. אָבער וועגן דעם איז שוין געווען פריער אַ גרויסע פּאַרטיי־רייסעניש. און מ׳האָט אָנגעהויבן צו באַהאַנדלען די בודזשעט־פראַגע און עס איז מיט אַ מערהייט שטימען באַשלאָסן געוואָרן דעם בודזשעט צו בראָנירן. האָט די בונדישע פראַקציע דעמאָלט אָפּגעגעבן אַ מעל־דונג, אַז זי טרעט אַרויס פון דער קהילה.

אויך די פּועלי־ציוניסטישע פראַקציע, וואָס איז באַשטאַנען נאָר פון צוויי ראַטמענער, איז אַרויסגעטרעטן. די קהילה איז פאַרקלענערט געוואָרן מיט 17 ראַטמענער.

די פאַליאַקן פאַרלאָזן ביאַליסטאָק

די קהילה האָט זיך רעאָרגאַניזירט לויט די נייע כוחות־פארהעלטענישן. די פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון צוויי מיטגלידער, איינער פון רעכטס און איינער פון לינקס. נאָך די רעפאַרמעס וואָלט זיך שוין אָנגעהויבן אַ נאָרמאַלע אַרבעט אין דער קהילה. האָט זיך אָבער די פּאָליטישע סיטואַציע אַזוי פאַרזויקלט, אַז די קהילה־ענינים האָבן געמוזט אַוועקגערוקט ווערן אויפן הינטערגרונט. ס׳האָט זיך דערנענטערט די צייט פון דער באָלשעוויסטישער אינוואַזיע. די גאַנצע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט געמוזט אויף אַ צייט זיך אָפּשטעלן.

מיט דער גיכער עוואַקואַציע פון דער פוילישער מאַכט איז אויך אַנטלאָפן אַ גרויסער טייל פון דער בירגערלעכער באַפעלקערונג, אויך אַ סך יידן. עס האָבן זיך עוואַקואירט עטלעכע אינסטיטוציעס. די אָפּטיילונג פון דזשאָינט מיטן די־רעקטאָר סאָוויצקי איז אָוועק אין די לעצטע פּאָר טעג. דער דעלעגאַט פון ביאַ־ליסטאָקער רעליף נייטן אַלעקסאַנדער איז קוים מיטן לעבן אַנטלאָפן, מיט־נעמענדיק מיט זיך אַ טייל געלט, וואָס ער האָט ניט באַוויזן צו צעטיילן (שפּעטער איז דאָס געלט אָפּגעשיקט געוואָרן). מיטן לעצטן צוג איז אָפּגעפּאָרן ראָבינער ד״ר ראָזענמאַן.

די קהילה איז געבליבן מיט אַ ביסל געלט. אַ טייל האָט זי צעטיילט צווישן די אינסטיטוציעס און דאָס איבעריקע האָט זי איבערגעלאָזט לויט אַ פּראָטאָקאָל ביי דריי פּרעזידיום־מיטגלידער. נאָך דער באָלשוויסטישער אינוואַזיע זיינען די דאָזיקע סומעס שטאַרק צוניץ געקומען אויף צו ראָטעוונען הונגעריקע און קראַנקע. די שפּייז־זאַפּאַסן האָט מען אויף גיך צעטיילט צווישן די אינסטיטו־ציעס. אָבער אין דער מהומה איז אַ סך שפּייז צעראָבירט געוואָרן.

ב. אַ חודש אונטער די באָלשעוויקעס

די באָלשעוויסטישע אָקופּאַציע האָט זיך אָנגעהויבן דעם 28טן יולי 1920 און האָט געדויערט ביזן 22טן אויגוסט — אין גאַנצן 25 טעג. אָבער אין דעם קורצן משך צייט האָט זי אָנגעמאַכט אַ טיילווייזן חורבן אין ביאַליסטאָק.

זיי האָבן תיכף אָנגעהויבן צו רעקוויזירן אָלע זאַפּאַסן פון עסנוואָרג און טיילווייז סחורות פון די קראָמען, וואָס מען האָט פריער ניט אַרויסגעפירט. דאָס האָבן אַלץ געטאָן רעגירונגס־אָגענטן מיט אויסגעשריבענע באַפעלן. אָבער די סאָלדאָטן זיינען געווען מוסטערהאַפט דיסציפּלינירט, האָבן פּאָר אַלץ באַצאָלט מיט גלעלט און זיך באַגאַנגען מיט דער באַפעלקערונג זייער העפלעך.

דער הונגער האָט זיך תיכף פּאַרשטאַרקט. אָלע האָבן זיך אָוועקגעלאָזט אין די דערפער צו באַקומען אַ ביסל קאַרטאָפּל און אָנדערע שפּייזן. עס האָט זיך פּאַרשפּרייט דיזענטעריע און אָנדערע עפּידעמישע קראַנקייטן, וואָס האָבן שטאַרק פּאַרגרעסערט די שטאַרביקייט. די פונקציע פון דער קהילה איז באַשטאַנען אין רעגיסטרירן די גרויסע צאָל טויט־פאַלן. עס האָט זיך אויך פּאַרגרעסערט די צאָל חתונות, ווייל דורך דעם פלעגט מען ראָטעוונען דירות מיט מעבל פון רעקווי־זיציע, וואָס די באָלשעוויקעס האָבן אָנגעהויבן דורכצופירן. די חברה קדישא ביי דער קהילה האָט אויך געהאַט אַ שוועכע אַרבעט צונויפצוקלייבן די סך מתים פון די וועגן און פּעסטצושטעלן ווער זיי זיינען דורך די דאָקומענטן.

אַ פּאָר טעג נאָך דער אָקופּאַציע האָט דער רעווקאָם (רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט), געמאָלדן, אַז די יידישע קהילה וועלט אויפגעלייזט. די פּאָרשטייערס פון דער קהילה האָבן עס פּאָרויסגעזען און האָבן קודם כל געאיילט צו באַהאַלטן די געשעפּט־ביכער, איבערלאָזנדיק למראות עין אַ פּאָר ניט־וויכטיקע ביכער,

און אַ קליינע געלט־סומע האָט מען איבערגעלאָזן אין קאַסע. דעם 17טן אויגוסט האָט די אָפּטיילונג פּאַר פּאָלקס־בילדונג צוגעשיקט דורך אַ באָפולמעכטיקן אַזא פּאַראַרדענונג:

„דער פּאַרוואַלטונג פון דער געוועזענער יידישער קהילה! מיר בעטן תיכף אַרויסגעבן אונדזער פּאַרשטייער די פּאַרבליבענע מזומנים און די געשעפּט־בי־כער, אין קעגנפּאָל וועט איר צוגעצויגן ווערן צו געריכטלעכער פּאַראַנטוואָרט־לעכקייט. די באַגרינדונג פּאַר דעם איז דער באָפעל פון ביאַליסטאָקער מילי־טעריש רעווקאָם".

מיטן באָפולמעכטיקטן זיינען געקומען אויך קריסטלעכע פּאַרשוינען. מ'האָט תיכף געעפּנט די קאַסע און אַרויסגענומען פון דאָרט 25 טויזנט מאַרק. דערביי האָט מען אויך צוגענומען די עטלעכע איבערגעלאָזענע אומוויכטיקע ביכער. מ'האָט אויך פּאַרנומען אַלע פולטן, שרייבטישן, שטולן, דעם גאַנצן סטאַטיסטישן מאַטעריאַל. צום גליק איז דער מעטריקאַציע־אַרכיוו פּאַרבליבן גאַנץ.

אַזוי איז די קהילה אָפּיציעל געשלאָסן געוואָרן. אָבער א ו מ א פּ י צ י ע ל האָט זי וויייטער פונקציאָנירט. אַלע טאָג פלעגט דער סעקרעטאַר מיטן קאַסיר קומען אין פּוסטן לאָקאַל, וואו זיי האָבן זיך פּאַרנומען מיט דער רעגיסטראַציע פון טויט־פאַלן, געבורטן און חתונות.

שפּעטער, בעת די באָלשעוויקעס זיינען אַרויס פון שטאָט, איז די קהילה אַלץ געבליבן אין מצב פון חורבן. די אַרומיקע טומלענישן און בהלות האָבן אַ פּאָר וואָכן אָפּגעהאַלטן די ראָטמענער פון קומען אין דער קהילה. און ווען אַרדענונג האָט זיך שוין איינגעשטעלט, האָט מען אין פּוסטן לאָקאַל אָן געלט גאָרניט געקענט אויפּטאָן. מיט דער באַהאַלטענער סומע האָט מען בלויז אונ־טערשטיצט עטלעכע משפּחות.

די באָלשעוויקעס האָבן ביאַליסטאָק געמאַכט פּאַר אַ צייטווייליקער הויפּט־שטאָט פון פּוילן און פּאַרן זיך פון דעם צייטווייליקן רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט פון פּוילן. אין דעם קאָמיטעט זיינען אַריינגעגאַנגען יוליאָן מאַרכלעווסקי (פּאַר־זיצער), פעליקס דיערזשינסקי, פעליקס קאָהן, עדוואַרד פרוכניאַק און יוזעף אונשליכט. ביאַליסטאָק איז אויסגעקליבן געוואָרן פּאַרן צייטווייליקן זיץ־אָרט פון דער מאַכט, ווייל זי איז געווען די ערשטע שטאָט, וואָס ליגט צום ווייטסטן אין מערב. לויטן אָפּמאַך פון 11טן יולי 1920 צווישן דער סאָוועטן־מאַכט און די ליטווינער, וואָס האָבן פרעטענדירט אויף אַ טייל גראָדנער גובערניע, איז ביא־ליסטאָק געווען די ערשטע פּוילישע שטאָט.

אַריינקומענדיק אין שטאָט, האָבן די באָלשעוויקעס אַרגאַניזירט אַ גרויסע פּאַרוואַלטונג מיט אַלע נייטיקע אָפּטיילונגען. די פּאָסטנס פון די באָאַמטע זיינען צעטיילט געוואָרן צווישן פּאָליאַקן און יידן אָן אַ שום פּלאַן און סיסטעם, נאָר צו באַווייזן דער באָפעלקערונג, אַז זיי גייען איבערפּאַרמירן די גאַנצע סאָציאַלע אָר־דענונג, אַזוי ווי צום בלייבן דאָ שוין אויף שטענדיק.

דער ביאַליסטאָקער קריז־קאָמיטעט פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער

פּאַרטיי, מיטן פּרעזעס יוזעף בערנאַצקי בראש, האָט אַליין באַשטעטיקט די פונאַנדערלאָזונג פון דער פּאַרטיי און דאָס אַרייַנטרעטן פון אַלע מיטגלידער אין דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. דער הייסער אויפרוף פון דער פּאַרטיי מיטצוארבעטן מיט די באָלשעוויקעס איז געווען אויסגעהאַנגען און אויך אָפּגעדרוקט אין דער באָלשעוויסטישער ביאַליסטאָקער אויסגאַבע „טשערוואָני גאַניץ", נומער 4, פון 11טן יולי, 1920.

די „טשרעזוויטשייקע" (די קאָמיסיע וואָס קעמפט קעגן „קאָנטר־רעוואָלוציע"), האָבן די באָלשעוויקעס אייַנגעפּירט אין ביאַליסטאָק שוין אין די ערשטע טעג.

בשעת די באָלשעוויקעס האָבן געהאַלטן אין אָפּטרעטן פון ביאַליסטאָק, האָט מען אויפן שאָסיי הינטער דער שטאָט דערשאָסן 16 מענער. דאָס בלוט פון פּוילישן שליאַכטשיץ פירשט פּאָדאָלסקי האָט זיך אויפגעמישט מיטן בלוט פון דעם יידן איציק פּירער.

די ביאַליסטאָקער קהילה האָט נאָכדעם ווי די פּאָליאַקן האָבן ווידער פּאַרנומען די שטאָט אַרויסגעלאָזן אַן אויפרוף צו דער באָפעלקערונג אין פּויליש און אין יידיש מיט אַזאַ נוסח:

„מען גיט צו וויסן דער יידישער באָפעלקערונג, אַז די באַערדיקונג פון די יידישע הרוגים, וועלכע זיינען אַרעסטירט און דערשאָסן געוואָרן פון די באָלשעוויקעס ביי זייער אָפּטרעטן פון שטאָט, וועט פּאַרקומען היינט, דעם 25טן אויגוסט, 5 אַ זייגער בייטאָג, אויפן יידישן בית־עולם פון אָרט, וואו די הריגה איז פּאַרגעקומען, ביים באַן־בריק אויפן שאָסיי פון זשעלאָני צו קנישין".

יעקב שאַפּירא[4] דערציילט וועגן אָפּטרעטן פון די באָלשעוויקעס אַזעלכע פּרטים:

„פּרייטיק, דעם 20טן אויגוסט 1920, נאָך דער איובס בשורה, וואָס איז אַנגעקומען פון פּראָנט הינטער ווארשע, האָט זיך אָנגעהויבן אַ פּאָניש עוואָקואַציע ביי די באָלשעוויקעס אין ביאַליסטאָק, ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ פּיבערהאָפּטע אַרבעט אין אַלע באָלשעוויסטישע ביוראָען. די מיטגלידער פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי ווי אויך די קאָנדידאַטן אויף מיטגלידער האָבן באַקומען אַ באָפעל צו פאַרלאָזן די שטאָט. און טאַקע דעם זעלביקן טאָג נאָך מיטאָג האָבן די איינוואוי־נערס פון שטאָט געקענט זען, ווי די קאָמוניסטן און די אַלע וואָס האָבן געוואָלט בעסער זיך געפינען אין סאָוועט־רוסלאַנד, האָבן צוזאַמען מיט זייער באַגאַזש אַרויסגעמאַרשירט פון שטאָט צו דער זייט פון גראָדנע. פרייטיק און שבת זיינען דורכגעגאַנגען אַ סך סאָוועטישע מיליטער. זונטיק, דעם 22טן, 7 פּאַרטאָג האָבן פּאַרנומען ביאַליסטאָק פּוילישע מיליטער־אָפּטיילונגען פון דער ערשטער לעגיאָ־

---

4. יעקב שאַפּירא האָט מיט זיין דערציילן געהאַט די כוונה אָפּצולייקענען די פּאַלשע באַשולדיקונג אין קאָמוניקאַט פון געזעראַל־שטאַב (זען ווייטער). דער אַרטיקל איז געווען געדרוקט אין Na Przelomie 1935, N 1. N 2-3.

נען־דיוויזיע. די פּריערדיקע נאַכט האָבן די באָלשעוויקעס אין גאַנצן פאַרלאָזן די שטאָט".

ג. דער בלבול אויף ביאַליסטאָקער יידן

מיר דערציילן ווייטער לויט יעקב שאַפּיראָס באַריכט:

גלייך נאָכן פאַרנעמען די שטאָט דורך פּוילישן מיליטער האָט אין מאַגיסטראַט אויף וואַרשעווער (פּיעראַצקי) גאַס זיך פאַרזאַמלט דער צייטווייליקער בירגער־קאָמיטעט אויף אַ זיצונג, מיטצואַרבעטן מיט דער מיליטער־מאַכט און צו העלפן די אייגוואוינערס זיך אומצוקערן צו זייער נאָרמאַלער באַשעפטיקונג.

דער קאָמיטעט איז אָנגעשטאָנען דעם 25טן יולי, אין דער צייט פון דער עוואַקואַציע פון דער פּוילישער מאַכט, פאַרן קומען פון די באָלשעוויקעס. דער קאָמיטעט האָט אַרגאַניזירט די בירגערלעכע מיליץ, כדי צו פאַרטיידיקן דאָס לעבן און אייגנטום פון די בירגער. נאָכן פאַרנעמען די שטאָט דורך די באָלשעוויקעס האָבן זיי אָבער דעם קאָמיטעט פונאַנדערגעלאָזן און זיי האָבן די גאַנצע מאַכט אַליין איבערגענומען (לויט אַ באַפּעל נומער 1 פון סאָוועטישן נאַטשאַלניק פון גאַרניזאָן מ. שיפּאָוו פון 28טן יולי און אַ באַפּעל פון רעוו. וואָיענני סאָוועט פון דער 15טער אַרמיי פון 31טן יולי 1920).

ווען די ערשטע פּוילישע אָפּטיילונגען האָבן דעם 22טן אויגוסט פאַרנומען די שטאָט, זיינען די מיטגלידער פון קאָמיטעט זיך אַליין צוזאַמענגעקומען אין מאַגיסטראַט, וויסנדיק אַז מען טאָר ניט די שטאָט איבערלאָזן אַליין אָן אויפזיכט. זיי האָבן אויף זיך וויייטער געזומען די פאַראַנטוואַרטלעכקייט, געפירט פון גענטן בירגער־אינסטינקט. אין קאָמיטעט זיינען געווען באַטייליקט סיי יידן, סיי קריסטן. מען דאַרף אונטערשטרייכן, אַז די יידן, באַטייליקנדיק זיך אין דער אַרבעט פון בירגער־קאָמיטעט, האָבן פאַרויסגעזען, אַז ווען די שוערע צייט וועט אַריבער און עס וועט ווערן נאָרמאַל, וועלן זיי וויייטער מוזן אָפּטרעטן זייער אָרט די מיטגלידער פון שטאָטראַט, ווי דאָס שפּריכוואָרט זאָגט: „דער מאָר האָט זיינס געטאָן, דער מאָר קען גיין" — ווייל מן הסתם וועלן זיי וויייטער ניט האָבן קיין שטים אין דער שטאָט־ווירטשאַפט, אפילו זייענדיק די מאַיאָריטעט פון שטאָט.

די ערשטע זיצונג פון קאָמיטעט איז פאַרגעקומען שוין דעם 23טן אויגוסט, אונטערן פאָרזיץ פון דאָקטאָר ז. שימאַנסקי. עס זיינען געווען אַ סך דרינגענדיקע אַרבעטן. מען האָט געדאַרפט וואָס צום גיכסטן אַרגאַניזירן פונדאָסניי די בירגער־מיליציע וואָס איר קאָמענדאַנט ליטערער האָבן די באָלשעוויקעס אַרעסטירט און מיט זיך מיטגענומען. די אָרגאַניזירונג פון דער מיליציע איז געווען אַ גרויסע נויטוועניקייט, ווייל אַ סך פאַרברעכערס און גלאָט שלעכטע מענטשן האָבן געוואָלט אויסניצן דאָס פעלן פון יעטווידער מאַכט און טרייבן זייערע „גוטע"

מעשים[5]. דעם 25טן אויגוסט האָט דער קאָמיטעט אַרויסגעגעבן אַן אויפרוף אין יידיש און פויליש צו דער באַפעלקערונג, זי זאָל זיך צוריקקערן צו דער נאָר־מאַלער באַשעפטיקונג, ווייל ער מיט דעם אָנטייל פון דער מיליטער־מאַכט האָבן אָנגענומען אַלע מיטלען עס זאָל זיין רו און אָרדענונג. די זיצונג פון 26טן אויגוסט האָט זיך באַשעפטיקט מיטן קאָמוניקאַט פון געגנעראַל־שטאַב, וואָס באַשולדיקט די ביאַליסטאָקער יידן, אַז זיי האָבן זיך באַטייליקט מיט די באָלשעוויקעס אין די גאַסן־קאָמפן פון 22/8. דער טרוקענער פראָטאָקאָל פון דער זיצונג פון קאָמיטעט איז אַזאָ:

„עס זיינען געקומען 2 אָפיצירן, דעלעגירטע פון דער אָנפירנדיקער מיליטעריישער הויפטמאַכט, צוזאַמען מיט אַן אַמעריקאַנער קאָרעספּאָנדענט הערי רייט, און זיי האָבן געבעטן אינפֿארמאַציעס וועגן דער לאָגע אין שטאָט. די פאָר־וואָלטונג און דער פּאָרזיצער ס. סעמאַשקאָ האָט געגעבן די געפּאָדערטע אינפֿאָרמאַציעס און די הערן גינץ, און וויעטשאָרעק האָבן איבערגעגעבן אין דער פּראָנצויזישער שפּראַך דעם הער הערי וויט וועגן די געשעענישן אין די לעצטע דריי וואָכן. דער קאָמיטעט נעמט אין אָכט די באַריכטן פון די אָפּיצירן, אַז די אַדמיניסטראַטיוון מאַכט וועט זיך סוף־כל־סוף אומקערן אין ביאַליסטאָק.

„דער הער שאטיאָ מעלדעט דעם קאָמיטעט, אַז דער קאָמוניקאַט פון הויפּט־שטאָב פון 24טן אויגוסט גיט איבער אַז ביאַליסטאָק איז פאַרנומען געוואָרן נאָך 20שעהיקע שלאַכטן, וואָס אין זיי האָבן אָנטייל געגומען אויף דער זייט פון די באָלשעוויקעס די א ר ט י ק ע י י ד י ש ע באַפעלקערונג. דער רעדנער בעט דעם פאָרזיצער און די קריסטלעכע מיטגלידער פון קאָמיטעט, אַז זיי זאָלן מברר זיין די דאָזיקע אינפֿארמאַציע ביים בייזיין פון די אָפּיצירן. דער פאָרזיצער ד״ר ס. סעמאַשקאָ אין נאָמען פון קאָמיטעט שטעלט פעסט, אַז דער קאָמיטעט באַזיצט ניט קיין שום פאַקטן וועגן דעם, אַז יידן האָבן אָנטייל גענומען אין די דאָזיקע שלאַכטן.

„ווען די דעלעגאַטן פון דער הויפּט־מיליטער־מאַכט זיינען אַרויס, האָט דער קאָמיטעט גענוי אַרומגערעדט דעם דערמאָנטן קאָמוניקאַט. אַלע רעדנערס שטעלן פעסט, אַז דער אינהאַלט פון קאָמוניקאַט שטימט ניט מיט דער ווירקלעכקייט, ווייל די יידישע באַפעלקערונג האָט קיין אָנטייל ניט גענומען. אָפילו אויב עס איז טאַראַטיש מעגלעך, אַז אייגצלנע פּערזאָנען, סיי יידן, סיי קריסטן, האָבן יאָ אָנ־טייל גענומען אין די שלאַכטן, כאָטש קיין מיטגליד פון קאָמיטעט האָט ניט

5. יעקב שאַפּיראָ דריקט זיך דאָ אויס דיפלאָמאַטיש, ווייל ער היט זיך צו באַלייִדיקן די מיליטערמאַכט אין דער פערזאָן פון אַ געוויסן פולקאָוניק מירסקי, וואָס האָט דער ערשטער אַרייַנגעמאַרשירט מיט זיין פולק אין שטאָט נאָכן אָפּטרעטן פון די באָלשעוויקעס, און האָט גלייך געגעבן אַ דערלויבעניש דעם מיליטער אויסצוראָבירן די יידישע באַפעלקערונג. מיר האָבן איבערגעלעבט אין משך פון 2 טעג שרעקלעכס, ווי איך האָב דערמאָנט, אין דעם אַרייַנ־פיר צום פּנקס ביאַליסטאָק זען ב׳ ו, ז׳ 7. ערשט אויפן 3טן טאָג איז אָנגעקומען פולקאָוניק וורובלעווסקי מיט זיין יידישן געהילף ה. היימאַן, האָט ער תיכף דאָס אָפּגעשטעלט, און די יידישע באַפעלקערונג האָט אָפּגעאָטעמט פרייער.

דערפון קיין קאָנקרעטע באַווייזן, האָט דער קאָמיטעט אין גרונד באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַן אויפקלערונג וועגן דעם און אָפּצולייגן ביז דער נאָענטסטער זיצונג איר אינפאָרמירונג".

אַזוי האָט דער בירגער־קאָמיטעט, וואָס איז באַשטאַנען פון פאָרשטייערס פון אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, צווישן זיי אויך דער פּראָבאָשטש קסיאָנדז דיעקאַן אַלעקסאַנדער כאָדיקאָ, קאַטעגאָריש אָפּגעלייקנט די פאַלשע ווערסיע. צווישן די מיטגלידער פון קאָמיטעט, ניט געקוקט אויף זייערע פאַר־שיידענע פּאָליטישע אָנשויאונגען, האָט זיך ניט געפונען קיין איינער וואָס זאָל אונטערהאַלטן די דאָזיקע גרויזאַמע באַשולדיקונג. אויף וויפל דאָס איז געווען פאַר אַלעמען קלאָר, אויף אַזוי פיל איז געווען שווערער צו פאַרמולירן אַ פאַס־קערע הכחשה.

אויף וויפל דאָס איז געווען שווער, האָט מען געקענט זען פון די אָפּנהערציקע ווערטער פון אַ מיטגליד פון קאָמיטעט, פון דעמאָלטדיקן מיטגליד פון שטאָטראַט און שפּעטערדיקן פּרעזידענט, ווינצענטי הערמאַנאָווסקי, אַ כלל־טוער פון דער קריסטלעכער דעמאָקראַטיע. אויף דער זיצונג פון קאָמיטעט דעם 28טן אויגוסט האָט ער געזאָגט:

„איך, הערמאַנאָווסקי, אַן אייגנווויינער פון ביאַליסטאָק, מוז מודה זיין, אַז דער יידישער באַפעלקערונג איז געטאָן געוואָרן אַן עוולה, אָבער פון דער אַנדערער זייט, וויי אַ בירגער פון דער רעפובליק מוז איך זאָגן, אַז אויב מיר וואָלטן אַרויסגעגעבן אַ הכחשה, וואָלטן מיר דערנידעריקט דעם כבוד פון דער הויפּט־מיליטער־מאַכט". (ציטירט לויטן אָפּיציעלן פּראָטאָקאָל).

אין צוזאַמענהאַנג מיט אַזאָ באַהאַנדלען דעם גאַנצן ענין האָבן די יידן צו־ריקגעצויגן זייער פאָרשלאָג, וואָס איז שוין אַנקרעט פאָרמולירט געוואָרן דורך דעם שול־דירעקטאָר יוזעף זעליגמאַן. די יידן האָבן אַרויסגעוויזן זייער לאָיאַליטעט, איינשטימענדיק מיטן שטאַנדפונקט פון הערמאַנאָווסקי, אז אין קריגסצייט טאָר מען ניט אָפּשוואַכן דעם צוטרוי פון דער באַפעלקערונג צום מיליטער און הויפּט מיליטער־מאַכט. מען האָט זיך באַנוגנט מיט אַ באַשלוס זיך צו וועגדן צום אינערן־מיניסטעריום, עס זאָל באַשטימען אַ קאָמיסיע דעם ענין אויסצופאָרשן.

דער ענין האָט געפונען אויך אַן אָפּקלאַנג אין די סיים־קרייזן. אויף דער אינטערפעלאַציע פון דער יידישער קאָלאָ האָט דער דעמאָלטדיקער מיליטער־מיניסטער געענטפערט, אַז דער בירגער־קאָמיטעט קען דעם קאָמוניקאַט אין גאַנצן ניט אָפּלייקענען, ווייל נאָר די אָפּטיילונגען, וואָס קעמפן אויפן פראָנט, ווייסן מיט וועלכע קעגנערס זיי האָבן צו טאָן, און נאָר זייערע ראָפּאָרטן זיינען גלויבן־ווערדיקע.

די אַלע וואָס האָבן געשריבן וועגן דער מלחמה צווישן פוילן און סאָוועט־רוסלאַנד האָבן אין זייערע ערנסטע ביכער ניט דערמאָנט אַזאָ אומגעלומפערטן ליגן אַז יידן האָבן מיט וואָפן אין די הענט געהאָלפן דער באָלשעוויסטישער אַרמיי. וועגן דעם איז ניטאָ קיין איין וואָרט אין יוזעף פּילסודסקיס בוך דאָס יאָר 1920. ע. נ. סערגייעוו, אין זיין רוסישן בוך פון דוינע ביז וויסל וויזט בפירוש אָן אַז די אַרטיקע באַפעלקערונג האָט ניט געהאָלפן דער רויטער אַרמיי ז' 82 א"א). אין דער גרויסער 1,121־זייטיקער פּוילישער אַרבעט די געשיכטע פון ערשטן לעגי־אָנען־פּולק פון פּעכאָטע, 1929, וועלכע זייער גענוי דערציילט אויף ז' 790 און וויטער וועגן די קאָמפן אַרום ביאַליסטאָק און אין די גאַסן פון שטאָט. דער טעקסט וועלכ אילוסטרירט מיט מא־

פּעס אָבער מע געפינט דאָרטן ניט קיין איין וואָרט אַז יידן האָבן געהאָלפן די באָלשעוויקעס. ווי אַ סתירה צום גאַנצן דערציילן וועדט דאָרטן געברַאָכט דער אָפּיציעלער קאָמוניקאַט נומ׳ 19 פון געזערַאַל־שטאַב מיטן בלבול אויף יידן. אָבער דאָס ווערק פון היסטאָרישן מילימעריזשן ביורָ דערוועגט זיך ניט אָפּצולייקענען דעם בלבול!

מעגלעך אַז אין אָט דער מהומה־צייט האָבן עגדעקעס אַריינגעגנבעט דעם פאַלשן קאָמוניקאַט. די ענדעקעס האָבן די גאַנצע צייט פון דער אינוואַזיע געהאַט פאַרבאָרגענע כוונות צו פאַרשוואַרצן יידן ווי די אָנפירערס און גרינדערס פון דעם צייטווייליקן פּוילישן רעזשׂ־לוציאָנערן קאָמיטעט. בעת זיי אַליין האָבן שוין געהאַט צוגעגרייט אַן אייגענע מלוכה אין פּויזן, האָבן זיי אָנגעפירט זייער אַנטיסעמיטישע פּראָפּאַגאַנדע אויף צו באַשולדיקן יידן אין פאַררַאַט און מיטאַרבעט מיט די באָלשעוויקעס. אָבער די זעלביקע באַשולדיקונג האָבן זיי דאָך געוואָרפן קעגן פּילסודסקין, אָנרופנדיק אים פאַררעטער.

דער זעלביקער מיליטער־מיניסטער סאָסנקאָווסקי, וואָס האָט בשום אופן ניט געוואָלט אָפּפלייקענען דעם קאָמוניקאַט, האָט פאַרשיקט אין יאָבלאָנע עטלעכע טויזנט יידישע יונגלייט, וואָס האָבן געוואָלט באַווייזן זייער פאַטריאָטיזם פאַר פּוילן און האָבן זיך אָנגעגעבן ווי פרייוויליקע צו פאַרגיסן זייער בלוט פאַר זייער לאַנד. אַ פּולקאָווניק פון דעם מיניסטעריום האָט דערשאָסן עטלעכע און דרייסיק אומשולדיקע ציוניסטן אין פינסק אויף דער פאַלשער באַשולדיקונג אין שפּיאָנאַזש, און אַ צווייטער פולקאָווניק האָט געגעבן אַ באַפעל צום דערשיסן דעם רבין און צדיק אין פּלאָצק,וואָס איז געשטאַנען און געדאַוונט אין טלית און תפילין, וויל ער האָט געמאַכט פאַרשיידענע התלהבות־זשעסטן און מען האָט זיי „אויסגעטייטשט" ווי סיגנאַלן דעם שונא. די אַלע אכזריותדיקע הימל־שרייענדיקע מעשים זיינען פיל וווייטאַגדיקער געווען וויי די פאַלשע באַשולדיקונג, וואָס צו דעם זיינען מיר געוואויינט אין משך פון גאַנצן גלות.

ד. די קהילה אין די 20ער יאָרן

די דעמאָקראַטישע קהילה האָט עקסיסטירט פון 21טן דעצעמבער 1918 ביזן 28טן יולי 1920, נאָר אָנדערהאַלבן יאָר. זי איז אונטערגעגאַנגען צוליב צוויי סיבות: 1) אַ נאַטירלעכע — עס זיינען איר אויסגעגאַנגען די כוחות, און 2) אַ גוואַלדמעסיקע — דורך די באָלשעוויקעס.

נאָכן אָפּטרעטן פון די באָלשעוויקעס האָט דער שטאַרק אָפּגעשוואַכטער ועד הקהל מער צום פריערדיקן צושטאַנד ניט געקענט קומען. די לינקע פאַרטייען זיינען פון אים אַרויסגעטראָטן. עס זיינען אַרויס אויך די „פאַראייניקטע", די „צעירי ציון", די „פאָלקס־פאַרטיי". עס זיינען פאַרבליבן נאָך די פאַרשיידענע אָרטאָדאָקסישע פאַרטייען און די ציוניסטן — 42 ראַטמענער.

די פאַרשטייערס פון דזשאָינט האָבן מער ניט געטרויט דער קהילה, נאָר דער ניו־יאָרקער ביאַליסטאָקער רעליף האָט איר געגעבן זיין גאַנצן צוטרוי. נאָך די באָלשעוויקעס האָט איר געבראַכט זיין סעקרעטאַר דוד סאָהן 20,000 דאָלאָר (אויך 150,000 דאָלאָר פּריוואַטע קרובים־געלט). נאָך אים זיינען געקומען אהרן ראָפּאַלאָווסקי און אַנדערע דעלעגאַטן מיט גרויסע סומעס געלט פאַר דער קהילה. ביסלעכווייז האָט מען פאַרלאָרן דעם פריערדיקן צוטרוי צו דער קהילה. אָבער די רעליף־דעלעגאַטן פלעגן דער קהילה דיקטירן און אָנווייזן, ווי זי זאָל זיך באַגיין ביי דער געלט־פאַרטיילונג.

די דירעקטאָרן פון דזשאָינט האָבן אין גאַנצן פאַרלאָזן די קהילה און האָבן איינגעאָרדנט ביי זיך אַן אייגענעם קאָמיטעט מיט אָנגעזעענע שטאָטישע פאָר־שטייערס בראש, מיט די ה"ה א. טיקטין, א. טרילינג און י. פּינעס, צוזאַמען מיט עטלעכע פאָרשטייערס פון דער קהילה און פון די לינקע פאַרטייען.

אין משך פוןווינטער 1920—1921 איז די קהילה אַלץ מער אָפּגעשוואַכט געוואָרן אין אירע כוחות, ביז זי איז געווען געצווּנגען פּסח־צייט זיך אָפּצוזאָגן אויסצוהאַלטן די קהלשע אינסטיטוציעס און זיי איבערצוגעבן אין זייער אייגע־נעם רשות ווי פאָר דער מלחמה, ד"ה אז יעדע אינסטיטוציע זאָל זיך אַליין אויסהאַלטן. עס האָט זיך דעמאָלט געגרינדעט א „צדקה גדולה", לויט ווילנער מוסטער, און אַנשטאָט שטייער אין דער קהילה זאָל מען צאָלן פאָר דער „צדקה גדולה", וואָס האָט זיך אונטערגענומען אויסצוהאַלטן אָדער אונטערצושטיצן די אינסטיטוציעס. די קהילה איז דעמאָלט פאַרוואַנדלט געוואָרן כמעט אין א „קול־טוס־געמיינדע". זי האָט קאָנצענטרירט אָרום זיך די מעטריקאַציע, דעם בית־עולם, דעם מרחץ מיט דער מקווה און די אומזיסטע קיך.

אַזוי זיינען אַוועק עטלעכע יאָר, ביזן יאָר 1925. דעמאָלט האָט זיך אויפגע־הויבן א באַוועגונג אין די בתי־מדרשים, וואָס אין איר שפּיץ איז געשטאַנען מרדכי זילבערבלאָט, אָפּצופּרישן די קהילה. מען האָט איצט אָנגערקענט די גרויסע און ערלעכע טעטיקייט פון ערשטן ועד הקהל און מען האָט אויסגע־קליבן זיין פאָרזיצער א. טיקטין פאָר זיין ראש הקהל און מ. זילבערבלאָט פאָרן פאָרזיצער פון דער עקזעקוטיווע. א. טיקטין האָט צוריק איינגעפּירט א שטרענגע פּירונג און א בעסערע אָרדענונג אין מרחץ און שחיטת עופות. ער האָט פאָרגענו־מען א מלחמה מיט די שוחטים, וואָס האָבן מחזיק געווען פאָר זיך די שחיטה פון גסות. דער קאָנפליקט האָט זיך געענדיקט מיט א נצחון שוין אין דער לעצטער קהילה. ער האָט געוואָלט באַפרייען די קהילה פון איר דעפּיציט דורך אַן אינע־וויניקסטער דאָלאַר־הלואה אויפן חשבון פון קומענדיקן שטייער. אָבער ער האָט ניט אויסגעפּירט: אַן א קאָראָבקע און אַן א צוואַנג־שטייער האָט מען גאָרניט געקענט מאַכן[6].

דערווייל איז געגאַנגען די גאַנצע צייט א השתדלות אויסצופּועלן ביי דער פּוילישער מאַכט צו באַקומען א לעגאַליזאַציע אויף א יידישער קהילה מיט אוי־טאָנאָמישע רעליגיעזע און צום טייל קולטורעלע רעכט. אויסגעפּועלט האָט מען פאַקטיש א מין „קולטוס־געמיינדע" וואָס מעג זיך באַשעפטיקן נאָר מיט רעליגיעזע ענינים פון דער קהילה און האָט רעכט אַרויפצולייגן אויף די מיט־גלידער פון דער קהילה א צוואַנגשטייער פאָר אירע רעליגיעזע הצטרכותן. אין יאָר 1928 האָט די פּוילישע רעגירונג באַשטימט נייע וואַלן פאָר דער רעליגיעזער קהילה. אָזא קהילה איז אויך געגרינדעט געוואָרן אין ביאַליסטאָק און זי עק־סיסטירט ביזן היינטיקן טאָג [1936].

---

6. זען מ. פוקסמאַן, „קהילה־וועזן אין ביאַליסטאָק", ביאַליסטאָקער אלמאנאך, 1931, זז' 37—38.

ה. יידישער אָנטייל אין אינדוסטריע אין די יאָרן 1919—1921

דעם 19טן פעברואַר 1919 איז אַריינגעגאַנגען אין ביאַליסטאָק דאָס פּוילישע מיליטער, אָן אַ שלאַכט, און האָט פאַרנומען ביאַליסטאָק. פון דעמאָלט אָן איז ביאַליסטאָק געווארן אַ שטאָט פון דער פּוילישער מלוכה.

אין דער ערשטער העלפט פון יאָר 1919 האָט ביאַליסטאָקער יידישע אינדוסטריע זיך געשטעלט צו דינסט דער פּוילישער מאַכט ווי אַ צושטעלערין פון סחורה פאַר דעם געברויך פון מיליטער, באַן־אַרבעטער, פּאָסט־באַאַמטע און אַנדערע. די ביאַליסטאָקער פאַבריקאַנטן האָט ניט אָנגעשראָקן די פּאָליטיש ניט־זיכערע באַציאונגען אויף די ניט סטאַביליזירטע וואַלוטע. אין דעם זיינען זיי פאַרויס געגאַנגען דער לאָדזשער אינדוסטריע. אין דער ערשטער צייט פון דער פּוילישער אומאָפּהענגיקייט, אין די יאָרן 1919—1921, האָט ביאַליסטאָק אַליין באַזאָרגט די פּוילישע אַרמיי און די באַן־און פּאָסט־באַאַמטע.

צוליב דער גרויסער באַדערפענישן פון די פּוילישע מאַכט־אינסטיטוציעס, האָט ביאַליסטאָקער אינדוסטריע געהאַט אין די אויבן דערמאָנטע יאָרן אַ גרויסע אונטערשטיצונג פאַר זייער באַטריב. אָבער דערהויפּט האָט ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע געקראָגן פּראָווויזאָריש און טיילוויז צוריק איר גרויסן אָפּזאַץ־מאַרק אין רוסלאַנד, וועז אפילו דורך האַלב־שמוגל, ווייל די רוסישע גרעצער זיינען נאָך ניט געווען שטרענג געשלאָסן פאַר דער פּוילישער פאַבריקאַציע, וועז רוסלאַנד האָט דעמאָלט געהאַט אַ גרויסן דוחק אין טעקסטיל־סחורות.

בעת דער באַלשעוויסטישער אינוואַזיע, אין יאָר 1920, פון 28טן יולי ביז 22טן אויגוסט, האָט ביאַליסטאָקער אינדוסטריע ניט געהאַט קיין גרויסן היזק חוצן אָפּשטעלן איר טעטיקייט. פון דער צייט דאַרף מען נאָר דערמאָנען די די פּרווון פון דער צייטווייליקן רעוואָלוציע־קאָמיטעט דורכצופירן אַ רעאָרגאַניזירונג אין דער אַרטיקער אינדוסטריע מיט דער הילף פון נאַציאָנאַליזירן די פאַבריקן.

אָבער שפּעטער האָט רוסלאַנד שטרענג פאַרשלאָסן אירע גרענעצן פאַר דער פּוילישער פּראָדוקציע. זינט אָנהייב 1921 זיינען אויף פאַרקלענערט געווארן די אָפּיציעלע פּויליש באַשטעלונגען. האָט די ביאַליסטאָקער אינדוסטריע זיך אָנגעהויבן אַרומצוקוקן וועגן אַנדערע אָפּזאַץ־מערק, אין דער ערשטער ריי קליינפּוילן, גרויספּוילן, וואָס זיינען פריער געווען אונטער פרעמדער ממשלה און זיינען ניט געווען באַאַנט מיט די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אויסאַרבעטונגען. אַדאַנק דער אויסערגעווייניעכער ביליקייט פון די אויסאַרבעטונגען זיינען זיי גלייך געווארן גאַנגבאַר אין די דערמאָנטע געגנטן. די אויסאַרבעטונג־מעגלעכקייט פון דער ביאַליסטאָקער אינדוסטריע האָט אויסגעמאַכט אין יאָר 1921 — 70% פון דער פאַרמלחמהדיקער פּראָדוקציע.

אַ דאַנק דער עקאָנאָמישער אַנקעטע וואָס דער דזשאָינט האָט דורכגעפירט

פֿאַר די יאָרן 1921—1922, קענען מיר געבן אַ געניו בילד וועגן דעם מצב פון דער יידישער אינדוסטריע און דעם יידישן אַרבעטער אַנהייב 20סטן יאָרהונדערט.[7]

אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע זיינען 371 אונטערנעמונגען געווען אין יידישע הענט. פון אָט צווישן זיי זיינען געווען 99 (26.7 פּראָצענט) וואָס האָבן ניט געהאַט קיין לוין־אַרבעטער. די איבעריקע האָבן באַשעפטיקט 4,375 אַרבעטער, צווישן זיי 1,401 יידן (32 פּראָצענט).

אין פּאַרשיידענע באָקלייד־בראַנזשעס זיינען געווען 684 יידישע אונטערנעמונגען. צווישן זיי זיינען געווען 298 וואָס האָבן ניט געהאַט קיין לוין־ארבעטער (43..57 פּראָצענט) אין די איבעריקע האָבן געאַרבעט 723 אַרבעטער, צווישן זיי 675 יידן (93.4 פּראָצענט).

אין פּאַרשיידענע דערנערונג־בראַנזשעס זיינען געווען 136 יידישע אונטערנעמונגען. און צווישען זיי 39 אָן לוין־אַרבעטער. אין די איבעריקע האָבן געאַרבעט 391 אַרבעטער, צווישן זיי 230 יידן (58.8 פּראָצענט).

ביי מעטאַל־באַאַרבעטונגען זיינען געווען פּאַרנומען 101 יידישע אונטערנעמונגען, וואָס 44 צווישן זיי האָבן ניט געהאַט קיין לוין־אַרבעטער. די איבעריקע האָבן געהאַט 99 אַרבעטער, צווישן זיי 89 יידן (89.9 פּראָצענט).

עס זיינען געווען 109 אונטערנעמונגען וואָס האָבן צו טאָן מיט בויאַרבעט און צווישן זיי 80 אָן לוין־אַרבעטער. די איבעריקע האָבן באַשעפטיקט 82 אַרבעטער, צווישן וועלכע עס זיינען געווען 55 יידן (67.1 פּראָצענט).

ביי האַלץ־באַאַרבעטונג זיינען געווען 49 אונטערנעמונגען אין יידישע הענט, צווישן זיי 19 וואָס האָבן ניט געהאַט קיין לוין־אַרבעטער. די איבעריקע האָבן באַשעפטיקט 86 אַרבעטער, צווישן זיי 74 יידן (86 פּראָצענט).

ביים פּראָדוצירן מאַשינען און אַפּאַראַטן זיינען געווען פּאַרנומען 46 יידישע אונטערנעמונגען, צווישן זיי האָבן אַ העלפט ניט געהאַט קיין לוין־אַרבעטער. די איבעריקע האָבן געהאַט 142 אַרבעטער, צווישן זיי נאָר 45 יידן (31.7 פּראָצענט).

אין דער לעדער־אינדוסטריע זיינען געווען 51 יידישע אונטערנעמונגען, וואָס 12 האָבן ניט באַשעפטיקט קיין לוין־אַרבעטער. די איבעריקע האָבן געהאַט 224 אַרבעטער, צווישן זיי 166 יידן (74.1 פּראָצענט).

די כעמישע אינדוסטריע איז געווען פּאַרטרעטן דורך 20 יידישע אונטערנעמונגען, וואָס 4 צווישן זיי האָבן ניט געהאַט קיין לוין־אַרבעטער. די איבעריקע האָבן באַשעפטיקט 79 אַרבעטער, צווישן זיי 68 יידן (86.1 פּראָצענט).

אויפן געביט פון גראַפיק זיינען געווען 19 יידישע אונטערנעמונגען, און 4 צווישן זיי אָן לוין־אַרבעטער. די איבעריקע האָבן באַשעפטיקט 36 אַרבעטער, צווישן זיי 33 יידן (91.7 פּראָצענט).

עס זיינען געווען 46 רייניקונג־אונטערנעמונגען, 13 צווישן זיי

---

7. איך גיי אויס די מאַטעריאַלן וואָס יעקב לעשטשינסקי ברענגט אין ענציקלאָפּעדיע יודאַיקאַ, ב' VI, זז' 475—478.

אָן לוין־אַרבעטער. די איבעריקע האָבן באַשעפטיקט 69 אַרבעטער, צווישן זיי 44 יידן (68.8 פּראָצענט).

עס זיינען געווען 2 פּ א ר ו ו י י ל ו נ ג־ ערטער מיט 36 אַרבעטער, צווישן זיי 29 יידן. (80.6 פּראָצענט).

איין אונטערנעמונג פון גומי־פּראָדוקציע־צווייג האָט באַשעפטיקט 7 יידי־ שע אַרבעטער.

ביים באַארבעטן ש ט י י ן, ל י י ם און ג ל א ז זיינען געווען פּאַרנומען 5 יידישע אונטערנעמונגען. 3 צווישן זיי האָבן געהאַט צו איין יידישן אַרבעטער.

עס זיינען געווען 14 יידישע אונטערנעמונגען פון פּ א פּ י ר־ פּראָדוקציע־ צווייג, אין א העלפט פון זיי, וואָס האָבן געהאַט אַרבעטער, זיינען געווען פּאַר־ נומען 11 יידן.

הכלל אין יאָר 1921 זיינען געווען אין ביאַליסטאָק בסך הכל 1654 יידישע אונטערנעמונגען; פון זיי האָבן 39% געאַרבעט אָן לוין־אַרבעטער, אין אַלע יידישע אונטערנעמונגען מיט לוין־אַרבעטער זיינען בסך־הכל געווען 6,363 אַרבעטער, פון זיי זיינען געווען 2,930 אָדער 46% יידן, אין די איינצלנע אינ־ דוסטריע־צווייגן איז דער צושטאַנד געווען זייער פּאַרשיידן; אין עטלעכע אינ־ דוסטרעס זיינען געווען די יידישע אַרבעטער פולע 100%, אָבער אין דעם גרעסטן אידנוסטריע־צווייג זיינען זיי געווען פונדעסטוועגן נאָר 32%. די אַנקעטע איז געמאַכט געוואָרן קורץ נאָך דער באָלשעוויסטישער אינוואַזיע, וואָס האָט דער־ וועקט א שטאַרקע אויסוואַנדערונג פון אונטערנעמערס און אַרבעטער קיין אויסלאַנד.

די יידישע אַרבעטער זיינען געווען דערהויפּט באַשעפטיקט אין קליינע וואַרשטאַטן, ווי עס באַווייזט די וויטערדיקע טאַבעלע.

טיפּן פון די אונטערנעמונגען	אַלגעמיינע צאָל אַרבעטער	דערפון צאָל יידישע אַרבעטער	יידישע אַרבעטער פּראָצענט
1 אַרבעטער	404	387	95.8
2 3 "	773	723	93.5
4 5 "	380	326	83.8
6 10 "	573	428	74.7
11 15 "	331	165	50
16 20 "	304	64	21.1
21 30 "	524	126	24.2
31 50 "	598	125	21.1
51 און מער אַרבעטער	2,476	586	23.7

אין די גאַנץ קליינע פאַבריקן אָדער וואַרשטאַטן מיט העכסטנס 5 אַרבעטער זיינען געווען די יידישע אַרבעטער מער פון 80% און אַנדערע מער פון 90% פון

אַלע אַרבעטער, אין די גרויסע אונטערנעמונגען מיט מער פון 16 אַרבעטער זיי־נען זיי פונדעסטוועגן נאָך ווייניקער ווי אַ פערטל פון אַלע אַרבעטער[8].

ו. זיגזאַגן אין ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע אין די 20ער און אָנהייב 30ער יאָרן

אַז עס זיינען פאַרשלאָסן געוואָרן די רוסישע גרענעצן פאַר דער ביאַ־ליסטאָקער פּראָדוקציע, און די רעגירונג האָט פאַרקלענערט אירע באַשטע־לונגען בייַ איר אויך אויף דעם אינלענדישן אָפּזאַץ־מאַרק, האָט זי באַקומען פאַר אַ קאָנקורענט דעם פון איצט אָן היימישן בעליצער טעקסטיל־פאַבריקאַט אויף בעסערע טוך און פאַלטע־שטאָף. דער צושטאַנד פון ביאַליסטאָקער פאַבריקא־ציע איז געוואָרן זייער אַ קריטישער. דעריבער האָבן די ביאַליסטאָקער יידישע פאַבריקאַנטן, פאַרשטייענדיק אַז אָן עקספּאָרט וועט זייער פאַבריקאַציע פריער אָדער שפּעטער מוזן אונטערגיין, געוועגדט זייער גאַנצע ענערגיע אויף צו גע־פינען נייע אויסלענדישע אָפּזאַץ־מערק.

דער עקספּאָרט האָט זיך אָנגעהויבן אויף די מערק, וואָס זיינען שוין גע־וען זיי באַקאַנט פון פאַר דער מלחמה — דער עיקר דער כינעזישער מאַרק און דער רומענישער (וואָס האָט געהאַט די אַמאָליקע בעסאַראַביע). און ביסלעכווייז האָט זיך דער עקספּאָרט פאַרשפּרייט אויף די באַלקאַנישע און באַלטישע לענ־דער, דעם נאָענטן מזרח און אויך ענגלאַנד און עסטרייך. אין די יאָרן 1921 ביז 1924 אָנטוויקלט זיך דער עקספּאָרט זייער גינסטיק און האָט אייניגעשלונגען ביז די יאָרן 1925 — 30% פון דער אַלגעמיינער פּראָדוקציע.

דער קריזיס אין די יאָרן 1924—1926

דער אַלגעמיינער פּוילישער עקאָנאָמישער קריזיס, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין 1924, האָט געהאַט פאַר ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע פאַטאַלע פּועל־יוצאס. דאָס איז געווען די צייט פון דער סטאַביליזאַציע פון דער פּוי־לישער וואַלוטע, די תקופה פון איבערגאַנג פון מאַרק אויף זלאָטע. די אופּטרייס־לונג, וואָס איז אָנגעטאַנען איבער דער פאַרקלענערונג פון געלט־אומלויף, האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע פאַרקלענערונג פון דעם סחורה־פאַרברויך און גלייכ־צייטיק אַ מאַסן־באַנקראָט פון סוחרים.

אין די דאָזיקע באַדינגונגען האָבן די פינאַנציעל־שוואָכערע פירמעס אָנגע־הויבן אונטערצוגיין, ווי למשל: עס האָבן זיך ליקווידירט אַלטע, אַמאָל סאָלידע און גרויסע פירמעס ווי דוד הובינסקי, פאַרעצקי־גאוועגסקי, היילפּערן־קריקון, צ. נאָויק און זין. טייל פאַבריקאַנטן האָבן אָנגעהויבן אויסצופאַרקויפן זייערע

8. זען אין ביאַליסטאָקער שטימע, ניו־יאָרק 1924, 7, 9, ווי אויך הערמאַן פרענק אָנאַלי־זירט די רעזולטאַטן פון דער דושאַינט־אַנקעטע.

מאַשינען אין לאָדזש און אין אויסלאַנד. אַנדערע אַקעגן, מער ענערגישע האָבן איבערגעטראָגן זייערע פּאַבריקן אין גאַנצן אין פּרעמדע לענדער, מיינסטנס אין רומעניע, יוגאָסלאַוויע און אונגאַרן. אין די לענדער זיינען זיי געוואָרן פּיאָנערן פון ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע, און איבער דעם האָט די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע אָנגעוואָרן די דאָזיקע מערק.

צום פֿאַרלוסט פון די מערק האָבן אַ סך צוגעהאָלפן די הויכע גרענעץ־צאָלן, וואָס די אויבן דערמאָנטע לענדער האָבן אַרויפגעלייגט כדי צו באַשיצן זייער נייע טעקסטיל־אינדוסטריע, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן ביי זיי דורך די ביאַליסטאָקער.

דער קריזיס האָט געדויערט ביזן מיטן פון 1926טן יאָר. זיינע שלעכטע רעזולטאַטן פֿאַר דער ביאַליסטאָקער אינדוסטריע האָבן זיך אַרויסגעוויזן אין אַן אָנווער פון נאָענט 35 קאָמפּלעטן פון טעקסטיל־מאַשינען און איבער 500 וועב־שטולן.

די פּוילישע רעגירונג האָט ניט געשטיצט די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע אפילו נישט מיט ביליקע קרעדיטן, ווי זי האָט געשטיצט די אַלע שווינדלערישע ראָוואַי־געשעפטן. זי האָט זי נאָך אונטערגעדריקט מיט גרויסע שטייערן.

אַ כאַראַקטעריסטישע פֿאַסירונג פון יענער צייט: אַ דעלעגאַציע פון ביאַליסטאָקער עקאָנאָמישע קרייזן, מיטן שטאָט־פֿרעזידענט באָלעסלאָוו שימאָנסקי בראש האָט זיך געוואָנדט מיט אַ בקשה צום דעמאָלטדיקן ענדעקישן פּרעמיער און פינאַנץ־מיניסטער, דעם באַקאַנטן אַנטיסעמיט וולאַדיסלאָוו גראָבסקי, אַז ער זאָל באַהילפיק זיין דער באַדראָטער ביאַליסטאָקער אינדוסטריע. די דעלעגאַציע האָט אויפמערקזאם געמאַכט דעם מיניסטער צווישן אַנדערע זאַכן, אַז די מלוכה גיט די אַרבעטלאָזע גרויסע סובסידיעס, וואָס זי האָט געקענט מיט מער נוצן פֿאַרבויכן אויף צו ראַטעווען די אינדוסטריע און דורך דעם אויפּצוהאַלטן די שטייער־קוועלן. גראָבסקיס תשובה צו דער דעלעגאַציע איז געווען, אַז ער זעט ניט קיין זינען אין אונטערשטיצן די ביאַליסטאָקער אינדוסטריע, וואָס איז נאָך זיין מיינונג פֿאַרמשפּט צום אונטערגאַנג. העכסטנס, האָט ער געזאָגט, קענען בלייבן אין ביאַליסטאָק ביז אַ 5 פּאָבריקן פֿאַרן אינלענדישן געברויך.

גראָבסקי האָט זיין תשובה געגעבן אין איינקלאַנג מיט דער דעמאָלטדיקער ענדעקישער רעגירונגס־פּאָליטיק ניט נאָר ניט אונטערצושטיצן יידישע עקאָנאָמישע אונטערנעמונגען, נאָר פֿאַרקערט: זיי מיט אַלע מעגלעכקייטן דורך גרויסע באַשטייערונגען און דראָקאָנישע אויסנאַם־עזעצן אונטערצודריקן, און פון דער צווייטער זייט — אונטערצושטיצן מיט גרויסע געלט־סובסידיעס און גינסטיקע געזעצן אַלע ענדעקישע ראָוואַי־אונטערנעמונגען, וואָס זייער ציל איז געווען אַרויסצושטויסן יידן פון האַנדל און אינדוסטריע. און ווייל די ביאַליסטאָקער אינדוסטריע איז ספּעציעל אַ יידישע, און מען קען די יידן פון איר ניט אַרויס־שטויסן, האָט דעריבער גראָבסקי, דער פֿאַרביסענער ענדעקישער אַנטיסעמיט,

אויף איר אַרויסגעגעבן אַ טויט־אורטייל. זאָל די פּוילישע אינדוסטריע אָנווערן איין אויג, אַבי זיינע פּאַרהאַסטע יידן — צוויי אויגן.

כדי צוצוגעבן דעם דאָזיקן אורטייל אַ כלומרשט עקאָנאָמיש־וויסנשאַפטלעכע באַגרינדונג, האָבן די דעמאָלטדיקע ראָזוואַי־עקאָנאָמיסטן און נומערוס־קלאוזוס־פּראָפעסאָרן אַרויסגעגעבן אַ באַשלוס אין זייערע בעסטע פּינף קאָנקורס־אַרבעטן אויף דער טעמע וועגן דער ווירטשאַפטלעכער פּראָגראַם אין פּוילן (וואָס האָט פּאַרגעלייגט אין יאָר 1926 די באַנק פּאַר היימישער ווירטשאַפט), אַז שטיצן דאַרף די רעגירונג נאָר די לאַנדווירטשאַפט און די אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, וואָס זיינען נאָענט מיט איר פאַרבונדן. דאָך האָבן זיי מיט זייער גרויסער פּרייַגעביקייט און חכמה צוגעגעבן, אַז די רעגירונג קען שטיצן מיט קרעדיט, אָבער מיטן סאָמע קלענסטן, אויף די לאָדזשער און בעליצער טעקסטיל־אינדוסטריע, ווייל זיי שטייען זייער הויך אין זייער טעכנישער אָנטוויקלונג (ניט ווייל זיי העלפן אָנטוויקלען דאָס לאַנד עקאָנאָמיש און באַשעפטיקן צענדליקער טויזנטער אָר־בעטער). אָבער בשום אופן דאַרף די פּוילישע רעגירונג ניט אונטערשטיצן די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־פאַבריקאַציע, וואָס איז באַשאַפן געוואָרן נאָר צו געווי־נען דעם רוסישן פּויער, און זי האָט דעריבער ניט קיין עקסיסטענץ־באַרעכטיקונג און קיין האָפענונג, וואָרעם אָפילו אויב פּוילן וועט אויף שליסן אַ האַנדלס־אָפּמאַך מיט רוסלאַנד, וועט דער ביאַליסטאָקער פּראָדוקט זיין דאָרט אַן אויסלענדישער.

די דאָזיקע כלומרשט וויסנשאַפטלעכע אַרגומענטן זיינען טענדענציעז און פון גרונד אויס פאַלש. ערשטנס, איז פאַלש זייער הנחה, אַז אין אַ לאַנדווירטשאַפטלעכער מדינה ווי פּוילן דאַרף מען דער עיקר אונטערשטיצן און אָנטוויקלען נאָר די לאַנדווירטשאַפט. מיט לאַנדווירט־שאַפט אליין קען, ביי אונדזערע מאַדערנע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, קיין לאָנג זיך ניט גוט אָנטוויקלען עקאָנאָמיש און קען ניט וויטער וואַקסן, ווען עס גייען ניט אין איר האָנט ביי האָנט לאַנדווירטשאַפטלעכע אָנטוויקלונג מיט אינדוסטריעלער. דאָס איז אמת פּאַר אַזאַ אינ־דוסטריעלן ריז ווי אָמעריקע, און אפילו פּאַר רוסלאַנד, וואָס איז די גרעסטע לאַנדווירטשאַפט־לעכע מדינה. אפילו די צאַרישע מלוכה האָט אָנגעוועגדט אַלע מיטלען, מיט גרויסע אונטערשטי־צונגען, צו פאַבריקאַטן אין איר די אינדוסטריע. און אפילו די ביאַליסטאָקער אינדוסטריע איז געגרינדעט געוואָרן, ווי מיר האָבן געזען אויבן, מיט דער הילף פון דער צאַרישער מאַכט, און זי האָט זי די גאַנצע צייט אונטערגעשטיצט. מכל־שכן די היינטיקע סאָוועטישע רעגירונג האָט דאָך געמאַכט אַלע אָנשטרענגונגען צו פאַרגרעסערן אין איר די אינדוסטריע אין דעם גרעסטן מאַסשטאַב.

צווייטנס, איז געווען פאַלש דער טויט־אורטייל אויף דער ביאַליסטאָקער יידישער טעק־סטיל־פאַבריקאַציע. אַזאַ אורטייל באַווייזט נאָר די אָנטיסעמיטישע קורצזיכטיקייט און אום־וויסנקייט פון די ענדעקישע עקאָנאָמיסטן. ביאַליסטאָק האָט די זעלביקע עקסיסטענץ־רעכט ווי אַלע אָנדערע אינדוסטריעלע צענטערס, בפרט נאָך ווען מען נעמט אין באַטראַכט ביאַלי־סטאָקער ספּעציעלע פאַבריקן פון ביליקע פּראָלעטאַרישע און פּויערישע טוכן און פאַלטע־שטאָפן, ביליקע און טייערע וואָלענע דעקעס. זיי האָבן דאָך געהאַט אָפּזאַץ־מערק נאָך פאַר דער מלחמה אויפן וווייטן מזרח, אין כאַרבין, שאַנכאַי און אויך מוקדען און אָנדערע גרויסע שטעט. אַהין פלעגן געשיקט ווערן פון ביאַליסטאָק גרויסע טראַנספאָרטן פון שאגאט־דעקעס, וואָס פלעגן גיין דורך סיביר נאָר צוויי וואָכן צייט. נאָך דער [ערשטער וועלט־]מלחמה איז דער טראַנספאָרט געאַנגען דורך האַמבורג גאַנצע דריי חדשים, ווייל די סאָוועטישע מאַכט האָט ניט

דערלויבט קיין טראַנזיט דורך רוסלאַנד. און פונדעסטוועגן האָט עס ניט געשטערט דעם עקספּאָרט אויפן ווייטן מזרח!

דער אמתער טעם פון דעם באַשלוס פון די פּוילישע ראַזווי־עקאָנאָמיקער און נומערוס קלאוזוס־פּראָפּעסאָרן צו שטיצן נאָר די לאַנדווירטשאַפט און גאָנץ ווייניק די לאָדושער און ביעליצער טעקסטיל־אינדוסטריע און גאָרניט די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־פאַבריקאַציע איז אַ גאָנץ פּשוטער. די פּוילישע לאַנדווירטשאַפט און די אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען וואָס זיינען נאָענט צו איר זיינען כמעט נאָר אין ריין קריסטלעך־פּוילישע הענט; די טעקסטיל־אינדוסטריע פון ביעליץ און לאָדזש איז טאַקע ריין פון פּאָליאַקן, זי איז אַ דייטש־יידישע, אָבער דאָך איז די אינדוסטריע דאָרטן וויניקסטנס אויף אַ העלפט אַ קריסטלעכע. לכל הפּחות די אַרבעטער זיינען אין גרעסטן טייל פּאָליאַקן. אָבער די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע איז דאָך כמעט נאָר אַ יידישע, און ווי אַזעלכע דאַרף מען זי ניט נאָר ניט שטיצן, נאָר מען דאַרף זי נאָך דערשטיקן, כדי אַזוי אַרום לויז צו ווערן גלייכצייטיק אי פון יידישע פאַבריקאַנטן אי פון יידישע אַרבעטער.

אַ פּאָר גוטע יאָרן און דערנאָך ווידער אַ קריזיס[9]

אין יאָר 1926, נאָך דער מאַי־איבערקערעניש, איז געקומען אין דער ביאַליסטאָקער פאַבריקאַציע אַ פאַרבעסערונג. צו איר האָט פיל צוגעהאָלפן דער קוילן־שטרייק אין ענגלאַנד, וואָס האָט פילפאָך פאַרגרעסערט דעם פּוילישן קוילן־עקספּאָרט. אין דער זעלביקער צייט האָט די בריטישע אינדיע אָנגעהויבן אַ באַיקאָט אויף ענגלישע אויסאַרבעטונגען, וואָס דאָס האָט געעפנט פאַר דער ביאַליסטאָקער אינדוסטריע אַ גרויסן, אַ מעכטיקן מאַרק. עס האָט זיך פאַרגרעסערט דער עקספּאָרט און אויך דער אינלענדישער פאַרקויף. די גינסטיקע קאָניוקטור האָט זיך געצויגן ביז 1929, פון וועלכן אַן עס האָט זיך אָנגעהויבן דער וועלט־קריזיס. דעמאָלט האָבן כמעט אַלע מלוכות אָנגעהויבן צו פאַרשליסן זייערע גרענעצן פאַר אימפּאָרט פון אויסלענדישע אויסאַרבעטונגען מיט דער הילף פון צאָל־פאַרגרעסערונגען אָדער דורך דירעקטע פאַרבאָטן אויף אימפּאָרט און באַגרענעצונגען פון אויסלענדישער וואָלוטע.

די פּוילישע מאָכט, זענדיק אַז די טעקסטיל־אינדוסטריע איז אין אַ סכנה צו פאַרלירן דעם עקספּאָרט, וואָס דאָס וואָלט זיך זייער שלעכט אָפּגערופן אויפן האָנדלס־באַלאַנס, האָט איינגעפירט אין 1928 פרעמיעס פאַרן עקספּאָרט פון געוועבן, פאַרטיקע קליידער און געשפּינס. אָדאָנק דעם וויייטזיכטיקן טריט פון דער פּוילישער מאָכט האָט דער טעקסטיל־עקספּאָרט געהאָט די מעגלעכקייט וויייטער צו עקסיסטירן אין דער צייט פון קריזיס, כאָטש אין אַ קלענערן מאָס־שטאָב. אומאָפּהענגיק פון די עקספּאָרט־פּרעמיעס איז די מאָכט באַהילפיק געווען דעם עקספּאָרט אין דער פאָרם פון דעם אַזוי גערופענעם קאָמפּענסאַציע־

9. איך נוץ דאָ וויייטער אויס דעם מאַטעריאַל פון מיין אַרבעט „ביאַליסטאָקער אינדוסטריע אַמאָל און הייַנט", אין ביאַליסטאָקער יאָרבוך, 1932—33. איך דערגאַנץ אויך מיט מאַטעריאַלן וואָס איך האָב זיי שפּעטער אַרײַנגעאַקומען.

לעצן זשעבין, דער פירער פון ביאַליסטאָקער אינדוסטריע־פאַראײַן, האָט מיר צוגעשטעלט פיל דאַטעס.

האַנדל, וואָס זי האָט זיך מיט אים באַגוצט אין אָנהייב (פעברואַר 1931) ביים עקספּאָרט פון קליידער און נאָך דעם פּאַרן עקספּאָרט פון געווענען. די פּאַראַר־דענונגען פון דעם קאָמפּענסאַציע־האַנדל באַציען זיך אויסשליסלעך אויף דעם מעבר־לימיקן עקספּאָרט. דער הויפּטצוועק פון די פּאַראַרדענונגען איז געווען צו שטיצן דעם גדיניער פּאַרט.

אין די יאָרן פון עקאָנאָמישן קריזיס כמעט איבער דער גאַנצער וועלט האָט די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע, פּאַרשטייט זיך, שטאַרק געליטן, הגם זי האָט געהאַלטן אין איין ראַנגלען זיך קעגן שווערע באַדינגונגען. די ווייטער־דיקע טאַבעלע ווייזט די אַלגעמיינע פּראָדוקציע און דעם עקספּאָרט אין די קריזיס־יאָרן:

אַלגעמיינע פּראָדוקציע		עקספּאָרט	
יאָר	וואָג אין טויזנטער	ווערט	וואָג אין טאָן	ווערט
1929	5,000 טאָן	30 מיליאָן זל.	1,200,674	7 מיליאָן זל.
1930	4,000 טאָן	22 מיליאָן זל.	946,113	5 מיליאָן זל.
1931	4,500 טאָן	20 מיליאָן זל.	1,675,721	7 מיליאָן זל.
1932	3,250 טאָן	16 מיליאָן זל.	733,627	4 מיליאָן זל.

ווי די דאָזיקע טאַבעלע קלערט אויף, איז די וואָג און דער ווערט פון דער ביאַליסטאָקער פּראָדוקציע אין משך פון די יאָרן 1929 ביז 1932 געוואָרן כסדר קלענער, און אויך איז געפּאַלן דער עקספּאָרט. די פּאַרגרעסערונג פון עקספּאָרט אין 1931 דאַרף מען דערקלערן דורכן אַרויסשיקן גרויסע סחורה־טראַנספּאָרטן פון טעקסטיל־פּאַבריקאַציע קיין ענגלאַנד פּאַר די וואַלן אין פּאַרלאַמענט, און אויך ווייל מען האָט זיך געריכט צום סוף 1931 אויף אַ גרויסער אימפּאָרט־צאָל־העכערונג אין ענגלאַנד, האָט מען אַריינגעשיקט אין די ענגלישע סקלאַדן אַ סך סחורה. דעריבער האָט זיך אין 1932 שטאַרק פּאַרקלענערט דער עקספּאָרט קיין ענגלאַנד.

די שווערע באַדינגונגען פון 1931 האָבן געבראַכט דערצו, אַז די גרויסע פיר־מע „אַסוואַלד טרילינג און זון" (זינט 1924 — פריער איז געווען "י. טרילינג און זון") זאָל באַשליסן פולשטענדיק אָפּצושטעלן די פּאַבריקאַציע אין ביאַליסטאָק.

דערצו האָט אויך גורם געווען וואָס דער עקספּאָרט קיין כינע האָט זיך אָפּ־געשטעלט מחמת דעם אומרואיקן מצב אויפן ווייטן מזרח. די פּאַבריקן זיינען ג־שלאָסן געוואָרן און די אייגנטימער זיינען אַרויסגעפּאָרן קיין דרום־פּראַנקרייך (ניצע).

די וויטאַליטעט און קאָנקורענץ־פּעאיקייט פון ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע

אָבער גראָד די פירמע „אַסוואַלד טרילינג און זון" איז אַ גוטער ביישפּיל פון גוואַלדיקן כוח זיך צוצופּאַסן און אויסנוצן סיטואַציעס, וואָס די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע האָט כסדר אַרויסגעוויזן. דאָס איז די פירמע וואָס איז געבליבן גאַנץ אין דער מלחמה, וועו דער בעל־הבית אירער האָט אַרגאַניזירט אין

רוסלאַנד אַ פּאַבריק ביי דער סטאַנציע ביקאָוואָ און דאָרטן געאַרבעט, ביז ער האָט זי פאַרקויפט צו די באָלשעוויקעס, געקומען אַהער, באַנייט, פּאַרשטאַרקט און פאַר־גרעסערט זיין אַלטע פאַבריק. מיט אירע בעסטע שאַגאט־דעקעס האָט די פירמע געעפנט אין כאַרבין און שאַנכאַי אירע אייגענע לאַגערן. איר האָבן נאָכגעטאָן נאָך עטלעכע דעקעס־פאַבריקאַנטן. פאַרקוקנדיק זיך דערויף, האָבן דעמאָלט ענג־לענדער פון כינע אויך געבויט אין כאַרבין אַ דעקעס־פאַבריק, נאָכצומאַכן די ביאַליסטאָקער שאַגאַט־דעקעס. זיי האָבן אפילו אַראָפּגעבראַכט פון ביאַליסטאָק מייסטערס. די פאַבריק האָט אַ קורצע צייט געאַרבעט, אָבער נאָכמאַכן ביאַליסטאָ־קער דעקעס איז זיי ניט געלונגען!

צום באַדויערן האָט אָבער אין יאָר 1930 דער עקספּאָרט אויפן ווייטן מזרח זיך אָנגעהויבן צו פאַרקלענערן. גורם געווען דערצו האָבן פאַרשיידענע סיבות: זילבער־וואָלוטע, פאַראַרמונג פון דער באַפעלקערונג, די אומרוען אין ווייטן מזרח. אַ געוויסע צייט איז דער עקספּאָרט אויפן ווייטן מזרח שוין געווען אין גאַנצן אָפּגעהאַקט. אָבער פון 1933 יאָר אָן האָט ער זיך באַנייט מיט אַ גרעסערער קראַפט — אויף כינע, אינדיע און אַנדערע לענדער.

אין יולי 1931 האָט זיך אויסגעדוכט אַז עס קומט אויף שטענדיק אַ נייער מין עקספּאָרט קיין ענגלאַנד. די ביאַליסטאָקער יידישע פאַבריקאַנטן האָבן זיך פאַר־וואַנדלט אין קאָנפעקציאָנערן (טאַנדעטניקעס). ניט זייענדיק אַליין קיין פאַכמע־נער, האָבן די פאַבריקאַנטן געמוזט אָנקומען צו אמתע טאַנדעטניקעס, און עס האָבן באַקומען אַרבעט אַלע שניידער־טאַנדעטניקעס פון שטאָט און פון דער נאָענטער סביבה. די אַרבעט פון די פאַבריקן איז דעמאָלט אַווּעק אין פולן גאַנג. די קוימענס פון די ביאַליסטאָקער יידישע פאַבריקן האָבן שטאַרק געריכטערט.

פון ענגלאַנד זיינען אפילו אַראָפּגעקומען עטלעכע גרויסע עקספּאָרטערן און אויפן אָרט געגעבן באַשטעלונגען. גלייכצייטיק איז אַוועק אַ קלייַנער טראַנספּאָרט קיין דענעמאַרק, אויך פון פאַרטיקע זאַכן. עס איז געווען אַ האָפענונג, אַז די ביאַ־ליסטאָקער פאַבריקאַציע זאָל אויפלעבן ווי אַמאָל.

אָבער די ענגלישע גרויסע קאָנפעקציאָנערן האָבן זיך דערשראָקן פאַר דער ביאַליסטאָקער קאָנקורענץ און האָבן אויסגעפּועלט ביי זייער רעגירונג אַרויפצו־לייגן אַ 100% צאָל אויף ביאַליסטאָקער קאָנפעקציע. בכן איז דער ביאַליסטאָקער עקספּאָרט קיין ענגלאַנד פלוצלונג אָפּגעהאָקט געוואָרן. האָבן די ביאַליסטאָקער פאַבריקאַנטן נאָך צוגעלייגט צום עסק עטלעכע צענדליק טויזנט דאָלאַרן[10].

מיט אירע ספּעציעלע ביליקע פּאָלטע־שטאָפן קען ביאַליסטאָק קאָנקורירן און קאָנקורירט אפילו מיט לאָדזש; עס טרעפט גאַנץ אָפט, אַז לאָדזשער פאַבריי־קאַנטן פאַרקויפן ביאַליסטאָקער פאָלטע־שטאָפן פאַר זייערע[11].

---

10. זען יצחק באַצער „ביאַליסטאָקער עקספּאָרט", ביאַליסטאָקער יאָרבוך, 1932—1933, ז' 20.

11. דאָס ווערט געזאָגט אויפן סמך פון פאַקטן, פעסטגעשטעלט פון מערערע היגע פאַבריקאַנטן.

די ביאַליסטאָקער פאַבריקאַציע פון ביליקע פּאַלטע־שטאָפּן האָט זיך שטאַרק אַנטוויקלט און איז אויסגעבעסערט געוואָרן לגבי פּאָר דער מלחמה. בנוגע דער קונסט פון מאַניפולירן אין ביליקייט פון די פּרייזן, האָבן ביאַליסטאָקער פאַבריקאַנטן אין דעם פּרט פיל געלערנט, ווי מיר האָבן געזען פריער, אויך פון די דייטשע פאַכמענער און פון דער אייגענער פּראַקטיק.

דער עיקר פּאַרביליקונג איז געקומען דורכן פאַרבייטן וואָל אויף קונסט־וואָל, וואָס ווערט פּראָדוצירט אין ביאַליסטאָק גופא פון פּאַרשיידענע מינים אַלטע און נייע שמאַטעס. דערמיט ווערט אָבער ניט פאַרערגערט די קוואַליטעט פון די סחורות. אדרבה, ביאַליסטאָק האָט פּראָדוצירט נאָך דער מלחמה אַ סך בעסערע און שענערע סחורות ווי פּאָר דער מלחמה. און די מינים, וואָס ביאַליסטאָק האָט פריער ניט געקענט אויסאַרבעטן אפילו פון ריינער וואָל, און זיי פלעגן פאַבריצירט ווערן נאָר אין לאָדזש, זגערזש און טאַמאַשאָוו, — ווערן איצט אין ביאַליסטאָק אויסגעאַרבעט אַ סך ביליקער.

פּאָר דער מלחמה האָט ביאַליסטאָק פאַבריצירט ביליקע פּאַלטע־שטאָף, אַנ־הייבנדיק פון 90 קאָפּיקעס אַן אַרשין, און בעסערע פון 3 רובל אַן אַרשין (אויסער דעם טייער געוועזענעם מאַעסישן פאַבריקאַט), און נאָך דער מלחמה האָט מען געמוען מאַכן אין ביאַליסטאָק פּאַלטע־שטאָף אין אַ בעסערער אויסאַרבעטונג ווי פּאָר דער מלחמה, אַנהייבנדיק פון 40 סענט אַ מעטער און די בעסערע פון 80 סענט אַ מעטער.

דאָס קומט אויס אין דורכשניט מיט 50% ביליקער ווי פריער, ניט געקוקט דערויף, וואָס אַרבעט־לוין איז ביי אונדז אין פאַרגלייך קעגן דעמאָלט כמעט ווי צווייפאַך געשטיגן, און דערצו זיינען נאָך צוגעקומען די שטייער־לאָסטן פּאָר סאָציאַלע פאַרזיכערונגען (ווי קראַנקן־קאַסע־פּאָנד, הילף פּאָר אַרבעטלאָזע, אַר־בעטער־אַסעקוראַציע), וואָס פאַרטייערן די פּראָדוקציע.

דער בעסטער באַוויז ווי ווייט ביאַליסטאָקער אינדוסטריע האָט פּראָגרע־סירט נאָך דער מלחמה, איז דאָס וואָס פריער האָבן די היגע אינדוסטריעלער אפילו ניט געקענט חלומען וועגן שיקן זייערע אויסאַרבעטונגען איבער די גרענעצן פון רוסלאַנד, ווייל זיי האָבן ניט געקענט קאָנקורירן אין אויסלאַנד ניט מיט די פּרייזן און ניט אין קוואַליטעט. די ביאַליסטאָקער פאַבריקאַנטן וואָלטן אין אויסלאַנד ניט געפונען קיין בעלנים. ביאַליסטאָקער סחורות זיינען שוין צוגעפּאַסט צום געשמאַק פון די אויסלענדישע קונים.

די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע איז איצט אויך ניט אַרעמער אין מאַשינען ווי פּאָר דער מלחמה, אַדרבה — די שפּינעריין און אַפּרעטורן זיינען אַ סך פאַרגרעסערט געוואָרן. באַלד נאָך דער מלחמה האָט מען צוגעקויפט אַ סך נייע מאַשינען און אויך געבראַכט אַ סך געניצטע פון לאָדזש, וואָס זיינען געקויפט געוואָרן אין גאַנץ גוטן צושטאַנד.

ז. ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע אין 1936

זינט 1928 פירט די פוילישע רעגירונג אין עקספּאָרט־פּרעמיעס. זייער פּאָרם איז ניט די גאַנצע צייט די זעלביקע. פון 31טן אָקטאָבער 1932 אָן האָבן זיי דעם ציל צו ראַציאָנאַליזירן דעם טעקסטיל־עקספּאָרט. די הייך פון דער פּרעמיע איז אָפּהענגיק פון קוואַליטעט און פון פּרייז. דאָס איז אַ מין אויסגלייך־צוצאָלונג.

אויף דער ראַציאָנאַליזאַציע פון עקספּאָרט גיבן אַכטונג ספּעציעלע אָרגאַניזאַציעס, אַזוי למשל איז פּאַר קליידער־עקספּאָרט אין לאָדזש אָנטשטאָנען אַ סינדיקאַט פון קליידער־עקספּאָרט, וואָס איז טעטיק אויף גאַנץ פוילן און וואָס צו אים איז צוגעטרעטן די ביאַליסטאָקער אינדוסטריע מיט אָן אָנטייל פון 8% ביז 10%. איבער דעם עקספּאָרט פון געוועבן גיט אַכטונג אָן עקספּאָרטאָווע סעקציע ביים סוחרים־פּאַרבאַנד פון ביאַליסטאָק.

ניט אַזוי ווי די ענדעקישע רעגירונג פון גראַבסקין, באַציט זיך די סאַנאַציע־רעגירונג צו דער ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע. בכל אופן ווייזט זי אַרויס מער פּאַרשטענדעניש פאַרן נוצן וואָס דער ביאַליסטאָקער טעקסטיל־פאַבריקאַט ברענגט דער עקאָנאָמיק פון גאַנצן לאַנד.

דעם 13טן אַפּריל 1934 האָט דער האַנדלס־מיניסטער פּ. זאַשיצקי, ביי אַ באַזוך אין ביאַליסטאָק, געהאַלטן אַ רעדע פאַרן פּאַבריקאַנטן־פּאַראיין וועגן דער אַלגעמיינער עקאָנאָמישער לאַגע אין לאַנד און וועגן ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע. ער האָט געזאָגט, אַז ביאַליסטאָק קריכט אַרויס פון קריזיס; איר פּראָדוקציע איז לעצטנס שטאַרק געשטיגן, און ניט נאָר שטייט זי ניט אָפּ פון אַנדערע אינדוסטריעלע פונקטן, נאָר פאַרקערט — זי יאָגט זיי איבער. דער מיניסטער האָט בכלל געלויבט די ביאַליסטאָקער פאַבריקאַנטן. ער האָט געזאָגט, אַז עס איז אים ראשית כל געפעלן געווארן, וואָס אין ביאַליסטאָק זיינען ניטאָ קיין פּאַלאַצן ווי אין לאָדזש און ביעליץ, וואָס שטייגן דאָרט לעבן יעדער פאַבריק פּאַר די בעלי־בתים־דירעקטאָרן. דאָ האָט ער געטראָפן די בעלי־בתים אַליין מיט פּאַרקאַשערטע ארבל. שנית, העלפט ביאַליסטאָק מיט צו פאַרבעסערן דעם האַנדלס־באַלאַנס פון דער מלוכה, ווייל 50% פון אירע פאַבריקאַטן גייט אויף עקספּאָרט. דער אימפּאָרט פון רוישטאָף איז ביי איר קלענער ווי איר עקספּאָרט פון פּאַרטיקע סחורות. ביאַליסטאָק איז אויך ניט פּאַרשולדיקט אין אויסלאַנד ווי לאָדזש און ביעליץ. די ביאַליסטאָקער פאַבריקאַנטן זיינען אויך ניט שולדיק קיין שטייגערן דער רעגירונג. די רעגירונג פאַרעכנט ביאַליסטאָק ווי אַ וויכטיקן און געזונטן טעקסטיל־צענטער [12].

די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע פאַרמאָגט אין 1936:

102 שפּינערייַ־זאַצן, אָן ערך 80,000 שפּינדלען, פון זיי 60 פּראָצענט ביי 22 פאַבריקאַנטן; 1,474 מעכאַנישע שטולן, ביי פאַבריקאַנטן 500 און ביי לוינקעטניקעס 974.

12. אונזער לעבן, 1935, נומ׳ 188 (פון 15טן מאַרץ 1935).

קאָמפּלעטע פאַבריקן זיינען פאַראַן נאָר פינף: סאָקאָל־זילבערפּעניג, ש. ציטראָן, א. ד. שפּירא, ב. פּאַלאַק, י. מאַרקוס (טיילווייז פאַרדונגען). אַן ערך 18 פאַבריקאַנטן באַזיצן אייגענע שפּינעריי־זאַצן, רייסעריייען, וועבעריין — אַן אַפּרעטורן. 15 פאַבריקאַנטן באַזיצן נאָר שטול־וועבעריין און אויך אַן שטולן.

סאָקאָל און זילבערפּעניג *)

איטשע מאיר סאָקאָל האָט אין 1909 געגרינדעט אַ וועבעריי אונטער דער פירמע „יצחק מאיר סאָקאָל און זון". זיין זון אברהם סאָקאָל האָט אין 1913 אי־ן בערגענומען די פאַבריק און אין 1914, ווען די דייטשן האָבן אָקופּירט ביאַליסטאָק איז צוגעקומען ווי אַ שותף יהודה זילבערפּעניג. די שפּינעריי־וועבעריי איז געווארן קאָמפּלעטירט. אין 1922—1923 האָט די פירמע סאָקאָל און זילבערפּעניג אָפּגע־קויפט יאָקאָב לעוויס קונסט וואָל־פאַבריק און האָט שטאַרק פאַרגרעסערט איר פּראָדוקציע. זיי זיינען געווען אין דער נאָך־מלחמה צייט ביז 1939 די באַקאַנטסטע טעקסטיל־פאַבריקאַנטן אין ביאַליסטאָק. אין 1936 האָבן זיי באַשעפטיקט איבער 800 אַרבעטער.

איטשע מאיר סאָקאָל איז אין 1936 געשטאָרבן און אברהם סאָקאָל האָט אין 1941 פאַרלאָזן ביאַליסטאָק און אויסגעוואַנדערט קיין אויסטראַליע, וואו ער פירט אָן מיט אַ פאַרצווייגטן עקספּאָרט און אימפּאָרט פון טעקסטיל.

ביידע, אברהם סאָקאָל און יהודה זילבערפּעניג, זיינען געווען באַקאַנט אין ביאַליסטאָק ווי גרויסע מנדבים און פילאַנטראָפּן. אברהם סאָקאָל איז געווען וויצע־פּאַרזיצער און זייט 1938 פאַרזיצער פון לינת הצדק. אין מעלבורן (אויסטראַליע) איז ער וויצע־פּאַרזיצער פון דאָרטיקן ביאַליסטאָקער צענטער און האָט אַקטיוו מיטגע־האָלפן אין דער עמיגראַציע־הילפס־אַרבעט פאַר ביאַליסטאָקער קיין אויסטראַליע.

שמואל ציטראָן **)

שמואל ציטראָן איז פאַרבליבן פון פאַר דער מלחמה אַ גרויסער יידישער פאַבריקאַנט פון פאַרשיידענע פּאַלטע־שטאָפּן. ער שטאַמט אַליין פון מיכאַלאָווע. [זיין פאָטער, שניאור זלמן ציטראָן האָט געגרינדעט אַ וועבעריי מיט האַנטשטולן אין מיכאַלאָווע אין 1884.

1897 האָט שמואל הירש ציטראָן געגרינדעט אַ מעכאַנישע וועבעריי מיט אַ שפּינעריי אין ביאַליסטאָק.

1903 האָט ער אָפּגעקויפט די פאַבריק פון בוכהאַלץ אין סופראַסלע

1919 האָט ער ליקווידירט די פאַבריק אין ביאַליסטאָק, אָפּגעקויפט די פאַבריק פון אוינערט אין סופראַסלע און זי שטאַרק פאַרגרעסערט.

1924 איז די פירמע געווארן אַן אַקציע־געזעלשאַפט אונטערן נאָמען: „סופ־

*) [די אינפאָרמאַציע וועגן סאָקאָל־זילבערפּעניג איז צוגעגעבן פון די אַרויסגעבער].

**) די ידיעות זיינען אויפגענומען געוואָרן דורך אונדז פון די זין שמעון און חיים ציטראָן, אין ניו יאָרק אין 1949. — די אַרויסגעבער).

ראסלער טוך־מאַנופאַקטור ש. ה. ציטראָן אַקציען־געזעלשאַפט". דאָרט זיינען געווען באַטייליקט אַלע 4 זין: בנימין, אבא, שמעון און חיים. די פאַבריקן האָבן געארבעט ביז 1939.

בנימין און אבא ציטראָן זיינען פארשיקט געוואָרן קיין סאָוו.־רוסלאַנד, און ס׳זיינען ניטאָ פון זיי קיין ידיעות. שמעון און חיים ציטראָן האָבן זיך געראַטעוועט קיין שוועדן. זינט 1948 זיינען זיי אין ניו יאָרק.

זייער פאָטער שמואל הירש ציטראָן איז געשטאָרבן 1935 אין ביאַליסטאָק.

אין 1936 האָט זייער מוטער חוה אויסגעבויט אויף פאָלגע 24 אַ בית־מדרש „משכון שמואל וחוה" לזכרון פון איר מאַן שמואל ציטראָן. דער בית־מדרש איז דער איינציקער וואָס איז געבליבן פון אַלע בתי מדרשים אין ביאַליסטאָק נאָכן חורבן].

איסר שפירא

איסר שפירא שטאַמט פון ראַדזשילאָוע, לאָמזשער גוב׳. זיין פאָטער דוד שפירא, אַ ייד אַ בן־תורה, איז אַ פעטער פון די היגע גרויסע קאָמיסיאָנערן אהרן־יהושע, מיכאל־דוד און מענדל שפירא. מיט זייער הילף זיינען דוד שפירא און זיינע זין געוואָרן טוכפאַבריקאַנטן. צווישן די זין האָט זיך אויסגעצייכנט איסר שפירא, אַמאָל אַ פעאיקער ישיבה־בחור און שפעטער, זינט 1905, אַ פעאיקער פאַבריקאַנט. אין 1914 האָט ער אויסגעבויט אַ קאָמפלעטע פאַבריק וואָס עקסיסטירט ביז היינט. זי האָט אָפגעברענט 1933 און איז צוריק אויפגעבויט געוואָרן ווי אַ קאָמפלעטע פאַבריק אין 1935. זי באַשעפטיקט איצט [1936] ביז 400 אַרבעטער.

וויטערדיקע אַנטוויקלונג

דעם יערלעכן באַטרעף פון ביאַליסטאָקער פאַבריקאַציע קען מען איצט באַרעכענען אַן ערך לויט דעם יערלעכן באַטרעף פון דער שפינערייַ־פראָדוקציע: יעדער שפינערייַ־זאַץ אַרבעט אויס 220 קילאָ גאַרן אַ טאָג, 100 שפינערייַען אַרבעטן אויס אין אַן אַרבעטסטאָג פון 8 שעה 22 טויזנט קילאָ, אין אַ טאָג מיט אַנדערהאַלבן שיכטן אַרבעטן זיי אויס 33 טויזנט קילאָ, אין 260 אַרבעטסטעג אַרבעטן זיי אויס 8,588,000 קילאָ. אַראָפרעכענדיק 25% פאַרלוסט פון גאַרן ביז סחורה, בלייבט אַריבער ז ע ק ס מ י ל י א ן ק י ל א ג ר א ם א י א ר, דורכשניטלעך צום פרייז פון 3,50 גילדן אַ קילאָ — באַטרעפט די פראָדוקציע אַן ערך צ ו ו א נ צ י ק מ י ל י א ן ג י ל ד ן א י א ר.

די ביאַליסטאָקער סחורה, וואָס איז באַשטימט פאַר דער אַרעמער מאַסע אויף ווינטער־פאַלטעס, ווערט אויך פאַרקויפט אין פאַרם פון פאַרטיקע קליידער. די הויפט־צענטערס פאַר דעם אויפנייען די קליידער געפינען זיך אין בזשעזשין ביי לאָדזש און אין טאַרנע (טאַרנאָוו).

אַ חוץ די פאַלטעשטאָף־פאַבריקן, וואָס זיינען אַלע יידישע, געפינען זיך אויך פינף וואַטע־און וואַטעלין־פאַבריקן און אויך אַ פּליוש־פאַבריק פון בעקער און

קאָמפּ׳. דאָס איז די איינציקע דייטשע פאַבריק, וואָס איז איבערגעבליבן פון דער גאַנצער דייטשער פאַבריקאַציע אין ביאַליסטאָק.

רויע שטאָפּן, דערהויפּט שמאַטעס מכל המינים, האָט ביאליסטאָק באַצויגן ביז אַהער 90% פון דייטשלאַנד, וואו עס האָט זיך קאָנצענטרירט דער הורט־האַנדל מיט שמאַטעס. נאָך דעם, ווי עס איז דערקלערט געוואָרן אַ באַיקאָט אויף היטלער־דייטשלאַנד, קויפט מען אויף די שמאַטעס דירעקט פון ענגלאַנד, בעלגיע, פראַנק־רייך, האָלאַנד, שווייצאַריע, לאטוויע. וואָל קויפט מען אין לאַנד, אין ענגלאַנד און אין פראַנקרייך. אָלעאין קויפט מען אין לאַנד און אין האָלאַנד; שמיר־אייל און ברען־מאַטעריאַל — אין לאַנד גופא. פאַרבן — פריער פון דייטשלאַנד, איצט — דערהויפּט פון פוילן גופא; באַשלאָג — בעלגישע און שווייצאַרישע, פריער — אויך נאָר דייטשע; קראַצן — פראַנצויזישע.

עס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר ביאַליסטאָק נאָר איין מין סחורה — ווינטער־סחורה. דעריבער האָט דער ביאַליסטאָקער פאַבריקאַט סחורות פאַרן אינלענדישן מאַרק בלויז אין פאַרלויף פון 6—7 חדשים אין יאָר, פון מאַרץ—יוני ביז נאָ־וועמבער—דעצעמבער. אין די איבעריקע חדשים זיינען טעטיק דערהויפּט די גרעסערע פאַבריקן, וואָס אַרבעטן פאַר עקספאָרט און פאַר מלוכה־באַשטעלונגען. דעריבער וועלן געאַרבעט אין ביאַליסטאָק אין סעזאָן־צייט אין שיכטן, ד״ה אַ טייל אַרבעטער אַרבעטן ביינאַכט און אַ טייל בייטאָג.

אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פאַר דער ביאַליסטאָקער פאַבריקאַציע איז נאָך היינט, ווי פאַר דער מלחמה, דאָס פעלן פון האַרמאָניע און פולקומענקייט פון דער אויסשטאַטונג. אפילו אין די גרעסטע פאַבריקן איז אָדער צו וויניק שפּינע־רייען, אָדער צו וויניק שטולן אָדער אַנדערע מאַשינען, אָזוי אַז טייל שטאָפּן פון די אויסאַרבעטונגען פון דער פּראָדוקציע ווערן אויסגעאַרבעט פון די לוין־פאַבריקן.

אין ביאַליסטאָק געפינט זיך אַ גרויסער פראָצענט „לוין־פאַבריקן״, וואָס אַרבעטן דערהויפּט פאַר דעם אָזוי גערופענעם אַנאָנימען פאַבריקאַנט, וואָס פאַר־מאָגט ניט קיין שום אייגענע מאַשינען און וואָס איז מיט גאָרניט צוגעבונדן צו דער פאַבריקאַציע, אָזוי אַז ביים קלענסטן קריזיס אין דער אינדוסטריע טרעט ער פון אים אַרויס און גייט אַריין אין אַנדערע אונטערנעמונגען. אויך פאַר די גרויסע פאַבריקאַנטן איז דער סיסטעם מיט לוינקעטניקעס זייער באַקוועם, ווייל זיי קענען פאַרגרעסערן אָדער פאַרקלענערן זייער פּראָדוקציע, ניט אַראָפּנידע־ריקנדיק דעם מעמד פון זייערע אייגענע פאַבריקן. דעריבער שפּילט דער „לוין־פאַבריקאַט״ אַ גרויסע ראָלע אין ביאַליסטאָק. עס זיינען פאַראַן לוין־שטולן בייַ זיי טאָפּלט ווי בייַ די פאַבריקאַנטן, אפּרעטורן געפינען זיך נאָר פינף בייַ די פאַבריקאַנטן, און די איבעריקע זיינען לוין־אַפּרעטורן, וואָס געפינען זיך אין שטאָט און אין דער גאַנצער אומגעגנט: וואשליקאָווע, האָראָדאָק, פּיסטשאַניקי, סופּראַסלע, ניעזבודקע־מיכאַלאָווע. אָבער שפּינעריייען, וואָס זיינען דער יסוד פון דער פאַבריקאַציע (און אויך איז דאָ שווער צו קאָנטראָלירן דעם ריכטיקן אויסגאַב פון רויען פּראָדוקט ביז גאָרן) זיינען שוין פאַראַן 60% בייַם פאַבריקאַנט. היינטיקן

טאָג איז פאַראַן אין ביאַליסטאָק און איר נאָענטער פּראָווינץ 22 לוינשפּינערס און 12 לוינאַפּרעטורן.

ניט געקוקט אויף אַ סך שוואַכע זייטן אין דער ביאַליסטאָקער פאַבריקאַציע און אויף פאַרשיידענע מניעות און שטערונגען, איז דאָך די ביאַליסטאָקער יידישע טעקסטיל־אינדוסטריע אַרויס אַ זיגערין פון די שווערע יאָרן און זי אַנטוויקלט זיך ווידער מיט ענערגיע און ויטאַלטעט.

מע זוכט און מע געפינט אַלץ נייע אָפּזאַץ־מערק. די ביאַליסטאָקער יידישע טעקסטיל־פאַבריקאַציע האָט גוטע אויסזיכטן אויף דער צוקונפט. [דאָס איז געשריבן אין 1936. — די רעד.]

ח. דער יידישער לוינקעטניק נאָך דער מלחמה

אַ באַוונדער אָרט פאַרנעמען אין ביאַליסטאָק די לוין־ווערס, וואָס געפינען זיך אין אַ טאָפּלטער צאָל ווי פאַבריק־ווערס; דאָס זיינען האַנטווערקער־יידן, וואָס האָבן אייגענע שטולן און אַרבעטן אויף זיי צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס און געדונגענע אַרבעטער, וואָס באַקומען אַ קלענערן אַרבעטס־לוין ווי אין די פאַבריקן. זיי שטעלן פאָר אַ קאָנקורענץ פאַר די פאַבריק־ווערס, און עס אַנט־שטייען צווישן זיי נאָך היינט סכסוכים, וואָס געווייַנטלעך ענדיקן זיי זיך אויף אַ פּרידלעכן אופן.

וועג די טעקסטיל־פאַבריקאַציע לעבט דורך שווערע צייטן, איז דעם לוין־קעטניק באַוונדער שווער. ניט אַלע מאָל איז אים גוט, וועג עס איז גוט דעם פאַבריקאַנט.

אין דער צייט פון דער מלחמה האָבן די לוינקעטניקעס געהונגערט. אַ גרויס־סער טייל פון זיי האָט ניט געקענט אויסהאַלטן. דער מצב בעסערט זיך באַלד נאָך דער מלחמה אין די ערשטע יאָרן, בשעת ביאַליסטאָקער פאַבריקאַציע האָט זיך געפונען אין אַ גוטן צושטאַנד. אמת, עס איז געווען אַ קורצער קריזיס בשעת דער אינוואַזיע פון די באָלשעוויקעס. אָבער נאָך זייער אָפּטרעטן קומט ווידער אַן אויפלעבונג, וואָס בלייבט ביז גראָבסקין.

צוגלייך מיט דער פאַבריקאַציע האָט זיך געבעסערט ממילא אויך דער צושטאַנד פון די לוין־ווערס. אָבער אין יאָר 1925 הייבן אָן די לוינקעטניקעס צו פירן צווישן זיך אַליין אַ קאָנקורענץ־קאַמף, וואָס גראָבט אונטער זייער עק־סיסטענץ־מעגלעכקייט, ביז עס איז ביי זיי געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1926 אַ שטאַרק דיסציפּלינירטע אָרגאַניזאַציע.

צווישן די ערשטע דערגרייכונגען פון דער אָרגאַניזאַציע איז געווען צו פאַררעכענען דעם ראַבאַט פון עלעקטרישער קראָפט אין דער הייך פון 25%, די נאָרמירונג פון דער אַרבעטצייט, די פעסטשטעלונג פון אַן אַלגעמיינעם פּריין, דעם פאָנד פאַר זעלבסטהילף (מע צאָלט אויס אַרבעטלאָזע מיטגלידער 40—50 טויזנט גילדן אַ יאָר), די קעגנזייטיקע פאַרזיכערונג. חוץ דעם האַלטן זיך אַלע

לוינקעטניקעס סאָלידאַר אין פּאַל, וועו אַ פּאַבריקאַנט צאָלט ניט אָפּ זייערן אַ מיטגליד פּאַר דער קעטע, אוו דערפּאַר פּאַרהאַלטן זיי זיינע שטיקער. צולעצט דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן אַזאַ רעפּאַרם, דהיינו: דאָס איינקאַסירן דאָס געלט פּאַרן וועבן דורך אינקאַסענטן. דאָס האָט דערפירט דערצו, אַז די לוינען זיינען באמת אינהייטלעכע אוו זיכערע[13].

די שטים פוו לוינקעטניקעס גיט אָן אַזעלכע דאַטעס פּאַרן יאָר 1936:

אין דעם יאָר זיינען געווען רעגיסטרירט אין ביאַליסטאָק קרוב 400 לוינקעטניקעס מיט אַ צאָל פוו 628 מעכאַנישע וועבשטולן, אין וואַשליקאַווע 73 שטולן, אין מיכאַלאָווע 170 שטולן, אין האַראַדאָק 92 וועבשטולן. די אַלגעמיינע צאָל וועבשטולן בייַ לוינקעטניקעס פּאַר ביאַליסטאָק אוו פּראָווינץ איז אַזוי אַרום 963[14].

אויף יעדן וועבשטול אַרבעט איין פּערזאָן. דער חשבון גייט וויַיטער לויט דעם זעלביקן מקור: קלייַנע פּאַבריקאַנטן פּאַרמאָגן 180 שטולן, קאָנצענטרירטע פּאַבריקן אוו קאָאָפּעראַטיוון 200 שטולן, חוץ דעם „געפּינען זיך איבערן שטאָט" 325 שטולן — סך הכל 705 וועבשטולן. צווישן די אייגנטימער פוו די וועבשטולן זיינען פּאַראָן נאָר 3 קריסטן; חוצדעם אַרבעטן קריסטן אויף 34 געדונגענע וועבשטולן, סך־הכל בייַ 37 צווישן 705, — ביז אָט וואָסער מאָס דאָס איז אַ יידישע מלאכה.

13. פּסח מעלניצקי, „די אַנשטייאונג פוו לוין־וועבער־פּאַך אין ביאַליסטאָק", ביוליסטאָקער אַלמאַנאַך, 1931, זז׳ 265—268.

14. [אַן ערך די זעלביקע צאָל — 974 — ווערט אָנגענעבן לויט אַן אַנדער מקור — זען פּריער, בייַם חשבון וואָס ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע פּאַרמאָגט אין 1936. — רעד׳].

קאַפּיטל צוועלף

יידישע דערציאונגס-אַנשטאַלטן זינט דער אָקופּאַציע

א. דאָס אַלגעמיינע בילד בעת דער אָקופּאַציע

מיטן אָפּטרעטן פון די רוסן זיינען ממילאָ געשלאָסן געוואָרן אַלע רוסישע פאָלקשולן, גימנאַזיעס, מיטלשולן. זייערע לערערס, רוסישע און יידישע, זיינען מיט זיי אויך אָפּגעפאָרן. עס זיינען געבליבן נאָר די חדרים מתוקנים ווי: באַיאַרסקי, פאַבעלינסקי, גוטמאַן, ליבערמאַן, זאַקהיים — פאַר יינגלעך, און באַגדאַנאָווסקי, פיינזילבער — פאַר מיידלעך. עס זיינען אויך פאַרבליבן חדרים פון פאַרצייטיקע מלמדים אין אַ קליינער צאָל.

דער גרעסטער טייל יידישע קינדער זיינען געבליבן אָן שולן, אָבער די דייטשע מאַכט האָט באַלד געזאָרגט דערפאַר און האָט פאַרשפרייט אין שטאָט אַ נעץ פון אירע דייטשע צוואַנגשולן צו לערנען מיט אַלע קינדער די דייטשע שפּראַך און די פאָלקשול-לימודים. עס האָבן געלערנט אין די דאָזיקע צוואַנגשולן איבער 2,000 קינדער, יינגלעך און מיידלעך. גלייכצייטיק האָט דער אינספּעק-טאָר איבערגעגעבן דעם סעקרעטאָר פון ועד הקהל, ער זאָל באַזאָרגן די נייטיקע צאָל העברעאישע לערערס פאַר אַלע שולן צו לערנען העברעאיש, חומש און תנך.

עס איז מערקווירדיק: דער דייטש האָט דעמאָלט אויסגעפונען, אַז כאָטש פאַר דער מלחמה זיינען געווען אַזוי פיל יידישע שולן און חדרים אין ביאַ-ליסטאָק, געפינען זיך ביי יידן אַ צאָל קינדער-אַנאַלפאַבעטן, און ער האָט באַ-שטימט פאַר זיי אַ באַזונדערע שול[1]. עס קען זיין, אַז מען וואָלט עס היינט [1936] אויך געפונען אין ביאַליסטאָק.

אין אַלע חדרים און חדרים מתוקנים זיינען איינגעפירט געוואָרן די לימודים פון דער דייטשער פאָלקשול, נאָר עס איז דערלויבט געוואָרן, אַז עטלעכע קלענערע חדרים מעגן זיך פאַראיניקן צוזאַמען. אַלע, אפילו די פאַרוואָרפנסטע חדרים, זיינען געשטאַנען אונטער דער שטרענגער אויפזיכט פון דייטשן אינספּעקטאָר. מערערע מאָל האָט דער ועד הקהל באַקומען פון אים מעלדונגען, אַז די און די חדרים וועלן געשלאָסן ווערן, אויב זיי וועלן ניט דערפילן זייערע פאַראַרדע-נונגען. לערערס פאַר די אַלע שולן זיינען גענומען געוואָרן אויך פון דער יידי-שער יוגנט, וואָס האָבן געענדיקט שולן.

---

1. אין וואַרשע זאָל זיך האָבן געפונען 40%—50 אַנאַלפאַבעטן צווישן דער יונגער אַרבעטער-יוגנט נאָך דער מלחמה (זען שול און לעבן, נומ׳ 15, וואַרשע, 22טן דעצעמבער 1922). ביי אונדז אין ביאַליסטאָק איז דאָס פאַרהיט געוואָרן.

ב. אויסבעסערונג און מאָדערניזירונג פון דער תלמוד־תורה

קיין ביטול תורה האָט די מלחמה אין דער תלמוד־תורה ניט געבראַכט. דער ועד הקהל האָט געצאָלט די מלמדים פון זיין קאַסע אַ מינימום פּענסיע, צו 6 מאַרק אַ וואָך. אירע איבעריקע הצטרכותן זיינען אויסגעהאַלטן געוואָרן פון פּריוואַטע נדבות, אַזוי ווי פון די 3,600 רובל, אַן עזבון פּאַר ת״ת פון ישראל טרילינג (געשטאָרבן ב׳ אָדר תרע״ד), און פון די איבעריקע עזבונות, דערהויפּט פון די אונטערשטיצונגען פון דעם נדבן משה גאָטליב.

די דייטשע אָקופּאַציע־מאַכט האָט געשטיצט די ת״ת־קיך מיט פּראָדוקטן. אין דער פּראָגראַם פון אירע לערן־לימודים האָט זיך די אָקופּאַציע־מאַכט ניט אַריינגעמישט. זי האָט זיך נאָר געמישט אין איר היגיענישן צושטאַנד, זי האָט צום ביישפּיל געדראָט צום שליסן די ת״ת איבערן שלעכטן צושטאַנד פון די בתי־כסאות.

ווי דער סעקרעטאָר פון ועד הקהל, האָב איך אונטערגענומען זיך אויס־צונוצן די געלעגנהייט און אריינצופירן אין דער ת״ת וועלטלעכע לימודים, די לימודים פון אַ נאָרמאַלער פּאָלקשול.

עטלעכע פון פּרעזידיום מיטן פּאַרזיצער האָבן מיט מיר מסכים געווען, אָבער איינשטעלן זיך אָפן האָבן זיי ניט געוואָלט, כדי ניט אַרויסצורופן אַ מחלוקה מיט די פּרומע קנאים. וועגן איך האָב מיין פּלאַן וועגן דער תלמוד־תורה פּאַרגעלייגט אויף אַ זיצונג פון ועד הקהל, האָבן זיך די מיטגלידער מיר אַנט־קעגנגעשטעלט. איינער האָט געזאָגט, אַז ער וועט ניט צולאָזן בדלות שטעלן דעם ועד הקהל מיט אַן איבעריקער הוצאה פון 40 טויזנט מאַרק יערלעך. אַ ייד אַ למדן האָט מיך געפרעגט: „וואו שטייט עס אין תורת משה, אַז מען דאַרף לערנען יידישע קינדער שרייבן און שול־לימודים?״ הכלל, מען האָט מיין פּראָיעקט אָפּגעשלאָגן.

איך האָב זיך דעמאָלט מיישב געווען מיטן יידישן באַאַמטן פון דער שול־אָפּטיילונג דאָקטאָר ווילהעלם לעווי, וואָס איז געווען אַן ארטאָדאָקסישער בער־לינער ראָבינער און פירער פון דער בערלינער ארטאָדאָקסישער ת״ת. ער איז געווען אַ פיינער, פרומער, וואַרעמער ייד, אַ בן־תורה און אַ מזרחי. ער איז גע־ווען אויסער זיך, הערנדיק פון מיר, אַז פרומע יידן לאָזן ניט אַריינפירן אין דער ת״ת וועלטלעכע לימודים. עס איז געבליבן ביי אונדז, אַז ער זאָל קומען אויף דער נאָענטסטער זיצונג פון ועד הקהל און ער זאָל האָלטן פּאַר זיי אַ דרשה, באַווייזנדיק די וויכטיקייט פון וועלטלעכע לימודים אין אַ ת״ת, און ער זאָל מודיע זיין קאָנגאָריש, אַז אויב זיי וועלן ניט איינשטימען אַריינצופירן אין דער ת״ת די וועלטלעכע לימודים מיט דער דייטשער שפּראַך, וועט די דייטשע מאַכט שליסן די ת״ת. ער האָט ריכטיק אויסגעפירט, ווי מיר האָבן אָפּגערעדט. דער־הערנדיק פון אַ דייטשן אוניפּאַרמירטן באַאַמטן, אַז עס איז אַ גזרת המלכות — און מען האָט גוט געוואוסט די שטרענגקייט פון די דייטשע באַפעלן, — האָבן

אַלע תיכף אייגעשטימט. די שול־אינספעקציע איז געווען דערפון צופרידן און זי האָט תיכף נאָך פסח תרע"ז (1917) אַרײַנגעשיקט אין דער ת"ת 12 טיכ־טיקע דייטשע פאָלקסלעערס מיט די נייטיקע שולביכער און שרײַב־מאַטעריאַלן (אָלץ אומזיסט). און ביז דער דייטש איז אָפגעטרעטן פון ביאַליסטאָק, האָט מען געלערנט מיט די קינדער פון ת"ת 3 שעה אין טאָג די דייטשע שפראַך, רעכענען, גימנאַסטיק און זינגען, און 5 שעה לימודי קודש אָן קאָנטראָל.

די ת"ת איז אָפּגעפרישט געוואָרן און האָט אויפגעלעבט און איז געקומען צו איר ריכטיקן תיקון, ווייל עס איז גלייכצייטיק אײַנגעפירט געוואָרן אין איר דאָס לערנען העברעאיש און תנך דורך מאָדערנע לערערס. שפּעטער איז עס נאָך פאַרבעסערט געוואָרן.

אַז ביאַליסטאָק איז אַריבער צו די פּאָליאַקן, איז ממילאָ פאַרביטן געוואָרן די דייטשע לערנשפּראַך אויף דער פּוילישער לערנשפּראַך, מיט פּוילישע יידישע פאָלקסלערערס, און איז געוואָרן אַ מוסטער־ת"ת, וואָס פאַראײניקט די רעליגיע־זע מיט די וועלטלעכע לימודים, און אין איר לערנען היינט קינדער פון די פרימסטע און פאַנאַטישסטע פאַמיליעס.

די ת"ת געפינט זיך אין די זעלביקע בנינים אויף די בריטע פּיאַסקעס (פּיעניקנע, נומער 11). אָט די בנינים זיינען לכתחילה ניט געווען צוגעפאַסט פאַר אַ פאָלקשול אין מאָדערנעם זינען. אין די לעצטע שלעכטע צייטן זיינען די גע־ביידעס נאָך מער אָפּגעלאָזן געוואָרן; דער בנין פון דער ישיבה האָט געהאַלטן ביים אײַנפאַלן. האָט זיך אָפּגערופן אַ ביאַליסטאָקער יידישער פאַבריקאַנט איסר שפּירא, וואָס האָט אויף זיין רעמאָנט מנדב געווען אַ סומע פון אַן ערך 11,000 זלאָטעס און האָט אים צוריק אויפגעשטעלט (תרפ"ט).

די צאָל תלמידים אין דער ת"ת איז 600, אין דער ישיבה — 100, אָבער אין איר איז נאָר אַ דריטל ביאַליסטאָקער. מלמדים און העברעאישע לערערס זיינען פאַראַן — 11, ראשי ישיבות — 3, לערערס פאַר פּוילישן און וועלטלעכע לימודים — 6.

די פראָגראַם איז אַזאַ:

אין 1טן קלאַס לערנט מען: לייענען, שרייבן, ברכות, העברעאיש, פּוילישׁ, חשבון. אין אַ פאַראַלעלן ערשטן קלאַס, מיט תלמידים וואָס קומען אָן מיט אַ ביסל קענען לייענען: ברכות, דאַוונען, לייענען אין סידור, העברעאיש, שיין שרייבן, אָנפאַנג חומש, פּוילישׁ, חשבון אין פּוילישׁ.

אין 2טן קלאַס לערנט מען: דאַוונען, לייענען. חומש פּ׳ בראשית ביז וישלח, העברעאיש לויטן ספר „גני״, ערשטער טייל, שרייבן, נטיות פון שמות און פּעלים, פּוילישׁ, חשבון; אין צווייטן קלאַס פאַר די מער פאָרגעשריטענע לערנט מען: לייענען, דאַוונען, ברכות, בראשית פון וישלח ביז סוף חומש בראשית, העברעאיש, שרייבן, דקדוק, פּוילישׁ, חשבון.

אין 3טן קלאַס לערנט מען: תפילה און איר פּירוש; פון חומש — שמות, פון נביאים ראשונים — יהושע, העברעאיש, שרייבן, פּוילישׁ, חשבון, געאָמעטריע, נאַטור־זויסן, פּוילי־שע געאָגראַפּיע, געשיכטע. פאַר די פאָרגעשריטענע איז פאַראַן אַזאַ פראָגראַם: תפילה און איר פּירוש, במדבר מיט אָנפאַנג רש"י, שופטים, שמואל א; העברעאיש, שרייבן, פּוילישׁ, חשבון, געאָמעטריע, נאַטור־לימודים, פּוילישע געאָגראַפּיע, געשיכטע.

אין 4טן קלאַס לערנט מען: תפילה און פּרקי אָבות, דברים מיט רש"י, העברעאיש, פּוילישׁ, חשבון, געאָמעטריע, לימודי הטבע, געאָגראַפּיע פון פּוילן, געשיכטע. פּאַר די פּאָר־געשריטענע: תפילה און פּרקי אָבות, דברים, ויקרא מיט רשי, מלכים א' און ב', משנה בבא קמא, קצור שולחן ערוך; פּוילישׁ, העברעאיש, די גגינה פון טראָפּ, חשבון, געאָמעטריע, לימודים פון נאַטור, פּוילישע געאָגראַפּיע, געשיכטע.

אין 5טן קלאַס לערנט מען: די וואָך־סדרה מיט רשי, ישעיה, ירמיהו, משנה בבא מציעא; העברעאיש, גגינת הטראָפּ, קצור שולחן ערוך; פּוילישׁ, פּוילישע געאָגראַפּיע, אַלגעמיינע געאָגראַפּיע, אַלגעמיינע געשיכטע, פּוילישע געשיכטע, יידישע געשיכטע.

אין 6טן קלאַס לערנט מען: תורה, די וואָך־סדרה מיט רשי, יחזקאל, תרי עשר, אַנפאַנג גמרא (אַ פּופּצן דפים אַ זמן), העברעאישע שפּראַך, קצור שולחן ערוך; פּוילישׁ, חשבון און געאָמעטריע, אַלגעמיינע געאָגראַפּיע, פּוילישע געאָגראַפּיע, אַלגעמיינע געשיכטע, פּוילישע געשיכטע, יידישע געשיכטע.

אין דער ישיבה לערנט מען אין מחלקה א: גמרא מיט פּירוש רשי און מיט תוספות 5 שעה; העברעאיש, תהילים, פּוילישׁ, חשבון, נאַטור־לימודים, געשיכטע, געאָגראַפּיע און די איבעריקע פּראָגראַם פון פּאָלקשול. אין מחלקה ב: גמרא מיט רשי און תוספות; אַלע אַלגעמיינע לימודים, פּוילישׁ, העברעאיש; משלי, איוב. אין מחלקה ג: גמרא מיט פּירוש רשי, תוספות און מפּרשים, אַלגעמיינע לימודים לויט דער פּראָגראַם פון פּאָלקשולן. אין מחלקה ד לערנט מען: גמרא מיט מפּרשים; די אַלגעמיינע לימודים.

באַזונדעריק די ת"ת און ישיבה און קאָנטראָלירנדיק די לימודים, האָב איך זיי געפונען אין אַ באַפרידיקנדיקן מצב.

דער בודזשעט פון דער ת"ת און ישיבה פּאַרן יאָר פון 1טן יאַנואַר ביזן 31טן דעצעמבער 1932 (תרצ"ב—תרצ"ג) איז געווען אַזאַ:

די הכנסה: פון שכר־למוד 8,143.80 זלאָטעס; פון קינדער־אויפנאַמע 1,182.62; תעודות פאַר תלמידים 166.50 זל', פון מאַגיסטראַט 10,905.32 זל'; פון ת"ת־פּושקעס 5,358.71 זל'; פון חודש־אייניצאַלונגען 3,286.47 זל'; פון בתי־מדרשים און בתי־תפילה 9,247.59 זל'; פון ועד הקהל 1,000 זל'; פון פּאַרשיידענע זאַמלונגען און פּריוואַטע נדבות 3,722.86 זל'; פון שחיטת עופות 1,720.87 זל'; פון דירה־געלט און קראָמען 5,340.20 זל'. די הכנסה האָט באַטראָפן סך־הכל 64,906.24 זלאָטעס. איז געבליבן אַ דעפיציט אויף 16,337.65 זלאָטעס.

די הוצאה: שכירות פאַר מלמדים לערער־פערסאָנאַל — 53,266 זלאָטעס; מעדיציניש הילף — 1,599; עלעקטרע, האָלץ, קוילן, וואַסער, אָסעקוראַנץ — 1,823.43 זל'; הוצאות אינקאַסענט — 1,736 זל'; רעמאָנטן 559.61, פאַרשיידענע הוצאות 79. 1,231 זל', צינזן — 1,337.30, בסך הכל — 81,243.89 זלאָטעס[2].

דער דעפיציט פון 1/1 1932 איז 18,926.33 זלאָטעס.

ווי מיר זעען, קומט אַריין מער ווי 10% פון דער הכנסה — 9,492.32 זלאָטעס — פון פּריוואַטע נדבות; פון פּושקעס, חודש־אייניצאַלונגען און זאַמלונגען פון די בתי־מדרשים און בתי־תפילה קומט אַריין מער ווי אַ פערטל הכנסה — 21,616.63 זל'. דער מאַגיסטראַט, וואָס האָט געדאַרפט אויסהאַלטן די תלמוד־תורה ווי ער האָלט אויס אַלע איבעריקע פּאָלקשולן, גיט סך־הכל עפּעס מער ווי

2. [די חשבונות שטימען ניט, אַפּנים אַז די ציפערן זיינען דורכן קאָפּיסט פון מאַנוסקריפּט פאַרדרייט געוואָרן. פון דער הכנסה איז משמעות ארויסגעפאַלן אַ פּאָר פונקטן. רעד.].

10%, און דער ועד הקהל, וואָס האָט געדאַרפט ווי אַ רעליגיעזע געמיינדע דעקן די אַלע הוצאות אויף רעליגיעזע לימודים — גיט כמעט גאָרניט (1,000 זל'). שטייט אויף אַזאַ אופן די גאַנצע ת"ת אויף הינגערשע פיסלעך. איז טאַקע די ת"ת און ישיבה שולדיק ביי היינטיקן טאָג אַ האַלב יאָר שכירות פאַר די מלמדים און לערערס.

ג. די העברעאישע פאַלקשולן

דער „בית ספר עברי ראשון"

די ערשטע העברעאישע שול איז געגרינדעט געוואָרן כ"ד כסלו תרע"ט (דעם 20טן יאַנואַר 1919). פאַר אַ מנהל איז איינגעלאַדן געוואָרן משה לעווין, דער מנהל פון גאָניאָנדזער העברעאישער שול. די שול האָט באַלד פון אָנהייב געהאַט איבער 300 תלמידים און תלמידות. דער מנהל האָט נאָך די ערשטע 3 חדשים אָנהייב 1919 די שול פאַרבריייטערט, פאַראייניקנדיק זי מיט דער דעמאַלט געגרינדעטער „תחכמוני"־שול, וואָס האָט זיך געפונען אויפן אונטערשטן שטאָק (און די ערשטע העברעאישע שול איז געווען אויפן 2טן שטאָק). פון אַ זעקס־יאָריקע פאַלקשול איז די שול געוואָרן אַ 16 זמנימדיקע, אַכט־יאָריקע פאַלקשול. דאָס רוב קינדער זיינען געווען פון די אָרעמע שיכטן.

אָבער דעם 28טן יולי 1920 איז אָנגעקומען די באָלשעוויסטישע מאַכט. די באָלשעוויקעס האָבן געפאָדערט, מען זאָל זיי איבערגעבן די שליסלען פון דער שול, וואָס מען האָט געמוזט תיכף דערפילן. אין אַ חודש אָרום דעם (22טן אויגוסט 1920), אַז זיי זיינען אָפּגעטראָטן, איז דער לאָקאַל פון די „לומדי ש"ס" דערווייל פאַרנומען געוואָרן דורך די „תחכמוני"־שולן, און גלייכצייטיק האָט געפעלט אַ גרויסער טייל פון די לערן־מכשירים. אָבער אָדאָנק דער השתדלות פון די ציוניסטישע פּרנסים פון דעם נייעם ועד הקהל, האָט דער לעצטער איבערגעגעבן אין רשות פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע (י"ב תשרי תרפ"א) אַ טייל פון דער האָנטוועקער־שול. מען האָט דעם לאָקאַל איבערגעגעבן צייטווייליק, כל זמן ער פּוסטעווועט. אָבער אַזוי ווי די צאָל צימערן זיינען געווען צו ווייניק (אין די איבעריקע טיילן האָבן זיך אַריינגעקליבן די העכערע קלאַסן פון דער פרומער ת"ת און אויך פון די יידישיסטישע שולן), האָט מען געמוזט לערנען אין צוויי אָפּ־בייטן.

צו יענער צייט האָט זיך געהאַלטן ביים פאַרמאַכן די גנעסין־שול, האָט זיך אָנגעהויבן אַ מלחמה וועגן איבערנעמען די ירושה־דירה פון דער געווען דער האָנטוועקער־שול — צווישן די ווייטערדיקע צדדים: פון דער פרומער ת"ת, דער בונד און די צעירי־ציון. די מלחמה האָט געדויערט דעם גאַנצן זומער 1921 און האָט זיך לסוף פאַרענדיקט מיט אַ נצחון פון די צעירי־ציון, און צום שוליאָר 1921—22 איז שוין די שול אַריבער צו זיי אין דעם נייעם לאָקאַל פון וויסאָצקיס ת"ת, פּילסודסקי 41, אונטער דער פאַרוואַלטונג פון צעירי־ציון.

אַזאַ מצב האָט געדויערט דריי יאָר בערך. במשך פון דער צייט האָט די פאָר־וואַלטונג פאַרלאָזן די שול אַזוי, אַז פאַקטיש איז זי פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קאָאָפּעראַטיוו.

ערשט אין נאָוועמבער 1926 האָט דער ועד פון „תרבות", וואָס איז דעמאָלט געשאַפן געוואָרן, איבערגענומען די שול, לויט דער איניציאַטיוו פון משה לעווין. פון דעמאָלט אָן שטייט די שול אין רשות פון „תרבות".

די שול געפינט זיך אויף פילסודסקי גאַס 41 אין גרויסן קהילה־בנין פון געווען וויסאָצקיס ת"ת ביי דער האַנטווערקער־שול. עס איז דער שענסטער און באַקוועמסטער בנין אין שטאָט פאַר אַ שול. די שול פאַרמאָגט אַכט קלאַסן פאָלקשול און אַ פרעבלשול מיטן נאָמען „ילדות". עס לערנען היינט [לערניאָר 1933—34] אין דער שול 366 קינדער (צווישן זיי 42 יתומים פון ביידע יתומים־אַנשטאַלטן), 147 ייִנגלעך מיט 219 מיידלעך. די שול האָט 12 לערערס. די שול האָט שוין געהאַט 12 אַרויסלאָזן. סך־הכל האָבן געענדיקט 385 קינדער. אַ טייל פון די פאַרענדיקטע לערנען וווייטער אין דער העברעאישער גימנאַזיע, אַ טייל אין דער האַנטווערקער־שול פאַר ייִנגלעך און אין די „אָרט" קורסן פאַר מיידלעך, אין די העברעאישע לערער־סעמינאַרן, עטלעכע אין דער אַגראַר־שול אין ארץ־ישראל.

אַ גרויסער טייל פון די אַביטוריענטן עמיגרירן קיין ארץ־ישראל, נאָך דעם ווי זיי מאַכן דורך די הכשרה אין די חלוצישע אַרגאַניזאַציעס. לעצטנס האָבן די אַביטוריענטן אָנגעהויבן זיך צו אַרגאַניזירן אַרום דער שול און געגרינדעט אַ קרייז פאַר אַליין־בילדונג און העלפן שאַפן מיטלען צו פאַרברייטערן די שול.

די שול פאַרמאָגט אַ גוט איינגעאָרדנטן זאַל פאַר גימנאַסטיק, אַ קינדער־קאָאָפּעראַטיוו. אַ וויכטיקן אָרט אין דער דערציאונג און אין די לימודים פאָרנעמט ארץ־ישראל, וואָס קומט צום אויסדרוק אין דער פאַרצווייגטער פּראַקטישער אַרבעט פאַרן קרן קימת לישראל.

די קינדער רעקרוטירן זיך פון קרעמער־און אַרבעטער־עלטערן. שכר־לימוד איז פון 6 ביז 12 זלאָטעס אַ חודש. דער בודזשעט פון דער שול ווערט געדעקט פון שכר־לימוד, פון שטיצע מצד דעם מאַגיסטראַט, פון דער קהילה און פון אָרטיקן סניף פון „תרבות".

די שול שטייט אונטער דער דירעקטער אויפזיכט פון דער שולמאַכט און פון דעם צענטער פון „תרבות" אין וואַרשע.

די שול האָט אַ קינדער־ביבליאָטעק פון העברעאישע און פוילישע ביכער, אַ פעדאַגאָגישע ביבליאָטעק פאַר לערערס, אַ פיזישן קאַבינעט, אַ גרויסן שפיל־פּלאַץ, אַ גרינסגאַרטן און צוויי סעדער.

די וווייטערדיקע טאַבעלע גיט אַ פאַרשטעלונג וועגן לערנפלאַן[3].

3. [צום באַדויערן האָט מען פון דער סכעמע ניט קיין ענוג קלאָרע פאַרשטעלונג וועגן דעם לערנפלאַן. — רעד'].

יהדות	85	שעה וועכנטלעך
מאַטעמאַטיק פיזיק	59	" "
פּאָלאָניסטיק	50	" "
קונסט	38	" "
פיזישע דערציאונג	12	" "
פרעמדע שפּראַכן	6	" "

„בית ספר עברי שני"

די צווייטע העברעאישע שול איז געגרינדעט געוואָרן מרחשוון תרפ"ו (1925) דורך ועד פון „תרבות", ווייל דער צושטראָם פון תלמידים איז געווען גרויס אין „בית ספר עברי ראשון" און ער האָט מערניט געקענט אַלעמען אויפנעמען. האָט טאָקע דער „בית ספר עברי שני" די ערשטע צוויי יאָר זיך געהאַלטן אָפּיציעל פאַר פּראָוואַלעלע קלאַסן צום „בית ספר עברי ראשון", נאָר שוין זעקס יאָר, ווי ער האָט באַקומען אַ קאָנצעסיע פון אַ באַזונדערער שול.

זיין לערן־פּראָגראַם איז בנוגע העברעאיש ווי אַ „תרבות"־שול און בנוגע אַנדערע לימודים ווי פון אַ פּוילישער „פּאָוושעכנע שול", — אַזוי ווי דער „בית ספר עברי ראשון".

זיין ערשטע דירה איז געווען אויף קופּיעצקא גאַס 34. דאָרטן האָט די שול געקענט אויפנעמען נאָר 100 תלמידים. שפּעטער איז דער בית־ספר אַריבערגעגאַנגען אויף פּאָלנע 13, איז די צאָל תלמידים אין אים פּאַראַגראַפיר כמעט טאָפּל. די צאָל האָט געקענט דערגרייכן ביז דריי מאָל אַזוי פיל, ווען דער בית־ספר וואָלט באַקומען אַ גרעסערע דירה אין די שולהויף־קוואַרטאַלן. די צאָל קינדער איז הייַנט, אין לערן־יאָר תרצ"ג—תרצ"ד [1933—34] — 182, 60% יינגלעך און 40% מיידלעך. פון די עלטערן זיינען 70% אַרבעטער.

דער שכר־למוד איז אין „בית־ספר עברי שני" קלענער ווי אין „בית ספר עברי ראשון"; ער איז פון 4 ביז 12 זלאָטעס אַ חודש, 50 תלמידים לערנען אין גאַנצן אומזיסט.

לערערס זיינען אין אים פּאַראַן — שטענדיקע, פולע 5 און ניט־פולע 3. דער מנהל איז יצחק זעלדין.

דער בודזשעט איז 1,000 זלאָטעס אַ חודש. הכנסה פון שכר־למוד קומט נאָר אַ דריטל, דאָס איבעריקע באַקומט די שול פון מאַגיסטראַט און פון „תרבות", פון דער קהילה און פון אַ פּאָנד פון ד"ר לעאָן פּינעס (600 זלאָטעס יערלעך). אַזוי ווי דער מאַגיסטראַט צאָלט ניט, איז דער מאַטעריעלער מצב פון דער שול אַ שלעכטער.

ד. די העברעאישע גימנאַזיע.

די העברעאישע גימנאַזיע איז, לפי דעתי, די קרוין פון אַלע יידישע פּאָלק־און מיטל־שולן פון ביאַליסטאָק. די העברעאישע גימנאַזיע האָט געשאַפן דעם לאַנג־געגאַרטן סינטעז אין יידישער דערציאונג. די שול שטרעבט אויפצוהאָדעווען אַ

געבילדעטן, מאָדערנעם מענטשן און אַ עכטן, גאַנצן, באַוואוסטזיניקן, שטאָלצן, איבערצייגטן יידן.

די נייטיקייט צום גרינדן העברעאישע שולן האָט זיך דערוועקט גלייכצייטיק ביי אַלע ציוניסטן און נאַציאָנאַלע יידן אין יענער בין השמשות־צייט, בשעת די רוסישע מאַכט איז אָפּגעטראָטן און אַ צייטווייליקע, פּרעמדע, דייטשע מאַכט האָט אָקופּירט ביאַליסטאָק. די ביאַליסטאָקער באָפעלקערונג פון פּאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן איז געבליבן אָן איר געווענטער מלוכהשער פּאַראיניקנדיקער שפּראַך. דעמאָלט האָט זיך בולט אַרויסגעוויזן די נייטיקייט, אַז יידן דאַרפן גרינדן שולן אין זייער אייגענער שפּראַך. די ציוניסטן, וואָס האָלטן אַז העברעאיש איז זייער נאַציאָנאַלע שפּראַך, האָבן געגרינדעט, אין דער אָקופּאַציע־צייט די ערשטע העברעאישע נאַכמיטאָג־שול, ווייל די דייטשע מאַכט קיין גאַנצע העברעאישע שול ניט געלאָזט גרינדן. די לינקע פּאַרטייען, וואָס האָלטן, אַז יידיש איז די נאַציאָנאַלע שפּראַך פון יידישן פּאָלק, האָבן געגרינדעט יידישע שולן.

אידער די נייע פּוילישע מאַכט האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו פּאַרשפּרייטן איר נעץ פון פּוילישע שולן אין ביאַליסטאָק, — אין דעם בין־הזמנים, האָבן יידן באָקומען פּרייַע הענט צו גרינדן שולן אין זייער אייגענער שפּראַך. נאָך דעם ווי די ציוניסטן האָבן פּאַרוואַנדלט זייער נאַכמיטאָג־שול אין אַ פולקומע העברעאישע שול און האָבן צו איר געגרינדעט נאָך צווייַ פּאָלקשולן, האָבן זיי דאָך געמוזט בויען וויי־טער — די העברעאישע גימנאַזיע. אָבער דאָס האָט ניט געטאָן די ציוניסטישע אָר־גאַניזאַציע, נאָר אַ קליינע גרופּע ציוניסטן־יחידים, מיט זייער אייגענער איניציאַ־טיוו, אויף זייער אייגענער אחריות.

בראש פון דער קליינער גרופּע האָט זיך געשטעלט מענדל קאָפּלאָן, זייער אָן ענערגישער מענטש, וואָס האָט געהאַט מערערע זין צו דערציען, און ד״ר מ. קאַצע־נעלענסאָן, אויך אַ פּאַעיקער מענטש, צוזאַמען מיט ליפּע פּאָט. זיי האָבן דאָס גע־גרינדעט די העברעאישע קאָעדוקאַציע־גימנאַזיע (ט״ז מרחשוון תר״פ). סוף 1919, דעם 9טן נאָוועמבער, האָבן זיי אין „בית עם״ געעפנט די גימנאַזיע. אין עטלעכע וואָכן אַרום האָט די פּוילישע מאַכט פּאַרווערט צו האָלטן אַ שול אין אַ לאָקאַל פון אַ פּאָליטישער פּאַרטיי. האָבן זיי געדונגען די ערשטע דירה אויף סענקעוויטשאַ 74, וואו עס איז פריער געווען אַ ציוניסטישע העברעאישע שול, און אין איר אַריינגע־צויגן דעם 12טן דעצעמבער 1919.

דאָס ערשטע יאָר האָט די גימנאַזיע געהאַט נאָר 79 קינדער. מכינה א׳, ערשטער, צווייטער און דריטער קלאַס. אָבער באַלד נאָך דעם איז דער צושטראָם פון תלמידים אָלע מאָל געוואָרן גרעסער, ביז די גימנאַזיע איז היינט געקומען צו אַ צאָל פון 630 שילער און שילערינס.

אין לערניאָר 1921—22 האָט די פּוילישע מאַכט געגעבן די קאָנצעסיע אויף אַ גימנאַזיע פון אַכט קלאַסן מיט דער העברעאישער לימודים־שפּראַך. די קאָנ־צעסיע איז געווען אויף די נעמען פון ד״ר מ. קאַצענעלסאָן, מענדל קאָפּלאָן, ליפּע פּאָט און ל. כהנא. אַז עס איז שפּעטער געוואָרן אַ דוחק אין געלטמיטלען, האָבן

די ערשטע 2 מיט ד״ר זימאַן, וואָס איז צוגעטראָטן צו דער קאָנצעסיע, אויסגע־ליען דאָס נייטיקע געלט. אַזוי אַרום איז די גימנאַזיע באַפעסטיקט געוואָרן פינאַנציעל.

שוין אין דריטן לערניאָר איז ענג געוואָרן דער בנין אויף סענקעוויטשאַ 74. האָט מען געדונגען פאַר די העכערע קלאַסן אַ לאָקאַל אויף ברוקאָווע. ערשט אין לערניאָר 1927—1928 איז די גימנאַזיע אַריבער אין נייעם, פּרעכטיקן דרײַ־שטאָקיקן בנין אויף סענקעוויטשאַ 79, צוגעפאַסט פאַר אַ מאָדערנעם לערן־אַנשטאַלט, לויט אַלע פאָדערונגען פון דער פּעדאַגאָגיע און היגיענע. דער לאָקאַל פאַרמאָגט 24 גרויסע, זוניקע צימערן, וואו עס געפינען זיך, חוץ די קלאַסן, ספּעציעלע צימערן פאַר די לערערס, דירעקטאָר, שול־דאָקטאָר, לאַבאָראַטאָריע פאַר נאַטור־וויסנשאַפט, פיזיק און כעמיע מיט אַ רייכער אוצר פון די נייסטע מכשירים, קינאָ, ראַדיאָ אאז״וו.

אויפן הויף פון שול געפינען זיך נאָך צוויי בנינים פאַר דער קאָנצעלאַריע און קיך פון קעגנזייטיקער הילף פאַר די שילערס. אָבער איצט איז שוין דער לאָקאַל אויך ענג. עס זיינען פאַראַן קלאַסן, וואו עס לערנען 60 תלמידים. ביי אַ גרעסערן לאָקאַל וואָלטן צוגעקומען אַ סך תלמידים.

די צאָל תלמידים אין דער גימנאַזיע די לעצטע יאָרן איז איבער 600. זיי קומען פון אַלע פאַלקשיכטן, פון זיי זיינען 60% פון סוחרים און הענדלערס, 11% בעל־מלאכות, 13% אָנגעשטעלטע, 10% פרייע פראָפעסיעס און 6% אומ־באַשטימטע. 62% זיינען יינגלעך און 38% מיידלעך.

דער שכר־למוד איז פון 25 ביז 80 זלאָטעס אַ מאָנאַט, אָבער פאַקטיש באַ־טרעפט דער שכר־למוד אין דורכשניט נאָר 34 זל׳, ווייל 40% תלמידים קריגן הנחות.

דער בודזשעט פון דער גימנאַזיע באַטרעפט אַ פערטל מיליאָן זלאָטעס אַ יאָר. דער בודזשעט ווערט אין גאַנצן געדעקט פון שכר־למוד. די ביבליאָטעק פון דער גימנאַזיע פאַרמאָגט 6,000 כרכים, דערפון 3,000 העברעאישע, די איבעריקע זיינען פוילישע, דייטשע און ענגלישע. אויך זיינען פאַראַן פיזישע און כעמישע קאַבינעטן, זייער רייך אײַנגעאָרדנט, אַן אייגענער אָרקעסטער, קינאָ און אָנדז׳, וואָס האָבן אָפּגעקאָסט ביז 150,000 זלאָטעס.

ביי דער שול עקסיסטירט אַ קלוב, וואו די שילערס פאַרברענגען די פרייע צייט אויף שפּילן און פאַרווייַלונגען. פון צייט צו צייט גיבן די תלמידים אָרויס אַן אייגענע צייטונג, וואָנטצייטונג וכדומה. אָפט ווערן אין גימנאַזיע אײַנגעאָרדנט ליטעראַרישע משפּטים, דראַמאַטישע פאָרשטעלונגען און קאָנצערטן מיט דער באַטיליקונג פון 24־קעפּיקן אָרקעסטער, אונטער דער לייטונג פון מוזיק־לערער ה׳ שקאָלניקאָוו.

די לערערס טרעפן זיך מיט די תלמידים, חוץ די למוד־שעהן, ביי פאַרשיי־דענע אַרבעטן אויפן געביט פון אַליין־בילדונג און שילער־קרייזלעך (חוגים) פאַר פאָרשיידענע געביטן פון ליטעראָטור, קונסט, ספּאָרט אאז״וו און אויך פאַר גע־

זעלשאַפטלעכער טעטיקייט אין די קלאַסן־פאַרוואַלטונגען, פאַר קעגנזייטיקער הילף א״א. אַזוי באַקומען די תלמידים אַ צוגרייטונג אויפן געזעלשאַפטלעכן גע־ביט.

זיי ווערן דערצויגן פאַר נאַציאָנאַלער און ציוניסטישער אַרבעט. פאַרן קרן קימת לישראל האָבן די תלמידים געזאַמלט דורך פאַרשיידענע אַקציעס 12,000 זלאָטעס. די שילערס זיינען אויך פאַרטראָטן אין די מלוכהשע יוגנט־אָרגאַני־זאַציעס.

די פּראָגראַם פון די אַלגעמיינע לימודים איז געווי די זעלביקע ווי אין די רעגירונג־גימנאַזיעס פון הומאַניסטישן טיפּ. די יידישע למודים פאַרמאָגן זייער אַ רייכע פּראָגראַם. אין שוליאָר 1923—24 איז אָפּגעדרוקט געווארן די פּראָגראַם פון גימנאַזיע, באַאַרבעט דורך די לערערס און דעמאָלטדיקן דירעקטאָר ח׳ בראָווער. לויט דער פּראָגראַם באַקומען די שילערס אַ גרונטיקע און אַלזייטיקע בילדונג אויף אַלע געביטן פון דער העברעאישער אַלטער און נייער ליטעראַטור, קולטור און יידישער געשיכטע.

אַכט מאָל האָבן זיך שוין געעפנט די טויערן פון דער העברעאישער גימ־נאַזיע אויף אַרויסצולאָזן אין דער ברייטער וועלט אירע גראַדואירטע, אין דער צאָל פון 240 ביז היינט [1933—1934]. די גראַדואירטע זיינען צעזייט און צע־שפרייט אין א״י און אין אַנדערע לענדער. זיי שטודירן, אַרבעטן ווי חלוצים, ווי לערערס, אַדוואָקאַטן, דערהויפּט אינזשינערן, מעדיצינערס. עטלעכע לערנען אויך ספּעציעל פילאָלאָגיע און יידישע וויסנשאַפט אין בערלינער און וואַרשעווער אינסטיטוט. די גימנאַזיע באַקומט בריוו פון פאַרשיידענע אוניווערסיטעט־פּרא־פעסאָרן, וואָס רימען די גוטע צוגרייטונג פון דער שול.

דער לערער־פּערסאָנאַל באַשטייט פון 21 קוואַליפּיצירטע, פון דעם קו־ראַטאָריום באַשטעטיקטע לערערס: דירעקטאָר ה׳ ד״ר זעמעל, אַדלער (פּויליש), אַראָנאָוויטש (לאַטיין, נאַטור־געשיכטע), אורינאָווסקי (יודאַיסטישע למודים), גוטמאַן־גריפּעל (קאָנצענטראַציע, מכינה ג׳), גאָלדמאַן (נאַטור־וויסנשאַפט און געאָגראַפּיע), גאָלדשטיין (מאַטעמאַטיק), ד״ר דאַטנער (זינגען און גימנאַסטיק), ד״ר העלפּער (דייטש און ענגליש), ד״ר האָראָוויטש (פּויליש), ווילענסקאָ־קאָנ־טאָר (קאָנצענטראַציע, מכינה א׳), ד״ר וועלגער (געשיכטע), זאַבלודאָווסקי, חזן, חזנאָוויטש (יודאַיסטישע למודים), יאָקובאָווסקי (צייכענען און האַנטאַרבעט), פּאָלאַטשעק (פּויליש), רובין־סאָלמאָן (קאָנצענטראַציע, מכינה ב׳), ראָקאָוויצקי (מאַטעמאַטיק, פיזיק), שעפּער (פּויליש און פּוילישע געשיכטע), שקאָלניקאָוו (מוזיק), ד״ר פינקעלשטיין (שול־דאָקטאָר). עטלעכע לערערס האָבן זיך געביטן נאָך דעם לערניאָר 1933—34.

דער פּעדאַגאָגישער ראַט באַשעפּטיקט זיך זייער אַ סך מיט די פאַרשיידע־אַרטיקסטע פּראָבלעמען אין דערציאונג. אויף די אָפּטע זיצונגען הערט מען אויס רעפּעראַטן און מען פּירט דיסקוסיעס צו באַהאַנדלען די מאַדערנסטע פּא־דערונגען פון פּעדאַגאָגיק און דערציאונג.

די גימנאַזיע איז פאַקטיש אַ געזעלשאַפטלעכע, כאָטש די קאָנצעסיע איז אויף פּריוואַטע נעמען. די הנהלה אַרבעט שלא על מנת לקבל פרס[4].

אויסער די צוויי לימודים — פּויליש און געשיכטע פון פּוילן — ווערן אַלע אַנדערע לימודים געלערנט אויף העברעאיש. דער עצם פאַקט פון לערנען אַלץ אין ה ע ב ר ע א י ש איז אַ דערציערישער מיטל פון דער גרעסטער וויכטיקייט. דורך דעם וואָס דער תלמיד באַקומט דעם גאַנצן מאַטעריאַל פון אַלגעמיין־מענטשלעכער און נאַציאָנאַלער קולטור אויף העברעאיש, ווערט ביי אים געשאַפן דער סינטעז פון דעם יידישן און אַלגעמיינעם עלעמענט אין זיין פּערזענלעכקייט.

דער ת נ ך איז אַ הויפּט־למוד אין אַלע קלאַסן. ער ווערט גרינדלעך געלערנט, אָן ביבל־קריטישע באַמערקונגען. ער ווערט ניט געלערנט ווי אַ שפראַכמיטל, ווי אין דער השכלה־עפּאָכע, נאָר ווי דער אורמקור פון יידישן גייסט, רעליגיע און מאָראַל. דאָס לערנען תנך דערוועקט דעם גרעסטן אינטערעס ביי די תלמידים אין אַלע קלאַסן און איז דער לעבעדיקסטער לימוד.

אויך דער לימוד פון די אגדות ישראל לויטן „ספר האגדה" פון ביאַליק און ראָווניצקי אין אַלע קלאַסן און לויטן מדרש רבה אין די העכערע קלאַסן, צוזאַמען מיטן לימוד פון די מיטל־עלטערלעכע און די נייע העברעאישע שירים, און מיט בעסערע שאַפונגען פון דער נייער העברעאישער ליטעראַטור — באַרייכערן די פאַנטאַזיע פון תלמיד און לייגן אויף איר אָרויף דעם יידישן נאַציאָנאַלן שטעמפּל. דער לימוד משנה און תלמוד גיט דעם יידישן תלמיד די העכערע יידישע רעליגיעזע און יורידישע באַגריפן.

ה. די תחכמוני־פּאַלקשול

די געוועזענע גרינדערס פון די חדרים פון לומדי ש"ס האָבן באַנייט אין 1919 יאָר, באַלד נאָך דער אַנטשטייאונג פון דער פּוילישער מלוכה, זייער דער־ציערישע טעטיקייט, וואָס איז געווען אָפּגעשטעלט אויף דער גאַנצער אָקופּאַציע־צייט. זייער לאָקאַל אויף שלאַכעצקע 3 האָבן זיי אָפּגעגעבן פאַר דער ציוניסטישער און צעירי־ציוניסטישער דערציערישער אַרבעט.

אין דער שפּיץ פון זייער באַנייטער טעטיקייט האָט זיך ווידער געשטעלט דער זייער ענערגישער אידעאַליסטישער ליפּע פּאָט. ער האָט באַנייט דעם חדר פון לומדי ש"ס. דערנאָך איז עס פאַרוואַנדלט געווארן דורך ליפּע פּאָט אין אַ העברעאישער קאָעדוקאַציע־שול אונטערן נאָמען „תחכמוני".

דער נאָמען איז שוין געווען אַ פראָגראַם פאַר זיך. אין ארץ־ישראל האָבן שוין פון לענגער עקסיסטירט מזרחי־שולן מיטן דאָזיקן תנכישן נאָמען. אָט די מזרחי־שולן האָבן שוין געהאַט אַן אויסגעקריסטאַליזירטן און פּרעציזן כאַ־

4. זען ביאַליסטאָקער אַלמאַנאַך, 1931, זז' 197—200 ; ביאַליסטאָקער יאָרבוך, 1932—33, זז' 53—54

ראַקטער. זיי האָבן עס טאַקע געדינט ווי אַ מוסטער פאַר ליפּע פּאַט און זיינע חברים, וואָס זיינען געווען מיטבאַטייליקט אין דעם דאָזיקן ווערק. ביאַליסטאָקער „תחכמוני" טראָגט אַ בולטן רעליגיעז־נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. עס ווערן אין אים אַריינגעפירט אַ היפּשע מאָס רעליגיעזע לימודים און אַלגעמיינע לימודים, לויט דער פּראָגראַם פון אַ פּאַלקשול.

דער „תחכמוני" איז געווען אַ נאַטירלעכער און דירעקטער עטאַפּ פון פריער־דיקע לומדי ש"ס־חדרים.

פון אָנהייב האָט זיך די דאָזיקע שול „תחכמוני נמוך" געמוזט פאַראיניקן אין איר אייגענעם לאָקאַל מיט דעם בית ספר עברי ראשון, וואָס האָט דאָ געהאַט זיין לאָקאַל פון פריער. עס זיינען אָבער אַרויסגעקומען רייבונגען, ביז מען איז דורכגעקומען, אַז דער בית־ספרי עברי ראשון איז געווען אין דעם אייבערשטן, צווייטן שטאָק און די שול „תחכמוני נמוך" אין אונטערשטן שטאָק. משה לעווין איז געווען דער מנהל פון ביידע שולן. אָבער נאָך דער באַלשעוויסטישער אָקופּאַציע האָט שוין די חברה „תחכמוני" פאַרנומען דעם גאַנצן לאָקאַל.

תנך לערנט מען פון ערשטן קלאַס אָן, אין אַלע קלאַסן צו דריי שעה. תלמוד און משנה לערנט מען אָנהייבנדיק פון פערטן קלאַס; אין פערטן און אין זיבעטן לערנט מען צו פיר שעה און אין פינפטן און אין זעקסטן צו דריי שעה. העברע־איש ווערט געלערנט, פאַרשטייט זיך, פון ערשטן קלאַס אָן; אין די ערשטע צוויי קלאַסן לערנט מען אַכט שעה אַ וואָך; אין דריטן קלאַס זעקס שעה אַ וואָך; אין פערטן, פינפטן און זעקסטן — פינף שעה אַ וואָך און אין לעצטן קלאַס פיר שעה אַ וואָך. יידישע געשיכטע ווערט געלערנט, אָנהייבנדיק פון פערטן קלאַס אָן; אין פערטן קלאַס איז נאָר איין מאָל אַ וואָך און די עלטערע דריי קלאַסן צו דריי מאָל אַ וואָך.

פּויליש ווערט געלערנט אין אַלע קלאַסן. אין די אונטערשטע צוויי — זיבן מאָל אַ וואָך. אין דריטן קלאַס — זעקס מאָל אַ וואָך; אין פערטן, פינפטן און זעקסטן — פינף מאָל אַ וואָך; און אין לעצטן קלאַס — פיר מאָל אַ וואָך. פויליש לישע געשיכטע לערנט מען אָנהייבנדיק פון דריטן קלאַס און פאַרענדיקנדיק מיטן זעקסטן צו צוויי מאָל אַ וואָך.

רעכענען ווערט געלערנט אין אַלע קלאַסן צו פיר מאָל אַ וואָך. נאַטור־וויסן לערנט מען אָנהייבנדיק פון דריטן קלאַס צו צוויי מאָל אַ וואָך; נאָר אין פינפטן און זעקסטן קלאַס איז עס דריי מאָל אַ וואָך. די זעלביקע צאָל שעהן ווערט אויך אין די אַלע קלאַסן אָפּגעגעבן פאַר געאָגראַפּיע. פיזיק לערנט מען אין די לעצטע צוויי קלאַסן; אין זעקסטן — דריי מאָל, אין זיבעטן — פיר מאָל אַ וואָך.

אין די לעצטע צוויי קלאַסן לערנט מען אויך דייטש צו דריי מאָל אַ וואָך. צייכענען לערנט מען אין אַלע קלאַסן, חוץ דעם לעצטן; דאָס ווערט געלערנט צוויי מאָל אַ וואָך. אַרבעט ווערט געלערנט איין שעה אַ וואָך, דערביי ווערן די קינדער אייגעטיילט באַזונדער אין מיידלעך און יינגלעך, אָנהייבנדיק פון דריטן קלאַס. גימנאַסטיק איז אין אַלע קלאַסן צו צוויי שעה אַ וואָך. אין די יינגערע

פיר קלאַסן וועלן אויך געלערנט געוואָרן איין מאָל אַ וואָך, נאָר אין צווייטן קלאַס איז עס צוויי מאָל אַ וואָך.

חוץ די זיבן קלאַסן איז פאַראַן אַ מכינה וואו מען לערנט דרייסיק שעה אַ וואָך. אין מכינה איז דאָס גאַנצע לערנען אין די הענט פון אייך לערערין און עס איז נישטאָ קיין באַזונדערע אינטיילונג פון דער צייט לויט לימודים. די הויפּט־צייט גייט אַוועק אויף לערנען העברעאיש.

אין דער פאָלקשול „תחכמוני" זיינען אין דעם לערניאָר 1933—1934 געווען 258 קינדער, צווישן זיי 90 מיידלעך.

דער בודזשעט פון דעם יאָר איז געווען 35,000 זלאָטעס. הן פון מאַגיסטראַט, הן פון דער קהילה האָט מען באַקומען זייער קליינע אונטערשטיצונגען און דער מצב פון דער שול איז געווען זייער אַ שוועראַר. די לערערס האָבן דעריבער באַקומען נאָר 35—40 פּראָצענט פון זייערע גרונט־שכירות.

ו. דער „תחכמוני גבוה"

די העברעאישע גימנאַזיע תחכמוני, אַדער ווי מען האָט זי געוווּנען — דער „תחכמוני גבוה", איז געשאַפן געוואָרן מיטן ציל אַז די תלמידים וואָס ענדיקן די תחכמוני־פאָלקשול זאָלן האָבן וואו ממשיך צו זיין זייער יידישע און אַלגעמיינע דערציאונג וואָס שטעלט דעם הויפּט־טראָפּ אויף רעליגיעזע לימודים.

דער זעלביקער ליפּע פּאַט, וואָס האָט זיך באַטייליקט אין דער גרינדונג פון דער תרבות־גימנאַזיע, איז געווען נאָך דעם דער גרינדער פון דער תחכמוני־גימנאַזיע. די תרבות־גימנאַזיע האָט אים געדינט ווי אַ פאָרבילד פאָר דער צוויי־טער. ער האָט זיך באַנוצט מיט דער זעלביקער לערן־פּראָגראַם און מיט דעם זעלביקן מין לערערס, נאָר ער האָט שטאַרק פאַרגרעסערט אין איר די לימודים פון תלמוד און רעליגיע, וואָס זיינען דאָ געוואָרן דער עיקר[5].

אָנהייב ווינטער תרפ"א [סוף 1920], עטלעכע חדשים נאָך דער באָלשע־וויסטישער אָקופּאַציע, איז געגרינדעט געוואָרן דער תחכמוני גבוה. עס ווערט פאָר אים רעזערווירט דער גאַנצער אונטערשטער שטאָק פון דעם בנין פון דער געזעלשאַפט מיטן לאָקאַל פון בית־מדרש אויף שלאָכעצקאַ גאַס (פּראָגעס געסל). עס ווערט איינגעלאַדן אַן ערשטקלאַסיקער לערער פּערסאָנאַל מיט אָקאַדעמישער בילדונג. עס ווערן אויך פאָרבעטן שכנישע רבנים: דער פאָרשטאָרבענער כאָראַשטשער רב ר' יעקב בליצשטיין און דער האָראָדאָקער רב ר' אברהם־זעליג ציוני, צו געבן שעורים אין תלמוד. דער ביאַליסטאָקער רב הר' ר' גדליה ראָזענמאַן איז געוואָרן צוגעצויגן צו געבן שיעורים אין תנך און געשיכטע. שפּע־

5. אַזאַ גימנאַזיע (רעאַלשול) האָט געגרינדעט נאָך מיט 50 יאָר צוריק אין פראַנקפורט־מאַין רבי שמשון־רפאל הירש, דער הויפּט־פירער פון דער אָרטאָדאָקסיע אין דייטשלאַנד. די גימנאַזיע האָט נאָך עקסיסטירט ביז דער לעצטער צייט. תחכמוני גבוה איז געגרינדעט געוואָרן דורך די מזרחים אין וואַרשע, אָבער נאָר מיטן ציל צו דערציען געבילדעטע מזרחיסטישע רבנים.

טער זיינען אַנגאַזשירט געוואָרן באַרימטע ראשי־ישיבות מיטן מייטשער עילוי רבי שלמה פּאַלאַטשיק בראש. איינער פון די טיכטיקסטע חברים און מיטגרינ־דער שלום מייזל איז באַשטימט געוואָרן פאַרן סעקרעטאַר אין פּעדאַגאָגישן ראַט אָנצופירן דעם אַנשטאַלט ווירטשאַפטלעך און פּעדאַגאָגיש.

אין פאַרלויף פון אַ קורצער צייט ווערט דער מוסד דערבראַכט דערצו, ער זאָל קענען אַרויסווייזן זיין אייגנטלעכן מהות און ער קומט צו אַ פיינער פּעדאַ־גאָגישער מדרגה.

די צאָל תלמידים באַטרעפט דורכשניטלעך אַ יאָר ביז 200. ביים אָנגעמען תלמידים ווערט שטרענג אָפּגעהיט דער כלל „והזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה"; דער שכר־למוד איז דעריבער געווען אַ באַגרענעצטער, ניט געקוקט אויף די גרויסע הוצאות מיט וועלכע עס איז פאַרבונדן אַזאַ אַנשטאַלט. אַ גרויסע צאָל אָרעמע תלמידים האָבן געלערנט אין גאַנצן אומזיסט. דערצו האָט מען געעפנט אַ קיך ביי דער שול, וואָס האָט אַרויסגעגעבן גוטע שפייזן צו ביליקע פרייזן, און טיילווייז אין גאַנצן אומזיסט.

ביים היינטיקן טאָג געפינען זיך די אַבסאָלוועטן פון תחכמוני גבוה אין פאַרשיידענע וועלטטיילן, וואו זיי פאַרנעמען אַן אָנגעזעענעם אָרט אין דער יידי־שער געזעלשאַפט ווי לערערס, עסקנים, רבנים, אַקאַדעמיקערס, זשורנאַליסטן אאז"וו.

איך האָלט אַז די ביידע טיפּן גימנאַזיעס — תרבות און תחכמוני — זיינען די געוואונטשנסטע, ווייל זיי שאַפן ב י י ד ע דעם געפאַדערטן סינטעז פון אַ גאַנצן, מאַדערנעם, געבילדעטן און יידישלעך גוט דערצויגענעם יידן. עס איז אָבער פאַראַן אַ גרויסער חילוק אין זייער מאַטעריעלן באַזיס, און ממילא אין דער עקסיסטענץ־מעגלעכקייט. בעת די תלמידים פון דער תרבות־גימנאַזיע רע־קרוטירן זיך דאָס רוב פון פאַרמעגלעכערע און בעלי־בתישע שיכטן, וואָס מיט זייער שכר־למוד קען די תרבות־גימנאַזיע גרינג אויסגעהאַלטן ווערן, קומען די תלמידים פון דער תחכמוני־גימנאַזיע פון די פרימסטע און גלייכצייטיק אָרעמע פאַלקשיכטן, דערהויפט פון אַלע מיני כלי־קודש און אויך נאָר פון איין פאַרטיי, פון מזרחיסטן און זייערע סימפּאַטיקער (ווייל די קינדער פון די אגודהניקעס, אפילו פון זייערע רבנים, גייען בעסער אין די פּויליש־יידישע אַסימילירטע גימנאַזיעס איידער אין אַ תרבות־ און תחכמוני־גימנאַזיע).

דעריבער האָט די ביאַליסטאָקער תחכמוני־גימנאַזיע געפילט באַלד פון אָנ־הייב אַ דוחק אין געלטמיטלען, אָבער איר הויפּטצוועק — צו פאַרשפרייטן תורה און די עיקרים און ידיעות פון יידישן דת — האָט זי אַוועקגעשטעלט אין דער שורה פון תלמוד־תורות און ישיבות, וואָס האָבן דאָס רעכט צו פאָדערן געלט־אונטערשטיצונגען פון כלל ישראל אויך פון אַנדערע שטעט און לענדער און דערצו האָט זיי פיל צוגעהאָלפן דער היגער ראב"ד רבי דוד פאַיאַנס, וואָס ווי אַ רב און אַ מזרחי, האָט ער זיך פיל אינטערעסירט מיט דעם תחכמוני גבוה און

האָט אָנגעוועדט זיין גאַנצע השפּעה אים צו פֿאַרשאַפֿן פֿון אויסלענדישע פּאָנדן נייטיקע געלט־אונטערשטיצונגען.

דער דזשאָינט האָט צוגעטיילט דעם אַנשטאַלט אין משך פֿון אַ סך יאָרן זייער באַדייטיקע אונטערשטיצונגען פֿון די פֿאָנדן, וואָס זיינען געווען באַשטימט פֿאַר קולטורעלע צוועקן. דער תחכמוני גבוה האָט אויך געשיקט משולחים אין דער וועלט פֿאַר דעם צוועק. דער האָראָקער רב איז געפֿאָרן קיין אַמעריקע, דער יאַלאָווקער רב קיין לאָנדאָן און אַ מיטגליד פֿון דער געזעלשאַפֿט אַזש קיין דרום־אַפֿריקע אד"גל.

אָבער אַז די לעצטע יאָרן זיינען די אַלע מקורים פֿאַרשטאָפּט געוואָרן, ראַנגלט זיך דער אַנשטאַלט פֿאַר זיין עקסיסטענץ. דעריבער האָט ער ביז היינט געקענט האָבן נאָר איין אַרויסלאָז. די לעצטע יאָרן ענדיקן די תלמידים אין אים נאָר ביזן 6—7טן קלאַס, מערערע גייען פֿון אים אַריין אין דער העברעאישער גימנאַזיע כדי דאָרטן צו ענדיקן און צו באַקומען זייער מאַטורע.

די פּראָגראַם פֿון תחכמוני גבוה איז אין גרונד פֿאַרשיידן פֿון דער פּראָגראַם פֿון דער העברעאישער גימנאַזיע דערמיט, וואָס אין איר וועגן איבער די לימודי הדת; וואָס אין איר שפּילט די גרעסטע ראָלע דער לימוד פֿון חומש מיט רשי, וואָס וועלכע געלערנט אין אַלע קלאַסן ביזן סוף, בעת אין דער פּראָגראַם פֿון דער העברעאישער גימנאַזיע וועלכע חומש געלערנט נאָר מיט קטעים פֿון פּירוש רשי די ערשטע 3 קלאַסן.

תלמוד וועלכע געלערנט אין תחכמוני גבוה באַלד פֿון ערשטן קלאַס אין אַ גרויסן פֿאַרנעם, ווי אין אַ גמרא־חדר און ישיבה, און דאָס לערנען תלמוד וועלכע קלאַסנווייז פֿאַרגרעסערט אַזוי, אַז דער וואָס ענדיקט די שול, קען זעלבסטשטענדיק לערנען אַ בלאַט גמרא מיט מפרשים. עס וועלכע אויך געלערנט שולחן־ערוך (אורח חיים) ביזן לעצטן קלאַס, בעת אין דער פּראָגראַם פֿון דער תרבות־גימנאַזיע וועלכע דער לימוד גאָרניט דערמאָנט.

ז. די יידישע שולן פֿון דער ציש"א

די לינקע פֿאַרטייען האָבן אַנהייב אַרויסגעוויזן מער אינטערעס אַיידער די ציוניסטישע בײַם בויען קינדער־שולן. זיי האָבן בכלל זיך מער אָפּגעגעבן מיט די פּראַקטישע, הן מאַטעריעלע הן גייסטיקע אינטערעסן פֿון זייערע מיטגלידער אַיידער די ציוניסטישע פֿאַרטייען.

מיט זעלטענער איבערגעבנקייט און מסירות נפש, האָבן זיי געהאַט שטענדיקע שטרייטן מיטן ועד הקהל אויף אַרויסצובאַקומען פֿון אים וואָס מער געלטמיטלען פֿאַר זייערע אַנשטאַלטן. און זיי האָבן פֿון אים באמת אַרויסבאַקומען דעם מאַקסימום, וואָס איז נאָר מעגלעך געווען אין יענער געדריקטער צייט, דער־הויפּט אויף זייערע שולן, וואָס זיינען געווען אַוועקגעשטעלט מוסטערהאַפֿט און האָבן געבראַכט אין יענער צייט גרויסן נוצן פֿאַר דער קולטורעלער און אין אַ

געווּיסער מאָס נאַציאָנאַלער דערציאונג פון די יידישע קינדער פון די אַרעמסטע פּאָלקמאַסן, בעת די ציוניסטן האָבן די גאַנצע אָקופּאַציע־צייט כמעט גאָרניט אויפגעטאָן פּאַר זייער פּאַרטיי און איר אידייע.

דאָס דערקלערט זיך מיט פּאַרשיידענע סיבות: ערשטנס, זיינען די אַלע גרויסע עסקנים פון די ציוניסטן וואָס האָבן געהערט צו די פּאַרמעגלעכע קרייזן, אָפּגעפּאָרן קיין רוסלאַנד; עס זיינען געבליבן פון זיי נאָר אייניקע פּערזאָנען, וואָס האָבן גאָרניט געקענט אויפטאָן. צווייטנס, זיינען דאָך די ציוניסטן אָנהענגערס פון דער כלל־ישראל־אידייע, און בכן האָבן זיי זיך געדאַרפט פּאַרלאָזן אויפן ועד הקהל, וואָס האָט אויסגעפירט אַלע נאַציאָנאַלע אַרבעטן; דריטנס, איז דאָך דער מקור פון באַגייסטערונג פּאַר דער ציוניסטישער אַרבעט — ארץ ישראל, וואָס איז געווען די גאַנצע צייט פון דער מלחמה אָפּגעשלאָסן, בעת די סאָציאַליסטישע יידישע פּאַרטייען זיינען איצט געקומען צום לעבן.

דער שטרענגער צאַריסטישער רעזשים איז אַראָפּ. רדיפות קעגן סאָציאַליסטישע פּאַרטייען זיינען כמעט ניט געווען. האָבן די לינקע פּאַרטייען פריי אָפּגעאָטעמט. און אַזוי ווי קיין עקאָנאָמישע טעטיקייט האָט מען ניט געקענט פירן אין דעם פולן פּאַרנעם, ווייל שטרייקן אין די פאַבריקן האָט מען ניט געקענט דורכפירן בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, האָבן זיך די לינקע פּאַרטייען דעמאָלט אין גאַנצן אָפּגעגעבן דער קולטורעלער און דערציערישער אַרבעט און דער אַלייניהילף־טעטיקייט, וואָס האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דער אַרבעטער־קיך. אין די ביידע בין השמשות־און בין הזמנים־צייטן (דייטשע אָקופּאַציע, באַלשעוויסטישע אָקופּאַציע), האָבן זיי אַנטוויקלט זייערע ניי געגרינדעטע דערציאונג־אַנשטאַלטן[6].

די יוגנט־פּאַראַיין־שול

דער ערשטער וויכטיקער נייאָדישער דערציאונג־אַנשטאַלט איז אפילו ניט געשאָפן געוואָרן דורך די לינקע פּאַרטייען, נאָר דורך פון אָנהייב אַ נייטראַלער געזעלשאַפט, פון אַזוי גערופענעם „יוגנט־פּאַראַיין", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַ גרופּע אינטעליגענטע יידישע יונגע־לייט אין ערשטן מלחמה־יאָר ווי אַ פילאַנטראָפּישע געהילף־געזעלשאַפט ביים קאָמיטעט פּאַר היימלאָזע. דער יוגנט־פּאַראַיין האָט געהאָלפן דעם קאָמיטעט ביי אַלע זיינע אַרבעטן, ווי ביי דער פּאָלקסקיך, צו שאַפן היימען פּאַר די היימלאָזע. דער פּאַראַיין האָט אויך געגרינדעט די ביליקע קראָם אין בנין פון הקדש.

דער זעלביקער „יוגנט־פּאַראַיין" האָט אָנהייב אָקופּאַציע־צייט געגרינדעט די 7־קלאַסיקע פּאָלקשול ווי אַ יידיש־וועלטלעכע שול, וואָס אין איר ווערן אַלע לימודים שטרענג געפירט אין דער יידישער שפּראַך. די דאָזיקע שול איז גע־

---

6. לויט ב. טאַבאַטשינסקי אין ביאַליסטאָקער אַלמאַנאַך, 1931, און לויט זיינעם אַ שריפטלעכן באַריכט, 1933, די צענטראַלע יידישע שול אָרגאַניזאַציע אין ביאַליסטאָק.

גרינדעט געוואָרן דעם 27טן פעברואַר 1916 אין דעם געוועזענעם לאָקאַל פון יפהס שול, אין ישעיה וויסאָצקיס הויז, אויף בראַניצקי גאַס 13. אין דער שול האָבן זיך דערצויגן ביז 200 קינדער. אַ סך מיטגלידער פון „יוגנט־פאַראיין" האָבן געלערנט אין איר גאַנץ אומזיסט. די דאָזיקע שול איז נאָך דער מלחמה ביסלעכווייז אַריבערגעגאַנגען צום „בונד" און איז פאַררעכנט צווישן די צישאַ־שולן. עס ווערט אין איר געלערנט לויט דער פּראָגראַם און דעם גייסט פון צישאַ. די תלמידים איז ביז היינט [1933—34] אַרום 200. זי האָט פאַר דער צייט פון איר עקסיסטענץ געהאַט 14 אַרויסלאָזן פון אַביטוריענטן פון דער שול. ביי דער שול פונקציאָנירט אַ קלוב פאַר עלטערע קינדער און אַ גרויסע ביבליאָטעק.

די פּרץ־קינדערהיים

די פּרץ־קינדערהיים איז געווען אַ מוסטערהאַפטע קינדערהיים און קינדער־שול, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין אַפּריל 1916 דורך די „פּאַראיניקטע" און „פּועלי ציון". דאָרט איז געמאַכט געוואָרן דער ערשטער פּרואוו אַריינצופירן דעם אַרבעט־מעטאָד אין דער שול: דורך דער קינדערשער מלאכה איז אין די שול־וועגט געשאַפן געוואָרן דער ריטעם פון האַמער און קאָוואַדלע, זעג און הובל, פּרימיטיווער מאַשין און יונגע הילכיקע אַרבעטלידער. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ קינדערשער אָרקעסטער אין איר.

עס איז געווען אַן אמתער פאַרגעניגן צו באַזוכן די קינדערהיים צוליב איר לעבעדיקייט, פּריילעכקייט און קינדערשער אַרבעטס־טעטיקייט. געווינלעך איז זי גלייכצייטיק געווען אַ דערציערין פון דעם סאָציאַליסטישן געדאַנק. דער אַנשטאַלט האָט זיך פאַרמאַכט אין 1929 ווייל עס איז ניט געווען קיין פּאַסיקע דירה און עס האָבן געפעלט מיטלען.

די גראָסער־שול

די גראָסער־שול איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1917 אויפן נאָמען פון דעם פאַרשטאָרבענעם אַרבעטער־טויער בראָניסלאָוו גראָסער. די שול איז געשאַפן געוואָרן ביי דער אַרבעטער־קיך.

די שול פאַרמאָגט 8 קלאַסן (די אונטערשטע קלאַסן זיינען פאַראַלעלע). ביי דער שול עקסיסטירט אַ קינדער־קלוב, אַ גרויסע פּעדאַגאָגישע ביבליאָטעק. (די שול געהערט צו אייגער פון די פונדאמענטאַלסטע שולן פון „בונד"). עס לערנען דאָרט היינט אַן ערך 300 קינדער.

די מענדעלע־שול

די מענדעלע־שול האָט זיך געגרינדעט אין אַנהייב אָקופּאַציע־צייט מיט זייער אַ שיינער און דערהויבענער אידיי — אַריינצוציען בעטלערס און גאַסן־קינדער פון די נידעריקסטע שיכטן אין דער קינדער־קיך און דערציאונגס־הויז. אָזוי האָט

די אינסטיטוציע געהייסן, אָבער די דאָזיקע גרויסע אונטערנעמונג האָט זיך ניט איינגעגעבן. דער קינדער־עלעמענט איז געווען צו נידעריק געפאַלן, עס איז אוממעגלעך געווען אויפצוהייבן אים און דער „יוגנט־פאַראיין" איז געווען גע־צוואונגען די אַרבעט אויפצוגעבן און צו גרינדן אויף דעם אָרט אַ נאַרמאַלע שול מיט אַ נייעם צונויפשטעל קינדער, וואָס מ׳האָט אַ נאָמען גענעבן נאָך מענדעלע מוכר־ספרימס טויט — מיטן נאָמען „מענדעלע", (קאָשטשעלנאָ 6).

איצט לערנען אין איר 180 קינדער און אויך 25 קינדער אין אַ קינדערהיים, צוזאַמען 205 קינדער. די שול איז אַ 7־קלאַסיקע. ביי דער שול איז דאָ אַ קינדער־קלוב, אַ קינדער־קינאָ.

דער גן־ילדים

אויסער דער „יוגנט־פאַראיין"־שול, וואָס איז געווען אַ צישאָ־שול, האָט דער „בונד" באַקומען די אויבערהאַנט אין דעם קינדערהיים „גן ילדים" פון דער קהילה און האָט אים פאַרוואַנדלט אין אַ צישאָ־שול. מחמת דוחק אין אָרט, וויל אַ העלפט פון בנין איז צוריקגעגעבן געוואָרן פאַר אַ ישיבה, זיינען איצט דאָרטן פאַראַן נאָר 5 קלאַסן מיט 150 קינדער.

די יידישע גימנאַזיע

דעם 13טן נאָוועמבער 1926 האָט זיך געעפנט אין ביאַליסטאָק די 8־קלאַסיקע הומאַניסטישע גימנאַזיע (פאַבריטשנע, 23), וואָס אין איר ווערן אַלע לימודים פון דער מלוכהשער גימנאַזיע געלערנט אין יידיש. חוץ דעם לערנט מען אין דער גימנאַזיע די ספעציעלע יידישע לימודים: יידיש, יידישע געשיכטע און העברעאיש. די גימנאַזיע פירט איר דערציערישע אַרבעט לויט די אידעאַלן פון דער צישאָ־שול.

די צאָל תלמידים פון די צישאָ־שולן

די צאָל קינדער פון די צישאָ־שולן אין ביאַליסטאָק אין שוליאָר 1933—1934 איז אָזאָ:

יוגנט־פאַראיין — 180, גראָסער־שול — 250, מענדעלע־שול — 180, קינ־דערהיים ביי דער מענדעלע־שול — 25, „גן ילדים" — 150, גימנאַזיע — 94 קינדער, צוזאַמען 879 קינדער. 65% זיינען מיידלעך, 35% יינגלעך.

לויט דער סאָציאַלער לאָגע טיילן זיך די קינדער אין אויף אָזאָ אויפן: לוין־אַרבעטער 35.4%, האַנטווערקער 29.3%, פרייע פראָפעסיעס 1.7%, האַלב־פּראָלעטאַריער (מאלערס, מולערס, קלעפּערס, פורמאַנעס, עלעקטראָטעכניקערס, ברוקירערס א״א) 8.7%, קליינבירגער (קאָמיסיאָנערן, מעקלערס, הענדלערס, קרעמערס און סוחרים) 9%, פאַרשיידענע און אומבאַשטימטע 15.6%.

וועכנטלעכער שעהן־פּלאַן פון אַ זיבן־קלאַסיקער צישא־שול אין ביאַליסטאָק

דער הויפּט־לימוד פון דער שול איז יידיש, און מען לערנט יידיש אין די יינגערע צוויי קלאַסן צו זיבן מאָל אַ וואָך, אין דריטן, פערטן און פינפטן קלאַס — פינף מאָל אַ וואָך און אין זעקסטן און זיבעטן — צו פיר מאָל אַ וואָך. העברעאיש לערנט מען נאָר פון פערטן קלאַס אָן, צו דריי מאָל אַ וואָך. יידישע געשיכטע ווערט געלערנט אינאיינעם מיט אַלגעמיינער געשיכטע. מען הייבט עס אָן אין דריטן לערניאָר. אין דריטן, פערטן און פינפטן קלאַס — לערנט מען צוויי מאָל אַ וואָך און אין זעקסטן, און זיבעטן — דריי מאָל אַ וואָך.

פּויליש ווערט געלערנט פון דעם צווייטן לערניאָר אָן. אין צווייטן און דריטן קלאַס לערנט מען זיבן מאָל אַ וואָך; אין פערטן קלאַס — 6 מאָל אַ וואָך, און אין די עלטערע דריי קלאַסן — פינף מאָל אַ וואָך. געשיכטע פון פּוילן ווערט אויך געלערנט אויף פּויליש; מען הייבט עס אָן אין פערטן לערניאָר צו איין שעה אַ וואָך און אין לעצטן קלאַס — צוויי שעה. געאָגראַפּיע פון פּוילן לערנט מען אין די עלטערע דריי קלאַסן, צו איין מאָל א וואָך.

מאַטעמאַטיק (רעכענען און עלעמענטן פון געאָמעטריע אין די עלטערע קלאַסן) לערנט מען אין ערשטן קלאַס זעקס מאָל אַ וואָך, אין צווייטן קלאַס — פינף מאָל אַ וואָך, אין דריטן קלאַס — 4 מאָל אַ וואָך, אין פערטן, פינפטן און זעקסטן — פינף מאָל אַ וואָך, אין זיבעטן — 4 מאָל אַ וואָך. אַלגעמיינע געאָגראַפּיע מיט עלעמענטן פון פיזיק און כעמיע לערנט מען אין אַלע קלאַסן, אָנהייבנדיק פון דריטן לערניאָר, צוויי מאָל אַ וואָך. נאַטור־וויסן מיט היגיענע לערנט מען אָנהייבנדיק פון דריטן קלאַס; אין דריטן און אין פערטן — לערנט מען עס צו צוויי מאָל אַ וואָך, און אין די עלטערע דריי קלאַסן — דריי מאָל אַ וואָך.

צייכענען לערנט מען אין די יינגערע דריי קלאַסן צוויי מאָל אַ וואָך און אין פערטן און פינפטן קלאַס — איין מאָל אַ וואָך. אין זעקסטן און זיבעטן איז קיין צייכענען ניטאָ. האָנט־אַרבעט לערנט מען אין די יינגערע דריי קלאַסן צו צוויי מאָל אַ וואָך, אין פערטן און פינפטן קלאַס איין מאָל אַ וואָך. אין די עלטערע קלאַסן איז קיין האָנט־אַרבעט ניטאָ. געזאַנג ווערט געלערנט אין אַלע קלאַסן. אין די יינגערע דריי קלאַסן — צו צוויי מאָל אַ וואָך, אין די עלטערע פיר — צו איין מאָל אַ וואָך. די זעלביקע צאָל לעקציעס ווי פאַר געזאַנג ווערט אָפּגעגעבן פאַר גימנאַזטיק אָדער קערפּערלעכע איבונגען.

אין דער יידישער גימנאַזיע לערנט מען העברעאיש נאָר צוויי מאָל אַ וואָך.

די פּראָגראַם אין אַלגעמיינע שטריכן

דער רעזולטאַט פון יידישן לימוד אין די 7 לערניאָר פון פאַלקשול דאַרף זיין: באַהערשן פולשטענדיק די יידישע אָרטאָגראַפּיע און אַלע אָפּשטעל־צייכנס, זעלבשטענדיקע אויפּזאַצן פון פּאָרשיידענע פּראָזע־טישע און ליטעראַרישע מינים, עטימאָלאָגישער און סינטאַקטישער אַנאַליז פון אַ גרעסערן ליטעראַרישן

זאָץ, באַקאַנטשאַפט מיט די אָנגעזעענסטע יידישע שרייבערס און זייערע ווערק, ליבשאַפט און אינטערעס צו דער יידישער ליטעראַטור. עס ווערט אויך געשטרעבט צו אַלגעמיינער באַקאַנטשאַפט מיט די אָנגעזעענסטע ווערק פון דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור, זייערע טיפּן און עפּאָכע. דער עיקר ווי אַ רעזולטאַט פון יידיש־לימוד דאַרף אויך קומען די דערציערישע דערגרייכונג, וואָס צו איר שטרעבט די יידיש־וועלטלעכע שול: שפּירעוודיקייט פון קינד צו דער־שיינונגען פון סאָציאַלער געראָטיקייט און הומאַניזם.

אין דער געדרוקטער פּראָגראַם פון צישאָ גייט דער לימוד העברעאיש ניט אַריין, ווייל ער איז באמת נאָר אַ ביי־למוד — כדי בעסער צו פאַרשטיין די אויסדרוקן און ווערטער אין די יידישע ליטעראַרישע ווערק.

די דאָזיקע שולן האָבן שוין געפּייערט 32 אַרויסלאָזן. דאָס רוב קינדער איז אַוועק צו אַרבעט, אַ קליינער טייל צום ווייטערדיקן שטודיום. אַ סך פון די גראַדואירטע פאַרנעמען אַן אָנגעזעענעם אָרט אין פּראָפעסיאָנעלן, קולטורעלן און פּאָליטישן לעבן.

ביי יעדער שול באַזונדער עקסיסטירט אַ קינדער־קלוב, וואו עס ווערט געפּירט אַ דערציערישע טעטיקייט אונטער דער אויפזיכט פון לערערס. עס זיינען טעטיק פאַרשיידענע קרייזן: פּאַר נאַטור־וויסן, געאָגראַפּיע, געשיכטע און געזעלשאַפט־קענטעניש, שול־קאָאָפּעראַטיוון, קינדער־ביבליאָטעקן, אויספלוג־קאַסעס און פאַרשיידענע אַנדערע אונטערנעמונגען, וואָס ווערן אָנגעפּירט דורך די קינדער.

די אָנפּירונג פון די שולן

ביי דער אָנפּירונג פון די שולן זיינען טעטיק: אַ ראַט פון 25 פּערזאָן, וואָס ווערט אויסגעקליבן יעדער יאָר דורך פּראָפּאָרציאָנעלע וואָלן, אַ פאַרוואַלטונג פון 7 פּערזאָן, וואָס ווערט געקליבן אויף דעם זעלביקן אופן, און אַ רעווידיר־קאָמיסיע.

ביי דער פּעדאַגאָגישער אָנפּירונג שטייט אַ צענטראַלע פּעדאַגאָגישע קאָלעגיע, וואָס ווערט געקליבן דורך אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון דער לערער־שאַפט. אויך ביי דער אָנפּירונג אין דער אַרבעט צווישן די עלטערן שטייט אַ צענטראַלער עלטערן־קאָמיטעט, וואָס ווערט אויך געקליבן אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון אַלע עלטערן־קאָמיטעטן פון די שולן. די עלטערן־קאָמיטעטן ווערן אויסגעקליבן אַ חודש נאָך דעם אָנהייב פון נייעם שוליאָר און האָבן פאַר אַ צוועק מיטצוהעלפן דער שול אין איר פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן קאָמף.

אין יעדער שול באַזונדער איז טעטיק אַן עלטערן־אויידיטאָריע, וואו די לערס און טוערס רעפּערירן וועגן פאַרשיידענע פּעדאַגאָגישע, געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע פראַגעס. ביי דעם צענטראַלן עלטערן־קאָמיטעט איז אויך טעטיק אַ צענטראַלע עלטערן־אויידיטאָריע, וואו די באַירטע פראַגעס טראָגן אַן אַלגעמיין געזעלשאַפטלעכן, דערציערישן אָדער פּאָליטישן כאַראַקטער.

ביי די שולן ווערט אויך געפּירט מעדיצינישע אַרבעט. דאָס איז אַ בריטע

סאַניטאַר־היגיענישע, פּראָפילאַקטישע אַרבעט צווישן די קינדער און די על־טערן פון דער שול, די דאָזיקע אַרבעט ווערט געפירט אין אַ פאַרשטענדיקונג מיט דער געזעלשאַפט „טאָז".

די ביאַליסטאָקער אָפּטיילונג פון צישאָ

י. ל. פּרץ האָט דער ערשטער אָנגעהויבן צו גרינדן יידישע קינדערהיימען. נאָך דעם האָבן זיך געגרינדעט יידישע שולן. אין אָנהייב אָקופּאַציע איז אין וואַרשע געגרינדעט געוואָרן אַ קאָמיטעט פון פּרץ־דינעזאָן־מעדעם צו אונטערשטיצן יידישע שולן מיטן געלט, וואָס ער האָט באַקומען פון אַמעריקע. עס האָבן זיך געגרינדעט 4 קורסאַטאַריומס פאַר 4 שולטיפּן: אַ בונדישער, אַ פּועלי־ציוניסטישער, אַ פּאָלקיסטישער און אַן אומאָפּהענגיקער. עס האָט זיך געשאַפן אין יידישן שולוועזן אַ תהו־ובהו־צושטאַנד.

ערשט אין יאָר 1921, שוין אונטער דער פּוילישער מאַכט, איז אויפגערופן געוואָרן אַ גרויסע קאָנפערענץ אין וואַרשע פון אַלע קורסאַטאַריומס און קולטור־אַרגאַניזאַציעס אויך פון פּראָווינץ, און עס איז געגרינדעט געוואָרן די צענטראַלע יידישע שול־אַרגאַניזאַציע (צישאָ) מיט אַ פאַראיניקטער פּראָגראַם פון יידישן לימוד.

ביאַליסטאָקער יידישע וועלטלעכע שולן, וואָס זיינען געגרינדעט געוואָרן אין דער אָקופּאַציע־צייט, זיינען אויך אַריין אין דער אַרגאַניזאַציע, אָבער ניט לויט דער ראַדיקאַלער אָריענטאַציע פון וואַרשעווער בונד, נאָר לויט דער ווילנער געמעסיקטער אָריענטאַציע. אין די ווילנער און ביאַליסטאָקער צישאָ־שולן ווערט געלערנט אויך העברעאיש.

די יידישע שולן האָבן זיך פאַרשפּרייט אין דער צייט ווען זיי האָבן באַקומען פון דזשאָינט אַ גרעסערע שטיצע אידער די העברעאישע שולן. האָבן זיי גע־קענט מאַכן ביליקער דעם שכר־לימוד, בפרט אין דער צייט ווען זיי אַליין האָבן באַקומען אַ גרויסע שטיצע פון „פּיפּלס רעליף" אויף צו געבן אומזיסטע מיטאָגן זייערע תלמידים. אָבער היינט, אַז די אונטערשטיצונגען האָבן אויפגעהערט, קאָנקורירט מיט זיי שטאַרק די תלמוד־תורה, וואו עס לערנען די אַרעמסטע קינדער אינגאַנצן אומזיסט, און זיי באַקומען נאָך דערצו אויך עסן אומזיסט, און אויך די איבעריקע צאָלן אַ קליינעם שכר־למוד. דעם גרויסן פּראָצענט מיידלעך האָבן די צישאָ־שולן, נאָר ווייל אין דער תלמוד־תורה לערנט מען ניט מיט זיי.

עס האָבן זיך פאַר מיר געקלאָגט די לערערס, אַז דאָס לעצטע יאָר קאָנ־קורירט מיט זיי שטאַרק דער בית ספר עברי שני, וואָס האָט שטאַרק אַראָפ־געלאָזן דעם שכר־למוד. לעצטנס איז צוגעקומען ווי אַ געפערלעכער קאָנקו־רענט צו די צישאָ־שולן די „בית יעקב"־שולן פאַר מיידלעך, וואָס פאַרשפּרייטן זיך שטאַרק.

די צאָל מיטגלידער אין דער שול־אַרגאַניזאַציע איז 875. ביי דער שול־אַר־גאַניזאַציע איז טעטיק אַ פינאַנץ־קאָמיטעט, וואָס דאָרף זאָרגן פאַר די פינאַנציעלע מיטלען פון די שולן. די שול־אַרגאַניזאַציע באַקומט ניט פון דער מלוכה קיין שום אונטערשטיצונג, נאָר פון מאַגיסטראַט האָט זי אָנגעהויבן צו באַקומען הילף

אין יאָר 1928—29. די דאָזיקע הילף האָט אין יאָר 1931 דערגרייכט די סומע פון איבער 32,000 זלאָטעס און האָלט איצט, אין יאָר 1933, ביי דער פּרעלימינירטער סומע פון 10,000 זלאָטעס. די גרעסטע הכנסה פון די שולן איז דער שכר־למוד פון די קינדער און באָטרעפט 35 פּראָצענט פון הכנסה־בודזשעט. די שול־אָרגאַניזאַציע פּאַרמאָגט אירע הילף־קאָמיטעטן אין ניו־יאָרק און שיקאָגאָ, פּעטערסאָן, דעטראָיט, לאָס אַנדזשעלעס — אין די פּאַראייניקטע שטאָטן און מעקסיקע, אַרגענטינע, דרום־אָפריקע און אין פּאַריז. דער בודזשעט פון דער שול־אָרגאַניזאַציע איז קרוב 100,000 זלאָטעס אָ יאָר.

ווי מיר האָבן דאָ געזען, איז די אָרגאַניזאַציע פון די צישאָ־שולן מוסטער־האַפט אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין ביאַליסטאָק דערהויפּט דערמיט, וואָס זי האָט צוגעצויגן אויך די עלטערן, אַז זיי זאָלן זיך באַטייליקן אין דער אַרבעט פון דער אָרגאַניזאַציע. גליי כצייטיק מיט זייערע קינדער ווערן זיי אויך דערצויגן און אַנטוויקלט דורך פּאָרלעזונגען, רעפּעראַטן און מיטינגען אין דעם סאָציאַליסטישן גייסט. די עלטערן מיט זייערע קינדער מיט די אידאַליסטיש־באַגייסטערטע, מסירת־נפשדיקע לערערס און אָרגאַניזאַציע־מיטגלידער ווערן צוזאַמענגע־שמאָלצן אין איין קאָמפּאַקטע מאַסע צו אַרבעטן פּאַרן אַלגעמיינעם סאָציאַליסטישן אידעאַל. ניט אומזיסט באַרימט זיך אָ מיטגליד פון דער ביאַליסטאָקער צישאָ־אָרגאַניזאַציע און זאָגט: „צו אונדזער שטאָלץ געהערט ביאַליסטאָק צו די געציילטע שטעט אין פּוילן, וואָס פּאַרמאָגט אָ בריט פּאַרצווייגט שולוועזן“[7].

דער תוך און די גרונט־פּרינציפּן פון דער יידישער שול

וואָס איז אָבער אייגנטלעך דער מהות און צוועק פון דער דאָזיקער סאָציאַליסטישער וועלטלעכער שול? אָ קלאָרע תשובה אויף דער שאלה באַקומען מיר פון די גרינדערס אַליין, זיי זאָגן: „די נייע יידישע שול איז אָ קינד פון די פּאָליטיש־אויפּגעקלערטע און סאָציאַל־באַוואוסטזיניקע אָרגאַניזירטע מאַסן, און אָט די דאָזיקע מאַסן שטרעבן צו צעריסן מיט די פּאַרשימלטע טראַדיציעס פון יידישן געטאָ, ווילן זיך באַפרייען פון די פּענטעס פון רעליגיע און רעאַקציאָנערן קלער; בפרט דאַרף אונדזער נייע שול באַטראַכט ווערן ווי אָ רעוואָלוציאָנערע דערשיינונג אין יידישן לעבן, וואו עס הערשט אין משך פון יאָרהונדערטער דער חדר, אָ מיטלאַלטערלעכער רעליגיעזער דערציאונגס־אָנשטאַלט; פּאַר־בלייבנדיק אין תוך נאָציאָנאַל און פּאָלקסטימלעך, געבויט אויף דער מוטער־שפּראַך פון די מאַסן, ווייל אָבער אונדזער שול זיין וועלטלעך אָן שום שפּור פון רעליגיעזער דערציאונג, און אָזאָ איז די שול פון צענטראַלער יידישער שול־אָרגאַניזאַציע. אירע לערן־ און דערציאונגס־אָנשטאַלטן זיינען ניט נאָר יידיש, נאָר אויך וועלטלעך. עס איז אָ יידיש־וועלטלעך שולוועזן. דער דאָזיקער לאָזונג באַגייסטערט צענדליקער טויזנטער פּאָלקסמענטשן אין לאָנד. מיר ווילן פּרייע

7. זען ביאַליסטאָקער יאָרבוך, 1932—33, ז' 45.

באַוואוסטזיניקע מענטשן דערציען מיט אַ ווידערשטאַנד־פּעאיקייט קעגן יעדער מין אויטאָריטאַטיזם מיט אָפענע אויגן אויפן גאַנצן אַרומיקן לעבן און נאַטור.

„די יידיש־וועלטלעכע שול איז דעריבער די שול פון קינדערשער אָקטיווי־טעט, פון דערציאונג צו זעלבשטענדיקייט, צו זעלב־פאַרוואַלטונג. די יידישע שול־אָרגאַניזאַציע איז, ווי געזאָגט, געשאַפן געוואָרן דורך די אָרגאַניזירטע, דורך די פּראָדוקטיווע און אָקטיווע עלעמענטן. מיר ווילן דערציען אַ דור מיטן באַ־וואוסטזיין, אַז אַרבעט איז דער יסוד פון לעבן; אונדזער שול שטרעבט צו זיין אַן אַרבעטשול, ווי: אַנטוויקלען אין קינד פּאָליטעכנישע פּעאיקייטן און צופּאַ־סונג. אויך אין גייסט און דערציאונג — ווייל זי זיין אַ שול פון אַרבעט, אַ שול פון סאָציאַלער דערציאונג, זי וויל אויפּוועקן אין קינד דאָס געפּיל פון סאָציאַ־לער געראַטיקייט, די אָכטונג צו די, וואָס קעמפן פּאַר סאָציאַלער און נאַציאַ־נאַלער באַפרייאונג".

לויט דעם גרונדגעדאַנק פון דער דאָזיקער פּראָגראַם איז די נייע יידישע וועלטלעכע סאָציאַליסטישע שול געגרינדעט אויף די וויסנשאַפטלעכע פּאָזיטיווע הויפּט־פּרינציפּן: א) וועלטלעכקייט, ד"ה אַלע לימודים אין שול דאַרפן זיין גע־צילט צו דערציען אַ יידיש־וועלטלעכן מענטש, אַן אַ שפּור פון רעליגיעזער דער־ציאונג, פאַרבליבנדיק אין תוך נאַציאָנאַל און פּאָלקסטימלעך; ב) אַרבעט, ד"ה אינצופּלאַנצן אין קינד ליבשאַפט צו אַרבעט און צו די אידעאַלן פון דער אַר־בעטנדיקער מענטשהייט און אַ געפּיל פון סאָציאַלער געראַטיקייט; ג) די לערן־שפּראַך דאַרף זיין נאָר די מוטער־שפּראַך.

די שול האָט אָבער לויט מיין מיינונג נעגאַטיווע פּרינציפּן: א) פּאָקטישע קעגנערשאַפט צו רעליגיע; ב) קעגנערשאַפט צו העברעאיש; ג) קעגנערשאַפט צו אַלע בורזשואַזע קלאַסן.

די פּאָזיטיווע פּרינציפּן קענען ניט דערווען קיין קעגנערשאַפט, וויל מיט דער וועלט־לעכקייט זיינען דאָך ממילא מסכים אַלע יידן, וואָס גיבן אַף זייערע קינדער אין די מלוכה־שולן, וואו עס ווערט מייסטנס גאָרניט געלערנט יידישע רעליגיע — און אויב געלערנט, האָט זי לויטן אינהאַלט און פּאָרם גאָר קיין ווערט ניט. אויך אַלע העברעאישע תרבות־שולן זיינען דאָך לויט זייער פּראָגראַם נאָר וועלטלעכע. דער צווייטער פּרינציפּ (ליבשאַפט צו אַרבעט) שטימט אין גאַנצן, מיטן לערן־פּרינציפּ פון משנה און תלמוד, דאָס געפּיל פון סאָציאַלער געראַטיקייט ווערט דאָך דערווקט דורך תורת משה און די נביאים אין אַ פּיל גרעסערער מאָס[8]. דער דריטער פּרינציפּ איז דאָך אין גאַנצן אַ טראַדיציאָנעל אָרטאָדאָקסישער. עס ווערט דאָך שוין פון פּיל דורות בײַ היינט געלערנט אין אַלע פּרומע חדרים, תלמוד־תורות און ישיבות נאָר אין דער מאַמע־שפּראַך און אויך מיט אַ קעגנערשאַפט צו העברעאיש ווי אַ לימוד־שפּראַך.

אָבער מיט זייערע נעגאַטיווע פּרינציפּן האָבן זיי זיך געשאַפן אַ סך שונאים.

8. דער גרויסער אַמעריקאָנער עקאָנאָמיסט הענרי דזשאָרדזש האָט געהאַלטן, אַז משה איז געווען דער ערשטער און גרעסטער סאָציאַליסטישער רעפֿאָרמער אין דער וועלט. אויף די נביאים האָט געזאָגט אַ גרויסער קריסטלעכער ביבל־פּאָרשער, אַז לויט די קאַפּיטאַליסטישע געזעצן האָבן די נביאים געדאַרפט באַשטראָפט ווערן מיט לעבנסלענגלעכער תפיסה פּאַר זייערע סאָציאַ־ליסטישע און קאָמוניסטישע טענדענצן.

די ניט עם־הארצישע חברים האָבן געוואָרנט קעגן דער סכנה פון אַ נעגאַטיוון באַציען זיך צו יידישע ווערטן. ח. ש. קאַזדאַן זאָגט :[9]

„באַפרייען די שול פֿאַר יעדן פּריים פון אַלע שפּורן פון אונדזער אַלטער קולטור הייסט פֿאַרפלאָכן דעם צושטאַנד פון אונדזער קולטור, דערפֿירן יידיש צו דער מדרגה פון אַ וואַכע־דיקער געברויך־שפּראַך, אַפּשניידן אַלע וועגן צום אויסבילדן אַ נייע זעלבשטענדיקע קולטור. אַזאַ פּעדאַגאָגיק איז אַ פּולשטענדיקער פֿאַרראַט בנוגע דער נאַציע און איר צוקונפֿט. אַזאַ שול וועט מאַכן אַרעם און קולטורלאָז גראָד די קלאַסן פון אונדזער פֿאָלק, וואָס דאַרפן אַם מערסטן פֿאַרמאָגן וויסנשטאַנד־פֿעאיקייט אויפן סאַציאַל־עקאָנאָמישן, פּאָליטישן און קול־טורעלן קאָמפּספּעלד, וואָרום אַזאַ שול וויל אָפּגעמען ביים פֿאָלק זיין שטאַרקסטן געווער אין לעבן, זיין אייגענעם סטיל, זעלבשטענדיקן כאַראַקטער און אייגנאַרטיקן וועלט־באַגעם.

„און דאָס זעלבע וואָס מיט העברעאיש איז אויך מיט יידישער געשיכטע, מיט דער געשיכטע פון דער יידישער קולטור. די דאָזיקע אַלע לימודים דאַרפן פריער פֿאַר אַלץ פון אונדז געשאַצט ווערן ניט פֿאַר זיך, ניט פון תורה־און קענטניש־שטאַנדפונקט, נאָר ווי אַ נאַציאָנאַל־דערציערישער פֿאַקטאָר. און ניט נאָר די אויסגערעכנטע לימודים דאַרפן עס ווערן : אויך האַנטאַרבעט און צייכענען, געזאַנג און באַוועגלעכע שפּילן מוזן אויף זיך טראָגן דעם חותם פון נאַציאָנאַלער קולטור־שאַפֿונג. אומעטום דאַרף אַרייגעטראָגן ווערן אייגענער סטיל און ריטעם, אייגנטימלעכע פֿאַרב און באַוועגונג. מיר האָבן דאָס, מיר פֿאַרמאָגן דאָס, — און די שול דאַרף עס קולטיווירן. נאָר דאָן וועט די שול ווערן אַ יידישע און זי וועט פֿאַרדינען צוטרוי פון גאַנצן פֿאָלק אויף לאַנגע דורות".

די דאָזיקע שטעלונג פון ח. ש. קאַזדאַן האָט אַרויסגערופן אַ סך קריטיק. עס האָבן זיך געמומען אים ענטפערן, ל. לאָזאָווסקי[10] און א. ווילנער[11]. ח. ש. קאַזדאַנען צו הילף איז געקומען אַ. גאָלאָמב[12]. ער ברענגט ווילנערס טעזע : „די אַלטע נאַציע שטאַרבט אָפּ, מיר שאַפן אַ נייע נאַציע" און זאָגט : „שוין אויפן שול־צוזאַמענפֿאַר האָט זיך אַ חבר באַרימט, אַז אונדזער שול האָט ניט קיין עבר. עס פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז אין גאַנצן פֿאַלש, די גע־שיכטע וויי די נאַטור וויס ניט פון קיין פּלוצלונגע שפּרונגען פון אַלט צו ניי. טעאָריעס פון קאַטאַסטראָפֿאַלע איבערקרעניש זיינען שוין פון לאַנג אָפּגעלייקנט געוואָרן, און אַלץ גייט אין דער געשיכטע בהדרגה. דאָס נייע קען זיך אַנטפּלעקן נאָר דאָן, וען עס ווערט צייטיק, וען עס וואַקסט אויס פון דעם אַלטן און אויף דעם אַלטן... וואַרפט אָפּ כלומרשט (כלומרשט, וויל עס ווענדט זיך ניט פון אונדז) דאָס אַלטע, איז דאָך ניטאָ אויף וואָס און צוליב וואָס צו בויען דאָס נייע.

„קיין איין רעוואָלוציע האָט נאָך ניט געשאַפן עפּעס אַזוינס, וואָס זאָל ניט זיין פון פריער אויסגעטראַגן און צייטיק אין טראַכט פון דעם אַלטן. דאָס איז פון די א"ב־זאָכן פֿאַר יעדן מאַרקסיסט, און אין קולטור, אויף וויפל עס איז קולטור, איז בכלל ניטאָ קיין פֿאַר־עלטערטע סחורה. האָט מען ערגעץ אין אַ לאַנד געפֿרואווט שאַפן נייע ריין־פֿראָלעטאַרישע קולטור, האָט זיך עס אויך מיט גאָרניט אויסגעלאָזן".

ש. מענדלסאָן האָט פֿאַרטיידיקט אויך דעם רעליגיעזן עלעמענט אין דערציאונג. ער זאָגט[13] :

„אַ באַזונדער קאַפּיטל פֿאַר זיך איז רעליגיאָזיטעט, דער הייליקער ציטער פֿאַר די גע־היימע כוחות פון דער נאַטור, דאָס עמפּפינדן די גרענעץ צווישן אונדזער שכל און דער איראַציאָנעלער וועלט, די דייטשע סאָציאַליסטן אין זשורנאַל נייע פּאָנען באהאנדלען

9. שול און לעבן, נומ' 5, זז' 8—12.
10. דאָרטן, נומ' 7.
11. דאָרטן, נומ' 8.
12. דאָרטן, 1922, נומ' 3—4.
13. דאָרטן, ז' 12.

שוין די פּראָגע, ווי אַזוי צו פלעגן דאָס שפּעטערישע הייליקע געפיל, אַבער ביי אונדז (ד"ה די גרינדערס פון דער נייער שול) — אַ טויטע שטילקייט".

עס איז קיין סוד נישט, אַז דער גרעסטער טייל שילערס פון די צישאָ־שולן זיינען מיידלעך, ווייל מיידלעך מוזן דאָך ניט לערנען תורה, מוזן ניט דאַוונען, לייגן תפילין, זאָגן קדיש. זיינען עלטערן זיי מפקיר, אַבער ניט די יינגלעך, וואָס די זעלביקע עלטערן שיקן זיי אין אַנדערע שולן.

די גרעסטע שוועריקייט האָבן די פירער פון דער צישאָ־שול מיטן לימוד תנך, וואָס האָט געהאַט פּראָטיידיקערס דערהויפּט צוליב דעם וואָס אַן ידיעות פון תנך קען מען ניט פאַרשטיין די יידישע ליטעראַטור. אַבער דער תנך איז דאָך גלייכצייטיק אויך אַ רעליגיע־בוך, און אַז ער וועט ווערן געלערנט אין די וועלט־לעכע שולן, קענען זיך נאָך חלילה ביי די תלמידים אַריינגנבענען געפילן פאַר רעליגיע[14]. דער תנך איז צום סוף פון אַ ספּעציעלער קאָנפערענץ אָפּגעראַטע־וועט געוואָרן נאָר אַדאָנק עטלעכע פּראָטיידיקערס, וואָס האָבן זיך איינגעשטעלט פאַרן תנך און האָבן געטענהט אַז העברעאיש איז אַ נייטיקער לימוד אין דער יידישער שול אַן זייטיקע טעמים, דאָך איז ניט אַזוי וויכטיק די שפּראַך־קענ־טעניש ווי די גרויסע דערציערישע, עסטעטישע און עטישע באַדייטונג פון תנך.

אַבער דער עיקר האָבן מכריע געווען ביים אַריינעמען העברעאיש און אויסצוגן פון תנך אין די לימודים פון די יידישע צישאָ־שולן די פאַדערונגען פון די טאַטעס. ביז היינט ווערט געלערנט העברעאיש און אויסצוגן פון תנך אין כמעט אַלע צישאָשולן (חוץ אין די 4 וואַרשאוער בונדישע שולן), אַבער אין אַ קליינער מאָס, 2—3 שעה וועכנטלעך, און דאָס נאָר פון 4טן קלאַס אַן. דערהויפּט ווערט העברעאיש געלערנט ווי אַ הילפסמיטל, צו פאַרשטיין די העברעאישע אויסדרוקן ביי די יידישע שרייבערס. מען לערנט לויט דער כרעסטאָמאַטיע הספר פון ס. הילפּערן. — העברעאיש איז אויף אַזאַ אופן געוואָרן די דינסטמויד פאַר דער האָרינטע — יידיש.

מען באַהאַנדלט אין די שולן די רעליגיע און נאַציאָנאַליטעט נייטראַל, קען זיין ווייל אַ טייל לערערס זיינען פּועלי־ציוניסטן און אומפּאַרטייאישע, און אויך ווייל אַ טייל לערן־און לייגן־שטאָף פון דער יידישער ליטעראַטור איז דורכגע־דרונגען מיט רעליגיעז־נאַציאָנאַלע געפילן. למשל: לייענענדיק אַשס „קדוש השם", „די כישוף־מאַכערין פון קאַסטיליע", פּרצעס חסידישע מעשיות, און „פאַלקסטימלעכע געשיכטן", ביאַליקס „מתמיד" אד"גל, מוז דאָך דער לערער זיי אַנאַליזירן און אַריינדרינגען טיף אין דער פּסיכאָלאָגיע פון דעם געלייענטן מאַטעריאַל. דערוועקט דאָס ביי די קינדער ניט ווילנדיק רעליגיעזע און נאַ־ציאָנאַלע געפילן. און אפילו ווען אַ לערער באַמיט זיך אָפּצושוואַכן דעם רושם, געלינגט עס אים אויך ניט.

---

14. יעקב פאָט איז בעת דער מלחמה געווען דער לערער און פאַרוואַלטער פון פּרץ־קינדערהיים. האָט ער פאַרגעלייגט זיין שול־פאַרוואַלטונג מע זאָל אָנהייבן לערנען תנך אין שול. אַבער די פאַרוואַלטונג האָט עס אָפּגעזאָגט, ווייל זי האָט באַשלאָסן אויף אַ זיצונג על פי רוב דעות, אַ 3 קעגן 2, אַז תנך איז רעליגיע, און די שול איז דאָך קעגן רעליגיע, טאָר מען תנך ניט לערנען; האָט דעמאָלט יעקב פאָט פאַרשטרייקט און געפירט אַ קאַמף אין וועלכן ער איז אונטערגעשטיצט געוואָרן פון די עלטערן.

בשעת איך האָב באַזוכט אַ צישאַ־שול, בין איך געווען ביי די לעקציעס פון זייערן אַ פּעאיקן לערער. האָב איך געהערט זיינע אַ לעקציע געשיכטע גראָד פון דער חשמונאים־באַ־וועגונג, דערקלערט אין אַ שטאַרקער נאַציאָנאַליסטישער שטימונג. נאָך דעם בין איך ביי־געווען ביי אַ לעקציע יידיש ליטעראַטור. מען האָט גראָד געלערנט „קידוש השם" פון שלום אַש, מיט אַ שטאַרקער רעליגיעזער שטימונג. אָבער צום סוף האָט דער לערער געמאַכט פאַר די תלמידים אַזאַ באַמערקונג: „אַזוי, קינדער, ווי אונדזערע זיידעס האָבן זיך מקריב געווען אויף קידוש השם פאַר זייער רעליגיע, דאַרפן מיר זיך מקריב זיין פאַר אונדזערע נייע אי־דעאַלן, ד"ה פאַר די סאָציאַליסטישע אַרבעטער־אידעאַלן".

מאַכנדיק אַן אינספּעקציע איבער אַלע היגע צישאַ־שולן, בין איך געקומען צו די רעזולטאַטן: א) די דאָזיקע שולן הייבן שטאַרק דעם כבוד און דעם וועדט פון דער יידישער שפּראַך, וואָס דאַרף זיין ביי אונדז אָלע זייער טייער, ווייל זי איז דאָך אונדזער אומגאַנג־און מוטער־שפּראַך, פון דעם רוב יידן אין גלות, דורך דעם וואָס זיי לערנען אין איר אָלע שול־לימודים, אויך וועקן זיי אין די קינדער יידישע נאַציאָנאָלע געפילן דורך דעם לימוד פון דער נייער יידישער ליטע־ראַטור; ב) זיי גיבן זייערע תלמידים וואָס זיינען פון די אַרעמסטע קלאַסן פון פאָלק אַ גוטע מאָראַלישע דערציאונג און מאַכן זיי פאַר גוטע קולטור־מענטשן און שטאָלצע יידן; ג) אָבער זיי גיבן גאָנץ וווייניק פון דעם לימוד העברעאיש — נאָר אויף אזוי פיל, וויפל עס איז נייטיק פאַר דער קענטעניש פון דער יידישער שפּראַך און פון דער יידישער ליטעראַטור; ד) זיי גיבן גאָרניט קיין רעליגיעזע לימודים.

ח. די חדרים מתוקנים פון נאָך דער מלחמה

אין דער רוסישער עפּאָכע האָט דער חדר מתוקן זיך געראָנגלט מיט די וויל־דע צאָרישע געזעצן, וואָס האָבן געמאַכט גרויסע שוועריקייטן און האָבן ניט צוגעלאָזן, אַז דער חדר מתוקן זאָל זיך פריי אַנטוויקלען. נאָך דער מלחמה, שוין אונטער דער פּוילישער רעגירונג, האָבן יידן באַקומען טיילווייזע פּרייהייט זיך אַליין אייננצוראָדענען זייערע שולן, פאָלקשולן און גימנאַזיעס. די פּוילישע מאַכט האָט זיי אָבער־ניט־גענומען אין דער נעץ פון אירע אָלגעמיינע שולן. זיי זיינען געווען אונטערגעוואָרפן די אָלגעמיינע שול־פּראָגראַמען, און די לערן־פּראָגראַמען פון די אָלגעמיינע לימודים זיינען געווען אונטער דער השגחה פון דער רעגירונג. אָבער די פּראָגראַמען פון די ספּעציעל יידישע לימודים האָט זי איבערגעלאָזן אין רשות פון די יידישע אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן די שולן געבויט. יעדע יידישע פאַרטיי האָט געוואָלט דורך דער קינדער־דערציאונג פאַרגרעסערן איר אייג־פלוס־ספּערע אין יידישן פאָלק. דעריבער איז זייער גרויס געווען די קאָנקורענץ ביי זיי, דערהויפּט צווישן די אָרעמע פאָלקסמאַסן.

אָבער חוץ די אָפּיציעלע פאַרטיי־שולן זיינען געווען פּריוואַטע שולן, וואָס זיינען אַ פאָרזעצונג פון די פאַר־מלחמהדיקע חדרים מתוקנים. זיי זיינען געווען באַשטימט דאָס רוב פאַר די קינדער פון די פאָרמעגלעכערע שיכטן, און אַזעלכע

וואָס זיינען געשטימט רעליגיעז און נאַציאָנאַל, וואָס ווילן געבן זייערע קינדער אַ יידישע דערציאונג צווישן בעסער דערצויגענע קינדער, און אויך זיי גוט צוגרייטן צו די גימנאַזיעס, וואו זיי דאַרפן אויפגענומען ווערן. און ווייל דאָרט (חוץ אין דער העברעאישער גימנאַזיע) ווערן די יידישע לימודים געלערנט ניט אין דער געהעריקער מאָס, — מוזן זיי דאָ באַקומען דעם מעגלעך־גרעסטן חלק יידישע לימודים, אָזוי ווי תנך, העברעאישע שפּראַך, אגדה, משנה און תלמוד.

די פּאַרצייטיקע חדרים האָבן נאָר באַקומען אַן אָנדער פּאַרעם. אין די אָלטע חדרים זיינען געווען קליינע גרופּעס קינדער, צו 6—10 קינדער אין אַ חדר. אין די פּריוואָטע נאָך־מלחמהדיקע חדרים מתוקנים זיינען געווען צווישן 50 ביז 150 קינדער. אין די אָלטע חדרים האָט דער מלמד אָליין אין זיין וואוינונג געלערנט מיט זיינע עטלעכע תלמידים נאָר למודי קודש, דערהויפּט גמרא, אפילו מיט גרויסע חתן־בחורים. אָבער היינט מוז יעדע קלענסטע שול לערנען אָלע שול־לימודים, דורך באַזונדערע קוואַליפּיצירטע לערערס, אין אַ צוגעפּאַסטן לאָקאַל, און שטייט אונטער דער השגחה פון דער רעגירונג. דאָס אָלץ פּאָדערט אָוויסנס, וואָס מען קען נאָר דערגרייכן בייַ אַ גרעסערער צאָל קינדער. איז טאַקע די צאָל חדרים מתוקנים און פּאָלקשולן אַ סך קלענער ווי די צאָל אַמאָליקע חדרים, אָבער לויט דער צאָל תלמידים שטייגן זיי אַ סך אַריבער.

די צוויישפּראַכיקע 7־קלאַסיקע שול פון אליעזר עקשטיין

די קאָעדוקאַציע־שול פון אליעזר עקשטיין איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1929. א. עקשטיין איז דער געוועזענער סעקרעטאָר פון דער „תחכמוני"־שול. די שול געפינט זיך אין מיטן שטאָט (קופּיעצקע 49, הויז טרילינג) אין זייער אַ באַקוועמען און פּאַסיקן לאָקאַל.

די פּראָגראַם פון די יידישע לימודים איז פון דער תרבות־שול. מען גייט אין איר דורך גאַנץ תנך, סדר השבוע מיט רשי (קיצורים), אַנהייב משניות און גמרא, יידישע געשיכטע, העברעאיש (עברית בעברית), אָבער די אַלגעמיינע לימודים ווערן געלערנט אין פּויליש.

די שול האָט 14 לערערס. זי פּאַרמאָגט אָלע נייטיקע שול־מכשירים, זי האָט אויך אַ שול־קינאָ, אַ קינדער־ביבליאָטעק, אַ שפּיל־און טורן־זאָל. היינט (1933—34) לערנען דאָרט 210 תלמידים. יינגלעך 70% און מיידלעך 30%. דער שכר־למוד איז פון 10 ביז 25 זלאָטעס אַ חודש. די שול האָט אויך אַ קינדערגאָרטן פון 40 קינדער. דער בודזשעט איז 2,500—3,000 זלאָטעס מאָנאַטלעך. איך בין בייגע־ווען בייַ לעקציעס פון העברעאיש, משנה און גמרא. די תלמידים זיינען געווען גוט אָנטוויקלט אין אָט די לימודים.

בית ספר עלסאָן

אַ צווייטע קאָעדוקאַציע־שול איז דער בית־ספר עלסאָן אויף מאָזאָוויעצקע 16. די שול איז געגרינדעט געוואָרן 1926 לויט דער פּראָגראַם פון אַ תרבות־

שול. די יידישע לימודים ווערן געלערנט 15—18 שעה וועכנטלעך: חמשה חומשי תורה, נביאים ראשונים. פון אחרונים: ישעיה, ירמיה. מען לענט יידישע געשיכטע אויף העברעאיש. אין 6טן־7טן קלאַס לערנט מען אויך משניות. די שול האָט איצט 250 תלמידים, 160 יינגלעך און 90 מיידלעך. די יידישע לימודים ווערן געפירט עברית בעברית. שכר־לימוד איז פון 8—12 זלאָטעס. די שול האָט אַ גן־ילדים מיט 20 קינדער.

דער אייגנטימער און פירער פון דער שול איז אַ אינטעליגענטער יונגער מאַן וואָס האָט אַבסאָלווירט אַ וואַרשעווער גימנאַזיע. די שול איז ניט שלעכט אָוועקגעשטעלט, אָבער לויט איר קאָנטיגענט שילערס (פון פּיאַסקאָווער און כאַנאַיקער געגנט) פעלט דאָרט אַ ביסל דיסציפּלין. די דירה מיט די שול־מכשירים זיינען אויך ניט צוגעפּאַסט פאַר אַזאַ גרויסער צאָל קינדער.

בית דביר פון מרדכי באַיאַרסקי

די עלטסטע שול פאַר אָנפאַנגערס פון די אַמאָליקע חדרים מתוקנים, איז דער בית דביר פון מרדכי באַיאַרסקי. די שול איז געגרינדעט געוואָרן פון ציוניסטן אויף צו לערנען עברית בעברית און איז שפּעטער איבערגעגעבן געוואָרן דעם היינטיקן באַזיצער. זי איז געווען פאַר דער מלחמה אַ פּאָפולערע אָנפאַנגשול פאַר בעלי־בתישע קינדער, וואו מען לערנט לימודי קודש, ווי חומש, חומש מיט רשי, נביאים, כתובים אויך משניות — נאָר אויף יידיש. די צאָל תלמידים איז הייַנט 80, שכר־לימוד איז פון 8 ביז 15 זלאָטעס אַ חודש. די שול געפינט זיך אויף קופּיעצקע 27.

„דגל ישראל" פון אברהם גאָלדבערג

די שול „דגל ישראל" איז געגרינדעט געוואָרן ווי אַ רעליגיעזע שול אין 1915. שפּעטער איז זי אַריבער צו די שלומי אמוני ישראל. זי איז צוריק באַנייט געוואָרן 1926. הייַנט [1933—34] געפינט זי זיך אויף קופּיעצקע 11 און פאַרמאָגט פּיר אָפּטיילונגען. דער ערשטער קלאַס איז אַ פּאָרשול. די פּראָגראַם איז רעליגיעז־נאַציאָנאַל. די לימודים זיינען עברית בעברית. די שול האָט 90 תלמידים, אָלע יינגלעך. איך בין געווען ביי עטלעכע לעקציעס, אויסגעהערט די קינדער, זייערע העברעאישע אָנפאַנג־לימודים קענען זיי גאַנץ גוט. דער באַזיצער פון דער שול איז אַ גוטער פּעדאַגאָג. דער שכר־למוד איז פון 6 ביז 10 זלאָטעס מאָנאַטלעך.

יסוד התורה

די שול „יסוד התורה" איז געגרינדעט געוואָרן אין תרע"ח (1918) דורך דער אגודה, וואָס פאַר איר איז די תלמוד תורה־פּראָגראַם שוין אויך פאַרגעשריטן. אין דער שול ווערט געלערנט גוט תנך, בשלמות חומש מיט רשי, אויך בשלמות

מיט דקדוק. עס ווערט געלערנט פריער משניות און נאָך דעם גמרא — אַלץ לערנט מען אויף יידיש. דער לימוד פון העברעאיש ווי אַ שפראַך ווערט ניט געלערנט. אָבער די לימודים פון תנך מיט גמרא שטייען אויף אַ הויכער מדרגה. די תלמידים צייכענען זיך אויס דערהויפּט אין לימוד התלמוד. עס ווערט געדאַונט אין שול טעגלעך בציבור, אינדערפרי און מנחה, ווינטער אויך מעריב. עס לערנען אין דער שול 104 תלמידים, געווויינלעך נאָר יינגלעך. איר מנהל און הויפּטלערער איז יצחק לובעלסקי, אַ פּאָפולערער גוטער לערער. שכר־למוד איז פון 5 ביז 8 זלאָטעס מאָנאַטלעך.

די אַרטאַדאָקסישע שול פון ישראל־מאיר רובינשטיין

ישראל־מאיר רובינשטיין, דער גרינדער און באַזיצער פון דער שול, איז אַ באַקאַנטער גוטער העברעאישער לערער, דער געווען לעצנער מנהל פון דער תלמוד תורה. ער לערנט אין זיין שול, אויף נייוועלט 6, לויט דער זעלביקער פּראָגראַם וואָס די שול „יסוד התורה", אָבער מיט אַ צוגאָב פון לימוד העברעאיש ווי אַ שפראַך. אָבער אַלץ ווערט געלערנט אין יידיש. אין די קינדער ווערן איינגעפלאַנצט רעליגיעזע געפילן און קיום התורה. די שול איז פּעדאַגאָגיש גוט אַווענטגעשטעלט. עס אַרבעטן אין איר 6 לערערס און לערערינס. דער הויפּט־לערער פון די לימודי קודש איז דער באַזיצער אַליין. אין די לימודי חול העלפן אים זיינע טעכטער, איינע איז אַ מאַגיסטער־מאַטעמאַטיק. שכר־למוד איז פון 10 ביז 25 זלאָטעס מאָנאַטלעך. עס לערנען אין דער שול 50 תלמידים, נאָר יינגלעך.

ט. די ביאַליסטאָקער ישיבות זינט דער אָקופּאַציע־צייט

דער ביאַליסטאָקער קיבוץ

די ביאַליסטאָקער העכערע ישיבה (אויסער דער ת"ת־ישיבה), וואָס האָט זיך געפונען אין ר' אלי מיילאכס ישיבה־בנין אויף זשאָלטע גאַס, איז מחמת פאַרשיידענע סיבות פאַרמאַכט נאָך פון יאָר תרס"ו (1906), און אין יאָר תרע"ב (1912) איז אין דעם בנין געגרינדעט געווארן דער „גן ילדים"[15].

אויפן אָרט פון דער ישיבה וואָס האָט זיך פאַרמאַכט איז געגרינדעט געווארן אַ העכערע ישיבה אין דער אָקופּאַציע־צייט. עס האָבן זיך דעמאָלט אויפגעקליבן אין ביאַליסטאָק ישיבה־בחורים פון פאַרשיידענע ישיבות, וואָס זיינען אין יענער צייט געווען געשלאָסן. האָבן עטלעכע היגע פרומע עסקנים געגרינדעט פאַר זיי אַ פראָוויזאָרישע ישיבה מיטן נאָמען „דער ביאַליסטאָקער קיבוץ". דער דאָזיקער שטאָטישער קיבוץ האָט אָבער ניט געהאַט קיין דירה קבועה און ער האָט זיך געווענדערט פון איין בית־מדרש אין צווייטן — פון „אורח חיים" בי"מ

15. זען פּנקס ביאַליסטאָק, ב' ו, ד' 381.

אין „אַלטן בית־מדרש" און פון דאָרט אין „חברה ש"ס"־בי"מ. ביז עס איז דערוועקט געוואָרן די פּראָגע זיך צו באַזעצן אין דער אייגענער, אייגנטלעך פּאַר אַ ישיבה באַשטימטער דירה — אין דעם בנין פון ר' אלי מיילאַך. אָבער דאָ האָט די ישיבה געפונען די טויערן פּאַרשלאָסן, ווייל דער „גן ילדים" האָט פּאַר־נומען דעם אָרט פון דער ישיבה, און דער „בונד" האָט געוואָלט צואייגענען פּאַר זיך דעם גאַנצן בנין, מיט דער חזקה פון 10 יאָר באַזיץ.

מאַדאַם בערטאַ מיילאַך, אַ יורשטע פון אלי מיילאַך, האָט דעמאָלט מיט דער הילף פון די גבאי הישיבה אָנגעגעבן אויף זיי אין געריכט. זי האָט דעם פּראָ־צעס געוואונען אין דער ערשטער און אין דער צווייטער אינסטאַנץ, און דאָס געריכט האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל דער צישאָ־אַרגאַניזאַציע צו באַפרייען דעם בנין פּאַר דער ישיבה. מען איז דערווייל דורכגעקומען אין יאָר 1931 אָפּצו־געבן אויף 3 יאָר דער צישאָ פּאַרן „גן ילדים" אַ האַלבן בנין, און דעם צווייטן האַלבן בנין מיטן בית־מדרש האָט פּאַרנומען די ישיבה פון שטאָטישן קיבוץ.

וועו איך האָב באַזוכט דעם קיבוץ האָט ער אויף מיר געמאַכט אַן אינדרוק פון אַ העכערן קלאַס פון דער היגער תלמוד־תורה, וואָס רופט זיך אויך אַן ישיבה. אין אים זאָגט אויך שאַרף שיעור אַ ייד אַ למדן. אין קיבוץ לערנען איצט [1933—34] אין גאַנצן 40 בחורים, דאָס רוב וואָס האָבן געענדיקט די היגע תלמוד־תורה־ישיבה. דער ראש־ישיבה איז דער היגער באַקאַנטער למדן ר' יעקב מתמיד. ער זאָגט צוויי מאָל אין וואָך, מאָנטיק און דאָנערשטיק, אַ שיעור. ווי ער האָט מיר דערציילט, זיינען אַלע בחורים לומדים צווישן זיי אויך מוסמכים. די פּרעמדע בחורים באַקומען אויך צום עסן טעגלעך אין „הכנסת אורחים"־הויז. די ישיבה באַגרענעצט זיך נאָר אויף 40 תלמידים מחמת דוחק אין געלט.

איך האָב אַמאָל געפרעגט ר' הערש־לייב וואָלאָזשינער (נצי"ב) (בשעת ער איז געווען אַמאָל אין ביאַליסטאָק אויפצוקלייבן געלט פּאַר דער וואָלאָזשינער ישיבה, וואָס האָט זיך דע־מאָלט געפונען אין אַ קריטישער לאַגע), פּאַרוואָס ער איז אַ קעגנער צו לערנען די לאַנדשפּראַך און לימודי חול אין דער ישיבה. די אַלטע גאונים, ווי ר' סעדיה גאון און דער רמב"ם, האָבן דאָך געשריבן זייערע לומדישע ספרים פּאַר זייערע תלמידים אין אַראַביש. דאָס באַווייזט אַז ניט נאָר זיי אַליין נאָר אויך זייערע תלמידים האָבן געקענט גוט אַראַביש. האָט ער מיר געענטפערט אויסווייכנדיק: — „איך בין ניט קעגן דער רוסישער שפּראַך נאָר איך זאָג, אַז די תלמידים וואָס קומען קיין וואָלאָזשין לערנען די ידישע תורה, דאַרפן שוין קענען רוסיש פון פּריער; פּאַר דעם לימוד איז וואָלאָזשין קיין אָרט ניט".

אָבער באמת האָט אויך די וואָלאָזשינער ישיבה ניט געקענט אָפּגעשלאָסן ווערן פּאַר דער דעמאָלטדיקער השכלה־שטרעמונג, ווי עס איז מעיד אייגער פון אירע געווען תלמידים[16], האָבן זיך אין איר געפונען תלמידים, וואָס האָבן זיך דאָרטן אויסגעלערנט שפּראַכן און ויסנשאַפטן אַזוי ווי סטודענטן אין די אוניווערסיטעטן, און עס זיינען געווען אַזעלכע תלמידים, וואָס לערנענדיק אין דער ישיבה 2—3 יאָר, האָבן זיי זיך פּאַרפולקומט אין שפּראַכן און ויסנשאַפטן, און אַרויסגייענדיק פון דער ישיבה זיינען זיי גלייך אַריין אין 5—6טן קלאַס גימנאַזיע. עס האָבן זיך אויך געפונען צווישן זיי אַ סך בקיאים אין דער העברעאישער אַלטער און נייער ליטעראַטור, פיל פּאַרשערס, שרייבערס און משוררים. נאָר זיי האָבן די ידיעות באַקומען

16. מיכה־יוסף בערדיטשעווסקי (יב"ם) אין א. אַטלאַסעס בכרם, 67.

באיסור, באַהאַלטענערהייט. האָבן זיי דערפאַר געהאַלטן די לימודי קודש פאַר אַן אָנשיקענישׂ פון פינצטערן פאַנאַטיזם. דעריבער זיינען אַ סך פון זיי אַרויס לתרבות רעה און געוואָרן שונאים פון יידנטום.

אָבער אַז די דייטש־יידישע אָרטאָדאָקסן האָבן איינגעפירט אין זייערע ישיבות רבנים־סעמינאַרן צו לערנען צוזאַמען למודי קודש מיט לימודי חול, און זייערע תלמידים באַקומען גלייך מיט סמיכות אויף רבנות דעם טיטל דאָקטער אויף אַקאַדעמישע לימודים, שאַפט מען אַזוי אַרום אַ סינטזע צווישן יידישקייט און וועלטלעכקייט. האָבן אָט די סעמינאַרן דערצויגן פרומע אויסגעבילדעטע ראַבינערס, צווישן זיי אפילו גרויסע קנאים. אָון אַזוי פירט זיך אויך די גרויסע „ישיבה רבי יצחק אלחנן" אין ניו־יאָרק, וואָס דערציט פרומע רבנים. אָבער אין די היינטיקע פוילישע ישיבות האָט מען פאַרקלאַפּט טיר און פענצטער און אָנגעשטעלט שומרים, אַז עס זאָל חלילה ניט אַריינדרינגען אין זיי אַ שטראַל פון בילדונג און וויסנשאַפט־ליכט, הן פרעמדע, הן יידישע.

די נאָוואַרעדאָקער מוסר־ישיבה אָדער „בית יוסף"

א י ר ג ע ש י כ ט ע. דער אייגנטלעכער מייסד פון מוסר־קרייזלעך און מוסר־ישיבות איז געווען דער באַקאַנטער גאון רבי ישראל סאַלאַנטער. ער און זיינע תלמידים האָבן איינגעפירט דעם לימוד מוסר ווי אַ הויפט־לימוד לעבן תלמוד. אין יעדער ישיבה האָבן זיי געשאַפן אַ גרופּע פרימערע תלמידים, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיטן לימוד המוסר און מידות טובות.

דער גרינדער פון דער ישיבה אין נאָוואַרעדאָק, געבויט אויף די דאָזיקע יסודות, איז געווען אַ ליטווישער פרוש ר' יוסף יוזל הורוויץ, באַקאַנט אונטערן נאָמען „בעל החורים". דער נאָמען נעמט זיך פון אַ פאָלקס־מעשה, וואָס דער־ציילט אַז אין זיין יוגנט, איז ער געזעסן און געלערנט בפרישות און התבודדות מערערע יאָרן אין אַ באַזונדער שטיבל, אָפּגעשלאָסן פאַר זיך, האָט ער געהאַט צוויי לעכער אין דער טיר פון זיין שטיבל, — איינע פאַר פליישיקס און די צווייטע פאַר מילכיקס, — וואָס דורך זיי האָבן פרומע לייט אים דערלאַנגט צו דערנערן זיך.

ר' יוסף־יוזל אַליין איז אפילו ניט געווען אַ דירעקטער תלמיד פון ר' ישראל סאַלאַנטער. ער איז געווען נאָר זיינער אַ נאָכפאָלגער. ר' יוסף־יוזל האָט אין זיין ישיבה, וואָס ער האָט געגרינדעט אין נאָוואַרעדאָק, אייגנעפירט אַ פיל ברייטערע מוסר־פראָגראַם ווי אין אַלע איבעריקע מוסר־ישיבות, אַזוי ווייט אַז די ישיבות אין ליטע האָבן געהאַלטן זיין סיסטעם פאַר צו פיל עקסטרעם און האָבן זיך דעריבער באַצויגן צו זיין ישיבה נעגאַטיוו. כמעט אַלע גרויסע רבנים און גאונים פון פריערדיקן דור זיינען געווען קעגנערס צו זיין ישיבה. אין אָנהייב פון דער [ערשטער וועלט־] מלחמה האָט ער זיין ישיבה איבערגעטראָגן קיין האָמעל (ווייס־רוסלאַנד), און דאָ האָט הרב ר' יוסף־יוזל הורוויץ פאַרטראַכט אַ פלאַן: יידן פון די אָקופּירטע גובערניעס זיינען אַנטלאָפן ווי פליטים אין די צענטראַלע גובערניעס, און אין שעת חירום ווערן זייערע קינדער פאַרוואָרלאָזט אין רעליגיעזער דערציאונג. האָט ער משפּיע געווען אויף זיינע תלמידים, אַז זיי זאָלן אין אַלע שטעט, וואו עס איז נאָר מעגלעך, עפענען ישיבות קטנות פאַר

די קינדער פון די פּליטים, מען זאָל די קינדער דערציען אין שטרענגן רעליגיעזן גייסט. די דאָזיקע אונטערנעמונג זיינע האָט נושא פּירות געווען. צום סוף קריג זיינען געווען אין אַ סך רוסישע שטעט און שטעטלעך זיינע ישיבות קטנות (אייגנטלעך חדרים אין גרעסערן מאָסשטאָב). מאָטעריעל האָט זיי טיילווייז מיטגעהאָלפן הרב ר' חיים עוזר גראָדזענסקי פון ווילנע, וואָס איז געווען דער ממונה אויף די הילפס־פאָנדן פאַר די פּליטים טיף אין רוסלאַנד.

אויך אונטער דער באַלשעוויסטישער מאַכט האָבן זיי נאָך אַ קורצע צייט עקסיסטירט, ביז די יעווסעקציע איז אויף זיי אויפמערקזאַם געוואָרן און האָט זיי סיסטעמאַטיש פאַרמאַכט און זייערע עסקנים טיילווייז אַרעסטירט.

ביני לביני איז אויך הרב יוסף־יוזל הורוויץ געשטאָרבן אין קיעוו פון אַ לונגן־אָנצינדונג. זיינע תלמידים האָבן דעמאָלט באַשלאָסן צו פאָרן צוריק קיין פּוילן. פון קריג , רעוואָלוציע און אַלע זייערע באַגליט־צרות און סכנות — זיינען זיי צוריקגעקומען קיין פּוילן, מערסטן טיילס אומלעגאַל, ווייל דאָס רוב תלמידים זיינען שוין געווען געבירטיקע אין רוסלאַנד. די פּוילישע מאַכט האָט זיי צוגעטיילט וואויז־און אַזיל־רעכט ווי פאַר פּאָליטישע עמיגראַנטן, אַדאָנק דער השתדלות פון רעליגיעזע כלל־טוערס אין פּוילן.

קיין ביאַליסטאָק זיינען זיי געקומען אין יאָר 1921. אין דער שפּיץ פון די תלמידים איז געשטאַנען זייער ראש־ישיבה ביז היינטיקן טאָג הרב רבי אברהם יאָפין (אַן איידעם פון הרב רבי יוסף יוזל הורוויץ). די שטאָט האָט זיך צוערשט באַצויגן צו זיי מיט אומצוטרוי צוליב זייער עקסטרעם־רעליגיעזער אויפפירונג און זייער אויסערלעך אויסטערלישן דערשיינען. אָבער לסוף האָבן זיי געוואונען די סימפּאַטיע ביי דער אַרטאַדאָקסישער באַפעלקערונג אַדאָנק זייער אויפריכ־טיקייט, תמימות און ערנסטקייט, און אויך צוליב דעם וואָס זיי האָבן אַליין אויך מיט דער צייט זיך אַביסל צוגעפּאַסט צום פּוילישן באָדן. ספּעציעל געניסן זיי די סימפּאַטיע ביי דער אגודה, וויל די ישיבה, פון איר זייט, שטיצט זי מאַראַליש און אפילו ביי פּאָליטישע אונטערנעמונגען. ביי די לעצטע קהילה־וואָלן אין ביאַליסטאָק האָט אפילו די ישיבה פון אירע רייען אַרויסגעגעבן אַ פּרנס פון דער שומרי־שבת־ליסטע (פּאַקטיש פון די אגודהניקעס און מוסרניקעס).

די ישיבה האָט היינט ביז 200 תלמידים, וואָס ניט געקוקט אויף דער שוועכער מאַטעריעלער לאָגע, אַנטוויקלען זיי אַ לעבהאַפטע טעטיקייט און האָבן שוין מיט הילף פון אויסלאַנד אָנגעהויבן צו בויען אַן אייגענעם גרויסן בנין.

חוץ דעם געווייגלעכן גמרא־לערנען ווערט אויף יעדן תלמיד אָבליגאַטאָריש אַרויפגעלייגט מינימום צוויי שעה יעדן טאָג דאָס לערנען מוסר: איין האַלבע שעה פאַר מנחה און אַ האַלבע שעה פאַר מעריב, און נאָך מעריב אַ האַלבע שעה אַ „חברים־מוסר־שמועסן" צווישן זיך. חוץ לזה איז פאַראַן אַ בית־מוסר אין אַ באַזונדערן בית־מדרש, וואו מען לערנט נאָך פרישטיק אַ געוויסע צייט מוסר, לויט יעדערנס וואונטש.

מוסר־ספרים ווערן געלערנט פון אַלע טיפּן, סיי מיטאַלטערלעכע און סיי

פון אַנדערע תקופות. באַזונדער פלייסיק לערנט מען (און מיט אַ ספּעציעלן דבקותדיקן ניגון) „חובת הלבבות" פון רבינו בחיי, „מסלת ישרים" פון רמח"ל, „שערי תשובה" פון רבינו יונה און נאָך ענלעכע מוסר־ספרים, און „מדרגת האדם" אין צוועלף קליינע טיילן פון דעם מיסד ר' יוסף־יוזל.

ווייטער איז פון דער הנהלה באַשטימט אַ גרופּע עלטערע תלמידים, וואָס יעדערער פון זיי האָט אונטער זיין השגחה אַ געוויסע צאָל תלמידים (אַן ערך אַ 10 יעדערער).

יעדע וואָך האָט אַזאַ גרופּע ענגע באַראַטונגען פאַר רעליגיעזער פאַרשטאַר־קונג און אויספּייערונג פון מידות. באַזונדער אַכט וועלט געלייגט אויף דער אַנטוויקלונג פון די מידות פון בטחון אין גאָט, רעליגיעזער פעסטקייט און מסירות־נפשדיקע אַרבעט פאַר חברים אין גייסטיקן און עקאָנאָמישן זינען. עס וועלט אויך געפירט אַ פּראָפּאַגאַנדע צו זיין דער עיקר אַ רעליגיעזער דער־ציער אויך נאָך דער חתונה. דער פּועל־יוצא דערפון איז, אַז אויך אין פּוילן זיינען געגרינדעט געוואָרן אַ סך ישיבות קטנות דורך די עלטער געוואָרענע און חתונה־געהאַטע תלמידים.

גמרא לערנען אַלע איין מסכתא. דער ראש־ישיבה זאָגט צווישן מאָל וועכנטלעך, מאָנטיק און דאָנערשטיק, אַ פּלפּול אין אַ סוגיא, לויטן סדר פון דער מסכתא וואָס מען לערנט. אין דעם אונטערשיידט זיך ניט די ישיבה פון אַנדערע ליטווישע ישיבות. חוץ דעם אָבער זאָגט דער ראש־ישיבה 2 מאָל אין דער וואָך אַ מין מוסר־דרשה, ווינטער פרייטיק צו נאַכטס און שבת צו נאַכטס, זומער זאָגט ער מיטוואָך ביינאַכט און שבת פרי, אַן ערך אַ שעה. די דרשה איז פאַרשטענדלעך אין גאַנצן נאָר פאַר זיינע תלמידים איבער דער ספּעציפישער מוסר־טערמינאָ־לאָגיע.

י"ז כסלו וועלט אָפּגעהיט דער יאָרצייט פון מייסד הרב רבי יוסף יוזל ז"ל דורך לערנען משניות, מוסר זאָגן און דערציילן זיינע מעשים טובים, וואָס דינט ווי דער עיקר פון זיין שיטה.

אין די 4 מוצאי שבתות פון ר"ח אלול וועלט געזאָגט דורכן ראש־ישיבה פאַר די תלמידים אַ באַזונדערער מין התעוררות־מוסר. אין דער סליחות־וואָך און אין עשרת ימי תשובה זיינען די חברים און די ועדים מקבל אויף זיך בתקיעת־כף געוויסע הנהגות און מדות טובות אויף געוויסע צייטן, למשל, ניט צום ריידן יעדן טאָג געוויסע שעהן קיין דברים בטלים, חוץ דברי תורה און מוסר, ניט אין כעס וועלן, דערווייטערן זיך פון כבוד און מכבד זיין את הבריות, מטיב זיין מיט חברים, דאָוונען מיט כוונות לויט געוויסע עיקרים פון תפילות.

לויט זייערע מוסר־פּרינציפּן פלעגן זיך די תלמידים לערנען צו באַפרייען זיך פון אָנגענומענע פירונגען, מבטל היש זיין, למשל, זיך צו פאַראייניקן מיט שנאָראָס —און מיטגיין מיט זיי בעטלען איבער די הייזער און לעבן אַ געוויסע צייט זייער לעבן, טראָגן לאַנגע ציצית וואָס באַמבלען זיך ארויס פון זייער קור־צער קליידונג, הגם געקליידט גייען זיי דוקא אייראָפּעאיש, געווינלעך מערסטנ־

טיילס אין אָפּגעריסענע אָרעמע בגדים. מיט ריינלעכקייט צייכענען זיי זיך גאָר־ניט אויס, כאָטש נקיות, ריינלעכקייט אין קערפּער און אין גייסט — איז דער ערשטער פּרינציפּ פון יידישן מוסר. מיר האָט דערציילט דער דאָקטאָר, וואָס באַהאַנדלט זיי גאַנץ שרעקלעכס פון זייער שמוץ. זיי לייגן אויך ניט קיין אַכט אויף זייער געזונט־צושטאַנד. זיי ווערן דעריבער מערסטנטיילס באָפרייט פון מיליטער־דינסט, ווי עס האָט דערקלערט דער זעלביקער דאָקטאָר.

אויסער מוסר און מידות ווערט געלייגט פיל אַכט אויפן דאָוונען. עס ווערט געדאָוונט מיט גרויס התלהבות כמעט מיט התפשטות הגשמיות, מיט קולות וברקים, וואָס זיינען בוקע רקיעים. מען פּאַטשט, מען קלאַפּט מיט די הענט און די פיס און מען מאַכט דערביי פּאַרשיידענע העוויות, אויבערהויפּט אין די ימי התעוררות פון די ימים נוראים[17].

רי נאָוואַרדאָקער ישיבה איז אייגנטלעך אַ רעאַקציע, אַ קעגנווירקונג קעגן די איבעריקע ליטווישע ישיבות, וואָס בייַ זיי איז דער הויפּטצוועק דער טרוקענער לימוד פון תלמוד און שולחן־ערוך מיט דער כוונה צו אַנטוויקלען בייַ די תלמידים נאָר די חריפות פון שכל, אָבער ניט צו דערוועקן בייַ זיי די געפילן פון האַרצן און צו אַנטוויקלען בייַ זיי די מחשבה שבלב וועגן מוסר און מידות — די עטיק, וואָס דאָס איז אייגנטלעך דער הויפּט־צוועק פון לימוד התורה בייַ יידן.

צוליב איר קעגנערשאַפט צום אייגנעשטעלטן דרך אין די ליטווישע ישיבות האָבן די גרויסע רבנים פון פאָר דער מלחמה זי געוודפט. אפילו ר׳ חיים בריסקער, דער פּרימסטער צווישן זיי, האָט פאַרבאָטן איר משולח צו דרשענען אין די בריסקער בתי־מדרשים און צו קלייבן געלט פאָר דער ישיבה. אויך נאָך דער מלחמה האָט מען — ווי מען האָט מיר איבער־געגעבן — זיי ניט אַרייגעלאָזן אין די גרויסע קהילות, ווי אין ווילנע. ביאַליסטאָק אָבער האָט שוין ניט געהאַט און האָט איצט ניט קיין גרויסע תלמודישע אויטאָריטעטן זיך אַנט־קעגנגעשטעלן אָט די מוסרניקעס. האָט דער בית־יוסף דאָ זיך באַזעצט און געשאַפן דאָ פאָר זיך אַ צענטער.

עס פאַרשטייט זיך, אַז אויסצוהאַלטן אַזאַ אויסטערלישע ישיבה אין דער היינטיקער פּראַקטישער און שוערער צייט קומט אָן זייער שווער, אפילו בייַ דער גרויסער ענערגישער אַרבעט פון איר ראש־ישיבה, וואס איז גלייכצייטיק איר מנהל און באַזאָרגער פון אַלע אירע מאַטעריעלע מיטלען. ער פירט געלט־זאַמלונגען אין דער גאַנצער יידישער וועלט און אויך אין ביאַליסטאָק, וואו מע קריגט פּראָדוקטן[18] פאָר די תלמידים. דער מאַטעריעלער צושטאַנד

17. ד״ר אהרן קאַמינקאָ פון ווין איז אַמאָל דאָ אַראָפּגעקומען אויף אַ שליחות פון הילפס־פאַראיין צו אונטערזוכן די ישיבה, וואָס האָט בייַ אים געפאַדערט אונטערשטיצונג. האָט ער געזאָגט, אַז אַזוינס האָט ער בייגעוואוינט נאָר בייַ די דערווישן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, כאָטש בייַ אונדז רופן זיך די הויפּט־תפילות פון שמונה עשרה „תפלה בלחש״, און די גמרא זאָגט: רחמנא ליבא בעי (סנהדרין, קו, ע״ב) יכול ישמיע קולו בתפלתו כבר מפורש על ידי חנה שנאמר (שמו״א א׳) וקולה לא ישמע (ברכות, ל״א ע״א), זען אין שו״ת, מסכת תמיד, עיניני תפילה, וואו ער באַווייזט אויך פון זהר, אַז מען טאָר ניט משמיע קול זיין און מאַכן באַוועגונגען אין דאַוונען.

18. דער ראש ישיבה איז אפילו זייער אַ פּעאיקער און אַן ענערגישער מענטש, דאָך באַקלאָגט מען זיך אויף אים, היות ווי ער איז טרוד אין די געזעלשאַפטלעכע און מאַטער־יעלע ענינים פון דער ישיבה, קען ער זיך דאָך שוין ניט אָפּגעבן מיט לערנען.

אין דער ישיבה איז זייער אַ שלעכטער. דערייבער האָט טאַקע דער דאָקטאָר פון ישיבה איבער־געגעבן אַ שרעקלעך בילד פון דעם היגיענישן און פיזישן צושטאַנד פון די תלמידים.

י. די בית־יעקב שולן

די פרומע יידן פון „אגודה" אָדער „שלומי אמוני ישראל" האָבן זיך ענדלעך אַרומגעזען, אַז זיי האָבן זיך שטאַרק פאַרזינדיקט געגן יידישן דת מיט דער דערציאונג פון זייערע טעכטער. אָפּגעבנדיק זיי לערנען אין די קריסטלעכע שולן און גימנאַזיעס, דערציענדיק זיי אויף די אייראָפּעאישע אַנדערש־גלויביקע ליטעראַטורן און גלייכצייטיק פאַרשליסנדיק פאַר זיי די דערציאונג־קוואַלן פון יידיש, תנך און תלמוד, האָבן זיי זייערע טעכטער דערצויגן צו אַסימילאַציע און שמד. האָבן זיי דעריבער אָנגעהויבן גרינדן פון יאָר תרפ"א (1921) אַ נעץ רע־ליגיעזע מיידל־שולן אונטערן נאָמען „בית יעקב". זיי האָבן אויך געגרינדעט אַ סעמינאַר צו דערציען לערערקעס פאַר די בית־יעקב־שולן. זיי באַמיען זיך צו שאַפן די נייטיקע פּעדאַגאָגישע ליטעראַטור.

אין ביאַליסטאָק איז געגרינדעט געוואָרן אַזאַ „בית יעקב"־שול חשוון תר"ץ, (1929). די שול געפינט זיך היינט אויף נייַ־וועלט 6. זי האָט 150 שילערינס, מיט 6 לערערינס און אַ פאַרוואַלטער. איר יערלעכער בודזשעט איז 9,000 זלאָטעס. איר הכנסה איז פון שכר־לימוד, פון 4 ביז 10 זלאָטעס מאָנאַטלעך. די שול קריגט אונטערשטיצונג פון מאַגיסטראַט (1,800 זלאָטעס) און פון ועד הקהל.

די שול נעמט אַרום 7 קלאַסן און דויערט 7 שוליאָרן. אין יעדן קלאַס זיינען פאַראַן צוויי לעקציעס פון יידישע לימודים טעגלעך ד"ה 10 לעקציעס וועכנט־לעך, אַ לעקציע דויערט 45 מינוט. שילערינס ווערן אָנגענומען פון 6 ביז 7 יאָר און זיי ענדיקן די שול אין 13טן אָדער 14טן לעבנסיאָר. דערנאָך קומען זיי אָן אין די בנות־גרופּעס. די אַלגעמיינע לימודים ווערן געלערנט ווי אין די פאַוו־שעכנע שולן.

די שילערינס ווערן דערצויגן לויטן רעגולאַמין שטרענג רעליגיעז, צניעותדיק און מאָראַליש. עס זיינען דאָ באַזונדערע אָרגאַניזאַציעס אַרום די שולן. אין שולן מיט לימודי חול הייבט זיך אָן דער שוליאָר דעם ערשטן סעפּטעמבער, ווי אין דער רעגירונגס־שול, אין שולן מיט בלויז לימודי קודש הייבט זיך דער לערנ־יאָר אָן ראש חודש חשוון.

אין רעגולאַמין פאַר די לערערינס איז פאַראַן אַ פונקט: מיט די שילערינס רעדן נאָר יידיש. נאָך פונקטן פון דעם רעגולאַמין: שטרענג אָכטונג געבן אויף זייער צניעותדיקער קליידונג; זיי זאָלן זיך ניט חברן מיט חברות וואָס געהערן ניט צו רעליגיעזע פאַראיינען; זיי זאָלן ניט אָנטייל נעמען, אָן דער הסכמה פון דער לערערין, אין אַ בלימל־פאַרקויף; יעדער שבת ראש־חודש־בענטשן גיין מיט די שילערינס דאָוונען אין שול; אַיינפירן בנות־גרופּעס פאַר דער יוגנט; פאַר די לימודים און נאָך די לימודים זאָגן מיט די שילערינס פון יעדער קלאַס אַלע צוזאַמען צוגעפאַסטע נוסחאות פון תפילות.

די הויפּט־לימודים און לעקציעס פון „בית יעקב" שולן זיינען א) תפילה מיט פּירוש, ב) דינים און שמועסן, ג) חומש, ד) נביאים וכתובים, ה) יידישע שפּראַך, ו) כללי הדקדוק פון לשון הקדש, צוזאַמען פון חומש מיט ב"כ, ז) יידישע געשיכטע.

פאַר יידישע לימודים גיט מען אָפּ אין די בית־יעקב־שולן צו צען שעה אַ וואָך. תפילה לערנט מען אין ערשטן קלאַס — פיר שעה; אין צווייטן קלאַס — פינף שעה; אין דריטן קלאַס און אין פערטן — דריי שעה; אין פינפטן — צוויי שעה, און אין זעקסטן און זיבעטן — צו איין שעה. דת (דינים און מנהגים און אַלגעמיינע רעליגיעזע אַנווייזונגען) ווערט געלערנט אין ערשטן קלאַס דריי שעה; אין צווייטן און דריטן — צוויי שעה; אין פערטן און פינפטן — צו איין שעה. חומש מיט עלעמענטן פון דקדוק הייבט מען אָן צו לערנען פון דריטן קלאַס אָן צוויי שעה אַ וואָך; אין פערטן קלאַס — דריי שעה; אין די עלטערע דריי קלאַסן: אין פינפטן קלאַס איין שעה און אין די לעצטע צוויי צו דריי שעה. געשיכטע הייבט מען אָן לערנען פון צווייטן קלאַס אָן, צו איין שעה אַ וואָך, אין די לעצטע צוויי קלאַסן — צו צוויי שעה אַ וואָך.

יידיש לערנט מען פון ערשטן קלאַס אָן; אין ערשטן קלאַס — דריי שעה; אין צווייטן, דריטן און פערטן — צוויי שעה, און אין פינפטן — איין שעה.

יא. פּריוואַטע אַנפאַנגשולן פאַר מיידלעך[19]

די פּריוואַטע מיידל־שול פון ש. פּיינזילבער

די שול פון ש. פּיינזילבער איז געגרינדעט געווארן נאָך ביי דער רוסישער מאַכט, אין יאָר 1907 און איז געווען זייער פאָפּולער אין שטאָט. די שול גע־פינט זיך אויף זאַמענהאַף 14. נאָך דער מלחמה איז זי איבערגעגאַנגען פון רוסיש אויף פּויליש. זי פאַרמאָגט גוטע קוואַליפּיצירטע לערערס. עס זיינען געווען צייטן, וועו זי האָט געהאַט ביז 160 שילערינס, היינט צוליב דער קאָנקורענץ האָט זי צוזאַמען מיט אַ פּרעבלשול נאָר אַ 70 שילערינס. עס ווערט אין איר גע־לערנט פּויליש, העברעאיש, פּראַנצויזיש, צייכענען, געזאַנג, גימנאַסטיק. די לערנשפּראַך איז פּויליש. ענדיקנדיק די שול, קומען די שילערינס אַריין אין 3טן קלאַס גימנאַזיע. די שול געפינט זיך אין אַ זייער באַקוועמען, צוגעפּאַסטן לאָקאַל. די שילערינס ווערן דערצויגן אין ציוניסטיש־נאַציאָנאַלן גייסט. די העברעאישע לימודים זיינען אין איר גוט אַווענקגעשטעלט.

באַזונדיק די שול בין איך געווען ביי אַ לעקציע פון העברעאיש אין 5—6טן

19. [דער מחבר האָט דורכגעלאָזן די פּריוואַטע מיידל־שול פון ל. גרינהויז וועלכע האָט עקזיסטירט זינט 1895 ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה. דער לערער גרינהויז גע־פינט זיך זינט 1917 אין ניו יאָרק. — די אַרויסגעבער].

קלאַס. זיינען די העברעאישע ידיעות פון די שילערינס אין ריידן, דערציילן און רעפערירן די העברעאישע לימודים געווען אויסגעצייכנט, ניט ערגער ווי אין אַ תרבות־שול אין אַן אַנאַלאָגישן קלאַס. זיך אונטערהאַלטנדיק מיט די שילע־רינס האָב איך אויסגעפונען אַז זיי זיינען ציוניסטיש געשטימט און העברעעריגס.

די פּריוואַטע מיידל־שול פון ל. ח. באַגדאַנאָווסקי

אין דעם זעלביקן יאָר 1907 איז געגרינדעט די 2טע פּריוואַטע שול פאַר מיידלעך מיט דער זעלביקער פּראָגראַם. די שול פון ח. באָגדאַנאָווסקי איז אויך געווען פאָלקס אין דער יידישער געזעלשאַפט פאַר דער מלחמה, אָבער די לעצטע יאָרן האָט זי זיך נאָך מער אַנטוויקלט. דער באַזיצער, וואָס איז אַ יינגערער ענגלישער מענטש, דערצו קינדערלאָז, האָט זיין גאַנצע ענערגיע אָפּגעגעבן דער שול זי אויסצובעסערן און צו פאַרפולקומען. צו איר 25־יאָריקן יובילייי, אַפּריל 1932, איז די שול אַריבערגעטראָגן געוואָרן אין איר איצטיקער נייער באָקווע־מער, צוגעפּאַסטער דירה פון 10 צימערן אויף סענקעוויטשע גאַס, ראָג יידן־גאַס. עס איז פאַרבייטערט געוואָרן די לערן־פּראָגראַם פון דער שול צו דער מדרגה פון אַ פּראָגימנאַזיע. עס ווערט אין איר געלערנט העברעאיש אין אַ געגוגיקער מאָס דורכן באַזיצער אַליין און דורך אַ געשולטער העברעאישער לערערין. די שילערינס רעדן געלויפיק העברעאיש; זיי דערציילן, רעפערירן גוט אויף העב־רעאיש פון תנך און פון כרעסטאָמאַטיעס, זיי זיינען ציוניסטקעס און העברעאיסט־קעס. איך האָב זייער הנאה געהאַט, אונטערהאַלטנדיק זיך מיט זיי אין העברע־איש און הערנדיק פון זיי זייער איבערגעגעבנקייט צו העברעאיש אוּן צום יידנטום.

יב. די יידיש־פוילישע פּריוואַטע גימנאַזיעס[20]

די דייטש־יידישע און שפּעטער די פויליש־יידישע גימנאַזיע פון ד״ר ש. גוטמאַן

ווען די דייטשן האָבן אָקופּירט ביאַליסטאָק, האָבן זיך פאַרמאַכט אַלע רו־סישע מיטלשולן. די דייטשישע מאַכט האָט ניט געזאָרגט פאַר דער בילדונג פאַר דער מער אונטערגעוואָקסענער יוגנט פון די מיטלשולן. דאָס האָבן גע־טאָן צוויי פּריוואַטע פּערזאָנען. אַ טעטיקער מיטגליד פון חובבי שפת עבר, ד״ר ש. גוטמאַן, האָט געגרינדעט דעם 25טן אָקטאָבער, 1915, אַ יידיש־דייטשע מיטלשול מיט דער דייטשער אונטערריכט־שפּראַך און מיט אַ פּראָגראַם פון העב־רעאיש, יידישע געשיכטע און ליטעראַטור. די גימנאַזיע איז געווען אין דעם בנין פון דער געוועזענער מיידל־גימנאַזיע פון כוואַלעס. גלייכצייטיק האָט זיך

20. ווען די יידיש־פוילישע גימנאַזיעס זען אוסיפּירלעך אין ביאַליסטאָקער יאָרבוך, 1932—1933.

געעפנט אַ קריסטלעך־דייטשע מיטלשול אונטערן אָנפיר פון פּאַסטאָר ווילדע (געווען דייטשער לערער אין קאָמערץ־שול). פון אָנהייב האָבן זיך יידן אַ לאַז געטאָן צו אים ווי צו אַן עכטן דייטש און געווען דייטשן לערער פון אַ ביאַ־ליסטאָקער מיטלשול. אָבער ביסלעכווייז האָט אים די גימנאַזיע פון ד״ר גוטמאַן פאַרקאָנקורירט מיט אירע בעסערע לערער־קרעפטן, אַזוי אַז די גימנאַזיע פון ד״ר ש. גוטמאַן, וואָס האָט אָנגעהויבן דאָס ערשטע יאָר פון דער אָקופּאַציע מיט 240 תלמידים־ות, האָט געהאָט אין לעצטן יאָר פון דער אָקופּאַציע (1918) אַן ערך 640 תלמידים און תלמידות.

די דייטשע מאַכט האָט זיך באַצויגן צו דער פּריוואַטער גימנאַזיע גאַנץ סימפּאַטיש, אפשר ווייל די שול האָט געהאָט אַזעלכע יידיש־דייטשע פּאַך־לע־רערס ווי ד״ר ווילהעלם לעווי, ד״ר דייטשלענדער, ד״ר בעזינג און אַנדערע. די מאַכט האָט איר געגעבן די זעלביקע רעכט וואָס דער קריסטלעך־דייטשער גימנאַזיע. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז די דייטשע מאַכט האָט זיך באַמיט אויסצובילדן די אָרטיקע לערערס, אינאַרדענען פאַר זיי ספּעציעלע קורסן, פאַר־טראָגן, רעפעראַטן אד״גל.

די לערן־מעטאָדן אין דער גימנאַזיע זיינען געווען די זעלביקע ווי אין די דייטשע מיטלשולן אין פרייסן. די גימנאַזיע האָט אויך איבערגענומען דעם פרייסישן רעגולאַמין — מיט שטרענגער דיסציפלין — ביז פיזישער שטראָף. דאָס לערנען אַליין פלעגט פאָרקומען נאָר פון בוך, אַן מיטהילף פון אָנשויליעכע מיטלען און עקספּערימענטאַלע אָרבעטן.

צו אַלע שול־פייערונגען פלעגן קומען ניט נאָר די ציווילע דייטשע מאַכט ווי דער שטאָט־הויפּטמאַן נאָר אויך פאָרשטייערס פון זייער העכסטער מיליטע־רישער מאַכט, פון דער אָבער־אָסט־קוואָרטיר אין ביאַליסטאָק. אַן אָנגענעמען איינדרוק פלעגן אויף זיי מאַכן די כאָראָלע געזאָנגען און די פאָרשטעלונגען אונ־טערן אָנפיר פון פאָרשטאָרבענעם דיריגענט יעקב בערמאַן.

מיטן אָרויסמאָרש פון דער דייטשער און אָריינטריט פון דער פּוילישער מאַכט האָט זיך דער צושטאַנד געביטן. עס ווערט גלייך איינגעפירט דאָס לער־נען פּויליש. ווי העברעאישע לערערס פון שפּראַך, ליטעראַטור און יידישער געשיכטע ווערן אינגעלאַדן די ה״ה בערך און שקאָלניק. די גימנאַזיע באַקומט אָ מער נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. עס ווערט געלייגט אָפּט אויפן למוד פון העברעאיש און מנהגי ישראל. אָבער די לערן־שעהן פאַר העברעאיש זיינען ניט געווג. ביסלעכווייז איז די גימנאַזיע געוואָרן פון דעם טיפּ פּויליש־יידישע גימנאַזיעס.

ווען פרוי כוואָלעס, די אינהאָבערין פון גימנאַזיע־לאָקאָל איז צוריקגעקומען, טראָגט זיך די גימנאַזיע אַריבער אין דעם בנין פון געוו. אָלעקסאַנדראָווס גימנא־זיע (פּאָלאָצאָווע 2).

די שול באַזיצט איצט רעגירונגס־רעכט, און זי האָט שוין באַוויזן צו האָבן 9 אָרויסלאָזן פון מאַטוריסטן מיט אַן אָלגעמיינער צאָל פון 133 אָבסאָלוועטן תלמידים־ות. אָ סך פון זיי האָבן שוין פאָרענדיקט זייער הויכשול־בילדונג אין

לאַנד און אין אויסלאַנד און זיינען געווארן מעדיצינער, יוריסטן, לערערס אאז"ו. פון דער גימנאַזיע זיינען אַרויסגעקומען עטלעכע יונגע געלערנטע.

די גימנאַזיע צייכנט זיך אויס מיט איר נאַציאָנאַלן ציוניסטישן גייסט. מען לערנט אין איר העברעאיש אין אַ גרעסערער מאָס ווי אין אַנדערע יידיש־פוילישע גימנאַזיעס. זי איז שטאַרק פאָפולער ביי דעם יידישן מיטלקלאַס. אין איר געפינען זיך אַלע נייטיקע מכשירים. זי האָט אַ גוטן לערער־פערסאָנאַל. אין לערניאָר 1935—36 לערנען אין איר 225 תלמידים, — 125 שילערס און 100 שילערינס. העברעאיש ווערט אין איר געלערנט פון 3 ביז 6 שעה וועכנטלעך. מע לערנט אויך תנך אין העברעאיש (דאָס זיינען די אָפּיציעלע רעליגיע־שעהן) און אויך יידישע געשיכטע צו 2 שעה אַ וואָך.

גימנאַזיע פון ד. דרוסקין

די 8־קלאַסיקע קאָעדוקאַציע־גימנאַזיע אויף שליאַכעצקע 4 איז געגרינדעט געוואָרן פון דעם געוועזענעם אינסטיטוטשיק ד. דרוסקין. ער האָט נאָך אונטער דער רוסישער מאַכט געהאַט אַ פּראָגימנאַזיע.

אין די אָקופאַציע־צייטן איז די שול ניט געווען טעטיק. דעם בנין האָט פאַרנומען דאָס אָקופאַציע־מיליטער. ביים איבערנעמען די שטאָט דורך דער פוילישער מאַכט אָרגאַניזירט ד. דרוסקין אַ יידיש־פוילישע גימנאַזיע. זי איז פון אָנהייב אָן אָנערקענט געוואָרן פון דער פוילישער מאַכט ווי אַ פולבאַרעכטיקטע, אין 1931—1932 האָט זי באַקומען פולע רעכט פון אַ רעגירונגס־שול, קאָטעגאָריע אייגנס. מיט דעם איז די גימנאַזיע די ערשטע אויפן גאַנצן שטח פון ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאַפט. די דאָזיקע רעגירונג־אויסצייכענונג האָט איר פאַרשאַפט די גרעסטע צאָל יידישע שילערס, דערהויפט פון דעם גאַנצן רייכערן און באַמיטלטן קלאַס. אויך דער שכר־למוד איז ביי איר דער גרעסטער. זי האָט שוין געמאַכט מערערע אַרויסלאָזן. עס איז ביי איר אָלץ רייך אַוועקגעשטעלט מיט אַ 20־קעפיקן גוטן לערער־פערסאָנאַל. אויפן רעליגיע־לימוד און אויף העברעאיש ווערט געלייגט ווייניק אָכט. אין די קלענערע קלאַסן לערנט מען עטלעכע שעה וועכנטלעך העברעאיש. דער דירעקטאָר טילעמאַן האָט מיר געזאָגט, אז עס ווערט געפלאַנט צו פאַרגרעסערן העברעאיש און אָנשטעלן אַ געשולטן לערער. אין לערניאָר 1935—36 זיינען געווען 320 תלמידים, — 220 מיידלעך, 100 ייגלעך. די פיל קלענערע צאָל שילערס ווי שילערינס קומט פון דעם ניט באַאַכטן די יידישע רעליגיע און העברעאיש.

גימנאַזיע פון זעליגמאַן, לעבענהאַפט און דערעטשינסקי

די גימנאַזיע איז אייגנטלעך ניט קיין יידיש־פוילישע נאָר אַ פולקום פוילישע גימנאַזיע, וואָס אין איר לערנען נאָר 25% יידן, אָבער אירע באַזיצערס זיינען יידן. די גימנאַזיע איז אויך געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1919 דורך אַ גע־

מישטער קאָמיסיע פון יידן און קריסטן, און האָט זיך געפונען אין בנין פון אַמאָליקער קאָמערץ־שול מיט 2 אָפּטיילן, אָ הומאַניסטישן און פון האַנדלס־טיפּ. צוזאַמען זיינען געווען 16 קלאַסן. כדי צו געבן אָ מעגלעכקייט צו ענדיקן דעם שטודיום דעם טייל יוגנט וואָס האָט זיך דעמאָלט צוריקגעקערט פון רוסלאַנד איז אין די העכערע קלאַסן דעריבער רוסיש געווען די לימודים־שפּראַך. אין משך פון די ערשטע צוויי יאָר זיינען אַלע קלאַסן אַריבער אויף פויליש, און שוין אין יאָר 1921—22 זיינען די אַביטוריענטן פון דער גימנאַזיע געשטאַנען פאָר דער מלוכהשער עקזאַמיניר־קאָמיסיע און באַקומען מאַטורעס. דאָס איז געווען די ערשטע מאַטורע אין ביאַליסטאָקער פּריוואַטער גימנאַזיע. זינט יענעם יאָר געפינט זיך די גימנאַזיע אין גרויסן בנין אויף סענקעוויטשא 4. אין די ערשטע צוויי יאָרן האָט די גימנאַזיע אַרויסגעלאָזן איבער 150 אַביטוריענטן. אין שול־יאָר 1921—1922 האָבן געקריגן מאַטורעס 207 אַביטוריענטן. די גימנאַזיע האָט זיך טאַקע גערעכנט פאָר אַן אַביטוריענטן־גימנאַזיע.

נאָך היינט איז די גרונט־אידיי פון דער גימנאַזיע צו דערציען די יוגנט אָן אונטערשייד פון גלויבן און נאַציאָנאַליטעט אין גייסט פון קעגנזייטיקער פריינדשאַפט און צוטרוי.

איצט האָט די גימנאַזיע 8 קלאַסן און 2 צוגרייטונגס־קלאַסן מיט 252 שילערס, דערפון יידישע נאָר 75. יידישע רעליגיע און יידישע געשיכטע ווערן געלערנט — 6 שעה וועכנטלעך.

די געזעלשאַפטלעכע קאָעדוקאַציע־גימנאַזיע

די גימנאַזיע איז געגרינדעט געוואָרן פון דער געזעלשאַפט צו פאָרשפּרייטן בילדונג צווישן יידן אין ביאַליסטאָק אין יאָר 1925. זי געפינט זיך אויף קו־פּיעצקע 41. רעגירונגס־רעכט האָט זי באַקומען אין 1930. אין איר לערנען 200 שילערס, 100 יינגלעך און 100 מיידלעך. העברעאיש ווערט אין איר געלערנט 4 שעה אַ וואָך, מען לערנט אויך אָ געקירצטן חומש, נביאים ראשונים און אַפּשניטן פון אַחרונים.

יג. די פוילישע מלוכהשע פאָלקשולן אין ביאַליסטאָק

לויט אָ באַריכט פון שול־אינספּעקטאָר אין קאַבינעט פון שטאָט־פּרעזידענט אויף דער ערשטער זיצונג פון שטאָטישן שולראַט פאָרן יאָר 1934—1935, געפינען זיך אין שטאָט פופצן געווײַנלעכע פאָלקשולן און איין שול פאָר דעפעק־טיווע קינדער. אין אַלע שולן לערנען 7,980 שילערס, דערפון 5,934 קריסט־לעכע קינדער, 832 יידישע, 743 פּראָוואָסלאַווע, 284 עוואַנגעלישע, 187 פון אַנדערע אמונות. אין אַלע שולן געפינען זיך 115 צימערן, דערין 50 אין אייגע־נע בנינים. 18 זיינען ניט צוגעפּאַסט צוליב אייגנשאַפט. אין אַנדערע געפינען זיך צו 70 שילערס אין אָ קלאַס.

אין קומענדיקן שטאַטישן בודזשעט פאַר 1935—36 ווערט פֿרעלימינירט פאַר די פאַלקשולן 221,230 זל׳ (זע אונזער לעבן, 21טער אָקטאָבער 1934 נומער 240).

אין די 2 פוילישע מענער־גימנאַזיעס האָבן זיך געלערנט אין דעם זעלביקן יאָר 70 יידישע שילערס.

אין דער מיידל־גימנאזיע האָבן זיך געלערנט אַן ערך 50 יידישע שילערינס.

אויף אַזאַ אופן האָבן 952 יידישע קינדער זיך געלערנט אין פוילישע שולן, אין אַ פרעמדער סביבה און אָן יידישע לימודים.

יד. די ביאַליסטאָקער יידישע ביבליאָטעקן

די שלום עליכם־ביבליאָטעק

איינע פון די ניצלעכסטע קולטורעלע און דערציערישע אינסטיטוציעס אין ביאַליסטאָק איז די אַזוי גערופענע שלום עליכם־ביבליאָטעק. די דאָזיקע ביבליאָטעק האָט געזאָלט געגרינדעט ווערן אין אָנהייב פון דער ביאַליסטאָקער קהילה נאָך דער אָקופאַציע. מען האָט שוין געהאַט באַשטימט פאַר איר אַן אָרט אין לאָקאַל פון דער האַנטווערקער־שול. אויסער די ביכער פון דער געווען עזעלשאַפטלעכער ביבליאָטעק איז דער יסוד געווען אַ ביכער־זאַמלונג פון אַ היגן יונגענמאַן גלאָגאָווסקי (שפּינמייסטער), אַ בעל־הבתישער משכיל. ער האָט געהאַט אַ ביבליאָמאַניע און זיינע לעצטע גראָשנס האָט ער אָפּגעגעבן אויף צו קויפן ביכער אין אַלע דריי גאַנגבאַרע שפּראַכן (רוסיש, דייטש, העברעאיש). ער האָט געקויפט ביכער אָן שום אויסוואָל פון אַ רוסישן שונד־ראָמאַן ביז אַן ערנסט פילאָזאָפיש בוך. אַזוי האָט ער צונויפגעקליבן ביז 4,000 ביכער. ענדלעך איז אים ענג געוואָרן דער פּלאַץ פאַר אַזאַ גרויסן קוואַנטום ביכער. פילנדיק אויך אַ דוחק אין געלט, האָט ער פאַרגעלייגט דער קהילה אָפּצוקויפן זיינע ביכער, און אַז זי האָט נישט איינגעשטימט, האָט ער איר פאַרגעלייגט אויסצולייַען זיין ביכער־זאַמלונג פאַר איר געפּלאַנטער ביבליאָטעק קעגן חודשדיקע ניצגעלט, אויף וואָס די קהילה האָט איינגעשטימט.

איך בין דעמאָלט מיט דעם פאַרשטאַרבענעם קאָטיק אויסגעקליבן געווארן איינצוארדענען די דאָזיקע ביבליאָטעק. אָבער איינזעענדיק דעם דאָזיקן מישמאַש ביכער און ניט באַקומענדיק פון דער קהילה די נייטיקע געלט־מיטלען אויף אייַנצוקויפן די נייטיקע ביכער און אויסצוהאַלטן אַזאַ ביבליאָטעק, האָבן מיר זיך אָפּגעזאָגט אָנטייל צו נעמען אין דער וויטערדיקער אַרבעט. איז ממילא דער פּלאַן צו שאַפן אַ קהילה־ביבליאָטעק בטל געוואָרן.

דעמאָלט האָט גלאָגאָווסקי געזוכט און געפונען, אַז דער „יוגנט־פאַראיין", וואָס האָט שוין געגרינדעט אין דער אָקופאַציע־צייט אַ קליינע ביבליאָטעק מיט 1000 ביכער אין מאַי 1916, איז איינשטימיק ביי אים צו נעמען 2,000 ביכער געגן חודשדיקע ניצגעלט און צו גרינדן אַן אייגענע ביבליאָטעק. און זיי האָבן זייער

פּלאַן אויסגעפירט און האָבן געגרינדעט דעם 30טן מאַי 1918 די איצטיקע ביבליאָטעק אונטערן נאָמען „שלום עליכם־ביבליאָטעק".

מיט גרויס ענערגיע האָבן זיי אין זייער ביבליאָטעק אַריינגענומען די בית כער פון אַלע פּאַראיינען־ביבליאָטעקן, פון דער געווען־ענער געזעלשאַפטלעכער ביבליאָטעק אין דער קהילה, און אין יאָר 1923 האָבן זיי אָפּגעקויפט די גאַנצע ביכער־זאַמלונג פון גלאָגאָווסקי, 4,000 עקזעמפלאָרן. זיי האָבן אויך באַקומען פון אַמעריקע ביכער־זאַמלונגען, ביז עס איז געווארן אַ גרויסע ביבליאָטעק מיט אַ גרויסער צאָל אַבאָנענטן. צום סוף 1919 האָט זיך די ביבליאָטעק אַריבערגעצויגן פון בראניצקי 3 אין איר איצטיקן לאָקאַל, סענקעוויטשאַ 36 — אַ שיינער און צוגעפאַסטער לאָקאַל. די אָנפירערס פון ביבליאָטעק זיינען צוויי זייער טיכטיקע אָנגעשטעלטע — דער פּאַרוואַלטער חיים לעווינסקי און ביבליאָטעקאַר אפרים אָלכּאַ.

די צאָל בענד אין ביבליאָטעק ביזן 1טן יאָנואַר 1935 איז 41,834, דערפון יידישע — 13,930, פוילישע — 12,223, רוסישע — 10,462, דייטשע — 2,290, העברעאישע — 2,209, ענגלישע — 327, פראַנצויזישע — 260, עספּעראַנטאָ — 64, פאַרשיידן־שפּראַכיקע — 69.

די צאָל אָבאָנענטן צום ערשטן יאָנואַר 1935 איז 1861, פון זיי ניט־יידן — 8.8%, אַרויסגעגעבן צום לייענען זיינען געווען אין משך פון 1934 — 130,158 ביכער.

לויטן געשלעכט טיילן זיך די לייענערס בערך העלפט אויף העלפט, לויט דער באַשעפטיקונג — 45% שילערס און סטודענטן, 40% אַרבעטער, אָנגעשטעלטע און פרייע פּראָפעסיעס, 15% האַנטווערקער און סוחרים און אַן באַשעפטיקונגען.

די שלום־עליכם־ביבליאָטעק, וואָס איז געגרינדעט געווארן דורכן אַמאָליקן „יוגנט־פאַראיין", עקסיסטירט היינט ביי דער יידישער געזעלשאַפט צו פאַרשפּרייטן קולטור און בילדונג.

די שטודיר־ביבליאָטעק ביי דער ביאַליסטאָקער קהילה

אברהם (עבער) וואָלקאָוויסקי, דער אייניציקער זון פון יחיאל־בער וואָלקאָוויסקי, איז געווען אַן ערלעכער כלל־טוער און אַן איידעלער געבילדעטער ייד. אַ חשוון בנים, איז ער אַרום געגאַנגען פאַר דער מלחמה מיט דער אידיי צו פאַראייביקן זיין נאָמען דורכן גרינדן אַ קהלשע שטודיר־ביבליאָטעק, וואָס איז איינע פון די נייטיקסטע און וויכטיקסטע אינסטיטוציעס אין אונדזער צייט.

אָבאָל איז געווען דאָס קויפן ספרים זייער פאַרשפרייט ביי יידן, ביי די פאַרמעגלעכערע און רייכערע פלעגן זיך געפינען גרויסע ספרים־זאַמלונגען, וואָס לאַחר מותם פלעגן זיי אַריבערגיין אין די בתי־מדרשים. דעריבער געפינען זיך נאָך היינט אין די היגע בתי־מדרשים טייערע אוצרות פון ספרים (וואָס ווערן ביסלעכווייז צעגנבעט), אָבער נאָר פון ספרי קודש, פון דער תנכישער און תלמודישער ליטעראַטור, אָבער ניט פון ספרי חכמה און השכלה, וואָס פלעגן זיך געפינען נאָר ביי יחידים משכילים, ליבהאָבערס פון ספרים. היינט האָט עס אויך אויפגעהערט, מען קויפט ניט און מען זאַמלט ניט קיין ספרים. דער אומפאַרמעגלעכער שטו־

דירעקטיקער ייִד האָט ניט וואו צו באַקומען אַ ספר. מיר וועלן אויס „עם הספר“! אין צוויי גרויסע קהילות אין פּוילן, אין וואַרשע און אין ווילנע, זיינען דעריבער געגרינדעט געוואָרן ביי די קהילות גופא גרויסע וועלטפּולע יידישע ביבליאָטעקן. אָבער וואָס זאָל טאָן דער פּראָוינציאַלער שטודירנדיקער און תלמיד־חכם? וואָס זאָל טאָן די יוגנט, די בית מדרש־און ישיבה־בחורים, וואָס שטרעבן זיך צו פֿאַרפולקומען אין יידישער וויסנשאַפֿט? צו דעם צוועק דאַרפן געגרינדעט ווערן אין אַלע פּראָווינץ־שטעט קלענערע יידישע שטודיר־ביבליאָטעקן פּאַר ערנסטע לייענערס און שטודירנדיקע.

עבער וואָלקאָווויסקי האָט שוין געהאַט פּאַר דעם צוועק אויפגעקליבן אַ ווערטפולע ביבליאָטעק, אויסער די ירושה־ספרים פון זיין פאָטער, וואָס צווישן זיי האָט זיך געפונען אַ בנבֿניסטער ש״ס מיט אלפסן, וואָס איז אַ גרויסער יקר המציאות.

ער האָט צוגעקליבן און צוגעקויפט פיל יידיש־וויסנשאַפֿטלעכע ספרים אין דייטש און העברעאיש פון אַלע געביטן. אָבער די מלחמה האָט צעשטערט דעם פּלאַן: אָפּפּאָרנדיק דע־מאָלט קיין רוסלאַנד, האָט עבער וואָלקאָווויסקי מיך געבעטן אַכטונג צו געבן אויף זיין ביב־ליאָטעק, און איך זאָל זי אָפּגעבן — אין פּאַל פון זיין טויט — דער היגער יידישער קהילה, וואָס וועט געגרינדעט ווערן, אויב ניט — זאָל איך זי אָפּגעבן דער וואַרשעווער אָדער וילנער ביבליאָטעק. וען זיין פּרויי איז צוריקגעקומען פון רוסלאַנד, נאָך זיין טויט, האָט זי דעמאָלט געוואָרנט מקיים צו זיין די צוואה. אָבער לסוף, אַז די האָט פאַרקויפט איר גרויס הויז (ראַג סענקעוויטשאַ און וואַרשאַווסקי), און פון דעם געלט איז אין דער אינפלאַציע־צייט גאָרניט געוואָרן, האָט זי פאַרקויפט די גאַנצע ביבליאָטעק אין בערלין. זי איז גלייך נאָך דעם אַליין אויך גע־שטאָרבן, און אַזוי אַרום האָט זיך פון עבערס אידיי און צוואה גאָרניט אויסגעלאָזן.

אָבער דער געדאַנק צו גרינדן ביי דער ביאַליסטאָקער קהילה אַ שטודיר־ביבליאָטעק האָט דערוועקט די לעצטע יאָרן פּסח קאָפּלאַן, דער רעדאַקטאָר פון אונזער לעבן. ער האָט דורכגעפירט, אַז די קהילה־פאָרוואַלטונג האָט אַנ־געוענומען אַ באַשלוס צו גרינדן אַ שטודיר־ביבליאָטעק ביי דער קהילה און האָט אָפּגעגעבן, פעברואַר 1933, דעם אייבערשטן גאָרן איבער דער פאָלקסקיך פאַר איר לאָקאַל.

פּסח קאָפּלאַן איז אויסגעקליבן געוואָרן ווי דער פאָרזיצער פון ביבליאָטעק־קאָמיטעט, און ער האָט דורך זיין צייטונג געמאַכט אַ גרויסע אַגיטאַציע צווישן דער יידישער באַפעלקערונג לטובת דער שטודיר־ביבליאָטעק. דער עולם האָט זיך שטאַרק אָפּגערופן. מען האָט געבראַכט גאַנצע שאָפעס פון ירושה־ספרים און נדבות פון פיל יחידים, וואָס האָבן ביי זיך אויפגערוימט אַלע פאַרלעגענע און אַלטע ביכער, צייטונגען און זשורנאַלן, ביז עס האָבן זיך לערך אין אַ קורצער צייט אויפגעקליבן אַ סך ספרים און ביכער, צייטונגען און זשורנאַלן און אויך כתב־ידן.

היינטיקן טאָג (אָדר תרצ״ו) איז דער באַשטאַנד פון דער שטודיר־ביבליאָ־טעק ביי דער קהילה אויף ד״ר יוסף כאַזאַנאָוויטשעס נאָמען אַזוי:

דער ביכער־אוצר פון ספרים, זשורנאַלן און דאָקומענטן באַשטייט פון 11,735 עקזעמפלאַרן; העברעאישע — 3,195, יידישע — 1,686, דייטשע — 592, פּויליש — 263, רוסישע — 1,162, אַנדערע שפּראַכן — 191.

צווישן די ביכער געפינען זיך אויך יקר־המציאותן און פון אַלטע דרוקן.

חוץ די צונויפגעקליבענע 10,738 עקזעמפלאַרן, האָט די קהילה געקויפט פאַרן גאַנצן פּוין דער באַשטימטער סובסידיע, די איבעריקע ביכער.

די לעצטע 9 חדשים האָבן זיך באַנוצט מיט דער ביבליאָטעק 362 פּערזאָן; אין עלטער פון 13 ביז 20 יאָר — 122 פּערזאָן, פון 20 ביז 40 יאָר — 165 פּערזאָן, פון 40 ביז 60 — 75 פּערזאָן.

לויט דער באַשעפטיקונג זיינען די לייענערס: לערערס — 12%, אַרבעטער און האַנטווערקער — 28%, סוחרים און קליינהענדלערס — 15%, שריפטשטעלערס — 12%, אָנגעשטעלטע, באַאַמטע 12%, אָן באַשעפטיקונג — 21%; חוץ זיי אַריבער 90 מיטגלידער פון הכשרה־קבוצים און תלמידים, דערהויפּט פון דער העברעאישער גימנאַזיע.

פּאַר אָן אָנהייב איז די דאָזיקע שטודיר־ביבליאָטעק אַ גרויסער און נוצלעכער אויפּטו און ברענגט שוין היינט אַ גרויסן נוצן דער לערנענדיקער יוגנט, דערהויפּט די בעלי־בתישע און בית מדרש־בחורים אין ביאַליסטאָק, וואָס קענען אין איר באַקומען די יסודות פון דער נייער העברעאישער ליטעראַטור, אָבער עס פעלט נאָך אין איר לעת עתה כמעט אין גאַנצן די יודאַאיסטישע וויסנשאַפטלעכע ליטעראַטור אין העברעאיש און דייטש פאַר געלערנטע אָדער פאַר דער יוגנט, וואָס פאַרנעמט זיך מיט ערנסטן שטודירן. אויך אין איר רוים צו קליין און ניט־צוגעפּאַסט פאַר אַזאַ בכבודיקן אָנשטאַלט — אויף דער דאָכשטוב פון ועד הקהל.

העברעאישע גימנאַזיע־ביבליאָטעקל

אַ שיין ביבליאָטעקל פון 6,000 עקזעמפלאַרן געפּינט זיך אין דער העברעאישער גימנאַזיע פאַר אירע תלמידים. דאָרטן געפּינט זיך שוין די גאַנצע נייע העברעאישע ליטעראַטור, וואָס ווערט דערהויפּט געשאַפן אין ארץ־ישראל.

דוד סוכאָוואָלסקיס העברעאישע קינדער־ביבליאָטעק

דער גרויסער ציוניסטישער עסקן דוד סוכאָוואָלסקי האָט געגרינדעט אַ העברעאישע קינדער־ביבליאָטעק מיט 4,000 ביכער. די ביבליאָטעק עקסיסטירט אין ביאַליסטאָק אן ערך פון 40 יאָר.

זי האָט זיך געפונען ביי די „חובבי שפת עבר". אין דער מלחמה־צייט איז זי אַריבער אין „בית עם" פון די ציוניסטן. בשעת דער „בית עם" האָט זיך אַריבערגעטראָגן אין לאָקאַל ווארנעהאָלץ איז די ביבליאָטעק געשלאָסן געווארן, און אירע ספרים האָבן זיך אַרומגעוואָלגערט. איך האָב אין אונזער לעבן 1935, נומער 179, באַשולדיקט די פאַרוואָלטונג פון די היינטיקע ציוניסטן, פאַר וואָס זיי האָבן לייכטזיניק צעשטערט אַזאַ וויכטיקן אָנשטאָלט, שפּעטער האָט די פאַרוואָלטונג פון די ציוניסטן ענדלעך צעטיילט די איבערגעבליבענע ביכער צווישן די צוויי תרבות־שולן און איבער 1,000 ביכער איבערגעגעבן דער שטודיר־ביבליאָטעק.

קאַפּיטל דרייצן

צוריקבליק און איבערבליק

א. אַלגעמיינער אײנדרוק פון ביאַליסטאָק אין 1880

עס פּאַסט זיך צום סוף פון אונדזער פּנקס ביאַליסטאָק זיך צוריקצוקערן צו אַ ביסל זכרונות. דורך דעם ווערט קלאָרער דער וועג וואָס ביאַליסטאָק האָט דורכגעמאַכט פֿאַר מיינע אויגן. איך בין ניט קיין געבאָרענער ביאַליסטאָקער. אָבער דאָ איז אַדורך מיין גאַנץ דערוואַקסן לעבן. איך האָב הינטער זיך איבער 55 יאָר ביאַליסטאָק [דאָס איז געשריבן אין 1935—36 — רעד׳]. עס איז מער ווי אַ האַלבער יאָרהונדערט. דער בליק אויף צוריק העלפט שאַפן אַן איבערבליק איבער די גרויסע שינויים אין דער שטאָט.

בעת איך בין אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק אין 1880, אין אָדר תר״מ, איז עס געווען נאָכן טערקישן קריג. די טעקסטיל־פאַבריקאַציע האָט געהאַלטן אין אָנהייב פון איר גרויסן אויפשוואונק. די דייטשע פאַבריקאַציע איז שוין דעמאָלט געווען אין אַ בליענדיקן צושטאַנד. דער יידישער אָנטייל אין דער אינדוסטריע האָט זיך שטאַרק אָנטוויקלט. אין ביאַליסטאָק האָבן זיך שוין געפונען גרויסע יידישע גבירים. דער אַלגעמיינער צושטאַנד פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען אַ באַפֿרידיקנדיקער. עס איז געווען די צייט פון אַן עקאָנאָמישן באַרג־אַרויף.

אָבער דאָך האָט נאָך ביאַליסטאָק געהאַט דעם פֿרצוף־פּנים פון אַ קליין שטעטל. דער אויסער־שולהויף איז נאָך אויך געווען האַלב־קליינשטעטלדיק. גרויסע געמויערטע הייזער זיינען געווען נאָר געציילטע. אויף גאַנץ ניקאָלאַיעווער (שפּעטער סענקעוויטשע), וואָס איז די גרעסטע גאַס אין ביאַליסטאָק, האָבן זיך געפונען נאָר דריי גרויסע מויערן: דוד זאַבלודאָווסקיס, אין ראָג גאַס מיטן גרויסן זאַל פאַרן אָפּיצירן־קלוב; דאָס הויז אָנטקעגן — יאנקל קרינקערס פון פריערדיקן „גראַנד האָטעל״, און אליעזר האַלבערשטאַמס גרויסער מויער. אויף ליפּאָווע גאַס (שפּעטער פילסודסקעגאָ) האָבן זיך געפונען אויך ניט מער ווי עטלעכע גרויסע מויערן. אָנהייב דייטשער גאַס (שפּעטער קי־לינסקי) איז געשטאַנען איינס פון די עלטסטע גרויסע פריוואָטע הייזער — פון ר׳ דוד־אברהם קעמפנער (שפּעטער — זיסל גאָלדבערגס); זיין שווער, קאָפּל היילפערין, האָט דאָס הויז אָפּגעקויפט אין 1808 פון אַ ליציטאַציע, ווען עס איז נאָך ניט געווען פאַרענדיקט, און האָט דאָרטן איינגעאָרדנט אַ בית־מדרשל. אין דעם פאָדערשטן מויער איז געווען פון אָנהייב איינגעאָרדנט אַ גרויסער זאַל, אַ טעאַטער, וואָס זיינע פענצטער האָבן זיך אַרויסגעזען אין דער לינקער זייט מויער.

מען דערציילט אַז דאָס האָבן אינגעאַרדנט די דעמאָלטדיקע פּריי־מאַסאָנען, וואָס זיינען געווען פֿאַרבאָטן פון דער צאַרישער מאַכט און האָבן אַזוי אַרום זיך געשאַפֿן אַן אָרט זיך צונויפצוקומען. דער עלטסטער פֿריוואָטער מויער איז געווען דער מויער פון "פּאַלאַס־טעאַטער", אויפגעשטעלט נאָך אין 1740.

די גאַנצע שטאָט איז באַשטאַנען פון קליינע הילצערנע אָדער געמויערטע הייזלעך. די גאַסן זיינען געווען פול מיט פֿאַרקאַנעס וואָס האָבן זיך געצויגן צווישן די הייזער. עטלעכע איצטיקע פֿאַראַדנע גאַסן זיינען נאָך אין גאַנצן ניט געווען. די נייוועלט־גאַס איז געגרינדעט געווארן פֿאַר מיין קומען דורך לייב ווײַנרייך, אָבער די פּאָלעוואַיע (פּאָלנע) — ערשט אין מיין צייט דורך מאַזור, און מע האָט טאַקע די גאַס געוואָלט פון אָנהייב — מאַזורס גאַס. אויפן אָרט פון וועראַלסקאַ (אָנגערס גאַס) מיט אַלע זייטיקע געסלעך זיינען געווען פעלדער און אַזאַ בלאָטע, אַז מען האָט דורך איר אין וואַלד ניט געקענט צוקומען.

עס איז נאָך ניט געווען קיין וואַסער־לייטונג. מען איז געווען אָנגעווויזן אויף יידישע וואַסער־פּירערס. קיין עלעקטרישע באַלייכטונג איז אַוודאי ניט געווען. קיין טעאַטער־הויז איז ניט געווען. עס איז אפילו ניט געווען קיין אייזיקער גרויסער זאַל אויף חתונות, קאָנצערטן, רעפּעראַטן. דער אייזיקער אָרטיסט וואָס האָט פריילעך געמאַכט דעם עולם אויף חתונות איז געווען ס א נ י ע ד ע ר ב ד ח ן, [סאַניע זאַדרונסקי].

אויף דער פֿאַרשוואונדענער בראַניצקישער תקופה האָט אָנגעוויזן דער הויכער קאָלאָנטשאָ־טורעם מיטן ציגנוואָלף, די ריי קראָמען אַרום אים און דער באַרימטער פּאַלאַץ, וואו עס איז געווען אַ שול פֿאַר אָדעליקע מיידלעך. און אָנטקעגן דעם פּאַלאַץ — דער סטאָוו, די אויסשפּרייטונג פון דער זומפּיקער ביאַלע.

דאָס געזעלשאַפֿטלעכע לעבן איז געווען כמעט אין גאַנצן פֿאַרבונדן מיטן רעליגיעזן. עס האָט זיך קאָנצענטרירט אין די בתי־מדרשים. די גרעסערע צווישן די פילצאָליקע בתי־מדרשים האָבן געשפּילט די הויפּטראָלע: דער בית־המדרש הגבוה (פּולקאָוואַיער), יחיאל נעכעס, די צוויי „גרינע" בתי־מדרשים און נאָך עטלעכע. דאָרטן האָט מען פֿאַרבראַכט דעם גרעסטן טייל צייט: דאָרטן האָט מען גדאָוונט, געלערנט, געשמועסט וועגן שטאָטישע ענינים און סתם אויך געבטלט די צייט. אין די בתי־מדרשים האָט געשפּילט די ראָלע דער עיקר דער למדן, אויך דער באמת פרומער ייד און דער גביר דער נדבן.

די השכלה האָט פון לאַנג שוין געהאָט זיך אַריינגעכאַפּט קיין ביאַליסטאָק. אָבער דאָך האָבן משכילים קיין גרויסע ראָלע ניט געשפּילט. זיי זיינען פאַקטיש געווען אַ פֿאַרשטויסענע מינדערהייט. דעריבער האָבן זיי געגרינדעט פֿאַר זיך אַ באַוונדערע כאַרשול. ביסלעכווייז, ביסלעכווייז האָט געמוען אַריינדרינגען די ה צ פ י ר ה, ביז זי האָט זיך דערשלאָגן צו אַן ערך 400 אַבאָנענטן. קיין צייטונגס־פֿאַרקויפערס זיינען נאָך דעמאָלט ניט געווען אין ביאַליסטאָק. דער עלטערער דור האָט נאָך קיין רוסיש ניט געקענט. האָט מען זיך באַנוגנט מיט די

נייסן וואָס עס האָבן דערציילט די יונגעלייט, די לייענערס פון די רוסישע צייטונגען.

דער עם־הארץ האָט גאָר קיין וועדט ניט געהאַט. נאָר אַזאַ בעל־מלאכה וואָס האָט אויך געקענט לערנען האָט געהאַט אַן אָנזען. פשוטע יידן האָרעפאָשניקעס האָבן געלערנט ע י ן י ע ק ב, געהערט אַ מגיד אַדער געזאָגט תהילים. אויך פאָר זיי איז דער געזעלשאַפטלעכער צענטער געווען דער בית־המדרש.

יעדער איינער האָט געוואוסט וואָס עס קאָכט זיך ביים צווייטן אין טעפל. פליאָטקעס האָבן קיין מאָל ניט געפעלט. אָבער די הויפט־שמועסן זיינען געווען געזעלשאַפטלעכע. די צענטראַלע געשטאַלט וואָס האָט אַרויסגערופן מער פון אַלץ רייד איז געווען יחיאל־בער וואָלקאָוויסקי, דער הויפט־אָנפירער פון די שטאָטישע און די יידישע אָנגעלעגנהייטן. איבער שטאָטישע און קהלשע ענינים פלעגן אַרויסקומען מחלוקתן אין די בתי־מדרשים. די פאַסיקסטע צייט פאָר זיי זיינען געווען די יום־טובים, וועו יידן האָבן ניט די טעגלעכע דאגות פרנסה. יעטווידער בית־המדרש האָט זיך געהאַט זייער ראָשי־המדברים און זיינע עזות־פנימער.

יום־טובים איז געווען דער גרעסטער פאַרגעניגן צו גיין הערן אין דער שטאָטשול דאָוונען דעם חזן מ ש ה ב א ס מיט זיין קאַפעליע. אוודאי האָט ביאַליסטאָק געהאַט אַ סך אַנדערע חזנים. איך דערמאָן דאָ נאָר דעם חזן וואָס איז געווען זייער פאָפולער, וועו איך בין אָנגעקומען אין ביאַליסטאָק*.

דער גאַנצער באַגעם איז דאָך געווען אַ קליינשטעטלדיקער. עס דערמאָנט זיך מיר אַ קליינער עפיזאָד, וואָס איך האָב בייגעוואוינט אויף מיין ערשטן שפּאַציר אין שטאָט. איך בין געגאַנגען מיט מיין שוועד, ר׳ מרדכי־שלמה וועגדל. עס איז געווען דער צווייטער טאָג פסח פאַרנאַכטלעך. צוקומענדיק צום ראָג לי־פאָוע־ניקאָלאַיעווסקע (פילסודסקעגאָ־סענקעוויטשאָ), האָבן מיר אָנגעטראָפן אַ כמאַרע מענטשן, מענער און פרויען. מיט אַ געפילדער און געלעכטער איז מען נאָכגעלאָפן נאָך אַ פאַרפאָלק, וואָס האָט זיך גערעטעוועט פון עולם אין מויער פון געוו׳ „גראַנד האָטעל", און פאַרשלאָסן הינטער זיך די טיר. מיר האָבן זיך נאָכגעפרעגט, וואָס עס איז געשען. האָט מען אונדז דערציילט אַ „מעשה נורא": שרה־פייגע[1], די פרוי פון רייכן אברהם ניעמצאָוויטש, איז אַרויס לכבוד יום־טוב

---

*. [אין אונדזערע וויטערע אויסגאַבעס וועלן מיר זיך נאָך געוויער אָפּשטעלן אויף דעם קאָפּיטל חזנים אין ביאַליסטאָק, באַזונדערס אויף די חזנים פון דער שטאָט־שול דוד קאַצמאַן (איצט אין דעטראָיט) און זיין נאָכפאָלגער מאיר פּאָדראָבינעק (איצט אין ניו־יאָרק), די חזנים פון כאָר־שול נחום ווילקאָמירסקי (איצט אין בערקלי, קאַליפאָרניע) און אליהו זאַלוד־קאָווסקי (געשטאָרבן אין אַמעריקע) און אָנדערע. — די אַרויסגעבער].

1. די שרה־פייגע איז געווען פון גרויסן ביאַליסטאָקער יחוס, אַ שוועסטערן־טאָכטער פון באָקאָנטן בריסקער רב ר׳ יהושע־לייב דיסקין. זי איז געווען זייער אַ פּאָפּולער פרוי. מען האָט אויף איר געשריבן: „הגאון שרה־פייגע". זי האָט גוט געשריבן העברעאיש און געקענט תנך און תלמוד. זי האָט אַמאָל געהאַט אַ צוזאַמענשטויס מיט פּרץ סמאָלענסקין, וועו ער איז געקומען קיין ביאַליסטאָק און אַרייגעגאַנגען צו איר. וועו דער שרייבער האָט

אין גאַס אין אַ ניי קלייד מיט גלעקלעך. האָט אַזאַ געשעעניש אַרויסגערופן אַ צונויפלויף און אַ טומל. די מאַדנע מעשה האָב איך לאַנג ניט געקענט פארגעסן, ווייל זי האָט קלאָר געוויזן די קליינשטעטלדיקייט פון מיין נייער היים.

די גרויסע פאַבריקאַנטן זיינען געווען די דייטשן. יידן זיינען געווען די קליינע פאַבריקאַנטלעך. ביאַליסטאָק האָט יעמאָלט געהאָט אַ גרויסע צאָל יידן־שענקערס, דאָס רוב מיט מאָגערע פרנסות. עס זיינען נאָך געווען געניג יידן וואָס די פרנסה זייערע איז געווען אָפהענגיק פון דעם אַרומיקן דאָרפישן פויער. אָט די יידן זיינען דורכגעקומען נאָר מיט מי און מאָטערניש און זיינען שטענדיק געווען פאַריאָגט און פאַרצאָגט. אין אַזאַ צושטאַנד האָפט מען שטענדיק אויפגע־ריכט צו ווערן דורך אַ נס, אַ גליקלעכן צופאַל. איז דעריבער ניט קיין חידוש וואָס דעמאָלט האָט אין שטאָט זיך שטאַרק פאַרבריייטערט דער מסחר מיט לאָטעריי־צעטלען, וואָס איז געווען פאַרשפרייט צווישן יידן פון ליטע און פוילן. אָבער ביאַליסטאָק איז גאָר געווען פאַרכאָפט פון אָט דעם יצר־הרע. יידן האָבן גע־ליען געלט אויף משכנות כדי צו קויפן די צעטלען. אַנדערע זיינען בדיל־דל געוואָרן דערפון. כאָטש אויסלענדישע לאָטעריי־צעטלען זיינען פאַרבאָטן גע־ווען פון דער צאַרישער רעגירונג, האָט מען דאָך געקויפט אין ביאַליסטאָק די בערלינער, האַמבורגער, זאַקסישע, ברוינשווייגישע און אַנדערע לאָטעריי־צעטלען. עס האָבן געאַרבעט קאָלעקטאָרן מכל המינים: גרויסע, מיטעלע און קליינע. מען האָט פאַרקויפט גאַנצע בילעטן, העלפטלעך, פערטלעך, אַכטלעך און אַפילו גאַנץ קליינע טיילן „לאָסן". אויך אַלע רוסישע באַאַמטע האָבן גע־קויפט אויסלענדישע צעטלען. אַרעמע מענטשן פלעגן דאָס רוב נעמען צעטלען אויף אויסצאָלן. אויך אויף שותפות.

אַ לאַנגע צייט האָט ביאַליסטאָק קיין גליקן פון די לאָטעריייען ניט געהאַט. עס פלעגן אַריינפאַלן נאָר קליינע געווינסן. אָבער פון דער צווייטער זייט קענען מיר זען פון דער תקנה פון ביקור־חולים — צו נעמען פון יעטווידן געווינס איין פראָצענט פאַרן ביקור־חולים, אַז די הכנסה פון די געווינסן האָט זיך געריכטן ווי אַ סטאַבילע זאַך. איין מאָל, אין 1870, האָט ביאַליסטאָק געוואונען אַ גרויסע סומע. ערב שבת תשובה תר"ל איז צום קאָלעקטאָר יוסף־משה ישעיהס אָנגע־קומען אַ טעלעגראַפישע ידיעה אַז אַ זאַקסישער צעטל האָט ביי אים געוואונען דאָס גרויסע געווינס פון 450,000 מארק. דאָס איז יעמאָלט געווען 150,000 רובל. דאָס דאָזיקע גרויסע געווינס, וואָס איז אַריין צו אַ צאָל אַרעמע פאַמיליעס, האָט אָנגעמאַכט אַן אמתע מהומה אין שטאָט. עס זיינען אָנטשטאַנען אַ סך סכסוכים. מען האָט פארפירט דין־תורות. די אויפגעקומענע גבירים האָבן געטאָן מיוחס־דיקע שידוכים. לאַנגע יאָרן נאָך דער געשעעניש האָט די שטאָט געהאַט צו ריידן

איר אויסגעשטרעקט די האַנט, האָט זי אים געענטפערט אַז זי איז ניט קיין „נותן יד לפושעים", אויף דעם זאָל פּרץ סמאָלענסקין האָבן זיך אומגעקערט צו איר מיטן רוקן און געענטפערט: „אָבער איך בין יאָ אַ נותן מחילה לחטאים". אַזאַ ענטפער איז אוודאי ניט איידל לגבי אַ דאַמע, אָבער די ביאַליסטאָקער משכילים איז דער ענטפער זייער שטאַרק געפעלן געוואָרן.

וועגן גרויסן געווינס. וועו איך בין געקומען קיין ביאַליסטאָק צען יאָר נאָך דער פּאַסירונג, האָט מען נאָך אַלץ ניט אויפגעהערט צו רעדן וועגן דעם גרויסן גליק.

דאָס איז געווען אַ געשעעניש וואָס האָט אויפגערודערט. אַזעלכע געשעענישן האָבן זיך געטראָפן זעלטן. דאָס לעבן איז זיך רואיק געפלאָסן. יידן האָבן געהאַנדלט און געוואַנדלט אַן מורא פאַר מלכות. קיין באַזונדערן עול פון פּאָליציי האָט מען ניט געשפּירט. עס איז יעמאָלט געווען אַ צייט, וועו דער פּאָליצמייסטער מיט זיינע פּריסטאַווניק און אָקאָלאָדאָטשניקעס זיינען פּאַקטיש געווען אין יידישן דינסט: זיי האָבן אַלע רעגלמעסיק באַקומען אין יד אַריין. מען האָט זיך מער געשראָקן פאַר יידישע מוסרים וויי פאַר דער פּאָליציי. אַ ייד איז געווען דער גובערנסקי מאַקלער און נאָטאַריוס. אין די 40ער יאָרן איז עס געווען זלמן גראָווע[2]. נאָך אים איז געווען מאקלער און נאָטאַריוס קאָפּל היילפּערין, דער פאָטער פון אליהו־הערש היילפּערין (מען האָט אים געדופן קאָפּל לייבקעס). בעת איך בין אָנגעקומען אין ביאַליסטאָק, איז געווען דער לעצטער יידישער גובערנסקער מאקלער און נאָטאַריוס זייער אַ חשובער ייד און אַ משכיל, אַן איידעם פון מלכה־רייזל — ר' מרדכי־חיים היילפּערין.

איידער די שפּעטער פונאַנדערגעוואַקסענע אינדוסטריע האָט געביטן דעם שטייגער לעבן, איז דער לעבנסוועג פון אַ דורכשניטלעכן יידן פון מיטלשטאַנד געווען אַן אייגעשטעלטער. ביז צו דער חתונה האָט אַ בחור געלערנט: ביי מלמדים, אין בתי־מדרשים, העברעאיש און רוסיש ביי לערערס; נאָך דער חתונה האָט מען געגעסן קעסט, געווייגנטלעך פריער ביי איין צד, דערנאָך ביים צווייטן צד; ערשט וועו דאָס נדן־געלט פלעגט אויסרינען אַדער פּאַרטאַכלעוועט ווערן, איז מען אַראָפּ פון קעסט. דער יונגער, צום לעבן ניט צוגעגרייטער פאַמיליען־פאָטער, וואָס האָט שוין באַוויזן צו ווערן אַ מטופל מיט עטלעכע קינדער, האָט זיך געמוזט נעמען צו אַ געשעפט. ער האָט אָפט געטראָפן ווי אַ בלינדער אין אַ גרוב אַריין. טייל פלעגן דאָך אַרויסקומען טיכטיקע סוחרים און אונטערנעמערס אויף פּאַרשידענע געביטן. דער גרעסטער טייל אָבער זיינען געווען לופט־סוחרים און דאָס גאַנצע לעבן געטאָפט אַ וואַנט, געפירט אַ שווער, אַ געפּלאָגט און געדריקט לעבן.

ב. דער שלעכטער מצב פון די קהלשע אַנשטאַלטן אין 1880

וועו איך בין אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק, האָב איך געפונען אַלע רעליגיעזע, פילאַנטראָפישע און דערציאונגס־אַנשטאַלטן פון דער קהילה אין זייער אַ נידעריקן, אָפּגעשטאַנענעם, קליינשטעטלדיקן צושטאַנד. אַלץ איז אזוי וויי

2. איך האָב געפונען זיין חתימה אויף אַ קאָנטראָקט וואָס עס האָט געשלאָסן אַ געוויסער מאַרקוס רובינשטיין מיט דוד אברהם קעמפּנער וועגן אַ שותפותדיקער טוך־פאַבריק, דעם 15טן אָקטאָבער 1844. זלמן גראָווע איז אַפּנים געווען דער זון פון מענדל גראָווע, וואָס האָט אין תקפ"ז געגרינדעט דעם בית־מדרש אויף זיין נאָמען (זען ב' ו, ז' 280).

פֿאַרגליווערט געווען נאָך פון די צייטן פון די בראַניצקיס. די אַלע אַנשטאַלטן פון דער קהילה זיינען ניט געווען צוגעפאַסט צו אַ שטאָט, וואו עס הייבט זיך אָן צו פילן אַ אינדוסטריעלע אַנטוויקלונג. זיי אַלע זיינען, חוץ דעם יידישן שפּיטאָל, געווען קאָנצענטרירט אין קוואַרטאַל פון שולהויף, אין דעם אַמאָליקן געטאָ. און דער שולהויף־קוואַרטאַל איז געווען דער שמוציקסטער אין דער גאַנצער שטאָט.

די הויפּטשול, אין צענטער פון שולהויף־קוואַרטאַל, איז געווען אַ פֿאַרהעל־טענישׂ־מעסיק קליינער בנין, אויפגעשטעלט פֿאַר אַ קליינער צאָל איינוואוינערס. אינעווייניק איז די שול געווען אָפּגעלאָזן און שמוציק. דאָס „הייליקע" שפּיב־ווענדס האָט מען ניט געטאָרט אַראָפּנעמען פון די וועגנט. וועג דער דרייסטער כלל־טוער אברהם־פייוול בלומענפעלד איז געווארן דער גבאי פון דער שול, האָט ער געלאָזן אָפּרוימען דאָס שפּינוועבס. האָבן אַלטע פרומע לייט אויף אים שטאַרק מתרעם געווען, שיער ניט ווי אויף אַ מחלל קודש. אַרום דער שול האָבן זיך געפונען עטלעכע בתי־מדרשים מיטן אַלטן בית־המדרש בראָש, אַ קליין היל־צערן הייזל — בית הרב, מיט אַ קליין שמוציק בית־דין־שטיבל (וואָס עקסיסטירט נאָך היינט).

די תלמוד־תורה און די ישיבה האָבן זיך געפונען אין פיר הילצערנע הייזער וואָס זיינען אויפגעבויט געווארן נאָך אין אָנהייב פון דער רוסישער ממשלה און זיינען געווען שטאַרק אָפּגעלאָזן און שמוציק. דאָרטן האָבן צונויפגעדריקטער־הייט געלערנט 450 תלמידים, 275 שטאָטישע און 175 פון דער סביבה[3]. די גבאים זיינען דאָרטן געווען: הרב ר' שמואל ליפשיץ, ברוך פריידנבערג, לייב פּערלמאַן, יוסף רענדל, שמואל ראָזנטאָל, אייזיק מעדאָוויניק און יעקב שמואל זאָבלודאָווסקי[4].

---

3. די יערלעכע הכנסה איז געווען 3,880 רובל: 1,500 פון קאָראָבקע, 750 — נדבות, 100 — פון קערות ערב יום־כיפור, 200 — פון נדבות פורים, 195 — פון עזבונות, 135 — שכר־דירה פון פישמאַרק, 500 — פון חלה און פושקעס, 500 — שכר־למוד פון קינדער. די יערלעכע הוצאה איז געווען 4,030 רובל, 150 רובל מער פון דער הכנסה. 2,500 רובל איז געווען שכירות פאַר 15 מלמדים און 3 לערערס אויף שיינשרייבן און רוסיש (די שכירות איז געווען פון 50 ביז 70 רובל אַ זמן); 800 רובל איז געווען פאַר משגיחים, שמש און סטראָזש, 200 — פאַר ברענהאָלץ, 300 — אויף ספרים און תיקון ספרים, 200 — אויף בדק הבית. ליכט האָבן געגעבן מנדבים.

4. מיט דער ישיבה פלעגן זיך די גבאים אַרויסשטעלן, ווי עס דערציילט א. ב. ליבער־מאַן אין ה כ ר מ ל, תרכ"ג, נומ' 25: „דעמאָלט יום ה' כד טבת האָט מען געפֿייערט אין דער ישיבה אַ סיום אין 2 מחלקות אויף חולין און כתובות. זיינען זיך אויפגעקומען דער רב און אַלע דיינים, דער ראָש־ישיבה ר' מענדל, די גבאים און נכבדים, אַרום 70 פּערזאָן. מען האָט געמאַכט א סעודה פאַר די תלמידים און שפּעטער אַ סעודה פאַר אַלע פאַרבעטענע". וויטער דערציילט דער קאָרעספּאָנדענט גוזמאות אַז די שטאָט גיט אויס אויף דער תלמוד־תורה 50 טויזנט רובל און אַז די צאָל תלמידים איז יעמאָלט (אין 1863!) געווען 500.

זען אויך וועגן דער תלמוד־תורה און די גבאים אין „משא ביאַליסטאָק", כנסת ישראל, וואַרשע תרמ"ו, ז' 722.

אין הקדש זיינען געלעגן אומהיילבאַרע קראַנקע, בעלי־מומים, קריפּלס, אַלערליי אידיאָטן און פסיכאָפאַטן. וועג מען פלעגט אַריינקומען אַהין, האָט מען געזען עפּעס אָפּשטויסנדיקס, שרעקלעכס, עקלדיקס. די חולאים זיינען ממש פאַרפוילט געוואָרן אין זייער שמוץ און זיך געשטיקט אין ענגשאַפט. עס כאַפּט מיך נאָך איצטער אָן אַ שוידער, וועג איך דערמאָן זיך דאָס שרעקלעכע בילד, וואָס איך האָב דאָרטן דערזען ביי מיין ערשטן באַזוך.

די מקוה האָט זיך געפונען אין איינעם פון די שמוציקסטע און ענגסטע געס־לעך, וואָס רופן זיך נאָך היינט אָן אויף איר נאָמען — די באַד־געסלעך. שוין דאָס צוקומען צו דער מקוה איז געווען דורך שמוץ. מיט איר דרויסנדיקן אָפּ־געלאָזענעם אויסזען און דעם אינעווייניקסטן שמוץ האָט די מקוה געקענט וועקן בלויז אין געפיל — עקל. אפילו די פרימסטע פרויען, וואָס האָבן חודשלעך גע־דאַרפט קומען אַהין „זיך רייניקן", האָבן ביים גיין אין דער מקוה געהאַט אָן אָפּ־שטויסנדיק געפיל. דעריבער האָבן די וויניקער פרומע פרויען פון די רייכערע און אינטעליגענטערע פאַמיליעס זיך דערווייטערט פון איר.

פאַרוואָס איז געווען אַזאַ שרעקלעכער צושטאַנד אין די וויכטיקסטע קהלשע אינסטיטוציעס? ווייל עס איז ניט געווען קיין אַרגאַניזירטע קהילה און ווייל דער אומאָפּיציעלער ראָש־הקהל האָט געהאַט, ווי מיר האָבן דערציילט [זען ב׳ ו, זז׳ 249—268], אַ דיקטאַטאָרישע מאַכט. חוץ דעם האָט ביאַליסטאָק ניט פאַרמאָגט יענע טראַדיציע פון כלל־טוערייַ וואָס האָט זיך געהאַט איינגעשטעלט אין די אַנדערע, אין עלטערע, אין געשיכטלעך מער אייגנעפונדעוועטע קהילות.

וועג איך פאַרגלייך דעם צושטאַנד פון די קהלשע אַנשטאַלטן אין 1880 מיט דעם גאַנצן פונאַנדערוואָקסן זיך פון פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס אין די שפּעטערדיקע יאָרן, וועלט מיר בולט דער געזעלשאַפטלעכער אויפטו פון דעם לעצטן האַלבן יאָרהונדערט און דער גיכער וואוקס פון ביאַליסטאָק. עס איז שוין אויסגעקומען גענוי זיך אָפּצושטעלן אויף די פילאַנטראָפּישע אַנשטאַלטן [אין דעם ב׳ו, זז׳ 315—345 און אויך אין פאַרשיידענע שטעלן פון דעם באַנד]. וועגן דעם גאַנצן פונאַנדערוואוקס פון די דערציאונגס־אַנשטאַלטן איז געווען דערציילט מיט מער פרטים ווי וועגן אַלע אַנדערע מוסדות [זע ב׳ ו, זז׳ 346—388 און דעם קאַפּיטל צוועלף פון דעם באַנד]. נאָך דעם ווי מיר ווייסן דעם מצב פיל שפּעטער און אויך אין דער איצטיקער צייט, באַקומען מיר דאָס ריכטיקע געפיל פון דעם אויפטו פאַר אונדזערע אויגן.

ג. ביאַליסטאָק בויט זיך פונאַנדער

אַדאַנק דער איניציאַטיוו און דער אונטערנעמערישקייט פון איר יידישער באַפעלקערונג איז ביאַליסטאָק גיך זיך פונאַנדערגעוואַקסן נאָך 1880 און גע־וואָרן מאַדערנער. דער דאָזיקער גיכער פּראָצעס פון וואַקסן איז געווען באַזונ־דער קאַנטיק אין די לעצטע צוואַנציק יאָר פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט.

יידן־סוחרים און יידן־פּאַבריקאַנטן זיינען געקומען אין באַרירונג מיט דער גרויסער וועלט. האָט מען שוין ניט געקענט זיך איינלעבן אין די קליינשטעטל־דיקע ראַמען. מען האָט שוין ניט געקענט זיך באַנוגענען מיט די קליינע און אומבאַקוועמע דירות אין הילצערנע און פּאַרצייטיק־געמויערטע הייזלעך. ווי נאָר עס האָבן זיך געשאַפן די ערשטע מעגלעכקייטן, און אַמאָל אפילו אַן אַ פּעסטן מאַטעריעלן יסוד, האָט מען מיט אימפּעט זיך אַ נעם געטאָן צו מויערן דריי־און פיר־שטאָקיקע הייזער מיט אַלע נייטיקע באַקוועמלעכקייטן.

מאָדערנע הייזער האָבן אגב געבראַכט גוטע און זיכערע הכנסה, הגם דער פּראָצענט פון קאַפּיטאַל וואָס מען האָט אַריינגעלייגט אין בויען הייזער איז אַלע מאָל געווען קלענער פון דעם פּאַרדינסט וואָס מען האָט פון געשעפט־אונטערנע־מונגען. דעריבער האָבן נאָר גרעסערע קאַפּיטאַליסטן פון אַנהייב זיך געקענט דערלויבן אויפצושטעלן מויערן מיט אַ צאָל דירות צו פּאַרדינגען. די גאַנצע סי־טואַציע האָט זיך געביטן, ווען די טולער און די ווילנער „זעמעלני" באַנק האָבן אַנגעהויבן אַרויסצוגעבן הלוואות אויף נייַ־געמויערטע הייזער. די בענק האָבן זיך געשטיצט אויפן אַלגעמיינעם גוטן עקאָנאָמישן מצב פון דער שטאָט, אויף די אויסזיכטן אַז די ביאַליסטאָקער טעקסטיל־אינדוסטריע וועט כסדר וואַקסן. האָבן זיי אויף הייזער געגעבן הלוואות ביז 60—70 פּראָצענט פון זייער ווערט. דער צינזפוס איז געווען אַ נידעריקער — 5 פּראָצענט צוזאַמען מיט דער אַמאָרטיזאַציע. מען האָט געגעבן הלוואות אויף 38 יאָר. אַזאַ גינסטיקע סיטואַציע אויף צו בויען איז געווען אַ גרויס געווינס פאַר ביאַליסטאָק.

האָט מיט אַמאָל אָנגעהויבן זיך צו פאַרגרעסערן די צאָל נייַ געמויערטע הייזער. מען האָט געבויט אי פאַר זיך אי אויף צו פאַרדינגען[5]. שפּעטער האָט מען פון די בענק געקאָנט קריגן הלוואות אויף הייזער אין זייער פולן ווערט, און אויב מען האָט צוגעפּוצט די ציפערן — אפילו איבער זייער ווערט, די בוי־אונטערנעמערס האָבן געקענט קריגן טיילווייזע הלוואות נאָך איידער די מויערן ווערן פאַרענדיקט. אַזעלכע באַדינגונגען האָב ממש געטריבן צו אַ נייער ספּע־קולאַציע: אָפּקויפן ליידיקע פּלעצער, אויפשטעלן אויף זיי גרויסע געמויערטע הייזער און אָפּנעמען אין די בענק די אַלע הוצאות וואָס מען האָט דערביי גע־האָט, און קען זיין אפילו מיט אַן עודף.

אין משך פון עטלעכע צענדליק יאָר האָט די שטאָט זיך אויסגעפילט אינע־ווייניק, ניט איבערלאָנדיק קיין ליידיקע פּלעצער. עס האָבן זיך שוין מער ניט געצויגן קיין פּאַרקאָנעס צווישן איין הויז און אַ צווייטס. די שטאָט האָט זיך צעשפּרייט אין דער לענג און אין דער בריים. מען האָט געעפּנט נייַ גאַסן. עס זיינען אויפגעקומען נייַ קוואַרטאַלן, ווי אַרגענטינע א"א. הכלל, די שטאָט האָט אין איילעניש, ממש אין פיבער, זיך אויסגעבויט און איז גיך דערגאָנגען צו

5. איך האָב אויך דעמאָלט אויפגעמויערט אויף נייַ־וועלט 4 פאַר מיין געברויך אַ וועי־בעריי, אַ דירה פאַר זיך, לאַגערן און עטלעכע דירות אויף צו פאַרדינגען. אין דעם שפּע־טערדיקן קריזיס האָב איך עס פאַרלאָרן.

איר איצטיקן פאַרנעם. אין דער גאַנצער בוי־טעטיקייט האָבן זיך באַטייליקט אויסשליסלעך יידן. יידן האָבן אַזוי אַרום אויסגעבויט ביאַליסטאָק. יידן האָבן זי פון אַ דערפל געמאַכט אַ שטעטל און פון אַ שטעטל זי דערפירט צו דער מדרגה פון אַ שטאָט, און דערנאָך — צו אַ האַלב־גרויסער שטאָט. זאָל דאָ ווערן אונ־טערגעשטראָכן: די בוי־אונטערנעמערס, די בוימייסטערס, די ליפעראַנטן, די האַלב־ליפעראַנטן, די מוליאַרעס, די טשעסליאַרעס, די בלעכערס און די שלאָ־סערס — דאָס זיינען אַלץ געווען יידן. יידישע ענערגיע, יידישע אונטערנעמע־רישקייט און יידישע אַרבעט האָבן זיך צונויפגענומען אינאיינעם כדי אויפצו־שטעלן ביאַליסטאָק.

ווען דער דאָזיקער פיבערדיקער צושטאַנד פון בויען וואָלט לענגער אָנגע־האַלטן, וואָלט ביאַליסטאָק דורך יידישער איניציאַטיוו און אַרבעט אויסגעוואָקסן צו דער מדרגה פון אַ באמת גרויסער שטאָט. אָבער דער פּראָצעס פון בויען האָט זיך איבערגעריסן. עס איז געקומען דער גרויסער אינדוסטריעלער קריזיס פון 1900. די בוי־טעטיקייט האָט זיך געשטיצט אויף גרינגן און ביליקן קרעדיט, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען פון דער פאַלשער הנחה פון אַ כסדרדיקן וואַוילזיין אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע, פון אַ שטענדיקן באַרג־אַרויף. דאָס אַלץ האָט זיך מיט איין מאָל געביטן.

אַ גרויסער טייל הייזער זיינען געבליבן בייַ די בענק, וואָרעם די באַזיצערס האָבן ניט געקאָנט צאָלן זייערע ראַטעס. מען האָט אָט די הייזער פאַרקויפט צו קלענערע פּרייזן, זיי זיינען אַריבער אין אַנדערע הענט. דער עקאָנאָמישער קריזיס האָט געשאַפן אַן עמיגראַציע־שטימונג, הן אין ביאַליסטאָק גופאָ, הן אין דער גאַנצער סביבה. די הייזער האָבן מערניט געגעבן די פריערדיקע הכנסות, וויל דירה־געלט איז שטאַרק געפאַלן. די „זעמעלני" בענק האָבן זיך גוט אָפּ־געבריט און האָבן אין גאַנצן אויפגעהערט צו געבן הלוואות אויף הייזער. ממילא האָט זיך אָפּגעשטעלט דאָס בויען נייע הייזער. אין דער זעלביקער צייט האָבן אַ סך הייזער, דערהויפט אונטערן שטאָט אויף דער אַרגענטינע, אָפּגעברענט, ווער ווייס, אפשר צו באַקומען אַסעקוראַנץ.

פון דעמאָלט אָן האָט די שטאָט זיך מער ניט פאַרגרעסערט. זי איז געבליבן מער־ווייניק אין די ראַמען פון 1900, אפילו ווען דער עקאָנאָמישער קריזיס איז פאַרביי און ווען די באַפעלקערונג האָט זיך פאַרמערט. עס זיינען ניט געווען מער קיין לויידיקע הייזער, פאַרקערט — עס איז געווען אַ דוחק אין דירות, עס איז גע־שטיגן דירה־געלט. אָבער דאָך האָט מען קיין סך נייע הייזער ניט אויפגעמויערט. אַזוי האָט זיך עס געצויגן ביז צו דער [ערשטער] וועלט־מלחמה.

נאָך 1918, ווען אַ גרויסער טייל פון די אַנטלאָפענע זיינען צוריקגעקומען קיין ביאַליסטאָק, איז געוואָרן אַ גרויסער נאָכפרעג אויף דירות. מען האָט געצאָלט גרויסע פּרייזן אויך פאַר ניט־באַקוועמע דירות. מען האָט געגעבן די בעלי־בתים פּרעמיעס, אבי זיי זאָלן אַריינלאָזן אין אַ דירה. אַזאַ צושטאַנד וואָלט אייגנטלעך געזאָלט פירן צו אַ נייעם אויפשוואונק אין בויען הייזער. אָבער ווי

פֿאַראַדאָקסאַל דאָס זאָל ניט זיין — קיין נייע הייזער האָט מען ניט געבויט. עס זיינען געווען שווערע איבערגאַנגס־יאָרן, ווי מען ווייס עס פון דעם פריער דערציילטן. מען האָט נאָר אַ צאָל חרוב געווארענע פאַבריקן איבערגעבויט אין וואוינהייזער. מען האָט אויך אַ היפּש צאָל גרעסערע דירות געטיילט אויף קלענערע.

ערשט אונטער דער פּוילישער הערשאַפט האָט זיך אָנגעהויבן אַ בוי־טעטיקייט אין דעם קריסטלעכן טייל ביאַליסטאָק, אונטערן שטאָט. אין די צוואַנציקער און דרייסיקער יאָרן האָט מען אויפגעשטעלט נייע הייזער, אויסגעלייגט נייע גאַסן אויף באַיאַרע, סקאַרופּ, נייַ־ביאַליסטאָק. די קריסטלעכע אונטערנעמערס האָבן יאָ געקענט קריגן קרעדיטן, וואַרעם דאָס איז געגאַנגען אין הסכם מיט דער פּאָליטיק וואָס מער צו פאַרשטאַרקן דעם ניט־יידישן טייל פון דער שטאָטי־שער באַפעלקערונג. אויך אין דעם יידישן טייל ביאַליסטאָק געפינען זיך שוין אין די דרייסיקער יאָרן עטלעכע הייזער וואָס זיינען אַריבער צו קריסטלעכע באַזיצערס. די יידישע בעלי־בתים געפינען זיך אין אַ פּראָצעס פון פאַראַרעמט ווערן, ווייל זייערע יידישע שכנים זיינען ניט אין שטאַנד צו צאָלן דירה־געלט. קומט אויס זיך עוסק צו זיין מיט קריגן עקסמיסיעס אויף אַזעלכע שכנים. דאָס איז שטענדיק געווען אַ שלעכט געשעפט. דער צושטאַנד פון יידישן הויז־באַ־זיצערייַ איז איצט [אין 1935] זייער אַ שווערער. עס זיינען אויך ניטאָ קיין אויס־זיכטן אויף בעסערס. הייזער זיינען אין די יידישע קוואַרטאַלן געפאַלן ביז צוויי־דריטל פון זייער פריערדיקן ווערט. איצט זעט זיך ניט אַז יידן זאָלן בויען נייע הייזער.

זעען מיר ווי נאָכן גיכן באַרג־אַרויף איז דאָ געקומען אַ רואיקע צייט פון שטיין אויף אַן אָרט און דערנאָך איז געקומען אַ פּאָמעלעכער באַרג־אַראָפּ.

ד. אַלגעמיינע אייגנשאַפטן פון דער ביאַליסטאָקער קהילה

ביי יעדער אייניקער קהילה בילדן זיך אויס אין משך פון יאָרן באזונדערע פּסיכאָלאָגישע אייגנשאַפטן, געזעלשאַפטלעכע פירונגען, גייסטיקע כאַראַקטער־שטריכן. דער אָנהייב אין דער אָנטוויקלונג פון אַ שטאָט לייגט אָרויף דעם שטעמפּל אויף אַל דעם שפּעטערדיקן. יאָרן לאַנג, ביז 1777, איז אונדזער קהילה ניט געווען קיין זעלבשטענדיקע, נאָר איז געווען אָפּהענגיק פון טיקטינער גליל־קהילה. פּאָר זיך, א באמת זעלבשטענדיקע קהילה־אָרגאַניזאַציע האָט ביאַ־ליסטאָק געהאַט נאָר פון 1777 ביז 1795, דאָס הייסט ניט מער ווי 18 יאָר. דאָס איז ניט גענוג צייט כדי עס זאָלן זיך איינשטעלן טראַדיציעס אין דעם געזעלשאַפטלעכן לעבן. נאָך 1795 האָט פריער די פּרייסישע און דערנאָך די רו־סישע רעגירונג צוגענומען דאָס רעכט פון אַ זעלבשטענדיק קהילה־לעבן. עס איז געבליבן ניט מער ווי אַ רעליגיעזע קהילה, און אויך ניט גענוג קלאָר אָרגאַניזירט. מיט דעם דערקלערט זיך די אָפּגעשטאַנענקייט פון די קהלשע

מוסדות. דערנאָך איז נאָך צוגעקומען די אַליינהערשאַפט פון דעם לאַנג־אַריקן דעה־זאָגער איבער גאַנץ ביאַליסטאָק, יחיאל־בער וואַלקאָוויסקיס ממשלה. דאָס האָט צוגענומען איניציאַטיוו און מעגלעכקייטן ביי אַנדערע צו זאָרגן וועגן קהלשע אינסטיטוציעס.

אין נייַנצנטן יאָרהונדערט האָט ביאַליסטאָק געהאַט אַ צאָל גרויסע, וויכטיקע, שטראַלנדיקע פערזענלעכקייטן. מיר האָבן געהאַט די גרויסע רבנים, אַ ר׳ וועלוועלע, אַ ר׳ ליפּעלע, ר׳ שמואל מאָהילעווער. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געווען אין ביאַליסטאָק די אויסטערלישע פערזענלעכקייט פון ד״ר יוסף כאַזאַנאָוויטש. נאָך זיי האָט ביאַליסטאָק מערניט אַזעלכע גרויסע פערזענלעכקייטן, וואָס זייער השפּעה זאָל זיך פילן אויף דער טעטיקייט ניט נאָר פון אין אינסטיטוציע, נאָר אויף אַ סך אַנשטאַלטן, וואָס זייער אייגנאַרטיקייט זאָל צוגעבן אַ באַזונדערן חן דער גאַנצער שטאָט. פון צווישן די אויפגעקומענע גבירים איז ניט אַנטשטאַנען קיין אין גרויסע פירנדיקע פערזענלעכקייט. די לינקע עלעמענטן זיינען געווען צעריסן אויף באַזונדערע פאַרטייען און גרופּעס, און אַ גדול אין איין קרייז איז ניט געווען פאַררעכנט ווי אַ בר־סמכא ביי די אַנדערע. די ביאַליסטאָקער רבנות האָט אויך דורכגעמאַכט אַ ירידה אין פאַר־לויף פון די לעצטע עטלעכע צענדליקער יאָרן. אויף אַזאַ אופן האָט קיין איין שיכט ניט אַרויסגעגעבן דעם גרויסן יחיד וואָס זאָל באַווירקן אַ ברייטן און פאַרשיידן־אַרטיקן קרייז.

דער פרעסטיזש פון דער ביאליסטאָקער קהילה איז געווען גרויס אין נייַנצטן יאָרהונדערט. ביי כלל־ענינים איז זי גלייך מיט אַלע גרויסע קהילות צוגעצויגן געוואָרן זיך צו באַטיליקן אין וויכטיקע אסיפות, אָבער שפּעטער — ניט מער! למשל, צו דער רבנים־קאָמיסיע אין פּעטערבורג פון 2טן מאַרץ ביזן 4טן אַפּריל, 1910 איז קיינער פון ביאַלסטאָק ניט פאַרבעטן געוואָרן, אויך ניט צו דער אסיפה פון יידישע קהילות אין קאָוונע (10—22טן יולי, 1909). אָנהייב דעם יאָרהונדערט האָט מען זיך אויפגעהערט מיט איר צו רעכענען, בעת אַ קורצער צייט פריער איז דאָך ר׳ שמואל מאָהילעווער אויסגעקליבן געוואָרן ווי דער הויפּט־מיטגליד פון דער רבנים־קאָמיסיע אין פּעטערבורג. ערשט אונטער דער פּוילישער הערשאַפט האָבן ביאַליסטאָקער דערציאונגס־אַנשטאַלטן, הן די יידי־שע הן די העברעאישע, ווידער געשטעלט די שטאָט אין דער ערשטער ריי.

ביאַליסטאָק גופא האָט שטענדיק געהאַט פאַרשטענדעניש פאַר די באַדער־פענישן און נויטן פון אַנדערע קהילות. די גרייטקייט פון ביאַליסטאָק זיך אָפּצו־רופן אין אַן עת צרה פון אַן אַנדער קהילה איז באמת צו באַוואונדערן. עס איז געווען צו דערמאָנען די גרויסע הילף וואָס ביאַליסטאָק האָט געגעבן ביי די גרוי־סע שרפות אין בריסק, קאָבערין, גראָדנע, וואַלקאָוויסק, וואַשליקאָוו א״א. וועו מען האָט געדאַרפט, האָבן חשובע בעלי־בתים און פּשוטע האַרציקע פאַלקס־מענטשן זיך תיכף איינגעשפּאַנט צו קלייבן און צו מאַנען ביים עולם די נייטיקע הילף. און דער ביאליסטאָקער עולם האָט געווייגטלעך זיך אָפּגערופן מיט אַ

בריטקייט און פרייגעביקייט וואָס קען זיין אַ שטאַלץ פאַר די ביאַליסטאָקער, וואו זיי זאָלן זיך ניט געפינען. און ביאַליסטאָק האָט אויך געפילט די גרויס־מוטיקייט פון אַנדערע קהילות און פון ווייטע אַנשטאַלטן און יחידים, ווען אונדזער שטאָט איז געווען אין נויט, נאָך דעם שרעקלעכן פּאָגראָם.

ניט געקוקט אויף דער גרייטקייט זיך אָפּצורופן אויף דער נויט פון אַנדערע קהילות, האָט די שטאָט אַליין געהאַט יאָרן לאַנג מוסדות וואָס זיינען געווען אין אַ קלאַגעדיקן צושטאַנד, און די גרעסטע אונטערשטיצונג פאַר אַ ביאַליסטאָקער אינסטיטוציע איז געקומען פון דער פרעמד, פון קלמן וויסאָצקי פון מאָסקווע, וואָס האָט געגעבן אויף דער ביאַליסטאָקער תלמוד־תורה און האַנטווערקער־שול 75,000 רובל. עס איז אינטערעסאַנט אויך צו דערמאָנען אַז גראָד אַזעלכע ביאַליסטאָקער, וואָס זיינען געווען ווייט פון זייער היים האָבן געלאָזן גרויסע סומעס געלט אויף עולמות (פּראָפעסאָר איזידאָר זאַבלודאָווסקי פון בערלין, נח פּערלא פון ווילנע). חוץ אַ פּאָר אויסנאַמען (ווי העלענע טרילינגס פּאָנד פאַר דער פּראָפּעסיאָנעלער מיידל־שול און אַ פּאָר אַנדערע), האָבן די ביאַליסטאָקער גרויס־קאַפּיטאַליסטן זיך ניט אויסגעצייכנט מיט אויפשטעלן אינסטיטוציעס אָדער פּאָנדן פאַר זיי. די ביאַליסטאָקער אינסטיטוציעס האָט געטראָגן אויף זיך דער בעלי־בתישער מיטלקלאַס, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ העכערן ניוואָ ווי די גרויס־קאַפּיטאַליסטן. אַלע אָרטיקע יידישע אינסטיטוציעס, בתי־מדרשים און פילאַנטראָפּישע אַנשטאַלטן האָבן זיך אויסגעהאַלטן פון די נדבות און פון מיטגליד־אָפּצאָלונגען וואָס זיינען געקומען פון דעם מיטלקלאַס.

אין מזרח־אייראָפּע איז יידישקייט געווען טיפער פון אַלץ פאַרוואָרצלט אין דעם קליינעם שטעטל. אין דער גרויסער שטאָט איז זי אָפּט געווען אין געפאָר. דאָרטן האָט שוין געווירקט דער ניט־יידישער ביישפּיל און דאָרטן איז געווען קאָנטיק אַן אָנהייב פון אַסימילאַציע. בכל אופן איז דאָרטן געווען אַ שפּראָכלעכע אַסימילאַציע. די רייכערע און די אינטעליגענטערע האָבן איבערגענומען דאָס לשון פון לאַנד, רוסיש אָדער פּויליש. אין די מיטעלע שטעט איז דער מצב געווען אַ פאַרשיידענער, אָפּהענגיק פון אָרט, אָפּהענגיק פון דער געשיכטע פון דער שטאָט, פון אירע פאַרשיידענע עלעמענטן. ביאַליסטאָק איז אַ מוסטער פון אַזאַ מיטעלער שטאָט וואָס האָט ניט דערלאָזן קיין אַסימילאַציע. די יידישע רע־ליגיע איז אין די אַלע יאָרן פון גלות געווען דער שטיצפונקט קעגן דער אַסימי־לאַציע. דער פּולער ריס מיט איר איז — שמד. פון משומדים איז ביאַליסטאָק די גאַנצע צייט פאַרהיט געווארן. פאַלן פון שמד זייען געווען אין דער גאַנצער געשיכטע פון ביאַליסטאָק בלויז עטלעכע, און יעטווידער פאַל פלעגט אָנמאַכן אַ גוואַלדיקן רושם. דער געשמדטער איז דערווייטערט געווארן, אָדער האָט זיך דערווייטערט, פון דער יידישער סביבה, פון זיין אייגענער משפחה. די עטלע־כע אַסימילירטע יידן, לויט שפּראָך און שטייגער לעבן, וואָס האָבן זיך יאָ געפּו־נען אין ביאַליסטאָק, האָבן ניט געמומען קיין אָנטייל אין געזעלשאַפטלעכן לעבן און מען האָט זיי אגב אויך ניט צוגעצויגן צו אים. אַזוי למשל, די צווייַ דאָקטוי־

רים טרילינג[6] און פֿארשטעטער, וואָס זיינען געווען, חוץ כאַזאַנאָוויטשן, די פֿאַ־פּולערסטע דאָקטוירים צווישן דער ביאַליסטאָקער יידישער באַפעלקערונג, און דער דעמאָלט איינציקער יידישער באַנק־דירעקטאָר (פון ריגער באַנק) דוד כוואָלעס, וואָס איז געווען אין זיין צייט די גרעסטע פינאַנץ־מאַכט אין דער ביאַליסטאָקער געשעפט־וועלט [זען ב׳ ו, זז׳ 246—247]. זיי זיינען געווען אַן אָפּגעזונדערט גרופּקעלע אָן השפּעה.

ביסלעכווייז האָט זיך געזומען פילן די ווירקונג פון די רוסיש־יידישע שולן. די צאָל רוסיש־ריידנדיקע האָט זיך פֿאַרמערט. עס זיינען אויפֿגעקומען אינטע־ליגענטן וואָס זיינען געווען גאַנץ ווייט פון דער טראַדיציאָנעלער קולטור און וואָס האָבן ניט געוואָלט גרינטלעכע ידיעות אין ענינים פון יידישקייט. אָבער אויך אָט די אינטעליגענטן האָבן געמוזט זיך אַריינטאָן אין דעם גאַנצן שטראָם פון גע־זעלשאַפטלעכן לעבן, און דורך דעם ווערן יידישער אין זייער גאַנצן לעבנס־באַנעם. אויך די וואָס האָבן צווישן זיך געוואָלט רוסיש האָבן פֿארשטאַנען יידיש און געמוזט אָפט אָנקומען צו יידיש סיי אין פּריוואָטן לעבן, סיי אין זייער געזעל־שאַפטלעכער טעטיקייט. אין גיכן איז געקומען די ערשטע וועלט־מלחמה. די רוסן זיינען אַוועק, און רוסיש האָט אָנגעוואָרן דעם פּריערדיקן פּראַקטישן ווערט און דעם קולטורעלן חן. אוטער די דייטשן איז געווען די צייט וועו די קולטור־טעטיקייט אויף יידיש האָט זיך פונאַנדערגעבליט.

די ערשטע יאָרן אונטערן פֿאָליאַק איז ביאַליסטאָק געווען אין גאַנצן פּריי פון אַ פּרעמד־שפּראַך. יידן האָבן געוואָלט נאָר יידיש — אין אַלע קרייזן פון דער געזעלשאַפט. דאָס גאַנצע געזעלשאַפטלעכע לעבן איז געווען נאָר אויף יידיש. אָבער ביסלעכווייז האָבן געזומען ווירקן די פּוילישיידישע שולן און דער כּוח פון דער מלוכה וואָס ווייל אומעטום אַרויפצווינגען פּויליש. שפּעטער ווי אַנדערש־ווו, האָבן דאָך די ביאַליסטאָקער יידן געזומען צום טייל ריידן פּויליש. דער פּראָצעס האָט זיך ערשט ניט לאַנג אָנגעהויבן. ביאַליסטאָק איז בפּירוש אַ יידיש־ריידנדיקע שטאָט, נאָר די יונגע אינטעליגענציע רוקט זיך אַריבער צו דער מלוכה־שפּראַך. די וואָס פֿאַרלאָזן יידיש גיבן אויף אַ וויכטיקן שטיצפונקט קעגן אַסימילאַציע.

ביאַליסטאָק איז שטענדיק געווען אַ פּולקום־יידישע שטאָט. עס האָט זיך נאָר געביטן צום גרויסן טייל דער כאַראַקטער פון דער יידישקייט און דער אויס־דריקער פון יידיש־אייגנארטיקען לעבן. אין דער פֿאַרצייטיקער קהילה איז דער טאָן־געבער געווען דער הימישער יידישער אינטעליגענט דער תלמיד־חכם, וואָס ביי אים האָבן זיך צונויפגעפֿאָרט אינאיינעם טיפע קענטניש פון דער תלמודישער יידישקייט מיט אַ מאַראַלישן לעבנס־פּיר. די פּרייַ צייט האָט דער תלמיד־חכם פֿאַרבראַכט אין לערנען, ער איז געווען ווייט פון דער פּרעמדער

6. ווי עס האָט מיר דערציילט ד״ר כאַזאַנאָוויטש, האָט ד״ר טרילינג פֿאַרן טויט פֿאַר־געלייגט זיינע קאָלעגן אָפּצוקויפן אַ באַזונדערע קרקע אויפן בית־עולם פֿאַר דאָקטוירים, וויל ער האָט מורא געהאַט אַז חברה קדישא וועט זיי נאָכן טויט מבזה זיין, וי אָפּטריניקע.

טעכנישער קולטור פון איראָפּע, זיין אייגענע אויסבילדונג איז געווען נאָר לשמה. פון תלמיד־חכם, ניט פון גביר, האָט זיך געצויגן דער יידישער יחוס. ניט מאַטעריעלע מאַכט און קראַפט האָבן געשאַפן דעם יידישן אַדל, ווי דאָס איז בייַ די אומות העולם, נאָר די אינטעליגענץ, דאָס וויסן און דאָס ריינע לעבן מיט דער תורה און לויט דער תורה. ביסלעכווייז האָט דעם אָרט פון תלמיד־חכם אין דער קהילה פאַרנומען דער נייער אינטעליגענט און דער פאַרטיי־פירער. דער־צו האָט מען ניט נייטיק געהאַט קיין סך יידישן וויסן. דאָס קענען רעדן פאָר אַן עולם איז געווען וויכטיק, די ווירקונג וואָס מען האָט געהאַט צווישן די אייגענע מיטגלידער פון דער גרופּע אָדער פאַרטיי און די אַלגעמיינע אייגנשאַפט פון אַרויסשטופן זיך, אָדער פון פּירערשאַפט. פריער האָט געשפּילט אַ גרעסערע ראָלע דער יחיד, זיין קענען, זיינע מידות. דערנאָך האָט אים ענלומען פאַרבייטן די גרופּע מיט איר פלאַטפאָרם, מיט איר שיטה. דאָס איז אַן אַלגעמיינע דער־שיינונג, אָבער אין ביאַליסטאָק איז זי געווען באַזונדער קאָנטיק. אַמאָליקע יאָרן האָט ביאַליסטאָק געשאַפן מעשיות וועגן גרויסע פערזענלעכקייטן, אין די לעצטע יאָרן רעדט מען וועגן פאַרטייען און גרופּעס און וועגן זייערע אויפטוען.

די אַלע שינויים זיינען פאָרגעקומען ביסלעכווייז. זיי האָבן זיך אָנגעהויבן מיט דעם אָנקומען פון דעם איצטיקן יאָרהונדערט. דאָס וואָס ביאַליסטאָק איז געוואָרן אַ גרויסער אינדוסטריעלער צענטער האָט מיטגעהאָלפן אַז לערנען תורה לשמה זאָל גיכער פאַרטראָקט ווערן אין אַ זייט ווי אין אַנדערע יידישע שטעט. וועג מען האָט געטראָפן אין די מלחמה־יאָרן אַ ביאַליסטאָקער שוין אין די על־טערע יאָרן, — האָט ער געוואוסט פיל מער פון דער אַלטער טראַדיציאָנעלער יידישקייט ווי מען האָט זיך געקענט ריכטן; וועג מען האָט געטראָפן אַ יינגערן ביאַליסטאָקער תושב, — האָט ער פון אָט דער אַלטער יידישקייט געוואוסט ווייניקער, ווי מען האָט געמעגט זיך ריכטן. פראַקטישקייט, די פעאיקייט צו פאַר־דינען, דאָס אויסטויגן זיך פאַר דער וועלט פון האַנדל און אינדוסטריע האָט אַלץ מער איבערגעוואויגן די פריערדיקע אידעאַלן פון אַ יידישן מענטשן. דער פריער־דיקער תורה־אידעאַליזם איז פאַרביטן געוואָרן אויף אַ פראַקטישן מאַטעריאַליזם. דאָס איז געוואָרן קאָנטיק בייַ די פאַרשיידענע שיכטן פון דער באַפעלקערונג.

ניט נאָר די אָנפירנדיקע פערזאָנען האָבן זיך געביטן. עס איז אויך געוואָרן אַנדערש דער גאַנצער באַגריף — המון. פריער האָט מען מיט דעם וואָרט באַ־צייכנט נאָר די אומוויסנדיקע, די עם־הארצים און די בורים, אָבער ניט די אַרבעטער אָדער בעלי־מלאכות. דאָס רוב תלמידי חכמים און לומדים האָבן גאָר געשטאָמט ניט פון רייכע קרייזן, נאָר פון בעלי־מלאכות און אַרבעטער. דאָס פשוטע פאָלק, דער „עמך"־מענטש, איז דאָך אויך ניט געווען גאַנץ פראָסט. קיין אָנאַלפאַבעט איז ער דאָך ניט געווען, דאָוונען האָט ער געקענט, בין מנחה למעריב און שבת און יום־טוב פלעגט ער הערן אַ רבין אָדער אַ גוטן מגיד. אַ פראָלעטאַריאַט אין דעם זינען ווי בייַ די אומות העולם, אַ מאָסע וואָס שטאַמט פון א דורות־לאַנג פארשקלאַפטן פויערים־קלאַס, איז בייַ יידן ניט געווען. אין דער

צייט וועז מען האָט געגומען אַרגאַניזירן די אַרבעטער צו קעמפן פאַר בעסערע לעבנס־באַדינגונגען איז אויפגעקומען אַ נייער באַגריף — מאַסע. דאָ האָט מען שוין געגומען ווי אַ סימן מובהק די באַשעפטיקונג, די פאַרדינסטן, מאַטעריעלע און עקאָנאָמישע סימנים. די לינק געשטימטע אינטעליגענטן האָבן געגומען זינגען שבחים דער מאַסע, און אויב זיי האָבן זיך געמיט זי צום בילדן — איז עס געווען ניט די אַלטע יידישע בילדונג און אויך ניט די בילדונג פון די משכילים.

ווייל ביאַליסטאָק איז געווען אַזאַ וויכטיקער אינדוסטריעלער צענטער, האָט דאָ די טעטיקייט פון די ערשטע אַרגאַניזאַטאָרן פון דער אַרבעטער־באַוועגונג געשפילט אין לעבן פון דער קהילה אַ גרעסערע ראָלע ווי אַנדערשוואו. שפעטער איז געקומען די פרייהייטס־באַוועגונג פון 1903—1906 וואָס האָט אַרויפגעלייגט איר שטעמפל אויפן יידישן לעבן אין רוסלאַנד און פוילן. אָבער באַזונדער שטאַרק איז געווען אָט דער שטעמפל פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אויף ביאַליסטאָק. אין דעם פריער שטילן שטראָם פון לעבן האָט זיך אַרייגעגריסן אַ גרויסע פאַרפלייצונג מיט שטורמישע כוואָליעס. וועז דער שטאַרקער שטראָם האָט געגומען אָפטרעטן, האָט זיך אַרויסגעוויזן די איבערקערעניש וואָס ער האָט אָנגעמאַכט. ער האָט איבערגעלאָזן אַ געוויסע שפאַלטונג צווישן דער מאַסע און די אַנדערע שיכטן. דאָס האָט זיך געגומען פילן ביי אַלע געזעל־שאַפטלעכע אַרבעטן, ביי אַלע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען פון וועלכן עס איז גרעסערן קהלשן אַנשטאַלט.

פון איין זייט די אַרבעטער־באַוועגונג, ווי אַלע אַנדערע מאַדערנע באַוועגונגען, פון דער צווייטער זייט די שטודירנדיקע יוגנט האָבן אַריינגעבראַכט שינויים אין דעם גאַנצן שטייגער לעבן פון דער שטאָט. דורך די קינדער וואָס האָבן זיך געלערנט אין פרעמדשפראַכיקע שולן איז אַריינגעקומען אַ פרייער און פרעמדער גייסט אין דעם רוב יידישע פאַמיליעס, אָפילו אין די פרימסטע. די גאַנצע קהילה האָט אָנגעהויבן צו באַקומען אַ נייע פיזיאָנאָמיע. אפילו וועז די אַלטע לעבנס־פאָרמען זיינען נאָך פאַרבליבן פון דרויסן, איז אינעווייניק שוין געווען אַ נייער גייסט. אין דעם גרעסטן טייל בתי־מדרשים איז אין מיטן וואָך קוים געווען אַ מנין צום דאָוונען, און וועד רעדט שוין וועגן מענטשן צום לערנען! פון פרומקייט איז ביי די בעלי־בתישע שיכטן געבליבן מער דרויסנדיקער שטאָט ווי פריערדיקע אמונה. און אויב עס זיינען אין די לעצטע יאָרן אויפגעקומען נייע און שיינע אַנשטאַלטן פון יידישער דערציאונג, האָט עס אויך ניט געביטן דעם אַלגעמיינעם כאַראַקטער פון דעם נייעם לעבן־שטיי־גער. אויף ווי ווייט דאָס טראַדיציאָנעל־יידישע איז געזונקען איז ביז גאָר קאַג־טיק אין דער יריידה פון ביאַליסטאָקער רבנות. בשעת דער ביאַליסטאָקער בית־דין איז געווען בתקופו, זיינען זיינע מורי־הוראות געווען גדולי תורה, און דער בית־דין איז באַשטאַנען נאָר פון 3—4 מורי־הוראות מיט אַ רב. אויפגענומען אַ מורה הוראה האָט מען נאָר יעמאָלט, וועז עס איז געווען אַ גויטיקייט, און אויפגענומען האָט דער רב מיט דער באַטיליקונג פון לומדים און חשובים. די

לעצטע עטלעכע צענדליקער יאָרן נעמט מען אָן מורי־הוראות ניט וויל מען נייטיקט זיך אין זיי, נאָר ווייל זיי ווערן פּראָטעזשירט פון בעלי־בתים תקיפים.

ביי אינטעליגענטערע און פֿאַרמעגלעכערע קרייזן איז געווארן מאָדערן צו זיין אַנטי־רעליגיעז. אויך די יונגע אַרבעטערשאַפט איז באַוואוסטזיניק אַנטי־רעליגיעז. מען אַרבעט אויך שבת און יום־טוב. מען פירט ניט קיין כשרן טיש. מען קלערט ניט וועגן לערנען די קינדער דאַוונען.

סוף פֿאַרגאַנגענעם און אַנהייב איצטיקן יאָרהונדערט האָט מען נאָך אין ביאַליסטאָק ניט געקענט געפינען קיין עפּנטלעכע מחללי שבת, אַזעלכע וואָס האַלטן אָפן אַ קראָם אָדער וואָס רייכערן בפרהסיא[7]. אין 1905 איז עס שוין גע־ווארן אַנדערש. מען האָט שוין געזען ווי די פּריזירערס אַרבעטן הינטער האַלב־צוגעמאַכטע טירן. מען האָט געזען ווי מע שפּאַצירט זיך מיט אַ פּאַפּיראָס אין מויל. די מלחמה האָט געפירט ווייטער אויף אָט דעם וועג. ביאַליסטאָק איז אויך נאָך דער מלחמה פארבליבן פון דרויסן אַ יידישע שטאָט, און מע מערקט געגנוג קאָנטיק דעם שבת אָדער דעם יום־טוב. אָבער עס איז גיכער פּאַרעם ווי אינ־האַלט. דער גייסט פון אַמאָליקן שבת און אַמאָליקן יום־טוב איז אוודאי פאַר־שוואונדן.

די זעלבע שינויים, וואָס זיינען פּאַרגעקומען אומעטום אין די יידישע שטעט און שטעטלעך, האָבן זיך אין ביאַליסטאָק אַרויסגעוויזן מיט אַ גרעסערן שוואונק און מיט אַ האַסטיקערן אימפּעט, ווייל ביאַליסטאָק האָט דורכגעמאַכט זייער גיך און זייער רוישיק דאָס אַריבערגיין פון אַן אַלטן עקאָנאָמישן מצב צום לעבן פון אַן אינדוסטריעלער שטאָט. און ביאַליסטאָקער אינדוסטריע, דערהויפּט איר טעקסטיל־פאַבריקאַציע, האָט דורכגעמאַכט באַרג־אַרויפן און באַרג־אַראָפּן, און יעטווידער בייט האָט אויפגעטרייסלט די גאַנצע שטאָט. עקאָנאָמישע קריזיסן, יאָרן פון גיכן אַנטוויקלען זיך, רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג, פּאָגראָם, מלחמה, נייע מאַכט, נייע אויפטרייסלונגען — דאָס אַלץ האָט געהאַלטן דעם ביאַליסטאָקער אין אייַן יאָגן, אין אייַן אונטערייאָגן, אין אייַן בייטן פּאַר אים די לעבנס־באַדינ־גונגען, צו וועלכע מען האָט געמוזט כסדר זיך צופּאַסן פון־דאָס־ניי. איז דער ביאַליסטאָקער ייד געווארן אפשר נאָך אומרואיקער ווי אַנדערשוואו, און אפשר אויך ענערגישער. די גאַס האָט שטענדיק געקאָכט. עס איז שטענדיק געווען לעבן און דראַנג און אונטערנעמערישקייט. די לעצטע צענדליקער יאָרן איז ביאַליסטאָק געווען אַ שטאָט וואָס זידט און ברויזט. עס האָט געיוירט מיט ענערגיע, הן אויפן עקאָנאָמישן געביט, הן אויפן קולטורעלן. ניט אַלעמאָל איז

7. אַ מלמד אַ קנאי, אַ שומר־שבתניק, האָט אָנגעטראָפן אויף סענקעוויטשא־גאַס אַ קריסטלעכן פריזירער וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ ייד. איז ער אויף אים אָנגעפאַלן מיט זלזולים און אים דערלאַנגט אַ פּאָטש. פאַר דער מלחמה זיינען אַלע קראָמען געווען פאַרמאַכט שבת, נאָר אַ פּאָר גאַלאַנטעריי־קרעמערס, ניט קיין ביאַליסטאָקער, האָבן געפּענט זייערע קראָמען אום שבת. יעמאָלט האָט עס אָנגעמאַכט אַ רושם אין שטאָט.

אַרויסגעקומען פון דער קאָכעניש, אָבער עס האָבן ניט אויסגעפעלט אונטער־נעמערישקייט און דער בטחון פון כסדרדיקן פּרואוון.

דער גאַנצער טעמפּאָ פון לעבן איז געוואָרן אַן אַנדערער פאַר מיינע אויגן. וועז איך בין אָנגעקומען אין ביאַליסטאָק זיינען נאָך געווען צום טייל פּעאָדאַלע לעבנס־באַדינגונגען און פּרימיטיווע אופנים פון שפּייזן זיך, פון פאַרדינען אויף צו לעבן. אַן אכסניא, אַ שענק, אַ ווייַנהויז, אַן אַרענדע, אַ גאַזשעלניע, אַ ברויערייַ, אַדער אויפקויפערייַ, הויזירערייַ, קליינהאַנדל מיט תבואה, וואָל, בהמות אאז"וו, און פאַרשטייט זיך אויך: קרעמעריי, מעקלעריי, מלאכה האָבן דערנערט דעם יידן. קיין באַזונדערע קענטענישן האָט מען צו אַזעלכע עקאָנאָמישע טעטיקייטן ניט געדאַרפט. מען האָט נאָר געדאַרפט ווי ניט איז זיך צונויפריידן מיטן פּויער. אפילו גרויסע סוחרים וואָס האָבן געשפילט אַ ראָלע אין דער געשעפט־וועלט, און אפילו כלל־טוערס און שתדלנים[8] האָבן ניט געקענט ריידן ווי עס באַדאַרף צו זיין רוסיש אַדער פּויליש. אין איינע צוואַנציק יאָר, פון 1880 ביז 1900, האָט זיך דאָס אַלץ געביטן. עס זיינען אויפגעקומען די פאַרשיידנסטע אינ־דוסטריעלע אונטערנעמונגען און פאַרשיידענע געשעפטן וואָס האָבן זיך גע־שטיצט אויף זיי. עס זיינען אויפגעקומען נייע באַדערפענישן אין בילדונג, אין פּראַקטישן וויסן. אינאיינעם מיט די נייע באַדערפענישן און מעגלעכקייטן האָבן אויפגעשפּראָצט די אַלע פאַרמען פון עקאָנאָמישן לעבן וואָס מיר האָבן דער־ציילט באריכות. גלייכצייטיק האָט ביאַליסטאָק געהאַט כוחות צו שאַפן אויפן געזעלשאַפטלעכן און אויפן קולטורעלן געביט.

אין דעם דאָזיקן גיכן וואַקסן זיינען אויך געווען אַזעלכע שטריכן, וואָס עס קומט אויס זיי אָנצווייזן אַן אָ באַזונדערן נחת־רוח. ליידער איז ניט אַלץ גע־גאַנגען באַרג־אַרויף. אין ניינצטן י"ה האָט ביאַליסטאָק, לויט מיין אָפשאַצונג, געשאַפן אויפן גייסטיקן געביט וועדטפולערע און דויערנדיקערע זאַכן ווי אין דער שפּעטערדיקער עפּאָכע. און אויך יעמאָלט האָבן די שאַפונגען אויפן תלמודישן געביט איבערגעשטיגן אין אינהאַלט און אין ווערט די שאַפונגען אויפן השכלה־געביט. די שאַפונגען אויף העברעאיש האָבן אין דער לעצטער עפּאָכע אָפּגעטראָטן אינגאַנצן פאַר שאַפונגען אין יידיש; דער העברעאישער ספר און זיין מחבר זיינען כמעט אינגאַנצן פאַרשוואונדן פון ביאַליסטאָק. דער צוריקטריט אויף אַ טייל געביטן פון גייסט דאַרף דערקלערט ווערן מיט דעם וואָס האָבן אינדוסטריע האָבן פאַרשלונגען אַ סך שאַפונגס־ענערגיע און שאַפונגס־אינטע־רעס. אין ביאַליסטאָק איז אפילו ניט פאַראַן קיין בוכהאַנדלונג וואָס זאָל פאַר־קויפן העברעאישע ספרים. די איינציקע העברעאישע ספרים וואָס פאַרקויפן זיך יאָ — זיינען לערניכער פאַר די העברעאישע שולן. אין דער צייט וועז עס איז

8. בשעת איך בין געווען אין דער יידישער פאַבריקאַנטן־דעפוטאַציע ביים גראַדנער אַנטיסעמיטישן גובערנאַטאָר פּאָטיאָמקין וועגן דער אָנקלאָגע פון די וועבערס אויף די פּא־בריקאַנטן, האָט דער גובערנאַטאָר חזק געמאַכט פון אונדז, נאָכקרימענדיק ווי עס רעדט רוסיש אונדזער יחיאל־בער וואַלקאָוויסקי.

פאַראַן אַן אויסגעצייכנטע שלום־עליכם־ביבליאָטעק מיט אַ סך יידישע ביכער, אין דער צייט ווען דער פּוילישׂ־לייענער האָט געגוג מעגלעכקייטן צו קריגן אַ בוך אויף פּוילישׂ, האָבן ניט די ערנסטע העברעאישׂ־לייענערס קיין ביבליאָטעק. די שטודיר־ביבליאָטעק ביי דער קהילה איז נאָך אַ יונגע אינסטיטוציע און קען נאָך לעת עתה ניט אויספילן די באַדערפענישׂ אין דעם העברעאישן בוך.

דער בעל־הבתישער מיטלקלאַס, וואָס האָט פון זיינע רייען געשטיצט חיבת ציון און חובבי שפת עבר און דעם ציוניזם און וואָס שטיצט איצט די העברע־אישע שול־באַוועגונג, דער מיטלקלאַס וואָס האָט פאַקטיש געשאַפן און גע־שטיצט אַלע אַרטיקע יידישע רעליגיעזע און פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס, מאַכט דורך שווערע צייטן. און אויב ער שטרענגט זיך אַן פאַר דער דערציאונג פון זיינע קינדער, האָט ער אפשר ניט גענוג כוחות זיך אָנצושטרענגען אויפצו־האַלטן זיך אַליין, זיינע דערוואַקסענע מיטגלידער אויף דער געהעריקער גייסטי־קער הייך.

דערפאַר אָבער וואָקסט און אָנטוויקלט זיך אַ נייע נאַציאָנאַל־געשטימטע און העברעאישׂ־דערצויגענע יוגנט וואָס רייסט זיך דורכצופירן אין לעבן אירע נאַציאָנאַלע אידעאַלן, אַ יוגנט וואָס איז ניט וויניקער ענערגיש וויי די יוגנט פון די אַרבעטער־קרייזן וואָס שעפּט איר וויסן און איר באַגייסטערונג דורך יידיש און די שאַפונגען אויף יידיש.

ה. שלום־וואָרט

פאַר מיינע אויגן האָט זיך געביטן די פאָרם פון אָרגאַניזירטן לעבן. פריער איז דער צענטער געווען דער בית־המדרש און דערנאָך דער קולטור־קרייז, די גרופּע פאַר השכלה, פאַר חיבת ציון אאז"וו. די לעצטע עטלעכע צענדליקער יאָרן טרעט דער קולטור־קרייז אָפּ זיין אָרט, און אנשטאָט אים קומט די פּאָליטישע גרופּירונג, די פּאַרטיי. ווי אין אַלע יידישע שטעט, פאַרנעמט אויך ביאַליסטאָק דעם אויבנאָן די פּאַרטייאישע גרופּירונג. ביאַליסטאָק פאַרמאָגט אַלע שאַטירונ־גען פון דעם פאַרטייאישן לעבן, פון עקסטרעם־רעכט ביז עקסטרעם־לינק. דאָס אינעווייניקסטע פאַרטייאישע לעבן און די אַלע צווישן־פאַרטייאישע צונויפ־שטויסן, רייבונגען און מחלוקתן זיינען דאָ ניט באַירט געוואָרן. איך בין שטענ־דיק געשטאַנען ווייט פון אַלע פּאָליטישע פאַרטייען. איך האָב אין פּנקס ביאַליסטאָק וועגן זיי כמעט ניט געשריבן. איך האָב ניט געהאַט קיין מאַ־טעריאַלן וועגן פאַרטיי־לעבן, און דאָס האָרץ האָט מיך אויך ניט געצויגן אַרייַנצודרינגען אָהין. זאָל קומען אַ צווייטער היסטאָריקער פון דער יידישער שטאָט ביאַליסטאָק און זאָל עס ממלא זיין, אינאיינעם מיט די אַנדערע בלויזן וואָס ער וועט זיכער געפינען.

איצט ווען איך האַלט שוין ביים חזק חזק ונתחזק — זע איך אז אַ יחיד, וויפל מי ער זאָל ניט אַרייַנלייגן, קען ניט געבן אַ פול און באמת אַלוויטיק בילד

פון דעם לעבן פון אזא עיר ואם בישראל ווי ביאליסטאק. געבן אזא פול און אלזייטיק בילד הייסט דאך איבערגעבן הן די געשיכטע הן דעם היינטצייטיקן מצב פון אלע שיכטן, אלע קולטור־שטרעמונגען, אלע קרייזן, אלע גרופירונגען, און אלע זייטן פון א רייך און פילפארביק לעבן. דאס איז איבער די כוחות פון א יחיד. האב איך געשילדערט יענע זייטן פון לעבן און יענע טעטיקייטן וואס זיינען מיר געווען מער באקאנט, אדער אפשר זיינען זיי מיר געווען נענטער צו מיין געמיט, צו מיינע אייגענע השקפות און אינטערעסן. איך האף אז מע וועט מיר מוחל זיין דאס וואס עס איז ניטא און מען וועט בעסער אפשאצן דאס וואס מע געפינט דא יא.

איך פיל אז מיין חלק האב איך צוגעטראגן צו דער געשיכטע פון ביא־ליסטאק, א שטאט מיט אזוי פיל לעבנס־קאלירן און ממש אומענדלעכער לעבנס־ענערגיע. איך געפין טרייסט אין דעם „לא עליך המלאכה לגמור". איך האב זיך אבער תמיד באטראכט פאר מחויב צוטראגן מיין חלק צום גייסטיקן בנין וואס הייסט די געשיכטע פון ביאליסטאק.

זוכצעטל פון פערזאָנען

אבי, ר׳ 152
אַבנימוס, הגדרי 152
אַברַאַמאָוויטש 71
אַברַאַמאָווסקי, אברהם 55
אַברַאָם, דער בונדיסט 104
אַברַאַמסקי, ברידער 46
אברהם בר׳ תנחום 169
אברהמ׳ל דער שוואַרצער 70
אַבעלי׳אָוו, מאיר־יצחק 161
אַברוצאָווסקי, לייזער 55
אַדלער 314
אַדלערשטיין־האָכמאַן 264
אַוונעט, אפרים 161
אַוועץ, משה 125
אויגוסט ווילהעלם 192
אוינערט, ריינאָלד 24, 47, 55, 300
אונשליכט, יוזף 282
אורוסאָוו 122
אורינאָווסקי 314
אַזאָל 122
אטלאַס א. 334
אַטלעס, פּעשע 127
איזביצקי (מיכאַלעוויטש) 93
איזענבערג 27, 31, 55, 58
אייגער, משה 44
אייגער, ר׳ עקיבא 44
אייזענשטאַט, ליבע (לעווינזאָן) 92
אייזענשטאַט, לייב 184, 186, 188, 232, 233, 235, 237, 241, 248
אייזענשמיד, משה 90
איינהאָרן, ע. 184
איינשטיין, אליעזר 120, 126
איינשטיין, ירחמיאל 120, 126
איינשטיין, סאָניע (שרה) 120, 127
איינשטיין, שיינע 126
איינשטיין, שמואל 120, 125
איין, פ. 219
אילאָוויצקי 259
אַלט, אַלפאָנז 24, 47, 55
אַלטמאַן 201
אַלטמאַן, וואָלף 36
אליעזר בר׳ מאיר 170
אַלכאַ, אפרים 346
אַלעקסאַנדראָוו, נייטן 281
אַלעקסאַנדראָוו 342
אַמדורסקי, אברהם 38
אַמדורסקי, בנימין 38, 55
אַמדורסקי, לייב 38
אַמדורסקי, פייוול 38, 39, 55
אמי, ר׳ 152
אַנגער, א. ל. 27
אַנצעלעוויטש, דר. 264
אַסטראָגאָרסקי 145
אַסטראָווסקי 55
אפרים פישל בר׳ יהושע 169
אפרים פישל, טיקטינער רב 172
אַראָנאָוויטש 314
אַראָנזאָן 140
אַראָנזאָן, יעקב־חיים 73
אַראָנסאָן, ג. 113
אַראָנסאָן, ס. 55
אַראַקאַנצעוו 123, 124
אַרלאָוו 179, 182
אַרלאַנסקי, יצחק 215
אַרמאַן 215
אַרשיין, משה־מיכל 115
אַרשענאָווסקי 14, 74
אַש, פנחס 126
אַש, שלום 329, 330

באַבולקעס, שמואל 34, 56
באַבראָווסקי, א. 8, 12, 15
באַגאַיעווסקי 119, 122, 138
באַגדאַנאָווסקי, ל. ח. 305, 341
באַגען, דר. 274, 275
באַדער 122
באַטקאָווסקי, משה 232, 233, 253, 254, 262
באַיאַרסקי 254
באַיאַרסקי, מרדכי 305, 332
באַכראַך, אייזיק 126
באַלינסקי און לאַפּינסקי 10
באַמכעל, יעקב 45
באַס, משה 158, 351
באַסין, מרדכי 126
באַצער, יצחק 180, 182, 200, 297
באַצער, משה 90
באַקסט, דר. 184, 191, 232, 242
בארַאש, יעקב־שלמה 34, 56, 173
בארַאש, מאַקס 163, 180, 183־186, 188, 190, 227, 229, 232, 233, 236, 237, 247, 249, 254, 255, 265
בארַאש, פישל 34, 56
בארג, יצחק 232
בארוכין, הערש 56
בארוכין, יעקב (ברוכין) 56
בארטינאָווסקי, אסתר 116
בארנשטיין, הרב זלמן 31
בארשטשעווסקי, אייזיק 232
בארשעווסקי, יצחק 115
בובליק, אהרן 71
בוזשאַנסקי 188
בוך 128
בוכבינדער, נ. א. 92, 94, 101, 102
בוכהאַלץ, א. ל. 24, 27, 47, 56, 300

בולקאָוושטיין, ישראל 44
בולקאָוושטיין, שמואל 44
בורגין, הערץ 103
בורדאָ, אליהו 56
בורלע, יוסף 125
ביאַליק 329
ביטענסקי 56
בייבאַק 122
ביליסיאַנסקי 17
בירעגבוים 44
בירקענהיים, דר. 177
בכרך, נתן־נאַטע 125
בכרך, כייקע (באַכראַך) 56
בלאָך, באַנטשע (בן־ציון) 32
בלאָך, דבורה 29
בלאָך, חיים 44
בלאָך, לאַזאַר 46, 56
בלאָך, מלכה־רייזל 9, 27, 30, 31, 32, 44
בלאָך, נח 29
בלאָך, נח־דוד 24, 32
בלאָך, סענדער 29, 30, 32
בלאָך, שרגא־פייוול 34, 56
בלום, פאַלק 265
בלומענפעלד, אברהם־פייוול 354
בליצשטיין, הרב יעקב 317
בלעכער 71
בס, שבתי 154
בעזיגג, דר. 342
בעזלער 28, 56
בעלאָך 71
בעלאָך, משה 173
בענדעט, יודל 174
בענציע, אַבראַם 93
בעקער 28, 56, 73, 200, 301
בער, רבי 12
בערדיטשעווסקי, מיכה־יוסף 334
בערך, לערער 342
בערל־לייב, מעכאַניק 89
בערמאַן 56, 209
בערמאַן, יעקב 342
בערנאַצקי,יוזף 283
בערנשטיין, אברהם־יצחק 126
בראַדסקי 209
בראַווער 314
בראַניצקי, יאַן־קלעמענס 5
בריאַנסקי, משה־שמחה 126
בריינין, הלל 56
בריינסקי, דוד 88
בריל, ירוחם 57
בריסקער, ר׳ חיים 338
בר־כוכבא 152

גאַוויענסקי 237
גאַזשאַנסקי, שמואל 92
גאָטליב, ברוך 57, 161
גאָטליב, משה 201, 203, 204, 232, 234, 237, 242, 253, 262, 265, 306
גאַלאַוואַצקי 185
גאַלאַמב, א 328
גאַלאַנד, שמואל 115
גאַלאַנד, שמעיה 115
גאַלדבערג, אברהם 39, 332
גאַלדבערג, אברהם־לייב 114
גאַלדבערג, בערל 145
גאַלדבערג, זיסל 349
גאַלדבערג, משה־אליהו 57
גאַלדבערג, סאַמועל 90
גאַלדבערג, שמואל־הערש 127, 145, 146, 148
גאַלדמאַן, איטשע־לייזער 71
גאַלדמאַן, לערער 314
גאַלדפאַרב, חיים מענדל 115
גאַלדשטיין, לערער 314
גאַלדשטיין, ניאַניע 45
גאַלווויץ, פאַן 183, 188
גאַניאַנדסקי, איטשע 39
גאָסלאַר, האַנס 218
גאַפאַן, גלח 101
גאַרדאַן 57
גאַרדאַן, אהרון־שבתי 44
גאַרדאַן, מאַרקוס א. ש. 44, 45, 127, 128
גדאַנסקי, פישל־יוסף 71
גדאַנסקי, בישקע 274
גווירץ 149
גוויצמאַן, יצחק 120, 125
גוטמאַן (לוינקעטניק) 71
גוטמאַן־גריפעל 314
גוטמאַן, דר. ש. 259, 305, 341, 342
גוטמאַן, משה 57
גוטקין, צביה 127
גוימער, משה 232, 233
גושטשע־מאַליגאַווסקי 108
גייזלער 57
גיליעוויץ, יוסף־מענדל 126
גינזבורג, חנה־בלומע 127
גינזבורג, הרב יצחק־אליהו 187
גינץ 285
גינצבורג, שלמה 74
גלאַגאַווסקי 345, 346
גלאַגער, גוסטאַוו 57
גלאַגער, יולוס 57
גלאַגער, ניימאַן 57
גלוזמאַן, דוד 264
גליקפעלד, יוסף 57
גמליאל, רבן 168
געבעל, חיים 125
געבעל, יצחק 126
געבעל, משה־יצחק 71, 93
געלבאַרד, קלמן 57
געלבערג, יוסף־צבי 173
געלבערג, קלמן (קלמן מיט די שיך) 32, 34
געלעס, יאַסל 17
געמשאַר, ו. ג. 71
געסלער 15

גערץ 27
גערץ, חיים 201, 227, 237
גראַבאָווסקי, נחום־יעקב 126
גראַבאָווסקאַיאַ 21, 76
גראַבסקי, וולאַדיסלאָוו 293, 303
גראַבער 28
גראָדזענסקי, הרב ר׳ חיים־עזור 336
גראָדסקי, שבתי 45
גראוץ (לוינקעטניק) 71
גראוץ, זלמן 33, 353
גראוץ, מענדל 353
גראָנעמאַן, דר. 218
גראָסער, בראָניסלאָוו 321
גראָפף, אָסקאַר 57
גרויקאָפף 71
גריבאָיעדאָוו 100, 122, 133
גריימיך 57
גריינמאַן 57
גרינבערג, זלמן 125
גרינהויז, אברהם 126
גרינהויז, אליהו י. 57
גרינהויז, ל. 340
גרינהויז, פסח 57
גרינשפאַן, מענכין 39
גרינשפאַן, תנחום 39
גרעבער, ר. 57

דאָבריצקי 90
דאָובאר־מאָשניצקי 267
דאָווידאָוויטש 71
דאָוידאָווסקי, ע. ו. 146
דאַטנער, דר. שמעון 314
דאַלידסקי, אברהם 161
דאָלידסקי, אליקום 90
דאָלידסקי, לעאָן 90
דאָמטין 27
דאָמעראָצקי, בערל 215, 232, 233, 234, 236, 242, 253, 262, 265
דובנאָוו, שמעון 9
דודאָק 71
דודאָק, ו. ח. 115
דורנאָוו, 117
דזשאַרדוש, הענרי 327
דזשעווילסקי 273
דזשערזשינסקי, פעליקס 282
דיאָקאָוו 183
דייטש 71
דייטשלענדער, דר. 342
דיסקין, יהושע־לייב 351
דינעזאָן 325
דיקאָר 119, 130
דלוגאַטש 45
דן 147
דעגענטש 57
דעמידיוק 119
דענעבערג, לייב 46, 58
דערעטשינסקי 343
דערקאָטשעוו 117
דרוסקין, ד. 343

ה׳אַלאַי, מרדכי 232, 237, 253
האַלבערשטאַם, אליעזר 29, 30, 32, 349
האַלבערשטאַם, היינריך 32
האַלפערן־אשכנזי 58
האַלפערן־קריקון 58, 292
האַסבאַך, אַרט. 27, 58, 81, 139
האָפמאַן 72
האַקע 32, 58
האָראַדישטש, אייזיק 148, 154, 163, 166
האראוויטץ, דר. 314
האַרטמאַן 58
הובינסקי, דוד 37, 58, 201, 204, 292
הובינסקי, משה 37
הורוויץ, יוסף־יוזל 335, 336
הורוויץ, לייב 58
הורוויץ, מנחם־מאַנעס 125
הורוויץ, משה 35
הורוויץ, שבתי־שעפטל הלוי 154
הייזלער, יוליוס 58
היילפערין, מרדכי־חיים 31, 353
היילפערין, שיינע־חיה 32, 35, 58
היילפערן, אליהו־הירש 353
היילפערן, בנימין־זאב 173
היילפערן, הרב ר׳ חיים־הערץ 150, 159, 189, 227, 229, 254, 273
היילפערן, ישראל 184, 188
היילפערן, יהושע־העשל בר׳ יוסף (העשל מעדאָלטשיק) 173
היילפערן, יעקב־קאָפל (קאָפל לייבקעס) 173, 349, 353
היילפערן, פ. 329
היילפערן, שמריהו 173
היימאַן, ה. 285
הילגער, הויפטמאַן 201,200
הילל, יהושע 193
הילענאָוויטש, ד. ר. 134
הילערסאָן, א. ז. 133
הינדע־ביילע 116
היפאָקראַטעס 165
הירש, ליאָוואַ 140
הירש, שמשון־רפאל 317
הירשהאָרן, ברידער 46, 59
הלל, בהרב שלמה־זלמן בהר״ח 173
העלזייד, נ. 121, 133
העלערשטיין, נחום 232, 233, 253
העלפער, דר. 314
הענדלער, לייזער 58, 108
הענדריקס, א. ו. 58
הענוועג 72
הענער, שמש 273
הענקאָוויטש, שמעון 254
הענריקס 27, 31
העפנער, גרשון 45, 49, 212
העפנער, צבי־הירש 126

הערבסט, ג. 27, 59, 201
הערמאַנאָווסקי, ווינצענטי 286
הערצל, דר. 117
הערץ, ח. 188
הערץ נחמיה 161
הערשבערג, א. ש. 1, 59, 146, 184, 187, 220, 229, 232, 234, 242, 247, 259
הערשבערג, הענעך 147
הערשבערג, יוסף 72
הערשהאָרן, אליהו 49

וואַל, פאָן 99
וואַלאָוועלסקי, וו. 59
וואַלאָזשינער, הערש־לייב 334
וואַלענשטיין, שמחה 126
וואָלף, הרב 183, 257
וואָלקאָוויסקי, א. ב. (עבער) 127, 146, 148, 346, 347
וואָלקאָוויסקי, יחיאל־בער 44, 45, 143, 147, 166, 346, 351, 359, 365
וואַפנער, יצחק־פסח 115
וואַקס, יוסף 59
וואַקס, יעקב 224, 270, 274
וואַרהאַפטיק, לייב 20, 77
וואַרנהאַלץ 219, 348
ויגדאַרטשיק, אברהם 257
וידער, ה. 31
וויטע, גראַף 103
וויינבערג־ליפשיץ 59
וויינבערג, שפרינצע 116
וויינצימער, צבי־אריה 125
וויינרייך, חיה־שרה 59
וויינרייך, יעקב 173
וויינרייך, לייב 44, 350
וויינרייך, ס. ל. (זלמן) 146, 160
וויינשטיין 72
וויינש 177
וויסמאַן, ר. ש. 133
וויצמאַן, דר. חיים 162
וויילבושעוויטש, ג. 28, 170, 184, 191, 232, 233
וויילבושעוויטש, מאַשע 95
וויילדע, פאַסטאָר 257, 342
וויילהעלם, קייזער 188
וויילנער, א. 328
וויילענסקאַ־קאַנטאָר 314
וויילענסקי 59
וויילענסקי, לייב 232, 233
וויילקאַמירסקי, נחום 351
וויינטער, דר. 211, 212, 249
וויסאָטשעק, יוסף 21
וויסאָצקי 112, 149, 156
וויסאָצקי, ישעיה 35, 59, 321
וויסאָצקי, קלמן 360
וויסאָצקי, שמערל 72
וויעטשאָרעק 27, 72, 89, 180, 201, 285
וויירגילי, באָריס (זען כהן, באָריס)
וולאַדימיראָוו 122
וולאַדיסלאָוו 13
וועבער, ירחמיאל 59
וועלגער, דר. 314
וועלוועלע ר' 359
וועלוועלעוויטש, אהרן 114
וועלטמאַן 46
וועניגראָווסקי 59
וועניגל, אברהם־אליהו 145
וועניגל, לעאָן 45
וועניגל, מרדכי־שלמה 45, 351
וועראַמאַן און קאָ. 23
וועריגער, יוליוס 72
וורובלעווסקי 285

זאַבלודאָווסקי, אברהם 59
זאַבלודאָווסקי, איזידאָר 32, 360
זאַבלודאָווסקי, איטשע 9, 28, 29
זאַבלודאָווסקי, אליהו 259
זאַבלודאָווסקי, בנימין 173
זאַבלודאָווסקי, דאָדיע (דאָדיע מיכעלעס) 29, 32, 173, 349
זאַבלודאָווסקי, דאָרע 249
זאַבלודאָווסקי, חיים 59
זאַבלודאָווסקי, יחיאל־מיכל (מיכעלע כינקעס) 32, 173
זאַבלודאָווסקי, יעקב־שמואל 354
זאַבלודאָווסקי, לערער 314
זאַבלודאָווסקי, מרדכי 173
זאַבלודאָווסקי, נח 159, 160, 161
זאַבלודאָווסקי, שרה 249
זאַדרונסקי, סאָניע (סאָניע דער בדחן) 350
זאַושיצקי, פ. 299
זאַכערט, וויליהעלם 23, 24, 41, 46
זאַכערט, פרידריך 59, 73
זאַלודקאָווסקי, אליהו 351
זאַלקינד, אַלבערט 92
זאַלקינד, באַשע 92
זאַלקינד־שמוש 263
זאַמאַיסקאַ, סאָפיע 14
זאַמאַיסקי 19
זאַקהיים, (לוינקעטניק) 72
זאַקהיים און דאָוידאָווסקי 90
זאַקהיים, לערער 305
זאַקהיים, אריה־לייב 125
זאַקהיים, גיטל 114
זאַקהיים, גרשון 12, 15
זאַקהיים חיים (זאַקין געראַמאַן) 19
זאַקהיים, חיים־בער 44
זאַקהיים, לעאָן 44, 143
זבאַר, א. 211
זבאַר, הירש 59
זבעלינסקי 72
זובאַטאָו 95
זוסמאַן, אברהם 31
זיבער, א. פ. 59
זיגמונט, דער ערשטער 13

זיגמונט, דער צווייטער 12
זיידל, דער אַנאַרכיסט (קאַנאַוויטש) 106
זילבערבלאַט, אברהם־לייב 34
זילבערבלאַט, אפרים 60
זילבערבלאַט, וואַלף 34, 60
זילבערבלאַט, חנא 60
זילבערבלאַט, יעקב 108
זילבערבלאַט, מ. 60
זילבערבלאַט, מרדכי 288
זילבערבלאַט, פֿילִיפּ 201
זילבערבלאַט, שיימע 34, 60
זילבערדיק, מיכאל 232, 251, 253
זילבערט, משה 201
זילבערמאַן, ש. מ. (באַבעלעס) 60
זילבערפֿינק, יהודה 43, 44, 201, 204, 299, 300
זימאַן, דר. 146, 184, 192, 195, 252, 313
זיסקינד, א. 84, 142
זעליגזאָן 60
זעליגמאַן, לערער 343
זעליגמאַן, יוזף 286
זעליגמאַן, י. ס. 146
זעליקאָוויטש, ב. 232, 237, 253
זעלמאַנס, משה 232, 234, 236, 242, 251, 254
זעמעל, דר. 314
זשיטלאָווסקי, דר. חיים 117
זשעבין, אבא 45
זשעבין, לעאָן 295

חזן, לייב 221, 314
חזן, פרוי 220
חזנאָוויטש, לערער 314
חייא, ר׳ 152
חיים־הערץ, ר׳ (זען היילפֿערין ר׳ חיים־הערץ)
חנא, דער מילנער 91

טאַבאַטשינסקי 60
טאַבאַטשינסקי, ב. 320
טאַבאַליצקי, א. 108
טאַלסטאַי, גראַף ל. 122
טאַפּאַלסקי, אשר 161, 232, 233, 253
טאַשמאַן, צבי־הירש 126
טוואַרקאָווסקי, יואל, 126
טויב 259
טוכמאַכער, יאָסל 19
טיזענהויז, אַנטאַן 12
טייטש, משה 147
טייצמאַן, יהודה 126
טיכאָווסקי, פֿייגל 116
טילעמאַן 343
טיפֿערמאַס, אברהם־יצחק 173
טיקאָטשינסקי, גדליהו 232, 252, 255, 259, 265, 268
טיקאָצקי 60
טיקאָצקי, ישראל 161
טיקטין, אברהם 107, 143, 144, 145, 174, 180, 182, 184, 187, 188, 190, 223, 227, 228, 229, 232, 233, 235, 236, 241, 242, 288
טיקטין און הורוויץ 60
טישקעוויטש 73
טראָפּ, אינושינער 128
טרייוואוש, לעאָן 217
טרילינג, אברהם 36, 44, 45
טרילינג, אליהו 36, 44, 45
טרילינג, אַסוואַלד 36, 54, 122, 136, 180, 181, 200, 201, 202, 204, 237, 288, 296
טרילינג, דר. 361
טרילינג, העלענע 246, 360
טרילינג, ישראל 36, 45, 60, 201, 296, 306
טרילינג, מאַקסים 36
טרעשטשאַנסקי 60, 148, 163
טשיכאַצקי, משה 89
טשלענאָוו, דר. יחיאל 220
טשעכאָווסקי, י. 35

יאַנאָוויטש, יאַנקל 148, 150, 159, 177
יאַנאָווסקי, לעוו 60
יאַנאָווסקי, מאַטל 184, 232
יאַנאָווסקי, פֿייוול 86, 90
יאַנזען, א. א. 24, 60
יאַנקעלעוויטש, אברהם־שמחה 114
יאַסקע, אַנאַרכיסט 104
יאָפֿין, הרב ר׳ אברהם 336
יאַקאָבסאָן, אַדוואַקאַט 123, 124, 145
יאַקאָבסאָן, נאַטע 274
יאַקאָבי, רודאָלף 27, 60, 139
יאַקובאָווסקי 314
יאַשינאָווסקי, זעליג 34
יאַשינאָווסקי, שמחה 19
יהודה בר׳מרדכי , רב אב״ד 172
יהודה ליב בר׳ יוסף 170
יהושע בן גמלא 151, 152
יודיצקי, א. ד. 14, 22, 74, 76
יודקאָווסקי, ח. ב. 61
יוחנן, ר׳ 153
יוחנן בן זכאי 240
יוכט, חיים 72
יוסי, ר׳ ב״ר יהודה 153
יוסף־משה, ישעיה׳ס 352
יורן, ר׳ 152
יחיאל־מיכל, בר׳ אשר 170
יעבץ, זאב 7, 8
יעבץ, זוסמאַן 7, 8
יעוועראָווסקי, שרה 126
יעלין, אהרן 108
יערוסאַלימסקי, גדליה 61
יפה 111, 149
יצחק־אייזיק, בר׳ אליקום־פֿייוויש 169
יצחק־אבוהב, ר׳ 154
ירחמיאל בר׳ דוד 173

כאבאצקי , אברהם־הערש 61
כאבאצקי, זיידל 3, 113

כאַבאַצקי, יצחק־לייב 61
כאַדיקאַ, אַלעקסאַנדער 286
כאַזאַנאָוויטש, דר. יוסף 112, 121, 146, 347, 359, 361
כהנא, ישעיה־משה 61
כהנא, ל. 312
כהן, אברהם (קאַהאַן) 61, 128, 130
כהן, באַריס (וירגילי) 100
כהן, דר. בערנהאַרד 247
כהן, דוד 45
כהן, חיה 116
כהן, י. 148
כהן, יאָסל 45
כהן, יונה 125
כהן, יצחק 35
כהן, ל. (קאַהאַן) 72
כהן, לייב 35
כהן, פייוול 161
כהן, צפורה 116
כהן, שמעון־לייזער 45
כוואַלעס, דוד 361
כוואַלעס, פרוי 149, 341, 342
כוואַראַוסקי, דוד 126
כוואַראַוסקי, חיה 116
כיימאָוויטש, ראובן 15
כמעלניצקי, פאַלק 125
כמעלניצקי, מאַנעס 265
כץ, אברהם 125
כץ, טויבע 126
כץ, יעקב־משה (קאַץ) 61

לאָאָז, דר. 252, 255, 257
לאָוסקי, אהרן 61
לאָזאָוסקי, חיים 232, 253
לאָזשאָנסקי, ל. 328
לאָזשאָנסקי 61
לאַמפערט, נתן 161
לאַמפרעכט 61
לאַמפרענס 72
לאַמצעוויצקי, זלמן־משה 125
לאַנדאַ, מאיר 38
לאס 216
לאַסקי, ג. 184, 188, 191, 216, 232, 233
לאַפידוס, אברהם 184, 232, 233, 234, 235, 237, 241, 246, 253
לאַפידוס, אהרן־משה 125
לאַפידוס, בלומע 127
לאַפידוס, מרדכי 125
לאַפידוס, נאַטע 119
לובינסקי 61
לודענדאַרף, 239
לונסקי, אהרן 38, 39, 61
לונסקי, אפרים 38, 61
לונסקי, ברוך 38, 61
לונסקי, הערש־לייב 38
לונסקי, יחיאל 201, 204
לונסקי, מאַטיע 38, 61
לוצאַטאַ, שמואל דוד 165
לוקסענבערג, חנא 232, 253
לושטשאַק, עדמ. 61
ליבערמאַן, א. ב. 354
ליבערמאַן, ביילע 116
ליבערמאַן, חוה 116
ליבערמאַן, לייב 116
ליבערמאַן, משה 125, 149
ליבערמאַן, צבי־הירש 305
ליובאל 61
ליובעל, מענדל (מענדל קאַלנער) 93
ליובעלסקי , יצחק 333
ליובעצקי 62
ליטוויגטשוק 72
ליטמאַנאָוויטש 188
ליטערער, העניך 31, 62, 186, 187, 188, 189, 215, 219, 255, 284
לייטלאַך, אויגוסט 28, 62
לייטלאַך, הוגא 62
ליפּעלע , ר' הרב 170, 359
ליפקע 201
ליפקעס, יוסף־אליעזר 115
ליפשיץ, בצלאל 173
ליפשיץ, נחום 92
ליפשיץ, ק. 62
ליפשיץ, ראובן 173
ליפשיץ, רפאל 269, 274
ליפשיץ, שמואל, הרב 354
לעבענהאַפט, לערער 343
לעבענהאַפט, שבתי 161
לעהמאַן, דר. ראַבינער 190
לעהמאַן, דר. שטאַט־הויפּטמאַן 189, 219, 234, 252, 260
לעוי, אליהו 232, 253
לעוואַנדאָוסקי 267
לעוואַרטאָוסקי, אברהם־יצחק 126
לעוי, יאַקאָב 43, 44, 62, 300
לעוי, דר. וויליהעלם 211, 218, 306, 342
לעוינסקי, חיים 346
לעוין 15, 62
לעוין, גבריאל 115
לעוין, יעקב 126
לעוין, מרדכי 125
לעוין, משה 309, 310, 316
לעוין, רבקה 116
לעוין, שאול 19
לעוין, דר. שמריהו 124
לעוויצקי, א 149
לעוענבוק 62
לעוקאָוויטש 62
לענעס 72
לעקערט, הירש 99
לעשגאַלד און לונסקי 34, 56, 62
לעשגאַלד, בערנאַרד 182, 191
לעשטשינסקי, געניראַל 20, 21
לעשטשינסקי, יעקב 41, 50, 290
לעשטשינסקי, סטאַניסלאָוו 62

מאַהילעווער, דר. יוסף 112, 121, 144, 146, 148, 160, 183, 257
מאַהילעווער, שמואל, הרב 112, 121, 144, 172, 359
מאַוושאָוויטש, ירוחם 139
מאַוושאָוסקי, לייב 37, 62
מאַזאָוער, לייב 150, 161
מאַזור 350
מאַזור, אריה־לייב 126
מאַזור און שקורניק 90, 180
מאַטעס, לייב 150
מאיר, ר' 153
מאַכאיי 62
מאַכאיי, אברהם 125
מאַלינאַק 62
מאַניסעוויטש, משה־מרדכי 139, 148, 155, 166, 180, 181, 182, 184, 187, 188, 189, 227, 229, 232, 233, 236, 237
מאַניסעוויטש, פרוי 157
מאַנעס, יהושע 17
מאַנקאָוסקאַיאַ 119
מאַסקאַלעווסקי 188
מאַעס, כריסטיאַן־אויגוסט 24, 25, 41, 42, 45, 62, 139, 200
מאַעס, קאַרל־אויגוסט 25
מאַקאָוסקי 143
מאַקאָוסקי, לייב 232, 233
מאַקאָווער 45, 46
מאַקעל, מענדל 125
מאַרגאַליס, א. 7, 8, 12
מאַרגענטוי 275
מאַריין, יעקב 62
מאַריין, ישראל 107
מאַרינסקי, פנחס 63
מאַריץ , טעאַדאָר 63
מאַריץ, ק. 28, 63
מאַרכלעווסקי, יוליאַן 282
מאַרק, יודל 3
מאַרקוס, יאַקאָב 63, 143, 299
מאַרקוס, ראַבינער 149
מאַרקס, קאַרל 91, 99
מאַשטשיצקי, ה. 21, 146
מאַשקאָוסקי, כאַשע 116
מונוועס 93
מיאַדאָוניק, סענדער 91
מייזל, אינזשינער 259
מייזל, שלום 318
מייזלער 63
מיללאך, אלי 333, 334
מיללאך, בערטא 253, 334
מיינער און גיטנער 89
מייסנער 254
מיכאַלעוויטש (זען איזביצקי, אַנא)
מיכיללאָוו, קאָזימיר 20
מיכל־שמואל, בר' יהודה־לייב 170
מיכעלע כינקעס (זאַבלודאָוסקי, יחיאל־מיכל)
מיכעלעס, דאָדיע (זאַבלודאָוסקי, דאָדיע)
מילנער 198
מילאָוויטש, ריינאָלד 72
מילייקאָוסקי, מ. ג. 41
מילעצקי, אבא 90, 145
מינעס, מאיר (מאיר לאַבוק) 138, 140
מינץ, איטקע (פּינעס) 39
מינץ, איציק 63
מינץ, אָרוש 31
מינץ, אַרטשיק 31
מינץ, חיה־פרומע (זאַבלודאָוסקי) 31
מינץ, יוכבד (באָרנשטיין) 31
מינץ, מ. ג. 39
מינץ, נחום 29, 31
מינץ, פּראָפעסאָר 31
מינץ, ש. ל. 63
מיקאָטשינסקי, יהושע 39
מיקאָטשינסקי, שלמה 39
מירסקי 285
מלכה־רייזל (זען בלאָך, מלכה־רייזל)
מלמד, מרדכי ראובן 114
מנשה בן ישראל 154
מעדאָוניק, אייזיק 354
מעדעס 325
מעכאַניק, בערל־לייב 89
מעלניצקי, פסח 138, 304
מעלער, זלמן 184, 188
מענאַכאָוסקי, אברהם 155
מענדל, ר' ראש־ישיבה 354
מענדעלסאָן, ש. 328
מענדעלע מוכר ספרים 322
מענקעס 72
מערלינסקי 148, 163
מעשל, (מיל) 90
מרגליות, שמואל־הערש 116
משה בר' יצחק 170
משה־יוסף, הרב ר' 30
מתמיד, יעקב ר' 334

נאָוואָגרודסקי, עמנואל 113
נאָוואַסיעלצעוו, נ. נ. 18, 76
נאָוואַקאָוסקי 214
נאָווינזאָן 63
נאָווינסקי 63
נאָווינסקי, ישראל־משה 8
נאָוויק, בצלאל 33, 35, 63, 77, 160, 201, 204, 292
נאָוויק, חנא־הערש 35, 143, 147, 160, 161
נאָוויק, פּסח־שלמה 35
נאָוויק, פייוול 35, 146
נאָוויק, שלום־אהרן 126
נאַטאַן, דר. פּאול 247
נאַטאַנזאָן, סטאַניסלאָוו 127, 128
נאַפּאָלעאָן, 11, 13
נאַראַצקי, משה־זאב 115
נייטאָן, פרוי 72
נייפעלד, אברהם־הערש 126

ניעמצאָוויטש, אַבע 63
ניעמצאָוויטש, אברהם 63, 351
ניעמצאָוויטש, מאָטל 63
ניעמצאָוויטש, שמעון 63
ניעמצאָוויטש. שרה־זייגע 351
ניעסאָלאָוסקאַיאַ 21, 76
ניקאָלאַי, דער ערשטער 144
ניקאָלאַי, דער צווייטער 103
ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש 147, 198
נעבאָלסין 8
נעוויאָזשסקי און שפירא 180
נעוויאָזשסקי, שאול־וואָלף 126

סאַביעסקי, יאַן 12
סאַהן, דוד 287
סאַוויצקי 278, 281
סאַכאַרני, משה 116
סאַלאָוויטשיק, ברידער 48, 49
סאַלאָמאָן, משה 63, 232
סאַלאַנטער, ישראל 335
סאַנגיילאָ 183, 184, 190
סאַניע, דער בדחן (זאַדרונסקי) 350
סאָסנקאָוסקי 287
סאַפּיראַ, פּירסטין 9
סאַפּיראַ, איוואָן 13
סאַפּיראַ, אַלעקסאַנדער 13, 18, 20, 76, 77
סאַפּיראַ, ליעו 12
סאַפּיר, יצחק 125
סאַפּירשטיין 254
סאַפּירשטיין, אייזיק 63
סאַפּירשטיין, לייב 63
סאַפּירשטיין, מרים 127
סאַצילער, יצחק־צבי 114
סאַקאָוויטש, יאַקאָב 63
סאַקאָל, אברהם 44, 201, 204, 299, 300
סאַקאָל, איטשע־מאיר 201, 204, 300
סאַקאָלאָוו, נחום 145, 162
סאַקאָלסקי, ברוך־שמואל 115
סאַקאָלסקי, ברידער 64
סאַקאָלסקי, נחום 274
סאַקאָלסקי, שמואל 115
סאַראָקי, עזרא 232
סאַרני 64
סגל, אברהם־אריה־לייב 125
סגל, חיה־פּעשע 126
סובאָטניק, ב. 274
סוכאָוואָלסקי, דוד 246, 348
סולקעס, מעשל 64
סופראָסקי, משה 115
סוראָוויטש, יעקב 126
סוראָזסקי, אהרן 37, 38, 64, 70, 77, 80, 98, 224
סוראָזסקי, אליהו 38
סוראָזסקי, ה. 64
סוראָזסקי, וואָלפקע (וואָלפקע פאַליאַק) 37
סוראָזסקי, חיים 38
סוראָזסקי, יעקב 38
סוראָזסקי, לייב 37
סוראָזסקי, לעאָן 38
סוראָזסקי, נתן 37, 64, 155
סושיצקי, שלמה־ישראל 126
סטאָניסלאָוו, אויגוסט 13
סטאָניסלאָוסקי 64
סטוקאָלעוויטש 122
סיווע, מ. 147
סימיאָטיצקי 64
סילעצקי 204
סלאָבאָדסקי 64
סלאָמיאָנסקי, מ. ב. 37, 64
סלאָנימסקי, א. 34
סלאָנימסקי, אליהו 112
סלאָנימסקי, טוביה 34, 64
סלאָנימסקי־לובלינסקי 64
סלאָן, אליעזר 115
סלאָן, יצחק 114
סמאָלענסקין, פּרץ 351, 352
סעגאָל, באַשע 35, 44, 64
סעגאָל, לייב 201
סעגאָל, ט. 64
סעגען, א. 64
סעגען, סטאַניסלאָוו 64
סעדיה, גאון 334
סעמאַשקאָ, ס. 285
סענדאָק 254
סערגעיעוו, ע. נ. 286
ספּינאָזאַ, ברוך 154
סקאָראַטין, ג. ד. 133

עדל 7, 8
עדעלוואָן, שמחה 74
עהלערט 236
עזריה 163
עלסאָן 331
עפּשטיין, אברהם־שמעון 125
עפּשטיין, י. ב. 45
עפּשטיין, ליימא 85
עקשטיין, אליעזר 331
עקשטיין, י. 224, 270
ערנסט, דר. 260

פּאָביעדאָנאָסצעוו 116
פּאָגאָרעלסקי, אברהם׳ל 138
פּאָגאָרעלסקי, מרדכי 113
פּאָגאָרעלסקי, יצחק 161
פּאָדאָלסקי 283
פּאָדליאַשוק 120
פּאָדראָבינעק, מאיר 351
פּאָוולאָוויצקי 64
פּאָט, יעקב 274, 329
פּאָט, ליפּע 220, 259, 312, 315, 316, 317
פּאָט, משה־דוב 126
פּאָטאָצקי־קאָלינאָוסקי 17
פּאָטאָצקי 64
פּאָטאָקסקי 64

פאַטיאַמקין 82, 365
פאַטשעבוצקי 65
פאַלאַטשעק, לערער 314
פאַלאַטשעק, שלמה 318
פאַלאַק, בערל 34, 65, 265, 299
פאַנדרעס, זרח 125
פאַסלאַווסקי, ו. 14
פאַסלאַווסקי, ח. 15, 19, 20, 39, 65
פאַסלאַווסקי, פראַנץ 73
פאַראַזאַווסקי, אברהם־צבי 232, 253, 254
פאַראַפינאַוו 72
פאַרעצקי 138
פאַרעצקי־גאַזענסקי 34, 65, 201, 204, 292
פוניאַנסקי, ש. 274
פילסודסקי, יוזעף 286
פינאַנזניק, חישה 116
פינעס, איטקע (מינץ) 39
פינעס, ברידער 65
פינעס, יאָסל 18
פינעס, יחיאל־מיכל 39
פינעס, יצחק 39, 59, 288
פינעס, יאַנקל 18
פינעס, לייב 13, 18, 39, 65
פינעס, דר. לעאָן 127, 146
פינעס, מאיר־יוסף 39
פינעס, מאיר בר׳ נח 13, 15
פינעס, מאַניע 39
פינעס, מ. 13
פינעס, מרדכי בר׳ מאיר 65
פינעס, משה־נח 65
פינעס, משה 39
פינעס, נח 39
פינעס, פישל 39, 65
פינעס, שמואל־חיים 65, 161
פלאַטאָוו, פאָן 196
פלאַטאָווסקי 65
פלעוץ 95, 99, 117
פעטער, אָטאָ 28, 65
פעטער, ווילעלם־הוגאָ 65
פעטער, יוליוס 28
פעטער, ליבצען 65
פעסעלעוויטש, א. 232, 233
פערלאָ, נח 360
פערלים, דאַויע 28
פערלים, נחמה 28
פערלמאַן, לייב 90, 354
פערעלזאַן, משה־חיים 65
פערעלשטיין 65
פערעלשטיין, דר. 144, 148
פרוזשאַנסקי, מ. 127
פרוזשאַנסקי, שלמה 126
פרוכניאַק, עדוארד 282
פרייסמאַן, לייזער ב. 65, 106, 201
פרייסמאַן, לייב 34
פרילוקער, יעקב 184, 191, 236
פרילוקער, שמואל 161
פרענסקי, י. 66, 72
פרץ, י. ל. 325, 329

צאַבעלינסקי 305
צאַיאַנס, א. ל. 131
צאַיאַנס, דוד, ראב״ד 318
צאַיאַנס, משה 37, 66
צאַסטריגאַטש, גאַלדע־שרה 116
צאַרבי, מ. י. 7, 9, 170
צאַרבער, חיים־דוד 90
צאַרבערג, הענר. 66
צאָרשטעטער, דר. 361
צורמאַן, שלמה 125
צידעל, ירחמיאל 66
ציגזילבער, אַרע 15, 18
ציגזילבער, הירשע 18
ציגזילבער 305, 340
ציגשטיין 39
ציגשטיין, שמואל בר׳ יונה 115
ציגשטיין, משה בר׳ ניסן 116
צילים 27, 66
צילים־פאַווער, חיים 36
צין שמואל־יוסף 29
צינקעלשטיין, דר. 314
ציצקע, גוסטאַוו 28, 66
ציצקע, רודאָלף 66
ציקסל 186
צירער, איציק 283
ציש, מאיר 157, 250
צלאַוויוס, יוסף 151
צלאַקערט, ו. 27, 36, 46, 201
צלאַקערט, יוליוס 66
צראַנק, דר. הערמאַן 3, 113, 196, 207, 221, 274, 292
צראַנק, וואָלף 55
צראַנקפורט 66
צרומע, בת ר׳ יהודה־לייב 172
צרידלאַנסקי, מיכל 31
צרידמאַן, ישראל 66
צרידמאַן, לערער 108
צרידענשטיין 46
צריידענבערג, ברוך 354
צריידקין, ברוך־אליהו 125
צריידקעס 66
צריימאַן, ווילהעלם 66
צריימאַרק 28, 66
צריש 27, 31, 66
צרענקעל, דר. 247

קאַלעוויטש, בענצל 87
קאַלעוויטש, שמואל 125
קוועדנער 66
קויזמער, נחום 9, 44
קוקערמאַן, זימל 126
קוקראַוויטש, דוד 115
קיוני, ר׳ אברהם־זעליג 317

ציטראן, אבא 301
ציטראן, בנימין 301
ציטראן, חוה 301
ציטראן, חיים 301
ציטראן, לייב 66
ציטראן, משה 66
ציטראן, שמואל־הירש 47, 67, 201, 204, 299, 300, 301
ציטראן, שמעון 301
ציטראן, שניאור־זלמן 67, 300
ציטרין, דר. 144, 148, 184, 188, 236
צימערינסקי, משה 232
צמעטניק, דוד־יצחק 126

קאברינסקי 72
קאהן, פעליקס 282
קאהען, לייבל 278
קאוענסקי 72
קאודאן, ח. ש. 328
קאטאק 184, 188
קאטיק, א. 345
קאטיק, יחזקאל 32
קאטשארעק 72
קאלינסקי, משה 8
קאלנער, משה 72
קאלעצקי, יודל 155, 179
קאמאר, גראף 24
קאמיכאו, הערמאן 27, 31, 46, 67
קאמיכאו, רודאלף 67
קאמינקא 35, 67
קאמינקא, דר. אהרן 338
קאמענמאסטסקי, אברהם 18
קאנדראטיעוו, א. מ. 16, 135
קאנטאר 72
קאנטאר, יצחק 173
קאנטאר, שאול 161
קאניאק, שמעון 170, 172
קאנעל, ד. 67
קאנצעפאלסקי, ד. 72
קאסטעצקי 122
קאפיצער, פריידע 116
קאפלאן, א. 67
קאפלאן, בישקע 45
קאפלאן, גוטע־פריידע 116
קאפלאן, גרשון 67
קאפלאן, חיים־מיכל 45
קאפלאן , חנה 116
קאפלאן, לייב 67, 161
קאפלאן, כתריאל 149
קאפלאן, מענדל 275, 312
קאפלאן, פסח (פוקסמאן) 2, 207, 211, 218, 219, 274, 288, 347
קאפלאן, שמעון־זעליג 67
קאצמאן, דוד 351
קאצענעלזאן דר. י. ל. 165
קאצענעלענסאן, דר. מ. 312
קאץ, לייזער 45
קאראבקאוו 8
קאראשינסקי 67
קארפאוויטש, ח. ב. 72
קוזארט, דוד 67
קוזניצקי, משה 67
קויפמאן 15
קויפמאן, א. 121, 123
קולטשיצקי 108
קוסטין, ישראל 125
קוסטין, משה 125
קוקליאנסקי, א. מ. 232, 234
קוראן, אסתר 116
קוריאנסקי, זלמן 67
קין 27
קיסטער 122
קלאטשקא, אלטער 224, 270
קלאטשקא, ישעיה 224
קלאטשקא, עטל 224
קלאצקין, יעקב 154
קלוגע 67
קליינבארד, רחל 126
קלעם, אויגוסט 28, 67
קלעמס, ראבערט 67
קלעמענטינאוסקי, דוד 3, 37, 113, 224
קנויער, יוליוס 28, 67
קנישינסקי, הירש 68
קנישינסקי, יואל 68, 184
קעמפנער, דוד־אברהם 33, 77, 173, 349, 353
קעמפנער, פאלק 33, 127, 144, 145, 217
קפדן, פייוול (קנישינסקי) 39
קראבש, אסקאר 68
קראל, מ. י. 135
קראס, עדמ. 27, 68
קראנעבערג, יודל 38, 39, 68
קראנעבערג, לייב 46, 68
קראנעבערג, סענדער 68
קראפענפול 257
קרוגלי־אנסקי, מרדכי 125
קרויזע 27, 68
קרינסקי, משה 47, 68
קרינקער, יאנקל 349
קרעטשמער, מענדל 161
קרעשעס, יחזקאל 115

ר' אבינאוויטש, יאנקל 68
ראבינאוויטש, לאזאר 68
ראבינאוויטש, ראבינער 264
ראבינאוויטש, ראשעל 212, 213, 214, 249, 255, 265
ראבינאוויטש, שאול־פנחס (שפ"ר) 127
ראבינאוויטש, שלמה 174
ראבינאוויטש, שמואל־לייב 54
ראבע, משה 68
ראגאל, ברוך־מיכל 116
ראדיטשעוו 124
ראוויד־אוויטש, דר. שמעון 217, 219, 220
ראויצקי, יצחק־לייב 126

ראָזענבוים, ש. 247
ראָזענבלום, מענדל 68
ראָזענהאַק, דר. 198, 211, 249, 254
ראָזענטאַל, אַנאַ 93, 221
ראָזענטאַל, ברוך 221, 274
ראָזענטאַל, יאַקאָב 219
ראָזענטאַל, לייב 34, 68
ראָזענטאַל, מאיר 68, 161
ראָזענטאַל, משה־מאיר 45
ראָזענטאַל, פאָוועל, דר. (אַנ־מאַן) 93, 104
ראָזענטאַל, שמואל 45, 232, 242, 354
ראָזענמאַן, הרב ר׳ גדליהו 162, 281, 317
ראָזענפעלד 72
ראָזענשטיין, רחל 68
ראַכיטעס, א. 232
ראפאַלאָווסקי 36
ראַפאַלאָווסקי, אהרן 287
ראַפאַפאָרט, אָשר 68
ראַפאַפאָרט, זלמן 159, 161, 232, 251, 252, 253
ראַפאַפאָרט, לייב 161
ראַפאַפאָרט, שטאָט־מגיד 228
ראַפעלסקי 39
ראַקאָוויצקי 314
ראַקאָווסקי, י. מ. 232, 233, 253
ראָשער 252, 254, 263
ראשקין, לייב 31
רב 153
רבא 153
רובין, וואָלף 69
רובין־סאַלמאָן, לערער 314
רובין, שמעון 161
רובינאָווסקי, ד. 148
רובינאָווסקי, חנה 127
רובינשטיין, דר. 127
רובינשטיין, יהודה־זעליג 69
רובינשטיין, ישראל־מאיר 333
רובינשטיין, מ. 191
רובינשטיין, מאַרקוס 33, 353
רודניצקי 72
רודקאָווסקי, אָוסעיי 69
רושטשוק 254
ריבאַלאָווסקי, פייוול 125
רידיגער, גראַף 27
ריזוקינד, שמואל 232, 252, 253
רייגראָדסקי, דר. 123, 127, 144, 145, 181
רייט, הערי 285
רייך 24
רייס 279
רייסקי 108
ריכטער 27, 37, 69
ריכטער, פ. ע. 69
רינקאָווסקי 259
ריסקינד, אסתר 114
ריפערט 69
רמבם 154, 334
רעדלאַף, ג. מ. 28, 69
רעדליך 69
רעכיטעס, יענקל 119
רעגדל, יוסף 354
רעפּעלסקי, לייב 69
רעפּעלסקי, לייזער 69

שאַנערט 69
שאַטיאַ 285
שאַפּירא, יעקב 283, 285
שוואַרץ 72
שוואַרץ, יצחק 125
שוויקערט 128
שולץ 69
שולץ, ו. 69
שולץ־פרייאַרק 69
שוסטער, חיים 114
שוסטער, יהושע 265
שושאַן, ראובן 125
שטאַרקשטיין 69
שטופּלער, שמואל 91, 184, 215
שטורמאַק, אייזיק 90
שטיין, אייזיק 193
שטיין, (מיל) 90
שטיינבערג 69
שטיינמילער 69
שטרויבאַך, הוגא 27, 69
שטרוק, העדמאַן 218
שטשעפּקין, פראַפעסאָר 123
שידלער 72
שימאַנסקי, באַלעסלאַוו 293
שימאַנסקי, דר. ז. 284
שימקע, סאַציאַל־רעוואָלוציאָנער 134
שיף, יאַקאָב 247
שיפּאָוו, מ. 284
שיראַיעוו, וולאַדימיר 69
שלאַכטער, (לוינקעטניק) 73, 201
שלאַכטער, זלאַטע־פייגל 126
שלאַכטער, חיים־זאב 126
שמוקלער, ברוך־דוד 69
שמוקלער, יצחק 114
שמוקלער, מרדכי 126
שמואל בר׳ יהודה 170
שמואל בר׳ שילת 153
שמואל, מורטורא 154
שמיד, אהרן־לייב 70, 232
שמיד, לייב־חיים 125
שמידט, טעאַדאָר 70
שמעון בן גמליאל 152, 153
שמעון בן יוחאי 152
שמעון בן שטח 151
שניאור, זלמן 131
שעפער, לערער 314
שערעמעטיעוו 117, 118, 122, 133

שערשמידט, הייניריך 67
שפיטאַלני 39
שפירא 70
שפירא, א. (לוינקעטניק) 73
שפירא, אברהם 70
שפירא, אהרן־יהושע 45, 301
שפירא, איסר 201, 204, 299, 301, 307
שפירא, דוד 301
שפירא, חיים 126
שפירא־כהן 70
שפירא, מיכל־דוד 45, 301
שפירא, מענדל 45, 301
שפרענגלער, ו. פ. 70
שקאַלניק 342
שקאַלניקאַו 313, 314
שרעטער 133, 134

אַפרופן וועגן

פּנקס ביאַליסטאָק

באַנד ו

(5 1 2 זייטן)

דערשינען יאַנואַר 1949

◈

דר. א. מוקדוני אין „מאָרגן־זשורנאַל" פון 20סטן מערץ, 1949 :

...איר האָט דאָ אַ פול בילד פון אַ שטאָט, וואָס איז שטרענג וויסנשאַפטלעך צוזאַמענגעשטעלט, וו׳ אַ מאַזאַיִק פון פאַרביקע דאָקומענטן. און געשריבן איז זי פשוט און קלאָר און פאַלקסטימלעך. און איר זעט די יידישע מענטשן ביי זייער אַרבעט, און איר זעט די גאַנצע שטאָט מיט אירע סוחרים, רבנים, געלערנטע, שרייבער. דאָק־טוירים, קינסטלער, רעוואָלוציאָנערן, פאַרטייען, שולעס, פאַבריקן, רעליגיעזע און צדקה־אַנשטאַלטן. הכלל, איר האָט פאַר זיך אַ לעבעדיקע יידישע שטאָט.

א. מענעם אין „פאָרווערטס" פון 27סטן מערץ, 1949 :

...מיר האָבן גיט געהאַט דעם כוח צו ראַטעווען די וואונ־דערלעכע יידישע ישובים אין אייראָפּע, מוזן מיר לכל הפחות מיט דער גרעסטער ליבע און איבערגעבנקייט אָפּהיטן דעם גרויסן קולטור־פאַרמעגן, די גייסטיקע ירושה, וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזן.

...דער „פּנקס ביאַליסטאָק" אַנטהאַלט אַ זייער רייכן מאַטעריאַל וועגן צדקה־אינסטיטוציעס און רעליגיעזע אַנשטאַלטן, ביאַליסטאָקער פערזענלעכקייטן, רבנים, לומדים, שרייבער און געזעלשאַפטלעכע טוער. באַזונ־דערס ווערטפול זיינען די ביאָגראַפיעס וועגן ר׳ שמואל מאָהילעווער, איינער פון די פּיאָנערן פון דער חיבת־ציון־באַוועגונג און אומפאַרגעסלעכן דר. יוסף כאַזאַנאָוויטש...

ש. ניגער אין „טאָג" פון 8סטן מאי, 1949 :

...וואָס איז שייך דער געשיכטע פון איינצלנע יידישע קהילות, איז וויכטיק צו דערמאָנען : מאיר באַלאַבאַנ׳ס „די יידן־שטאָט לובלין"... און א. ש. הערשבערג׳ס „גע־שיכטע פון יידן אין ביאַליסטאָק", בוך איינס, אַרויס־געגעבן פון דער „געזעלשאַפט פאַר געשיכטע פון ביאַליסטאָק"...

...גיט געקוקט אויף דעם, וואָס דאָס זיינען ביכער וואָס האָבן צו טאָן מיט איינציקע יידישע קהילות, זיינען זיי ציגל פאַרן בנין פון דער גאַנצער יידישער געשיכטע אין מזרח־אייראָפּע.

דר. פיליפּ פרידמאן אין „ביאַליסטאָקער שט׳ מע", פון אַפּריל, 1949 :

...עס איז אַ גרויסער פאַרדינסט פאַר דער „געזעלשאַפט פאַר געשיכטע פון ביאַליסטאָק", וואָס זי האָט אַרויסגע־געבן (און דערצו מיט אַזוי פיל ליבע און זאָרגעוודיקער אַקוראַטקייט) הערשבערג׳ס „פּנקס ביאַליסטאָק", די ערשטע פולשטענדיקע און אויסשפּנדיקע געשיכטע פון די יידן אין ביאַליסטאָק.

...אויסגעצייכנט און פול מיט אומשאַצבארן מאַטעריאַל זיינען די קאָפּיטלעך וועגן גייסטיקן און קולטורעלן לעבן אין דער רוסישער תקופה... עס שטעלט מיט זיך פאָר אַ וויכטיקן צושטייער צו אונדזער געשיכטע און אַ פיינעם איכפּאָאַנטן מאָנומענט פאַר איינער פון די באַדייטנ־דיקסטע יידישע קהילות אין דעם טראַגיש־אומגעקומע־נעם פּוילישן יידנטום.

די געזעלשאפט פאר געשיכטע פון ביאליסטאק

ניט קיין לאקאלער פאטריאטיזם, נאר דער טיפער וואונטש צו באריכערן די אלגעמיינע יידישע געשיכטע און דורך רעגיאנאלע געשיכטלעכע ווערק צו שאפן די ציגל פאר דעם בנין פון אן אביעקטיווער, דאס גאנצע יידישע לעבן ארומנעמענדיקער, געשיכטע פון יידישן פאלק אין מזרח־איראפע — איז געווען דער **הויפט־מאטיוו** ביי דער גרינדונג פון דער געזעלשאפט.

אויפגאבע

שאפן און ארויסגעבן ווערק וועגן דער געשיכטע פון יידישן ביאליסטאק און פון די ארומיקע ישובים און פון בי[illegible]טאקער אין דער וועלט.

וויטערדיקער ארבעטס־פלאן

בוך 3 — וועט ארומנעמען די גאנצע ארבעטער־באוועגונג אין ביאליסטאק; וועט געבן אן אב־יעקטיווע, אלזייטיקע אפשאצונג און דערפירן איר אנטוויקלונג ביז דער לעצטער עפאכע.

בוך 4 — וועט באהאנדלען די עפאכע פון נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה ביז 1939.

בוך 5 — חורבן ביאליסטאק מיט א יזכור־אפשטיילונג פאר די אומגעקומענע.

בוך 6 — די ביאליסטאקער און זייער אויפטו אין זייערע נייע היימען: אין אמעריקע, ישראל אין אנדערע לענדער.

BIALYSTOK JEWISH HISTORICAL ASSOCIATION, Inc.

600 WEST 218th STREET • NEW YORK 34, N. Y.

Telephone: LO 9-1324